

**KİTÂBU EVSÂFİ'L-MESÂCİDİ'Ş-ŞERÎFE**

Kutsal Mescitlerin Vasıfları

AHMED FAKÎH

TÜRKİYE YAZMA ESERLER KURUMU BAŞKANLIĞI YAYINLARI: 218

<i>Edebiyat ve Sanat</i>	: 48
<i>Kitabın Adı</i>	: KİTÂBU EVSÂFİ'L-MESÂCİDİ'Ş-ŞERÎFE Kutsal Mescitlerin Vasıfları
<i>Müellifi</i>	: Ahmed Fakih (ö. 1350'den sonra ?)
<i>Özgün Dili</i>	: Eski Anadolu Türkçesi
<i>Hazırlayan</i>	: Dr. Ozan Kolbaş Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Anabilim Dalı, Öğretim Üyesi
<i>Arşiv Kayıt</i>	: Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Kadızade Mehmed Nr. 407/3 British Library, Oriental Manuscripts Or. 9847 Konya Koyunoğlu Şehir Müzesi ve Kütüphanesi Nr. 13875/1
<i>Kapak Görseli</i>	: Beyazıt Yazma Eser Ktp. Umumi Nr. 1270'te kayıtlı <i>Delâilü'l-Hayrât</i> 'ta yer alan Mekke tasviri
<i>Kitap Tasarım</i>	: Yüksel Yücel
<i>Baskı</i>	: Matsis Matbaa A.Ş. Tevfikbey Mh. Dr. Ali Demir Cd. No: 51 Sefaköy - İstanbul Tel: 0 (212) 624 21 11- Sertifika No: 75309
<i>Baskı Yeri ve Yılı</i>	: İstanbul 2023
<i>Baskı Miktarı</i>	: 1. Baskı, 1000 adet

## KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI

### Library of Congress A CIP Catalog Record

Ahmed Fakih

Kutsal Mescitlerin Vasıfları, *Kitâbu Evsâfi'l-Mesâcidi'ş-Şerîfe*

1. Edebiyat, 2. Mesnevi, 3. Seyahatname, 4. Kutsal Şehirler, 5. Kudüs, 6. Mekke, 7. Medine

ISBN: 978-975-17-5790-6

**Copyright © Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı. Her hakkı mahfuzdur.**

Bütün yayın hakları *Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı*'na aittir. Başkanlığın izni olmaksızın tümüyle veya kısmen, hiçbir yolla ve hiçbir ortamda yayımlanamaz ve çoğaltılamaz.

**T.C. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı**

Süleymaniye Mh. Kanuni Medresesi Sk. No: 5 34116 Fatih / İstanbul

Tel.: +90 (212) 511 36 37

Faks: +90 (212) 511 37 00

tuyek@ktb.gov.tr

www.yek.gov.tr

# KİTÂBU EVSÂFÎ'L-MESÂCİDÎ'Ş-ŞERÎFE

KUTSAL MESCİTLERİN VASIFLARI

(İNCELEME - TENKİTLİ METİN - TIPKIBASIM)

AHMED FAKÎH  
(ö. 1350'den sonra ?)

Hazırlayan  
**Ozan Kolbaş**



TÜRKİYE  
YAZMA  
ESERLER  
KURUMU  
BAŞKANLIĞI

## TAKDİM

İnsanlık tarihi, akıl ve düşünce sahibi bir varlık olan insanın kurduğu medeniyetleri, medeniyetler arasındaki ilişkileri anlatır. İnsan, zihnî faaliyetlerde bulunma kabiliyetiyle bilim, sanat ve kültür değerleri üretir, ürettiği kültür ve düşünce ile de tarihin akışına yön verir.

Medeniyetler, kültürler, dinler, ideolojiler, etnik ve mezhebî anlayışlar arasındaki ilişkiler kimi zaman çatışma ve ayrışmalara, kimi zaman da uzlaşma ve iş birliklerine zemin hazırlamıştır.

İnsanların, toplumların ve devletlerin gücü, ürettikleri kültür ve medeniyet değerlerinin varlığıyla ölçülmüştür. İnsanoğlu olarak daha aydınlık bir gelecek inşâ edebilmemiz, insanlığın ortak değeri, ortak mirası ve ortak kazanımı olan kültür ve medeniyet değerlerini geliştirebilmemizle mümkündür.

Bizler, Selçuklu'dan Osmanlı'ya ve Cumhuriyet'e kadar büyük devletler kuran bir milletiz. Bu büyük devlet geleneğinin arkasında büyük bir medeniyet ve kültür tasavvuru yatmaktadır.

İlk insandan günümüze kadar gök kubbe altında gelişen her değer, hakikatin farklı bir tezahürü olarak bizim için muteber olmuştur. İslâm ve Türk tarihinden süzülüp gelen kültürel birikim bizim için büyük bir zenginlik kaynağıdır. Bilgiye, hikmete, irfana dayanan medeniyet değerlerimiz tarih boyunca sevgiyi, hoşgörüyü, adaleti, kardeşlik ve dayanışmayı ön planda tutmuştur.

Gelecek nesillere karşı en büyük sorumluluğumuz, insan ve âlem tasavvurumuzun temel bileşenlerini oluşturan bu eşsiz mirasın etkin bir şekilde aktarılmasını sağlamaktır. Bugünkü ve yarınki nesillerimizin gelişimi, geçmişimizden devraldığımız büyük kültür ve medeniyet mirasınının daha iyi idrak edilmesine ve sahiplenilmesine bağlıdır.

Felsefeden tababete, astronomiden matematiğe kadar her alanda, Medine'de, Kahire'de, Şam'da, Bağdat'ta, Buhara'da, Semerkant'ta, Horasan'da, Konya'da, Bursa'da, İstanbul'da ve coğrafyamızın her köşesinde üretilen değerler, bugün tüm insanlığın ortak mirası hâline gelmiştir. Bu büyük emanete sahip çıkmak, bu büyük hazineyi gelecek nesillere aktarmak öncelikli sorumluluğumuzdur.

Yirmi birinci yüzyıl dünyasına sunabileceğimiz yeni bir medeniyet projesinin dokusunu öreceğ değerleri üretebilmemiz, ancak sahip olduğumuz bu hazinelerin ve zengin birikimin işlenmesiyle mümkündür. Bu miras bize, tarihteki en büyük ilim ve düşünce insanların geniş bir yelpazede ürettikleri eserleri sunuyor. Çok çeşitli alanlarda ve disiplinlerde medeniyetimizin en zengin ve benzersiz metinlerini ihtiva eden bu eserlerin korunması, tercüme ya da tıpkıbasım yoluyla işlenmesi ve etkin bir şekilde yeniden inşâ edilmesi, Büyük Türkiye Vizyonumuzun önemli bir parçasıdır. Bu doğrultuda yapılacak çalışmalar, hiç şüphesiz tarihe, ecdadımıza, gelecek nesillere ve insanlığa sunacağımız eserleri üretmeye yönelik fikrî çabaların hasılası olacaktır. Her alanda olduğu gibi bilim, düşünce, kültür ve sanat alanlarında da eser ve iş üretmek idealiyle yeniden ele alınmaya, ilgi görmeye, kaynak olmaya başlayan bu hazinelerin ülkemize ve tüm insanlığa hayırlar getirmesini temenni ederim. Aziz milletimiz, bu kutsal emaneti yücelterek muhafaza etmeyi sürdürecektir.

**Recep Tayyip Erdoğan**  
**Cumhurbaşkanı**



## İÇİNDEKİLER

<b>TAKDİM</b>	4
<b>ÖNSÖZ</b>	9
<b>KISALTMALAR</b>	14
<b>TRANSKRİPSİYON ALFABESİ</b>	15
<b>İNCELEME</b>	17
Ahmed Fakihler ve <i>Kitâbu Evsâfi'l-Mesâcidi's-Serife</i> Şairi Hakkında	17
<i>Kitâbu Evsâfi'l-Mesâcidi's-Serife</i> 'nin Adı, Konusu, Yazılış Tarihi ve Yazılış Sebebi	40
<i>Kitâbu Evsâfi'l-Mesâcidi's-Serife</i> 'nin Şekil Özellikleri	43
Ahmed Fakih'in Hac Güzergâhı	53
Ahmed Fakih'in Seyahat Hâtıraları ve Gözlemleri	59
“Bi-ḥamdillâh ki geldük Kuds'e êrdük”: Kudüs	61
“Ḥalilullâh maḳâmı gey 'aceb şeh'r”: Halilürrahmân	65
“Naşib éde Çalab'um varasız siz”: Mekke	66
“Ne gözdür göriceg ağlamaz anı”: Medine	68
“Çıkub Şâm ehli bizi qarşuladı”: Şam	70
“Kuca kuca görışdük sevnışüben”: Eve Varış	70
<i>Kitâbu Evsâfi'l-Mesâcidi's-Serife</i> Metninin Nüshaları ve Nüshaların İmla Özellikleri	71
1. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Kadızade Mehmed Koleksiyonu Nr. 407/3	72
2. British Library, Oriental Manuscripts Or. 9847	77
3. Konya Koyunoğlu Şehir Müzesi ve Kütüphanesi Nr. 13875/1	83
Nüsha Farklarına Dair Bazı Tespitler	90
<i>Kitâbu Evsâfi'l-Mesâcidi's-Serife</i> 'nin İlk Neşri ve Neşre Dair Bir Eleştiri	110
Güçlük Burada: Yeniden Neşrin Gerekliliği Üzerine	112
<b>METİN TESİSİNDE TAKİP EDİLEN YOL</b>	124
<b>TENKİTLİ METİN</b>	130
<b>SONNOTLAR</b>	195
<b>SÖZLÜK ve METİN DİZİNİ</b>	249
<b>KAYNAKÇA</b>	335
<b>DİZİN</b>	351
<b>TIPKIBASIM</b>	363

Kaleme aldığı yazılarla metinlere yaklaşmayı öğreten  
aziz Orhan Şaik Gökyay'a...



## ÖNSÖZ

*İlmi nesiller tamamlar.*

• Ord. Prof. Dr. M. Fuad Köprülü

Ahmed Fakih tarafından yazılan *Kitâbu Evsâfi'l-Mesâcidi'sh-Şerîfe* güncel bilgilerimize göre Anadolu sahasında kaleme alınan ilk manzum hac seyahat-nâmesi olarak nitelendirilirse de seyahat-nâme olmasından ziyade özellikle Müslümanlar için önem arz eden belli başlı mekânları anlatan; Kubbetü's-Sahre, Mescid-i Aksâ, Haremü'l-Halil, Harem-i Şerif ve Mescid-i Nebevî hakkında ayrıntılı bilgiler veren mesnevi nazım şekliyle yazılmış bir eserdir. Eser, hem konusunun bilinen ilk örneği hem de Anadolu sahasında yazılı edebiyatın ilk örneklerinin verildiği ve gelişim gösterdiği dönemde kaleme alınan ilk Türkçe eserlerden biri olması hasebiyle ayrı bir önemi haizdir.

*Kitâbu Evsâf*, ilk olarak Hasibe Mazıoğlu tarafından 1974 yılında neşredilmiş, şimdiye kadar bu eser üzerine özellikle metni dil yönünden inceleyen çeşitli makaleler ve tezler kaleme alınmış, pek çok çalışma yapılmış, hemen hemen bütün edebiyat tarihlerinde konusundan bahsedilmiştir. Bununla birlikte Mazıoğlu neşri barındırdığı bazı hatalar nedeniyle yayımlanmasından bir sene sonra Orhan Şaik Gökyay tarafından ilmî gerekçelerle eleştirilmiştir. Zaman içerisinde ortaya çıkan bulgular sayesinde Ahmed Fakih'in kimliği konusundaki bilgilere yenileri eklenmiş, Hasibe Mazıoğlu'nun *Kitâbu Evsâf*'ın şairi olarak addettiği Bahâeddîn Veled'in müridlerinden on üçüncü yüzyılda yaşayan Ahmed Fakih'ten farklı olarak eserin aynı isimde başka bir Ahmed Fakih tarafından yazıldığı ileri sürülmüş, bu Ahmed Fakih'in yaşadığı ve *Kitâbu Evsâf*'ı yazdığı dönemin 1350'li yılların civarı, on dördüncü yüzyılın ortaları ile on beşinci yüzyılın ilk yarısı olabileceği belirtilmiştir.

Hasibe Mazıoğlu'nun neşri, incelemesi, metin tenkidi, sözlüğü ve dizini ile baştan sona tamamlanmış bir çalışma gibi görünse de şaire ve esere dair sorular yöneltmediği gibi çeşitli okuma hatalarını barındırır. Ayrıca sözlükte ve dizinde yer verilmeyen kelimeler olduğu gibi yanlış ve eksik kelime karşılıkları da dikkat çeker. Bunların yanında eserin yeniden yayımlanmasını gerektiren en önemli husus Mazıoğlu neşrinde varaklara bağlı olarak beyitlerin yanlış sıralanmış olmasıdır. Bunların yeniden sıralanması eserin çehresini değiştirdiği gibi Mazıoğlu neşrinde aktarılan ve sonrasında pek çok araştırmacının sıklıkla tekrarladığı çeşitli yanlışları düzeltmemizi ve şimdiye kadar netleştirilmeyen Ahmed Fakih'in hac güzergâhını belirginleştirmemizi sağlar.

Esîrî'nin *Hüsâm-nâme* adlı manzum hac seyahat-nâmesi üzerine yaptığım doktora çalışması sırasında *Kitâbu Evsâf*'ı ayrıntılı şekilde incelemeye başladığımda eserde bazı garipliklerin olduğunu fark etmiştim: Ali Bekke isimli şahsın ve Hz. Yusuf'un Medine'de değil Halilürrahmân'da gömülü olduğunu Esîrî'nin *Hüsâm-nâme*'si sayesinde biliyordum. Bu türden bir eserin kronolojik anlatımla kaleme alınması gerekiyordu; ancak şair, ilgili neşre göre gittiği yerlere dair gözlemlerine eserin sonlarında bahsetmesi gereken Medine'den başlayarak yer veriyor, oldukça karışık bir anlatım güzergâhı izliyor, Kudüs'te olduğu bilinen bazı yapıları başka bir şehrin ele alındığı bölüm içerisinde anlatıyordu. Mazıoğlu'nun British Library nüshasına dayanan neşrindeki beyitler, ilgili nüshanın kaybolmuş ve birbirine karışmış varakları nedeniyle yanlış sıralanmıştı. Bu tespitin ardından çalışmaya başlayarak *Kitâbu Evsâf*'ı Esîrî'nin güzergâhı üzerinden tekrar sıraladım ve çeşitli hataları düzeltip eklerle yeniden yayımlamaya karar verdim. Fakat *Kitâbu Evsâf*'ı tekrar neşretmeye kalkmamın nedenini belirtmem gerekiyordu. Bu nedenle bu çalışma içerisinde yer alan, Orhan Şaik Gökyay ile Hasibe Mazıoğlu'nun *Kitâbu Evsâf* üzerine yazılı tartışmalarına atfen bir reverans kabilinden "Güçlük Burada: Yeniden Neşrin Gerekliği Üzerine" başlıklı bölümü kaleme aldım. Bu bölümde kronolojik anlatımı esas alan varakları karışmış bir eserin nasıl bir dikkat ve yöntemle tekrar sıralanması gerektiğini belirttim. Çalışmamı bitirdiğim ve Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı'na teslim

etmeye hazırlandığım sırada *Kitâbu Evsâf*'ın iki yeni nüshasını daha tespit etmem tamamen sürprizdi. Bu durum kitabın tüm çehresini değiştirdiği gibi ilgili bölümde ortaya koyduğum usulün doğruluğunu da kanıtlamış oldu. Bu nedenle bu bölümü tek nüshaya bağlı varakları karışmış bir eseri sıralamaya yönelik bir yöntem kabul ederek güncelleyip ilgili araştırmacılara yararlı olabileceği düşüncesiyle kitaptan çıkarmadım. Aynı zamanda yeniden neşrin gerekliliğine de değinmiş oldum.

Tenkitleli metin neşirlerinin şairin veya yazarın kaleminden çıkan asıl nüshaya yaklaşmayı amaçladığı ve sağladığı konusundaki yaygın görüşe elde bulunmayan müellif nüshasının bilinmezliği nedeniyle katılmadığımdan bu çalışma için böyle bir iddiada bulunmuyorum. Bu türden eserlerin müellif nüshası ele geçmediği müddetçe orijinalinde nasıl olduğunu asla bilemeyeceğiz. Bu nedenle yeni tespit edilen nüshalar esere pek çok beyit eklediği gibi British Library nüshasındaki çeşitli yanlışların düzeltilmesini sağlayarak metnin ileri bir aşamaya taşınmasına yahut farklılıkların daha net görünmesine vesile oldu diyebilirim. British Library nüshası karışık sıralanmış olmakla birlikte eksikken Konya Koyunoğlu Şehir Müzesi ve Kütüphanesi 13875/1 numarada kayıtlı nüsha bundan pek de farklı değildir. Ancak Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Kadızade Mehmed Koleksiyonu 407/3 numarada kayıtlı bir diğer nüshanın tespiti bu nüshanın diğerlerine göre daha muteber ve tam olmasından dolayı birtakım problemlere açıklık kazandırır.

Bu çalışmayla ulaşılan tespitlerden biri de *Kitâbu Evsâf* metninin içerisinde yer alan bazı beyitlerin Âşık Paşa'nın *Garîb-nâme*'sinden alıntılanmış olmasıdır. Yine Nûh mahlasıyla kaleme alınmış Ahmed Fakîh'e atfedilen Kudüs övgüsünde bir şiir de bir başka yazma mecmuada Yûnus Emre'ye ait gösterilmiştir. Kısacası *Kitâbu Evsâf* erken dönem metinlerinden biri olması hasebiyle dönemler içerisinde pek çok müdahaleye uğramıştır. Bu nedenle kimi zaman tek, kimi zaman birden fazla nüshaya dayalı olarak metin içerisinde yer alan farklı vezinlerle kaleme alınmış şüphe uyandıran bazı beyitlerin ve şiirlerin mevsukiyeti zaman içerisinde yapılacak ayrıntılı çalışmalarla ve başka metinlerin incelenmesiyle ortaya konabilecektir.

Bu kitap, *Kitâbu Evsâf* hakkında çalışacaklara ve meraklısına daha doğru bir metin sunulabilmesi, tüm bu karışıklıkların, hataların ve eksikliklerin elden geldiğince giderilmesi ve bazı bilgilerin yeni ulaşılan malumat neticesinde netleştirilmesi niyetiyle hazırlandı. Bu yayımda daha önce yapılan çalışmalar değerlendirmeye alınarak Ahmed Fakîh'in kimliği üzerinde durulmuş, eserin edebî yönü daha ayrıntılı tahlil edilmiş, hac güzergâhı hakkında bilgiler verilmiş, metnin bütünlüğü ve tarihî bilgiler gözetilerek varaklar tekrar sıralanmış, yeni bulunan nüshalardaki beyitler ve varyantlar eklenmiş, çeşitli okuma hataları yazma nüshalara bağlı kalınarak ve getirilen tekliflerle düzeltilmeye çalışılmış, okuyucunun zihninde herhangi bir soru işareti kalmaması için beyitlerde geçen çeşitli kavramlara, şahıslara, ilgili mekânlara ve bu mekânlarda bulunan unsurlara dair sonnotlar eklenmiş, Ahmed Fakîh'in kelimelere verdiği her anlamın mümkün mertebe belirginleştirilmesi için *Kitâbu Evsâf*'ın tam sözlüğü ve ayrıntılı kelime dizini hazırlanmış, son olarak yeni tespit edilen nüshaların tıpkıbasımına yer verilmiştir.

Kitabın hazırlanması aşamasında çalışmanın olgunlaşması için değerli katkılarda bulunan hocam Emeritus Prof. Dr. Günay Kut'a ve kıymetli arkadaşım Dr. Murat Güneş'e; yayım sürecindeki anlayışlarından dolayı Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanı Prof. Dr. Ferruh Özpilavcı'ya ve Dr. İsmet İpek'e müteşekkirim. Eseri ilk kez neşreden Prof. Dr. Hasibe Mazıoğlu'ya ise emeğine duyduğum saygıyla rahmetler diliyorum. Yapılan çalışmaların hatadan münezzeh olmadığını bilerek bu çalışmanın da gözden kaçan kimi kusurları olabileceğinin farkındayım. Öne sürdüğüm yeni soruların ve muhtemel eksikliklerin araştırmacıların katkılarıyla zaman içerisinde cevaplanıp tamamlanacağını ümit ediyorum.

**Ozan Kolbaş**

İstanbul, 2021-2022



## KISALTMALAR

- Ar.** : Arapça.  
**b.** : Bin.  
**B.** : Beyit.  
**c.** : Cilt.  
**Çin.** : Çince.  
**DİA** : *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.*  
**edt.** : Editör.  
**F.** : Farsça.  
**haz.** : Hazırlayan.  
**Hz.** : Hazreti.  
**İA** : *Milli Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi.*  
**İbr.** : İbranca.  
**K.** : Hece ölçüsüyle yazılmış Kudüs övgüleri.  
**Lat.** : Latince.  
**n.** : Dipnot.  
**Nr.** : Numara.  
**Örn.** : Örneğin.  
**öte.** : Öteki.  
**s.** : Sayı.  
**Soğd.** : Soğdca.  
**T.C.** : Türkiye Cumhuriyeti.  
**Uyg.** : Uygurca.  
**vr.** : Varak.  
**Yun.** : Yunanca.

## TRANSKRİPSİYON ALFABESİ

ا	A, a, Ā, ā, a, E, e, ě, É, é	ظ	Z, z
ء	’	ع	‘, A, a, I, Ī, i, O, Ö, ö
ب	B, b	غ	Ĝ, ĝ
پ	P, p	ف	F, f
ت	T, t	ق	Q, q
ث	Ş, ş	ك	G, g, K, k, ŋ
ج	C, c	ك	G, g, ŋ
چ	Ç, ç	ك	G, g, K, k, ŋ
ح	H, h	ل	L, l
خ	H, h	م	M, m
د	D, d	ن	N, n
ذ	Z, z	و	V, v, o, ô, ö, u, ü, ū
ر	R, r	ه	H, h, e
ز	Z, z	ی	Y, y, I, ĩ, Ī, i, ĩ, ĩ, é
س	S, s	َ	A, a, E, e
ش	Ş, ş	ِ	I, ĩ, Ī, i, ĩ, ĩ, é
ص	Ş, ş	ُ	O, o, Ö, ö, U, u, Ü, ü
ض	Ž, ž, ğ	ً	ń
ط	Ṭ, ṭ	Kapalı a	á
Standart imlada “elif” (ا) ile yazılması gerekirken nüshada yazılmayan “ä” sesi.		ä	
Standart imlada “ye” (ي) ile yazılması gerekirken nüshada yazılmayan yahut harekeyle gösterilen “ĩ” sesi.		Ī, ĩ	
Standart imlada “vāv” (و) ile yazılması gerekirken nüshada yazılmayan “ú” sesi.		ú	





## İNCELEME

### Ahmed Fakîhler ve *Kitâbu Evsâfi'l-Mesâcidi's-Sherîfe* Şairi Hakkında

On üçüncü ve on dördüncü yüzyılda Anadolu'da yaşamış Ahmed Fakîh mahlasını yahut ismini kullanan birden fazla mutasavvıf ve şair vardır. Bu konudaki bilgiler genellikle Ahmed Eflâkî'nin *Menâkıbü'l-Ârifin*'i, Muhyiddîn'in *Hızır-nâme*'si, *Seyyid Hârûn-ı Velî Menâkıbı*, *Menâkıb-ı Hâce Fakîh Ahmed Sultân*, *Menâkıb-nâme-i Şeyh Evhadüddîn Kirmânî*, Hacı Bektaş-ı Velî ve Hacım Sultan'ın *Velâyetnâmeleri* gibi Mevlevî, Bektaşî ve sufi kaynaklarına, Kirdecî Ali'nin *Kitâb-ı Kesikbaş*'ı, Ebu'l-Hayr Rûmî'nin *Saltuk-nâme*'si, Sehî Beg'in *Heşt Bihişt* adlı tezkiresi, Hâfız Hüseyin Kerbelâî'nin yazdığı *Ravzatü'l-Cinân ve Cennetü'l-Cenân* gibi eserlere ve çeşitli türbe kitabeleri ile mezar taşlarına dayanır. Osman Fikri Sertkaya, kendinden önceki çalışmaları tetkik ederek bu ismi veya mahlası kullanan en az beş şahıs tespit etmiştir.

Bu şahıslardan ilki, Turhan Genceî'nin görüşüne göre 602 (1206) yılında Konya'ya ziyaret eden, Kirmânlı Evhadüddîn Hâmid b. Ebu'l-Fahr'ın kendisinden son derece övgüyle bahsettiği, Anadolu'da Ahî teşkilatının kurucusu Kırşehirli Ahî Evran Şeyh Nasîrüddîn Mahmûd el-Hoyî'nin şeyhi Ahmed Fakîh'tir. Genceî, mezar taşı kitabesinde geçen "*Allâh hâze'l-kabr eş-şeyh el-ecell el-kebîr el-âlim el-âmil es-sâlik en-nâsik el-fâzıl el-âbid el-muhakkik melikü'l-abdâl seyyidü'l-meczûbin kutbuş-şark ve'l-garb el-fakîh Ahmed neverallâhu madcaahû tahrîruhû fi seneti semâne 'aşere ve sittemie*"<sup>1</sup> şeklindeki ifadelerin Evhadüddîn Hâmid b. Ebu'l-Fahr'ın ifadeleriyle uygunluk gösterdiğini belirtir.<sup>2</sup> Sertkaya, ihtiyat payı bırakarak bu Ahmed Fakîh'in Azerbaycanlı, muhtemelen Tebriz'in Asbust köyünden olduğunu söyler ve 602 (1206) yılında Anadolu'ya geldiğini belirtir. Mezkûr Ahmed Fakîh, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî ve babası Bahâeddîn Veled'in Konya'ya

1 Osman Fikri Sertkaya, "Ahmed Fakîh", *DİA*, (İstanbul, 1989), 2:66.

2 Turhan Genceî, "Çarhnâme'nin Müellifi ve Tarihi Hakkında Notlar", çev. Emine Gürsoy Naskali, *Türk Kültürü*, s. 286 (Şubat 1987): 75-76. Turhan Genceî, Ahmed Eflâkî'nin *Menâkıbü'l-Ârifin*'de zikrettiği Bahâeddîn Veled'in müridi Ahmed Fakîh'in ölüm tarihinin aslında bu Ahmed Fakîh'e ait olduğunu söyler. Bkz. Genceî, "Çarhnâme'nin Müellifi", 75-76.

yerleşmesinden yedi sekiz yıl kadar önce 618 (1221) yılında vefat eder. Hâfız Hüseyin Kerbelâî'nin, *Ravzatü'l-Cinân ve Cennetü'l-Cenân* adlı eserinde “Fakîh Ahmed-i Asbustî” adlı birinden bahsetmesi ve kabrinin Asbust köyünde bulunması nedeniyle bu kişinin Konya’da ölen ve buraya defnedilen Ahmed Fakîh’ten başka biri olması gerektiğini; ancak Asbust’ta bulunan kabrin bir makam olduğu farz edildiğinde bu Ahmed Fakîh’in Konya’da gömülü olan Ahmed Fakîh ile aynı kişi olabileceğini belirtir. Ölümünden sonra menkıbesi dilden dile dolaşan ve Türkmenler arasında meczup olarak şöhret bulan bu Ahmed Fakîh’in mezarı Konya’nın batısında, Yaka Bağları ile Beyşehir yolunun kavşak noktasında bulunan Hoca Fakîh Mescidi’nin bitişiğindeki türbededir.<sup>1</sup> Turhan Genceî ise Ahmed Eflâkî’nin *Menâkıbü'l-Ârifîn* adlı eserinde zikrettiği Bahâeddîn Veled’in müridlerinden Ahmed Fakîh’in Konya’dan ayrılarak Tebriz’e gittiğini, Hâfız Hüseyin Kerbelâî’nin *Ravzatü'l-Cinân* adlı eserine dayanarak bu Ahmed Fakîh’in mezarının Tebriz yakınlarındaki Asbust’ta olduğunu aktarır. Genceî’ye göre *Ravzatü'l-Cinân*’da zikredilen bu Ahmed Fakîh, Konya şehrendir. Diğer Ahmed Fakîh’e ait olan Konya’daki mezar taşına binaen Bahâeddîn Veled’in müridi Ahmed Fakîh’in Konya’ya gömüldüğüne dair aktarılanlar uydurmadır.<sup>2</sup> Genceî, Napoli’de toplanan kongrede sunduğu bildiriye iki Ahmed Fakîh olduğunu, *Çarh-nâme* şairi olarak bilinen Ahmed Fakîh ile yine o yüzyılda yaşamış bir başka Ahmed Fakîh bulunduğunu, Bahâeddîn Veled’in müridlerinden olan bu ikincisinin Tebriz’de gömülü olduğunu ileri sürer. *Çarh-nâme* ile *Kitâbu Evsâf* aynı şairin yapıtları olsalar dahi bu eserlerin bu iki Ahmed Fakîh tarafından da yazılamayacağını; ancak on dördüncü yüzyılın sonlarına ait dil yadigarları olarak değerlendirilebileceklerini belirtir.<sup>3</sup> Genceî ve

1 Zeki Atçeken, 618 (1221) yılında vefat eden Ahmed Fakîh adına aynı yıl Şeyh Alaman tarafından türbe yaptırıldığını belirtir ve türbenin batı yönünden mescide bitişik olduğunu aktarır. Bkz. Zeki Atçeken, “Hoca Fakîh Mescidi ve Türbesi”, *DİA*, (İstanbul, 1998), 18:188. “Hoca Ahmet Fakîh Zâviyesi, geniş bir avlunun içinde cami, çeşme, türbe, hamam ve şeyhin ikametine tahsis edilmiş evden oluşmaktadır. Duvarlarla çevrili avluda bir de mezarlık bulunmaktadır.” Ayrıntılı bilgi için bkz. Büşra Bağcı, “Selçuklu ve Beylikler Dönemi Konya Zâviye Vakıfları”, *Yeni İpek Yolu: Konya Ticaret Odası Dergisi*, 1, (2021): 348-349.

2 Genceî, “Çarhnâme’nin Müellifi”, 76.

3 Turhan Genceî’nin Orhan Şaik Gökyay’a gönderdiği mektuptan. Mektubun özeti için bkz. Orhan Şaik Gökyay, *Destursuz Bağa Girenler*, 1. Baskı, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1982), 209, n. 1. Turhan Genceî’nin bu mektubu bugün Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi’nde (İSAM) TDV İKA, Orhan Şaik Gökyay Arşivi: OŞG-1461 numarada kayıtlıdır. School of Oriental and African Studies, University of London W.C.I antetli kağıda eski yazı rika hattıyla 8 Eylül 1975 tarihinde

Sertkaya'nın aktardıkları malumat çerçevesinde Asbustlu Ahmed Fakîh ile ileride hakkında genişçe bilgi verilecek olan özellikle *Menâkîbü'l-Ârifîn*'de zikredilen Ahmed Fakîh'e ait bilgiler birbirine karışmış gibidir. Hidayet Işık ise kaleme aldığı makalesinde *Menâkîbü'l-Ârifîn*'de zikredilen 618 (1221) ölüm yılının doğru olduğunu; ancak bu ölüm yılının Bahâeddîn Veled'in müridinin değil, Kirmânlı Evhadüddîn Hâmid b. Ebu'l-Fahr'ın müridi ve halifesi Asbustlu Ahmed Fakîh'in olduğunu ifade eder. Kirmânî'den nakille onun Hakk'ın dostlarından biri ve çoğunlukla sekr âleminde,<sup>1</sup> Hâfız Hüseyin Kerbelâî'den naklen Kirmânî'nin müritlerinden biri olduğunu, mezar taşındaki ifadelerin Kirmânî'nin verdiği bilgilerle uygunluk gösterdiğini, bundan başka Ahî Evran'ın Sadreddîn Konevî'ye gönderdiği bir mektupta Ahmed Fakîh'i rüyasında gördüğünü ve onunla Farsça konuştuğunu söyler. Hâfız Hüseyin Kerbelâî'nin, eserinde “aslen Konyalı olup, mezarı Tebriz civarındadır” dediğini aktarır.<sup>2</sup> Mikâil Bayram ise Konya'daki Fakîh Ahmed Türbesi'nin kapı alınlığındaki kitabede “seyyidü'l-meczûbîn”

yazılmıştır: “Çok muhterem ve aziz Orhan Şaik Bey; 22 Temmuz tarihli mektubunuz ancak bugün elime geçti. Napoli'deki kongrede okuduğum tebliğde, *Çarh-nâme*'nin Konya'da 618'de ölen Fakîh Ahmed'e aid olamayacağı gibi, Bahâeddîn Veled'in müridlerinden ve Tebriz'de medfun Fakîh Ahmed'e de aid olmadığını ve *Çarh-nâme* ile Mazioğlu'nun neşrettiği *Kitâbu Evsâfi Mesâcidi'ş-Şerîfe*'nin aynı müellife aid olsalar bile, ancak on dördüncü asrın sonlarına aid dil yadigarları olabileceğini söylemişim. Bu tebliğ basılmaktadır. Size göndereceğim. Hürmet ve muhabbetlerimle. Türhan Gençel.”

- 1 *Menâkîb-nâme-i Şeyh Evhadüddîn Kirmânî*'nin elli yedinci hikâyesinde Ahmed Fakîh ile ilgili aktarılanlar şu şekildedir: “Hz. Şeyh (R.A.) bir vakit Konya'da olurdu ve hayli fukarâ cemâ'ati gelüp Hz. Şeyh'i ziyâret eylediler ve esnâ-yı kelâmında Fakîh Ahmed'ün hakkında, kaddesallâhu sirruhû ta'n urub hayli mesâvi etdiler. Ayıtdılar kim; 'Bunca yıldır kim da'vâ-yı fakr ider ve biz cemâ'atimizle hayli irak yirden anı ziyâret idüp müstefide ve müteberrik olmağa geldük ve ol bir mezbele başında oturmuş, varduk selâm virüb ikrâm eyledük. Ammâ, hiç bize iltifât eylemedi. Bu sebebden biz dahi anun tarîkinde münkîr olduk. Ve bir lahzadan sonra bir atlu geldi, firenk şeklinde anı göricek durdı, ana karşı vardı selâm virüp ayağın öpdi ve bu hâli göricek bizüm inkârımız dahi ziyâde oldu. İmdi eğer anda ma'rîfet ve kemâl varmışsa bize iltifât itmeyüp firenge hizmet eylemezdi. Çünkü ol küfürle İslâm fark itmezdi. Biz dahi şimdiden sonra ana mülâzimet eylemeziz.' didiler. Ve Hz. Şeyh ayıtdı kim; 'Fakîh Ahmed Hakk Te'âlâ'nın hâslarındandır ve anun iki 'âlemi vardır. Birine 'âlemi sekir ve birine 'âlemi sahv dirlir. Ammâ, ana ekser 'âlemi sekir gâlib olmuşdur ve 'âlemi sahvden ve siz anda varduğunuzda 'âlemi sekirdeyidir. Başka bir halle meşgul idi. O yerde bu durumdan kurtulunca, oradan geçmekte olan Hızır (A.S.), onun ziyâretine gitmişti. Kalktı, tevâzu gösterib dedi ki; 'Hz. Şeyh'e Hızır (A.S.) ma'lûm oldu. Onun ziyâretine gitmişti. O yerde, bizim önümüzden gitti. Çünkü, onun, şekli ve şemâli bilindiğinden dolayı gitti.' dediler. Bana 'Fakîh Ahmed'in ziyâretine gidiyorum.' dedi. O anda, benim yanıma geldi ve Fakîh Ahmed'in yanına da gitti. Buradaki adamlar, adamların şeyherlerinin yüce olduğunu öğrendiler.” Bkz. İsmail Hakkı Mercan, “Menâkîb-nâme-i Şeyh Evhadüddîn Kirmânî”, (Yüksek Lisans Tezi, Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1990), 152-153.
- 2 Ayrıntılı bilgi için bkz. Hidayet Işık, “Hoca Ahmed Fakîh'in Tarihi-Dini Kişiliği ve Konya'da Hoca Fakîh Türbesi”, *İpek Yolu: Konya Ticaret Odası Dergisi, Konya Kitabı V*, ed. Prof. Dr. Yusuf Küçükdağ, (Özel Sayı, Aralık 2002): 177-181; 185.

ifadesine yer verilmesinden hareketle 618 (1221) yılında ölen bu Ahmed Fakîh'in *Menâkıbü'l-Ârifîn*'de bahsedilen Ahmed Fakîh olduğunu, Ahmed Eflâkî'nin tespit ettiği tarihin doğruluğunu; ancak ileride görüleceği üzere 618 (1221) yılında ölen bu Ahmed Fakîh'le 651 (1253) yılında ölen Ahmed Fakîh'e ait bilgileri birbirine karıştırarak aktardığını zikreder.<sup>1</sup> Bayram, Kerbelâî'nin verdiği bilgiye göre Asbustî nisbesini doğru kabul etmesine rağmen Asbust'taki mezarın yalnızca makam olabileceğini düşünür. *Menâkıbü'l-Ârifîn*'de bahsedilen Ahmed Fakîh ile 618 (1221) yılında ölen Ahmed Fakîh'in aynı kişi olduğunu kabul eder. Çeşitli çalışmalarda Ahmed Fakîh'in iyi derecede Farsça bildiğinin söylenmesi *Çarh-nâme*'nin ve *Kitâbu Evsâf*'ın bu Ahmed Fakîh'e atfedilmesinden kaynaklı olup elimizde bu konuya dair ilmî herhangi bir veri yoktur.

Aynı isimli bir diğer kişi Horasan'dan geldiği söylenen, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin babası Bahâeddîn Veled'in müridlerindedir. Bu Ahmed Fakîh hakkında kaynaklardan bilgiler aktaran tespit edilebilen ilk kişi Mehmed Fuad Köprülü'dür. 1926 yılında *Türk Yurdu* dergisinde yayımladığı "Selçukîler Devrinde Anadolu Şairleri 2: Ahmed Fakîh" başlıklı makalesinde<sup>2</sup> Eğridirli Hâcî Kemâl'in *Câmi'ü'n-Nezâ'ir* adlı şiir mecmuasında yer alan "Çarh-nâme-i Ahmed Fakîh der Bî-vefâi-i Rüzgâr" başlıklı şiirin sondan eksik olan metnini haber verir ve Ahmed Fakîh'in Türkçesinin Şeyyad Hamza'nın Türkçesiyle yakınlığına değinerek bu iki ismin aynı sırada yaşadığını söylemek gerektiğini belirtir. Buradan hareketle *Çarh-nâme*'nin, konusu itibarıyla Moğol İstilas sırasında Anadolu'nun ruhî yaşantısına uygunluk gösterdiğini ve Ahmed Fakîh'in Selçuklular devri Türk şairlerinden biri olduğunu söyler. Hatta Şeyyad Hamza, Gülşehrî ve Elvân Çelebi gibi isimlerin, eserlerini Ahmed Fakîh'in etkisiyle yazdıklarını belirtir. *Çarh-nâme* şairi olarak addettiği bu Ahmed Fakîh'in ise Mevlevî ve Bektaşî geleneklerinde hâtırası yaşatılan "Kıdvetü'l-abdâl H'âce Fakîh Ahmed" olarak

1 Mikâil Bayram, "Anadolu'da Telif Edilen İlk Türkçe Eserler Meselesi", *Erdem*, 12, s. 36 (2000): 900.

2 Köprülüzâde Mehmed Fuad, "Selçukîler Devrinde Anadolu Şairleri 2: Ahmed Fakîh", *Türk Yurdu*, 4, Nr. 22 (Ankara: Türk Ocakları Merkez Heyeti, Teşrin-i Evvel 1926): 289-295. Köprülü, bu makalesini aynı yıl *Türk Yurdu* dergisinde yayımlamadan önce *Çarh-nâme*'nin metnini de vererek *Körösi Csoma-Archivum* adlı dergide neşretmiştir. Bkz. Köprülüzâde M. Fuad, "Anatolische Dichter in der Seldschukenzeit. II. Ahmed Faqih", *Körösi Csoma-Archivum*, II/1-2, (1926): 20-38.

nitelendirilen Ahmed Fakîh olduğuna kanaat getirir. Ahmed Eflâkî'nin *Menâkıbü'l-Ârifin* adlı eserinde Bahâeddîn Veled'in müridlerinden olduğu belirtilen "H'âce Ahmed Fakîh" hakkındaki malumatı aktararak *Çarh-nâme*'nin bu Ahmed Fakîh'e ait olduğunu söyler. Yaşadığı dönemin yanında vefatından sonra da etkisini sürdüren bu Ahmed Fakîh'in unutulmamasını *Menâkıbü'l-Ârifin*'de zikredilmesi dolayısıyla Mevlevîler arasında anılmasına ve yine Bektaşî velâyetnâmelerinde yer alması dolayısıyla Bektaşîler arasında hatırlanmasına bağlar. *Çarh-nâme*'nin, Muhyiddîn'in *Hızır-nâme* adlı eserinde zikredilen Ahmed Fakîh tarafından yazıldığıının son derece açık olduğunu ve bu eserin Eski Anadolu Türkçesinin en eski metni sayılması gerektiğini belirtir.<sup>1</sup> Ardından gelen Nihad Sami Banarlı,<sup>2</sup> Mecdut Mansuroğlu ve Hasibe Mazıoğlu gibi pek çok araştırmacı Köprülü'nün görüşlerini kabul eder. Mazıoğlu, *Kitâbu Evsâf*şairinin bu Ahmed Fakîh olduğunu çeşitli belirsizlikleri zikrederek aktarır ve eserin Türkçesini ilk olarak on üçüncü yüzyıla tarihlendirir.<sup>3</sup> 1981 yılında kaleme aldığı makalesinde *Menâkıbü'l-Ârifin*'de zikredilen Ahmed Fakîh hakkında bilgiler verdikten sonra bu ismin "Türkçe dinî, tasavvufî şiirler yazan Ahmed Fakîh ile karıştırıl[dığını]" belirtir.<sup>4</sup> 1993 yılında yayımlanan bir başka makalesinde ise *Çarh-nâme* ile *Kitâbu Evsâf*ı tekrar *Menâkıbü'l-Ârifin*'de zikredilen Ahmed Fakîh'in eserleri olarak gösterir.<sup>5</sup> 11 Temmuz 2003 günü Türk Dil Kurumu'nda düzenlenen törende yaptığı konuşmanın yayımlanan metninde<sup>6</sup> ve 2004 yılında kendisiyle yapılan bir söyleşide ise araştırma gereği duymadan

1 Köprülüzâde Mehmed Fuad, "Selçukiler Devrinde Anadolu", 289-294.

2 Nihad Sâmî Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, 12. Baskı, (Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2016), 1:319-320.

3 Hasibe Mazıoğlu, *Ahmed Fakih - Kitâbu Evsâfi Mesâcidi'ş-Şerife*, 1. Baskı, (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1974), 7-11; 14.

4 Hasibe Mazıoğlu, "Anadolu'da Türk Edebiyatının Başlamasında ve Gelişmesinde Mevlânâ'nın Yeri ve Etkisi", *Eski Türk Edebiyatı Makaleleri*, 2. Baskı, (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2014), 132.

5 Hasibe Mazıoğlu, "Selçuklular Devrinde Anadolu'da Türk Edebiyatının Başlaması ve Türkçe Yazan Şairler", *Eski Türk Edebiyatı Makaleleri*, 116-117.

6 "*Çarh-nâme* ile *Kitâbu Evsâfi Mesâcidi'ş-Şerife*'nin yazarı olan Ahmed Fakih'in Mevlânâ'nın babası Sultânül-ulemâ'nın öğrencisi ve Mevlânâ'nın da hocası Ahmed Fakih ile karıştırılır. Yukarıdaki iki eserin sahibi olan Ahmed Fakih'den başka aynı adda şair oldukları bile belli olmayan dört kişinin adları dahi ortaya atılmışsa da bu durumu değiştirmedigi gibi şair Ahmed Fakih'in bu eserlerindeki dil özelliği nedeniyle 14. yüzyılın ikinci yarısında hatta 15. yüzyılın ilk yarısında yaşamış olduğu da uygun bir tahmin değildir. Çünkü yalnızca dil bir şairin yaşadığı yüzyılı bildiren yeterli bir delil sayılamaz. Usta bir şair olan Dehhâni ile Yunus Emre'nin yazdığı şiirlerin dili başarılıdır. Bundan dolayı Ahmed Fakih'in ancak 14. yüzyılın ilk yarısında yaşamış olduğu söylenebilir." Bkz. Hasibe Mazıoğlu, "Köklü ve Zengin Dilimiz Türkçe", *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, 86, s. 622 (Ekim 2003): 370.

Köprülü'nün görüşlerini kabul ettiğini ve Ahmed Fakîh'in en geç on dördüncü yüzyılın ilk yarısında yaşamış olabileceğini söyler.<sup>1</sup> Turhan Genceî ve Semih Tezcan gibi araştırmacılar tarafından yapılan çalışmalar ise Köprülü'nün bu makalede belirttiği eser-şair çerçevesindeki pek çok hususun yanlışlığını ortaya koyar.<sup>2</sup> Ahmed Eflâkî, *Menâkıbü'l-Ârifîn*'inde saf yürekli bir Türk olarak nitelendirdiği Ahmed Fakîh için genişçe yer ayırarak onun Tanrı'ya kulluk edenlerin padişahı olduğunu, Bahâeddîn Veled'den fıkıh tahsil etmeye çalıştığını ve müridi olduğunu, bakışının feyziyle eşsiz bir bilgin hâline geldiğini, dersini dinlerken *Hidâye* okuduğu sırada cezbeye kapılıp bütün kitaplarını yakarak perişan vaziyette dağlara kaçtığını, hayret ve kudret denizlerine daldığını, riyazetler çekip sonunda Üveys Karenî'nin sırrının onda insan şekline büründüğünü, tamamen delirdiğini ve akılı kapılmış hâle geldiğini söyler. Bahâeddîn Veled'in vefatının ardından şehre döndüğünü, Dervâze-i Ahmed'e çekilip burada kerametler göstererek şöhret edindiğini, Mevlânâ'ya büyük saygı duyduğunu, onun ilgisine mazhar olabilmek için meczubane davranışlarda bulunduğunu ve Mevlânâ'nın da saygı gösterip onu hoşgörülle karşıladığını, Tanrı'ya yakın olabilmek adına gönül levhasını temizleyebilmek için ilimden sıyrılmak istediğini ve bu nedenle kırk yıl mücadele ettiğini aktarır. Şems-i Tebrîzî ve Kâmil-i Tebrîzî gibi sufilere göre mertebesinin düşük olduğunu, gaybda olanları gördüğünü; ancak şeriate uygun davranmadığını, bu nedenle Mevlânâ'nın ondan pek de hoşnut kalmadığını belirtir.<sup>3</sup>

1 “Vezinleri aynı, dilleri birbirinden farksız, konuları tasavvuf ve din olan *Çarh-nâme* ile *Kitâbu Evsâfi Mesâcidi-Şerife*'nin ikisi de Ahmed Fakih'in eseridir. Fuat Köprülü'nün *Çarh-nâme* yazarı Ahmed Fakih'in 13. yüzyıl şairi olduğunu herhangi bir araştırma gereğini duymadan ben de kabul etmiştim. Osman Fikri Sertkaya'nın Ahmed Fakih'in dil özelliği dolayısıyla 14. yüzyılın ikinci yarısı ya da 15. yüzyılın ilk yarısında yaşamış olabileceğini ve *Çarh-nâme* sahibi olan Ahmed Fakih'ten başka bir Ahmed Fakih olduğunu ileri sürmesi yetersiz bir dayanaaktır. Bir eserin yalnız dili, yazıldığı zamanı göstermeye yetmez. 13. yüzyılda Dehhânî'nin, 14. yüzyılın başında Yünus Emre'nin (ö. 1320) dillerinin özelliğinden ve güzelliğinden dolayı 15. yüzyıl başında yaşadıklarını söyleyebilir miyiz? Ben *Çarh-nâme* ile *Mesâcidi-Şerife* yazarı Ahmed Fakih'in en geç 14. yüzyılın ilk yarısında yaşamış olacağını söyleyebilirim.” Bkz. Mesut Çetintaş, “Prof. Dr. Hasibe Mazıoğlu ile Söyleşi”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, 88, s. 632 (Ağustos 2004): 155.

2 Genceî, “Çarhnâme'nin Müellifi”, 74-77; Semih Tezcan, “Anadolu Türk Yazınının Başlangıç Döneminde Bir Yazar ve *Çarh-nâme*'nin Tarihlendirilmesi Üzerine”, *Türk Dilleri Araştırmaları*, 4, (1994): 75-78.

3 Ahmed Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri*, çev. Tahsin Yazıcı, 1. Basım, (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2006), 90; 340; 343-344; 482.

*Makâlât-ı Seyyid Hârûn*'a göre Mevlânâ'nın vefatından sonra Ahmed Fakîh'in etrafına toplanan halk, ona ölümünün ardından kendilerini ismarlayacağı birinin olup olmadığını sorar. Ahmed Fakîh ise Seyyid Hârûn'un Horasan'dan geleceğini müjdelere, sağ avucunda beyaz bir beni olduğunu belirtir ve kendisini arayanların Seyyid Hârûn'da bulacağını aktarır. Seyyid Hârûn, Konya'ya geldikten sonra etrafına toplanan halkla birlikte Ahmed Fakîh'in kabrini ziyaret eder, kabirden uzanan eli öper ve kimileri tarafından bu elin Ahmed Fakîh'e ait olduğu söylenir.<sup>1</sup>

Ebu'l-Hayr Rûmî'nin sözlü geleneği derleyerek kaleme aldığı *Saltuk-nâme*'de “Kıışsa-yı İbtidâ-yı Evliyâ-yı Rûm” başlığı altında aktarılan bilgilere göre Ahmed Fakîh, Cengiz Belh şehrinde çıkmadan hemen önce müridi olarak Bahâeddîn Veled ile birlikte buradan göçüp Anadolu'ya gelir ve velayet tahsilini burada yapar. Bir süre divane olarak dağlarda dolaştıktan sonra tekke kurup yerleşir ve birkaç dervişi de etrafında toplayarak irşat faaliyetlerine başlar. Tekkesi kısa süre sonra önemli bir tasavvuf merkezi hâline gelir. Müritleri arasında en önde gelenlerden ikisi Uryan Baba ve Doğan Ata'dır. Horasan pirleri arasında yer alan Kutup (Ahmed Yesevî), sohbet sırasında sohbetin seyrine göre Anadolu'da evliyâ olup olmadığını anlamak için ocaktan aldığı ucu yanmış odunu (öğsüyi) havaya atar ve “eger Rûm'da kimse var-ısa bu bizüm öğsümüzü tuța” der. O sırada Uryan Baba ve Doğan Ata ile sohbet eden Ahmed Fakîh, elini tekkesinin penceresinden uzatarak “bize añlardan armağan geldi” deyip ucu yanmış odunu tutar ve toprağa

1 *Makâlât-ı Seyyid Hârûn*'da Ahmed Fakîh'ten bahsedilen satırlar şu şekildedir: “Meger Mevlânâ dünyâdan göçüp, Horasan'dan bir evliyâ gelür diyü vaşiyet itmiş idi. Ve dañı H'âce Faķih naķl itdüği zamân idi. H'âce Faķi'ya halkı dimişdi ki sulţânüm sen dünyâdan göçer olduñ, bizi senüñ yirüne bir kimesneye işmarla didiler. Hoca Faķih didi ki ‘an karıbi’z-zamân ‘Acem’den bir evliyâ gelse gerek. Anuñ namı Hârûn’dur. Şağ elinde aķ beñi vardur. Beni isteyen anda bula dimiş idi... Konya halkınuñ ba’zısı gelüp didiler ki, Sulţânüm küstâhlıķ olmasun, şağ avcuñı aç görelüm didiler. Seyyid Hârûn didi ki nedür murâduñuz. Didiler ki H'âce sulţânüm âhirete naķl itdüği vaķtın ‘Acem’den bir evliyâ gele, adı Hârûn ola, şağ elinde aķ beñi ola, beni isteyen anda bula dimişdür. Seyyid Hârûn şağ elini açıvirdi, gördiler aķ gül gibi aķ beni var. Cümle, eline ve ayağına düşdiler. Sulţânüm didiler ol ‘azizüñ maķâmına gel ulumuz ol, biz perişân olmışuz. Hâţirumuz cem’iyyetine sebep ol. Seyyid Hârûn Sulţân didi ki, bize anı ziyâret itmek lâzım geldi. N’ola varalum, ammâ bize Hâķ cänibinden bu Karaman diyârında bir şehir yapmak emr olmuşdur. Bizüm mu’âhedemüz kıanda rast gelürse anda mütemekkin oluruz. Lâkin varup ervâhına müşâhede idelüm inşâ’llahu Te’âlâ. Heman Hoca Fârûķ Mescidi’nden çıkđı. Bu halk öñine düşdi. Hoca Faķi’ya geldiler. Muħammed’e şalavatu’llahu selâmuħu kapuyı açup içeri girdi. Hemân kıudretten bir el çıkđı. Seyyid Hârûn fi’l-hâl ol eli öpdü. Bu halkuñ ba’zısı yed-i kıudretdür didiler. Ba’zısı Hoca Faķih Sulţân’uñ elidür didiler.” Bkz. Abdülkerim bin Şeyh Müsâ, *Makâlât-ı Seyyid Hârûn (Tenkitli Basım)*, haz. Cemâl Kurnaz, 1. Baskı, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991), 29-31.

saplar. Odun o anda söner ve yeşerip yapraklanarak ağaca dönüşür. Bu durum Horasan'da bulunan Kutb'un malumu olur. Durumu teftiş etmesi için cemaatin açıcılarından Hacı Bektaş-ı Velî'yi Anadolu'ya gönderir. Güvercin donuna bürünen Hacı Bektaş, Kırşehir'de Ahmed Fakîh'in zaviyesine gelir ve yeşeren ağacın dalına konar. Ahmed Fakîh “éle müsâfir geldi görürün kimdür” diyerek Doğan Ata'yı gönderir; ancak Doğan Ata geri gelerek kimsenin olmadığını söyler. Bu sefer Uryan Baba'yı gönderir. Uryan Baba, güvercin donundaki Hacı Bektaş'ı görerek Doğan Ata'ya gösterir ve içeri girerek Ahmed Fakîh'e haber verir. Ahmed Fakîh ise durumu anlayarak Hacı Bektaş'ı karşılamak üzere dışarı çıkar. Doğan Ata o esnada doğan suretine bürünerek Hacı Bektaş'ın yanına varır. Hacı Bektaş bu sırada silkinerek güvercin donundan çıkar. İleri vararak Ahmed Fakîh'le tokalaşır (muşâfağa éder) ve Anadolu'da er olup olmadığını öğrenmek amacıyla geldiğini belirtir. Ahmed Fakîh, Hacı Bektaş'ın gözlerini sıvazlar. Manevî gözü açılan Hacı Bektaş her bucakta bir erin oturduğunu görür, “ervâh-ı evliyâyı müşâhede” eder ve hayran olur. Ahmed Fakîh tekrar gözlerini sıvazlayınca kendine gelir. Durumu haber vermek amacıyla tekrar Horasan'a, Kutb'un yanına döner. Kutup ise Anadolu'nun gözcülüğünün Hacı Bektaş'a, kutupluğun ise Ahmed Fakîh'e verildiğini, bundan sonra kutup olanın Anadolu'da olacağını açıklar. Hacı Bektaş'ın tekrar Anadolu'ya dönüp tekkesini kurmasının ardından Ahmed Fakîh ile olan yakın ilişkisi devam eder.<sup>1</sup> Karaca Ahmed'in tekkesini kurması da yine Ahmed Fakîh'ten aldığı biate bağlıdır.<sup>2</sup>

1 Ebül-Ḥayr Rûmî, *Şaltuḡ-nâme (Part 4: Folios 251a-350b)*, haz. Fahir İz, Sources of Oriental Languages and Literatures 4, (Cambridge, Massachusetts: Harvard University, 1975), 518-521, vr. 259b-261a. Bu menkıbenin bazı farklılıklarla değişik bir versiyonu Hacı Bektaş-ı Velî'nin *Velâyet-nâme*'sinde yer alır. Menkıbeye göre Ahmed Fakîh, Emir Cem Sultan'ın halifesidir. Ahmed Yesevî tarafından Hacı Bektaş'a kutbül-aktablık verilir: “Var, seni Rûm'a saldıḡ, Sulucakarâyöyük'ü sana yurt verdik, Rûm Abdallarına seni baş yaptık. Rûm'da gerçekler, budalalar, serhoşlar çoktur, artık hiç bir yerde eğlenme, hemen yürü. Hacı Bektaş-ı Velî, ertesi gün, gün doğarken Hâce Ahmed-i Yesevî'den izin alıp yola düşür. Orada bulunan erenlerden biri, orada yanan ateşten bir odun alıp Rûm ülkesine doğru attı, Rûm'daki erenler ve gerçeklerden biri, bu odunu tutsun, Türkistan erenlerinin, Rûm'a er gönderdikleri, erenlere malûm olsun dedi. O odun, dut ağacıydı, Konya'da, Emir Cem Sultan'ın halifesi Hak Ahmed Sultan, dutu, Hacı Bektaş Tekkesinin önüne dikti. O ağaç, hâlâ durur, yukarı ucu, yanıktr.” Bkz. Abdülbâki Gölpinarlı, *Manakıb-ı Hacı Bektaş-ı Velî “Velâyet-nâme”*, 2. Baskı, (İstanbul: İnkılâp Yayınları, 2014), 16-17. Ahmed Yesevî tarafından atılan ucu yanmış odunun Ahmed Fakîh tarafından tutulduğuna dair bölüm *Hacım Sultan Velâyet-nâmesi*'nde de kısaca yer alır. Bkz. Rudolf Tschudi, *Das Vilâyet-nâme des Hâdschim Sultan*, (Berlin: Mayer & Müller, 1914), 14-15. Hacı Bektaş'ın Doğan Ata (Hacı Doğrul) ile arasında geçen olayların Hacı Bektaş ve Hacım Sultan *Velâyet-nâmelerindeki* anlatımı için bkz. Gölpinarlı, *Manakıb-ı Hacı Bektaş-ı Velî*, 18-19; Tschudi, *Das Vilâyet-nâme des Hâdschim Sultan*, 17-19.

2 Ebül-Ḥayr Rûmî, *Şaltuḡ-nâme (Part 4: Folios 251a-350b)*, 522, vr. 261b.



Kısacası Ahmed Fakîh, kutup olması nedeniyle Rûm velayetinin en tepesinde konumlanır. *Saltuk-nâme*'de yer alan bir başka menkıbede Sarı Saltuk Anadolu'daki velileri ziyaret ederken Ahmed Fakîh'i de görmek ister ve Kırşehir'e gelir; ancak şeyhin öldüğünü öğrenerek kabrine uğramakla yetinir.<sup>1</sup>

Ahmed Fakîh hakkındaki bir diğer anlatı, Selçuk Es'in özel kitaplığında bulunan ve sonradan Konya Koyunoğlu Şehir Müzesi ve Kütüphanesi'ne devredilen mecmuada<sup>2</sup> kayıtlı, Hasibe Mazıoğlu tarafından *Kitâbu Evsâf* neşri içerisinde yayımlanan menkıbedir. Bu menkıbede de ucu yanmış odun motifinin yer aldığı olay kısaca anlatılmış, ardından Şekker-fürüş adlı bir tüccarla Ahmed Fakîh arasında geçen olaylar nakledilmiştir. Mazıoğlu'ya göre 1180'de (1766-1767) yazıldığı anlaşılan bu menkıbeden hareketle Ahmed Fakîh'in anısının ve kerâmetlerinin halk arasında on sekizinci yüzyıla kadar sürüp gittiği görülür.<sup>3</sup> Menkıbenin metni şu şekildedir:

### **Menâkıb-ı H'âce Fakîh Ahmed Sulţân 'Aleyhi'r-Rahmeti Ve'r-Rıdvân**

Celâli gâlibdür. Ravza-yı muţahharaları hâric-i Konya'dadur. Müddet-i 'ömrinde şehir icine girmemişdür. Rivâyet ederler ki evliyâ-yı 'Acem def-i gâm için teferrücgâha çıkub seyr ü şoĥbet ve şafâ vü ülfet ederler imiş. İttifâk ayak seyri ederken ta'âm üstüne gelmişler. İçlerinden bir nâmıdârı kalķub âteş-bâr bir igsi götürüb Rûm cānibine atub "Rûm'da er ve bir dilâver varısa ħıtsun" dēyüb evc-i hevâya ol âteş-bâr igsiyi atıcaķ tâ küre-i nâra çıkub tâb-nâk hâke teveccüh eyler. H'âce Sulţân ol anda âbdest alur bulunmuş. Hevâya nazâr édüb yārânına haber vemiş ki 'Acem erenleri Rûm'a bir igsi

1 Ebül-Hayr Rûmî, *Şaltuk-nâme (Part 5: Folios 351a-450b)*, haz. Fahir İz, Sources of Oriental Languages and Literatures 4, (Cambridge, Massachusetts: Harvard University, 1976), 716-717, vr. 358b-359a.

2 Menkıbenin kayıtlı olduğu mecmuaya ulaşamadıysam da Hasibe Mazıoğlu ve Hidayet Işık, kaleme aldıkları makalelerde katalog numarası vermeden nüshanın Konya Koyunoğlu Şehir Müzesi ve Kütüphanesi'ne devredildiğini belirtmiştir. Bkz. Hasibe Mazıoğlu, "Ahmet Yesevi'nin Anadolu'ya Attığı Ateşli Eğsi", *Eski Türk Edebiyatı Makaleleri*, 74, n. 21; Işık, "Hoca Ahmed Fakih'in Tarihi-Dini Kişiliği", 178, n. 3.

3 Mazıoğlu, *Ahmed Fakih - Kitâbu Evsâfi Mesâcidi'ş-Şerîfe*, 11. Mazıoğlu'nun menkıbe neşrinde bazı okuma hataları bulunmaktadır. Menkıbenin bir bölümü alıntılanarak aynı araştırmacı tarafından yapılan bir diğer neşrinde de bazı hatalar tekrar edilmiş, kimi zaman da farklı hatalar eklenmiştir. Bkz. Mazıoğlu, "Ahmet Yesevi'nin Anadolu'ya Attığı Ateşli Eğsi", 74. Burada aktarılan metin *Kitâbu Evsâf* neşrinde tıpkıbasımı verilen yazma nüshayla karşılaştırılarak okunmuştur. Metin, ilgili nüshanın 19b-21b sayfaları arasındadır.

pāresi atmışlar. “Dest ber-bālā-yı dest” déyü ol āteş-bār igsiyi alub āb kenārında revān dikdi. H̄‘āce Sulṭān daḥı elinde olan ibriḳi pūr-āb tā evc-i āfītāba gönderüb nārı āb ve āfītābı sehāb-ıla qarşuladı. Diyār-ı ‘Acem’de nāmdār néçe er varıdı. Bidār bir kimse bulunmadı ki ol ibriḳi tuta. Āḥir-i kār bir yola [düşdi] ve ol yol ve bir ‘azīm göl oldu. Sene yüz seksen sekizde el-ān Sulṭān dikdügi igsi pāresi bir ağacdur. Bir cānibi yanmış gibidür. Bir ṭarafı tūt vérür, mīve-dārdur. Ve ol göl daḥı bāḳidür.

Rāviyān-ı aḥbār şöyle rivāyet ve ḥikāyet éderler ki Şekker-fürüş dērler tüccārdan bir kimse varıdı. Yüz ḳanṭār şekker-bār deve ile diyār-ı Rüm’a ‘azm étدی. Nāgāh H̄‘āce Sulṭān Sulṭān’uñ ḥānḳāhı önüne oğradı. H̄‘āce, Şekker-fürüş’a “Metā’uñ nedür?” dédi. Şekker-fürüş imtinā’ édüb “Nemekdür” dédi. H̄‘āce “Nemek olsun” dédi. Şekker-fürüş Rüm’a gelüb metā’ın keşf étدی. Görse ki emek yabana, şekker nemek olmuş. Şekker-fürüş neye duş olduğun bilüb ehl-i dile mācerāyı ḥaber vérdi. Ol merd-i dānā dédi ki “Nazar-ı evliyā kīmyādur. Yēne var nazardan ṭoğrulıg-ıla gec, zīnhār kerlik étme” dédi. Şekker-fürüş ḳaṭarı tekrār Sulṭān’uñ öninden geçürdi. Ve Sulṭān şekkerden tekrār su’āl édicek cevāb vérüb “Nebātdur” déyicek Sulṭān “Nebāt ola” dédi. Çünki metā’ı aḫub gördi, nemek nebāt olmuş. Ḥayretten Şekker-fürüş’uñ ḥayātı gédüb bī-hüş oldu. Ve taḥtı raḥtı tārūmār édüb bir gūşede ‘uzlet iḥtiyār édüb H̄‘āce Sulṭān’uñ ḥizmetinde bir şāl geyüb ‘Anḳā-mişāl ḳanad büküb oturmuşıdı. Fe-emmā ehl-i mücāz dā’imā gelüb ḥaḳıḳata vāşıl olub şeyḫden mücāz olub géderlerdi. Şekker-fürüş zeherler nüş édüb bu ḥāle küllī melāl çerkerdi. Bir gün miskīn, gāyet gāmgīn olub şeyḫden ḥilāfet ve bir diyāra gétmege icāzet istemiş. H̄‘āce Sulṭān celālinden nihāl gibi ditreyüb démiş ki “Éy bī-edeb! Ḥilāfet isteyüb ṭaleb étmeg-ile olmaz, derviş olan belā-keş olub cefādan ḳacmaz.” Ve emr édüb “Bī-çāre var şol ḳuyudan bir miḳdār şu çıkar, getür. Āḥir ḥizmetüñdür, gör bitür” dédi. Şekker-fürüş destisin berdüş édüb ḳaşd étدی ki şu çeke. Müyesser olmadı. Āḥir diḳḳat édüb ziyāde meşāḳḳat çerkerdi. Çekdikce gördi ki sengīn ve rengīn bir nesne çerkerdi. Eline alub nazar étدی. Meger gevherdür ve zī-ḳıymet cevherdür. Sebük-bār ve bī-iḥtiyār, H̄‘āce Sulṭān’a ḥaber vérdi. H̄‘āce Sulṭān celālinden nihāl

gibi ditreyüb celâl ile “Senüñ naşîbüñ bu ola. Ve bir mekân seni kabûl étmeye” dedi. El-ân kabri H'âce Sulţân'ın kurbündedür. Sünüklerini her yıl defn éderler gérü zühür eyler. Kûbüri içinde bu şıfat ile Şekker-fürüş meşhûrdur.

Rıza Yıldırım'ın incelemesine göre Ahmed Fakîh'e kutupluk verilmesi, Horasan'ın manevî üstünlüğünün sona ermesi ve velayet merkezinin Horasan'dan Anadolu'ya taşınması anlamına gelir.<sup>1</sup> Bunun yanında Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî ve Seyyid Mahmûd-ı Hayrânî ise Rûm velayetinin Ahmed Fakîh'in çatısı altına girmeyen iki farklı kolunu ve tasavvuf anlayışını temsil eder. Ahmed Fakîh “akıl” yolunu temsil ederken Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî “aşk”, Seyyid Mahmûd-ı Hayrânî ise “cezbe” yolunun temsilcisidir.<sup>2</sup> Eflâkî'nin verdiği bilgilerden hareketle Ahmed Fakîh'in on dördüncü yüzyıl başlarında Mevlevî çevrelerinde Bahâeddîn Veled'in müridi olarak bilinip saygı gördüğü; ancak ona çok yüksek bir mevki verilmediği anlaşılır. Yıldırım'a göre Eflâkî'nin Ahmed Fakîh'e karşı tavrı eleştirel ve küçümseyicidir. Onun, *Menâkıbü'l-Ârifin*'de ve *Saltuk-nâme*'de yer verilen özellikleri “o dönemde şehirli yüksek kültür çevrelerinden çok kırsaldaki Türkmen muhitlerinin benimsediği velî tipine uygundur.” Mevlânâ ve ardılları tarafından hor ve hakir görülen Türkmen muhiti, *Menâkıbü'l-Ârifin*'de de Ahmed Fakîh'in makbul bir örnek olmadığı şeklinde ifadesini bulur.<sup>3</sup> Ahmed Eflâkî, Ahmed Fakîh'in 618 (1221) yılında öldüğünü ve namazını Mevlânâ'nın kıldırıldığını belirtmekteyse de Bahâeddîn Veled'in Konya'ya 626 (1228-1229) yılında geldiği ve iki yıl sonra da vefat ettiği bilindiğinden Ahmed Fakîh'in ölüm tarihine dair aktarılan bilgi yanlış olmalıdır.<sup>4</sup> İbn Battûta, *Seyahat-nâme*'sinde

1 Rıza Yıldırım, *Hacı Bektaş Veli'den Balım Sultan'a Bektaşiliğin Doğuşu*, 1. Baskı, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2019), 146.

2 Yıldırım, *Hacı Bektaş Veli'den Balım Sultan'a Bektaşiliğin Doğuşu*, 150; “Ahmed eyitdi: Biri 'aşıkdur bir[i] hayrândur. Anuñçün 'aql meclisinde cem' olmadılar.” Bkz. Ebû'l-Hayr Rûmî, *Şaltuk-nâme (Part 4: Folios 251a-350b)*, 523, vr. 262a.

3 Yıldırım, *Hacı Bektaş Veli'den Balım Sultan'a Bektaşiliğin Doğuşu*, 170.

4 Bu konuya dikkat çeken tespit edebildiğim ilk isim 1941 yılında yazdığı makaleyle Abdülbaki Gölpınarlı'dır. Sultan Veled'in klasik edebiyatın teşekkülüne yardım ettiği sırada, nispeten kendisinden önce Ahmed Fakîh ve Şeyyad Hamza'nın da bu sahada eserler verdiğini belirtir. *Hacım Sultan Velâyet-nâmesi*, *Hacı Bektaş Menâkıbı* ve *Menâkıbü'l-Ârifin*'de Ahmed Fakîh hakkında bilgiler bulunduğunu belirttikten sonra Bahâeddîn Veled'in müridi olduğunu söyleyerek Ahmed Eflâkî'nin aktardığı bilgileri nakleder. Devamındaysa şu satırlara yer verir: “Eflâkî, vefatını 618'de gösteriyor. Halbuki Sultan-ül-Ulemâ Konya'ya 625 veya 628'de gelmiştir. Fakîh Ahmed'in Konya'daki türbesi 618'de yapılmıştır. Seydi şehri kuran Harun-ı Velî'nin menakibinde de adı geçmektedir. Gûya Harun-ı Velî, kendisinden

kabrinin Konya’da olduğunu söyler.<sup>1</sup> Sertkaya, yukarıda da belirtildiği gibi Eflâkî’nin bu ölüm tarihini Asbustlu Ahmed Fakîh’in ölüm tarihiyle karıştırmış olabileceğine değinir. Başvekâlet Arşivi’ndeki 881 (1476) yılına ait *Karaman Defteri*’nde Ahmed Fakîh’in 650 (1252-1253) yılında öldüğü belirtilmektedir ki bu bilgi Mevlânâ’nın yaşadığı tarih aralığına uyar. Bu nedenle Bahâeddîn Veled’in müridi Ahmed Fakîh’in ölüm yılının 650 (1252-1253) olduğu ihtiyat payı bırakılarak söylenebilir.

Mikâil Bayram ise 1983 yılında İstanbul’da düzenlenen Türkoloji Kongresi’nde sunduğu “XIII. Asırda Yaşayan Fakîh Ahmetler” başlıklı bildirisinde, *Menâkıbü’l-Ârifîn*’de “mezcûb” ve “mecnûn” olarak nitelendirilen Ahmed Fakîh’in bu özelliklerinden dolayı mürettep eserler kaleme alamayacağını, bu nedenle gerek *Çarh-nâme*’nin gerekse *Kitâbu Evsâf*’ın bu kişi tarafından yazılamayacağını belirtir. 651 (1253-1254) yılında düzenlenen *Celâlüddîn Karatay Medresesi Vakfiyesi*’nde imzası bulunan ve Konya Be-dirler Mahallesi’ndeki Şeyh Alaman adına inşa edilen türbenin kitabesinde adı geçen Ahmed Fakîh isimli başka bir şahsın varlığından bahseder. Ahmed Eflâkî’nin bu sırada Konya’da iki ayrı Ahmed Fakîh’in varlığından haberdar olmadığını, bu nedenle türbe kitabesinde adı geçen Ahmed Fakîh

---

sonra Hoca Ahmed Fakîh’a tâbi olmalarını, mensuplarına söylemiş. Halbuki Seyyid Harun’un ölümü 720’dedir. Buna nazaran iki Hoca Ahmed Fakîh’in mevcudiyeti icabeder. Çarhname hangisine aittir? Kar’iyetle hüküm vermemizin imkânı yok.” Bkz. Abdülbaki Gölpinarlı, “XIII - XIV üncü Asırda Anadolu’da İçtimâî Hayat ve Türk Kültürü”, *Konya Halkevi Kültür Dergisi*, Yıl: 5, s. 36 (Mart-Nisan 1941): 46. Gölpinarlı, 1948 yılında yayımlanan *Yunus Emre Divanı* adlı çalışmasında ise kitabedeki tarihin 618 (1221) değil, 628 (1230) okunması gerektiğini söyler: “Mevlânâ’nın babası 628 (1231)’de ölmüştür. Konya’da ancak iki yıl yaşadığı muhakkak olduğuna göre Fakîh Ahmed’in 626 ile (1228-9) 628 (1231) arasında öldüğü meydandadır. Mezar taşında ‘altı yüz’ ve ‘sekiz’ kelimeleri okunuyorsa da arasındaki kelime okunamıyor, fakat bir kısmı kırılmamış olan bu kelime ‘ışrîn - yirmi’ye benziyor. Her halde o da Sultan-ül Ulemâ’nın ölüm yılında, fakat ondan önce ölmüştür.” Bkz. Abdülbaki Gölpinarlı, *Yunus Emre Divanı*, 1. Baskı, (İstanbul: Ahmet Halit Kitabevi, 1948), II:662. Hasibe Mazioğlu da Gölpinarlı’nın bu görüşünü kabul etmiştir. Bkz. Mazioğlu, “Selçuklular Devrinde Anadolu’da”, 117. Gölpinarlı, ilk baskıları 1953 ve 1961 yıllarında yapılan *Mevlânâ’dan Sonra Mevlevilik* ile *Yunus Emre ve Tasavvuf* adlı çalışmalarında bu görüşünü değiştirerek 618 ölüm yılını verir ve tarih uyumsuzluğu nedeniyle *Menâkıbü’l-Ârifîn*’de geçen menkıbenin doğru olmasının imkanı bulunmadığını belirtir. Bkz. Abdülbaki Gölpinarlı, *Mevlânâ’dan Sonra Mevlevilik*, Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, (İstanbul: İnkılâp ve Aka Kitabevleri, 1983), 88, n. 102; Abdülbaki Gölpinarlı, *Yunus Emre ve Tasavvuf*, 1. Baskı, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1961), 36, n. 21. İbrahim Hakkı Konyalı da eserinin Hoca Fakîh Mescidi ve Türbesi hakkında bilgiler verdiği bölümünde Ahmed Eflâkî’nin hata yaparak muasır iki Ahmed Fakîh’i birbirine karıştırdığını söyler. Bkz. İbrahim Hakkı Konyalı, *Âbideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi*, 1. Baskı, (Konya: Yeni Kitap Basımevi, 1964), 395-396.

1 Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancı, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, çev. A. Sait Aykut, 8. Baskı, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2018), 283.

ile *Menâkıbü'l-Ârifin*'de 618 (1221) yılında vefat ettiğini söylediği Ahmed Fakîh'i birbirine karıştırdığını, türbe kitabesinde adı geçen Ahmed Fakîh'in ise 651 (1253-1254) yılından sonra, Mevlânâ'dan önce öldüğünü belirtir. Mevlânâ'nın cenaze namazını kıldırıldığı şahsın ise 651 (1253-1254) yılından sonra vefat eden Ahmed Fakîh olduğunu söyler. Buradan hareketle *Çarh-nâme* ve *Kitâbu Evsâf*'ın bu Ahmed Fakîh'e ait olabileceği tezini ortaya atar.<sup>1</sup>

Fahir İz ve Günay Kut, *Başlangıcından Günümüze Kadar Büyük Türk Klâsikleri*'ne yazdıkları müşterek "Dîvân Nazım ve Nesri, Ahmet Fakîh, Çarh-nâme" maddesinde, *Çarh-nâme* yazarı Ahmed Fakîh'in Bahâeddîn Veled'in müridi olan Ahmed Fakîh'ten başka biri olabileceğini söyler. Bununla birlikte *Kitâbu Evsâf*'ın hangi Ahmed Fakîh tarafından yazıldığının açık olmadığını belirterek iki farklı müellife ait olabileceğini ifade eder.<sup>2</sup> Kut, bir başka makalesinde her iki eserin aynı mahlası kullanan farklı kişiler tarafından yazıldığını, *Kitâbu Evsâf*'ın on dördüncü yüzyılın sonuna tarihlendirilebileceğini belirtir.<sup>3</sup>

Ahmed Fakîh isimli diğer şahsın hayatı hakkında herhangi bir bilgi yoktur. Yalnızca Konya Akşehir'de, üzerinde Fakîh Ahmed isminin yazılı olduğu tarihsiz bir mezar taşı bulunur. Bu mezar taşı Seyyid Mahmûd-ı Hayrânî Mezarlığı'nda bulunmaktayken bu yerin çocuk bahçesi yapılması kararlaştırılmış ve belediye tarafından korunmak amacıyla söktürülen taşların bir kısmı Taşmedrese avlusuna taşınmış, bir kısmı ise Seyyid Mahmûd-ı Hayrânî Türbesi'nin içinde muhafaza edilmiştir. Taşmedrese'ye taşınan Ahmed Fakîh'in beş satırlık mermer ve sülüs yazılı mezar taşı kitabesinde "*Al-lâh Rahîm, hâzâ sâhibü't-türbeti'l-merhûm el-mağfûr es-sa'îd eş-şehîd Fakîh Ahmed nevverallâhu kabrehû*" ifadeleri bulunur.<sup>4</sup>

1 Bayram, "Anadolu'da Te'lif Edilen İlk Türkçe Eserler Meselesi", 899-902.

2 Fahir İz, Günay Kut, "Divan Nazım ve Nesri, Ahmet Fakih, Çarh-nâme" *Başlangıcından Günümüze Kadar Büyük Türk Klâsikleri*, (İstanbul: Ötüken Neşriyat-Söğüt Yayıncılık, 1985), 1:264.

3 Günay Kut, "13. Yüzyılda Anadolu'da Şiir Türünün Gelişmesi", *Acâibü'l-mahlûkât: Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları II*, haz. Fatma Büyükkarcı Yılmaz, 1. Baskı, (İstanbul: Simurg Yayınları, 2010), 441, n. 20.

4 Rıfka Melûl Meriç, "Anadolu Türk Tarihi Vesikaları: Akşehir Türbe ve Mezarları", *Türkiyat Mecmuası*, 5, (1936): 150; 152.

Bir diğer Fakîh hakkındaki bilgiler Sehî Beg'in *Heşt Bihîşt* adlı tezkiresinde yer alır. Adı, bazı nüshalarda Hâce Fakîh-i Karamânî bazılarında ise Hoca Kara Fakîh olarak geçer. Konyalı ve ilim ehlinde olduğu, şiir sanatında ve bilinmedik sözlerinde benzersiz manaların bulunduğu ve dertli biri olduğu belirtilir. Türkçe, Arapça ve Farsça sözleri ile eşsiz gazelleri olduğu kaydedilir.<sup>1</sup> Sertkaya, İbrahim Hakkı Konyalı'nın *Âbideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi* adlı eserinde bahsettiği Ahmed Fakîh'in *Heşt Bihîşt*'te zikredilen bu şahıs olabileceğini düşünür. Konyalı'dan aktardığı bilgilere göre Ahmed Fakîh'in torunu Seyyid Ahmed, Karaman'da babası Seyyid İbrahim Arab ile dedesi "melikül-meşâyih" Fakîh Ahmed'in ve büyük dedesi Seyyid Ahmed'in adına 687 (1288) yılında bir zaviye yaptırmıştır. Sertkaya'nın yaptırılan zaviyenin Karaman'da olduğunu söylemesi Hasan Yüksel tarafından eleştirilmiş ve Konya'da olduğu belirtilmiştir.<sup>2</sup> Yüksel, İbrahim Hakkı Konyalı'nın Fakîh Ahmed Zaviyesi olarak zikrettiği zaviyenin Şeyh Alaman Mahallesi'ndeki Zeynü'l-Arap Zaviyesi olduğunu söyler. Şeyh Alaman ise Ahmed Fakîh'in bendelerinden biri olup bu zaviyenin yanında küçük bir mescit yaptırmış ve ölümünün ardından bu mescide gömülmüştür. Yüksel'in yayımladığı Zeynü'l-Arap Zaviyesi'ne ait 19 Rebiü'l-evvel 1024 (18 Nisan 1615) tarihli vakfiyede Ahmed Fakîh "...*kutbu'l-ulemâ ve mürşidü'l-fukarâ fi'd-dünyâ ve'l-ukbâ Şeyh Ahmed b. İbrâhîm Zeynü'l-Arap*" olarak tavsif edilir. Yüksel'e göre vakfiyede geçen "kutbu'l-ulemâ ve mürşidü'l-fukarâ" ifadesinden hareketle bu Ahmed Fakîh, Ahmed Eflâkî'nin eserinde zikredilen Bahâeddîn Veled'in müridi olan kişidir. Nitekim diğer Ahmed Fakîh, türbe kitabesinde yalnızca "melikül-abdâl seyyidü'l-meczûbîn" şeklinde nitelenmekteyse de bilginliğine dair tek bir sözcük dahi yoktur. Hidayet Işık da bu Ahmed Fakîh'in *Menâkıbü'l-Ârifîn*'de hakkında bilgiler verilen Ahmed Fakîh olduğu görüşüne katılır.<sup>3</sup> Yüksel'e göre dünyanın geçiciliğini konu

1 Günay Kut, *Heşt Bihîşt, The Tezkire By Sehî Beg*, Sources of Oriental Languages and Literatures 5, (Harvard University: Harvard University Printing Office, 1978), 195; nüsha farkları: 367.

2 Yüksel, Sertkaya'nın *Latîfi Tezkiresi*'ne dayanarak bu hükmü verdiğini belirtmişse de Sertkaya, bu görüşünü Sehî Beg'in *Heşt Bihîşt* adlı tezkiresine dayandırmıştır. *Heşt Bihîşt* nüshalarında ise Hoca Kara Fakîh'in Konyalı ve Karamanlı olduğuna dair "Konya şehrendür", "Karamânîdür" ve "Konya'nun içindendir" gibi nüsha farkları bulunmaktadır. Bkz. Kut, *Heşt Bihîşt*, 367.

3 Işık, "Hoca Ahmed Fakîh'in Tarihi-Dini Kişiliği", 182; 185. Bu görüş, Yüksel ve Işık'tan önce İbrahim Hakkı Konyalı tarafından dile getirilmiştir. Bkz. Konyalı, *Âbideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi*, 396. Ayrıca Şeyh Alaman Türbesi ve Zaviyesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Konyalı, *Âbideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi*, 743-747.

alan *Çarh-nâme*'nin şairi bu Ahmed Fakîh olmakla birlikte Sertkaya'ya göre *Heşt Bihişt*'te Hoca Kara Fakîh olarak zikredilen kişi ile İbrahim Hak- kî Konyalı'nın kitabında sözünü ettiği bir vesikada "Esvedî" olarak geçen kişinin aynı kişi olması en doğru varsayımdır.<sup>1</sup> Hasibe Mazioğlu ve Mikâil Bayram ise *Heşt Bihişt*'te zikredilen Ahmed Fakîh'in 746 (1345) yılında Karaman'da vefat ettiğini belirtir.<sup>2</sup> Mazioğlu'nun ve Bayram'ın bu ölüm ta- rihine nereden ulaştığı tespit edilememiştir. İlk olarak Mazioğlu, ardından Bayram bu ölüm tarihi için Abdülbaki Gölpınarlı'nın *Yunus Emre ve Ta- savvuf* adlı eseri ile Sehî Beg'in *Heşt Bihişt* adlı tezkiresine atıf yapmalarına rağmen tespitlerimize göre bu iki eserde 746 (1345) ölüm yılına dair bir ifade yoktur. Bu noktada Sertkaya ve Yüksel ile Mazioğlu'nun ve Bayram'ın verdiği bilgiler ve tarihler birbirini tutmamaktadır. Bayram, 746 (1345) yılında vefat ettiğini söylediği bu Ahmed Fakîh'in, *Çarh-nâme* ve *Kitâbu Evsâf* şairi olabilmesini zayıf bir ihtimal olarak görür. Daha önce zikredilen bildirisini sunduğu sırada Sadettin Buluç'un söz alarak *Çarh-nâme*'nin ve *Kitâbu Evsâf*'in on dördüncü yüzyılın Türkçe dil hususiyetleri göz önüne alınarak Karamanlı Ahmed Fakîh'e nispet edilmesinin daha doğru olacağı konusunda görüş bildirdiğini aktarır.<sup>3</sup> Hidayet Işık da bu düşüncenin en isabetli görüş olduğunu savunur.<sup>4</sup> Ancak buraya kadar verilen tüm bilgile- rin tarihî manada birbiriyle karıştırıldığı görülür. Nitekim *Heşt Bihişt*'te adı geçen Hâce Fakîh-i Karamânî'nin *Dîvân*'ından ve *Dîvân*'ına yazdığı Farsça dibaceden anlaşıldığı kadarıyla on beşinci yüzyılın ilk çeyreğinde doğduğu, yine aynı yüzyılda Karamanoğulları döneminde Konya'da yaşadığı, Fatih Sultan Mehmed'in 1466 yılında Karamanoğulları Beyliği'ne son vermesi- nin ardından ileri yaşında İstanbul'a gelmiş olabileceği ve *Heşt Bihişt*'in ta- mamlandığı 945 (1538) yılından çok önce vefat ettiği anlaşılır.<sup>5</sup> Bu nedenle Sertkaya'nın ve Yüksel'in bu Ahmed Fakîh için öne sürdükleri varsayımlar, Mazioğlu'nun ve Bayram'ın verdiği kaynağını tespit edemediğimiz ölüm

1 Hasan Yüksel, "Celali İşyanlarında Kaybolan Bir Belge: Zeynü'l-Arap (Veya Ahmed Fakih) Zaviyesi Vakfiyesi", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 13, s. 1 (1998): 49-51.

2 Mazioğlu, *Ahmed Fakih - Kitâbu Evsâfi Mesâcidi'ş-Şerîfe*, 10, n. 1.

3 Bayram, "Anadolu'da Te'lif Edilen İlk Türkçe Eserler Meselesi", 901-902.

4 Işık, "Hoca Ahmed Fakih'in Tarihî-Dini Kişiliği", 184-185.

5 Hâce Fakîh-i Karamânî'nin hayatı ve *Dîvân*'ı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ercan Sünger, "Fakih: Hayatı, Eserleri, Divanı", (Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004). Burada zikredilen bilgiler için bkz. Sünger, "Fakih: Hayatı, Eserleri, Divanı", 1-5.

tarihi ile Buluç'un tahmini yanlıştır. Nitekim 687 (1288) yılında adına za-viye yaptırılan Ahmed Fakîh ile Hâce Fakîh-i Karamânî'nin birbirinden farklı kişiler olduğu, Hâce Fakîh-i Karamânî'nin on üçüncü yüzyılda değil on beşinci yüzyılda yaşadığı ve ölüm tarihinin 746 (1345) olmadığı açıktır. Bununla birlikte *Çarh-nâme* ve *Kitâbu Evsâf* ile Hâce Fakîh-i Karamânî'nin *Dîvân*'ında yer alan şiirlerin dil ve üslup bakımından birbirinden oldukça farklı özellikler sergilediği görülür. Tüm bu nedenlerle ilgili eserlerin Hâce Fakîh-i Karamânî'ye ait olduğunu söylemek mümkün değildir.<sup>1</sup>

Osman Fikri Sertkaya, bir diğer Ahmed Fakîh'in *Kitâbu Evsâfi'l-Mesâci-di ş-Serîfe* adlı eserin şairi olduğunu söyleyerek bu ismi diğerlerinden ayırır. Bu sayede Hasibe Mazıoğlu'nun ilk olarak *Kitâbu Evsâf* adlı eserin şairi olarak kabul ettiği Bahâeddîn Veled'in müridi Ahmed Fakîh'in bu eserin şairi olmadığını belirtir. Mazıoğlu'nun hakkında bilgi verdiği Ahmed Fakîh'ten farklı olarak *Kitâbu Evsâf* şairinin ilgili eserin Türkçe dil hususiyetlerini göz önünde bulundurarak on dördüncü yüzyılın ikinci yarısı ile on beşinci yüzyılın ilk yarısında yaşadığını belirtir. Şeriate bağlı, yolculuğu sırasında oğlunun ve kızının hasretine dayanamayan, düzenli yaşayışa sahip, evli, çocuk sahibi bir aile babası olduğunu söyler ve bu özelliğiyle ilk iki Ahmed Fakîh'ten ayrıldığını ifade eder.<sup>2</sup> Sertkaya, dil hususiyetlerini göz önünde bulundurarak *Çarh-nâme*'nin ve *Kitâbu Evsâf*'in on dördüncü ve on beşinci yüzyılda yaşamış Ahmed Fakîh tarafından yazıldığını söylese de “elde bulunan metinlerin hepsi de dil bakımından en erken XIV. yüzyılın ikinci yarısı ile XV. yüzyılın ilk yarısına ait göründüklerinden, ilk defa Turhan Genceî'nin işaret ettiği gibi, bu metinlerin bilinen Ahmed Fakîh'lere ait olmaları şüphelidir”<sup>3</sup> diyerek yine de kesin hüküm vermekten kaçınır ve açık bir kapı bırakır.

Gökhan Ölker'in tespitlerine göre *et-/it-* ve *kıl-* fiillerinin kullanım sıklığı eserlerin yazım tarihi hakkında bazı bilgiler verebilir. Ölker'in ulaştığı sonuçlara göre bir eserde *kıl-* fiili *et-/it-* fiilinden fazla kullanılmışsa diğer özellikler de göz önüne alınarak ilgili eserin on dördüncü yüzyılın

1 Sünger, “Fakîh: Hayatı, Eserleri, Divanı”, 36.

2 Sertkaya, “Ahmed Fakih”, 65-66.

3 Sertkaya, “Ahmed Fakih”, 67.



ilk yarısından önce kaleme alındığı, şayet birbirine yakın kullanım sıklığına sahipirse on dördüncü yüzyılın sonu ve on beşinci yüzyılın başında yazıldığı söylenebilir.<sup>1</sup> Tespitlerimize göre *Kitâbu Evsâfta* Kudüs övgüleri de dahil *ét-* fiilinin (93 kez) *kıl-* fiilinden (45 kez) daha fazla kullanıldığı görülür. Netice itibarıyla *ét-* fiilinin kullanım sıklığı *Kitâbu Evsâf*'ın Ahmed Fakîh'e özel Batı Oğuz ağzına dayalı yazı dilinin ilk eserlerinden biri olarak değerlendirilmesini sağlayacak delillerden bir diğeridir.<sup>2</sup> Bu durumda eserin on dördüncü yüzyılın sonları ile on beşinci yüzyılın başlarında yazıldığı görüşüne bir katkı daha eklenmiş olur.

Gerhard Doerfer ve Milan Adamović de metinlerinde dil bakımından yeterince eskicil öge bulunmadığı gerekçesiyle Ahmed Fakîh'in on üçüncü yüzyıl yazarı olamayacağını ileri sürmüş ve on dördüncü veya on beşinci yüzyılda yaşadığını belirtmiştir.<sup>3</sup>

Ahmet Günşen ise Mehmed Fuad Köprülü, Mikâil Bayram, Fahir İz, Günay Kut ve Osman Fikri Sertkaya'nın çalışmalarını değerlendirerek *Çarh-nâme*'nin ve *Kitâbu Evsâf*'ın şüpheye mahal bırakmayacak şekilde aynı kişi tarafından yazıldığını ve Bayram'ın görüşüne katılarak bu kişinin yüksek bir ihtimalle 651 (1253-1254) yılında Konya'da vefat eden Ahmed Fakîh olabileceğini belirtir.<sup>4</sup>

1 Ayrıntılı bilgi için bkz. Gökhan Ölker, "Tarihi Belli Olmayan Eski Anadolu Türkçesi Metinlerinin Tarihlendirilmesinde Yeni Bir Kistas: "et-/it-" ve "kıl-" Fiillerinin Kullanım Sıklığı", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, s. 4/2 (2015): 546-563.

2 Ölker, "Tarihi Belli Olmayan", 553. İlgili fiillerin kullanım sıklığı şairin orijinal kullanımını yansıtmayabilir. Bu durumda kesin tespitte bulunmak güçtür. Nitekim bir nüshada aynı beyit yahut mısra içerisinde *ét-* fiiline yer verilirken diğer bir nüshada varyant olarak *kıl-* fiili yer alabilmekte yahut tam tersi durum görülebilmektedir. Bu nedenle müellif nüshasına ulaşılmadığı müddetçe istisnah edilen nüshalar üzerinden yapılan bu gibi tespitlere ihtiyatla yaklaşmak gerekir.

3 Doerfer'in aktardığına göre Adamović'in bu konudaki görüşleri şu şekildedir: Ahmed ve Fakîh isimlerinin/ mahlaslarının yaygınlığından dolayı *Çarh-nâme* ve *Kitâbu Evsâf*'ın aynı kişi tarafından yazılıp yazılmadığı belli değildir. Eserler dil bakımından Mevlânâ'nın yaşadığı dönemin Türkçesine uymadığı için sonraki dönemlerde yazılmış olmalıdır. Ahmed bu kadar önemli bir mutasavvif ve Mevlânâ'nın hocası ise eserlerine ait eski tarihli başka nüshalar neden yoktur? Bunların yanında Mevlânâ ve Sultan Veled'in Şii olduğunu iddia eden Adamović, Ahmed Fakîh'in metinlerinin tamamen mutaassıp Sünnî özellikler gösterdiğini ve tasavvufi olmadığını söyler. Doerfer ise eserlerin dil özelliklerinden hareketle on beşinci yüzyılın sonlarında yazılmış olabileceğini belirtir. Bkz. Gerhard Doerfer, *Zum Vokalismus nichtester Silben in altosmanischen Originaltexten*, (Stuttgart: Steiner-Verlag Wiesbaden-GmbH, 1985), 14.

4 Ahmet Günşen, "Eski Türkiye Türkçesinin Kurucularından Ahmet Fakih ve Kitâbu Evsâfi Mesâcidi-Ş-Şerîfe'nin Dili Üzerine", *Uluslararası Eski Anadolu Türkçesi Araştırmaları Çalıştayı Bildirileri (1-2 Aralık 2010)*, haz. Mustafa Özkan, Enfel Doğan, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 2013), 230; 233.

Tüm bu karışıklığın sonucunda *Kitâbu Evsâf* şairinin ilk iki Ahmed Fakîh'ten ve Hâce Fakîh-i Karamânî'den farklı biri olduğu konusunda değerlendirmeye alabileceğimiz elimizdeki en önemli veriler, eserlerin dil hususiyetleri ve *Çarh-nâme*'de geçen kara vebaya dair bazı tarihî bilgilerdir.

Semih Tezcan, “Anadolu Türk Yazınının Başlangıç Döneminde Bir Yazar ve *Çarh-nâme*'nin Tarihlendirilmesi Üzerine” başlıklı makalesinde çeşitli araştırmacıların Ahmed Fakîh, Şeyyad Hamza, Dehhânî ve Şeyyad Îsâ gibi isimlerin yaşadıkları yüzyıla dair tespitlerini aktardıktan sonra Metin Akar'ın, Şeyyad Hamza'nın veba salgınına yer verdiği bir şiirine dikkat çektiğini ve bu şiirin bir beytinde 747 (1348) senesinde yaşandığı söylenen veba salgınına değindiğini belirtir.<sup>1</sup> Bu bilgiye dayanarak onun, on dördüncü yüzyılın birinci yarısında hayatta olduğunu ifade eder. Buradan hareketle *Çarh-nâme*'yi değerlendirdiğinde *Çarh-nâme*'nin bir beytinde geçen vebaya dair ifadeye dikkat çeker ve bunun Şeyyad Hamza'nın bahsettiği aynı veba salgını olduğunu, nitekim on üçüncü yüzyılda veya on dördüncü yüzyılın başında bilinen başka bir veba salgını olmadığını belirtir. Bundan dolayı 1346-1353 yılları arasında yayılan kara vebanın her iki şairin şiirinde yer bulduğunu söyler. *Çarh-nâme*'nin de en erken 1350'lerde veya daha sonra yazılmış olması gerektiği tespitinde bulunarak *Çarh-nâme* ve *Kitâbu Evsâf* şairi Ahmed Fakîh'in on dördüncü yüzyılın ortalarında hayatta olabileceğini ifade eder.<sup>2</sup> Eserlerin yazılış sırası üzerine tahminini aktararak *Kitâbu Evsâf*'ı büyük veba salgınından önce, uzun bir seyahati göze alabilecek orta yaş döneminin sonunda kaleme aldığı, *Çarh-nâme*'yi ise daha sonra, veba salgınının ardından yaşlı ve karamsar olduğu dönemde yazdığını belirtir. Nitekim Ahmed Fakîh'in *Çarh-nâme*'deki ifadelerinde ölümünü hissettirdiğine değinerek, “kervanın göçmeye yüz tuttuğu”na, “ecelin ermesi”ne ve “ağzında dişlerin dökülmesi”ne dair ifadelerinden<sup>3</sup>

1 İlgili makale için bkz. Metin Akar, “Şeyyad Hamza Hakkında Yeni Bilgiler - I, II”, *Marmara Üniversitesi Fen - Edebiyat Fakültesi Türklük Araştırmaları Dergisi*, s. 2 (1986 [1987]): 1-14.

2 Tezcan, “Anadolu Türk Yazınının Başlangıç Döneminde Bir Yazar”, 85-87. Tezcan bu makalesinde ortaya koyduğu kimi tespitlerle *Yûsuf u Züleyhâ* yazarı Sula Fakîh'in, *Muhammed Hanefî Cengi* yazarı Derviş Fakîh'in, *Çarh-nâme* ve *Kitâbu Evsâf* şairi Ahmed Fakîh'in ve dil ve üslup benzerliği nedeniyle *Cimcime Sultan*, *Ahvâl-i Fâtıma*, *Dâsîân-ı Geyik* ve *Kesik Baş* vb. gibi manzum hikâyelerin yazarının da aynı kişi olabileceğini söyler. Bkz. Tezcan, “Anadolu Türk Yazınının Başlangıç Döneminde Bir Yazar”, 87.

3 İlgili ifadelerin geçtiği beyitler için bkz. Mecdut Mansuroğlu, *Ahmed Fakih - Çarhname*, 1. Baskı,

ölümü beklediği izlenimi uyandırdığını söyler. Tezcan'a göre Ahmed Fakîh; Sultan Veled, Yûnus Emre, Gülşehrî, Âşık Paşa ve Hoca Mes'ûd b. Ahmed ile aşağı yukarı aynı zamanda yaşamış, Ârif Alî'den herhalde epeyce daha yaşlı bir yazardır. Tüm bu değerlendirmeler, Ahmed Fakîh'in on dördüncü yüzyılda gelişmeye başlayan Anadolu Türk edebiyatının ilk yazarlarından biri olduğunu gösterir.<sup>1</sup>

Sonuç itibarıyla değerlendirmeye alınan her veri, *Kitâbu Evsâf* şairi Ahmed Fakîh'in aynı isimli şahıslar arasından hangisi olduğu konusundaki şüphelerimizi tam anlamıyla gidermez. Sertkaya, Ahmed Fakîh isimli toplamda en az beş kişi olduğunu söylüyorsa da çeşitli araştırmacıların öne sürdüğü bulgular ve tezler değerlendirildiğinde bu sayının da değişiklik gösterdiği göze çarpar. Bununla birlikte Ahmed Fakîhler hakkındaki bilgilerin gerek çağdaş kaynaklarda gerekse sonraki akademik çalışmalarda birbiriyle karıştırıldığı görülür. Ancak dil hususiyetleri göz önüne alınarak ve Semih Tezcan'ın dikkat çektiği *Çarh-nâme*'de zikredilen kara vebanın yaşandığı tarihler üzerinde durularak bu şairin, şairlikleri bile meçhul olan Asbustlu yahut Bahâeddîn Veled'in müridi Ahmed Fakîh'ten farklı; Turhan Genceî'nin, Gerhard Doerfer'in, Milan Adamoviç'in, Sadettin Buluç'un, Günay Kut'un, Osman Fikri Sertkaya'nın, Hidayet Işık'ın, Semih Tezcan'ın ve Hasibe Mazioğlu'nun sonradan belirttiği gibi on dördüncü yüzyılın ikinci yarısı ile on beşinci yüzyılın ilk yarısında, 1350'li yılların civarında yaşamış biri olabileceği söylenebilir. Bu durumda *Kitâbu Evsâf* şairi, muhtemelen yukarıda haklarında bilgiler verilen Ahmed Fakîhlerden biri değildir ve hayatı hakkında şehirden uzak, aile ortamında yaşayan biri olmasından başka elimize ulaşmış hiçbir malumat yoktur.

*Kitâbu Evsâf* şairi Ahmed Fakîh'in hemen herkesin elde edemediği bir imkânla oldukça masraflı hac yolculuğuna çıkabilmesi mâlî durumunun yerinde olduğunu gösterir. Halîlürrahmân şehrinde Haremül-Halîl'i gezerken burada asılı kandilleri görmesi üzerine kendisinin de gücü yetmesi durumunda buraya kandil göndermek istediğini belirtmesi [B. 203] mâlî

(İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1956), 4-5, B. 11; 13; 18.

1 Tezcan, "Anadolu Türk Yazınının Başlangıç Döneminde Bir Yazar", 88.

durumunun sınırları hakkında ipucu verir. Bu ifade belki de belli bir birikimi zaman içerisinde hac için ayırarak seyahatine çıktığını gösterir. Bunun yanında çeşitli beyitlerde muhatabına verdiği kimi nasihatlerin “gücü yetmesi” şartına bağlı olması, sağlığa bağlı bedenî yeterlilikle birlikte haccın ağır mâlî şartlarına da dikkat çeker:

**Gücün yéterse** eyle hacca niyyet  
Şaşkın terk eylemë farz-ıla sünnet

[Ahmed Fakih, *Kitâbu Evsâf*, B. 31]<sup>1</sup>

Ahmed Fakih, aile ortamında yaşayan bir şairdir; ancak aile üyelerinin kimler olduğu belli değildir [B. 43; 390-391; 393]. Sertkaya, eser içerisinde geçen bir beyte dayanarak [B. 392] düzenli yaşayışa sahip, oğul ve kız çocuk sahibi, evli bir aile babası olduğunu belirtmişse de bu konuda kesin hükme varmak mümkün değildir. Nitekim ilgili beyit bu yolculuğa çıkanların oğlunu ve kızını özlediği yönünde bir genellemenin ürünü de olabilir. Yaşadığı yeri köy olarak nitelendirmesi [B. 392] ve Kudüs'te ahşap evlerin yokluğu karşısındaki şaşkınlığa varan ifadesi [B. 61] de hayatını köyde geçirdiği ve ikamet ettiği bölgedeki ahşap evlerin varlığı hakkında fikir verir.

Tüm bunlarla birlikte şimdiye kadar üzerinde durulmayan bir konu da *Kitâbu Evsâf* şairinin gerçekten Fakih mahlasını kullanıp kullanmadığı yahut adının Ahmed Fakih olup olmadığıdır. Mesnevi metni içerisinde yalnızca Ahmed mahlasını kullanan şairin Fakih mahlasına hiç yer vermeyişi dikkat çekicidir. Bu mahlas sadece hece ölçüsüyle yazılmış, yalnızca British Library nüshasının sonunda ve İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Seminer Kütüphanesi'nde kayıtlı mecmuanın içerisinde yer alan toplam dört adet Kudüs övgüsünün ikisinde kullanılmıştır. Bu şiirler, yeni bulunan iki *Kitâbu Evsâf* nüshasında da yoktur. British Library nüshasında konu birliği nedeniyle *Kitâbu Evsâf*'ın ardından kaydedilmişlerse, yani *Kitâbu Evsâf* şairi Ahmed ile Kudüs övgülerinin şairi Fakih birbirinden farklı kişilerse, Ahmed Fakih isminin *Kitâbu Evsâf* şairi olarak zikredilmesi hatalı olur. Bu durumda şairin kimliği daha da muğlak hâle gelir. Bununla birlikte edebiyat tarihi içerisinde kimi şairlerin,

1 Benzer beyitler için bkz. B. 194; 203; 317; 331; 403.

şiiirlerinde iki ayrı mahlas kullandığı bilinmektedir.<sup>1</sup> Böyle bir durum söz konusuysa *Kitâbu Evsâf* şairinin aruz vezniyle yazdığı şiiirlerde Ahmed, hece ölçüsüyle kaleme aldıklarında ise Fakîh mahlasını kullandığı düşünülebilir. Mesnevi metni ile Kudüs övgülerinde birbirine benzeyen mısralar varsa da [B. 84, K. 3:7] bu durum metinlerin aynı şair tarafından yazıldıklarını söylemek için yeterli değildir. Ayrıca *Çarh-nâme* ile *Kitâbu Evsâf* aynı şairin eserleriyse, Eğridirli Hâci Kemâl'in *Çarh-nâme*'yi *Câmi'ü'n-Nezâ'ir*'de Ahmed Fakîh adına kaydetmesi ve *Çarh-nâme*'nin mahlas beytinde yalnızca Ahmed mahlasına yer verilmesi,<sup>2</sup> *Kitâbu Evsâf* in ve Kudüs övgülerinin Ahmed Fakîh'e ait olduğunu kesinleştirir. Değilse yeni bilgiler ortaya çıkana kadar bu konu da çözümsüz kalır. Bu nedenle -her ne kadar güvenilir veriler değilse de- konu birliği ve British Library nüshasında peş peşe kaydedilmeleri nedeniyle *Kitâbu Evsâf* ile Kudüs övgülerinin şimdilik aynı şair tarafından yazıldığı söylenebilir.<sup>3</sup>

Pek çok çalışmada Ahmed Fakîh'in medrese eğitimi gördüğünün ve fıkıh tahsil ettiği için "Fakîh" şeklinde anıldığının söylenmesi, "koyu bir mu-tasavvıf" olduğunun zikredilmesi, iyi derecede Farsça bildiğinin belirtilmesi, "doğu milletlerinin edebiyatları yanında Türk edebiyatını", "bir yandan Şark edebiyatlarını, diğer yandan Türk boylarının uzak hatıralarına ait halk şiiirlerini" ve "halkının Orta Asya'dan getirdiği sözlü edebiyatı" lâyıkıyla bildiği<sup>4</sup> yönündeki yargılar *Kitâbu Evsâf* şairi için herhangi bir delile dayanmaz. Fakîh tabirinin dönemler içerisinde değışen anlamı,<sup>5</sup> hatta *Kitâbu*

1 Orhan Kurtoğlu, "Divan Şiiirinde Mahlas Değıştiren ve Birden Fazla Mahlas Kullanan Şairler", *Bilig*, 38, (2006): 76; Ramazan Sarıççek, "Menâkıb-ı Kemâl Ümmî ve Bolu", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 17, (2016): 286-287.

2 Bugüne kadar 83 beyti bilinen *Çarh-nâme*'nin kayıp olduğu sanılan 17 beyti *Câmi'ü'n-Nezâ'ir*'in eksik sayfalarının tespitiyle ortaya çıkarılmıştır. Bkz. Orhan Kılıçarslan, *Eğridirli Hacı Kemâl - Câmi'ü'n-Nezâ'ir Eksik Şiiirler Bâyezid Nüshası No: 5782 (İnceleme-Metin-Tipkibasım)*, 1. Baskı, (Ankara: Grafiker Yayınları, 2022), 219-220. Ahmed Fakîh'in, bu şiiirinde yalnızca "Ahmed" mahlasına yer verdiği görülür. *Câmi'ü'n-Nezâ'ir*'in fihrist bölümünde ise adı/mahlası "Ahmed Fağı" olarak geçer. Bkz. Hâci Kemâl, *Kitâbu Câmi'ü'n-Nezâ'ir*, Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Nr. 5782, vr. 454b.

3 Bu nedenden dolayı çalışma içerisinde Kudüs övgülerine dair şiiirlerden bahsedilen yerlerde Ahmed Fakîh yerine ihtiyaten yalnızca Fakîh mahlası zikredilecektir.

4 Mazioğlu, *Ahmed Fakih - Kitâbu Evsâfi Mesâcidi'ş-Şerife*, 7; İskender Pala, "Ahmed Fakih ve Şiiirleri Üzerine Bir İnceleme", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 10, (2004): 126.

5 Fakîh tabiri, bilinen anlamı yanında çeşitli dönemlerde "âlim", "medrese talebesi", "imam", "köy imamı", "cahil köy hocası" ve "dinî bilgisi fazla kişi" gibi manalara gelecek şekilde kullanılmıştır. Tabirin dönemler içerisindeki manaları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Gel, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Döneminde Fakihler ve Tursun Fakih", (Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal

*Evsâf* şairinin gerçekten fakih olup olmadığına yahut bu mahlası kullanıp kullanmadığına belirsizliği ve hakkındaki bilgilerin eksikliği nedeniyle bu türden hükümlere ihtiyatla yaklaşmak gerekir.

Araştırmacılar tarafından üzerinde durulan konulardan biri de *Çarh-nâme* ile *Kitâbu Evsâf*'ın aynı şaire ait eserler olup olmadığı meselesidir. Hasi-be Mazıoğlu ve Ahmet Günşen kesin olarak, Semih Tezcan ise ihtiyat payı bırakarak bu iki eserin aynı Ahmed Fakîh tarafından yazıldığını belirtirken, Turhan Genceî, Fahir İz ve Günay Kut gibi kimi araştırmacılar ise birbirinden farklı Ahmed Fakîhler tarafından yazılmış olabileceğini ifade eder. Erdoğan Boz her iki eserin Ahmed Fakîh'e aitliğinin tespitine yönelik yaptığı biçimbilgisel karşılaştırmada *Kitâbu Evsâf*'ın biçimbilgisel açıdan Eski Anadolu Türkçesinin karakteristik özelliklerini daha çok barındırdığını, buna rağmen *Çarh-nâme*'nin yer yer Eski Anadolu Türkçesinin özelliklerini göstermekle birlikte daha çok Osmanlı Türkçesinin karakteristik özelliklerini yansıttığını belirtir. Yaptığı karşılaştırma sonucunda diğer verileri de hesaba katarak *Çarh-nâme* ile *Kitâbu Evsâf*'ın birbirinden farklı Ahmed Fakîhler tarafından yazıldığını söyler.<sup>1</sup> Kısacası, araştırmacılar arasında bu konuda da fikir birliği söz konusu değildir. Mazıoğlu'nun ve Günşen'in yaptığı gibi *Çarh-nâme* ve *Kitâbu Evsâf*'ta yer alan kimi beyitleri üslup bakımından karşılaştırarak her iki eserin kesin olarak aynı şairin kaleminden çıktığı sonucuna varmak aynı şairin eserleri olsalar dahi pek de tatmin edici bir yöntem değildir. Nitekim benzerlik gösteren mısralar şaire mahsus orijinal ifadeler olmaktan ziyade benzeri türde on dördüncü ve on beşinci yüzyıllarda yazılmış eserlerde de karşımıza çıkan ve geleneksel söyleyişin ürünü olmuş ifadelerdir. *Çarh-nâme*'de yer alan;

Naşihat dutar iseñ, diñle sözüm,  
**Hünerüñ var ise, gel, uşda meydân!**

Saña bir kaç öğütler véreyin ben,  
**Ki her birisi dür ola, yâ mercân**

[Ahmed Fakîh, *Çarh-nâme*, B. 7-8]

Bilimler Enstitüsü, 2004), 1-9.

1 Erdoğan Boz, "Ahmed Fakîh'e Atfedilen İki Eser Üzerinde 'Aitlik Tespitine Yönelik' Biçimbilgisel Bir Karşılaştırma", *Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 8, s. 18 (2019): 179.

beyitlerinin ikinci mısraları ile *Kitâbu Evsâfta* geçen;

Bu dünyâ kesb édecek yér-durur bil

**Hüner ehlinden-iseñ oşda meydân**

[Ahmed Faqih, *Kitâbu Evsâf*, B. 225.7]

Gözünden yaş aqıtıgıl düz namâzın

**Ki\_olur her kaçresi dürr-ile mercân**

[Ahmed Faqih, *Kitâbu Evsâf*, B. 227.9]

beyitlerinin ikinci mısraları kelime seçimi ve söyleyiş tarzı itibarıyla hemen hemen birbirinin aynıyken, yine *Çarb-nâme*'de yer alan;

**Sinümüz içini sen aydın eyle**

**Melâyikler véribi anda mihmân**

[Ahmed Faqih, *Çarb-nâme*, B. 98 (15)]<sup>1</sup>

beyti, *Kitâbu Evsâfta* geçen;

**Bize rahmet meleklerini gönder**

O Münker ü Nekîr'i geri dönder

**Sinümüzi géñ eyle yâ İlâhî**

Günâhlu qullaruñ sensin penâhı

[Ahmed Faqih, *Kitâbu Evsâf*, B. 46-47]

beyitlerinin muhtasar hâli gibidir. Ancak gerek bu benzerlikler gerekse her iki eserin vezin, konu ve mahlas ortaklığı göz önüne alındığında aynı şairin kaleminden çıkmış olduklarını söylemek, aksine dair malumat elde edilmeye kadar farklı şairler tarafından yazıldıklarını söylemek kadar makuldür.

1 Beyitte geçen "véribi" kelimesi Kılıçarslan neşrinde "vü Rabbi" okunmuşsa da hatalıdır. Bkz. Kılıçarslan, *Eğridirli Hacı Kemâl*, 220.

### ***Kitâbu Evsâfi'l-Mesâcidi's-Şerîfe*'nin Adı, Konusu, Yazılış Tarihi ve Yazılış Sebebi**

*Kitâbu Evsâfi'l-Mesâcidi's-Şerîfe*, Anadolu coğrafyasında kaleme alınmış elimize ulaşan ilk manzum hac seyahat-nâmesi olarak nitelendirilir. Eserin ismi British Library Or. 9847 numarada kayıtlı nüshanın 1b sayfasında “Kitâbu Evsâfi'l-Mesâcidi's-Şerîfe Beytü'l-Muqaddes ve'l-Halîl ve Haremî'l-Mekketi's-Şerîfe ve Haremî'l-Medîneti'l-Müşerrefe ve'l-Medîneti'l-Müşerrefe” şeklinde mukayyettir. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Kadızade Mehmed Koleksiyonu 407/3 ve Konya Koyunoğlu Şehir Müzesi ve Kütüphanesi 13875/1 numarada kayıtlı nüshalarda ise başlık yoktur. British Library nüshasında yer alan başlık eseri istinsah eden kişi tarafından atılmadıysa ve doğrudan Ahmed Fakîh'e aitse içerikten de hareketle eserin Kubbetü's-Sahre'den, Mescid-i Aksâdan, Haremü'l-Halîl'den, Mekke ve Medine Haremî'nden bahsedeceği açıktır. Eserin elimize ulaşan Süleymaniye nüshası diğer nüshaların yanında tamdır ve bu kutsal mekânları anlatan bölümleri ihtiva eder. Bundan dolayı *Kitâbu Evsâf*, British Library nüshasının başlığında zikredilen mekânları anlatır. Eser, bir hac seyahat-nâmesi olmakla birlikte Ahmed Fakîh'in seyahat hâtıralarından ve yolculuk gözlemlerinden çok özellikle Müslümanlar için önem arz eden belli başlı mekânları konu edinir. Bu nedenle *Kitâbu Evsâfi'l-Mesâcidi's-Şerîfe* seyahat-nâme olmasından ziyade Kubbetü's-Sahre, Mescid-i Aksâ, Haremü'l-Halîl, Harem-i Şerîf ve Mescid-i Nebvî'nin vasıfları hakkında mesnevi nazım şekliyle kaleme alınmış bir eser olarak değerlendirilmelidir.

*Kitâbu Evsâf*'in elimize ulaşan üç nüshasında da yazım tarihine dair herhangi bir beytin ve kaydın yer almaması, Ahmed Fakîh mahlasını yahut ismini kullanan birden fazla şahsın varlığı ve bu şahısların birbirleriyle karışan kimlikleri nedeniyle eserin tam olarak hangi tarihte yazıldığı belli değildir. Metin üzerine yapılan dil ve tarih çalışmaları on dördüncü yüzyılın ikinci yarısı ile on beşinci yüzyılın ilk yarısında, 1350'li yılların civarında, 1350 yılından biraz önce yazılmış olabileceğini gösterir. İleride bahsedileceği üzere eser içerisindeki iki beytin Âşık Paşa'nın *Garîb-nâme*'sinde yer alması, bu beyitler müstensih müdahalesi sonucunda esere eklenmediyse ve Ahmed Fakîh tarafından bilinçli olarak dahil edildiyse, *Kitâbu Evsâf*'in



*Garîb-nâme*'nin 730 (1329-1330) yılında tamamlanmasının ardından yazıldığını düşünmemizi sağlar. Yine British Library nüshasının sonunda yer alan Kudüs övgüsüne dair şiirlerin bulunduğu İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Seminer Kütüphanesi'nde kayıtlı mecmuanın 12 Rebiü'l-âhir 852 (15 Haziran 1448) tarihinde istinsah edilmesi şayet bu şiirler *Kitâbu Evsâf* şairinin ise Ahmed Fakîh'in muhtelemen hacca bu tarihten önce gittiğini ve *Kitâbu Evsâf*'i bu tarihten önce kaleme aldığını ortaya koyar.

Ahmed Fakîh'in Medine Mescidi'ni "görür gibi" olduğunu söylediği ifadeden, eserini evine döndüğünde yanında getirdiğini ve arkadaşlarına uzattığını belirttiği beyitten hareketle *Kitâbu Evsâf*'in bir kısmının seyahat sırasında ilgili yerleri gezerken veya yolculuğun ardından Arap topraklarında; ancak eve vardığında yakınlarıyla görüştüğünü belirttiği beyitleri ise evine döndükten sonra yazdığı düşünülebilir. Nitekim aşağıda yer verilen ikinci beytin Süleymaniye nüshasındaki varyantına göre şair, eserini yolculuğu sırasında yazdığını ve yanında gezdirdiğini belirtir:<sup>1</sup>

Bu türbe bés bucaqludur bil imdi

**Görë-çurur gibiyem anı şimdi**

[Ahmed Fakîh, *Kitâbu Evsâf*, B. 347]

Bu medhî çün haqınca **dinlemişdüm**

**Aluban hem bilemcë gizlemişdüm**

[Ahmed Fakîh, *Kitâbu Evsâf*, B. 400]

Ahmed Fakîh, elimizdeki beyitlerde uğradığı menzillerin coğrafi özellikleri ve yaşadıkları hakkında kısa bilgiler verir. Bunların yanında gezdiği mekânlarla ilgili; Kudüs'teki Kubbetü's-Sahre ve Mescid-i Aksâ başta olmak üzere pek çok yer ve yapı, Halîlürrahmân'daki Haremü'l-Halîl, Mekke'deki Harem-i Şerîf ve Medine'deki Mescid-i Nebevî hakkında ayrıntıya varan bilgiler aktarır. Şam'a geldiklerinde şehrin özelliklerinden ve burada neler yaptıklarından bahseder, memleketine ve yakınlarına karşı derinden hissettiği hasret duygusunu ifade eder. Bunları aktarırken ilk olarak geldiği şehrin genel özelliklerine, sonrasında bu şehirlerde bulunan ilgili mekânların

1 Menderes Coşkun, Ahmed Fakîh'in "eserini hacdan döndükten sonra hemşehrilerinin kendisinden yolculuğunu anlatmasını istemeleri üzerine ortaya çıkardığını" belirtir. Bkz. Menderes Coşkun, *Manzum ve Mensur Osmanlı Hac Seyahatnameleri ve Nâbi'nin Tuhtetü'l-Harameyn'i*, 1. Baskı, (Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002), 45.

önce iç, sonra dış hususiyetlerine yer vererek genellikle dışarıdan içeriye doğru daralan ve ardından içeriden dışarıya doğru genişleyen bir anlatım üslubunu tercih eder. Mekânların genişliğine ve enine dair adım ölçülerine, kemerlerin ve direklerin, buralarda asılan kandillerin, minarelerin, minarelere çıkan basamakların sayısına ve hangi malzemedен yapıldıklarına dair teferruata yer verir. Bu nedenle Ahmed Fakîh, eserini yolculuk hâtıralarını aktarmaktan ziyade gördüğü ve başlıkta da belirtilen kutsal mescitlerin vasıflarını kaleme almak, kendi ifadesiyle Tanrı evlerini (mescitleri) yad edip işitenleri şad etmek, kendisinden sonra aynı mekânlara gideceklere bu mekânlarla ilgili önceden bilgi ve tavsiye vermek niyetiyle yazmıştır:

**Ki Tañrı evlerini yād édëyim**

**Éşidenler cānını şād édëyim**

[Ahmed Fakîh, *Kitābu Evşāf*, B. 52]

Varuban bunları kılduğ ziyāret

**Varursañ saña da étdüğ işāret**

[Ahmed Fakîh, *Kitābu Evşāf*, B. 357]

Ahmed Fakîh, *Kitābu Evşāf*'ta yer alan bir beyitte eserini Allah'ın yardımıyla kaleme aldığını belirtir. Muhataplarına eserde anlatılanları can kulağıyla dinlemelerini söyler. Bu nedenle eseri gözlemci bir şairlik sezisinden ziyade aynı zamanda meşrebine de uygun olarak ilahî bir kaynaktan beslenir:

Çulağ dut diñlegil sen işbu sözi

Çevürmëgil bu sözden ışra yüzi

Çarib sözdür kimesnë düzmemişdür

Bunı bilen ki yoldan azmamışdur

**Çağ'ıñ tevfiķiyile düzmişem ben**

Resül'e vér şalavāt diñlegil sen

[Ahmed Fakîh, *Kitābu Evşāf*, B. 343-345]

Menderes Coşkun'un hac seyahat-nâmelerine dair yaptığı tasnife göre hac el kitapları, rehber nitelikli hac seyahat-nâmeleri ve hâtıra ve rapor nitelikli hac seyahat-nâmeleri gruplarına girmeyen *Kitābu Evşāf*, bu tasnifin bir yönüyle edebî hac seyahat-nâmeleri kategorisine dâhil edilebilir.<sup>1</sup> Bu türdeki hac seyahat-nâmeleri okuyana menzillerle ilgili kuru kuruya bilgiler

1 Coşkun, *Manzum ve Mensur Osmanlı Hac Seyahatnameleri*, 6.

vermekten ziyade görülen menzillerle bağlantılı çeşitli hikâyeler de aktarır. Bu hikâyeler, anıların ve menzillerin genel görüntüsünün yanında muhatabın edebî zevkine hitap eder. Elimize ulaşan beyitlerde her ne kadar menzillere dair gözlemlere daha az, bu menzillerde yer alan mekânlara dair daha ayrıntılı bilgilere yer verilmiş olsa ve bu ayrıntılar eserin edebîliğini azaltsa da aralarda aktarılan Hz. Muhammed'e dair bazı kıssalar ve hikâyeler, farklı nazım şekilleriyle yazılmış şiirler eserin edebî yönüne katkı sağlar. Ancak eser, elimize ulaşan şekliyle realist bir plan çizer ve edebîlikten uzaktır.

Ahmed Fakîh, *Kitâbu Evsâfı* kaleme alırken sanat göstermek kaygısında değildir. Beyitlerdeki sanatlar hemen her eserde, hatta gündelik konuşma sırasında dahi dile gelebilecek söyleyişin ürünleridir. Özellikle eserin girişinde, münacat bölümlerinde, eserin ortalarında yer verilen farklı nazım şekilleriyle yazılmış şiirlerde ve hece ölçüsüyle kaleme alınmış Kudüs övgülerinde en çok karşılaşılan sanatlar tekrar, tezat, tenasüp, telmih ve iktibas-tır. Ancak bu sanatlar da komplike ve düşünülmüş bir sanat gösterme kaygısının ürünü değildir. Bunların haricinde metnin üslubuna etki etmeyen ikinci plandaki sanatlardan biri teşbihlerdir. Fakat bu teşbihler orijinallikten, dolayısıyla edebîlikten uzaktır. Kullanılan deyimlerin varlığı kimi zaman mecaz sanatını görünür kılar. Şair, muhatabının dikkatini yoğunlaştırmak amacıyla nida sanatına yer verir. Ancak ne olursa olsun *Kitâbu Evsâfı*'nın edebî özellikleri ön plana çıkaran bir anlatımla kaleme alındığı söylenemez. Ahmed Fakîh, sanat göstermekten ziyade kısaca yolculuğundan bahsetmek, gördüklerini ayrıntılarıyla açıklamak, mutahaplarına bu yerlerle ilgili ayrıntılı bilgiler aktarmak, kendinden sonra ilgili mekânlara gidecekler için önceden bilgi vermek, hacca gitmek isteyenleri harekete geçirmek ve meşrebine uygun olarak kimi zaman nasihatler ve tavsiyeler yöneltmek emelindedir.

### ***Kitâbu Evsâfi'l-Mesâcidi's-Şerîfe*'nin Şekil Özellikleri**

*Kitâbu Evsâfı*, mesnevi nazım şekliyle, dâire-i mu'telifenin hezec bahrinde, aruzun *mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün* kalıbıyla kaleme alınmıştır. Ahmed Fakîh, yüksek zümreye hitaben yazılmış mesnevilerde görülen tertibe uymayıp besmelenin ardından doğrudan Allah'a şükürle konuya girer ve hacca gitmek istediğini belirterek eserine nasihat-nâme formunda iki münacatla başlar.

Na‘t, medh-i Çehâr-yâr, padişaha yahut devrin devlet adamlarına medhiye, sebab-i telif yahut âgâz-ı dâsîtân gibi bölümler yoktur. Ahmed Fakîh, görülen mekânların anlatılmasının ardından bu mekânlarla bağlantılı çeşitli kıssalara ve hikâyelere, farklı nazım şekilleriyle yazılmış şiirlere yer verir ve eserini Allah’a ettiği duayla sonlandırır. Kısacası *Kitâbu Evsâf*, Müslümanlar için önem arz eden kutsal mekânlar hakkında yazılmış ve gösterdiği özellikler nedeniyle yüksek zümreye hitap eden edebî ürünlere benzemeyen, halkın da anlayabileceği şekilde kaleme alınmış bir mesnevidir.<sup>1</sup>

Metnin aralarında mesnevi nazım şeklinin yanında yine aynı vezinle kaside düzeninde yazılmış nasihat-nâme formunda iki şiir bulunur. Bunlardan ilki 11 beyitten oluşur ve Mekke bahsi içerisinde yer alıp Kâbe’yi görmenin verdiği mutluluktan, bu nedenle edilen şükürden, hacca gitmenin ve namazın öneminden, dünyadan vazgeçmek ve haramdan uzaklaşmak gerektiğinden bahseder [B. 219.1-229.11]. Farklı nazım şekliyle yazılan ikinci şiir Medine bahsi içerisinde yer alır. Ahmed Fakîh, 9 beyitten oluşan bu şiirinde Mescid-i Nebevî hakkındaki gözlemlerini aktarırken şahit oldukları karşısındaki mutluluktan, Hz. Muhammed’in nurunu gördüklerinden, Hz. Ebû Bekir ile Ömer’in bu türbede gömülü olduklarından, Hz. Muhammed’in ümmetine şefaate edeceğinden, dünyanın ve zamanın kimseye vefa göstermediğinden ve geçiciliğinden, peygamberlerin ve sahabenin bu dünyayı terk ettiğinden ve bu durumdan ders çıkarılması gerektiğinden bahseder [B. 322.1-330.9]. Ayrıca mesnevi metni içerisinde Kudüs bahsinde 5, Medine bahsinde ise 2 beyit dâire-i mu‘telifenin remel bahrinde, *fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilün* kalıbıyla yazılmıştır [B. 72-76; 310.1-311.2]. Bu beyitlerden Kudüs bahsindeki ikisi [B. 72 ve 76] tespitlerimize göre Âşık Paşa’nın *Garîb-nâme*’sinin sekizinci bölümünün ikinci kıssasından alınmıştır. Bunların şair tarafından tazmin amaçlı alıntılanıp alıntılanmadığı, yahut dönemler içerisinde müstensihler tarafından bilinçli veya bilinçsiz olarak esere dahil edilip edilmediği belli değildir. Medine bahsinin başlangıcındaki 2

1 Mesnevi nazım şekli “klasik” ve “halk tipi” mesneviler şeklinde edebiyat araştırmacıları tarafından kategorilere ayrılmışsa da böyle bir ayrımın bu edebî ürünlerin ortaya konduğu dönemler için doğruyu yansıtmayıp yansıtmadığı şüphelidir. Dönemi için hangi mesnevinin ne gibi nedenlerle “klasik” hangisinin “halk” ürünü kabul edileceği, böyle bir ayırım yapmanın herhangi bir geçerliliği olup olmadığı ve doğruyu yansıtmayıp yansıtmadığı tartışmalıdır.

beyit ise kafiye örgüsü nedeniyle kıt'a, nazm yahut dübeyt nazım şekliyle yazılmıştır [B. 310.1-311.2]. Bunun haricinde eser içerisinde beyit düzeniyle tertip edilmiş dörtlüklerden oluşan ve hece ölçüsüyle yazılan şiirler de bulunur. Bunlardan ilki "Faşl Fi Medhî 'Adesi'l-Halil 'Aleyhi's-Selâm" başlıklı olup 16'lı (veya 8'li) hece ölçüsüyle yazılmış 9 beyitten/beyit düzeniyle tertip edilmiş dörtlükten müteşekkildir [B. 157.1-165.9]. Şair, bu şiirin her bir beytinde/dörtlüğünde Hz. İbrahim'e dair çeşitli telmihlere yer verir. Bir diğeri Mekke bahsinin başlangıcında yer alır. "Fî Zikri Medhî Mekke Şerrefehullâhu Te'âlâ" başlıklıdır ve 16'lı (veya 8'li) hece ölçüsüyle yazılmış 4 beyitten/beyit düzeniyle tertip edilmiş dörtlükten oluşur [B. 215.1-218.4]. Şiirin istinsahında pek çok hata vardır. Şair, Kâbe'yi görmenin verdiği mutluluktan, yolda çekilen sıkıntılardan, ihrama girip "lebbeyk" zikriyle dolaşmaktan ve muhataba verilen çeşitli tavsiyelerden bahseder.

*Kitâbu Evsâf*'ın dönemler içerisinde birbirinden farklı müstensihler tarafından müdahaleye uğraması, çeşitli beyitlerin metne eklenip çeşitli beyitlerin metinden çıkarılması, hatta başka eserlerden beyitlerin *Kitâbu Evsâf*'a eklenmesi gibi nedenlerle bugün için orijinalinde toplam kaç beyitten oluştuğu belli değildir. Hasibe Mazıoğlu'nun British Library nüshasına dayanan neşrinde mesneviye ve eserin içerisinde yer alan farklı nazım şekilleriyle yazılmış üç şiire ait 339 beyit bulunur. Bu nüsha, yeni tespit edilen Süleymaniye ve Koyunoğlu nüshalarıyla birlikte değerlendirildiğinde eser toplam 432 beyit tutarındadır. Son iki beytin Ahmed Fakîh'e ait olup olmadığı, esere müstensih tarafından eklenip eklenmediği meçhuldür. Böyle bir müdahale söz konusuysa eserin şimdilik 430 beyit tutarında olduğu söylenebilir.

British Library nüshasının sonuna, mesnevi metninin ardından beyit düzeniyle tertip edilmiş dörtlüklerden oluşan Kudüs övgüsünde 4 şiir kaydedilmiştir. Bu şiirlerden sonuncusunun son mısraı eksiktir. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Seminer Kütüphanesi'nde 4453 (veya 246) numarada kayıtlı mecmuada ise dördü British Library nüshasındakilerle uygunluk gösteren beş şiir vardır. Ancak mecmuada dördüncü sırada yer alan şiirin Fakîh'e aidiyeti şüphelidir. Bu çalışmada yer alan ilk üç övgü "Medh-i Kuds" ve dördüncü "Medh-i Kuds-i

Mübârek” başlıklıdır. Birinci ve dördüncü şiirler 16’lı (veya 8’li), ikinci ve üçüncü şiirler ise 14’lü (veya 7’li) hece ölçüsüyle yazılmıştır. İkinci şiirde *müfte’ilün fâ’ilün müfte’ilün fâ’ilün* kalıbının ahengi hissedilir. Bu şiirler, British Library nüshasında toplam 50 beyit/dörtlük ve 1 mısra/bir dörtlüğe ait 2 mısra tutarındadır. Seminer Kütüphanesi’nde kayıtlı yazmadaki aidiyeti şüpheli şiir hariç British Library nüshasında bulunmayan beyitlerin/dörtlüklerin eklenmesiyle beyit/dörtlük sayısı 72’yi bulur.

Seminer Kütüphanesi’ndeki bu yazma ve içerisinde kayıtlı Fakîh’e ait şiirler, 15-21 Eylül 1986 tarihinde düzenlenen VII. Millî Türkoloji Kongresi’nde İskender Pala tarafından sunulan bir bildiriyle duyurulmuş ve 1989 yılında Osman Fikri Sertkaya tarafından yazılı olarak tanıtılmıştır.<sup>1</sup> İskender Pala, bu şiirleri 1979 yılında tespit etmesine rağmen kısa bir incelemeye günümüz Türkçesine aktararak ve şiirlerde geçen kelimelerin sözlüğü ile dizinini hazırlayarak 2004 yılında neşretmiştir.<sup>2</sup> Pala, bu el yazması mecmuanın İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türkoloji Kitaplığı’nda 246 numarada kayıtlı olduğunu belirtir ve 2002 yılında bu kütüphanedeki kitapların topyekûn depoya kaldırılması sonucunda o günlerde artık araştırmacıların istifadesinden uzak olduğunu söyler.<sup>3</sup> İlgili mecmua Mekke, Medine ve Kudüs hakkında yazılmış methiyeleri bir araya getiren Türkçe bir eserdir. Mecmuanın tamamı 30 bap olup her şehir için 10 bap ayrılmıştır. Başta ve sonda zikredildiğine göre müstensihî Muhammed b. Muhsin b. Hasan b. Halîl b. Ömerü’l-Yemenî el-Hâşimî’dir.<sup>4</sup> Müstensih, mecmuasını

1 Sertkaya, “Ahmed Fakih”, 67; Osman Fikri Sertkaya, “Ahmed Fakih - Anadolu’da Türkçe Eserler Veren Mutasavvıf Şâir”, *İlmi Araştırmalar*, 2, (1996): 138.

2 İskender Pala, “Ahmed Fakih ve Şiirleri Üzerine Bir İnceleme”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 10, (2004): 123-148. Benzeri türde bir çalışma Kâzım Köktekin tarafından yapılmıştır. Bu çalışmada Ahmed Fakih’in biyografisi hakkında verilen bilgiler yapılan ilk çalışmalara ve Mazoğlu’nun aktardığı bilgilere dayanır. Ardından British Library nüshasının sonundaki Kudüs övgüleri, Mazoğlu neşri esas alınarak nesre çevrilmiştir. Özellikle Mazoğlu neşrindeki 359, 365, 368, 369 ve 376 numaralı Kudüs’e dair çeşitli inanışlara telmihte bulunan beyitlerin/dörtlüklerin çevirisinde anlama dayalı hatalar mevcuttur. Bkz. Kâzım Köktekin, “Ahmed Fakih’in Kudüs’le İlgili Şiirleri”, *Prof. Dr. Avni Gözütok -Armağan Kitap-*, ed. Süleyman Efendioğlu, Hüsnâ Kotan, 1. Baskı, (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 2020), 67-78. İlgili beyitlerin/dörtlüklerin bu çalışmadaki numaraları için bkz. K. 2:11, 3:7, 3:11-12, 3:22.

3 Bu durum aradan geçen yirmi yıla rağmen bugün de geçerlidir. İlgili mecmuaya ulaşmaya çalıştıysam da kütüphanedeki bakım nedeniyle depoya kaldırıldığını öğrendiğim yazmayı maalesef göremedim. Sonraki araştırmalarımda ise kütüphane memurundan aldığım bilgiye göre katalog numaralarının değiştiğini ve bu iki katalog numarasının da geçersiz olduğunu öğrendim. Yazmanın akibeti meçhuldür.

4 Sertkaya, “Ahmed Fakih - Anadolu’da Türkçe Eserler Veren Mutasavvıf Şâir”, 138; Pala, “Ahmed Fakih ve Şiirleri Üzerine Bir İnceleme”, 124.

Kudüs'te, 12 Rebiü'l-âhir 852 (15 Haziran 1448) günü öğleden sonra tamamlamıştır. Fakîh'e ait Kudüs övgüleri, yazmanın 83b-87b sayfaları arasında yer alır. Övgüler, ilki 18, diğerleri ise sırasıyla 15, 16, 7 (Fakîh'e aidiyeti şahsen şüphelidir) ve 13 olmak üzere toplamda 69 beyitten/dörtlükten oluşur. İlk şiire "Medh-i Kuds" başlığı konulmuş, özel bir başlık konulmayan diğer şiirler ilk şiire "Ġayr" vasıta kelimesiyle bağlanmıştır. Bu mecmuadaki şiirlerde bulunup British Library nüshasının sonundaki övgülerde bulunmayan 21 beyit/dörtlük vardır. Buna yalnızca mecmuada bulunan 16'lı (veya 8'li) hece ölçüsüyle ve Nüh mahlasıyla yazılmış 7 beyitten/dörtlükten oluşan aidiyeti şüpheli şiir de eklendiğinde sayı 28'e çıkar. Her iki metinde 10 beyit/dörtlük birbirine tıpatıp uyduğu gibi 31 beyit/dörtlük de nüsha farklarıyla istinsah edilmiştir. British Library'deki nüshada ise bu mecmuada yer almayan 10 beyit/dörtlük kayıtlıdır. Pala, kimi beyitlerde/dörtlüklerde görülen büyük farklılıkları her iki yazmanın aynı zamanda veya aynı bölgelerde kaleme alınmamış olabileceği ihtimaline bağlar. Bununla birlikte Ahmed Fakîh'in daha da uzun olduğunu düşündüğü bu manzumelerinin anonim halk edebiyatı ürünleri niteliğine büründüğünü yahut halk arasında yaygınlaşarak farklı kaynaklara değişik şekillerde kaydedilmiş olmalarını ihtimal dâhilinde görür.<sup>1</sup> Bu şiirler, divan edebiyatının tesirinde kaleme alınmış halk edebiyatı ürünlerinin özelliklerini göstermekte, divan ve halk edebiyatının kesişim noktasında yer almakta ve Anadolu'da gelişmeye başlayan yazılı Türk edebiyatının ilk ürünlerine örnek oluşturmaktadır. Şiirler, işledikleri konu itibarıyla *Kitâbu Evsâf*a bağlı gibi görünse de British Library yazmasındaki konuları ile Koyunoğlu ve özellikle Süleymaniye nüshasında bulunmadıklarından eserden bağımsız özellik gösterir.

Şair, Aḡmed mahlasına mesnevi nazım şekliyle yazılmış ana metinde üç [B. 261; 379; 413], kaside nazım şekliyle yazılmış şiirlerinde [B. 229.11; 330.9] ise iki defa olmak üzere toplam beş kez yer verir. Kudüs övgüsünde hece ölçüsüyle yazılan iki şiirde ise Faḡîh [K. 1:15; 3:24] mahlası kullanılmıştır. Mesnevi metni içerisinde yalnızca Aḡmed mahlasını kullanıp Faḡîh mahlasını kullanmaması, yahut Kudüs övgülerinde kimi zaman mahlas

1 Pala, "Ahmed Fakih ve Şiirleri Üzerine Bir İnceleme", 125.

zikretmeyip kimi zaman yalnızca Faḳîh mahlasına yer vererek Aḫmed mahlasını zikretmemesi dikkate değerdir. Mesnevi metni içerisinde yer verilen hece ölçüsüyle yazılmış iki şiirde de mahlas yoktur [B. 157.1-165.9; 215.1-218.4]. Bu durumda *Kitâbu Evsâf* ve Kudüs övgüleri aynı kalemde çıkmışsa; şairin, mesnevisinde yalnızca Aḫmed mahlasını kullandığı, hece ölçüsüyle yazdığı şiirlerde ise istinsahta bir eksiklik yoksa mahlas zikretmediği yahut Faḳîh mahlasını tercih ettiği söylenebilir.

Bunun yanında, Seminer Kitaplığı'nda bulunan mecmuanın içerisindeki 16'lı (veya 8'li) hece ölçüsüyle yazılan dördüncü methiye Nūḫ mahlasıyla yahut ismiyle kaleme alınmıştır. Pala'ya göre bu şiir bir karışıklık sonucu Ahmed Fakîh'e atfedilmediyse yahut mahlas kısmı yanlış istinsahta maruz kalmadıysa Nūḫ isminin Ahmed Fakîh'in gerçek ismi olduğu değerlendirilmeye alınabilir.<sup>1</sup> Ancak şiirin üslubu diğer övgülerden farklıdır. Bu şiir, diğer övgülere nispetle Kudüs'e gitmiş ve burayı görmüş biri tarafından değil, buraya gitmeyi isteyen birinin ağzından yazılmış gibidir. Diğer övgülerde Kudüs'e dair izlenimlere yer verilirken bu şiirde insanlara yöneltilen genel bir eleştiri hâkimdir. Bu şiir, üslup bahsinin yanında tespitlerimize göre *Divân-ı Yûnus Emre*'nin tespit edilebilen yalnızca Bursa İl Halk Kütüphanesi, Eski Eserler Bölümü 882 numarada kayıtlı nüshasında kimi farklarla Yûnus Emre'ye ait olarak mukayyettir. Tüm bu nedenlerle şiirin Fakîh'e aidiyeti şüpheli olduğu gibi tek nüshada kayıtlı olması nedeniyle Yûnus Emre'ye ait olduğu da şüphelidir.<sup>2</sup> Bu şiiri Fakîh'e ait gösteren tek işaret, Seminer Kitaplığı'ndaki mecmuada kendinden önceki Fakîh'e ait şiirlere "Ġayr" vasıta kelimesiyle bağlanmış olmasıdır. Ancak bu bağlantının bir hata sonucu sağlanmış olabileceği düşünüldüğünde ve şiirin yalnızca Seminer Kitaplığı'ndaki mecmuada kayıtlı olduğu ve Kudüs övgülerini barındıran British Library nüshasında mukayyet olmadığı göz önüne alındığında Fakîh'e ait olamayacağı ihtimali artar. Tüm bu nedenlerle mahlas beytinden hareketle Nūḫ mahlaslı bir şaire, *Divân-ı Yûnus Emre*'de kayıtlı olması sebebiyle Yûnus Emre'ye ve "Ġayr" vasıta kelimesi nedeniyle Fakîh'e atfedilen

1 Pala, "Ahmed Fakih ve Şiirleri Üzerine Bir İnceleme", 127.

2 Son neşredilen *Divân-ı Yûnus Emre*'de de ilgili şiire yer verilmemiştir. Bkz. Orhan Kemâl Tavukçu, *Yûnus Emre ve Divân'ı*, 1. Baskı, (İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları, Kasım 2022).



bu şiire çalışmamızın tenkitli metninde yer verilmemiştir. Şiirin Seminer Kitaplığı'ndaki mecmuada kayıtlı metni ile *Dîvân-ı Yûnus Emre*'de (*Mecmû'atü'l-Eş'âr*'da) mukayyet şekli şöyledir:

### Ġayr<sup>1</sup>

1. Zamân geçdi iş şoruldı / Şalâdur Ƙuds'e gédelüm  
Ölüler anda dirildi / Şalâdur Ƙuds'e gédelüm
2. Şâlihler Ƙalmadı gétđi / Cihânı hep fesâd dutdı  
Bu dünyânuñ işi bitdi / Şalâdur Ƙuds'e gédelüm
3. Şeyâtin fırsatın buldı / Gönüller Ƙararıb öldi  
Eyü dirlik kesâd oldı / Şalâdur Ƙuds'e gédelüm
4. OƘırlar oƘıyub dutmaz / Bu halkı gözedüb gütmez  
Gönüllerde şafâ bitmez / Şalâdur Ƙuds'e gédelüm<sup>2</sup>
5. Maĥabbet dünyâya düşđi / Ƙul azdı h'ocadan Ƙaçdı  
Ƙarâr Ƙılmaz gönül uçdı / Şalâdur Ƙuds'e gédelüm
6. Emr-i ma'rûf bu dem Ƙaldı / Bid'at gelüb sünnet oldı  
Naşiblü naşibin aldı / Şalâdur Ƙuds'e gédelüm
7. Êş[it] Nüh yolun [u] bilgil / Öz hâlüne nazâr Ƙılğıl  
Ölüm gelmezden ön ölgil / Şalâdur Ƙuds'e gédelüm



1 Pala, "Ahmed Fakih ve Şiirleri Üzerine Bir İnceleme", 132.

2 Bu beyit/dörtlük, Yûnus Emre'nin şu beytini/dörtlüğünü de hatırlatır:

*Dânişmend oƘur dutmaz / Derviş yolın gözetmez*

*Bu halk öğüt işitmez / Şağır hemân olısar*

Bkz. Tavukçu, *Yûnus Emre ve Dîvân'ı*, 163.

**Yünus Emre Fermâyed<sup>1</sup>**

1. Zamân geçdi devür döndi / Şalâdur Ƙuds'e gédelüm  
Bu cihâna gelen gétdi / Şalâdur Ƙuds'e gédelüm
2. Şâlihler kalmadı gétdi / Bu cihânı fesâd tıttı  
Bu dünyânıñ işi [bitdi] / Şalâdur Ƙuds'e gédelüm
3. Şeyâtin fırsatın buldı / Gönül kararuban öldi  
Eyü dirlik kesâd oldı / Şalâdur Ƙuds'e gédelüm
4. 'Âlimler okuyub tıtmaz / Halkı görüben gözetmez  
Gönüllerde şafâ bitmez / Şalâdur Ƙuds'e gédelüm
5. Emr-i ma'rûf bu dem kaldı / Bid'at gelüb sünnet oldı<sup>2</sup>  
Naşibli naşibin aldı / Şalâdur Ƙuds'e gédelüm
6. Maḥabbet dünyâya düşdi / Ƙul azdı ve Hâkdan<sup>3</sup> geçdi  
Ƙarâr kılmaz gönül uçdı / Şalâdur Ƙuds'e gédelüm
7. Éy **Yünus** sen sözün bilgil / Öz hâlüne nazar kılgil  
Ölüm gelmezden ön ölgil / Şalâdur Ƙuds'e gédelüm

Eser içerisinde yer alan bölüm başlıkları nüshadan nüshaya değişmekle birlikte Arapçadır. British Library nüshasında 1b sayfasının başında yer verilen eser isminin ardından beyitlerden önce besmele yer alır. Süleymaniye nüshasının başında da ilk şiirin içeriğine dair münacat başlığı atılmış ve bismelenin ardından esere başlanmıştır. Koyunoğlu nüshasında ise nüsha baştan eksik olduğu için başlık ve besmele yoktur. Bundan sonraki başlıklar her üç nüshada da zikredilecek ve hakkında bilgiler verilecek menzillerle veya farklı nazım şekilleriyle yazılmış şiirlerle alakalıdır. Kimi başlıklar bir nüshada varken diğesinde yoktur. Ahmed Fakih'in yahut esere müdahale

1 *Mecmû'atü'l-Eş'âr*, Bursa İl Halk Kütüphanesi, Eski Eserler Bölümü, Nr. 882, vr. 27b; Ebru Kuybu-Durmaz, *Yünus Emre Divanı (Bursa Nüshası)*, 1. Baskı, (Bursa: Türk Ocakları Derneği Bursa Şubesi, Eylül 2021), 84-85; Mustafa Tatçı, *Yünus Emre - Divân-ı İlahiyât, Risâletü'n-Nushiyye, Âşık Yünus*, 1. Baskı, (İstanbul: H Yayınları, 2022), 2:224-225. Tatçı'nın neşrinde altıncı beyit/dörtlük metne alınmamıştır. Şiirin ilgili nüshanın 28a sayfasında olduğunun söylenmesi ise hatalıdır. Bursa nüshasının özelliklerinden biri Yünus Emre ile Âşık Yünus'un şiirlerinin başlıklarla birbirinden ayrılmış olmasıdır. Buna rağmen şiir, Yünus Emre'ye atfedilmiştir.

2 "oldı" kelimesi Tatçı ve Kuybu-Durmaz neşirlerinde "oldı" şeklinde okunmuştur.

3 "ve Hâkdan" ifadesi Kuybu-Durmaz'ın neşrinde "vağdan" şeklinde okunmuştur.

eden müstensihlerin eserin elimize ulaşan kısmından hareketle bu başlıkları ilgili menzillere geldiğini belirtmek ve bahsedilecek yerleri önceden bildirmek veya farklı nazım şekliyle yazılmış şiirlere dikkat çekmek amacıyla kullandığı görülür.

Eserin vezninde aksaklıklar ve bozukluklar göze çarpar. Türkçe kelimelerde imaleler, yabancı kökenli kelimelerde ise imaleler ve zihaf lar yapılmış; bu durum imlaya da yansımış, bu türden kelimelerin imlasının değiştirildiği, vezne göre farklı şekillerde imla edildikleri olmuştur. Kimi Türkçe kelimelerde açık heceye tekabül etmesi gereken hecelerin kapalı olduğu [*Birbiri*, B. 191; 194] kimi yabancı kökenli kelimelerde zihaf lar yapılması gerektiği [*Mâlûndan*, B. 28; *cânını*, B. 52; *Zihî*, B. 75; *Dāvūd*, B. 82; *Ne-bî'yle*, B. 93; *Mūsâ*, B. 125, 138; *'Īsâ*, B. 126; *Râbî'a*, B. 127; *Dīvârlara*, B. 187; *Hâtûnı*, B. 190, 193; *Dîn*, B. 190; *Yūsuf*, B. 196; *Hâzır*, B. 274; *dīvârına*, B. 298; *dīvârdan*, B. 299; *Bû Bekr'i*, B. 300; *nûrundan*, B. 311.2; *rûzî*, B. 321; *imâni*, B. 323.2; *dīvânı*, B. 330.9; *'Âyişe*, B. 356; *hürmâ*, B. 371; *hürmâlık*, B. 375; *Zirâ*, B. 379; *Yârenler*, B. 399; *sermâye*, B. 406; *cânumuz*, B. 416] ve bu nedenle veznin aksadığı, kimi kelimelerin vezni açık açık bozduğu [*Şahr'e*, B. 137; *Şahre*, B. 137; *altmışdur*, B. 142; *isteyüb*, B. 239 vs.] göze çarpar. İçinde uzun vokal bulunan ve konsonantla biten hecelerde med yapılması zorunlulukken ve yapılmaması hata kabul edilirken bu türden kelimelerin bir iki örnek hariç çok büyük bir kısmında med yapılmadığı görülür. Türkçenin aruza tatbik edilmeye başlandığı Eski Anadolu Türkçesinin ilk dönemlerinde bu tür aruz aksaklıklarına ve kusurlarına rastlanılması son derece tabiidir.<sup>1</sup> Eser içerisinde yer alan hece

1 Gerhard Doerfer'in Bernt Brendemoen tarafından aktarılan bu konudaki görüşleri ilgi çekicidir: "Doerfer'in Korkmaz'a karşı ileri sürdüğü ikinci görüş ise, Ahmed Fakih ve Şeyyâd Hamza gibi Eski Anadolu yazarlarının şiirlerini aruz vezniyle değil, *hece vezniyle* (parmak hesabıyla) yazmış oldukları yolundadır. Hecelerin uzunluğu değil, sadece sayılarının önemli olduğu hece vezninden her şeyin hecelerin uzunluğuna dayandığı bir sisteme geçişin Eski Anadolu Türkçesiyle yazılmış şiirlerde imâlenin sıkça kullanılmasında önemli bir rol oynadığı ve aynı zamanda iki sistem arasındaki geçiş döneminde imâle olayının kulağa yabancı veya nahoş gelmediği tahmin edilebilir." Doerfer bu açıklamasında imâlenin karşısına zihafı yerleştirmiş ve görüşünü zihaf örnekleriyle de desteklemeye çalışmıştır. Bu fikir çeşitli araştırmacılar tarafından eleştirilmiş ve pek tatmin edici bulunmamıştır. Brendemoen ise ilgi çekici şu görüşe yer verir: "Fakat Batı Oğuzları, Doğu Türklerinin edebî geleneğine sahip olmadıklarından yeni edebiyatlarını Arapça ve Farsça yazıyorlardı. Dolayısıyla Karahanlı şiirindeki imâle olayının aslı uzunluklara dayandığı gerçeğinin, Batı Oğuzlarının Türkçe yazmadıkları yüzyıllarda unutulduğu ve tekrar Türkçe şiir yazmaya başladıklarında Oğuzcadaki uzunluk-kısalık farkı

ölçüsüyle yazılmış beyit düzeniyle tertip edilen dörtlüklerden oluşan iç kafiyeye sahip musammat şiirlerde de şairin halk edebiyatı ürünlerine olan yakınlığı fazlasıyla hissedilmekle birlikte bir takım hece fazlalıkları ve eksiklikleri görülür. Bu hususiyetlerin şairden ziyade müstensihlerden ve eserin dönemler içerisinde çeşitli şekillerde istinsah edilmesinden kaynaklı olabileceği de söylenebilir.

Beyitlerdeki kafiyeler Türkçe, Arapça ve Farsça kelimelerle eser boyunca birbiriyle karışık şekilde oluşturulur. Mesnevi metninin kimi beyitlerinde kafiye yoktur [B. 58; 137; 177; 186; 211; 245; 269; 280; 362; 384; 387; 396; 397; 428 vb.]. Genellikle iç kafiyeye dikkat edilerek hece ölçüsüyle yazılmış Hz. İbrahim hakkındaki ve Kudüs övgüsündeki şiirlerin bazılarında da kimi zaman kafiye gözden kaçırılmış [*kodı*, B. 158.2; *étđi*, B. 161.5; *düşmedi*, B. 163.7; *döneler*, K. 1:11; *nişanı*, K. 3:14; *mināre*, K. 3:20 vd.] kimi zaman da aynı kafiye kelimesi mısralar içinde tekrarlanmıştır [*yémedi*, B. 159.3; *olur*, K. 1:5; *éder*, K. 1:6; *béşigine*, K. 3:17; *güni*, K. 3:24 vd.]. Bu durum, nüshaların sonradan istinsah edilmesine ve dilden dile dolaştığı düşünülen şiirlerin farklı şekillerde kopyalanmasına dayanıyor olabilir. Bazı beyitlerde ise mahreçleri birbirine yakın seslere göre kulak için kafiye esas alınır. Klasik şiirde bu durum *ikfâ* adını alıp kusur sayılsa da Türk halk şiirinde ve tekke edebiyatında pek çok örneğine rastlanır. Bu durumda *d-t* [B. 116; 304], *s-ş* [B. 187; 351; K. 3:16], *ş-c/ç* [K. 1:14; 4:3], *ı-u* [B. 110; 315; 332], *m-n/ñ* [*ihsân*, K. 1:2; *mağâmi*, K. 3:18; *bayram*, K. 4:8; *ıdum*, K. 4:9; *şorayım*, K. 4:17], *n-ñ* [B. 359], *ğ-g* [K. 4:16] ve *l-r* [*sürür* K. 1:10] gibi yakın sesler birbiriyle kafiyelenir.<sup>1</sup> Ahmed Fakîh, genellikle Türkçe, bazen de yabancı kökenli kafiye kelimeleri arasında cinas sanatına yer verir [ehl-i

kaybolmuş olduğundan hangi hecelerin uzatılabileceği, hangilerinin uzatılamayacağı artık tam olarak anlaşılmadığı düşünülebilir. Yine de aruz vezniyle Türkçe yazabilmek için imâle, vazgeçilmez bir gereçti. O zamana kadar Türkçe yazmak için sadece hece veznini kullanmış olduklarından da ilk başta imâleyi sakıncalı görmemiş olmalıydılar. Onun için Anadolu'da yazılan ilk aruz vezni örnekleri, parmak hesabına dayanan nispeten çok sayıda unsur içermektedir." Bkz. Bernt Brendemoen, "Osmanlı ve Çağatay Şiirinde İmâle ve Aslı Uzun Ünlüler", *Uluslararası Türk Dili Kongresi 1992 (26 Eylül 1992 - 1 Ekim 1992)*, (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1996), 438-439; 446.

1 Ayrıntılı bilgi için bkz. Abdulkadir Güner, "Lem'i'nin Kafiye Risâlesi: 'Risâletü'l-Kâfiyeti'l-Vâfiye'", *Türk Dilleri Araştırmaları, Festschrift in Honor of András J. E. Bodrogligeti Armağanı*, ed. Kurtuluş Öztopçu, 17, (2007): 147, 153; Rıza Nur, *Türk Şiirbilgi*, haz. Güler Doğan-Averbek ve Arzu Atık, 1. Baskı, (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2021), 443-448.

*beytüm* - bunca *beytüm*, B. 43; hem *altı* - elli *altı*, B. 115; *işidür* - *êşidür*, B. 167; türbesi *var* - sen dağı *var*, B. 194; *ucına* - *uçına*, B. 231 vb.]. Yabancı kökenli kelimelerden ziyade iki Türkçe kelimenin birbiriyle kafiyelendiği örnekler fazladır. *hem* - *gâm* [B. 99; 169; 192; 414; 419], *kandil* - *bil* [B. 97; 113; 202; 260] gibi aynı iki kelimenin birbirini tekrar eder şekilde birden fazla beyitte kafiyelendiği dikkat çeker.

*Kitâbu Evsâf*, elimize ulaşan şekliyle 1260 civarında madde başı kelimeyle kaleme alınmıştır. Bu kelimelerden %48'i Türkçe, %39'u Arapça ve %12'si Farsçadır. %1'i ise Çağatayca, Soğdca, Yunanca ve Latince gibi dillerden Türkçeye geçen kelimelerdendir. Doğrudan doğruya Türkçe kökenli kelimelerin kullanım sıklığı ve özellikle Arapça ve Farsçadan geçmiş; ancak bir nevi Türkçeye mâl olmuş, Türkçede fazlasıyla kullanılan kelimelere yer verilmesi Ahmed Fakîh'in anadiline yatkınlığını ortaya koyar.

### Ahmed Fakîh'in Hac Güzergâhı

Ahmed Fakîh'in hacca gitmek niyetiyle hangi tarihte yola çıktığı kesin olarak belli değildir. Ancak *Kitâbu Evsâf*'ın dil hususiyetleri ve *Çarh-nâme*'den hareketle Anadolu'daki vebaya dair bilgiler göz önüne alındığında on dördüncü yüzyılın ikinci yarısı ile on beşinci yüzyılın ilk yarısında, 1350'li yılların civarında yahut biraz öncesinde, 1448 yılından daha evvel yazılmış olabileceği görüşü seyahatin de bu dönemlerde gerçekleştiği konusunda fikir verir. Ahmed Fakîhler hakkında verilen bilgiler, aynı isimli şahısların genellikle Konya veya Karaman civarında yaşadıklarını ortaya koysa da *Kitâbu Evsâf* şairinin nerede yaşadığı konusunda kesin bir yer tayini yapmak güçtür.

Bu dönemdeki hac organizasyonları hakkında elimizde fazla bilgi yoksa da Karamanoğullarının Haremeyn için vakıflar kurduğu bilinmektedir.<sup>1</sup> Osmanlılar devrinde ise kutsal topraklara surre gönderiminin Yıldırım Bayezid döneminde (1389-1403) başladığı, Çelebi Mehmed devrinden itibaren (1413-1421) yavaş yavaş kurumsallaştığı ve II. Murad'ın tahta geçişiyle

1 Zekeriya Kurşun, "Hac ve İktidar: Haremeyn'de Erken Dönem Osmanlı İmar Faaliyetleri", *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 9, (2017): 290.

(1421) Hicaz bölgesine hazineden tahsisat ayrıldığı, her yıl Mekke, Medine, Kudüs ve Halilürrahmân'a 3.500 filori tutarında surre yollandığı, padişahın Ankara'nın Balıkhisarı mıntıkasındaki köylerin hâsulatını Mekke'ye vakfettiği görülür.<sup>1</sup> Bununla birlikte Mevlânâ Mehmed Neşrî (ö. 1520), *Cihân-nümâ* adlı eserinde Orhan Gazi zamanından (1324-1362) başlayarak kendi zamanına kadar padişahların ve paşaların kutsal topraklara kayıtsız kalmadığını belirtir. Hasan Paşa'nın Bursa'da bir kervansaray yaptırdığını ve gelirinin yarısını Medine'ye vakfettiğini, Hacı İvaz Paşa'nın bütün vakıflarından bir miktar akçeyi her yıl Kâbetullah fukarasına gönderdiğini, Mahmud Paşa'nın bütün vakıflarından Medine fukarasına yılda 1.000 filori yolladığını aktarır.<sup>2</sup>

İstanbul'un fethinin ardından surre gönderiminin önceki dönemlere göre daha da kurumsallaştığı devirde İstanbul ve Anadolu'dan Mekke'ye giden tarihî iki hac güzergâhı bulunur. Bunlardan biri pek çok tehlikeyi barındıran ve deniz yoluyla ilerlenen İstanbul-Kahire-Mekke güzergâhıdır. Diğeri ise kara yolundan İstanbul-Şam-Mekke güzergâhını izler. Kervan trafiğinin yoğun olarak işlediği bu diyagonal kara yolu yüksek önemini Eskiçağ'ın bitiminde, Bizans'ın Konstantinopolis adıyla Roma İmparatorluğu'nun başkenti hâline getirildiğinde kazanmış, Osmanlı döneminden günümüze kadar muhafaza etmiştir. İstanbul'dan güneydoğu yönüne uzanan bu yol, Suriye ve Mezopotamya'nın Doğu Roma İmparatorluğu'ndan koparılmasının ardından dahi önemini yitirmemiş, bu coğrafyalara ilerleyen ordular tarafından kullanılmaya devam edilmiştir. Selçuklular döneminde de Konya bu yol üzerinde yer alır. İstanbul'dan Kuzey Suriye'ye uzanan bu diyagonal yol Osmanlı İmparatorluğu'nun yükselme dönemlerinde doğuya giden tek gerçek ordu yoludur ve yüzyıllar boyunca Anadolu yol ağının bel kemiğini oluşturmuştur. Kısacası bu yol yüzlerce yıl kendisini muhafaza etmiş, "sabit noktalar olarak yolun güzergâhını belirleyen şehirler, ezelden beri İznik (Nicaea), Eskişehir (Dorylaeum), Adana, İskenderun (Alexandria), Antakya (Antiochia), daha geç Bizans dönemlerinde ve

1 Kurşun, "Hac ve İktidar", 282; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Mekke-i Mükerrerme Emirleri*, 2. Baskı, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013), 13.

2 Mevlânâ Mehmed Neşrî, *Cihânnumâ [Osmanlı Tarihi 1288-1485]*, haz. Necdet Öztürk, (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2008), 384; 386.

Osmanlı döneminde ise ayrıca Konya (Iconium) ve Konya Ereğlisi (Heraclea) olmuştur.<sup>1</sup> Bu nedenle Ahmed Fakîh'in Mekke'ye gidişte izlediği güzergâhın kara yoluyla ilerlenen ve dönemler içerisinde değişmeyen bu tarihî güzergâh olduğu söylenebilir. Ahmed Fakîh, eserini 1350'li yılların civarında yahut 1448 yılından önce kaleme almışsa ilerlediği toprakların çok büyük bir kısmı Memlûk hakimiyeti altındadır.<sup>2</sup>

Ahmed Fakîh'in yolculuğa hangi şehirden başladığı belli değildir. Ev halkını Allah'a emanet ederek yoldaşlarıyla birlikte yola girer. Eserin başlangıcında hacıların sağ salim geri dönmesini dilediği [B. 4] ve eser içerisindeki başka birkaç beyitten ve kimi çoğul eklerinden hareketle birden fazla kişiyle yola çıktığı anlaşılır. Dervişlerin kafileler hâlinde hacca gittikleri kayıtlardaki hacı, şeyh ve dervişlerin çokluğundan çıkarılabilmekteyse de<sup>3</sup> Ahmed Fakîh'in yoldaşlarının kimler olduğu konusunda kesin kanaate varmak maalesef mümkün değildir. Kudüs'e geldiklerinde yola devam etmektense burada kalmaya karar vermeleri, birtakım yoldaşının kendilerine eşlik etmesi ve bir kısmının onları bırakarak yola devam etmesi sistemli olarak ilerleyen bir kervana dâhil olmadıklarını gösterir. Bu nedenle Ahmed Fakîh'in seyahat kurallarını kendileri belirledikleri bir grup arkadaşıyla yola çıktığı tahmin edilebilir. Bu ise yukarıda verilen bilgiler ışığında yolculuğun herhangi bir düzeni takip eden resmî hac kervanıyla değil, hac organizasyonunun henüz kurumsallaşmadığı yıllarda gerçekleştiğini düşündürür. Ayrıca Ahmed Fakîh'in eserin ilerleyen beyitlerinde Mısır ve Şam'dan gelen hac kervanlarından bahsederken [B. 232; 233; 380] Anadolu (Rûm) hac kervanından bahsetmemesi ve günlerini Mısır kervanına mensup kişilerle geçirdiklerini belirtmesi bu görüşe katkı sağlar. Dönüş yolunda, Şam menziline Rûm/Türk ile Tat'ın (yabancı, ecnebi, Acem) birbirinden ayrıldığını belirtmekteyse de [B. 394] Rûm kelimesi burada bütünüyle Anadolu halkını yahut Anadolu'dan gelen hac kervanını değil, tarihî seyir içerisindeki kullanımları dikkate alındığında muhtemelen küçük çapta aynı yahut

1 Ayrıntılı bilgi ve alıntı için bkz. Franz Taeschner, *Osmanlı Kaynaklarına Göre Anadolu Yol Ağı*, çev. Nilüfer Epeçeli, 1. Basım, (İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2010), I:133-135; 137; 143 vd.

2 İsmail Yiğit, "Memlûkler", *DİA*, (Ankara, 2004): 29:90-97.

3 Mehmet Rami Ayas, *Türkiye'de İlk Tarikat Zümreleşmeleri, Din Sosyolojisi Açısından Bir Araştırma*, 3. Baskı, (İstanbul: Doğu Batı Yayınları, 2020), 58.

benzer alanda yaşayan ve Türkçe konuşan Müslüman Anadolu cemaati karşılamaktadır.<sup>1</sup> Nitekim Ahmed Fakih'in yabancı manasındaki Tat kelimesine yer vermesi Rûm kelimesine tanıdık manası verdiğini ve böylece iki kelime arasında tezat oluşturduğunu düşünmemize olanak sağlar. Sonraki dönemde Osmanlı kültürel söyleminde Rûm kelimesinin karşıtını oluşturan kelime ise yine Tat ile aynı manaya gelen Acem'dir.<sup>2</sup> Buradan hareketle, Anadolu'nun farklı bölgelerinde yaşayan ve Türkçe konuşan Müslümanların birbirinden bağımsız olarak gruplar hâlinde hacca gittiği düşünülebilir.

Yolculuğun çıkış noktası olarak orta Anadolu'yu merkez almamız durumunda *Kitâbu Evsâf* şairinin buradan İstanbul-Şam-Mekke güzergâhının uğrak yerlerinden Adana'ya, ardından Antakya, Butuk (Mıdık), Hama, Huma, Ba'lebek ve Şam menzillerini aşmış Kudüs'e geldiği söylenebilir. Ahmed Fakih, ikamet ettikleri yerden yola çıkarken tanıdıklarıyla vedalaştıklarını,

1 Rûm kelimesinin Ahmed Fakih'in döneminde hangi bölgeyi karşıladığını tespit etmek yaşadıkları ve yola çıktıkları bölgeyi ortaya koymamıza yardımcı olabilir. Tayyip Gökbilgin, bu konuda şu bilgileri verir: "Rum kelimesi memleket, bölge anlamında Roma İmparatorluğunun hakimiyetini telmihan, bâzan bütün Anadolu'ya, XV. ve XVI. asırlarda ise daha küçük ve muayyen bir muntukaya delâlet ediyordu. Bu coğrafi istilâhın kullanılış yerlerini XIV. asır sonlarından itibaren kroniklerimizde takip ettiğimiz zaman görürüz ki, Rûm, Memleket-i Rûm münhasıran Sivas, Tokat ve Amasya bölgesini işaret ve tayin etmekte idi. Meselâ Neşri, Kadı Burhaneddin'in hükûmet tesisinden bahsederken "Sivas'ta bir sûretle emir olub Rûm'u bilkülliye kabza-i tasarrufunda kılmıştı", Yıldırım Bayezid'in bu havaliyi zaptetmesi münasebeti ile de "Muhassal Hünkâr Sivas ve Tokat'ı ve Amasya'yı fethedip, bilkülliye mecmu-u Rûm'u taht-ı hükûmete getirdi" demektedir." Bkz. Tayyip Gökbilgin, "15 ve 16. Asırlarda Eyâlet-i Rûm", *Vakıflar Dergisi*, 6, (1965): 51. Mevlânâ Celâleddin'in de Rûmî olarak anılması Konya'yı da Rûm'a dahil etmemiz gerektiğini düşündürür. Paul Wittek'in yaptığı bir incelemeyle halk türküsünden esinlenerek saptadığı Rûm sınırı Adana ovasından Ereğli ve Niğde'ye ilerleyen bir yolcunun güzergâhıyla çakışan coğrafi bölgedir: *Çiftehan'dan yolum aşar / Urum enişine düşer*. Bkz. Salih Özbaran, *Bir Osmanlı Kimliği 14.-17. Yüzyıllarda Rûm/Rûmî Aidiyeti ve İmgeleri*, 1. Basım, (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2004), 54. Gregory Abû'l-Farac ise Selçuklu dönemindeki Rûm sınırı için şu bilgiyi verir: "Aksaray'dan Rum saltanatının hududu olan denize kadar...", "Kilikya'dan Rum diyarına gitmekte olan..." Bkz. Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, Süryancadan İngilizceye çev. Ernest A. Wallis Budge, Türkçeye çev. Ömer Rıza Doğrul, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1950), II:573; 595. Gelibolulu Mustafa Âlî'nin "Osmanlıların ülkesi manasına gelen *diyâr-ı Rûm*'dan anladığının Rumeli'de Tuna'nın güneyi ile Anadolu'da kabaca Amasya-Tokat-Sivas'ı içine alan "Rûmiyye-i Suğra"ya kadar (bu bölge de dahil olmak üzere) olduğunu, Karaman diyarının, Zülkadriyye ve Kürt bölgelerinin, bugünkü Kuzeydoğu Anadolu ve Doğu Anadolu'nun mezkur *diyâr-ı Rûm*'un dışında bırakıldığını söylemek mümkündür". Bkz. Kadir Purde, "Gelibolulu Mustafa Âlî'de Aitlik ve Kimlik Kavramları: Türk, Türkmen ve Rûmî", *Türkiyat Mecmuası*, 32, s. 1 (2022): 302-303. Ayrıca Rûm kelimesinin kullanım alanları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Cemal Kafadar, *Kendine Ait Bir Roma - Diyar-ı Rum'da Kültürel Coğrafya ve Kimlik Üzerine*, 1. Basım, (İstanbul: Metis Yayınları, 2017); Purde, "Gelibolulu Mustafa Âlî'de Aitlik", 295-310. Ahmed Fakih'in kelimeye vermiş olabileceği anlam için bkz. Kafadar, *Kendine Ait Bir Roma*, 112.

2 Kafadar, *Kendine Ait Bir Roma*, 121.



onlarla tekrar görüşmeyi dilediğini, nasip olması durumunda onlara da hacca gitmeyi tavsiye ettiğini, sefere niyet edip hazırlık yaptığını ve vatanlarından ayrılarak Kudüs'e vardıklarını belirtir [B. 53-59]. Ahmed Fakîh'in yola çıkmalarının ardından kronolojik anlatımla hakkında bilgiler verdiği ilk menzil Kudüs'tür. Ancak Kudüs övgülerinden birinde yer alan bir beyit/dörtlük yaşadıkları bölgeden (Urum topraklarından) sonra, Kudüs'e gelmeden önce Şam'ı aştıklarını açıkça ortaya koyar:

**Urum'ı vü Şâm'ı geçdüm / 'Arab éllërinë düşdüm**

Şükür kim saña kavışdum / É cânum Kuds-i mübârek

[Fakîh, K. 4:3]

Şam üzerinden Kudüs'e gelen Ahmed Fakîh, burayı görünce fazlasıyla beğenir ve geri dönmeyi aklından çıkarır. Buradan hareketle yolun zorlukları ve geride bıraktıklarına bağlılığı nedeniyle aklında çelişkilerin olduğu, geri dönme konusunda fikrini çelen düşüncelerin zaman zaman zihnini bulandırdığı düşünülebilir. Kudüs'e gelmelerinin ardından yoldaşlarıyla birlikte hemen yola devam etmeyi planlasa da şehrin güzelliğini görünce kalmaya ve burada gece gündüz Allah'a yalvarmaya karar verir. Yoldaşlarından bazıları yola devam etse de Ahmed Fakîh ve diğer arkadaşları günlerini iki ay boyunca Kudüs'te geçirir. İkinci ayın sonunda yola çıkarak Halîlürrahmân'a varır. Halîlürrahmân menzilinden sonra otuz beş gün yol alarak Mekke'ye ulaşır. Haccın ardından Mekke'den yola çıkıp on gün ilerledikten sonra Medine'ye varır. Kahire'den gelen Mısır hac kervanı Medine'de yahut Kubbetü'l-İslâm adlı bölgede bir gün durur ve geldiği yolu takip ederek Bedr-i Huneyn menzili üzerinden geri döner. Ahmed Fakîh ve yoldaşları ise Medine'de üç gün kalmalarının ardından yola çıkarak muhtemelen Şam kervanıyla birlikte Arap coğrafyasının iç kesimlerinden Şam'a ulaşır. Şam'da yedi gün konakladıktan sonra buradan aldığı atın sırtında evine döner.

Ahmed Fakîh'in güzergâhı her ne kadar geçtiği diğer güzergâhlar hakkında ayrıntılı bilgileri barındırmasa da on altıncı yüzyılın hemen başında aynı yolculuğa çıkan Esîrî'nin çizdiği güzergâhla büyük ihtimalla aynı menzilleri izler. Ahmed Fakîh'in beyitlerinden kesin olarak öğrendiğimiz Anadolu, Şam, Kudüs, Halîlürrahmân, Mekke, Medine, Şam ve Anadolu güzergâhı Esîrî'nin *Hüsâm-nâme* adlı eserinde çizdiği Mekke'ye gidiş ve

Mekke'den dönüş güzergâhının temel uğrak yerleriyle uygunluk gösterdiğinden Ahmed Fakîh'in güzergâhı da bu şekilde olmalıdır. Esîrî'nin dâhil olduğu hac kafilesi Konya menzilinden sonra Adana, Antakya, Butuk (Mıdk), Hama, Humus, Ba'lebek, **Şam**, **Kudüs**, **Halîlürrahmân**, Akabe-i Bahr, Yenbu', Bedr-i Huneyn, Maymun Ovası ve Râbia Eşmesi menzillerini aşarak **Mekke**'ye ulaşır. Buradan Mina'ya geçerek tekrar Mekke'ye döner. Dönüş yolunda muhtemelen Bedr-i Huneyn üzerinden **Medine**'ye varır. Buradan Ma'ân, Hassa ve Kerek menzillerinden ilerleyip **Şam**'a gelir.<sup>1</sup> Esîrî'nin, Kudüs'te üç ay kaldıklarını ve Ramazan ayını burada geçirdiklerini belirtmesi Ahmed Fakîh'in burada iki ay kaldığı yönünde verdiği bilgiyle uygunluk gösterir. Kudüs'ün bu dönemlerde hacca gidiş sırasında uzun süreli kalınan ve Ramazan ayının geçirildiği bir menzil olduğu düşünülebilir. Ahmed Fakîh ve yoldaşları da iki aylık süre zarfında Ramazan ayını Kudüs'te geçirmiş olabilir. Buradan Halîlürrahmân'a geçtikleri verdiği bilgiler sayesinde kesindir. Halîlürrahmân'dan Mekke'ye otuz beş günde geçtiklerini söylemesi de Esîrî'nin verdiği muğlak bilgiyle uyuşur. Nitekim Esîrî de Râbia Eşmesi menzilinden sonra muhtemelen Kudüs'ten yola çıkmalarının ardından kırkıncı günde Mekke'ye ulaştıklarını belirtir:

Gétdük üç gün **erba'în günde hemân**

**Mekke şehrine érişdik** şādümân

[Esîrî, *Hüsâm-nâme*, B. 2179]

Ahmed Fakîh, Halîlürrahmân'dan Mekke'ye nasıl ulaştıkları konusunda herhangi bir bilgi vermez. Esîrî ise bu menzilden sonra Akabe-i Bahr adlı mevkiye geldiklerini ve burada Mısır hac kervanıyla buluştuklarını, peşlerinden yola çıktıklarını, onların konakladıkları yerlerde konaklayıp kazdıkları su kuyularını kullandıklarını söyler. Kudüs'ten gelen hac kervanının Mısır hac kervanını takip etmesinin ezelden beri işleyen bir kanun olduğunu belirtir:

**Buyımış kânûn ezelden éy dede**

**Ꞑuds-i 'izz eliyile bile géde**

[Esîrî, *Hüsâm-nâme*, B. 1455]

1 Ayrıntılı bilgi için bkz. Ozan Kolbaş, "Esîrî'nin Hüsâm-nâme Adlı Manzum Hac Seyahat-nâmesi (İnceleme - Metin Tenkidi - Nesre Çeviri - Açıklamalar - Sözlük - Özel Adlar Dizini)", (Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2021), 152-155.

Esîrî'nin bu uygulamayı ezelden beri yürürlükte olan bir kanun olarak nitelendirmesi Ahmed Fakîh'in ve yoldaşlarının da Akabe-i Bahr mevkiinden itibaren Mısır hac kervanını takip ettiklerini düşündürür. Nitekim Ahmed Fakîh, Mekke'de Mısır kafilesiyle birlikte yedi gün geçirdiklerini belirtir [B. 232].

Esîrî'nin *Hüsâm-nâme*'yi Halep'te yazdığı bilindiğinden dönüş yolunda Şam menziline sonra büyük bir ihtimalle Halep'e geçtikleri, buradan Mekke'ye gidiş güzergâhını izleyerek Konya üzerinden İstanbul'a vardıkları söylenebilir. Ahmed Fakîh ve yoldaşları, Esîrî'nin mensup olduğu hac kervanı gibi Halep'e uğramasalar dahi dönüşte Şam üzerinden Mekke'ye gidiş yolunda konakladıkları çeşitli menzilleri aşarak ikamet ettikleri yere varmış olmalıdır.

### Ahmed Fakîh'in Seyahat Hâtıraları ve Gözlemleri

*Kitâbu Evsâf*'in günümüze ulaşan beyitlerinden Ahmed Fakîh'in son derece dikkatli bir gözlemci olduğu anlaşılır. O, gördüğü yerleri ayrıntılarıyla değerlendirir ve bu gözlemlerini muhatabına yine ayrıntılarıyla aktarır. İlk amacı hac farızasını yerine getirmekken kendini bununla sınırlandırmaz, eserini kaleme alırken malzeme sağlayacak her unsuru derinlemesine inceler ve kaydeder. Çıktığı yolculuk aynı zamanda planını zihninde oluşturduğu eserini inşa edecek ayrıntıları barındırır. Burada tüm bu ayrıntılı bilgileri hafızasında nasıl tuttuğu sorusu akla gelebilir. Bu soru bizi kesin bir sonuca götürmese dahi eserin nasıl yazıldığı konusunda bir takım düşünceler doğurur. Ahmed Fakîh, *Kitâbu Evsâf*'in ilgili bölümlerini ziyaretleri sırasında yazabileceği gibi eserini baştan sona, gördüğü yerlerin ayrıntılarını kaydettikten sonra, yolculuğunun ardından konakladığı yerlerde yazmış da olabilir. Verdiği kimi ayrıntılı bilgilerin, örneğin kemerler ve direklerle burarlarda asılan kandillerin sayısının, ilgili mekânlara dair adımlarıyla hesapladığı uzunluğa ve ene dair ölçülerin bugünden sağlamasını yapmak güçtür. Aradan geçen yüzlerce yıllık süre zarfında ilgili mekânlara ait özellikler ve ölçüler restorasyon gibi çeşitli nedenlerle değişmiştir. Ahmed Fakîh'in bu ayrıntıları adeta bir mimar hassasiyetiyle incelediği ve önemli mescitlerin ayrıntılı planını çıkardığı görülür. Bununla birlikte eserini kaleme alırken

verdiği ölçülere dair bilgilerde benzeri türde yazılmış eser yahut eserleri kaynak almış olabileceği de ihmal edilmemesi gereken bir varsayımdır.

Ahmed Fakih, Allah'a şükredip hacca niyet eder ve günahkar olduğunu kabullenip bu yolda güçlü ve kuvvetli ilerleyebilmek, Kâbe'ye yüzünü sürebilmek, sıcak kumlarda sevinerek yürüebilmek için sağlıklı olmayı ve hacıların sağ salim geri dönmesini diler. Ölürse de dönüşü olmayan bir yola girer, aç ve tok her durumda Allah'a şükreder. Günahlarının fazlasıyla arttığını ve denizlerden beter olup taşıdığını söyler. Zayıf kullar günah işlerse de kuvveti tam ve eksiksiz olan Allah onları bağışlar. Hz. Muhammed'in ve dört halifenin kabirlerini görmek ve türbelerine yüzünü sürmek ister. Peygamber'in kendisine şefaathetmesini diler ve hasta gönlünün tabibi olduğunu belirtir. Günahkar olduğunu kabul edip günahlarını bildiğini ve tövbe ettiğini ifade eder. Allah'tan gönül pasını silmesini, günah defterini kapatmasını, ibadetten lezzet aldırmasını ve huzuruna adım atabilmeyi nasip etmesini diler. Ardından, muhatabına çeşitli nasihatlerde bulunur: Allah'a daima şükretmeyi, onun hükmüne uyup doğru yola gitmeyi, rızık için kederlenmemeyi, Allah'ın insana rızık verdiğini, göz açıp âleme ibretle bakmayı, insana can veren Allah'ın fasih dille konuşma özelliğini de bahsettiğini aktarır. Allah'ın buyruklarını yerine getirmek ve dünyayı bırakmak gerektiğini belirtir. Ecelin ansızın yetişeceğini, bu nedenle ölmeye hazırlık yapmak gerektiğini, yolun uzak olduğunu ve günahattan uzaklaşmak gerektiğini söyler. Muhatabının, söylediği sözlere kulak vermesini, bu sözlerin mutluluğa vesile olacağını zikreder ve dinî konuda çeşitli öğütler verir: Allah'a şehadeti, Peygamber'e salavat getirmeyi, beş vakit namaz kılmayı, bu sırada Allah'a niyaz etmeyi, Hz. Muhammed'in sünnetini terk etmemeyi, mümin olanın yalan söylememesini, insanın Hak yolunda malından zekat vermesini, bunun derdin dermanı olduğunu, Ramazan ayında oruç tutmayı, haram yemenin orucu bozduğunu, helal yemeyi, kimseyi gıybet etmemeyi ve kanaat ederek asıl zenginliğe erişileceğini tasviye eder. Muhatabına güçleri yeterse hacca gitmeye niyet etmelerini, haccın sevabının çok olduğunu aktarır ve farz ile sünneti terk etmemelerini tembihler. Hz. Muhammed'in hadisine yer vererek bir kez hacca gitmenin karşılığında yirmi beş kez gaza etmenin sevap bakımından daha üstün olduğunu aktarır.

Bu yolda zahmetler çekilse de sonunda rahmet tohumlarının ekildiğini belirtir. Çaresiz olduğunu söyleyerek İblis'in şerrinden korunmak ve doğru yola sevk edip gönlünü şad etmesi için Allah'a dua eder. Kendisinin Hakk'ın önünde yüzü kara ve eli boş bir günahkar olduğunu söyleyerek huzurundan mahrum olmamayı ister. Allah'a ettiği hizmette kusuru çoksa da daima rahmet umduğunu belirtir. Ev halkını, pek çok beyitten oluşan yalvarış şiiiriyle Allah'a emanet eder. Tanrı tarafından isteğinin bilindiğini ve maksadına ulaşmak istediğini söyler. Mezar içinde kara toprak olduğunda Allah'ın Münker ve Nekîr'i geri döndürüp kendisine rahmet meleklerini göndermesini, kabrinin genişletilmesini ve şaşkın hâle bürünmemek için mezarının aydınlatılmasını diler.

Bu girişin ardından Tanrı evleri olan mescitleri anıp işitenlerin canını şad edeceğini söyler. Hacca Kudüs üzerinden gideceğini ve bu nedenle hayırlı bir işe yöneldiklerini ifade eder. Sefere niyet ederek hazırlık yaptığını ve orada pek çok şeyin konuşulduğunu aktarır. İkamet ettiği yerden yola çıkarken tanıdıklarıyla vedalaştığından, nasip olması durumunda onlara da hacca gitmelerini tavsiye ettiğinden ve kendileriyle tekrar görüşmeyi diletiğinden bahseder:

Yücë Allâh evine hem varam ben  
**Gërü şağlığ-ıla sizi görem ben**

[Ahmed Fakih, *Kitâbu Evsâf*, B. 57]

Yolculuğun kolay geçmesi için dua eder, vatani gurbet edip yola girdiklerini belirtir ve bu vedalaşmanın ardından çeşitli menzilleri aşarak Kudüs'e gelir. Eserinde ilk olarak Kudüs hakkında bilgiler vermeye başlar [B. 1-59].

### **“Bi-hamdillâh ki geldük Kuds'e êrdük”:** Kudüs

Kudüs'e gelen Ahmed Fakih burayı “acayip” sıfatıyla nitelendirir. Burası, içinde ağaçtan inşa edilmiş bir evi dahi olmayan taştan ve kireçten yapılmış ulu bir şehirdir. Bu farkındalık, Ahmed Fakih'in yaşadığı bölgede ahşap evlerin olduğunu gösterir. Gece gündüz göz dikip bakmayı dilediği Kubbetü's-Sahre ve Mescid-i Aksâ buradadır. Oldukça süslü, nakışlı ve tertipli şekilde, tamamı altın işiyle yaldızlanarak inşa edilmiştir. Ahmed Fakih, bu yapıları gördüğünde fazlasıyla beğenir ve aklında dönüşe dair

bazı düşünceler belirmişse de geri dönmeyi unuttur. Kudüs'e vardıklarında hemen yola çıkmayı planlasalar da şehre dair uyanan hisleri burada kalmalarına vesile olur. Kendi kendisine “Ses etme! Bunun gibi şerefli yerde durayım ve gece gündüz Allah'a yalvarayım” der. Bazı arkadaşları yola devam etse de bazıları burayı beğenerek Ahmed Fakîh'le birlikte iki ay boyunca yurtlarını dahi anmadan Kudüs'te konaklar. Şair, bu süre zarfında Allah'a yalvararak günlerini ibadetle geçirir ve dinleyenlerin “Ben de gideyim” diyeceği vasıflarını sıralamaya başlar.

Ahmed Fakîh'in tanıklığına göre Kubbetü's-Sahre ulu, acayıp, içinde daha önce duyulmamış ve görülmemiş pek çok şeyin olduğu sekizgen yapı bir binadır. Duvarlarında beşer pencere vardır ve her biri görenin şad olduğu çeşitli renkte ve şekilde süslenmiştir. Bunların üstadı karşılığını sevap olarak ahirette alacaktır. Herhangi bir penceresine çeşitli camlar takılıdır ve pencerelerin tamamı kırk tanedir. Kubbenin içi ve dışı mermer döşelidir. Bunlara binlerce altın sarf edilmiştir. Kubbe'nin içinde üç kat kemerler bulunur ve insan bunlara bakınca etkisi altında kalarak terler döker. İçeride yeşil ve kırmızı renkte, alaca mermerden direkler bulunur. Sahre taşı ise bu sütunların ortasında yer alır. Ortadaki kısımda alaca benekli, üzerinde beyazlık bulunmayan yirmi beş direk vardır. Görünce yüreklerin koparcasına çarptığı en içteki sütunlar ise on altı tanedir. Çevresinde Hz. Davud'un mucizesiyle yaptığı söylenen on beş karış yüksekliğinde tamamı kafes gibi örülmüş son derece güzel demir parmaklıklar bulunur. Buradan Sahre taşına Davud Peygamber tarafından yapıldığına inanılan demirden dört kapı açılır. Bu kapılar ne ateş ne de kömür yardımıyla tanzim edilmiştir. Hz. Davud, peygamber olduğundan onları mucizesiyle yapmıştır. Yine Davud Peygamber tarafından yapıldığına inanılan ve budaklarında meyveleri bulunan demirden iki nar ağacı da mekânın içerisinde yer alır. Sahre taşı bu ağaçların altındadır. Önünde Hz. Muhammed'in miraç gecesi ayağını bastığı taşa çıkan ayak izi görülür. Bu taşa yüz sürmenin dertlilerin devası olduğuna inanılır. Resul miraca buradan yükseldiği gibi ayağı o taşın üzerinde yer etmiştir. Sahre, miraç gecesi Hz. Muhammed ile birlikte gitmek istemiş, bu nedenle bir köşesi havaya kalkmıştır. Sahre taşının altındaki oyukta Peygamber'in baş izine rastlanır. Ahmed Fakîh, muhataplarına

burada namaz kılmalarını tavsiye eder. Dış taraftaki diğer dört kapı oldukça yüksektir. Bu dört kapı ikişer kattır ve dünya üzerinde bu türden hiçbir yapı yoktur. Mekânın içerisinde yer alan bir zincirde musannifler tarafından yapılmış beş yüz kandil asılıdır. İçeride gece gündüz yanan kandillerin sayısı üç yüz ellidir ve biri daha ziyade mihraba karşı duran iki kürsü bulunur. Bunların üzerinde bakanlarda kederin kalmayacağı iki Kur'ân-ı Kerîm nüshası vardır. Bu mescidin tamamı iki yüz adımdır. Burası için iki imam görevlendirilmiştir. Kubbenin üstü kurşunla kaplıdır ve yüksekliği yüz arşından fazladır. Kible kapısı tarafında bir yerde terazi yer alır. Direği kızıl mermerdendir ve altı tanedir, görenin tahammül edebilecek yüreği yoktur. Kıyamet gününde Kudüs'te kurulacağına inanılan Sırat'ın yedi yerde alâmeti vardır ve burada üçer katlı kemerler bulunur. Mahşer yeri Kudüs'te kurulacak ve pek çok kişi bu günün ateşinden terler dökecektir. Tûr Dağı ise Kubbetü's-Sahre'nin karşısında yer alır. [B. 60-106].

Vasıfları saymakla bitmeyen Mescid-i Aksâ kible tarafına doğrudur. Bu yapı da oldukça süslü ve nakışlıdır. Uzunluğu yüz altmış, eni ise yüz kırk adımdır. Mihrabın yanında pek çok sanatın harcedildiği, gayet güzel, hayretler içinde bırakan işin ürünü bir minber vardır. Bu minbere karşı mermerden kar gibi bembeyaz bir müezzin tahtı yer alır. Bunun üzerinde yer alan zincire yüz altmış kandil asılmıştır. Bunlardan başka sabah akşam yanan dört yüz on iki kandil daha vardır. Mescidin altı oyuktur ve buraya elli altı basamaklı bir merdivenle inilir. Söylenenlere ve bunu aktaran bir iki tecrübeli kişiye göre Hz. Muhammed miraca çıkmak için Mescid-i Aksâ'ya geldiğinde Burak'ı orada bırakmıştır. Mescid-i Aksâ'nın sağ yanında İmam Mâlik'in namaz kıldığı yer, sol yanında ise yerin altına inşa edilmiş, eşiği kibleye doğru bakan Nâsır-ı Hüsrev'in İsa Mescidi olarak zikrettiği<sup>1</sup> mahalde Hz. İsa'nın beşiği bulunur. Bu beşik yerin altında olduğundan görmek isteyenler iner ve ziyaret edip geri döner. Harem içerisinde, kapısının doğu yönüne baktığı direkler üzerinde bir kubbe vardır. Bu yapıya Kubbe-i Silsile adı verilir ve nasip olduğunda içerisinde namaz kılınması tavsiye edilir. Yine bu tarafta yapısı oldukça farklı Tövbe Kapısı vardır. Musa Peygamber'in Allah'a yalvardığı, İsa Peygamber'in göğe yükseldiği ve ayak izinin

1 Nâsır-ı Hüsrev, *Sefernâme*, çev. A. Naci Tokmak, 1. Baskı, (İstanbul: Demavend Yayınları, 2020), 50-51.

çıktığı Tûr Dağı bunun karşısında yer aldığı gibi Harem'den yaklaşık bir mil uzaklıktadır. Râbia'nın bir yanı duvara yakın kabri de buradadır. İnsanları sıkıştırdığı söylendiğinden Ahmed Fakîh ve arkadaşlarının yaptığı gibi tövbe edip endişelenmeden çabucak buradan çıkılması tavsiye edilir. Cehennem Vadisi, Tûr Dağı ile Kubbetü's-Sahre'nin arasında, Harem'in dış tarafındadır. Bu vadinin üst tarafında cennete benzetilen bahçeler vardır. Aşağısında bir bina, binanın içerisinde ise bir kapı bulunur. Elli basamaklı bir merdivenden inilir ve karşılaşılan kapıdan içeri girildiğinde Hz. Mer-yem'in kabrine varılır. Kubbetü's-Sahre'nin poyraz yönünde, kubbesi beyaz renkte bir bina vardır. Ahmed Fakîh, bunu görünce ne olduğunu sormuş, "Süleyman'ın makamı" cevabını almıştır. Süleyman ölmüşse de geride nâmı kalmıştır. Utandığından Kubbetü's-Sahre'ye gidememiş, Sahre taşı ise yerinden koparak buraya gelmiştir. Yine Harem içerisinde Musa'nın da bir kubbesi vardır. Harem'de bununla birlikte pek çok kubbe bulunur. İnsan üşenmeyip de bunları yazmaya kalksa kalemi bir an olsun elinden bırakmaz. Kubbetü's-Sahre'nin dört yanı Harem'dir. Harem'in uzunluğu yedi yüz otuz, eni ise beş yüz altmış arşındır. Gayet yüksek, boyları otuz karışa varan sekiz kapısı vardır. Bunlar demirden, bakırdan ve pirinçten, söveleri ise tunçtandır. Çevresinde pek çok medrese ve mescit inşa edilmiştir. İçinde müezzinlerin sürekli ezan okuduğu dört minare yer alır. Bunlardan birine yüz on yedi basamakla çıkılır ve üstünden bütün şehir görülebilir. Harem'in içinde baştan başa, yağmur sayesinde iyi sularla dolan kuyular vardır. Kudüs halkı su ihtiyacını üstün nitelikli erlerin tertibiyle yapılan bu kuyulardan karşılar. Burada pek çok turunç, hurma ve zeytin ağacı dikilidir. Ok atılsa bir ucundan diğer ucuna ulaşmaz. Harem içerisinde oldukça yüksek, mekâna gölge veren, fakirlerin ve açların yemişlerinden yediği ağaçlar dikilidir [B. 108-152].

Fakîh'in eser sonunda yer alan dört adet Kudüs övgüsünde de bu şehrin çeşitli özelliklerine değindiği görülür. Genellikle telmihler üzerinden ilerleyen anlatımın arasında şehre ve şehrin kutsallarına dair çeşitli öğelerden bahsedilir. Bu öğelerin bir çoğuna mesnevi metni içerisinde de değinilmiştir. Bunlar, asıl metni tamamlayıcı özellikler gösterir. Buna göre Kudüs'ün dört tarafı çeşmelerle ve pınarla çevrilidir, her yanından sular akar. Burada



pek çok evliyânın makamı bulunur. Kudüs'ün sağ yanında bağlar ve bahçeler arasında Cennet, sol yanında ise görenin gitmek istemeyeceği Cehenem Vadisi yer alır. Kudüs'te pek çok kuyu bulunmaktadır. Fakîh, Kudüs'e gittiğinde ilk olarak Harem'e girer ve Kubbetü's-Sahre'yi görür. Harem'in eni bir ok atımı mesafedir ve çevresi döşemelerle kaplıdır. Buranın sınırları içinde bembeyaz, Kubbe-i Mirac adlı bir yapı vardır. Kubbe-i Silsile ise yanındadır. Bir benzerinin inşa edilmediği söylenen oldukça büyük kubbeli Kubbetü's-Sahre yuvarlak bir yapıya sahiptir. Harem'in sağ ve sol tarafında pek çok hacının yüzlerini sürdüğü minareler bulunur. Müezzinler ezan okuduğunda pek çok mümin namazlarını kılmak için Mescid-i Aksâ'ya gider. Namazı ilk olarak kılan Mâlikîler, buradan Mescid-i Aksâ'ya, ardından Kubbetü's-Sahre'ye geçerek ziyaretlerini tamamlar. Kubbetü's-Sahre'nin kapısı kibleye doğrudur. Rahmet veya Cennet Kapısı olarak da adlandırılan kapısı yeşil renktedir. İçerisinde yer alan on iki direğin tepeleri altınla süslenmiştir. İnsanlar burada yer alan Hz. Muhammed'in ayak izine yüzlerini sürer ve Peygamber'e salavat getirip tövbe eder. Peygamber'in sarığı'nın izini görmek amacıyla yapının altındaki mağaraya girer ve Allah için secdeye kapanır. Hızır'ın makamı, Süleyman Kubbesi, Ruhlar Mağarası, Rahmet Kapısı, Davud Peygamber'in yaptığı pencere, Peygamber'in amcası Hz. Hamza'nın kalkanına ait iz ve Hz. Musa'nın asâsı da burada bulunur. Hz. İsa'nın doğduğu kilise Kudüs'e yakın mesafede, Beytü'l-Lahm'dedir. Hz. İsa'nın bir diğer beşiği de buradadır. Fakîh, buraya gitmiş, İsa'nın beşiğini görmüş ve içinde yatmıştır. İsa'nın ayak izi ve Râbia'nın kabri Tûr Dağı'nda, Meryem'in kabri ise vadi içerisinde. Ayn-ı Selvân adlı pınar da Kudüs'te bulunur. [K. 1-4]. Nihayet Kudüs'ten yola çıkan Ahmed Fakîh, Halilürrahmân adlı bölgeye gelir [B. 156].

### “Halilullâh maḳâmı gey ‘aceb şehîr”: Halilürrahmân

Ahmed Fakîh'e göre Halilürrahmân makamı, tarihi çok eskilere dayanan acayip bir şehirdir. Şair, buranın Kudüs şehrinin eşi olduğunu, şehrin taştan ve kireçten inşa edildiğini aktarır. Evlerin birinde dahi ağaç hatta yaprak olmadığı gibi yapılarında toprak da bulunmamaktadır. Görende kederin kalmayacağı Harem bu şehrin ortasında yer alır. Buraya iki yerden kapı

çıkart ve kapıların önünde çeşme akar. Sokaktan Harem'in içine girinceye kadar elişer basamaklı merdivenler yer alır. Görülmesi durumunda herkesin hatırlayacağı o yapının Süleyman Peygamber tarafından inşa ettirildiği söylenir. İçeri girildiğinde yerlerine güzelce yapılmış üçer kat kapıyla karşılaşılr. En üstündeki iki kapı demirdendir ve üzerine pek çok ömür geçmiştir. Harem içerisinde halkın arasından geçtiği iki mescit bulunur. Bir diğere kapıdan girildiğinde Hz. İbrahim'e selam verilmesi tavsiye edilir. Bir başka demir kapıdan girildiğinde İbrahim Peygamber ile eşi Hz. Sâre'nin mescit içerisindeki üzerleri kurşunla kaplanmış türbeleriyle karşılaşılr. Aralarında beş arşın mesafe vardır. Kabirlerinin üzerine baştan başa sırma işi olan son derece seçkin atlas kumaştan altınla örtü serilmiştir. Mezarın baş ucunda iki adet şamdan yer alır. Duvarlarda kızıl ve yeşil renklerde sırmayla dikilmiş atlas kumaşlar asılıdır. Hz. İshak da minbere ve Hz. İbrahim ile Sâre'ye yakın yerde medfundur. Eşi Râbia/Rukiye ise karşısına gömülmüştür. Hz. Yakub'un ve eşi Lika Hatun'un türbeleri de karşılıklı olarak buradadır. Yusuf Peygamber de babası Yakub'a yakın yerde ayrı bir mezarda yatar. Mescidin içerisinde geceleri yanan kandillerin sayısı iki yüz elli dokuzdur. Bunların elli tanesi gümüşten yapılmıştır. Bu kandilleri gören Ahmed Fakîh, mâlî durumu müsaade ederse buraya kandil göndermek istediğini belirtir. Burada altından yapıma elli ufak kandil daha asılıdır. Kimi gümüşten kimi ise altından yapılmış bu kandillerin her biri bir kişi tarafından gönderilmiştir. Bu mescidin içi mermerle döşenmiş, üstü ise kurşunla kaplanmıştır. İçeride binlerce dinara inşa edilen iki yüksek minare vardır. Harem içerisinde peygamberler yatmakla beraber Harem dışında da çeşitli evliyâ mezarları bulunur. Bunlardan biri, ziyaret edilmesi önerilen, şehrin kenarında gömülü Ali Bekke isimli kişidir. Ahmed Fakîh ve arkadaşları bu zâtı ziyaret edip Kur'ân-ı Kerîm okumuş ve buradan yola çıkarak otuz beş gün sonra Mekke'ye ulaşmıştır [B. 166-214].

### **“Naşib éde Çalab'um varasız siz”: Mekke**

Ahmed Fakîh, Harem'e girip Kâbe'yi gördüğünde talebini karşılayıp buraya ulaşmayı nasip ettiği için Allah'a binlerce kez şükreder. Allah, maksadına eriştiirdiği için onun dertli gönlüne derman eylemiştir. Bundan dolayı

gönlü sevinçle dolar ve ruhu şad olur. Allah, kullarına “Evime gel” dediği için gücü yetenin bu emre uyması gerekir. Cehennem ateşinden kurtulmak uğruna varıp çölün sıcaklığına yanmak hiçbir şey değildir. Bu yolda baş açık yalın ayak zahmetler çekilse de Allah’ın rahmet etmesine şaşılmaz. Bu dünya çalışıp çabalanarak sevap kazanılacak yerdir. Mahşer günü feryat etmemek için insanın benliğini haramdan sakınması gerekir. Ahmed Fakîh, muhataplarına gözlerden yaş akıtıp namaza durmayı tavsiye eder ve her bir gözyaşının inci ve mercana döneceğini, dünya malının toplanamayacağını, bu devranın böyle kalmayıp geçip gideceğini, kendine gelmeyi ve kişiye öğüt gerektiğini söyleyerek asıl konuya gelir.

Mekke, dört tarafı sarp bir yerdir ve şehrin kenarına tepeden inilerek varılır. İnsanın Kâbe’yi görünce benzi sararır. Ahmed Fakîh, burada yedi günü Mısır kervanıyla geçirir ve pek çok kez Kâbe’ye yüz sürer. Sekizinci gün öğle vaktinde Şam kervanı gelir ve dostlar burada birbirine karışır. Kâbe, bu şehrin ortasında yer alır. Herkes ihrama girerek başı açık ve yalın ayak buraya varır. Ahmed Fakîh, yavaşça koşarak, gözlerinden daima yaş akıtarak Kâbe’yi tavaf eder. Hacerü'l-Esved’i görüp buna yüzünü sürer ve niyaz ederek Tanrı’ya yalvarır. Ardından Harem’in içine dair gözlemlerini aktarmaya başlar: Uzunluğu üç yüz, eni ise yüz yirmi adımdır. İçerisi baştan başa ufacık beyaz kumlarla kaplıdır. Burası yuvarlak olmayıp dört köşelidir. Dört duvarında üç kat kemerler bulunur. Kemerleri beş yüz on direk üzerinde durur. Buranın dışında ise şehir yer alır. Harem’in dört köşesinde dört minare vardır. Kenarlarına kandiller dizilmiştir. Müezzinler bu minarelerden ezan okur. Harem’in toplamda kırk dört kapısı vardır. Yükseklikleri kırk arşın kadardır. Kâbe, Harem’in ortasında konumlanmış olup kireç taşından yapılmıştır. Kapısı, doğu yönüne doğrudur. Kapısında bilek gibi kalın, oldukça güzel, gümüşten iki halka vardır. Bu iki halka arasında kapının kilidi bulunur. Uzunluğu boydan yüksek olan eşliğine çıkıldığında insanların yüzünü bu kilide sürmesi mümkündür. Herkes buraya ulaşabilmek için birbirini çeker. Kâbe’nin örtüsü siyah atlastandır. Eteklerini görmek mümkündür. Hacerü'l-Esved, Kâbe kapısına yakındır. Altın Oluk’un altında Hz. İsmail’in kabri bulunur. Minber kapıyla karşılıklıdır. Kâbe’nin çevresi döşemeyle kaplıdır ve burada otuz iki sütun yapılmıştır. Her iki

sütun arasında geceler boyu sabah oluncaya kadar ikişer kandil yanar. Tavaf alanı bu sütunların içinde kalan yerdir. Kâbe kapısının karşısında İbrahim Makamı bulunur ve üzerinde bir kubbe vardır. Hz. İbrahim'in ayağı bu kubbenin içerisinde bulunan taşta yer etmiştir. İçen kişide gamdan eser kalmayacak Zemzem suyu buna yakın yerdedir. Bunun üzerinde büyük bir kubbe inşa edilmiştir. Müezzinler bu kubbenin üzerinde durup gece gündüz Allah'a yalvarır. Kâbe kapısının sağ yanında Cebrail'in mihrabı vardır. Kâbe'nin dört tarafında mihraplar yapılmıştır. Dört mezhebin müntesipleri bu dört mihraba; Hanefiler Altın Oluk'a, Şâfiîler kapıya, Mâlikîler Rük-n-i Yemen'e, Hanbelîler ise Rük-n-i Hacer'e karşı namaz kılar.

Ahmed Fakîh, Harem'in içini anlattıktan sonra dışına dair gözlemlerine yer verir: Kâbe'ye yakın, toprağı az ve taşı çok, ağaçsız ve yeşilliksiz Kubeys adlı büyük bir dağ vardır. Bu dağın üzerinde büyük bir mağara yer alır. Peygamber'in makamı olarak zikredilen bu yerin görülmesi ve burada namaz kılması konusunda tavsiyelerini aktaran Ahmed Fakîh, Hz. Muhammed'in Hz. Ebû Bekir ile birlikte bu yerde buluştuğunu, burada pek çok gün zaman geçirdiklerini, Hz. Ömer'in imana gelmesinin ardından buradan çıkıp kâfirlere karşılık verdiklerini belirtir. Burada Cebrail'in, Hz. Muhammed ile Ebû Bekir'in acıklmaları üzerine getirdiği sofranın yeri olduğunu söyler. Peygamber'in şakku'l-kamer mucizesi Kubeys Dağı'nda gerçekleşmiştir. Bu dağın dibinde Hz. Ali'nin doğduğu oldukça hoş bir yer vardır. Hz. Muhammed'in doğduğu ev buranın yakınındadır. Hz. Fâtıma buraya yakın bir yerde dünyaya gelmiştir. Hz. Ebû Bekir'in evi de Mekke'dedir. Hz. Muhammed, Medine'ye göç etmek amacıyla Ebû Bekir'in evine gittiğinde ev duvarında bulunan ve Ebû Bekir'in evde olduğunu söyleyen taş da burada yer alır. Mekke'den yola çıkan Ahmed Fakîh, on gün sonra Medine'ye varır [B. 219-309].

### **“Ne gözdür göriceg ağlamaz anı”: Medine**

Medine'yi büyük bir şehir olarak nitelendiren Ahmed Fakîh, aranan her şeyin burada bulunabileceğini söyleyerek sözlerine başlar. Şehrin çevresinin ovalarla kaplı olduğunu, binalarının yıllar önce inşa edildiğini belirtir. Bu şehrin orta yerinde Hz. Muhammed'in medfun olduğu Harem bulunur. Harem'e açılan dört kapı vardır. Herhangi birinden girilip Peygamber'in

kabrine ulaşılır. İçeriye giren Ahmed Fakîh, büyük bir mutlulukla Allah'a şükrederek Peygamber'in türbesine yüz sürer. Hz. Ebû Bekir ve Ömer de bu türbenin içerisinde gömülüdür. Ebû Bekir'in nişanı gümüşten yassı şekilde dokunmuş büyükçe çivinin bulunduğu yerdir. Harem'in uzunluğu iki yüz, eni ise üç yüz adımdır. İç tarafında dört kat kemerler bulunur. Dış tarafı şehirle kaplıdır. Kemerlerin hepsi üç yüz üç adet direğin üzerinde durur. Bunlar, sarf edilen altınlarla yapılmıştır. Dört köşede müezzinlerin ezan okuduğu dört minare vardır. Hz. Muhammed'in sağ yanında üstat biri tarafından şaşılacak bir işle yapılmış minberi yer alır. Burası Peygamber'in hutbe okuduğu ve insanların toplandığı yerdir. Türbe, beş köşelidir ve üstü kurşunla kaplıdır. İçerisinde tamamı gümüşten otuz beş kandil asılıdır. Bunların yanında on üç tanesi ise altından yapılmıştır. Türbenin örtüsü sıradan olmayıp son derece kıymetli atlastandır. Mescidin içinde içi geniş; ancak kapısı dar bir delik vardır. Kapıdan içeri girildiğinde ziyaret edilecek mezarlarla ve Peygamber'in mihrabıyla karşılaşılır. Dört halifenin makamı ve Hz. Âişe'nin çektiği değirmen de burada bulunur.

Harem'in içine dair gözlemlerini aktaran Ahmed Fakîh, bunun ardından dışına dair gözlemlerine yer verir: Ayn-ı Zerka adlı nehir bu şehirden geçtiği gibi Bakî adlı mezarlık da yine bu şehirdedir. Bu mezarlıkta, üzerine kubbe yapılmış türbe içerisinde Hz. Abbas ile Hz. Hasan gömülüdür. İmam Mâlik, Hz. Muhammed'in oğlu İbrahim ve Hz. Osman da yine burada bulunan ayrı türbelerde medfundur. Emirü'l-Müminîn lakabıyla anılan Hz. Hamza'nın mezarı da Medine'de, Uhud Dağı'nın dibindedir. Kubbetü'l-İslâm adlı yer de şehrin bir hayli uzağında, hurma ağaçlarıyla dolu görmeye değer bir yerdir. Hz. Muhammed, Mekke'den hicret ettiğinde bu yere gelmiş ve Medine'ye bu yerden girmiştir. Burada içinde dört mihrabı olan büyük bir mescit yapılmıştır. Ahmed Fakîh ve arkadaşları bu menzilde üç gün konaklar. Bu yerden şehre varıncaya kadar her yerde hurma ağaçları vardır. Mekke ve Medine'de din için sebat etmek mutluluktur. Bir ibadet, yüz bin ibadet gibi değerlendirilir ve yazılan bir daha silinmez. Allah, rahmetini orada saçar. Hz. Muhammed'in kabri burada olduğundan Medine içinde edilen bir ibadet yetmiş bin ibadet yerine geçer.

Mısır kervanı Medine’de bir gün kalır ve geldiği yolu takip ederek Bedri Huneyn’e varır. Ahmed Fakîh ve arkadaşları ise Medine’de Peygamber’in türbesini tekrar ziyaret ederek ona yüz sürer. Neticede vedalaşarak buradan ayrılır ve gözyaşlarıyla şehirden çıkarak Şam’a ulaşır [B. 314-383].

### “Çıkub Şâm ehli bizi karşıladı”: Şam

Öğle vakti Şam’a gelen Ahmed Fakîh ve yoldaşları şehir halkı tarafından mutlulukla karşılanır. Şam, Allah’ın nimetler bahsettiği mübarek bir yerdir. Hakk’ın doksan dokuz rahmeti buradadır. Bu şehirde pek çok güzel mescit yapılmıştır. Şehrin içine akan yedi ırmak vardır. Şair, burayı yaşadığı yere (Rûm) ve Çin memleketine benzetmenin hata olacağını söyler. Şehirde herkesin doyduğu pek çok nimet bulunur. Şam’a ulaşan Ahmed Fakîh, o gün arkadaşlarıyla birlikte bir hana yerleşir. Hepsini evini düşünür. İnsanın evinden yola çıktığı sırada geride bıraktıklarını anmadığını; ancak dönüş yoluna girdiğinde keder ve özlemlerle hatırladığını, oğlunun ve kızının ayrılığına düştüğünü söyler. Memleketinin başka yerlerden daha üstün olduğunu, köyünü Şam Irak’ına değişmeyeceğini belirtir. Ahmed Fakîh’in “köy” kelimesine yer vermesi büyük şehirde yaşamadığını gösterir. İnsanın evine varmayınca hoşça vakit geçiremeyeceğini, ailesini göremeyince dinlenemediğini ifade eder. Yakınlarına götüreceği armağan ile nakil vasıtası bir at aldığı gün Türkçe konuşan Müslüman Anadolu halkı (Rûm) ile yabancıların (Tat) birbirinden ayrıldığını söyler. Yedi gün durup ertesinde yola yönelir ve bir zaman sonra eve varır [B. 384-395].

### “Kıca kıca görüşdük sevnüşüben”: Eve Varış

Memleketine varan Ahmed Fakîh geride bıraktıklarını sağca bulduklarını ve Allah’a şükredip ağladıklarını belirtir. Hacdan döndüğünü haber alan yakınları tarafından karşılanır. Bunlarla görüşüp sevinç içinde kucaklaşır. Kimileri hatırını sorar kimileri yolda karşılaştıklarını anlatmasını ister kimisi ise haccının Allah tarafından kabul edilmesini diler. Ahmed Fakîh, gördüklerini anlatmasını istemeleri üzerine yazdığı ve beraberinde gezdirip getirdiği eserini yakınlarına uzatır. Okudukları sırada dinlemeye başlar. O anda aşk ateşiyle âh eder. Dostları toplanıp okunanları dinler. Kimi âşık

olur kimiye hacca gitmeye niyet eder. Neticede haccını tamamlayan Ahmed Fakih, sağlıkla evine ve ailesine kavuşur.

Şair, eserin sonunda sağlıkla eve geldiğini, haccın farz olması nedeniyle gücü yetenlerin bu ibadeti yerine getirmesi gerektiğini, bu yolun mübarek bir yol olduğunu, devrin beklemeyip çabucak geçip gittiğini söyler. Bu yoldaki sermayenin ilk önce sağlık, sonrasında ise sıcakkanlı iyi bir yoldaş olduğunu belirtir. Ticaret maksadıyla değil, Allah rızası gözetilerek, kalben Tanrı'ya bağlanarak gidilmesi gerektiğini; ancak bu şekilde haccın kabul edilebileceğini aktarır. Bu dünya kimseye kalmayacağı için dünya sevgisini bir kenara atmayı, iyi bir ömür sürmeyi, haramdan uzaklaşmayı tavsiye eder. Âhirette sıkıntı çekmemek için bu dediklerine kulak verilmesini, yazdığı satırlar okundukça hatırlanmayı, dilinden ve kaleminden hata sâdır oluyorsa mazur görülerek affedilmeyi, kendisine dua ve ruhunun şad edilmesini ister. Günahlarının başından aştığını, Allah'ın Kudüs hürmetine bu günahları bağışlamasını umduğunu söyler ve eserini duayla sonlandırır: “Gönlümüzde keder kalmaması için bizimle bütün iman ehline rahmet eyle. Ey Allah'ım! Sana sığındım, elimi tut, bana sen gereksin, mal ve mülk gerekmez. Ey vaadini yerine getiren, lutuf ve ihsanı bol Allah'ım! Resul'ün hürmeti için gönlüme bak ve bu derdime şifa eyle. Ey Allah'ım! Suçumuzun çok olduğunu bilirsin ve ihsanın bol olduğu için yine rahmet edersin. İşte, suçunu bilenlerden biri benim. Elim boş kapında zayıf, hakîr ve zelîlim, ağlayıp inliyorum. Padişahlar padişahı olduğun için bize rahmet et. İtibarım yok, rahmet istemeye geldim. Zenginler zenginisin, ben fakirim. Allah'ım! Rahmetinden mahrum olmamamız için bize kapında yardım et. Bizi lutuflarınla şad ve daima kederimizden azad et. Bu söze dert ile amin diyelim. Bize yardım et, ey yardım dileyenlere imdat eden Allah!” [B. 396-430].

### ***Kitâbu Evsâfi'l-Mesâcidi's-Şerîfe* Metninin Nüshaları ve Nüshaların İmla Özellikleri**

*Kitâbu Evsâf* metninin günümüze ulaşmış tespit edilebilen üç nüshası bulunmaktadır. Bunlardan biri Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Kadızade Mehmed Koleksiyonu'nda yer alır ve diğer nüshalara göre tamdır. Bir diğer nüsha British Library'de kayıtlı olup Hasibe Mazıoğlu tarafından

ilim âlemine duyurulmuş ve üzerine yapılan çalışmayla kitap olarak yayımlanmıştır. Bir başka nüsha ise Konya Koyunoğlu Şehir Müzesi ve Kütüphanesi'ndedir. Bu nüshalardan Süleymaniye nüshası gösterdiği çeşitli özellikler ve tam olması nedeniyle diğer iki nüshaya göre daha muteberdir. British Library ve Koyunoğlu nüshaları ise eksik ve karışık olmakla birlikte bariz bir şekilde müstensih müdahalesine uğramıştır. Bu nedenle Süleymaniye nüshası ana nüsha olarak ele alındığında British Library ve Koyunoğlu nüshaları Süleymaniye nüshasını tamamlayıcı özellikler gösterir. Üç nüsha arasında şecere oluşturmak ve hangi nüshanın hangi koldan geldiğini tespit etmek ise pek mümkün değildir. Nitekim British Library nüshası ile Koyunoğlu nüshası özellikle ilgili mekânlara dair verilen bilgilerde birbirinden farklı bilgiler aktardığı gibi Süleymaniye nüshası kimi yerlerde British Library kimi yerlerde ise Koyunoğlu nüshasına yaklaşıp.

### **1. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Kadızade Mehmed Koleksiyonu Nr. 407/3**

Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Kadızade Mehmed Koleksiyonu 407/3 numarada Ahmed adına “Münâcât ve Hac Seyâhatnâme” başlığıyla kayıtlıdır. Şemseli ve meşin kaplı cilt içerisinde. 210 x 150 mm - 135 x 90 mm ebadındadır. Aynı cilt içerisinde üç eser bulunur. İlk iki eser, Şeyh-zâde Muhyiddîn Muhammed b. Mustafâ el-Kocavî er-Rûmî el-Hanefî'ye ve Ebu'l-Hasen Şihâbüddîn Hârûn b. Bahâeddîn b. Sübhân el-Kazanî el-Mercânî'ye ait mensur *Kasîdetü'l-Bürde* şerhleri olup Arapçadır. Kütüphane kataloğunda ilk eserin istinsah tarihi 987 (1579-1580) olarak kayıtlıdır. Bu iki eser 1b-93b ve 94b-137b sayfaları arasında yer alır. *Kitâbu Evsâf* metni ise 138b-153a sayfaları arasına kaydedilmiştir. Nohudî renkte kağıda, her sayfada 15 satır üzerine harekeli nesih hatla yazılmış, son sayfada yer alan bir satırın ardından diğer beyit alta doğru daralan üçgen stilinde düzenlenmiştir. Sayfa kenarlarında kurt yenikleri vardır. Ana metin siyah, başlıklar sürh mürekkeplelidir. Reddadelidir. 141a sayfasındaki iki mısra derkenara mâil olarak yazılmıştır. 152a sayfasında şairin mahlasının yer aldığı sondan üçüncü beytin başı ve sonu sonradan kırmızı kalemle çizilerek belirgin hâle getirilmiştir. 152b sayfasının altında nüshanın Kadızade Mehmed Efendi'nin vakfi olduğunu



belirten silik bir vakıf mührü vardır. Diğer nüshaların aksine varaklar karışık olmayıp metnin orijinal sırasını takip eder. Esere ait başlık yoktur. İlk beytin öncesinde “Münâcâti Bârî Te‘âlâ” başlığı yer almaktaysa da bu başlık eserin değil, ilk bölümün başlığıdır. İstinsah yeri ve tarihi mevcut değildir.

Başı (138b):

Münâcâti Bârî Te‘âlâ  
Bismillâhi'r-Raḥmâni'r-Raḥîm  
Ḥuzâvendâ şükür olsun ṭapuña  
Ki niyyet etmişem varam ḳapuña

Sonu (154a):

Temâm oldı bu tercî eylegil âh  
Ki günâhlarıñı ‘afv éde Allâh

### Nüshanın Bazı İmla Özellikleri

Nüshada kelimelerin birbirinden farklı şekillerde yazıldığı görülebilmekteyse de diğer nüshalara göre imlada daha fazla birlik sağlanmış, özellikle Arapça ve Farsça kelimelerin imlasında vezin imlası mümkün mertebe bir kenara bırakılarak orijinal imlaya sadık kalınmaya çalışılmıştır.

Ön sesteki kapalı e'nin yazımında birlik görülmez. Bazen “elif” (ا) ve “ye” (ي) bazen yalnızca “harekeli elif” (إ) ile yazılır: *ét* (إيت) [139a, B. 17], *édë* (إيدا) [139a, B. 26], *étme* (إتمه) [139b, B. 30] vs.

Ön sesteki yuvarlak vokal kimi zaman harfle (و) kimi zaman harekeyle (ؤ) imla edilir: *olsun* (أولسون) [138b, B. 1], *ölür-isem* (أولرِيسم) [138b, B. 5], *Özi* (أزي) [143a, B. 136], *olub* (ألب) [143b, B. 163.7], *üzërine* (أزارينه) [144a, B. 175], *o* (إ) [145a, B. 198], *oturğıl* (أتوزغِل) [146b, B. 250] vs.

Orta sesteki yuvarlak vokalin yazımında birlik görülmez. Kimi zaman harekeyle (و) kimi zaman harfle (و) imla edildiği olur: *evüñë* (أوكَا) [138b, B. 2], *sevüñë* (سوكَا) [138b, B. 2], *gönüldüm* (كُنْدُم) [138b, B. 5], *bılına* (بِلِينَا) [139a, B. 28], *düşmedi* (دُشْمِدِي) [143b, B. 163.7], *düşdük* (دُشْدُكْ) [145b, B. 212], *düşdük* (دُشْدُكْ) [148b, B. 309].

*c/ç* sesinin yazımında birlik yoktur. Kimi kelimeler yalnızca “cīm”, aynı kelime kimi zaman “cīm” kimi zaman “çīm” harfiyle imla edilir. Karahanlı dönemi metinlerinden itibaren görülen bu imla özelliğine Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde de rastlanır. Arap alfabesinde ç sesi bulunmadığı için bu sesi içeren kelimeler genellikle “cīm” harfiyle yazılmıştır. Ancak kimi kelimelerin imlasında bu konuda birliğin olmadığı görülür: *ac* (آج) [138b, B. 5; 139a, B. 18], *kirecden* (كِرْجَدَنْ) [140b, B. 61], *icinde* (اِيْجِنْدَه) [140b, B. 61; 140b, B. 70], *içinde* (اِيْچِنْدَه) [144b, B. 190], *ağacdan* (اَعْجَدَنْ) [140b, B. 61], *cağ* (جَوْ) [141a, B. 79], *icindedür* (اِيْجِنْدَه دُ) [141, B. 86], *içindedür* (اِيْچِنْدَه دُ) [143a, B. 139], *tucdan* (تُوْجَدَنْ) [143a, B. 145], *gece* (كِيْجَه) [141b, B. 97], *gêçë* (كِيْچَا) [142a, B. 114], *gêçe* (كِيْچَه) [145a, B. 202; 146b, B. 239; 147a, B. 266; 148b, B. 310], *göc* (كُوْج) [148a, B. 296] vb.

*b/p* sesinin yazımında birlik yoktur. İlgili kelimeler kimi zaman “be” (ب) kimi zaman “pe” (پ) harfiyle imla edilir: *қапуна* (قَبُوْنَا) [138b, B. 1], *қабулар* (قَابُولَر) [141b, B. 94], *yabdı* (يَبْدِي) [143b, B. 161.5], *табды* (طَبْدِي) [143b, B. 161.5], *қуббедür* (قُبَه دُ) [140b, B. 70], *қуппе* (قُپَه) [147a, B. 262; 147a, B. 266], *қуппедür* (قُپَه دُ) [147a, B. 265] vs.

Kimi zaman sözcük köküne kimi zaman eke ait sondaki “ye” (ي) sesi harfle yazılmayıp harekeyle gösterilmiştir: *nürı* (نُور) [138b, B. 10], *anzı* (آن) [140b, B. 64], *sevdi* (سَوْد) [140b, B. 64], *қалқмıшдз* (قَالْقَمِشْد) [141b, B. 93], *tahtı* (تَحْت) [142a, B. 112], *oğzı* (اَوْق) [142b, B. 127], *yanzı* (يَان) [146a, B. 230], *altı* (أَلْت) [147a, B. 257], *mihrabı* (مِحْرَاب) [150a, B. 354], *adzı* (آد) [150b, B. 364] vb.

Birleştirilerek yazılabilecek harflerin imlasında da farklılıklar görülür. Bu türden kimi harflerin ayrı olarak yazıldıkları dikkat çeker: *miu'min-sin* (مُؤْمِنُ سِن) [139a, B. 27], *étmek-ligün* (اَتْمَكْ لِكُونُ) [139b, B. 32], *dé-yeyin* (دِي اُوْرْتَاْسِي) [139b, B. 32], *zahme-tile* (زَحْمَه تِيْلَه) [139b, B. 36], *ortası-dur* (اُوْرْتَاْسِي) [139b, B. 32], *altı-dur* (أَلْتِي دُ) [141a, B. 79], *altı-dur* (أَلْتِي دُ) [141a, B. 81], *Nebî-dür* (نَبِي دُ) [141a, B. 85], *yüksek-ligi* (يُكْسَكْ لِكِي) [141b, B. 102], *elli-şer* (أَلْلِي شَر) [144a, B. 172], *eték-leridür* (اَتَاكْ لَرِيْدُن) [147a, B. 255] vb.

Ayrı yazılabilecek kelimelerin birleştirilerek yazıldığı olur: *ol demde* (اُولْدَمْدَه) [148b, B. 303] vb.

Akkuzatif eki kimi zaman hemzeyle ( ء ) yazılmıştır: Ka'be'yi (كَعْبَهَاء) [146a, B. 231], türbeyi (تُرْبِيَاء) [151a, B. 381] vb.

-*ubl-üb* gerundium ekinin yazımında da ikilikler görülür. Ek kimi zaman düz kimi zaman yuvarlak imla edilmiştir. *ul/ü* vokalinin kimi zaman harfle (و) kimi zaman harekeyle (ُ) imla edildiği olur: *koıub* (كُوِيُبْ) [139a, B. 21], *çıkuub* (چُقُبْ) [140b, B. 67], *olub* (أُولُوْبْ) [142b, B. 122], *aşıbdur* (أَشْبُدُرْ) [138b, B. 6], *taşıbdur* (طَشْبُدُرْ) [138b, B. 6], *gédıbdür* (كِدْبُدُرْ) [141b, B. 90], *édıbdür* (اِدْبُدُرْ) [141b, B. 90; 148b, B. 304], *déyız* (دِيْبْ) [143b, B. 162.6], *Varız* (وَارْبْ) [148a, B. 290], *Érız* (اَرْبْ) [151b, B. 390] vb.

-*ıcağl-icek* gerundium ekinin yazımında birlik yoktur. Kimi zaman *-ıcağ* kimi zaman *-ıcağ* şeklinde imla edilir: *olıcağ* (أُولِيْجُ) [152a, B. 406], *varıcağ* (وَارِيْجُ) [145a, B. 209], *varıcağ* (وَرِيْجَاقْ) [142b, B. 122] vb. Ek, bir örnekte *-açağ* şeklinde imla edilmiştir: *turaçağ* (تُرَاچُ) [143a, B. 145].

Gelecek zaman ekinin *-açağ* şeklinde imla edildiği görülür: *çıkaçağdur* (چِيْفَچُقْدُرْ) [152a, B. 411].

Kapalı e sesi kimi zaman harfle (ي) kimi zaman harekeyle (.) yazılır: *vérür* (وَرُرْ) [139a, B. 19], *vér* (وِيْرْ) [139a, B. 25], *vérđi* (وِيْرْدِي) [142a, B. 117], *yér* (يِيْرْ) [141a, B. 85], *yérdédür* (يِرْدَاْدُوْرْ) [140b, B. 62] vb.

Edatların yazımında da birlik yoktur. Vokallerin harfle yahut harekeyle gösterildiği olur. Kimi zaman öncesindeki kelimedenden ayrı kimi zaman birleşik yazılır: *ne kim* (نَكِيْمْ) [139a, B. 21], *ét ki* (اَتْكِه) [139b, B. 30], *Ki tevbe* (كِيْتَوْبَه) [142b, B. 129], *ol dağı* (أُولْدَاخِي) [144a, B. 167; 144b, B. 193], *Ki münis* (كِيْمُونِسْ) [144b, B. 184], *kıł ki* (قَلِكِه) [144b, B. 192], *kıł ki* (قِيلِكِه) [145a, B. 195], *sen dağı* (سَنْدَاخِي) [144b, B. 194], *sen dağı* (سَنْدَهْ خِي) [151a, B. 374] vb.

*söye* kelimesi “sîn” (س) harfiyle imla edilmesi gerekirken “şād” (ص) ile, *suç* kelimesi kimi zaman “sîn” (س) kimi zaman “şād” (ص) harfiyle imla edilmiştir: *Şoyaları* (ضِيَالَارِي) [143a, B. 145], *suçumuz* (سُجُوْمُزْ) [152b, B. 424], *şucın* (صُوْجِنْ) [152b, B. 425].

Türkçe ve kimi zaman Arapça ve Farsça kelimelerde vezin gereği özellik-  
le “e” sesinde yapılan imaleler diğer nüshalarda olduğu gibi bu nüshada da  
“elif” (ل) harfi ile gösterilmiştir.

Arapça ve Farsça bazı kelimelerin imlasında değişiklikler görülür.  
Vokallerdeki değişikliklerde zihaf yapılması gerektiğinden veznin etkisi de  
vardır. Kimi kelimelerdeki kısa sesler ise yine vezin icabı uzatılmıştır. Bu  
türden imlalar diğer nüshalara nazaran bu nüshada daha azdır: peygâmbere  
(يَبْعَمْبِرَه) [139a, B. 25; 142b, B. 126; 147a, B. 257], şalavât (صَلَاوَتْ) [139a, B. 25], şalavât (صَلَوَتْ) [140a, B. 51], talâbum (طَلَابُمْ) [139b, B. 44], Münkîr (مُنْكَير) [140a, B. 46], kandîli (قَنْدَلِي) [141b, B. 96], mescidüñ  
(مَسْجِدُكْ) [141b, B. 101; 145a, B. 206], Silsîle (سَلْسِيْلَه) [142b, B. 122], Râ-  
bî'a (رَبِيْعَه) [142b, B. 127], Cebrâ'îl (جَبْرَائِل) [143b, B. 162.6], dîvârı (دَوَارِي) [144b, B. 182], Hâtûnı (خَتُون) [144b, B. 185], Hâtûnı (خَتُونِي) [144b, B. 190; 144b, B. 193], hâşşü'l-hâş (حَصَّصَ الْخَاصَّص) [144b, B. 187], hâşşü'l-hâş (حَصَّصَ الْخَاصَّص) [150a, B. 351], Lîkâ (لِقَا) [144b, B. 193], dînâre (دِنَارَه) [145a, B. 207], yâh'üz (يَخُوذْ) [146a, B. 230], küllüsi (كُلْسِي) [147b, B. 276], zihî (زِيَه) [148a, B. 290], kîrec (كَيْرَجْ) [144a, B. 167], şîfatların (صِفَاتْلَرِيْن) [148b, B. 308], küllî (كُلِّي) [149b, B. 333], sermâye (سَرْمِيَا) [152a, B. 406] vb.

Yabancı kökenli kelimelerin orijinal imlasının yanında vezin gereği kimi  
zaman Türkçe telaffuza göre harekelendiği görülür: şükür (شُكْر) [138b, B. 1],  
'ömürden (عُمُرْدَنْ) [144a, B. 175].

Kimi kelimelerin yazımında Kur'ân imlasının<sup>1</sup> etkisi görülür. Sondaki  
yuvarlak vokallerin bazen “vâv elif” (وا) ile yazıldığı dikkat çeker: haddên  
(حَدَنْ) [138b, B. 6], kârânu (قَرَاكُوا) [140a, B. 48], oddarî (اُودْدْ) [141a, B. 84],  
yaşşı (يَضْيِي) [149b, B. 326.5].

Farsça vü/u bağlacının harekeyle yazıldığı olur: halk u (خَلْقُ) [139a, B. 19],  
turunc u (تُرُنْجُو) [143b, B. 152], Ebü Bekr ü (أَبُوْبَكْرُ) [149a, B. 324.3],  
zâr u (زَارُ) [152b, B. 425].

1 Şinasi Tekin, “İl Kelimesi ve İştikaklarının Hikâyesi”, *İştikakçının Köşesi*, 1. Baskı, (İstanbul: Simurg Yayınları, 2001), 113-114, n. 18.

Farsça tamlamalar harekeyle gösterilmiştir: Kuds-i mübârek (قُدْسِ مُبَارَكُ) [140b, B. 60], Kubbeye-i Silsile (قُبَّةِ سِلْسِيْلَه) [142b, B. 122], Rükni-i Yemen'de (رُكْنِ يَمَنِّه) [147b, B. 270], şehir-i Medîne (شَهْرِ مَدِيْنَه) [148a, B. 296] vb.

On üçüncü yüzyıldan önce yazılan Farsça yazmalarda “dâl” (د) harfinin üzerine bir nokta konulmuş (ذ), bu imla kuralı Osmanlı coğrafyasında da uygulanarak on altıncı yüzyılın sonuna kadar Türkçe eserlerde de görülmüştür. Kimi müstensih ve kâtipler bazı Arapça kelimelerde de bu imlayı uygulamıştır.<sup>1</sup> Bu hususiyet, bu nüshada diğer nüshalara nazaran daha az görülür: Huzâvendâ (حُدَاوَنْدَا) [138b, B. 1], hizmetiyçün (خِدْمَتِيْچُونُ) [139a, B. 14], hizmetüñde (خِدْمَتُّنْده) [139b, B. 42], ümîzüm (أُمِيْذُمْ) [139b, B. 42], ümîz (أُمِيْذ) [140a, B. 50], yâhûz (يَاحُوْذُ) [146a, B. 230].

## 2. British Library, Oriental Manuscripts Or. 9847

14 Nisan 1928 tarihinde Dr. A. S. Yahuda'dan satın alınan bu nüsha British Library, Oriental Manuscripts Or. 9847 numarada “Mecmû‘a” başlığıyla kayıtlıdır.<sup>2</sup> 175 mm x 135 mm ölçülerindedir. Toplam 64 varaktır. 64b sayfasında kısmen silinmiş bir tesahüp mührü vardır. Aynı cilt içerisinde iki eser olup ilki *Kitâbu Evsâf* nüshasıdır. Kimi varakları eksiktir. Nüshanın dağıldıktan sonra karışık şekilde yeniden ciltlendiği anlaşılır. Bundan dolayı varaklar orijinal sırayı takip etmez. Rutubetden dolayı bazı yaprakların alt köşesindeki yazılar silinmiştir.<sup>3</sup> Metin 1b-21b sayfaları arasındadır. Ana metin siyah mürekkeple yazılmış olup başlıklar sürh mürekkepledir. Avrupa kağıda, harekeli ve okunaklı nesih hatla yazılmıştır. Reddade yoktur. Mesnevi metni 1b sayfasından başlayıp 17a sayfasının son üç satırına kadar devam eder. 17a sayfasının sonundaki üç satırda Kudüs övgülerine dair hece ölçüsüyle yazılmış şiirler başlar ve 21b sayfasının sonunda biter. Nüshanın istinsah yeri ve tarihi mevcut değildir.<sup>4</sup>

1 Orhan Bilgin, “Yazma”, *DİA*, (İstanbul, 2013), 43:371.

2 Nüshanın 1928 yılında kütüphaneye dahil edilmesi nedeniyle Charles Rieu tarafından 1888 yılında yayımlanan *Catalogue of the Turkish Manuscripts in the British Museum* adlı katalogta özellikleri hakkında bilgi yoktur. Meredith-Owens tarafından 1959 yılında yayımlanan *Temporary Handlist of Turkish MSS., 1888-1958* adlı katalog çalışmasına ise ulaşılammıştır. Nüsha tavsifine dair kimi bilgiler doğrudan British Library'den edinilmiştir.

3 Maznoğlu, *Ahmed Fakih - Kitâbu Evsâfi Mesâcidi-Şerîfe*, 12.

4 *Kitâbu Evsâf*ın ardından gelen ikinci eser *Kitâbu Fezâ'ili Beyti'l-Makdis ve'l-Halil* başlığını taşıyan mensur bir eser olup 23a-64b sayfaları arasında yer alır. Avrupa kağıda nestalik hatla yazılmıştır. On yedinci yüzyılın başlarında istinsah edildiği düşünülen bu metin de eksiktir.

Başı (1b):

Kitābu Evşāfi'l-Mesācidi'ş-Şerīfe Beytü'l-Muqaddes ve'l-Ḥalil ve Ḥaremi'l-Mekketi'ş-Şerīfe ve Ḥaremi'l-Medīneti'l-Müşerreffe ve'l-Medīneti'l-Müşerreffe

Bismillāhi'r-Raḥmāni'r-Raḥīm

Ḥuzāvendā şükür olsun ṭapuña

Ki niyyet dutmuşam varam ḵapuña

Sonu (21b):

Dér-idüm nécé varayım yā seni ḵanda görëyin

### Nüshanın Bazı İmla Özellikleri

Bu nüshada Türkçe, Arapça ve Farsça kelimelerin yazımında genellikle birlik görülmez. Bu durum, metnin istinsah edildiği dönemde Türkçe imlanın tam anlamıyla standart bir özellik kazanmadığını, aruz imlasının da bunda etkili olduğunu, kelimelerin birbirinden farklı şekillerde yazılabildiğini gösterir.<sup>1</sup> Eserin imlasında yeni kurulan Türk yazı dilinin etkilendiği Kur'ân imlasının izlerine rastlanır. Vokaller için “elif”, “vāv” ve “ye” yerine kimi zaman hareketlerin kullanıldığı dikkat çeker.

Ön sesteki kapalı e'nin yazımında birlik görülmez. Bazen “elif” (ل) ve “ye” (ي) bazen yalnızca hareketli “elif” (ل) ile yazılır: *énerler* (انزَل) [8b, B. 120], *éder* (اد) [13a, B. 173], *érdük* (ايزدوك) [4b, B. 235], *érdük* (ازدوك) [4b, B. 235] vb.

1 *Kitābu Evşāf*'ın British Library nüshasındaki metne dayalı ses-şekil bilgisi ve kelime grupları üzerine İlknur Kendirli tarafından yüksek lisans tezi hazırlanmıştır. Bkz. İlknur Kendirli, “Kitābu Evşāfi Mesācidi'ş-Şerīfe'de Ses-Şekil Bilgisi ve Kelime Grupları”, (Yüksek Lisans Tezi, Niğde: Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019). Burada yalnızca dikkat çekici bazı imla özelliklerine yer verilecektir. Ayrıca British Library nüshası esas alınarak eser üzerine yapılan dil çalışmaları için bkz. Günşen, “Eski Türkiye Türkçesinin Kurucularından Ahmet Fakih”; Ekrem Yılmaz, “Ahmed Fakih'in Kitābu Evşāfi Mesācidi'ş-Şerīfe İsimli Eseri Üzerine Söz Dizimi İncelemesi”, (Yüksek Lisans Tezi, Malatya: İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018); Nazan Bozkurt, “Eski Anadolu Türkçesinde Fiil Çekim Ekleri (Risāletü'n-Nushiyye ve Kitābu Evşāf-ı Mesācidi'ş-Şerīfe'de)”, (Yüksek Lisans Tezi, Malatya: İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019); Yılmaz Aydın, “Kitābu Evşāfi Mesācidi'ş-Şerīfe'de Fiillerin Biçim Bilgisi İncelemesi”, (Yüksek Lisans Tezi, Mersin: Çağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020). Yılmaz Aydın'ın çalışmasında yanlışlığı kesin bilgiler bulunmasının yanında yapılan nesre çevirilerde şairin kastının dışında ifadelere fazlasıyla yer verildiği ve pek çok beyitte çeviri hatası bulunduğu görülmektedir.

Ön sesteki yuvarlak vokal kimi zaman harfle (او) kimi zaman harekeyle (أ) imla edilir: *üc* (أُج) [3a, B. 332; 14a, B. 350; 15b, B. 373], *üc* (أُج) [3b, B. 335], *uca* (أُجَا) [8b, B. 114], *ucında* (أُجِنْدَه) [4b, B. 209], *öylen* (أُيْلِن) [4b, B. 233].

Ön sesteki *d-t* konsonantlarının ikili imlasına rastlanır: *daşdan* (دَشْدَنْ) [10a, B. 61], *taşda* (طَاشْدَه) [6b, B. 263], *daşrada* (دَشْرَدَه) [7a, B. 274], *taşra* (طُوشْرَه) [5b, B. 244], *doğışında* (دُوغِشْنَدَه) [6b, B. 271], *toğışınadur* (طُوغِشْنَادُز) [6a, B. 251], *durdı* (دُرْدِي) [2a, B. 298], *turduğ* (طُزْدُذُ) [15b, B. 373].

Orta sesteki yuvarlak vokalin yazımında birlik görülmez. Kimi zaman harekeyle (أ) kimi zaman harfle (و) imla edildiği olur: *sözi* (سُزِي) [9a, B. 33], *çok* (چُكُ) [10b, B. 70; 17b, K. 1:3], *çokdur* (چُوْقُدُر) [9a, B. 32], *çokdur* (چُفْدُز) [9b, B. 42], *yoğdur* (يُغْدُز) [10a, B. 61; 11a, B. 80], *yoğ* (يُوقُ) [12a, B. 146], *bıندان* (بُنْدَنْ) [4b, B. 211; 2a, B. 296], *düzmişem* (دُزْمِشَم) [3b, B. 345].

*c/ç* sesinin yazımında birlik yoktur. Aynı kelime kimi zaman “cīm” (ج) kimi zaman “çīm” (چ) harfiyle imla edilir: *ac* (أَج) [1b, B. 5], *ağacdan* (أَعْجَدَنْ) [10a, B. 61], *ağac* (أَعْج) [11a, B. 86; 12b, B. 168], *üc* (أُج) [11b, B. 97; 5b, B. 244], *icre* (أَجْرَه) [12b, B. 171; 7a, B. 273], *içre* (أِجْرَه) [13a, B. 176], *ağca* (أَفْجَه) [5b, B. 242], *geçürmiş* (كَجُوزْمِشْ) [7a, B. 278], *göc* (كُوجُ) [2a, B. 296], *gücdür* (كُوجْدُز) [3b, B. 335], *sac* (سَاج) [16b, B. 411], *kaç* (قَاج) [16b, B. 412] vs.

Kimi zaman sözcük köküne kimi zaman eke ait sondaki “ye” (ي) sesi ile bazen “u” (و) sesi harfle yazılmayıp harekeyle gösterilmiştir: *liki* (لِيك) [1b, B. 4], *anı* (أَنْ) [10a, B. 60; 10b, B. 64], *üsti* (أُسْت) [8a, B. 102], *yégirmi* (يَكْرِم) [5b, B. 243], *mihrâbı* (مِخْرَاب) [14a, B. 354], *ki* (ك) [15b, B. 383; 16a, B. 395; 16b, B. 409], *ehli* (أَهْل) [15b, B. 384], *medhi* (مَدْح) [16a, B. 400], *bunı* (بُون) [16a, B. 402], *kimi* (كِيم) [16a, B. 402], *qamu* (قَام) [14a, B. 350].

Birleştirilerek yazılabilecek harflerin imlasında da farklılıklar görülür. Bu türden kimi harflerin ayrı olarak yazıldıkları dikkat çeker: *çek-megil* (چَكْ) [11b, B. 92], *gibi-yem* (كِبِي يَم) [14a, B. 347].

Ayrı yazılabilecek kelimelerin birleştirilerek yazıldığı olur: *éy cān* (أَيْجَانْ) [5a, B. 219.1; 7b, B. 291].





-*gur/-gür-* fiilden fiil yapım ekinin vokali kimi zaman düz kimi zaman yuvarlak yazılmıştır: *érgirdi* (ايرگيردي) [5a, B. 220.2], *érgürdi* (ازگورد) [5a, B. 221.3].

-*ubl-üb* gerundium ekinin yazımında da ikilikler görülür. Ek kimi zaman düz kimi zaman yuvarlak imla edilmiştir. *ulü* vokalinin kimi zaman harfle kimi zaman harekeyle imla edildiği olur: *édıbdür* (دبند) [11b, B. 90], *édüb* (دب) [11b, B. 92], *eyleyüb* (ايليو) [8b, B. 120], *gédüb* (كدب) [12a, B. 156], *geçübdür* (كچوند) [12b, B. 166], *sevinüb* (سوينوب) [12b, B. 172], *dönüb* (دونب) [7b, B. 287], *çağırıb* (چاغرب) [2a, B. 298], *gelıb* (كلب) [7b, B. 285], *gédıbdür* (كدند) [3b, B. 339].

Görülen geçmiş zamanın teklik üçüncü şahsı bir yerde yuvarlak yazılmıştır: *çıkdu* (چقد) [4a, B. 199].

İktidari fiilin olumsuzu kimi zaman *-amaz/-emez* kimi zaman *-ımaz/-imez* şeklinde imla edilir: *ıramaz* (ازامز) [6b, B. 265], *édemezler* (ادامزلر) [12a, B. 153], *eglenimez* (اگلنيمز) [16a, B. 393], *diñlenimez* (دكله نيمز) [16a, B. 393].

Edatların yazımında da birlik yoktur. Vokallerin harfle yahut harekeyle gösterildiği olur. Kimi zaman öncesindeki kelimededen ayrı kimi zaman birleşik yazılır: ol *dabı* (اولدابخ) [15a, B. 369], sen *dabı* (سندخى) [15a, B. 374], *ki* (ك) [15b, B. 383], ne *kim* (نكيم) [2b, B. 314], *hâşe kim* (خاشه كم) [9b, B. 50].

*saç-*, *sakla-* ve *suç* gibi kelimeler kimi zaman “sîn” (س) kimi zaman “şād” (ص) harfiyle imla edilmiştir: *sac* (ساج) [16b, B. 411], *şaçar* (صاچز) [15a, B. 378], *sakla* (سكلا) [8a, B. 107], *şaklarlar* (صاقلزلر) [17b, K. 1:6], *şuçun* (صچون) [17a, B. 425], *suclaya* (سوجلایا) [18b, K. 1:14].

Türkçe kelimelerde vezin gereği özellikle “e” sesinde yapılan imaleler kimi zaman imlaya da yansımış ve bu sesler kelime ortasında ve sonunda “elif” (l) harfi ile imla edilmiştir. Bu durum kimi yabancı kökenli kelimelerde de uygulanmıştır: *dilërem* (دلارم) [1b, B. 3], *Ĥarëm'ë* (حراما) [12b, B. 170] vs. Ancak bu imla hususiyetinde de bir birlik yoktur. İmale yapılması gereken kimi yerde bu durum “elif” harfi ile gösterilirken kimi yerde

gösterilmeden “h” (ه) ile yazılmıştır: pençerede (بِنِجَارَهْ) [10b, B. 76], üzerine (أَزَارِيَهْ) [13a, B. 175], üzerinde (أَزَارِنْدَهْ) [13a, B. 179] vs. Kimi zaman imaleye ihtiyaç duyulmayan hecelerde de “e” sesi “elif” harfi ile gösterilmiştir. Bu durum, “elif” harfinin her zaman aruz imlasına bağlı kalınarak imale belirtisi amacıyla kullanılmadığını; yer yer eski Türk yazı geleneğine bağlı kalınarak ünlülerin imlada belirtilmesi amacıyla da kullanıldığını gösterir: sēvūnē (سَاوِيْنَهْ) [1b, B. 2], déyēyin (دِيَايِيْن) [9a, B. 32], sēvine (سَاوِيْنَهْ) [9a, B. 37], nē (نَا) [11a, B. 84; 16b, B. 410], kēmerlerdür (كَامَرَلَرْدُر) [8a, B. 105], çeşmē (چِشْمَا) [12b, B. 170], sēvindi (سَاوِنْدِي) [5a, B. 221.3], édēsīn (اِدَاسِيْن) [5b, B. 228.10], gētürmēmīşler (كَاتُرْمَامِشَلَر) [14b, B. 367], gēlūben (كَالُوْبِيْن) [15a, B. 370], yētsē (يِشْسَا) [16a, B. 403] vs.

Arapça ve Farsça bazı kelimelerin imlasında değişiklikler görülür. Vokallerdeki değişikliklerde, zihaf yapılması gerektiğinden veznin etkisi de vardır. Kimi kelimelerdeki kısa sesler ise yine vezin icabı uzatılmıştır. Bu durum kelimelerin farklı şekillerde imla edilmesine sebebiyet verir: imānuñ (اِمَانُكْ) [9a, B. 35], Münkür’i (مُنْكِرِي) [9b, B. 46], ṭalābum (طَلَابُم) [9b, B. 44; 5a, B. 220], şalavāt (صَلَوَاتْ) [9b, B. 51; 8b, B. 116; 3a, B. 330.9; 3b, B. 345; 14a, B. 350; 18a, K. 1:8], yārenler (يِرِنَلَر) [10a, B. 56], peygāmbēr (يِغَمْبِير) [11a, B. 82; 12b, B. 165.9; 13b, B. 189; 13b, B. 196; 7a, B. 278; 19b, K. 3:3], mescidūñ (مَسْجِدُكْ) [8a, B. 101; 8b, B. 115], kēmerlerdür (كَامَرَلَرْدُر) [8a, B. 105], müezzīñ (مُوَالِدِيْن) [8a, B. 112; 12a, B. 147], pīrlər (پِرَلَر) [8b, B. 117], Silsīle (سِلْسِيْلَهْ) [8b, B. 122], ḥurmā (حُرْمَا) [12a, B. 152], dīvār (دِيْوَار) [13a, B. 182], ḥātūñ (حَاتُون) [13a, B. 185], ḥāṣṣā’l-ḥāṣṣ (حَصَا’لْ-حَاṢṢ) [13b, B. 187; 14a, B. 351], Rābi‘ā (رَابِعَا) [13b, B. 190], küllī (كُلِّي) [4a, B. 201; 7a, B. 276; 3a, B. 333; 20b, K. 3:23], küllī (كُلِّي) [3b, B. 334], dīnāre (دِيْنَارَهْ) [4a, B. 207], Ḥāq (حَاقْ) [4b, B. 234], fiğāñ (فِيغَان) [5a, B. 226.8], şifāt (صِفَات) [5b, B. 241], mīl (مِل) [6b, B. 261], sürūr (سُرُر) [14a, B. 348], şāzılık (شَاذِلِكْ) [15b, B. 384], miskīñ (مِسْكِيْن) [16b, B. 417; 18b, K. 1:15], Faḳīḥ (فَقِيْهْ) [18b, K. 1:15; 20b, K. 3:24], ādemī (آدَمِي) [19a, K. 3:3] vb.

Yabancı kökenli kelimelerin orijinal imlasının yanında vezin gereği kimi zaman Türkçe telaffuza göre harekelendiği görülür: şükür (شُكُر) [1b, B. 1; 2a, B. 303], dehir (دِهِيْر) [12b, B. 166], ‘ömürden (عُمُرْدَن) [13a, B. 175], şehir (شِهِيْر) [7a, B. 273].

Kimi kelimelerin yazımında Kur'ân imlasının etkisi görülür. Sondaki yuvarlak vokallerin bazen “vāv elif” (وا) ile yazıldığı dikkat çeker: *ķarañu* (قَرَاوَا) [9b, B. 48], *yañu* (يَاوَا) [9b, B. 48], *aşlu* (أَضَلُوا) [4a, B. 204], *uşlu* (أَضَلُوا) [4a, B. 204], *ķamu* (قَامُوا) [K. 1:12]. “n” sesi kimi zaman tenvinle gösterilir: demürden (دَمُرْدَا) [11a, B. 84], kömürden (كَوْمُرْدَا) [11a, B. 84], birinden (بِرِنْدَا) [2b, B. 318].

Farsça *vü/ü* bağlacının kelimeye bitişik yazıldığı olur: Turunc *u* ħurmā *vü* (تُرُنْجُو خُرْمَا) [12a, B. 152], ğuşşa *vü* ğām (غُصُوشَا غَم) [16b, B. 414], ħaş *u* ‘āmu (خَاصُوشَا عَامُ) [18a, K. 1:12].

Farsça tamlamalara kimi zaman harfle kimi zaman harekeyle işaret edilmiştir: *şehr-i Medîne* (شَهْرِي مَدِينَه) [2a, B. 296], ‘Ayn-ı Zerķa (عَيْنِ زَرْكََا) [14b, B. 359], *şükr-i Yezdān* (شُكْرِي يَزْدَان) [15b, B. 373].

Arapça ve Farsça kelimelerde “dāl” (د) harfinin “zel” (ذ) harfiyle imla edildiği olur. Bu imla hususiyeti bu nüshada diğer nüshalara göre daha fazla görülür: *Ĥuzāvendā* (حُذَاوَنْدَا) [1b, B. 1], *Ĥuzāyā* (حُذَايَا) [1b, B. 8], *ĥizmetüñde* (حِذْمَتُكُنْدَه) [9b, B. 42], *ümizüm* (أَمِيذُم) [9b, B. 42; 9b, B. 50], *ĥoż* (خُوذُ) [5a, B. 220; 15a, B. 377; 16b, B. 407; 16b, B. 410], *üstāż* (أُسْتَاذ) [3b, B. 337], *şāzilik* (شَاذِلِكِي) [15b, B. 384], *pāzişāhum* (پَاذِشَاهُم) [17b, K. 1:6], *pāzişāh* (پَاذِشَاه) [18b, K. 1:15], *bünyāzi* (بُنْيَاذِي) [18b, K. 2:3]. Bununla birlikte *bünyāż* kelimesi bir yerde *yād* kelimesiyle kafiyelendiğinden *bünyād* (بُنْيَاذ) [13a, B. 173] şeklinde imla edilmiştir.

### 3. Konya Koyunoğlu Şehir Müzesi ve Kütüphanesi Nr. 13875/1

Konya Koyunoğlu Şehir Müzesi ve Kütüphanesi 13875/1 numarada, Ahmed adına, “Fazail-i Kudüs-ü Şerif” başlığıyla kaydedilmiştir. Tespitlerimize göre Muhammed el-Yemenî tarafından yazılan mensur *Fezā'ilü'l-Mekke ve'l-Medîne ve'l-Ķuds* adlı eserle birlikte sırtı bordo renkte deri, kapakları ve mıklebi yeşil renkte bez kaplama karton cilt içerisinde yer alır.<sup>1</sup> 145 mm x 100 mm - 103 mm x 58 mm ebadındadır. Muhtelif sayfalarda “Koyunoğlu Şehir Müze ve Kitaplığı Konya 1913” mührü vardır. Eserin fihristi beyaz

1 Eserin tespitinde Derya Kaya-Yıldırım tarafından hazırlanan metinden yararlanılmıştır. Koyunoğlu nüshası bu çalışmada görülmemiştir. Bkz. Derya Kaya-Yıldırım, “Fezā'ilü'l-Mekke ve'l-Medîne ve'l-Kudüs”, (Yüksek Lisans Tezi, Manisa: Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010).

renkteki vikaye sayfasına muhtemelen nüshanın sahibi tarafından kurşun kalemle çıkarılmıştır.<sup>1</sup> Ahmed Fakîh'e ait beyitlerin kayıtlı olduğu varaklar ile Muhammed el-Yemenî'ye ait eserin varakları birbirine karıştığı gibi aynı esere ait kimi varaklar da orijinal sırayı takip etmez.

79a-90b sayfaları arasında yer alan *Kitâbu Evsâf* nüshası baştan, ortarlardan ve Süleymaniye ile British Library nüshalarına göre sondan eksiktir. Varaklar karışık şekilde sıralanarak ciltlenmiştir. 79a sayfasının başına beyitlerden önce “Fezâ'ilü'l-Ḳudsî'ş-Şerîf ve Ḥalîlû'r-raḥmân Manzûmesi” başlığı atılmıştır. Bu başlık eserin orijinal adını yansıtmayıp kurşun kalemle, muhtemelen günümüze yakın bir zamanda nüshanın sahibi tarafından yazılmıştır. Nitekim Kudüs, Mekke ve Medine hakkında yazılmış bu türden eserlerin “Fezâ'il” üst başlığıyla kütüphanelerde kayıtlı olduğu çeşitli yazma eser kataloglarında görülebilmektedir. Müstensih, 89a sayfasında iki eserin de istinsahını 1 Ramazan 931 (22 Haziran 1525) tarihinde gece vakti bitirdiğini belirtir. Bu ferağ kaydında Ahmed Fakîh'e ait eserin adı *Evsâfihî'l-Manzûme* şeklinde yer alır. Sert, kalın ve nohudî renkte kağıda her sayfada 11 satır üzerine harekeli ve okunaklı nesih hatla yazılmıştır. Ana metin siyah, başlıklar sürh mürekkepledir. Reddadedir.<sup>2</sup>

Başı (79a):

Muḥammed ḥürmetiçün nûrı göster  
Ki cānum ṭalibidür anı ister

- 1 Bu fihristte, 13874 numaranın altına “Fezâ'ili Mekketi'l-Mükerrerme - Terceme: Aḥmed”, 13875 numaranın altına “Fezâ'ili Medîneti'l-Münevvere - Terceme: Aḥmed” ve 13875/1 numaranın altına “Fezâ'ilü'l-Ḳudsî'ş-Şerîf ve'l-Ḥalîl Manzûmesi - Aḥmed” yazılmış, sayfanın sonuna ise nüshanın istinsah edildiği tarihi gösteren “en-Nesh 931 h[icrî]” notu düşülmüştür. Fihristi hazırlayanın mensur bölümün Muhammed el-Yemenî tarafından yazılan eser olduğunu tespit edemediği ve eserin Ahmed tarafından tercüme edildiğini zannettiği anlaşılır ki esasında böyle bir durum söz konusu değildir.
- 2 Bu nüsha, Ali Özgökmen tarafından yüksek lisans tezi olarak hazırlanan katalogta 13874 numarada “Fezayil-i Mekke-i Mükerrerme”, 13875 numarada ise “Fezayil-i Medine-i Münevvere” başlıklarıyla Ahmed adına kayıtlıdır. Ahmed'in on beşinci asır mutasavvıflarından Ümmî Kemâl'in (ö. 880/1475) dervîşi *Menâkıb-ı Kemâl Ümmî* yazarı Dervîş Ahmed olduğu belirtilmiş ve yazma nüshanın sonunda bulunan *Kitâbu Evsâf* a dair herhangi bir bilgiye yer verilmemiştir. Diğer iki başlık ise nüshanın üzerine sonradan kurşun kalemle yazılan başlıklar olup eserin Muhammed el-Yemenî'ye ait olduğu araştırmacı tarafından tespit edilmemiştir. Bkz. Ali Özgökmen, “Konya Belediyesi İzzet Koyunoğlu Şehir Müzesi Kütüphanesinde Bulunan Yazma Türkçe Eserler Kataloğu”, (Yüksek Lisans Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1987), 172-173.

Sonu (90b):

Segirdüben çavâf étdük é kıardaş  
Gözümden aqar-ıdı dem-be-dem yaş<sup>1</sup>

Bu nüsha, Filiz Kılıç tarafından Gazi ve Al-Quds üniversiteleri ortaklığında 23-25 Mart 2018 tarihinde Kudüs'te düzenlenen 2. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi'nde sunulan bildiriyle ve aynı yıl yayımlanan makaleyle duyurulmuştur. Ancak Kılıç, eserin *Kitâbu Evsâfi'l-Mesâcidi's-Şerîfe* nüshası olduğunu fark etmemiş; Ahmed adlı bir şair tarafından yazıldığını, mesnevi yazarı hakkında bilgi bulunamadığını, 1563 yılında vefat eden Ahmed adlı bir tekke şairi varsa da aynı kişi olup olmadıklarının kesinlik arz etmediğini ve istinsah kaydına dayanarak manzumenin on altıncı yüzyılın ilk çeyreğinde, 1 Ramazan 931 (22 Haziran 1525) tarihinde yazıldığını belirtmiştir. İlgili makalede eser adının “Fezâ'ilü'l-Kudsü'l-Şerîf Vezâyü'l-Rahmân” olduğunun söylenmesi okuma yanlışına dayalı olup hatalıdır.<sup>2</sup>

Müstensih, ferağ kaydının sonuna yazdığı ve benzer örnekleri bulunan iki beyitte istinsahını kendinden sonrakilere yadigar bıraktığını söyler. Bu eserlerden fayda görenlerin kendisine dua etmesini ister ve nüshanın, sahibine mübarek olmasını diler:

Bunı yazdum yâdigâr olmağ-ıçün  
Fâyide dutan du'â kıılmağ-ıçün

- 
- 1 Bu beyit, eserin son beyti olmayıp *Kitâbu Evsâf*'in nüsha içerisinde karışık olarak sıralanmış son sayfasının son satırıdır.
  - 2 Bu makalede mesnevinin Kudüs bölümüne ait 81 beytin yayımlandığı belirtilmiş; ancak varakların karışmış olmasından dolayı tespit edilemeyen aynı bölüme ait bazı beyitler çalışmaya dahil edilmemiştir. Kudüs bahsinin ortasında yayımlanan 22 beyit ise (82a-82b) eserin Mekke bölümüne aittir. İlgili nüshanın varakları karışık olduğundan bu durum belirlenememiş; aynı cilt içerisindeki mensur esere ait varaklar da mesnevinin arasına karışmıştır. 89a sayfasındaki 6, 89b sayfasındaki 11 satırın ve son varak olduğu belirtilen 91b sayfasının mesneviye ait gösterilmesi yanlıştır. 89a sayfasındaki ilk üç satır ferağ kayıdır ve manzum olarak kaleme alınan son üç satırın/beytin müstensih tarafından yazıldığı anlaşılır. 89b, 90a ve 90b sayfalarındaki satırlar ise mensur esere aittir. *Kitâbu Evsâf*a ait son sayfa 88b sayfasıdır. Yayımlanan son beytin ardından gelen “Fî Beyânı Vaşf-ı Medîneti'l-Halîl 'Aleyhi's-selâm” başlığından sonra Medine şehrinin anlatılmaya başlandığı söylenmişse de “medine” kelimesi burada şehir manasında kullanılmış olup başlığın ardından Medine değil Halîlürrahmân bölgesi anlatılmıştır. İlgili makale için bkz. Filiz Kılıç, “16. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Yazılmış Bir Mesneviye Göre Kudüs”, *Dini, Tarihî ve Edebi Açılardan Kudüs*, ed. İbrahim Çelik, Mehmet Dursun Erdem ve öte., 1. Baskı, (İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları, 2018), 437-455.

Bu nüsha issine olsun mübârek

Murâdın hâşıl êtsün Hâk Tebârek [Koyunoğlu, vr. 89a]

### Nüshanın Bazı İmla Özellikleri

Bu nüshada da diğer nüshalarda görüldüğü gibi Türkçe, Arapça ve Farsça kelimelerin yazımında genellikle birlik görülmez. Ancak Türkçe imla, British Library nüshasına nazaran daha sistematiktir.

Ön sesteki düz vokalin ve kapalı e'nin yazımında birlik görülmez. Bazen “elif” (ا) ve “ye” (ي), bazen yalnızca harekeli “elif” (ا) ile yazılır: *ét* (اِث) [79a, B. 17; 85b, B. 341], *ét* (اِث) [85a, B. 330.9], *édivér* (اِدي وِيز) [79a, B. 11], *édésin* (اِدَاسِن) [79a, B. 16], *éde* (اِيدَه) [80b, B. 54], *incidürsin* (اِنجِدُرْسِن) [80a, B. 36], *érgür* (ازگور) [80a, B. 44], *içi* (اِچ) [81b, B. 77], *ic* (اِج) [82b, B. 261], *içerü* (اِچَارُو) [86a, B. 353], *işidür* (اِشِيدُر) [81a, B. 63], *eşigine* (اِشِكِينَه) [82a, B. 253], *eşiği* (اِشِيكِي) [82a, B. 254].

Ön sesteki yuvarlak vokal kimi zaman harfle (ا) kimi zaman harekeyle (ا) imla edilir: *uzunı* (اُزُونِي) [83b, B. 142], *üsti* (اُستِي) [82b, B. 265], *üsti* (اُستِي) [90a, B. 206], *örtüsü* (اُرتُوس) [86a, B. 351], *unutdum* (اُؤنُتُدُم) [81a, B. 64], *ucmağa* (اُجْمَاغَه) [82b, B. 131], *üşenmeyüb* (اُشْنَمَايِب) [83b, B. 140], *ucdan* (اُجْدَن) [84a, B. 152], *üzlerinden* (اُزَارَنْدَن) [84b, B. 166], *üçer* (اُچَر) [84b, B. 174] *uzatma* (اُزْتَمَه) [85a, B. 330.9], *ölüb* (اُلْب) [85b, B. 340].

Ön sesteki *d-t* konsonantlarının ikili imlasına rastlanır: *turdı* (تُرْدِي) [81b, B. 68], *durur* (دُرُر) [87b, B. 98], *taş* (طَاش) [81b, B. 77], *daş-ıla* (دَاشِلَه) [84b, B. 167], *tutarsañ* (طُتْرَسَاڭ) [79b, B. 24], *dutısar* (دُتِيسَر) [85a, B. 325.4].

Orta sesteki yuvarlak vokalin yazımında birlik görülmez. Kimi zaman harekeyle (ا) kimi zaman harfle (ا) imla edildiği olur: *gönlüm* (كُؤْلُؤْم) [79a, B. 13], *gönlü* (كُؤْلُؤ) [85a, B. 322.1], *yolına* (يُولِينَه) [79b, B. 28], *yolına* (يُولِينَه) [80a, B. 35], *çokdur* (چُؤْدُر) [80a, B. 42], *çok* (چُؤ) [84a, B. 152], *koldaş* (قُلْدَاش) [80b, B. 49], *kullaruna* (قُلْرُوكَا) [81a, B. 58], *yoğdur* (يُؤْدُر) [81a, B. 61], *yoldaşlar* (يُولْدَاشَلَر) [81a, B. 67], *yoldaşumuz* (يُولْدَاشُؤْمُز) [81b, B. 68], *şuyından* (شُيِنْدَن) [86b, B. 359], *kolay* (قُلَايِي) [81a, B. 58], *oluğuñ* (اُولُؤْغُ) [81a, B. 58].

[82a, B. 257], *kapıya* (فَاطِيه) [82b, B. 269], *eksügi* (اَكْسُكِي) [84a, B. 146], *sözi* (سُوزِي) [86a, B. 343], *sözden* (سُزْدُنْ) [86a, B. 343].

*c/ç* sesinin yazımında birlik yoktur. Çoğu zaman “cīm” (ج) harfi kullanılmış, kimi kelimelerin imlasında ikili yazımlara yer verilmiştir: *ac* (أَخ) [79a, B. 18], *üc* (أُوحْ) [87b, B. 97], *géc* (كِيَجْ) [83a, B. 129], *gecdük* (كَجْدُكْ) [83a, B. 129], *ucmağa* (أُجْمَاعَهْ) [83a, B. 131], *coğ* (جُوْغْ) [84a, B. 154], *ağac* (أَعْج) [84b, B. 168], *içre* (اِچْرَهْ) [84b, B. 171], *icre* (اِجْرَهْ) [84b, B. 176], *ölcdüm* (أُولْجُدُمْ) [85b, B. 332], *gücdür* (كُجْدُورْ) [85b, B. 335] vb.

“Kapalı e” sesinin yazımında birlik yoktur. Kimi zaman harekeyle (-) kimi zaman harfle (ي) yazılır: *vérür* (وَرُورْ) [79a, B. 19], *véren* (وَرَنْ) [79a, B. 20], *yéme* (يَمَهْ) [79a, B. 18], *yémek* (يَمَكْ) [79b, B. 29] vb.

Kimi zaman sözcük köküne kimi zaman eke ait sondaki “ye” (ي) sesi ile bazen “u/ü” (و) sesi harfle yazılmayıp harekeyle gösterilmiştir: *nür* (نُورْ) [79a, B. 10], *anı* (أَنْ) [79a, B. 10; 81a, B. 60; 85b, B. 335], *vérdi* (وَرْدِي) [79a, B. 20], *meleklərini* (مَلَكْ لَارِينْ) [80b, B. 46], *sevdi* (سَوْدِي) [81a, B. 64], *içi* (اِيچْ) [81b, B. 77], *taş* (طَاشْ) [81b, B. 77], *gişi* (كِيَشْ) [81b, B. 78], *birini* (بِيرِينْ) [90a, B. 205], *yanı* (يَانْ) [82b, B. 259], *gendü* (كَنْدُ) [82b, B. 263], *şam* (شَامْ) [86a, B. 350], *adı* (أَدِي) [86b, B. 364], *gördi* (كُورْدِي) [81a, B. 64], *şamı* (شَامُوسْ) [81b, B. 76], *yéri* (يِيرِي) [82b, B. 261], *yaşşı* (يَاصْصِي) [85a, B. 326.5], *girdi* (كِرْدِي) [85a, B. 328.7].

Birleştirilerek yazılabilecek harflerin imlasında da farklılıklar görülür. Bu türden kimi harflerin ayrı olarak yazıldıkları dikkat çeker. Bu özelliği gösteren kimi kelimelerde takti’ imlasının da etkisi vardır: *étmek-ligüñ* (إْتْمَكْ لِيغُونْ) [80a, B. 32], *konuk-luğa* (قَنْقُ لُوغَهْ) [80a, B. 37], *melek-lərini* (مَلَكْ لَارِينْ) [80b, B. 46], *cäni-ni* (جَنِي نِي) [80b, B. 52], *bil-gil* (بِلْ كِلْ) [83b, B. 139], *etek-leridür* (أَتَكْ لَرِيدُورْ) [82a, B. 255], *gibi-yem* (كِيْبِي يَمْ) [86a, B. 347], *gişi-yi* (كِيَشِي يِي) [83a, B. 128], *iki-siniñ* (اِكِي سِينِكْ) [84b, B. 176], *gét-gil* (كَيْتْ كِلْ) [85a, B. 331].

Ayrı yazılabilecek kelimelerin birleştirilerek yazıldığı olur: *aña da* (أَنْدَهْ) [86b, B. 360].

Birinci teklik şahıs ekinin yazımında da birlik yoktur. Kimi zaman yuvarlak kimi zaman düz şekilde imla edilir: *girdüm* (گِرْدُوم) [81a, B. 59], *geldüm* (كَلْدُوم) [81a, B. 59], *dédüm* (دِيدُوم) [81a, B. 65], *eydeyim* (اَيْدِيَم) [79b, B. 24], *ışmarladım* (اِصْمَرَلْدِم) [80a, B. 43], *édëyim* (اِدَايِم) [80b, B. 52].

Birinci çoğul şahıs ekinin vokali çoğu zaman harekeyle (◌) birkaç örnekte ise harfle (و) imla edilmiştir: *girdük* (گِرْدُوك) [85a, B. 320], *dédük* (دِدُوك) [85a, B. 321], *geldük* (كَلْدُوك) [88b, B. 383], *érdük* (رِدُوك) [88a, B. 383], *gördük* (كُرْدُوك) [88a, B. 381], *çurduq* (طُرْدُوق) [90b, B. 232].

Birinci teklik şahıs iyelik ekinin yazımında birlik yoktur. Kimi zaman yuvarlak kimi zaman düz şekilde imla edilir: *Çalab'ım* (چَالَابِيم) [80a, B. 44], *Çalab'um* (چَالَابِوم) [90b, B. 214], *cânım* (جَانِيم) [81a, B. 64].

İkinci teklik şahıs iyelik eki vokalinin düz yazıldığı görülür: *enbiyânın* (اَنْبِيَانِكْ) [79a, B. 14], *evliyânın* (اَوْلِيَانِكْ) [79a, B. 14], *rızqın* (رِزْقِكْ) [79a, B. 19].

*-lul/-lü* isimden isim yapım ekinin yazımında birlik yoktur. Vokali kimi zaman harekeyle kimi zaman harfle yazılmıştır: *hürmetlü* (حُرْمَتْلُ) [90b, B. 234].

*-rul/-rü* yön ekinin vokalinin bazen düz bazen yuvarlak imla edildiği görülür: *géri* (كِرِي) [81a, B. 64], *gëri* (كِرُ) [83a, B. 123; 88b, B. 377; 88b, B. 380].

*-ub/-üb* gerundium ekinin yazımında da ikilikler görülür. Ek kimi zaman düz kimi zaman yuvarlak imla edilmiştir. *ul/ü* vokalinin kimi zaman harfle (و) kimi zaman harekeyle (◌) imla edildiği olur: *déyibdür* (دِيْبْدُور) [80a, B. 33], *éşidib* (اَشِيْدِيْب) [80b, B. 51], *umub* (اَوْمُب) [80b, B. 53], *çıkıub* (چِيْقُوب) [81a, B. 67], *eyleyüb* (اَيْلِيُوب) [82b, B. 129], *gédibdür* (گِدِيْبْدُور) [85b, B. 339], *yatubdur* (يَتُوْبْدُور) [86b, B. 364] vs.

Ol zamirinin ilgi hâli eki almış şekli kimi zaman yuvarlak kimi zaman düz vokalli yazılır: *anun* (اَنْوَكْ / اَنْوَكْ / اَنْوَكْ) [80a, B. 33; 80a, B. 35; 81b, B. 71; 83a, B. 123; 82a, B. 258; 86a, B. 346; 88a, B. 365], *anın* (اَنْكْ / اَنْكْ) [79a, B. 17; 83a, B. 124; 83a, B. 132; 82a, B. 251; 82b, B. 265; 85b, B. 338] vs.



Edatların yazımında da birlik yoktur. Vokallerin harfle yahut harekeyle gösterildiği olur. Kimi zaman öncesindeki kelimededen ayrı kimi zaman birleşik yazılır: daḥı (دَحِي) [82b, B. 270], daḥı (دَآحِي) [83a, B. 123; 83b, B. 138; 84b, B. 167; 85a, B. 320], daḥı (دَآخ) [84a, B. 151; 85a, B. 331], ol daḥı (الْدَآخ) [88a, B. 369], sen daḥı (سَنْدَحِي) [88a, B. 374] vs.

Diğer nüshalarda olduğu gibi bu nüshada da vezin imlasına yer verilmiş, “e” sesinde yapılan çoğu imale “elif” (ل) harfiyle gösterilmiş; ancak bu türden imlada birlik sağlanmamıştır.

Arapça ve Farsça bazı kelimelerin imlasında değişiklikler görülür. Vokallerdeki değişikliklerde, zihaf yapılması gerektiğinden veznin etkisi de vardır. Kimi kelimelerdeki kısa sesler ise yine vezin icabı uzatılmıştır. Bu durum, kelimelerin farklı şekillerde imla edilmesine sebebiyet verir: İblîs'i (إِبْلِيسِي) [79a, B. 16], faşih (فَصِيح) [79a, B. 20], şalâvât (صَلَاوَة) [79b, B. 25; 80b, B. 51; 86a, B. 345; 86a, B. 350], mālûndan (مَلِكُذُن) [79b, B. 28], mālûnı (مَلُوذُ) [80a, B. 35], dermân (دَرْمَانُ) [79b, B. 28], orucın (أَوْزَجِن) [79b, B. 29], orucuñı (أَوْزُجُوْكِي) [79b, B. 29], İmānuñ (إِمَانُكِي) [80a, B. 35], imānı (إِمَانِي) [85a, B. 323.2], yārenler (يَرِنَلَر) [80b, B. 56], cānuñı (جَانُوْكِي) [80a, B. 36], cānını (جَانِي نِي) [80b, B. 52], talābum (طَلَابُم) [80a, B. 44], Kerîmsin (كَرِمْسِين) [80b, B. 49], ḥaylî (حَيْلِي) [87b, B. 98], Mūsâ (مُوسَا) [83a, B. 125], Āsâ (عَيْسَا) [83a, B. 126], Râbî'a (رَبِيعَة) [83a, B. 127], bāğçeler (بَغْجَلَر) [82b, B. 131], hîc (هَيْج) [84a, B. 146], küllî (كُلِّي) [90a, B. 201; 85b, B. 333], ḳandîl (قَنْدِيلُ) [90a, B. 202; 90a, B. 203; 90a, B. 204; 82a, B. 260; 85b, B. 349; 85b, B. 350], mescidiñ (مَسْجِدِيك) [90a, B. 206; 86a, B. 352], dînâre (دِنَارَة) [90a, B. 207], Ḥanîfî (حَنِيفِي) [82b, B. 269] rûzî (رُوزِي) [85a, B. 321], mîḥ (مَيْح) [85a, B. 326.5], dîvānı (دَوَانِي) [85a, B. 330.9], ḥāşü'l-ḥāş (حَاصِلُ حَاص) [86a, B. 351], Ḥāsan-ıla (حَاسَنِيْلَة) [86b, B. 361], İbrâhîm'e (إِبْرَاهِمَة) [86b, B. 363], ḥurmâlıkdur (حُرْمَلِيْقُدُر) [88a, B. 375], zîrâ (زِرَا) [88b, B. 379].

Yabancı kökenli kelimelerin orijinal imlasının yanında vezin gereği kimi zaman Türkçe telaffuza göre harekelendiği görülür: ‘ömürden (عُمُرْدَن) [84b, B. 175].

Süleymaniye ve British Library nüshalarındaki kimi kelimelerin yazımında Kur’ân imlasının etkisi görülürken bu nüshada bu hususiyet ortadan kalkmıştır. Bu iki nüshada kimi kelimelerin sonundaki yuvarlak vokallerin bazen “vāv elif” (وا) ile yazıldığı görülürken bu nüshada yalnızca “vāv” (و) ile yazılır: *ķarañnu* (قَرَأْنُو) [80b, B. 48], *yañnu* (يَأْكُو) [9b, B. 48], *aşlu* (أَضْلُو) [90a, B. 204], *uşlu* (أَضْلُو) [90a, B. 204]. Bununla birlikte kimi Türkçe kelimelerdeki çift seslerin şedde ile imla edildiği örnekler de vardır: *ķullaruña* (قُلُّوْنَا) [81a, B. 58].

Manzum metinlerde umumiyetle *ul/ü* veya *vü* şeklinde okunan Farsça bağlacın kimi zaman harekeli olarak *ve* şeklinde imla edildiği görülür: *ve* (وِ) [80b, B. 46].

Farsça tamlamaların kimi zaman ötre (ٴ) kimi zaman esre (-) ile gösterildiği olur: ‘aķl-ı kifāyet (عَقْلُ كِفَايَةِ) [79a, B. 20], āb-ı Zemzem (أَبُ زَمْزَمِ) [82b, B. 264], şük-r-i Yezdān (شُكْرُ يَزْدَانَ) [88b, B. 373], ‘Ayn-ı Zerķa (عَيْنِ زَرْقَةِ) [86b, B. 359].

“Dāl” (د) harfinin üzerine konulan noktayla birlikte imla edilmesi durumu bu nüshada da görülür: *hiżmetiñde* (حِذْمَتِيْئِدِه) [80a, B. 42], *ümizüm* (أُمِيْذُومِ) [80a, B. 42], *ümiz* (أُمِيْذُ) [80b, B. 50], *üstāz* (أُوسْتَاذُ) [85b, B. 337], *h’oz* (حُوْذُ) [88b, B. 377], *şāz* (شَاذُ) [80b, B. 52; 84b, B. 172; 85a, B. 322.1].

### Nüsha Farklarına Dair Bazı Tespitler

Süleymaniye, British Library ve Koyunoğlu nüshaları arasında pek çok nüsha farkı bulunmakla birlikte özellikle bazı önemli ve dikkat çekici varyantların olduğu görülür. British Library nüshası ile Koyunoğlu nüshası genellikle birbirinden farklı varyantları barındırırken, Süleymaniye nüshası kimi yerlerde British Library kimi yerlerde ise Koyunoğlu nüshasına yaklaşır. Bu nedenle nüshaların birbirine bağlanması gibi bir durum pek mümkün değildir. Bu belirgin farklar hususiyetle manaya, cümle kuruluşuna, üsluba, kafiyelere, birbirinden farklı mısralara ve yeni beyitler eklemeye yöneliktir. Bu durum ise eserin muhtemelen oldukça erken bir dönemde yazıldığını ortaya koyan verilerden bir diğeri olarak değerlendirilebilir. Hangi varyantın doğru kabul edilmesi gerektiği meselesi bazen

paradoksa dönüşür. Kimi farkların tarihî metinlerin şahitliğinde tercih edilmesi kolaylaşırken kimisi de çözümsüz kalır. Bu türden nüsha farkları bazı yerlerde bizzat müstensihlerin yahut müstensihlerin istinsaha esas aldığı nüshayı kopyalayan kişi yahut kişilerin metne müdahalede bulunduğu, *Kitâbu Evsâf*ın bu yolla yüzyıllar içerisinde çeşitli değişikliklere uğradığını gösterir.

### a. Mana ve Bilgi Yönünden Farklar

Bu türden farklar yahut varyantlar çoğu zaman ilgili beytin manasını tamamen değiştirir. Hangi varyantın muteber olduğu çeşitli kaynaklara dayanılarak tespit edilebilirse de tespit edilemeyen durumlar da vardır. Bu gibi durumlarda hangi varyantın ana metne alınacağı ve hangisinin aparata taşınacağı daha muteber nüshaların tespitine kadar muğlaktır. Örneğin, aşağıdaki beyit, her üç nüshada birbirinden oldukça farklı varyantları barındırır:

Gel imdi **hacca Kuds-ıla gédenler**

Haqq'ın **varlığına ünse gédenler**

[Süleymaniye, vr. 140a, B. 53]

Gel imdi **hacc-ıla Kuds'ë gedëlüm**

Haq'ın **hürilerin kucagédëlüm**

[British Library, vr. 10a, B. 53]

Gel imdi **ışk-ıla Kuds'e gédenler**

Haq'ın **rahmetlerin umub gédenler**

[Koyunoğlu, vr. 80b, B. 53]

Süleymaniye ve British Library nüshalarında yer alan “hacca” ve “hacc-ıla” varyantları Kudüs şehrinde önce zikredildiği için kronolojik olarak uygun görünmez. Yani önce hacca, sonra Kudüs'e gidilmesi gibi bir durum söz konusu değildir. Süleymaniye nüshasının müstensih başta “Kuds-ıla hacca” yazmış, sonradan kelimelerin altına koyduğu 1 ve 2 rakamlarıyla yerlerinin değiştirilmesini işaret etmiştir. Bu nüshadaki ifadeden hacca Kudüs üzerinden gidileceği anlaşılabilir. Koyunoğlu nüshasındaki “ışk-ıla” varyantı ise müstensih müdahalesi gibidir. Bunun yanında ikinci mısra her üç nüshada da farklıdır. Kafiyeye dair British Library nüshasındaki varyant hep birlikte yolculuğa çıkmayı ifade etmesi nedeniyle daha muteberdir.

Bir diğer farklılık yine manaya dairdir:

Érince fikrümüz **dönmög-idi** hem  
Çü gördüm uds'i d d m otur ebsem [Süleymaniye, vr. 140b, B. 65]

Varınca fikrim z **g tm g-idi** hem  
Çü gördüm uds'i d d m otur ebsem [British Library, vr. 10b, B. 65]

Érince fikrümüz **d nm g-idi** hem  
Ç  gördüm uds'i d d m otur epsem [Koyunoğlu, vr. 81a, B. 65]

Özellikle dikkat çeken varyant British Library nüshasında “g tm g-idi” ifadesine yer verilirken bu ifadenin Süleymaniye ve Koyunoğlu nüshalarında “d nm g-idi” şeklinde kayıtlı olmasındır. Ahmed Fakih, hacca gitmek niyetiyle buldukları şehirde yola çıkmalarının ardından ilk olarak Kudüs’  anlatmaya ba lar. Hacca gitmek için ise buradan yola devam etmeleri gerekir. Bu nedenle henüz yolun başında, hacca gitmeden Kudüs’ten geri dönmeleri mümkün değildir. British Library nüshasındaki “g tm g-idi” varyantı hac yolunda ilerlemek üzere yola çıkmayı ifade eder. Nitekim iki beyit sonra yolda ların çıkıp “gittiği” belirtilir. Bu durumda Süleymaniye ve Koyunoğlu varyantının muteber olmadığı ortadadır.

Her   nüsha arasındaki önemli farklılıklardan bazıları da ilgili mek nlerin özelliklerine yahut tarih  bilgilere dairdir. British Library nüshasında Kubbetüs-Sahre’nin kapılarının   adet olduğu söylenirken Süleymaniye ve Koyunoğlu nüshalarında dört tane olduğu belirtilir:

**O tı  apuda dağı dört apu var**  
Bu abular inen y ksekd r  y y r [Süleymaniye, vr. 141b, B. 94]

**O ta  apuda dağı   apu var**  
O apular inen y ksekd r  y y r [British Library, vr. 11b, B. 94]

**ubbe’ni  d v rında dört apu var**  
O apular inen y ksekd r  y y r [Koyunoğlu, vr. 87b, B. 94]

Kubbetüs-Sahre hakkındaki bilgiler ve bir sonraki beyitte geçen “dört apular” ifadesi göz önüne alındığında Süleymaniye ve Koyunoğlu nüshalarındaki “dört” varyantının doğru olduğu anlaşılır. Ancak Koyunoğlu

nüshası diğer iki nüshadan tamamen farklı bir mısraya yer verir.

Bu türden bir diğer fark Kubbetü's-Sahre'de bulunan kürsülere ve bu kürsülerin üzerinde duran mushafalara dairdir. Süleymaniye ve British Library nüshalarında iki kürsü ve iki mushaf olduğu belirtilirken Koyunoğlu nüshasında daha fazla olduğunu söylenir:

O **Ḳubbē içre** vardur **iki** kürsî  
İnen karşı durur mihrâba birsi

**İki** muşhaf var üstinde **anuñ hem**  
**Yüzinē baksa gişi görmeyē ğám**

[Süleymaniye, vr. 141b, B. 98-99]

O **Ḳubbē'dē ki** vardur **iki** kürsî  
İnen karşı durur mihrâba birsi

**İki** muşhaf var üstinde **anuñ hem**  
**Yüzinē baksa gişi kalmaya ğám**

[British Library, vr. 11b, B. 98-99]

O **Ḳubbē icre** vardur **hayli** kürsî  
İnen karşı durur mihrâba birsi

**Birer** muşhaf var üstinde **olarıñ**  
**Derdine dermân olur ol cânlarıñ**

[Koyunoğlu, vr. 87b, B. 98-99]

Ahmed Fakih'in devrinde Kubbetü's-Sahre'deki kürsülerin sayısını bugünden tespit etmek mümkün değildir. Ancak ilk beytin ikinci mısrasında geçen "birsi" kelimesi ilk mısradaki "iki" ve "hayli" varyantlarından ilkinin muteber olduğunu düşündürür. Her üç nüshadaki ikinci beytin ikinci mısraı mana yönünden hemen hemen aynı şeyi söyler. Ancak Koyunoğlu nüshasındaki mısra, mesnevi metninden ve diğer mısralardan farklı kalıpla (*fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün*) kaleme alındığından muteber değildir. Bu nedenlerle Süleymaniye ve British Library nüshalarındaki varyant daha doğrudur. Süleymaniye nüshasının ise her iki nüshaya da yaklaşan varyantları barındırdığı görülür.

British Library nüshasında Mescid-i Aksâ'nın içerisinde mihrabın yanında bir mihrap daha olduğu söylenirken Süleymaniye nüshasında minber olduğu belirtilir:

Çü mihrābuñ yanında **mihrāb** var  
Ne şan‘at hārc olubdur zī ‘aceb kār [British Library, vr. 8a, B. 111]

Çü mihrābuñ yanında **menberi** var  
Ne şan‘at hārc olubdur zī ‘aceb kār [Süleymaniye, vr. 142a, B. 111]

British Library nüshası Kubbe-i Silsile’yi sorup görmeyi, Süleymaniye nüshası ise buranın içinde namaz kılmayı tavsiye eder. Kubbe-i Silsile’nin tarihî dönemlerde namazgâh olarak kullanıldığı bilindiğinden Süleymaniye nüshasındaki varyant daha muteber olmalıdır:

Odur hem Kūbbe-i Silsile **şorgıl**  
Naşib olub **kalıcağ gey nazar kıl** [British Library, vr. 8b, B. 122]

Odur ol Kūbbe-i Silsile **gey bil**  
Naşib olub **varıcağ gir namāz kıl** [Süleymaniye, vr. 142b, B. 122]

Bu konuda örnek verilebilecek bir beyit de Haremü’l-Halîl’e dairdir:

**Eñ** üstinde **iki** kapu demürden  
Üzërine **cihān** geçmiş ‘ömürden [Süleymaniye, vr. 144a, B. 175]

**İki** üstindeki kapu demürden  
Üzërine **neçë** geçmiş ‘ömürden [British Library, vr. 13a, B. 175]

**Eñ** üstinde **iki** kapu demürden  
Üzërine **cihān** gicmiş ‘ömürden [Koyunoğlu, vr. 84b, B. 175]

Hangi varyantın doğru olduğunu bugünden tespit etmek pek mümkün değildir. Ancak Süleymaniye ve Koyunoğlu nüshalarının aynı varyantı barındırmasından dolayı bu varyant muteber kabul edilebilir.

Doğruluğu tespit edilemeyecek bir diğer varyant da Haremü’l-Halîl’deki türbelerin içinde asılı kandillerin sayısına dairdir. Süleymaniye ve British Library nüshaları iki yüz elli dokuz kandilin asılı olduğunu söylerken Koyunoğlu nüshası iki yüz dokuz kandil asıldığını aktarır:

Bu mescidde yanan her geçë kandil  
**İki yüz elli toktuzdur** anı bil [Süleymaniye, vr. 145a, B. 202]

Bu mescidde yanan her géce kıandil

**İki yüz elli tokuzdur** anı bil

[British Library, vr. 4a, B. 202]

Bu mescidde yanan her géce kıandil

**İki yüz hem tokuzdur** sen anı bil

[Koyunoğlu, vr. 90a, B. 202]

Benzer türdeki bir varyant da Mekke'ye giriş üzerinedir. British Library nüshası şehre vadiden, Süleymaniye ve Koyunoğlu nüshaları ise tepeden inilerek girildiğini belirtir:

Ki **depēden** şehriñ içine

Göricek Ka'be'yi beñzün uçına

[Süleymaniye, vr. 146a, B. 231]

Ki **derēden** éner şehriñ ucına

Görincek Ka'be'yi beñzün uçına

[British Library, vr. 4b, B. 231]

Ki **depēden** éner şehriñ ucına

Göricek Ka'be'yi beñzün uçına

[Koyunoğlu, vr. 90b, B. 231]

Yine British Library nüshasında minberin kuyuya karşı olduğu söylenirken Süleymaniye ve Koyunoğlu nüshalarında kapıya karşı olduğu ifade edilir. Bu konuda bir bilgiye ulaşılamadığından şimdilik Süleymaniye ve Koyunoğlu nüshalarındaki varyant kabul edilmiştir:

**Ķapuya** menberi kıarışudur anuñ

Göricek ĝarĝ olur nūrlara cānuñ

[Süleymaniye, vr. 147a, B. 258]

**Ķuyuya** menberi kıarışudur anuñ

Görincek ĝarĝ olur nūrlara cānuñ

[British Library, vr. 6a, B. 258]

**Ķapuya** menberi kıarışudur anuñ

Göricek ĝarĝ olur nūrlara cānuñ

[Koyunoğlu, vr. 82a, B. 258]

British Library nüshası Cebrail Mihrabı'nın Kâbe'nin sol yanında olduğunu söylerken Süleymaniye ve Koyunoğlu nüshaları sağ yanında olduğunu belirtir. Ancak mekâna dair bilgiler gözden geçirildiğinde Süleymaniye ve Koyunoğlu nüshalarındaki varyantın muteber olduğu anlaşılır:

Ķapunuñ **şag** yanında Cebre'il'ün

Ķü var mihrâbı anda şöyle bilün

[Süleymaniye, vr. 147b, B. 267]

Çapunuñ **şol** yanında Cebre’il’ün  
Çü mihrâbı var anda şöyle bilün [British Library, vr. 6b, B. 267]

Çapunuñ **şag** yanında Cebre’il’ün  
Çü mihrâbı var anda şöyle bilün [Koyunoğlu, vr. 82b, B. 267]

British Library ve Koyunoğlu nüshaları Hanbelî imamının Kâbe’de kendilerine özel bölümde, doğu yönüne doğru namaz kıldığını belirtirken Süleymaniye nüshası Rük-n-i Hacer’e doğru kıldığını söyler. Her iki bilgi de doğru olmakla birlikte Süleymaniye nüshasındaki varyant daha spesifiktir. Bununla birlikte ikinci mısraya ait varyantlar birbirinden farklı olsa da British Library nüshasındaki varyant daha muteberdir:

İmâm-ı Hanbelî **Rük-n-i Hacer’de**  
**Namâz kıılır-ımuş karşı anda** [Süleymaniye, vr. 147b, B. 271]

İmâm-ı Hanbelî **gün doğışında**  
**Namâz kıılır çü mihrâb durur anda** [British Library, vr. 6b, B. 271]

İmâm-ı Hanbelî **gün toğusına**  
**Çıılır beş vakt namâz ev karşıısına** [Koyunoğlu, vr. 82b, B. 271]

Hız. Muhammed’in, hicret edileceği sırada Hız. Ebû Bekir’in evine gitğine ve ev duvarındaki taşın Peygamber’e Ebû Bekir’in evde olduğunu söylediğine dair bir rivayet vardır. British Library nüshasındaki varyant bu olaya telmih yaparken Süleymaniye nüshasındaki varyant bu telmihi ortadan kaldırır. Bu nedenle British Library nüshasındaki varyant muteberdir:

Şu karşığı divârdan **éy karşıtaş**  
Resül’e söylemişdür çaldurub baş [Süleymaniye, vr. 148b, B. 299]

Şu karşığı divârdan **bir karşı taş**  
Resül’e söylemişdür çaldurub baş [British Library, vr. 2a, B. 299]

Her üç nüsha arasındaki bir başka tenakuz Hız. Muhammed’in medfun olduğu türbenin köşeleri hakkındadır. British Library nüshası türbenin dört köşeli olduğunu belirtirken Süleymaniye ve Koyunoğlu nüshaları beş köşeli olduğunu aktarır. Bununla birlikte British Library ile Koyunoğlu nüshaları ilk mısradan yalnızca türbenin köşeli olduğunu belirtirken Süleymaniye nüshası vezni bozmakla birlikte yuvarlak olmadığını da ekler:



Bu türbe **bêş bucaklı dëgöl degirmi**

Görë-urur gibiyem anı Şimdi

[Süleymaniye, vr. 150a, B. 347]

Bu türbë **dört bucaludur bil imdi**

Görë-durur gibiyem anı Şimdi

[British Library, vr. 14a, B. 347]

Bu türbe **bêş bucaludur bil imdi**

Görë-urur gibiyem anı Şimdi

[Koyunolu, vr. 86a, B. 347]

Türbenin planına bakıldığında hücrenin beşgen; ancak etrafını çevreleyen şebekenin dört köşeli olduğu görülür. Bu nedenle Ahmed Fakîh tarafından hangisinin kastedildiği, müstensihin herhangi bir müdahalesinin bulunup bulunmadığı tam olarak belli değildir.

Benzer türde bir beyit, Hz. Muhammed'in kabrine dairdir. British Library nüshasında bu mescidin içinde türbeler olduğu söylenirken Süleymaniye ve Koyunolu nüshalarında delik olduğu belirtilir. Bu konuda bir bilgiye ulaşılamadığından Şimdilik Süleymaniye ve Koyunolu nüshalarındaki varyant kabul edilmiştir:

Bu mescidün içinde **bir delük** var

İçi géndür velikin apusu ar

[Süleymaniye, vr. 150a, B. 352]

Bu mescidün içinde **türbeler** var

İçi géndür velikin apusu ar

[British Library, vr. 14a, B. 352]

Bu mescidiñ içinde **bir delük** var

İçi géndür velikin apusu ar

[Koyunolu, vr. 86a, B. 352]

British Library nüshasında Hz. Hüseyin'in Hz. Abbas ile aynı kubbe altında gömülü olduğu belirtilirken Süleymaniye ve Koyunolu nüshalarında Hz. Hasan'ın adı geçer. Ancak tarihî bilgiler "asan-ıla" varyantının doğru olduğunu gösterir. Bununla birlikte Süleymaniye nüshasının diğer varyantlarla her iki nüshaya da yaklaştığı görülür:

**Bilün** 'Abbās o ubbenün içinde

**asan-ıla yaturmuş** bile anda

[Süleymaniye, vr. 150b, B. 361]

**Bilün** ‘Abbās o ubbenün içinde

**Yatırmış Hüseyn-ile** bile anda

[British Library, vr. 14b, B. 361]

**İbni** ‘Abbās o ubbenün içinde

**Yatırmış Hasan-ıla** bile anda

[Koyunoğlu, vr. 86b, B. 361]

Her üç nüsha arasındaki bir diğer varyant Kubâ Mescidi hakkındadır. British Library nüshası bu mescide girip namaz kılmayı tavsiye ederken Süleymaniye ve Koyunoğlu nüshaları mescidin içinde dört mihrap olduğunu aktarır:

Bir ulu mescid eylemişler anda

**Ki dört mihráb düzetmişlerdür anda**

[Süleymaniye, vr. 151a, B. 372]

Bir ulu mescid eylemişler anda

**Varıcağ gir namâz kıl anı sen de**

[British Library, vr. 15a, B. 372]

Bir ulu mescid eylemişler anda

**Ki dört mihráb düzetmişler içinde**

[Koyunoğlu, vr. 88a, B. 372]

Bu beytin ardından gelen beyitlerde namaz kılınması tavsiye edildiğinden ve ileride görüleceği üzere Evliyâ Çelebi, mescidin içerisinde dört mihrap olduğunu söylediğinden Süleymaniye ve Koyunoğlu nüshalarındaki varyant daha muteber görünür.

Bugünden tespit edemeyeceğimiz bir diğer varyant da Mısır kafilesinin Medine’de kalış süresidir. Süleymaniye ve British Library nüshaları bir gün durup göçtüklerini belirtirken Koyunoğlu nüshası bir gün önce göçtüklerini ifade eder:

Mışırlu **durdı bir gün** göcdi gétđi

Gérü geldüği yola Bedr’e yétđi

[Süleymaniye, vr. 151a, B. 380]

Mışırlu **durdı bir gün** göcdi gétđi

Gérü geldüği yola Bedr’e yétđi

[British Library, vr. 15a, B. 380]

Mışırlu **bir gün öndin** göcdi gétđi

Gérü geldüği yola Bedr’e yétđi

[Koyunoğlu, vr. 88b, B. 380]

British Library nüshasındaki varyant şam’daki nehirlerin şehrin hududuna aktığını belirtirken Süleymaniye nüshasındaki varyant içine aktığını

söyler. Süleymaniye varyantı hem coğrafi bilgilere hem de ses açısından kafiyeye daha uygun olduğundan muteber kabul edilebilir:

Yédi ırmağ aqar şehriñ **içine**  
Haḩa beñzedürsem Rüm u Çin'e [Süleymaniye, vr. 151b, B. 388]

Yédi ırmağ aqar şehriñ **ucına**  
Haḩadur beñzedürsem Rüm Çin'e [British Library, vr. 15b, B. 388]

British Library nüshasının müstensihinin kimi beyitleri istinsah etmediği anlaşılmaktadır. Nitekim bu nüshada olmayıp Süleymaniye ve Koyunoğlu nüshalarında kayıtlı mekân ve yolculuk hakkında bilgiler veren beyitler vardır:

Bu mescidiñ **ici mermer döşenmiş**  
Daḩı **kurşun-ıla üsti kuşanmış** [Süleymaniye, vr. 145a, B. 206]

Bu mescidiñ **içi mermer döşenmiş**  
Daḩı **kurşun-ıla üsti kuşanmış** [Koyunoğlu, vr. 90a, B. 206]

Hele bir gün **Dımışk'a öylen érdük**  
Çalap'a şükr kılduğ çünkü gördük [Süleymaniye, vr. 151a, B. 386]

## b. Mısra Kuruluşuna Dair Farklar

British Library nüshasındaki bazı beyitler Türkçenin cümle kuruluşuna daha yakındır. Ancak bu beyitlerin Süleymaniye ve Koyunoğlu nüshalarında Farsçanın cümle kuruluşunu yansıtan ki'li birleşik cümleyle istinsah edildikleri dikkat çeker. British Library nüshasında;

Sinümüzi géñ eyle yâ İlâhî  
**Günâhlu kullaruñ** sensin penâhı [British Library, vr. 9b, B. 47]

şeklinde kurulan beytin ikinci mısraı Süleymaniye ve Koyunoğlu nüshalarında ki'li birleşik cümle yapısındadır:

Sinümüzi géñ eyle yâ İlâhî  
**Ki bi-çâre kuluñ** sensin penâhı [Süleymaniye, vr. 140a, B. 47; Koyunoğlu, vr. 80b, B. 47]

Üstelik kelime değişikliği ikinci mısraın etkisini mana yönünden azaltır. Nitekim Ahmed Fakîh, önceki beyitlerde Allah'a yalvarır, kara

toprağa girdiğinde rahmet meleklerinin gönderilmesini diler. Bu nedenle British Library nüshasındaki varyant mana yönünden içeriğe daha uygun görünür.

British Library nüshasında;

**Ümizüm ol-durur** rahmet kılasın

**Ḳuluña** hâşe kim zaḥmet kılasın

[British Library, vr. 9b, B. 50]

şeklinde kayıtlı beytin ilk mısraı diğer iki nüshada ki'li birleşik cümleyle kurulmuş, ikinci mısraın ilk kelimesi ise Koyunoğlu nüshasında değiştirilmiştir:

**Ümiz oldur ki sen** rahmet kılasın

**Ḳuluña** hâşe kim zaḥmet kılasın

[Süleymaniye, vr. 140a, B. 50]

**Ümiz oldur ki sen** rahmet kılasın

**Yoluña** hâşe kim zaḥmet kılasın

[Koyunoğlu, vr. 80b, B. 50]

Mısradaki bu değişiklik vezne etki etmediği gibi manayı da değiştirmez. Önceki beyitlerle birlikte değerlendirildiğinde ise Süleymaniye ve British Library nüshalarındaki “Ḳuluña” varyantı Koyunoğlu nüshasındaki “Yoluña” varyantından daha muteberdir. Zira Ahmed Fakih, henüz yola dair bir ifadeye yer vermemiştir. Aynı beytin farklı varyantları birlikte değerlendirildiğinde Süleymaniye nüshasının British Library ve Koyunoğlu nüshalarıyla ortak yönleri olduğu dikkat çeker.

Aşağıda sıralanan beyitlerde de aynı türden farklı cümle kuruluşuna dayalı varyantlar vardır:

Müzeyyendür münakkaşdur müretteb

**Cemî'i altun işidür** müzehheb

[British Library, vr. 10b, B. 63]

Münakkaşdur müzeyyendür müretteb

**Ki altun işidür cümle** müzehheb

[Süleymaniye, vr. 140b, B. 63; Koyunoğlu, vr. 81a, B. 63]



Ṭolayı mescid ü medrese inen çok

**Ne vaşf edem ki hic** bir eksügi yok

[Süleymaniye, vr. 143a, B. 146]

Ṭolayı mescid medrësë inen çok  
**Nécë** vaşf **édeyim** bir eksügi yok

[British Library, vr. 12a, B. 146]

Ṭolayı medrese mescid inen çok  
**Ne** vaşf **édem ki hiç** bir eksügi yok

[Koyunoğlu, vr. 84a, B. 146]



Ḥalilullâh maqâmı gey 'aceb **şar**  
**Mübârek yér müşerref yér kuşan var**

[Süleymaniye, vr. 144a, B. 166]

Ḥalilullâh maqâmı bir 'aceb **şehr**  
**Geçüpdür üz[er]inden bunca dehir**

[British Library, vr. 12b, B. 166]

Ḥalilullâh maqâmı gey 'aceb **şehr**  
**Ki geçmişdür üzërenden néce dehr**

[Koyunoğlu, vr. 84b, B. 166]



Sëkizinci gün öylen Şâmlu geldi  
**Ki döstlar birbirini anda buldı**

[Süleymaniye, vr. 146a, B. 233]

Sëkizinci gün öylen Şâmlu geldi  
**İki döst birbirini anda buldı**

[British Library, vr. 4b, B. 233]

Sëkizinci gün öylën Şâmlu geldi  
**Ki döstlar biri birin anda gördi**

[Koyunoğlu, vr. 90b, B. 233]

Son verilen örnekte ki'li birleşik cümle farkından başka Süleymaniye ve British Library nüshalarındaki “buldı” varyantı Koyunoğlu nüshasındaki “gördi” varyantından kafiyeye uygunluk bakımından daha muteberdir. Süleymaniye nüshası daha önce de görüldüğü gibi British Library ve Koyunoğlu nüshalarıyla ortak varyantlar barındırır. Şimdiye kadar üzerinde durulan bu durum, cümle kuruluşunda nüshalar arası farklı tercihlerin olduğunu gösterir. Ancak British Library nüshasında ki'li birleşik cümleyle kurulmuş kimi beyitler de Süleymaniye ve Koyunoğlu nüshalarında Türkçe cümle yapısına göre oluşturulmuştur:

Üçer katdur o kapular girinçe  
**Düzetmişler** buları h'yoş yérince

[Süleymaniye, vr. 144a, B. 174]

Üçer-durur kapular hem girincë

**Ki düzmişler** buları h'os yérincë

[British Library, vr. 13a, B. 174]

Üçer katdur bu kapular girince

**Düzetmişler** buları h'os yérince

[Koyunoğlu, vr. 84b, B. 174]

### c. Kafiye Dair Farklar

Süleymaniye ve Koyunoğlu nüshalarındaki kimi varyantlar British Library nüshasındaki kafiye problemlerini giderir. Örneğin, British Library nüshasında kayıtlı aşağıdaki beyitte kafiye yokken Süleymaniye ve Koyunoğlu nüshalarındaki varyantta bu şart sağlanmıştır:

Ki ba'zı yoldaşumuz bile durdı

O Ƙuds **şehrini gördi cânı sevdi**

[British Library, vr. 10b, B. 68]

Ki ba'zı yoldaşumuz bile tırdı

O Ƙuds **şehrin gören aınmaya yurdi** [Süleymaniye, vr. 140b, B. 68; Koyunoğlu, vr. 81b, B. 68]

British Library nüshasında kafiyesi olmayan bir beyit Süleymaniye ve Koyunoğlu nüshalarında kafiyeyle şekilde kayıtlıdır:

Ƙamu Ƙuds ehli bu şudan içerler

Anı eyle **düzetmiş yég erenler**

[British Library, vr. 12a, B. 150]

Ƙamu Ƙuds ehli bu şudan içerler

Anı eyle **düzetmişler yég erler**

[Süleymaniye, vr. 143a, B. 150; Koyunoğlu, vr. 84a, B. 150]

Süleymaniye ve British Library nüshalarında yer alan aşağıdaki beyitte kafiye yokken Koyunoğlu nüshasındaki varyantlar bu problemi giderir:

Dil-ilë vaş **édemezem o Ƙuds'i**

Naşib **ola** görësiz siz de **Ƙuds'i**

[Süleymaniye, vr. 143b, B. 153]

Dil-ile vaş **édemezler bu Ƙuds'i**

Naşib **ola** görësin sen de **Ƙuds'i**

[British Library, vr. 12a, B. 153]

Dil-ile vaş **olunmaz Ƙuds éy şah**

Naşib **éde** görësin sen de **Alláh**

[Koyunoğlu, vr. 84a, B. 153]

Aşağıdaki örnekte Süleymaniye ve Koyunoğlu nüshalarında aynı varyant görülmekle birlikte bu varyant kafiye bozar. Bu nedenle British Library nüshasındaki varyant kafiye oluşturması nedeniyle daha makbuldür:

Şoķaķdan tā Harem içre girince  
Çü şaydum **nerdübân kaçdur çıkınca** [Süleymaniye, vr. 144a, B. 171]

Şoķaķdan tā Harem icre girincē  
Çü şaydum **nerdübān ben görincē** [British Library, vr. 12b, B. 171]

Şoķaķdan tā Harem içre girince  
Çü şaydum **nerdübân kaçdur çıkınca** [Koyunoğlu, vr. 84b, B. 171]

British Library nüshasında beytin kafiyesi yokken Süleymaniye nüshasındaki ikinci ve Koyunoğlu nüshasındaki birinci mısraın vezni, barındırdığı varyantlar nedeniyle bozuktur. Bu nedenle, British Library nüshasındaki varyant daha muteber olup Süleymaniye ve Koyunoğlu nüshalarındaki ikinci mısrada yer alan “girdüğ” varyantının kabulüyle kafiye düzelir:

Baş açuķ yalın ayak érdüğ anda  
**Cümlemüz** ihrām-ıla **biz girdüğ** anda [Süleymaniye, vr. 146a, B. 235]

Baş açuķ yalın ayak érdüğ anda  
**Ķamu** ihrām-ıla **biz érdüğ** anda [British Library, vr. 4b, B. 235]

Baş açuķ yalın ayak érdüğ **biz** anda  
**Ķamu** ihrām-ıla **girdük biz** anda [Koyunoğlu, vr. 90b, B. 235]

Aşağıdaki beyitte de kafiye kelimeleri farklıdır:

Yücēligi inen yüksesdür éy **cān**  
Ķıyās étseñ anı kırķ arşun **cān** [Süleymaniye, vr. 146b, B. 249]

Yücēligi inen yüksesdür éy **cān**  
Ķıyās étseñ anı kırķ arşun é **cān** [British Library, vr. 6a, B. 249]

Yücēligi inen yüksesdür éy **yār**  
Ķıyās étseñ anı kırķ arşun **var** [Koyunoğlu, vr. 82a, B. 249]

Beyitlerin, eserin orijinalinde nasıl olduğu, müstensihlerin kafiye oluşturmak amacıyla esere müdahale edip etmediği ise belli değildir.

#### d. Üsluba Dair Farklar

Koyunoğlu nüshasındaki bazı varyantlar Ahmed Fakîh'in üslubuyla farklılık gösterdiğinden muteber kabul edilemez. Örneğin, Ahmed Fakîh bir şehirden diğer şehre gidişe dair yazdığı beyitlerde başlıklardan önce birinci çoğul şahıs eklerine yer verir. Üstelik bu türden diğer örneklerde nüsha farkı yoktur [B. 156; 212]. Buna rağmen Süleymaniye ve British Library nüshalarında;

Vağan ğurbet édüben yola girdük  
Bi-ħamdillâh ki geldük Ķuds'e érdük [Süleymaniye, vr. 140a, B. 59; British Library, vr. 10a, B. 59]

şeklindeki beyit, Koyunoğlu nüshasında birinci tekil şahıs ağzından yazılmıştır:

Vağan ğurbet édüben yola girdüm  
Bi-ħamdillâh ki geldüm Ķuds'e érdüm [Koyunoğlu, vr. 81a, B. 59]

Benzer türdeki diğer beyitler dikkate alındığında Süleymaniye ve British Library nüshalarındaki varyant daha muteberdir.

Bir diğer beyitte Süleymaniye ve British Library nüshalarında “Çalap/Çalap” kelimesine yer verilirken bu kelime Koyunoğlu nüshasında müsten-sih müdahalesi gibi görünen “Allâh” varyantıyla karşılanmıştır:

Mü'ezzinler o Ķuppe\_üzre **tururlar**  
Géçe gündüz **Çalap'a** yalvarurlar [Süleymaniye, vr. 147a, B. 266]

Mü'ezzinler o Ķubbe\_üzre **dururlar**  
Gécé gündüz **Çalab'a** yalvarurlar [British Library, vr. 6b, B. 266]

Mü'ezzinler o Ķubbe\_üzre **otururlar**  
Gécé gündüz **Allâh'a** yalvarurlar [Koyunoğlu, vr. 82b, B. 266]

Bu farkın yanında ezan okumakla görevli müezzinlerin kubbenin üzerinde oturmaktansa ayakta durmaları daha mantıklıdır. Bu nedenle, Süleymaniye ve British Library nüshalarındaki varyantlar daha muteberdir.

Süleymaniye ve British Library nüshalarında geçen arkaik diyebileceğimiz “ışra” kelimesinin yerine Koyunoğlu nüshasında “imdi” kelimesine yer verilmiştir:



Ꞑulaꞑ dut gelüb ü diñle bu sözi  
Çevürmëgil bu sözden **ışra** yüzi

[Süleymaniye, vr. 150a, B. 343]

Ꞑulaꞑ dut diñlegil sen işbu sözi  
Çevirmëgil bu sözde **ışra** yüzi

[British Library, vr. 3b, B. 343]

Ꞑulaꞑ tutğıl berü diñle bu sözi  
Çevürmëgil bu sözden **imdi** yüzi

[Koyunoğlu, vr. 86a, B. 343]

Bu durum, “ışra” kelimesinin arkaik karşılanması nedeniyle müstehsik tarafından değiştirilmiş olabileceğini düşündürür. Bunun yanında Koyunoğlu nüshasındaki “berü” kelimesi Süleymaniye ve British Library nüshalarındaki “ışra” kelimesinin yerini almış gibidir; ancak cümle kuruluşu açısından Koyunoğlu varyantı problemlidir. Süleymaniye ve British Library nüshalarındaki farkın arkaikliği ve mananın doğruluğu bu varyantın daha muteber olduğunu düşündürür.

Bu türden durumlarda kimi zaman hangi varyantın esas kabul edileceği problemi ortaya çıkar. Nitekim bazı varyantlar beyte hem vezin hem mana açısından son derece uygundur.

British Library nüshasında Farsça “ezân dâden” tabirinden çeviri olduğu anlaşılan “ezân vér-” tabiri Süleymaniye ve Koyunoğlu nüshalarında “ezân oꞑu-” tabiriyle değiştirilmiştir:

Menâre dört-durur çün dört bucaꞑda  
Mü'ezzinler ezân **oꞑurlar** anda

[Süleymaniye, vr. 149b, B. 336]

Menâre dört-durur çü dört bucaꞑda  
Mü'ezzinler ezân **vérürler** anda

[British Library, vr. 3b, B. 336]

Menârelëri vardur dört bucaꞑda  
Mü'ezzinler ezân **oꞑurlar** anda

[Koyunoğlu, vr. 85b, B. 336]

### e. Eklenen Mısralar ve Beyitler, Değiştirilen Mısralar

Süleymaniye ve Koyunoğlu nüshaları British Library nüshasındaki kimi beyitlere ait mısraların arasına başka mısralar ekleyerek beyit sayısını birden ikiye çıkarır. British Library nüshasında;

O K ubbe içi mermer taşı mermer  
**Bakıncağ** heybet **alur** gişı **derler**

[British Library, vr. 10b]

şeklinde kayıtlı beyit, S uleymaniye ve Koyunoğlu n ushalarında farklıdır. Bu mısraların arasında iki mısra daha vardır ve bu sayede bir beyit artırılmıştır:

O K ubbe ici mermer tışı mermer  
**Ki ĥarc olmuř n c  biń biń ańa zer**

**İci ol K ubbe'n n  c kat kemerler**  
**Bakıncağ** heybet **alur** gişı **d rler**

[S uleymaniye, vr. 141a, B. 77-78]

O K ubbe içi mermer taşı mermer  
**Ki ĥarc olmuřdur ańa bunca biń zer**

**İci o K ubbe'n n  c kat kemerler**  
**Bakınca** heybet **olur** gişı **derler**

[Koyunoğlu, vr. 81b, B. 77-78]

Yine British Library nüshasında;

Res lull h oğurmuş ĥuĥbe anda  
  şidenler g dibd r anı anda

[British Library, vr. 3b]

şeklinde kaydedilen beyit, S uleymaniye ve Koyunoğlu nüshalarında araya birer mısra eklenmek suretiyle iki beyte ıkarılmıştır:

Res lull h oğurmuş ĥuĥbe anda  
**Anuń atlu dili beńzerdi anda**

**Se'adetd r  şitse ĥuĥbe anda**  
  şidenler g dibd r anı anda

[S uleymaniye, vr. 149b, B. 338-339]

Res lull h oğurmuş ĥuĥbe anda  
**Anıń datlu dili beńzerdi anda**

**Se'adetd r  şitse ĥuĥbe anda**  
  şidenler g dibd r anı anda

[Koyunoğlu, vr. 81b, B. 338-339]

Özellikle ilk örnekteki durum müstensih müdahalesinden ziyade beyitlerin eserin orijinalinde de böyle olduğunu düşündürür. Nitekim özellikle ikinci beytin ilk mısraındaki fark, mek na dair gözlemi gerektirir ve buraya gitmeyen biri tarafından sonradan eklenemez. Bu nedenle, British Library

nüşhasını istinsah eden müstensihin dikkatsiz olduğu yahut esere kasten müdahale ettiği söylenebilir.

Kimi beyitlerin bir mısraı her iki nüshada aynı olmakla birlikte diğer mısraları tamamen değişiktir. Süleymaniye ve British Library nüshalarında;

Gir ol Şahrê'nün altında **namâz kııl**

**Resûl'ün başı yeri andadır bil**

[Süleymaniye, vr. 141b, B. 91; British Library, vr. 11b, B. 91]

şeklinde yer alan beyit, Koyunoğlu nüshasında vezni de bozan büyük farklılıkları barındırır:

Gir ol Şahrê'niñ altında **kıl namâz**

**Nâleş édüb Allâh'a kılğıl niyâz**

[Koyunoğlu, vr. 87b, B. 91]

Her üç nüsha da karşılaştırıldığında beyte ait kafiyenin farklı olduğu görülür. Bununla birlikte, Koyunoğlu nüshasındaki ilk mısraın son tef'ilesi mesnevi veznine uymadığı gibi ikinci mısra mesnevi vezninden başka bir kalıpla (*fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün*) kaleme alınmıştır. Üstelik, Süleymaniye ve British Library nüshalarındaki ikinci mısra Kubbetü's-Sahre'nin altındaki mağarayla ilgili rivayete telmih yapar. Bu nedenle beytin Süleymaniye ve British Library nüshalarındaki varyantı daha muteberdir.

British Library nüshasında Medine Haremi hakkındaki gözlemlerini anlatmaya başlayan Ahmed Fakîh, ikinci mısradaki ilk dönem eserlerinde sıkça kullanılan kalıplaşmış bir giriş ifadesine yer verir:

Harêm'ün vaşfını dañı **déyélüm**

**Tütüler gibi şekerler yéyélüm**

[British Library, vr. 3a, B. 331]

Ancak Süleymaniye ve Koyunoğlu nüshalarında bu beytin ikinci mısraının yerinde tamamen farklı, tavsiye içeren bir mısra olduğu görülür. Bununla birlikte kafiye kelimeleri de farklıdır:

Harêm'ün vaşfını dañı **éşitgil**

**Gücün yétse senün eğlenme gétgil**

[Süleymaniye, vr. 149b, B. 331]

Harêm'in vaşfını dañı **éşitgil**

**Gücün yétse senün eğlenme gétgil**

[Koyunoğlu, vr. 85b, B. 331]

British Library ve Süleymaniye nüshaları ile Koyunoğlu nüshası arasındaki farklardan biri de ilk iki nüshada mesnevi metninin ortasında yer alan İbrahim Peygamber hakkında hece ölçüsüyle yazılmış beyitlerin/beyit düzeniyle tertip edilmiş dörtlüklerin Koyunoğlu nüshasında çıkarılmış olmasıdır. Bu şiir, British Library nüshasında üç, Süleymaniye nüshasında ise dokuz beyittir/dörtlüktür [B. 157.1-165.9].

Koyunoğlu nüshasını istinsah eden müstensihin metne müdahale ettiğini gösteren en önemli verilerden biri ise esere dışarıdan dahil edilen beyitlerdir: 87a sayfasındaki beyitler ile 87b sayfasının ilk üç beyti Süleymaniye ve British Library nüshalarında yoktur. Bu on üç beyit, tespitimize göre Âşık Paşa'nın *Garîb-nâme* adlı eserinde yüz beyitten oluşan sekizinci bölümün ikinci kıssasından alınmış olup miraç bahsini işledikleri için konuyla bağlantılı olarak *Kitâbu Evsâf* beyitleri arasına eklenmiştir.<sup>1</sup> 87a sayfasının başındaki ilk beyit *Garîb-nâme*'de bulunmamakla birlikte bütünlük açısından aynı konuyu işler. *Garîb-nâme*'de Koyunoğlu nüshasına kaydedilen son beyitten önce dört beyit daha bulunmasına rağmen bunlar aradan çıkarılmıştır. Beyitlerin vezni, *Kitâbu Evsâf*'ın vezninden farklıdır. Bu beyitlerin öncesinin Koyunoğlu nüshasında bulunup bulunmadığı nüshanın eksik olmasından dolayı belli değildir:

İşi bitüb döndi gétدی Muşţafâ  
Yokđur inkâr bu işe batğıl ٱañâ

Geldi Şahrê altına oturmağa  
Diledi ilkin namâza durmağa

Degdi boyı râst olmadı kıyâm  
İmâmesi yér étدی bir h'ş mağâm

Çün namâz kıldı oturdı ol Hâlîl  
Gökden éndi şoloğ sâ'at Cebre'îl

1 Âşık Paşa'nın benzeri türde eserler yazan şairleri etkilediği, örneğin Süleyman Çelebi'nin *Vesiletü'n-Necât* adlı eserinde *Garîb-nâme*'den alınmış beyitlerin bulunduğu bilinmektedir. Bkz. Ahmed Ateş, *Süleyman Çelebi, Vesiletü'n-Necât - Mevlid*, (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1954), 53-54; Faruk K[adri] Timurtaş, *Süleyman Çelebi, Mevlid (Vesilet-ün-Necât)*, 3. Baskı, (İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1990), X. Bu nedenle bu türden bir eklemenin Ahmed Fakih tarafından yapıp yapılmadığı, şimdilik tespit edilemeyen muhtemel ve muteber nüshalar ortaya çıkana kadar muğlaktır.

Şofra éndürdi Resûl'i toyladı  
Yédi ol h'ondan Resûl şükr eyledi

Yér ü gök ehli Resûl'ün hâlini  
Bildiler mi'râc-ıla ahvâlini

Cem' oluban cânı peygâmblerüñ  
Hizmetine geldiler ol serverüñ

Muştafa mi'râcını çün bildiler  
Dérilüb cümle selâma geldiler

Anda hâzır oluban ol cümle cân  
Resûl namâza tırdı\_anda nâgehân

Çünkü kâmet eyledi ol muhtedâ  
Cümle cânlar kıldı aña iktidâ

Oldılar anlar cemâ't bu imâm  
Ol namâzı kıldılar anda temâm

Bir kavülde şöyledür ki[m] ol namâz  
Gökler üstinde kılındı ol niyâz

Enbiyâ ervâhı anda cem'-idi  
Muştafa ol cem' içinde şem'-idi

Muştafa vardı yéne mekânına  
Söz içinde Kuds'e geldük biz yéne [Koyunoğlu, vr. 87a-87b]<sup>1</sup>

Yine Kudüs bahsi içerisindeki iki beyitten ilki Süleymaniye ve Koyunoğlu nüshalarında yer almasına rağmen British Library nüshasında yoktur. Diğer beyit ise üç nüshada birden nüsha farklarıyla yer alır. Bu beyitler de *Garib-nâme*'de yukarıdaki beyitlerle aynı bölüm içerisinde yer alıp Âşık Paşa'ya aittir. Müstensihler tarafından *Kitâbu Evsâfa* eklenebileceği gibi Ahmed Fakîh tarafından tazmin amaçlı eklenmiş de olabilir. Bu iki beyit, ikinci ihtimal göz önüne alınarak metinden çıkarılmamıştır:

1 İlgili beyitlerin Âşık Paşa'ya aidiyetinin tespiti için bkz. Âşık Paşa, *Garib-nâme (Tıpkıbasım, Karşılaştırmalı Metin ve Aktarma)*, haz. Kemal Yavuz, (İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2000), II/1:31-33, B. 5784-5795; 5800.

Degme divârında var bês pencere  
Degmesi biñ dürlü nağş u kıncere

[Ahmed Fakih, *Kitâbu Evsâf*, B. 72]

Degme bir pençerede envâ‘-ı câm  
Pençereler kıamusı kırıkdur temâm

[Ahmed Fakih, *Kitâbu Evsâf*, B. 76]<sup>1</sup>

Koyunoğlu nüshasındaki bir diğer müstensih müdahalesi eserin bitirilişine dairdir. Bu nüshada eserin son bölümü olan Şam bahsine yer verilmiş ve Medine bölümün ardından eklenen üç beyitle istinsah sonlandırılmıştır. Bu üç beyit, muhtemelen müstensihe ait olduğundan çalışmamızın metnine dahil edilmemiştir:

Şoñucu érdi çünkim intihâya  
Kıamu hâcetler érdi intihâya

Ve ger tafşil olunsa âhiri yok  
Hemân tafşile hâcet olmasun çok

Bu nazmın hâtmine kılduğ cevâbı  
Dégil vallâhu a‘lem bi‘ş-şavâbı

[Koyunoğlu, vr. 88b]

British Library nüshasıyla Süleymaniye ve Koyunoğlu nüshaları arasında kimi beyitlerin yeri konusunda da farklar görülür. Ancak Süleymaniye ve Koyunoğlu nüshalarındaki beyit sıralaması konu bütünlüğü ve anlatım üslubu dikkate alındığında daha yerindedir. Bu nedenle, bu türden farklılıklarda Süleymaniye ve Koyunoğlu nüshalarına bağlı kalınmış ve bu durum, tenkitli metin bölümünde aparatlarda belirtilmiştir.

### ***Kitâbu Evsâfi‘l-Mesâcidi‘ş-Şerîfe‘nin İlk Neşri ve Neşre Dair Bir Eleştiri***

*Kitâbu Evsâfi‘l-Mesâcidi‘ş-Şerîfe* ilk olarak 1963 yılında Hasibe Mazıoğlu tarafından bir bildiriyle tanıtılmış,<sup>2</sup> eser içerisinden bazı örnek beyitler neşredilmiş<sup>3</sup> ve ardından yine aynı araştırmacının hazırladığı bir çalışmayla

1 Bkz. Âşık Paşa, *Garib-nâme*, II/1:25-27, B. 5757-5758.

2 Hasibe Mazıoğlu, “Anadolu‘da XIII. Yüzyıl Ürünlerinden Yeni Bir Eser”, *X. Türk Dil Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler 1963*, (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1964), 75-79.

3 Hasibe Mazıoğlu, “Geçmişin Türkçesinden Örnekler”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, 13, s. 145 (Ekim 1963): 26-30.

1974 yılında Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanmıştır.<sup>1</sup> Mazıoğlu, hazırladığı bu çalışmanın ilk bölümünde *Kitâbu Evsâfi'l-Mesâcidi's-Şerife* şairi olduğunu düşündüğü Bahâeddîn Veled'in müridi, *Menâkıbü'l-Ârifin*'de bahsedilen Ahmed Fakîh hakkında bilgiler verir, Ahmed Fakîh'in *Çarh-nâme* ve *Kitâbu Evsâfi'l-Mesâcidi's-Şerife* adlı eserleri hakkında malumat aktarır, *Kitâbu Evsâf*'ın konusunu belirtir, eserin dil ve anlatım özellikleri üzerinde durarak yazmanın imla özelliklerini ve transkripsiyonlu metin kuruluşunda takip ettiği yola dair ilkeleri açıklar. Ardından bu incelemeler sırasında kullandığı kaynakları “Bibliyografya” başlığı altında sıralayarak *Kitâbu Evsâf*'ın transkripsiyonlu metin tenkidine geçer. Bu bölümün ardından metnin sözlüğü ve dizini gelir. Çalışmanın son kısmında ise eski usul üzere sağdan başlayarak *Kitâbu Evsâf*'ın British Library Or. 9847<sup>2</sup> numarada bulunan tek nüshasının ve ardından Selçuk Es'in özel kitaplığında kayıtlı “Menâkıb-ı Hâce Fakîh Aḥmed Sulṭān ‘Aleyhi'r-Raḥmeti Ve'r-Rıdvān” başlıklı *Ahmed Fakîh Menâkıbı*'nın tıpkıbasımına yer verir. Eserin en sonunda ise çalışmayı tamamlayan, baskı içerisindeki hataları düzelteren “Yanlış - Doğru Cetveli” yer alır.

Bu çalışma, yayımlanmasından bir sene sonra 1975 yılında *Türk Dili* dergisinde çıkan “Güçlük Nerede” başlıklı yazıyla Orhan Şaik Gökyay tarafından ilmî gerekçelerle eleştirilir.<sup>3</sup> Makale daha sonra yazarın *Destursuz Bağa Girenler* adlı kendine has üslupla kaleme aldığı oldukça sert tenkitlerini ihtiva eden kitabında da yer alır.<sup>4</sup> Orhan Şaik Gökyay, bu makalesinde Mazıoğlu neşrindeki “bağışlamakta güçlük çektiği” kimi yanlış okumaları

- 1 Hasibe Mazıoğlu, *Ahmed Fakih - Kitâbu Evsâfi Mesâcidi's-Şerife*, 1. Baskı, (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1974).
- 2 Hasibe Mazıoğlu neşrinde eserin bulunduğu mecmuanın kütüphane numarası Or. 9848 olarak verilmişse de doğrusu Or. 9847'dir. Nitekim Mazıoğlu, eseri tanıttığı ilk bildiride doğru numarayı vermiştir. Bkz. Mazıoğlu, “Anadolu'da XIII. Yüzyıl Ürünlerinden Yeni Bir Eser”, 75. Bu hata sonraki bazı araştırmacılar tarafından da tekrar edilmiştir.
- 3 Orhan Şaik Gökyay, “Okurken VIII: Güçlük Nerede”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, 32, s. 289 (Ekim 1975): 549-550. Aynı makale eksik yayımlandığı için bir kez daha neşredilmiştir. Bkz. Orhan Şaik Gökyay, “Okurken VIII: Güçlük Nerede”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, 32, s. 291 (Aralık 1975): 707-710.
- 4 Orhan Şaik Gökyay, *Destursuz Bağa Girenler*, 1. Baskı, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1982), 206-209. Orhan Şaik Gökyay'ın Mazıoğlu neşrinde bulunduğu hatalar ve tamamını makalesine almadığı eski yazı rika hattıyla yaptığı düzeltmeler şahsi kitaplığındaki Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanan *Kitâbu Evsâf* baskısında görülebilir. Kitap, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi'nde (İSAM), T811.213 AHM.K raf numarasında kayıtlıdır.

ve sözlükte yanlış verildiğini düşündüğü bazı anlam karşılıklarını eleştirir. Hasibe Mazıoğlu, ilgili eleştiriye bir ay sonra aynı dergide yayımlanan “Güçlüğün Nerede Olduğu” başlıklı bir yazıyla cevap verir.<sup>1</sup> Mazıoğlu bu yazısında Orhan Şaik Gökyay’ın eleştirdiği kimi noktaların yanlışlığına dikkat çeker.<sup>2</sup> Gökyay, yazısının sonunda bir metnin hangi nedenlerle hatalı neşredilebileceğinin üzerinde durur: “İmdi, bizi yukarıdaki yanlışlara götüren güçlük nereden geliyor? Kaç kez belirttiğimiz gibi, bu elimize aldığımız metnin uzağında durmamızdan ileri gelmektedir. Konunun örgüsünü tanımamaktan, bu örgüyü meydana getiren iplikleri bağlayamamaktan, çıplak sözcüklerin dışına çıkamamaktan, bize ışık tutacak kaynakları bilmemekten, ya da onları bir yana bırakacak denli üşencimizden doğuyor.”<sup>3</sup>

Orhan Şaik Gökyay, yukarıdaki alıntıda görüldüğü üzere her ne kadar yazısının sonunu araştırmacılar için dikkat edilmesi ve ders çıkarılması gereken ifadelerle getirirse de yazdığı sert eleştiri yazısını muhtemelen daha da keskinleştirecek ve *Kitâbu Evsâf*’ın yeniden neşrini gerektiren metnin kurgusuna dair oldukça büyük hataya dikkat çekmemiştir.

### **Güçlük Burada: Yeniden Neşrin Gerekliği Üzerine**

Hasibe Mazıoğlu, Orhan Şaik Gökyay ve bu isimlerin ardından gelen, Ahmed Fakih, *Kitâbu Evsâf* ve hac seyahat-nâmeleri üzerine çalışan araştırmacılar Mazıoğlu tarafından yayımlanan eserde *Kitâbu Evsâf* varaklarının yanlış sıralandığını tam anlamıyla fark edememiştir.

Bu konuda karşılaştığımız sınırları belli tek tespit Adnan Oktay’a aittir. Oktay, Kudüs tasvirleri üzerine kaleme aldığı makalesinde<sup>4</sup> Mazıoğlu neşrini esas alarak Mekke anlatısının ardından Kudüs anlatısına geçildiğini, bu

1 Hasibe Mazıoğlu, “Güçlüğün Nerede Olduğu”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, 32, s. 290 (Kasım 1975): 665-666.

2 Orhan Şaik Gökyay’ın o dönemde Türk Dil Kurumu’nda görev yapan Cahit Külebi, Ömer Asım Aksoy ve diğer yandan Hikmet Dizdaroğlu ile *Türk Dili* dergisinde eksik yayımlanan “Güçlük Nerede” başlıklı makalesi ve Hasibe Mazıoğlu’nun Gökyay’ın eleştirisinin haklı olduğuna dair görüşleri hakkındaki Ekim 1975 tarihli yazışmaları bugün Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi’nde (İSAM) TDV İKA, Orhan Şaik Gökyay Arşivi: OŞG-1461 numarada kayıtlı dosya içerisinde yer almaktadır.

3 Gökyay, *Destursuz Bağa Girenler*, 209.

4 Adnan Oktay, “Kudüs Tasvirleri: Kitâbu Evsâfi Mesâcidi’ş-Şerîfe ve Tuhfetü’l-Harameyn Örnekleri”, *Mukaddime*, 9, s. 1 (2018): 111-132.



arada kopuk sayfaların olabileceğini; ancak bunun yanında bu anlatının sayfa ortasında başlamış olabileceğini de belirterek kesin hüküm vermekten kaçınır. Mazıoğlu neşrindeki 136. beyitten sonra<sup>1</sup> Kudüs anlatısının izleri olduğunu, 8a sayfasının başında bu durumun netleştiğini söyler. Bu durumu iki nedene bağlar: Şair ya bir anda dalgınlık icabı yahut başka bir nedenle Kudüs'ü anlatmaya başlamıştır veya buradaki bazı sayfalar kopuktur. Yine Oktay'a göre 139. ve 142. beyitler arasında hangi mescidin anlatıldığı belirsizdir. Bunun bir diğer nedeni de ciltleme hatası olabilir. Oktay, Kudüs anlatısının 8a ve 8b sayfalarında mevcut olduğunu belirtir.<sup>2</sup> Bu tespitler yalnızca eserin Kudüs bahsine ve bununla bağlantılı olarak 8a ve 8b sayfalarına aittir. Bunun haricinde ilgili makalede eserin genelinde varakların karışmış olabileceğine dair bir tespite ve incelemeye yer verilmemiştir. Menderes Coşkun da eserin ilk bakışta belli bölümlere ayrılmış düzenli bir eser görünümünde olduğuna; ancak okunduğunda bölümler içindeki konu akışının düzgün olmadığına dikkat çeker<sup>3</sup> ve fakat bu konuda ayrıntılı bir tespite yer vermez.

İlgili hatanın en büyük nedeni British Library'de yer alan *Kitâbu Evsâf*'ın da içerisinde bulunduğu mecmuanın sayfalarının sonradan numaralandırılmış olmasıdır. Bu numaralandırma muhtemelen eserin baştan sona orijinalinde olduğu gibi sıralandığı düşüncesini doğurmuştur. Hasibe Mazıoğlu ve onun ardından Ahmed Fakîh ve *Kitâbu Evsâf* hakkında çalışmalar kaleme alan çoğu araştırmacı, nüshanın aralarında varak eksiklikleri olduğunu belirtse de mecmuanın dağıldıktan sonra özensizce, konu bütünlüğü gözetilmeden yeniden ciltlendiğini, aralardaki varakların da bu şekilde kaybolduğunu düşünmemiştir. Ancak gerek konu bütünlüğü gerekse Ahmed Fakîh'in hacca gidişi sırasında izlediği güzergâh ve kronolojik anlatım üslubu dikkate alındığında, varakların mecmua içerisinde düzensizce yer aldığı, bu nedenle nüshanın dağıldıktan sonra karışık şekilde yeniden ciltlendiği anlaşılır.

1 Oktay'ın Kudüs anlatısının 136. beyitten itibaren başladığını söylemesi hatalıdır. Bkz. Oktay, "Kudüs Tasvirleri", 116, n. 6. Kudüs'e dair anlatı 8a sayfasında, Mazıoğlu neşrindeki 139. beyitle başlar.

2 Oktay, "Kudüs Tasvirleri", 116, n. 6.

3 Coşkun, *Manzum ve Mensur Osmanlı Hac Seyahatnameleri*, 43.

*Kitâbu Evsâf* nüshasının elimizdeki 1b sayfasının başında, eserin adı “Kitâbu Evşâfi’l-Mesâcidi’ş-Şerife Beytü’l-Muḫaddes ve’l-Ḥalil ve Ḥaremi’l-Mekketi’ş-Şerife ve Ḥaremi’l-Medîneti’l-Müşerrefe ve’l-Medîneti’l-Müşerrefe” şeklinde kayıtlıdır. Sürh mürekkeple yazılan bu başlık, Mazıoğlu neşrinde de yer almış; ancak sondaki “ve’l-Medînetü’l-Müşerrefe” ibaresine yer verilmemiştir. Bu başlık ve ardından gelen besmele, 1b sayfasının eserin başlangıcı olduğunu şüpheyeye mahal bırakmayacak şekilde gösterir. Bununla birlikte 1b sayfası;

Muḫammed ḥürmetiçün éy Ḥuzâyâ

EBÜ BEKR Ü ‘ÖMER ‘OŞMÂN ‘ALİ [...] [Ahmed Fakih, *Kitâbu Evsâf*, vr. 1b, B. 8.]

beytiyle sona erer. 1b sayfasında eserine münacatla başlayan Ahmed Fakih, seyahatinin rahatça geçmesi, hacıların kolaylıkla gidip dönmesi için Allah’a dua eder. Nüshanın 2a sayfasında Hz. Muhammed’e dair bir anlatının başladığı görülür. Mazıoğlu, isabetli şekilde buna dikkat çekerek arada varak kopukluğu olduğunu belirtir. Halbuki 9a sayfasının ilk beytinde gücü yetenin hacca gitmesi, farzın ve sünnetin terk edilmemesi konusunda bir beyit bulunur. Ardından gelen beyitlerde hacca niyet etmenin sevabına ve Hz. Muhammed’in hacdan elde edilecek sevabın gazadan elde edilecek sevaptan daha fazla olduğunu belirttiği bir hadisi aktarılır ve sonrasında Ahmed Fakih tarafından, hacca gitmenin zahmetleri olsa da bu yolda rahmet tohumları ekildiği belirtilir. Bu nedenle bir önceki varakla konu birliği görülen 9a sayfasının 1b sayfasından sonra gelmesi Ahmed Fakih’in muhatabını henüz eserin başında hacca teşvik etmeye çalıştığı düşünüldüğünde yerinde olur. Nitekim aynı zamanda 9a ve 9b sayfalarında “Faşl Fî Münâcâti’r-Raḥmân Sübhâ[nehû]” başlıklı bir münacat yer alır. Bunun da elimizdeki British Library nüshasında ve buna dayanarak hazırlanan Mazıoğlu neşrinde olduğu gibi eserin ortalarından ziyade başlarında, 1b sayfasından sonra gelmesi mesnevilerin düzeni düşünüldüğünde daha uygundur. 9b sayfasında yer alan son beyit yeni bir anlatının başlayacağını haber verir. Bu anlatı, yolculuğun başlangıcına ve Kudüs’e dairdir. Bunun ardından gelen sayfa hac güzergâhı dikkate alındığında 10a sayfası, bu güzergâh sıralamasına göre ise Ahmed Fakih’in eserinde ilk olarak bahsetmesi gereken menzil Mazıoğlu neşrinde görüldüğü gibi Medine değil Kudüs olmalıdır. Ayrıca

10a sayfasının hemen başında yer verilen ilk altı beyit, Ahmed Fakîh'in ikamet ettiği yerden ayrılırken tanıdıklarıyla vedalaşmasına dairdir. Bu beyitlerin, işlediği konu ve kronolojik anlatım itibarıyla Mazıoğlu neşrindeki gibi eserin ortasında bulunması imkansızdır. Yine aynı sayfada Kudüs'e dair başlık atılmadan önce hacca ve Kudüs'e gidilmesi gerektiği ve Kudüs'e varıldığı konusunda iki beyit yer alır:

Gel imdi hacc-ıla **Ḳuds**'e gédülüm

Ḥaḳ'ın hürilerin ḳucagédülüm

[Ahmed Fakîh, *Kitâbu Evsâf*, vr. 10a, B. 53]

**Vaṭan ğurbet édüben yola girdük**

Bi-ḥamdillâh ki geldük **Ḳuds**'e érdük

[Ahmed Fakîh, *Kitâbu Evsâf*, vr. 10a, B. 59]

Halbuki Ahmed Fakîh, Mazıoğlu neşrinde 1b sayfasındaki eksik münacatın ardından 21. beyitte beyit sıralaması içerisinde Mekke'den Medine'ye gittiğini belirtir ki bu beytin burada yer alması kronolojik anlatım dikkate alındığında mümkün değildir. Ahmed Fakîh, kutsal şehirlerle ilgili anlatımına ilk olarak Kudüs'le başlar.

10a sayfasında Kudüs'e gittiğini belirten Ahmed Fakîh, 11b sayfasının sonuna kadar bu yerle ilgili gözlemlerini aktarır. Anlatılan konunun devamlılığı açısından 11b sayfasından sonra 8a ve 8b sayfaları gelmelidir. Nitekim bu sayfalarda Kudüs'e dair anlatılara yer verilirken yine Kudüs'te bulunan Mescid-i Aksâ, Hz. İsa'nın beşiği ve Kubbe-i Silsile'ye dair beyitler yer alır. 8a ve 8b sayfalarının ardından 12a sayfasında yine Kudüs'ten bahsedilir. 11. ve 12. varaklar konu devamlılığı açısından müteakip gibi görünse de Mazıoğlu neşrinde 8. varığın bulunduğu yer Mekke bahsinin içerisindeki bu varığın Kudüs'ten bahsetmesi nedeniyle Mekke bahsi içerisine yerleştirilmesi tamamen yanlıştır. Ahmed Fakîh, 12a sayfasında Kudüs'ten Halîlürrahmân'a geçtiğini belirtir. Bu bilgi, güzergâh açısından da uygundur:

**Gédüb Ḳuds'den Ḥalîlullâh'a érdük**

Bi-ḥamdillâh mübârek yeri gördük

[Ahmed Fakîh, *Kitâbu Evsâf*, vr. 12a, B. 156]

12a sayfasının sonunda “Faşl Fî Medḥi ‘Adesi'l-Ḥalîl ‘Aleyhi's-Selâm” başlığı bulunur. 12b sayfasının başında ise bu şiire ait beyit düzeniyle tertip

edilmiş üç beyit/dörtlük yer alır. Üçüncü beytin/dörtlüğün ardından Halîlürrahmân adlı menzile gelen Ahmed Fakîh, burada bulunan Hz. İbrahim'in kabrine (Haremü'l-Halîl'e) dair bilgiler aktarır. Hemen ardından gelen 13a ve 13b sayfalarındaki beyitlerde de Hz. İbrahim'in eşi Sâre'nin, oğlu Hz. İshak'ın ve İshak'ın eşi Râbia'nın, Hz. Yakub'un ve Yakub'un eşi Lika'nın bu kabrin içerisinde gömülü olduğu belirtilir. 13b sayfasının sonunda Hz. Yusuf'un da bu mekânda gömülü olduğunu ve mezarının burada bulunduğunu aktaran bir beyit kayıtlıdır. Ancak Mazıoğlu neşrinde, Hz. İbrahim'in kabrine dair beyitlerin ardından Medine'ye dair beyitlerin geldiği görülür. Halîlürrahmân'a ait beyitlerse eserin başındaki Medine bahsi içerisine yerleştirilmiştir. Bu nedenle, 4a sayfası konu bütünlüğü ve güzergâh açısından 13b sayfasından hemen sonra gelmelidir. Bu sayede, 13b sayfasının sonunda yer alan;

**Yûsuf Peygâmbere** atasına yakın

Yatur düzmişler aña dahı bir **sin**

[Ahmed Fakîh, *Kitâbu Evsâf*, vr. 13b, B. 196]

beytiyle 4a sayfasının başında yer alan beyit, anlatılan konu ve mekâna dair tarihî bilgiler itibarıyla süreklilik arz eder:

**O dahı türbê içre ayru yatur**

Çamunuñ türbesinde berç urur nûr

O **Yûsuf**dur ki çardaşları anı

Çuyuya şaldılar çurtuldu cânı

[Ahmed Fakîh, *Kitâbu Evsâf*, vr. 4a, B. 197-198 vd.]

4b sayfasında yer alan Halîlürrahmân bölgesine dair üç beyit de yine coğrafyaya dair bildiklerimizle ve güzergâhla uygunluk gösterir. 4b sayfasında yer alan ilk beyitte zikredilen Ali Bekke isimli şahsın mezarı, Mazıoğlu neşrindeki beyitlerin sıralamasına göre Medine'de değil Halîlürrahmân'dadır. Mazıoğlu, hazırladığı sözlükte de yanlış yaparak Ali Bekke'nin "Medine mezarlığında yatan bir kişi" olduğunu söyler. Nitekim aynı isim ufak bir değişikliklerle Esîrî'nin *Hüsâm-nâme* adlı manzum hac seyahat-nâmesinde "Yatur anda çü Şeyh 'Alî Bekkâr" şeklinde geçer ve bu zatın Halîlürrahmân'da medfun olduğu belirtilir.<sup>1</sup> Bunun yanında, aynı sayfanın başında yer alan ikinci ve üçüncü beyitlerde Ahmed Fakîh, Mekke'ye gitmek üzere

1 Kolbaş, "Esîrî'nin Hüsâm-nâme Adlı Manzum Hac Seyahat-nâmesi", 474.

yola çıkılacağını ve otuz beş günde Mekke'ye vardıklarını aktarır. Esîrî'nin çizdiği güzergâhta da hemen hemen aynı sürede Halîlürrahmân üzerinden Mekke'ye varılır. Ancak Mazıoğlu neşrindeki güzergâh takip edildiğinde 4a ve 4b sayfalarındaki beyitlerde Halîlürrahmân menziline dair herhangi bir ifade yer almadığından ve zikredilen isimlerin nerede medfun olduğu Mazıoğlu tarafından araştırılmadığından bu beyitlerde Medine'den bahsedildiği zannedilmiştir. Bu yanlışlık ise beyitlerin sıralaması esas alındığında kronolojik anlatım itibarıyla Ahmed Fakîh'in anlatımında Medine'den Mekke'ye geçtiği gibi bir sonuca sebebiyet vermiştir.

Ahmed Fakîh, 4b sayfasında Halîlürrahmân'dan (Mazıoğlu neşrindeki kronolojik anlatıma göre hatalı olarak Medine anlatısından) Mekke'ye geldiğini söyledikten sonra "Fî Zıkrî Vaşfi Mekke Şerrefehullâhu Te'âlâ" başlıklı mesnevi formundaki şiirle Mekke'nin vafına ve burada yaşananlara geçer. Bu bölüm, 7b sayfasının sonuna kadar devam eder. Mazıoğlu neşrinde 7b sayfasındaki Mekke bahsi ve sayfanın sonlarında yer alan Hz. Muhammed'e dair anlatının başlangıç beyitlerinin ardından 8a sayfasındaki Kudüs'e dair beyitlere yer verilir. Ancak yazmanın 2a sayfasının başındaki Hz. Muhammed'e dair anlatı 7b sayfasının sonundaki anlatıyla uygunluk gösterir. Bu nedenle 7b sayfasından sonra 2a sayfasının gelmesi Mazıoğlu neşrine göre daha yerinde olur. Hatta 2a sayfasının başındaki Hz. Muhammed'in Hz. Ebû Bekir ile birlikte Mekke'den Medine'ye hicret etmelerine dair anlatılan kıssa güzergâh bilgisiyle uygunluk gösterir. Kısacası Mazıoğlu neşrinde görülen sıralamaya göre 1b sayfasındaki münacatın ardından Mekke'den Medine'ye geçildiğinden bahsedilmesi ve Medine'nin anlatılmasının ardından Mekke'nin vafına dair beyitlerin yer aldığı varlığın yerleştirilmesi yanlıştır. Ahmed Fakîh, hicret anlatısı üzerinden Hz. Muhammed'in Mekke'den Medine'ye hicretiyle kendi yolculuğunu paralel olarak kurgulamıştır. Mazıoğlu'nun 2a sayfasını 1b sayfasındaki münacattan sonra yerleştirmesi konu bakımından uygun olmadığı gibi eserin kronolojik anlatımı yani yolculuk anlatısını Medine'den başlatması açısından da hatalıdır. Üstelik 2b sayfasında yer alan beyitte Ahmed Fakîh, açıkça Mekke'den Medine'ye göçüklerini belirtir. Bu nedenle Mekke bahsi kronolojik anlatım açısından sıralama itibarıyla muhakkak Medine bahsinden önce gelmelidir:

Çü **Mekkē'den göçüben** yola düşdük

Biz on günde **Medīne**'yē erişdük

[Ahmed Fakih, *Kitābu Evşāf*, vr. 2b, B. 309 vd.]

Bu beytin delaletine rağmen Mazioğlu neşrindeki sıralamaya göre Ahmed Fakih'in önce Medine'den bahsedip sonrasında Mekke'den bahsetmesi garip olduğu gibi Mazioğlu'nun bunu farketmemiş olması da hayli tuhaftır.

2b sayfasında yer alan “Fī Zıkrı Vaşfi Mescidi'l-Medīneti ve Mā Fihā Min Ziyārati” başlıklı bölüm Medine'nin vasfında kaleme alınmıştır. Medine'ye dair anlatılanlar 3b sayfasının sonlarına kadar devam eder. Mazioğlu neşrinde bu sayfaların ardından gelen 4a sayfasındaki beyitler Medine'den bahsetmediği gibi Halilürrahmân'a dairdir. Bu nedenle, 3b sayfasından sonra konu bütünlüğü dikkate alındığında 14a ve 14b sayfaları gelmelidir. Nitekim 3b sayfasında yer alan beyitlerde zikredilen Hz. Muhammed'in türbesine dair beyitler 14a sayfasındaki beyitlerde yer verilen “türbe” kelimeleriyle [B. 347'den başka B. 349; 351] uygunluk gösterir:

Resül **türbē**sinün kırşundur üsti

Anuñ içindedür ol Tañrı döstü

[Ahmed Fakih, *Kitābu Evşāf*, vr. 3b, B. 346 vd.]

Bu **türbē** dört bucaqludur bil imdi

Görē-durur gibiyem anı şimdi

[Ahmed Fakih, *Kitābu Evşāf*, vr. 14a, B. 347]

Yine 2b ve 3a sayfalarında görülen Hz. Muhammed'in nuruna dair beyitler de [B. 320; 323.2] 14a sayfasında yer alan beyitteki “nür” kavramıyla [B. 348] birleşir. 2b sayfasındaki beyitler ile 3a sayfasındaki beyitler konu ve anlatılan mekân bazında birbiriyle uygunluk gösterir:

İki rek'at namāz kııl ét ziyāret

**Resül'ün nūrunı** gör zi beşāret

[Ahmed Fakih, *Kitābu Evşāf*, vr. 2b, B. 319]

Çü haqdur **nūrunı** görgil **Resül'ün**

Kim inkār eyler-isē yok imānı

[Ahmed Fakih, *Kitābu Evşāf*, vr. 3a, B. 323.2]

Ki andan yayılır 'ālem[le]rē **nūr**

Bu **nūrdandır** gönüllerdēki sürür

[Ahmed Fakih, *Kitābu Evşāf*, vr. 14a, B. 348]

Halbuki Mazioğlu neşrinde 3b sayfasından sonra gelmesi gereken Medine'ye, Medine'den sonraki Şam menziline ve Ahmed Fakih'in eve dönüşüne

dair 14a sayfasından başlayıp 17a sayfasına kadar devam eden beyitler Halîlürrahmân'a dair bölümün ardından gelir. Bu durum, beyitlerde anlatılanlar açısından da hatalıdır. Nitekim Mazıoğlu neşrindeki sıralamaya göre Halîlürrahmân menziline sonra Şam'a dair bölüm gelmektedir ki bu sıralama kronolojik anlatım ve güzergâh açısından tamamıyla yanlıştır. Esîr'in verdiği bilgiler doğrultusunda II. Bayezid dönemindeki Osmanlı hac kervanı dönüş yolunda Mekke'den Medine'ye geçer ve Arap coğrafyasının iç kesimlerinden ilerleyerek Şam'a varır. Bu nedenle Şam menzili Mekke'ye gidiş güzergâhı üzerinde Kudüs menziline önce yer alsada Ahmed Fakîh'in eserin sonunda yer verdiği Şam'a dair bölüm Mekke'ye gidiş güzergâhını anlatmaz; Medine üzerinden dönüş sırasında Şam'a uğradığını ve bu sırada konakladığı Şam'ı anlattığını gösterir. Hatta Ahmed Fakîh, Şam'da konaklamalarının ardından çeşitli armağanlar ve yolculuk için at alıp eve gitmek üzere yola çıktıklarını belirtir.

British Library nüshasının sonunda, 17a sayfasında başlayıp 21b sayfasının sonuna kadar devam eden hece ölçüsüyle yazılıp beyit düzeniyle tertip edilmiş Kudüs övgüsünde dört şiir yer alır. 17a sayfasının başındaki beyitler konu itibarıyla 16b sayfasının sonundaki eserin bitirilişine dair beyitlerle anlatım açısından uygunluk gösterir. Bunun yanında yine 16b sayfasının sonundaki;

Veli Hâk'dan umar **Ķuds hürmetine**

Bağışlaya günâhın fazletine

[Ahmed Fakîh, *Kitâbu Evsâf*, vr. 16b, B. 418]

beytinde Ahmed Fakîh'in Kudüs hürmetine Allah'tan bağışlanma dilemesi, beraberinde gelen Kudüs övgülerinin yerinde olduğunu düşündürmekteyse de kesin bir şey söylemek yine de mümkün değildir. Ahmed Fakîh, henüz yola çıkacağı sırada, eserin başlangıcında da Kudüs'ü anar. Nitekim çeşitli şairlerin, eserlerini bu türden kutsal şehirleri anarak bitirdiği örnekler mevcuttur. Örneğin, Muhammed'in *Ferruh u Hüma* (*Ferruhnâme/İşknâme*) adlı mesnevisi bu türden eserlerden biridir.<sup>1</sup>

1 Semih Tezcan, İsmail Hakkı Aksoyak, *Muhammed - Ferruh u Hüma (Ferruhnâme)*, Sources of Oriental Languages and Literatures 148, (Cambridge, Massachusetts: Harvard University, 2021), 370, B. 8648-8649.

Buna göre gerek yazma nüshada gerekse yazma nüshaya güvenilerek Hasibe Mazıoğlu tarafından yayımlanan çalışmada British Library’de Or. 9847 numarada bulunan mecmuanın 1b ve 21b sayfaları arasındaki varakların yanlış sıralanarak ciltlendiği, doğru sıralamanın 1b, 9a-9b, 10a-10b, 11a-11b, 8a-8b, 12a-12b, 13a-13b, 4a-4b, 5a-5b, 6a-6b, 7a-7b, 2a-2b, 3a-3b, 14a-14b, 15a-15b, 16a-16b, 17a-17b, 18a-18b, 19a-19b, 20a-20b, 21a-21b şeklinde olması gerektiği söylenebilir.

Ahmed Fakîh’in geçtiği menzillere göre kronolojik anlatımı esas aldığı kesindir. Bu açıdan bakıldığında hem yazma nüshada hem de yazma nüshaya bağlı kalan Mazıoğlu neşrinde ilk bakışta Ahmed Fakîh’in anlatımına bulunduğu şehirden başladığı, Mekke’den sonra Medine’yi, Medine’nin ardından tekrar Mekke’yi, Mekke’den sonra Kudüs’ü, Kudüs’ten sonra Halîlürrahmân’ı, Halîlürrahmân’ın ardından Şam’ı anlattığı görülür ki böylesi karışık bir anlatıma yer verilmesi, eserin, şairi tarafından bu şekilde kronoloji dışı kaleme alınması hiçbir şekilde mümkün olmadığı gibi tamamen yanlıştır. Varakların yeniden sıralanması sonucunda Ahmed Fakîh’in ikamet ettiği yerden yola çıktıktan sonra Kudüs’e, Halîlürrahmân’a, Mekke’ye, Medine’ye ve son olarak Şam’a ulaştığı ve anlatımını bu sırayla kurguladığı anlaşılır. Bu güzergâh sıralaması, Esîrî’nin *Hüsâm-nâme* adlı manzum hac seyahat-nâmesinde çizdiği ve ilk dönemlerde Osmanlı hac kervanlarının tuttuğu tarihî yolla güzergâh açısından da tamamen uygundur.

Hasibe Mazıoğlu’nun ve onu kaynak alan diğer araştırmacıların Ahmed Fakîh’in hacdan “dönüşte” Kudüs’e uğradığını söylemesi ve burada kaldığı sırada oğlunu ve kızını özleyerek daha fazla kalamadığını belirtmesi tamamen yanlıştır.<sup>1</sup> Nitekim varakların yeniden dizilmesi Ahmed Fakîh’in dönüş yolunda değil henüz yolculuğun başlangıcı sayılabilecek dönemde, Mekke’ye gidiş sırasında Kudüs’te iki ay konakladığını gösterir. Şair, ailesine duyduğu özlemi ise dönüş yolunda, evi ve ailesiyle arasındaki mesafenin kısaldığı sırada, Şam’dan bahsettiği beyitlerin arasında dile getirir.

Kısacası, Hasibe Mazıoğlu tarafından hazırlanan *Kitâbu Evsâfi’l-Mesâcidi’ş-Şerîfe*, British Library’de bulunan mecmuanın kritiği yapılmadan

1 Mazıoğlu, *Ahmed Fakih - Kitâbu Evsâfi Mesâcidi’ş-Şerîfe*, 8; 13.



yayımlanmış, bundan dolayı varakların birbirine karışmış olabileceği düşünülmemiş ve gerek konu bütünlüğü gerekse hac güzergâhı hakkındaki dikkatsizlik eserin karışık ve yanlış olarak yayımlanmasına sebebiyet vermiştir.

*Kitâbu Evsâf*'ın yeniden neşrini gerektiren nedenlerden bir diğeri, metnin biri tam, diğeri eksik ve karışık iki yeni nüshasının tespit edilmiş olmasıdır. Bu yeni nüshalar British Library nüshasına yeni beyitler ilave eder ve çeşitli varyantlarla bu nüshadaki bazı bilgileri değiştirir. British Library nüshasındaki varakların sıralanmasına dair ortaya koyduğumuz usul bu nüsha gibi eksik ve karışık olan Koyunoğlu nüshasına uygulandığında varakların bu sıralamaya dahil edilebildiği görülür. Koyunoğlu nüshasına ait varaklar, aralarda eksikler olsa dahi Ahmed Fakîh'in kronolojik anlatımına göre sıralandığında ve bu sıralamaya ait şablon British Library nüshasının varak sıralamasının üzerine yerleştirildiğinde pek çok varak ve bu varaklardaki beyitler birbiriyle keşişir. Ancak Koyunoğlu nüshasının 87a sayfasında bulunan beyitler ile 87b sayfasında kayıtlı ilk üç beyit Kudüs bahsi içerisindeki Hz. Muhammed'in miracına dairdir ve muhtemelen eserin orijinaline ait olmayıp Âşık Paşa'nın *Garîb-nâme*'sinden alıntılanarak nüshaya ilave edilmiştir. Bu beyitler, diğer nüshalarda yoktur. Kısacası, Koyunoğlu nüshasının varakları aralarda eksiklikler olmakla birlikte kronolojik olarak 79a-79b (esere giriş), 80a-80b (yolculuğa hazırlık ve Kudüs), 81a-81b (Kudüs), 87b (ilk üç beyit hariç - Kudüs), 83a-83b (Kudüs), 84a-84b (Kudüs ve Halilürrahmân), 90a-90b (Halilürrahmân ve Mekke), 82a-82b (Mekke), 85a-85b (Medine), 86a-86b (Medine), 88a-88b (Medine ve istinsahı bitiriş) şeklinde sıralanmalıdır.<sup>1</sup> Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Kadızade Mehmed Koleksiyonu'nda yer alan tam ve sıralı nüsha ise yaptığımız bu sıralamayı doğrular.

British Library nüshasındaki varakların yanlış sıralanması Mazıoğlu neşrini kaynak alan daha sonraki araştırmacıları da hataya sevk etmiştir. Bu hata, ilgili neşirde yer alan sözlükte özellikle coğrafyaya bağlı kimi madde karşılıklarının da yanlış verilmesine neden olmuştur. Bunun yanında

1 Koyunoğlu nüshasının 89 numaralı varağının a yüzünde ferağ kaydı yer alır. Varağın b yüzü ise *Kitâbu Evsâf* nüshasına ait olmayıp aynı cilt içerisinde bulunan mensur eserin ilk sayfasıdır.

Mazıoğlu'nun yaptığı çalışmanın sözlük ve dizin bölümünde varak karışıklığından kaynaklanmayan pek çok hata ve eksiklik de vardır. 'Affân, Aḥmed, 'Alî Bekke, 'Ayn-ı Selvân, 'Ayn-ı Zerḫa ve Ḳubbetü'l-İslâm maddelerinin karşılıkları yanlış; Bedr, Ḥarem ve 'Irâḫ maddelerinin karşılıkları oldukça eksik, Râbi'a maddesinin karşılığı ise bir noktada doğru olmakla birlikte diğer yandan hatalıdır. Nitekim aynı madde altında verilen "İshak yalvacın karısı" karşılığı yetersiz olup metinde Râbi'a ismindeki birbirinden farklı iki kişi tek kişi zannedilmiş ve bu isim tek başlık altında ele alınıp açıklanmıştır. Yine "Aḥmed" maddesi "Muhammed Mustafa" olarak açıklanmasına rağmen ilgili beyitler Peygamber'den bahsetmez. Bu beyitlerde geçen "Aḥmed" şairin mahlasıdır. Üstelik Mazıoğlu, hazırladığı neşrin inceleme bölümünde bunların mahlas olduğunu belirtmiştir. Eser içerisinde bir bina adı olarak geçen "Ḳubbe-i Silsile" sözlükte ve dizinde yer almamış, tamlamayı oluşturan her iki kelime sözlük anlamlarıyla ayrı maddeler hâlinde verilmiştir. Sözlükteki kimi kelimeler ve örneğin "âzād" kelimesiyle oluşturulan birleşik fiiller gibi bazı maddeler alfabetik sıraya uymaz; yine dizindeki kimi kelimelerin karşısındaki beyit numaraları araştırmacıyı doğru beyte götürmez. Metin içerisinde geçen "aç-", "sağlam, kuvvetli" manasındaki "berk", "birle", "şal-", "soḫak", "ṭâḫat", "ur-", "uvaḫ", "yig-" gibi kimi kelimeler sözlüğe ve dizine dâhil edilmemiştir. Bunun yanında "1. Ayak. 2. Ayak (izi)" manalarında kullanılan "ḫadem" kelimesi "ayak"; "huzur, yan, ön" manasına da gelen "ḫat" kelimesi "kat"; "1. Uzun bir nesnenin veya yerin baş veya son noktası. 2. Hudut, sınır. 3. Kenar" manalarında kullanılan "uç" kelimesi "uç"; metinde "manevî bir acının, bir üzüntünün şiddetini azaltacak, ümit ve teselli kaynağı olacak şey, çare" gibi mecazî manada kullanılan "merhem" kelimesi yalnızca "merhem"; yine "mükafat, ecir, sevap" manasında kullanılan "müzd" kelimesi "karşılık" şeklinde açıklanmıştır. Bu ve bunun gibi diğer pek çok kelime karşılığı bir hayli eksik olup şairin kelimelere verdiği bütün anlamlar gözetilmeden açıklanmıştır. Çoğu kelime açıklamasının madde başı kelimeyle aynı olması (işâret = işaret, iş = iş, kaç- = kaçmak, ḫan = kan, ḫar = kar, ḫop- = kopmak vs.) sözlükçülük mantığına ve sözlük hazırlamanın gerekliliğine aykırıdır. "Mescid" kelimesinin karşılığı "cami" olarak eksik şekilde verilmiştir. Kimi kelime

karşılıkları ise metnin anlamına uygun olmadığı gibi araştırmacıyı yanıltabilecek türdendir. Örneğin “dere” kelimesinin karşılığı “vadi” şeklinde verilmeliyken “dere” olarak verilmiştir. Yine “gerçek” kelimesinin karşılığı “velî, evliyâ, ârif, ermiş” olması gerekirken “gerçek”; “götür-” maddesinin karşılığı “yukarı kaldırmak” olması gerekirken “götürmek”; “derle- (II)” maddesinin karşılığı “ter çıkarmak, terlemek” olması gerekirken “toplamak”; “düpdüz” maddesinin karşılığı “baştan başa, tamamıyla” olması gerekirken “düpedüz”; “heybet al-” maddesinin karşılığı “bir şey karşısında hayret etmek, şaşırarak, etkilenmek” olması gerekirken “korku duymak”; “él (I)” kelimesinin karşılığı “halk” olması gerekirken “el, yabancı” olarak verilmiştir. “Eş kıymette olmak, karşılık teşkil edecek değerde bulunmak, denk olmak” ve “erişmek, isabet etmek” manalarında iki ayrı madde hâlinde verilmesi gereken “deg-” kelimesi tek maddede “değmek” açıklamasıyla yer almıştır. Yine “sağ” maddesinin karşılığındaki beyit numaraları içerisinde ve doğal olarak mana ve madde başı noktasında “vücutta kalbin bulunduğu tarafın karşısında olan, sol karşıtı” ve “sağlam, sağlıklı, sıhhatli” manasındaki ayırım gözetilmemiştir. “Asla” manasındaki “sağın” kelimesi “sakınmak” manasında fiil olarak ele alınmıştır. Kubbetü's-Sahre'nin içerisinde yer alan ve Hz. Davud'un mucizesiyle meydana geldiği söylenen demirden iki nar ağacı vardır. Ancak sözlükteki “nâr” karşılığı “nur” olarak verilmiştir. Bu durumda araştırmacının söz konusu rivayetten haberi olmadığı ve nar ağaçlarını nur ağaçları olarak telakki ettiği anlaşılır. Bunların yanında metinde hatalı okunan “anca, andar, mürde” gibi kelimeler eserde geçmediği hâlde doğal olarak sözlükte yer almış ve yine tabîî olarak doğru okumayla ortaya çıkacak kelimeler sözlüğe girmemiştir. Örneğin, “cömerddedür” okunması gereken kelime “çü mürdedür” okunduğundan sözlükte “cömert” maddesi yoktur. Eserde “mürde” kelimesi geçmediği hâlde sözlükte ve dizinde yer almıştır. Yine “cinâni” şeklinde okunması gereken kelime “cihâni” olarak okunmuş; beyit, dizinde “cihân” maddesi altına alınmış ve “cinân” kelimesi metinde geçtiği hâlde bu sözcüğe ayrı madde açılmamıştır. “Kubeyş” ismindeki dağ, sözlüğe ve dizine “Kubaysar” olarak girmiştir. Diğer okuma hataları tenkitli metin bölümünde aparatlarda gösterildiğinden daha fazla örneğe burada yer vermeye gerek yoktur.

## METİN TESİSİNDE TAKİP EDİLEN YOL

- Metin, mümkün mertebe Eski Anadolu Türkçesinin dil hususiyetleri gözetilerek, metnin özellikle dil malzemesi oluşu nedeniyle yazma nüshaların bire bir aktarılması gerektiği dikkate alınarak transkribe edildi.
- Beyitler, bir önceki ve bir sonraki beyitlerin daha kolay tespit edilebilmesi için üçer üçer numaralandırıldı. Farklı nazım şekliyle yazılmış beyitlere/beyit düzeniyle tertip edilmiş dörtlüklere kendi içerisinde de numara verildi.
- Varak numaraları sayfaların sol kenarında bold ve köşeli parantez içerisinde gösterildi. Örn. [**B 2b**] [**K 90a**] [**S 153a**]. **B** ve **K** nüshalarındaki varaklar konu bütünlüğü gözetilerek yeniden sıralandı.
- İlgili beyitlerin ve beyit düzeniyle tertip edilmiş dörtlüklerin vezni, veznin değiştiği yerlerde köşeli parantez içinde verildi.
- Yazma metinde sürh mürekkeple yazılan başlıklar bold (kalın) olarak dizildi.
- Şairin mahlası sürh mürekkeple yazılmamasına rağmen her seferinde bold olarak belirtildi.
- Kudüs, Halilürrahmân, Mekke, Medine, Bedr ve Şam gibi bölge isimleri sürh mürekkeple yazılmamasına rağmen belirginleştirilmeleri amacıyla bold olarak dizildi.
- Vezin gereği eksik kalan mısralarda mümkün olduğunca metin tamiiri yoluna gidildi ve ilgili müdahale köşeli parantez [ ] içinde alındı.
- Aparatlardaki **S** kısaltması Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Kadızade Mehmed Koleksiyonu 407/3 numarada kayıtlı nüshayı, **B** kısaltması British Library, Oriental Manuscripts Or. 9847 numarada kayıtlı nüshayı, **K** kısaltması Konya Koyunoğlu Şehir Müzesi ve Kütüphanesi 13875/1 numarada kayıtlı nüshayı, **H** kısaltması ilgili kelimenin Hasibe Mazioğlu neşrindeki okunuşunu ve bu neşirdeki tasarrufları, **O** kısaltması Orhan Şaik Gökyay'ın "Güçlük Nerede" başlıklı yazısındaki tekliflerini ve **İ** kısaltması ise İskender Pala tarafından neşredilen İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı

Bölümü Türkoloji Kütüphanesi 246 numarada kayıtlı nüshaya dayanan neşri gösterir. Herhangi bir kısaltmayla belirtilmeyen tercihler tarafıma aittir.

- **İ** nüshası, daha önce de ifade edildiği üzere nüshanın meçhuliyeti nedeniyle görülememiştir. Eser sonundaki Kudüs övgüsüne dair şiirler İskender Pala neşriyle karşılaştırılmış ve bu neşirden alınmıştır. Pala neşrinde transkripsiyon alfabesi kullanılmadığından şiirlerin transkripsiyonu nüshaya değil kelimelerin sözlüklerdeki standart imlasına göredir.
- Kudüs övgülerine dair şiirler **S** ve **K** nüshalarında yer almadığından *Kitâbu Evsâf* metninin bütününe dahil edilmedi ve ayrı şiirler olarak değerlendirilerek mesnevi metninden ayrı numara verildi.
- **B** nüshasındaki Kudüs övgülerine dair şiirlerin beyit sıralaması ile **İ** nüshasındaki övgülerin sıralaması kimi zaman birbirini tutmamaktadır. Bu durumda **B** nüshasındaki sıralamanın sabit kalması şartıyla **İ** nüshasındaki beyitler mümkün mertebe aynı sıralama gözetilerek ilgili beyitlerin aralarına yerleştirildi.
- Nüsha farkları aparatla belirtilmiş olup ilk kelime yahut kelime grubu metin içerisinde yer verilen ve muteber olduğu düşünülen varyantı, “:” işaretinden sonrakiler metne dahil edilmeyen ancak nüshalarda kayıtlı diğer farkları gösterir. Aynı mısraya ait diğer varyantlar “||” işaretiyle birbirinden ayrılmıştır.
- Aparatlarda kimi nüsha farklarının yanına parantez içerisinde belirtilen “Vezni bozar”, “Vezni farklıdır”, “Kafiyeyi bozar”, “Redifi bozar”, “Vezni bozuktur” gibi notlar ilgili farkın muteber olmadığını ve varyant olarak kabul edilemeyeceğini gösterir.
- **S** nüshası elimizdeki en tam nüsha olduğundan esas nüsha kabul edilmiş, **B** ve **K** nüshaları ise **S** nüshasını tamamlayan nüshalar olarak değerlendirilmiştir. **S** nüshasında olup da **B** ve **K** nüshalarında olmayan birbiri ardına kaydedilmiş beyitler vardır. Bütün oluşturan sıralı beyitlerin ilgili nüshada olmadığını göstermek amacıyla sayfanın sol kenarına [**B** -], [**K** -] yahut [**S** -] kısaltması konulmuş, böylece bu nüshalara ait bir sonraki varak numarasına yer verinceye kadar

aradaki ilgili beyitlerin ilgili nüshada olmadığı belirtilmiştir. Bir nüshada olup da diğer nüshada olmayan ve blok oluşturmayan beyitler ise aparatta belirtilmiştir.

- **B** ve **İ** nüshasında kelimeler arasında kurulan tamlamalar bir nüshada Farsça, diğer nüshada Arapça kurala göre oluşturulduysa eser içerisindeki başlıkların Arapça olması nedeniyle Arapça tamlamanın yer aldığı nüshadaki fark tercih edildi.
- Özel isimlere gelen ekler özel adı ayırma yoluna gidilerek<sup>1</sup> kesme “ ’ ” işaretiyle ayrıldı.
- “Özel adlarda büyük harf kullanımı anlam bakımından da belirleyici”<sup>2</sup> olduğu görüşü doğrultusunda mısraların, özel isimlerin ve özel isimleri niteleyenler ile ismin yerine doğrudan kullanılan bazı sıfatların ilk harfleri büyük harfle yazıldı.
- Arapça kurallara göre yazılmış başlıklarda ilgili dilin kurallarına uyuldu.
- Bazı Arapça ve Farsça kelimeler, vezin gereği ses türemesine uğradığı şekliyle yazıldı. Örn. *şehir*, *dehir*, *‘ömür* vs.
- Arapça lâm-ı ta’rifle kurulan birleşik yapıların yazımında kesme “ ’ ” işareti kullanıldı. Örn. *Emîrül-Mü’minîn*. Lafzatullah ile birleşen kelimeler ise ayrılmadan imla edildi. Örn. *Resûlullâh*, *Ḥatîlullâh* vs. gibi.
- Hemzeyle imla edilmesi gereken kelimelerin “y” (ي) sesiyle imla edildiği durumlarda kelimeye müdahale edilmedi, yazmadaki şekli korundu. Örn. *dâ’imâ* - *dâyimâ*, *‘acâ’ib* - *‘acâyib* gibi.
- Vâv-ı ma’dûle’nin (*labial hı*) yazımında Tulga Ocak’ın önerisine uyuldu.<sup>3</sup> Örn. *h’oş*, *h’oz* vb.
- Türkçe kelimelerde ön ve son seste, kelimelere eklenen eklerde görülen ikiliklere müdahale edilmedi. Örn. *daşra* - *taşra*, *ıvacuḫ* - *ıvacuḫ*,

1 Mertol Tulum, *Tarihi Metin Çalışmalarında Usul - Nâme-i Kudsi (Menâkıbu’l-Kudsîyye)’nin Yayınlanmış Metninden Derlenen Verilerle • Birinci Kitap*, 2. Baskı, (Konya: Çizgi Kitabevi, 2017), 185.

2 Tulum, *Tarihi Metin Çalışmalarında Usul*, 171.

3 Tulga Ocak, “Labial *Hi*’nin Çeviri Yazıda Yazımı Sorunu”, *Çağdaş Türk Edebiyatına Eleştirel Bir Bakış Nevin Önberk Armağanı*, haz. Mehmet Ölmez, (Ankara: Simurg Yayınları, 1997), 167-172.

géri - gérü, yapılmışdur - yapılmışdur, buluşmuşlar - buluşuban vs.

- Eski Anadolu Türkçesinde ön seste görülen k- > g- değişimi göz önüne alınarak Türkiye Türkçesindeki mukabilleri *kendü*, *key*, *kez*, *kişi* olan kelimeler *gendü*, *gey*, *gez*, *gışı* şeklinde imla edildi.<sup>1</sup>
- Eski Anadolu Türkçesinde ön seste görülen t- > d- değişiminin imlası **S**, **B** ve **K** nüshaları arasında da düzensizdir. Bu türden kelimeler bir iki örnek hariç umumiyetle “**t**” (ط) harfiyle yazıldığından nüsha farkları arasında “**t**” ile yazılan varyant esas kabul edilmiştir. Mahmûd-ı Kaşgarî'nin verdiği şu bilgi ise fonolojik olarak bu kelimelerin “**d**” (د) sesiyle telaffuz edilmesi gerektiğini gösterir: “Kelimelerdeki bütün te'ler Oğuzlar ve onlara uyanlarda de'ye döner. Örnek: “Deve' için kullanılan tewe'ye onlar deve ismini verirler. 'Delik' için kullanılan ü.t'e onlar ü.d derler.”<sup>2</sup>
- Türkçe kelime veya ek sonundaki “**kef**” (ك / ك) harfiyle yazılan “**k**” sesleri, kendinden sonra vokalle başlayan bir kelime gelmesi durumunda telaffuz kolaylığı esas alınarak “**g**” sesiyle transkribe edildi. Örn. *geræg âbir*, *diræg üzre*, *dürüşmeg anda* vb. Yabancı kökenli kelimelerde ve bu kelimelerle kafiye oluşturan Türkçe sözcüklerde bu uygulamaya yer verilmedi.
- Yazma nüshaların imlasının transkripsiyon harfleriyle ve yeni atanan bazı özel karakterlerle Latin alfabesine mümkün mertebe bire bir aktarılması amaçlandı. Bu nedenle **S**, **B** ve **K** nüshalarındaki müstensih tasarruflarının transkripsiyonu yazma nüshalara bağlı kalınarak yapıldı. **İ** nüshasındaki benzeri kelimeler ve ekler de bu sisteme uyduruldu. Özellikle fonolojiye göre “**çim**” (چ) ve “**pe**” (پ) sesiyle telaffuz edilmesi gereken kimi kelimeler “**cim**” (ج) ve “**be**” (ب) harfleriyle yazılmışsa aynen transkribe edildi. Örn. *olub* (= olup), *heb* (= hep), *ic* (= iç), *üc* (= üç), *ağac* (= ağaç), *héc* (= héç), *kirec* (= kireç) vs. Bu türden tasarruflar **H** nüshasıyla farklılık arz etmesine rağmen aparatta nüsha farkı olarak gösterilmedi.

1 Bu konuda pek çok çalışmanın yanında bkz. Zeynep Korkmaz, “Eski Osmanlı Kaynaklarının Yayınında Transkripsiyonla İlgili Değerlendirmeler”, *Türkoloji Dergisi*, 8, s. 1 (1979): 76-77.

2 Kaşgarlı Mahmud, *Divânü Lugâti't-Türk (Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin)*, haz. Ahmet B. Ercilasun ve Ziyat Akkoyunlu, 3. Baskı, (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2018), 12.

- Kelime başında “elif” (ل) ve “ye” (ي), kelime ortasında ise ye (ي) ile yazılmış veya esreyle (ـ) harekelenmiş “i” ve “e” arası sesler (*kapalı e*) “e” harfiyle; kelime başında doğrudan elif harfiyle (ل) yazılmış, kelime ortasında hiçbir harfle gösterilmemiş veya üstünle (َ) harekelenmiş “i” ve “e” arası “kapalı e” sesleri ise genellikle “e” harfiyle gösterildi.
- Vezin gereği Türkçe kelimelerde özellikle “e” sesinde yapılan imaleleri göstermek niyetiyle imlada kelime ortasında ve sonunda “elif” (ل) harfi ile gösterilen sesler transkripsiyonda “ë”;<sup>1</sup> imale yapılmasına rağmen imlada kelime başında “elif” harfi ile yazılanlar, kelime ortasında herhangi bir harfle imla edilmeyenler ve “elif” harfi ile gösterilmeyip “h” (ه) harfi ile yazılanlar “e” harfiyle karşılandı. İmaleye ihtiyaç duyulmayan hecelerde de “e” sesi “elif” harfi ile yazıldığında bu sesler de “ë” harfi ile gösterildi. Hece ölçüsüyle yazılan şiirlerde de bu imlaya yer verildiğinde aynı uygulama tatbik edildi. Bu durum kimi yabancı kökenli kelimelerde de imlaya bağlı kalınarak uygulandı. Örn. *dëğül, gëlen, menäre, Harëmë* vs. İskender Pala neşrinde bu duruma işaret edilmediğinden bu neşirden alınan şiirlerde bu uygulamaya yer verilemedi.
- “e” sesinde yapılan imalenin yazma nüshada “elif” (ل) harfiyle gösterilmesi haricinde şairin vezin gereği yaptığı aruz tasarruflarının tespiti okuyucuya bırakıldı. İlgili örneklere inceleme bölümünde yer verildi.
- Standart imlada uzun yazılması gerekirken (ā, ī, ū) nüshalarda kısa yazılmış veya harekeyle gösterilmiş, vezin gereği zihaf yapılmış yabancı kökenli kelimelerdeki vokaller “ä”, “İ/i”, “ü” harfleriyle gösterildi. Örn. *şalavät, yärenler, peygäamber, pïrler* vs.
- Standart imlada kısa yazılması gerekirken (a, i) nüshalarda uzun (“elif” [ل] ve “ye” [ي] ile) yazılmış, vezin gereği uzatılmış yabancı

1 Türkçe kelimelerde hurûf-ı med adı verilen “elif” (ل), “vāv” (و) ve “ye” (ي) vokalleriyle imale yapmak ciddi bir kusur olarak görülmemiş; ancak başta “e” sesi olmak üzere “ö” ve “ü” vokalleriyle yapılan imalelere sıcak bakılmamıştır. Bu vokallerden “ö” ve “ü” “vāv” harfi ile karşılanmaktadır. “e” sesi ara seslerde gösterilmezken kelime sonunda “h” (ه) ile gösterilir. “Dolayısıyla “e” dışındaki bütün seslerle yapılan imaleler sadece sese isnat eder, şeklen bir karşılıkları yoktur.” Ayrıntılı bilgi için bkz. Fatih Köksal, “Metin Neşrinde Vezinle İlgili Problemler, Bazı Tespit ve Teklifler”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 3, (2009): 67. Konuyu ele alan ilk çalışma için bkz. Ali Nihad Tarlan, “Bir İmla Hususiyeti”, *Türkiyat Mecmuası*, 3, (1935): 229-232.



kökenli kelimelerdeki vokaller “â” ve “î” harfleriyle gösterildi. Örn. *Râbî'â, Hâk, mescîdü'n, mü'ezzîn* vs.

- Bir nüshada Türkçe kelimelerde imale yapılması gereken ses “elif” (l) harfiyle gösterilip (örn. *gelen*) diğer nüshada gösterilmemişse (örn. *gelen*) ve vezin gereği imale yapılması gerekiyorsa “elif”le yazılan (örn. *gelen*); yabancı kökenli kelimelerde benzer uygulamanın söz konusu olduğu durumlarda (örn. *Harêm, mescîd, kandîl*) kelimenin orijinal imlasına (örn. *Harem, mescid, kandîl*) bağlı kalan varyant tercih edildi.
- Kafiyenin delaletiyle “â” ile “e” arası bir sesle (æ = á, kapalı a) telaffuz edildiği düşünülen kelimelerin ilgili vokali “â” harfiyle transkribe edildi. Örn. *talâb, gâm*.
- *-ile* bağlacı, *-idi, -ise, -imiş* gibi ek fiiller ses uyumuna bağlı olarak ve *içün* edatı yazma nüshalar esas alınıp kelimeye tire ile bitişik şekilde transkribe edildi. Örn. *farz-ıla, zahmet-ile, aklar-ıdı, geçer-ıdü'n, ölür-istem, yer-imiş, anuñ-içün* vb.
- “durur” bildirme ekinin vokalleri daima kalın sıradan okundu ve bu ek eklendiği kelimedenden tire ile ayrılarak yazıldı.
- Vezin gereği ünlü ile başlayan bir sözcükten önceki son ses ünlüsünün düşürülmesi, yani ünlü birleşmesi (*elision*) eser imlasında gösterilmediği için transkripsiyonda da gösterilmedi, ilgili ses düşmesinin gerektiği yerlere alt çizgi ( \_ ) ile işaret edildi. Örn. *Ki\_olur* vs. Tamamen kalıplaşmış kelimelerde kesme “ ’ ” işareti kullanıldı. Örn. *n'ola*.
- Açılama<sup>1</sup> gerektiren beyitlerin mısra sonlarına yıldız (\*) işareti konuldu. Bu şekilde beyitler, isimler, kelimeler, kavramlar ve beyitlerde geçen ilgili mekânlar ve buralardaki unsurlar hakkındaki ilgili açıklamalar için beyit numarasına göre çalışmanın “Sonnotlar” bölümüne bakılması gerektiğine işaret edildi.

1 “Açıklama” ile “Açılama” kelimelerini ilk defa ayrı anlamlarda kullanan Abdülbaki Gölpinarlı olmuş, Şinasi Tekin de bu görüşü kabul ederek bu ayrıma *Ottoman Manual* adlı çalışmasında yer vermiştir. “Açıklama” bir deyimden veya bir konunun kısaca izah edildiğini, “Açılama” ise verilen bilgilerin daha geniş tutulduğunu ve ayrıntılı olduğunu belirtir.



**TENKİTLİ METİN**

KİTÂBU EVSÂFİ'L-MESÂCİDİ'Ş-ŞERÎFE

Kutsal Mescitlerin Vasıfları



[B 1b][K -] **Kitâbu Evsâfi'l-Mesâcidi's-Şerîfe Beytü'l-Muqaddes ve'l-Ḥalîl ve Ḥaremi'l-Mekketi's-Şerîfe ve Ḥaremi'l-Medîneti'l-Müşerrefe ve'l-Medîneti'l-Müşerrefe**

[S 138b] **Münâcâti Bâri Te'âlâ**

Bismillâhi'r-Raḥmâni'r-Raḥîm

[Mefâ'îlün Mefâ'îlün Fe'ülün]

1. Ḥuzâvendâ şükür olsun tapuña  
Ki niyyet dutmuşam varam kıpuña

Yüzüm sürem senün görklü evüñe  
Yörüyem ıssı kıumlarda sevüñe

Dilërem ḥazratuñdan şağlık ola  
Ki tãkat gëtüribilem bu yola

4. Zâifem liki kıuvvet senden olsun  
Bu hüccâc şağ selâmet gerü [gelsün]

Gönüldüm ölür-isem dönüşüm yok  
Tãpuña şükür édërem ac eger tok

Günehlërum benüm ḥadden aşubdur  
Deñizlerden bëter olub tãşubdur

**Münâcâti Bâri Te'âlâ S : - B**

1b dutmuşam **B** : étmişem **S**

2a evüñe **S** : evüñe **B**

2b sevüñe **S** : sevüñe **B**. Bu beyit, **B** nüshasında 3 numaralı beyitten sonra kaydedilmiştir.

3b tãkat **B** : tã'at **S** || gëtüribilem **B** : götüribilem **S**

4a olsun **B** : umdum **S**

4b [gelsün] : [dönsün] **H** (**H**'deki metin tamiriyle kafiye oluşturulamamaktadır) : - **B** (Sayfa yırtık olduğundan okunamamaktadır) || Bu hüccâc şağ selâmet gerü **B** : Şığındum raḥmetüñe göz yumdum **S**

5b tok **S** : [tok] **H** : - **B** (Sayfa yırtık olduğundan okunamamaktadır)

6a günehlërum **S** : günâhlarum **B** || aşubdur **B** : aşıbdur **S**

6b tãşubdur **B** : tãşıbdur **S**

7. Zâ'if kullar günâhı işler olur  
 Çavî Allâh anı bağışlar olur

Muhammed kim habîbündür Huzâyâ  
 Ebû Bekr ü 'Ömer 'Osmân 'Alî yâ

Beni érgür kabirlêrin görëyim  
 Ki yüzüm türbelerine sürëyim

- [K 79a] [B -] 10. Muhammed hürmetiyçün nûrı göster  
 Ki cânum t̄alibidür anı ister

Şefâ'atci édivér ol habîbi  
 Ki haste gönlümün oldur t̄abîbi

İlâhî hazratuña tevbe kıldum  
 Günehkâram günehlêrümü bildüm

13. Bu gönlüm pasını sen yuyivérgil  
 Günâhum defterini yoyivérgil

- [S 139a] Be-küllî enbiyânuñ hürmetiyçün  
 Güzide evliyânuñ haşmetiyçün

'İbâdetden bize lezzet t̄aţurğıl  
 T̄apuñdan yaña bir adım aţurğıl

16. Elüñdedür kuluñ meftün édësin  
 Kimin Şeytân édüb mağbün édësin\*

7b olur S : o[lur] H : o... B (Sayfa yırtık olduğundan okunamamaktadır)  
 8a kim habîbündür S : hürmetiyçün éy B || Huzâyâ B : Hudâyâ S  
 8b yâ S : - B (Sayfa yırtık olduğundan okunamamaktadır)  
 9 Bu beyit, B nüshasında yoktur.  
 12a hazratuña S : hazretünë K  
 12b Günehkâram S : Günâhkâram K  
 14a enbiyânuñ S : enbiyânın K  
 14b evliyânuñ S : evliyânın K || haşmetiyçün K : hizmetiyçün S  
 15a t̄aţurğıl S : t̄adurğıl K  
 16a meftün S : mağbül K  
 16b Kimin Şeytân édüb S : Sürülmüş İblis'i K

É mü'min şükri dâyim Tañrı'ya ét  
Dut anuñ hükmini toğrı yola gét

Yémë ğám rızık-ıçün rızkıñ vérür Hıağ  
Gözün ac 'ibret-ile 'aleme bağ

19. Ki bunca halk u hayvân-ıla insân  
Cemî'ine vérür rızkıñ o Sübhân

O saña cân véren 'aql-ı kifâyet  
Faşih dil vérdi söylersin hikâyet \*

[K 79b] [B -]

Dut Allâh'uñ ne kim buyruğ buyurdi  
Çoyub gétseñ gerek ađir bu yurdi

22. Ecel añsuz yétişür gey sağın bil  
Ki ölmëdin yarađuñ eyleyübil

Yol uzağdur götürigör azığdan  
Çaçagör éy qarındaşum yazuğdan

Azığ nëdür dér-iseñ eydeyim oş  
Se'âdetdür çutarsañ sözüme ğüş

25. Getürgil ol bir Allâh'a şehâdet  
Dağı Peyğâmbere vér çođ şalavât

17a şükri K : şükür S (Vezni bozar)

17b anuñ S : anıñ K || toğrı S : toğru K

18a yémë S : yéme K || rızkıñ K : - S

19a halk u hayvân-ıla S : halka hayvân u K (Vezni bozar)

20b Faşih S : Faşih K || hikâyet K : rivâyet S

21a kim S : ki K

22a yétişür K : yetişür S || bil S : sen K

22b Ki ölmëdin yarađuñ eyleyübil S : Sözüñ toğrusunu eşit déyem ben K

23 Bu beyit, S nüshasında yoktur.

24a Azığ nëdür dér-iseñ eydeyim oş K : Sözüñ toğrusını dedüm saña oş S

25b Peyğâmbere K : Peyğâmbere S

Qılagör vaqt-ıla bês vaqt namâzı  
Édêgôr ol namâz içre niyâzı

Resûl'ün sünnetin terk eylemêgil  
Çü mü'minsin yalanı söylemêgil

28. Mâluñdan vér zekâtı Hâq yolına  
Ki yarın derdüñe dermân bulına

Oruc ayın tutuñ érdükçe her yıl  
Harâm yémeg orucuñı bozar bil

[S 139b] Hêlâl yé gaybet étme kimsenêye  
Qanâ'at ét ki\_érêsin hem gınâya

[B 9a] 31. Gücün yéterse eyle hacca niyyet  
Şaқın terk eylemê farz-ıla sünnet

[K 80a] Ki hacc étmekligün çoқdur şevâbı  
Saña oş déyeyin bir bir cevâbı

Resûlullâh déyübdür bu sözi hem  
Anuñ sözi-durur derdüñe merhem

34. Yégirmi bês gâzâ étmek cevâbı  
Ki bir hacc étmeñüñ yégdür şevâbı

26a Qılagör K : Qılgör S

26b Édê S : Éde K

28a Mâluñdan S : Mâluñdan K

28b derdüñe S : derdüñe K || dermân S : dermân K

29a Oruc ayın tutuñ érdükçe S : Ramazân orucın dutuñ ve K

30a Hêlâl yé K : Hêlâli S

30b hem K : - S

31a eyle hacca B, K : hacca eyle S

31b Şaқın S : Saқın B, K || eylemê B : eyleme K : eylême S

32b déyeyin S, K : déyeyin B

33a déyübdür B : déyübdür S, K

34a cevâbı K : gevâbı S, B

34b étmeñüñ S, B, K : itmegün H



Anuñ-içün ki mâluñ terk édersin  
İmānuñ Hâk yolına berk édersin

Tenüni incidürsin zaḥmet-ile  
Cānuñı toyurursın raḥmet-ile

37. Kōnuḳluḡa varursın Hâk evine  
Bir işi işlê ki cānuñ sevine

Egerçi yolda zaḥmetler çekersin  
Velî raḥmet toḡumların ekersin

### Faṣl Fî Münâcâti'r-Raḥmân Sübhâ[nehû]

Çü muḡtar olmuşam ét baña çäre  
Ki İblis urdı yürëğüme yäre

40. Elinden al beni āzād eyle  
Hidāyet birle gönülüm şād eyle

[B 9b]

Çapuñdan étme maḥrûm sâyilem oş  
Yüzüm kıara çapuñda hem elüm boş

- 35a ki **B** : - **S**, **K** || mâluñ **S**, **B** : mâluñı **K**  
 35b İmānuñ **S** : İmānuñ **B**, **K** || berk **B**, **K** : perk **S**  
 36b Cānuñı **S**, **B** : Cānuñı **K** || toyurursın **S**, **B** : toyurursun **K**  
 37a Kōnuḳluḡa **S**, **K** : Tanuḳluḡa **B**  
 37b Bir işi işlê ki cānuñ sevine **S** : Bir işlê ki cānuñ da sevine **B** (Vezni bozuktur) : Bir [iş] işlê ki cānuñ da sevine **H** : Ol eve kim varursa çoḡ sevine **K**  
 38a Egerçi yolda zaḥmetler **S**, **K** : Bu yolda gerçi ki zaḥmet **B**  
 38b raḥmet **B**, **K** : rāḥat **S**  
**Faṣl Fî Münâcâti'r-Raḥmân Sübhâ[nehû]** **H** : **Faṣl Fî Münâcâti'r-Raḥmân Sübhâ** **B** : - **S**, **K**  
 39a muḡtar **S** : maḡzar **B**  
 39b yürëğüme yäre **S** : - **B**. Bu beyit, **K** nüshasında yoktur.  
 40a eyle **S** : [eyle] **H** : - **B**  
 40b Hidāyet birle gönülüm şād eyle **S** : - **B**. Bu beyit, **K** nüshasında yoktur.  
 41a Çapuñdan **K** : Çabuñdan **S** : Çapuñda **B** || étme maḥrûm **B** : maḥrûm étme **S**, **K** || sâyilem **B** : sâ'ilem **S** : sâyili **K**  
 41b çapuñda **B** : çapuñdan **S** : çapuñda **K**. Bu beyit, **S** nüshasında 38 numaralı beyitten sonra kaydedilmiştir.

Çuşurum gerçi çoğdur hizmetünde  
Velî dâyim ümizüm rahmetünde

43. Saña ışmarladum hem ehl-i beytüm  
Münâcât düzmişem oş bunca beytüm

Beni mağşüduma érgür Çalab'um  
Bilürsin n'eydügin senden ıalábum \*

[S 140a] Şu vaqtın kim érë va'de ölevüz  
Sin içinde ıara ıoprağ olavuz

- [K 80b] 46. Bize rahmet meleklerini gönder  
O Munker ü Nekir'i geri dönder \*

Sinümüzi géñ eyle yâ İlâhî  
Günâhlu ıullaruñ sensin penâhî

İlâhî sinümüz étmë ıarañu  
Ki anda olmayavuz eñü yañu \*

49. Kerimsin rahmetüni yoldaş eyle  
Girincë cennetüni ıoldaş eyle

42a hizmetünde S, B : hizmetinde K  
42b dâyim B, K : dâ'im S  
43a ışmarladum S, B : ışmarladım K || beytüm S, B : beytim K  
43b Münâcât düzmişem S : Münâcâtdur âhır K : Münâcât birle B (Vezni bozar) || beytüm S, B :  
beytim K  
44a Çalab'um B : Çalap'um S : Çalab'ım K  
44b ıalábum S, B : ıalábım K  
45a kim S : ki B || érë B : éde S || ölevüz S : ölevüz B  
45b içinde B : icinde S || ıoprağ B : ıobrağ S. Bu beyit, K nüshasında yoktur.  
46b Munker ü : Münkır ü S : Münkır'i B : Munker ve K || dönder S, B, K : gönder H  
47a eyle B : eyle S, K  
47b Günâhlu ıullaruñ B : Ki bî-çäre ıuluñ S, K  
48a sinümüz S, K : sinimiz B || étmë B : étme S, K  
48b anda olmayavuz S : olmayavuz ayrığ B : anda görmeyevüz K || eñü S : inü K : inë H : ٱى B  
49a Kerimsin S, B : Kerimsin K  
49b Girincë S, B : Girince K || cennetüni S, B : cennetüne K

Ümîz oldur ki sen raḥmet kılasın \*  
 Ƙuluña ḥâşe kim zaḥmet kılasın

### Fî Beyâni Vaşfi'l-Ƙudsi's-Şerîf

Êşid imdi déyem bir ḥ'oş ḥikâyet  
 Resûl'e vér êşidicek şalavât

- [B 10a] 52. Ki Tañrı evlerini yâd édëyim \*  
 Êşidenler cânını şâd édëyim
- Gel imdi ḥacca Ƙuds-ıla gédëlüm  
 Ḥaḳ'uñ ḥürilerin ḳucagédëlüm
- Esen ḳaluñ gönüldük ḥayr işë biz  
 Naşîb éde Çalab'um varasız siz
55. Sefer niyyet édübën baḡladum bél  
 Dénildi orada çok ḳâl-ıla ḳîl
- Déñ imdi himmet eyleñ éy yârenler  
 Bizüm-ile eyü dirlik sürenler

50a Ümîz oldur ki sen **S, K** : Ümîzüm ol-durur **B**

50b Ƙuluña **S, B** : Yoluñda **K**

Fî Beyâni Vaşfi'l-Ƙudsi's-Şerîf **K** : - **S, B**

51a Êşid **S, B** : Êşit **K** || déyem **K** : eydëyin **S** (Vezni bozar) : eyde **B** (Vezni bozar) : eyide **H** || ḥ'oş **K** : - **S, B**

51b Resûl'e vér êşidicek **B** : Êşidicek Resûl'e vér **S** : Êşidib 'ışḳ-ıla vérgil **K** || şalavât **S, B** : şalavât **K**

52a yâd **S, B** : vaşf **K** (Kafiyeyi bozar) || édëyim **S, K** : édëlüm **B**

52b cânını **S, B** : cânını **K** || şâd **S, B** : şâz **K** || édëyim **S, K** : édëlüm **B**

53a ḥacca Ƙuds-ıla **S** : ḥacc-ıla Ƙuds'e **B** : 'ışḳ-ıla Ƙuds'e **K** || gédëlüm **B** : gédënler **S, K**

53b Ḥaḳ'uñ ḥürilerin ḳucagédëlüm **B** : Ḥaḳḳ'uñ varlığına ünse gédënler **S** : Ḥaḳ'ıñ raḥmetlerin umub gédënler **K**

54a Esen **B, K** : Esën **S** || işë **S** : işe **K** : -ıla **B**

54b éde Çalab'um varasız **S, K** : ola varasız daḥı hem **B**

55 Bu beyit, **B** ve **K** nüshalarında yoktur.

56a yârenler **S** : yârenler **B, K**

**[K 81a]** Yücə Allāh evine hem varam ben  
Gérü sağlıg-ıla sizi görem ben

58. İlahi sen kolay ét kullaruña  
Ki h'oslıklar-ıla varam evüñe

Vağan gurbet édüben yola girdük  
Bi-ḥamdillāh ki geldük **Ḳuds**'e érdük

**[S 140b]** **Fı Zıkrı Vaşfi Mescidi'l-Ḳudsi'ş-Şerif Ve Mā Fihā**

'Acāyib yér-imiş Ḳuds-i mübārek  
Yaratmış anı şun'ından Tebārek

61. Bir ulu şar-durur taşdan kirecden  
İçindē bir evi yoqdur ağacdan

O yérdédür bilün Şahrē vü Aqşā  
Gécē gündüz aña göz dikse baqsa

**[B 10b]** Münakkaşdur müzeyyendür müretteb  
Ki altun işidür cümle müzehheb

64. Görincē gözüm anı sevdi cānum  
Gérü gétmēgi unuttum é cānum

57a Allāh **B, K** : Allāh'ın **S** || hem **B, K** : - **S**

57b Gérü **S, B** : Géri **K**

58b h'oslıklar-ıla **B** : h'osluqlar-ıla **S** : h'oslıq-ıla **K** || varam **B** : vara **S** : varalar **K** || evüñe **B, K** : evüñe **S**

59a girdük **S, B** : girdüm **K**

59b geldük **S, B** : geldüm **K** || érdük **S, B** : érdüm **K**

**Fı Zıkrı Vaşfi Mescidi'l-Ḳudsi'ş-Şerif Ve Mā Fihā** **B** : **Fı Zıkrı Beyāni Vaşfi Ḳudsi'ş-Şerif** **S** : - **K**

61a şar-durur **K** : şehrdür **B** : şehirdür **S** (*Vezni bozar*) || taşdan **S, K** : daşdan **B**

61b İçindē **B** : İçinde **K** : İçinde **S**

62a yérdédür **S, B** : yérdür **K** || bilün **S, B** : biliñüz **K** || Şahrē **S, B** : Şahrē **K**

63a Münakkaşdur müzeyyendür **S, K** : Müzeyyendür münakkaşdur **B**

63b Ki **S, K** : Cem'î **B** || işidür cümle **S, K** : işidür **B**

64a Görincē gözüm anı **B** : Görüncē gözüm anı **S** : Girince gördi gözüm **K** || cānum **S, B** : cānım **K**

64b Gérü **S** : Géri **B, K** || gétmēgi **B, K** : gétmegē ki (?) **S** (*Vezni bozar*)

Érincë fikrümüz gétmëg-idi hem  
Çü gördüm ẖuds'i dëdüm otur epsem

Bunuñ gibi şerîf yërdë tırayın  
Gécë gündüz Çalab'a yalvarayın

67. Oturdum anda iki ay temâmet  
Çü yoldaşlar çıkub gëtdi selâmet

[K 81b]

Ki ba'zı yoldaşumuz bile tırdı  
O ẖuds şehrin gören ańmaya yurdu

Éşid imdi saña vaşfın édëyim  
Éşidicek çü dërsin ben gëdëyim

70. Bir ulu kıubbedür Şahrë 'acâyib  
İçinde var-durur hem çok ğarâyib

Sekiz kıatdur o Kıubbë'nün bucağı  
Anuñ karşısinadur Tır Tağı \*

[Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün]

Degme dıvârında var beş pencere  
Degmesi biñ dürlü naķş u kıancere \*

65a Érincë S : Érinçe K : Varınca B || fikrümüz S, K : fikrimüz B || gétmëg-idi B : dönmëg-idi S, K  
65b epsem K : ebsem S, B  
66a gibi S, B : bigi K || yërdë B : yërde S, K || tırayın B, K : tırayım S  
66b yalvarayın B, K : yalvarayım S  
67b yoldaşlar B, K : yoldaşlarımız S (Vezni bozar) || selâmet B, K : temâmet S (Kafiyeyi bozar)  
68a tırdı S, K : durdu B  
68b şehrin gören ańmaya yurdu S, K : şehriñi gördi cânı sevdi B (Kafiyeyi bozar)  
69a édëyim S, K : déyëyin B  
69b çü dërsin B : déyësin K : h'od dërsin S (Vezni bozar) || gëdëyim S, K : gëdëyin B  
70a Şahrë S, B : Şahrî K  
70b İçinde B, K : İcinde S || var-durur hem çok B : var-durur dürlü K : vardur anuñ çok S  
72a pencere K : pençere S  
72b Degmesi K : Her biri S || dürlü naķş u S : dürlü naķşı K. Bu beyit, B nüshasında yoktur. Âşık Paşa'nın *Garib-nâmë*'sinden alınmıştır.

73. Gey uludur dödügüm pençereler  
Dürlü reng-ile bézenmiş cämeler

[S 141a] Cämларуñ bir dürlü levne her biri  
Şād olur cānuñ göriceğ anları

Zihī üstād kim anı ‘ağd eylemiş  
Āhirete ecrini nağd eylemiş

76. Degme bir pençerede envā<sup>c</sup>-ı cām  
Pençereler kıamısı kırkıdır temām

[Mefā‘ilün Mefā‘ilün Fe‘ülün]

O Kıbbe içi mermer taşı mermer  
Ki harc olmuş néçë bîn bîn aña zer

İçi ol Kıbbe’nün üç kat kemerler  
Bağıncağ heybet alır gişi derler

[B 11a] 79. Yaşıl kızıl direkler mermer eblağ  
Bunuñ ortasıdır Şahrë taşı çağ<sup>\*</sup>

Yégirmi bés direkdür ortadağı  
Dükeli ala eblağ yökdür ağı

73 Bu beyit, **B** ve **K** nüshalarında yoktur.

74a cämларуñ : cämeleriñ **S** (Vezni bozar). Bu beyit, **B** ve **K** nüshalarında yoktur.

75 Bu beyit, **B** ve **K** nüshalarında yoktur.

76a Degme bir pençerede envā<sup>c</sup>-ı cām **B** : Degme bir pençerede envā<sup>c</sup>-ı cām **S** : Pençereler kıamısı kırkıdır temām **K**

76b Pençereler kıamısı kırkıdır temām **B** : Pençereler kıamısı kırkıdır temām **S** : Varıcağaz hem görësin éy hümām **K**. Beyit, Āşık Paşa’nın *Garib-nâme*’sinden alınmıştır.

77a içi **B**, **K** : içi **S** || taşı **B**, **K** : taşı **S**

77b olmuş néçë bîn bîn aña : olmuş néçë bîn bîn aña **S** : olmuşdur aña bunca bîn **K**. Bu mısra, **B** nüshasında yoktur.

78a İçi **K** : İci **S** || ol **S** : o **K**. Bu mısra, **B** nüshasında yoktur.

78b Bağıncağ **S**, **B** : Bağınca **K** || alır **S**, **B** : olur **K** || derler **B**, **K** : dërler **S** || **B** nüshasında 77a ile 78b mısraları beyit oluşturur.

79a direkler **B**, **K** : direkdür **S**

79b taşı **S**, **K** : daşı **B** || çağ **B**, **K** : çağ **S**

80b ala **B**, **K** : al u **S**

- Eñ içinde on altıdur direkler  
 Ƙopagëlür görıcëgez yürekler
- [K -] 82. Demür ƙarâbuzundur çevre yanı  
 Dâvûd Peyğâmbër étmiş dérler anı
- Anuñ yüksekligi on bêş ƙarışdur  
 Müşebbekdür ƙamusı tuhfe işdür
- Çü dört yérde ƙapu düzmiş demürden<sup>\*</sup>  
 Bu dédügüm ne oddań nē kömürden
85. Nebîdür mu'cizât-ıla düzetmiş  
 Teferrüc étmegë bir h'oş yér étmiş
- İçindëdür demürden nâr ağacı<sup>\*</sup>  
 İkidür ol ağac var gör é hâcı
- Yemişlëri budâklarında vardur  
 Bi-aynîhî şanaşın ki o nârdur
88. Ol ağaclaruñ altı Şaħre taşı  
 Varub anda geçürsë gişi yaşı
- Öñindëdür Resûl'ün ƙademi hem<sup>\*</sup>  
 Yüzün sür kim ola derdüne merhem

81a İçinde **B, K** : İcinde **S**

82a ƙarâbuzundur **B** : şâbuzundur **S** (Vezni bozar. İstinsahta hata olmalıdır)

82b Peyğâmbër **S** : Peyğâmbër **B**

83b Müşebbekdür **S** : Muşabbâƙdur **B** || tuhfe **B** : tuhfe **S** || işdür **B** : işdür **S** (Vezni bozar)

84a dört **B** : dörd **S** || demürden **B** : demürden **S**

84b ne **S** : nē **B** || oddań **S** : otan **B** || nē **B** : ne **S** || kömürden **B** : kömürden **S**

85b étmegë **B** : étmege **S** || yér **S** : iş **B**

86a İçindëdür **B** : İcindedür **S**

86b ol **S** : bu **B**

87b Bi-aynîhî **B** : Bi-ayni ol **S** : Bi-aynih **H** || ki o **B** : aşl-ı **S** || nârdur **S, B** : enârdur **H**

88b geçürsë **B** : geçürse **S**

89a Öñindëdür **B** : Öñindedür **S**

89b kim **S** : ki **B, H**

**[S 141b] [B 11b]** Resül mi‘rāca hem andan gédibdür \*  
O taş üzre ayağı yér édibdür

**[K 87b]** 91. Gir ol Şahrē’ nün altında namāz kııl \*  
Resül’ün başı yéri andadur bil

Resül’e ‘izzet édüb kılkmış ol taş \*  
Aña sen ümmet-iseñ çekmegil baş

Bile gétmek dilēdi Nebi’yile  
Bucağı Şahrē’ nün kılkmışdı bile \*

94. O taş kapuda dağı dört kapu var \*  
O kapular inen yüksekdür éy yār

İkişer kat-durur ol dört kapular  
Cihānda yok bu resmē héc yapular

Çü bir zencīrde bēş yüz kändili var  
Muşannifler düzetmiş zi ‘aceb kār

97. O Kubbē’de yanan her géce kändil  
Ki üç yüz ellidür şaydum anı bil

O Kubbē içre vardur iki kürsī  
İnen qarşu durur mihrāba birsi

90a gédibdür **S** : gédübdür **B** (Redifi bozar)

90b **O B** : Ol **S** (Vezni bozar)

91a Şahrē’ nün **S, B** : Şahrē’ niñ **K** || namāz kııl **S, B** : kııl namāz **K** (Vezni bozar)

91b Resül’ün başı yéri andadur bil **S, B** : Nāleş édüb Allāh’a kılğıl niyāz **K** (Vezni farklıdır)

92 Bu beyit, **K** nüshasında yoktur.

93a Bile **B** : Ki **S** (Vezni bozar) || dilēdi **B** : istēyü **S** (Vezni bozar). Bu beyit, **K** nüshasında yoktur.

94a O taş kapuda dağı dört kapu var : Ol taş kapuda dağı dört kapu var **S** : O taş kapuda dağı üç kapu var **B** : Kubbē’ niñ divārında dört kapu var **K**

94b **O B, K** : Bu **S** || kapular **B, K** : kabular **S**

95a kat-durur **S, B** : katdur **K** (Vezni bozar) || ol **S, K** : o **B, H**

95b resmē **B** : resme **S, K**

96a zencīrde **S, B** : zencīri **K** || bēş yüz kändili var **S, K** : var bēş yüz kändil **B** (Vezni bozar)

96b düzetmiş zi ‘aceb kār **S** : düzetmişler ‘aceb kār **K** : düzetmiş anı gey bil **B**

97a Kubbē’de **B, K** : Kuppē’de **S**

98a Kubbē içre **S** : Kubbē icre **K** : Kubbē’de ki **B** || iki **S, B** : hayli **K**



[B 8a] İki muşhaf var üstinde anuñ hem  
Yüzinē baqsa gişi qalmaya ġám \*

100. O Qıbbē'yi adımladum ıolayı  
Nérédēn-isē ölçecek qolayı

[K -] Ki iki yüz adım-durur temā mı  
İkidür hem bu mesçidün imā mı

O qıbbēnün temāmet üsti qurşun  
Anuñ yüksekliġi artuq yüz arşun

103. Çü Qıblē Qapusu'ndan yaña bir yér  
Terāzū qurulıbdur gey 'aceb seyr \*

Qızıl mermerden altıdur dirēġi \*  
Görēnün döyecek yoqdur yürēġi

[S 142a] Şırā' uñ yēdi yérde var nişānı \*  
Kemerlerdür üçer qat gördüm anı

106. Yarın Quds'de olısar arz-ı maşşer \*  
Odından dökiserdür néçeler der

- 99a İki S, B : Birer K || üstinde B, K : üstünde S || anuñ hem S, B : olarıñ K  
99b Yüzinē baqsa gişi qalmaya ġám B : Yüzinē baqsa gişi görmeyē ġám S : Derdine dermān olur ol  
cānlarıñ K (Vezni farklıdır)  
100a adımladum S : aıımladım K  
100b Nérédēn-isē S : Nerédēn-ise K. Bu beyit, B nüshasında yoktur.  
101a Ki B : Kim S  
103a Çü Qıblē Qapusu'ndan yaña bir yér S : Çü qapudan yaña bir yérde gey bil B  
103b qurulıbdur gey 'aceb seyr S : vardur anda gey nazar kııl B. Bu beyit, B nüshasında 11b sayfasında  
97 numaralı beyitten sonra kaydedilmiştir.  
104a altıdur dirēġi B : altı direġi var S  
104b yoqdur yürēġi B : ne yürēġi var S. Bu beyit, B nüshasında 11b sayfasında 98 numaralı beyitten  
önce kaydedilmiştir.  
105b Kemerlerdür S : Kēmerlerdür B  
106a Quds'de olısar S : Qudüs'de olur B  
106b néçeler B : néceler S

107. İlähî bizi şakla ol ‘arağdan \*  
Bilürsin nesnemüz yokdur yarağdan

Çü kıblêden yaña Mescid-i Aşkâ  
Bunuñ evşâfına olmaya ihşâ

109. Münağğaşdur müzeyyendür o dağı  
Déyeyim gördüğüm dinle é ağı

Yüz altmış adım ölcüm uzununu  
Dağı adımladum yüz kırık ékini

Çü mihrâbuñ yanında menberi var  
Ne şan‘at hıarc olubdur zi ‘aceb kâr

112. Aña karşı mü‘ezzîn tahtı vardur  
Şol aq mermer başasın şanki kıardur

[B 8b] [K -] Anuñ üstinde bir zencîrde kıandil  
Aşılmışdur yüz altmışdur anı bil

Bulardan ğayrı yanan érte géce  
Ki dört yüz on ikidür ucdan uca

107a şakla S : sakla B

107b yarağdan S : ‘arağdan B

108a Mescid-i B : Mescid-i S

108b Bunuñ S : Bu[nuñ] H : Bu B (Vezni bozar) || olmaya S, H : almaya B

109a Münağğaşdur müzeyyendür S : Müzeyyendür münağğaşdur B

109b dinle S : gibi B

110a uzununu B : uzunu S (Vezni bozar)

111a menberi S : mihrâb B (Vezni bozar)

111b zi B : zî S

112a mü‘ezzîn S : mü‘ezzîn B

112b kıardur S, H : kıar B (Vezni bozar)

B nüshasında 112 numaralı beyitten sonra 8b sayfasında şu beyit kayıtlıdır:

Anuñ üstinde bir zencîrde vardur

Şol aq mermer başasın şanki kıardur

Bu beyit, 112 ve 113 numaralı beyitlerdeki benzer mısralar nedeniyle istinsahta hata olduğu düşünülerek metinden çıkarılmıştır.

113a üstinde B : üstünde S

113b Aşılmışdur B : Aşılmış S (Vezni bozar) || altmışdur anı S : altmış kıandil B (Vezni bozar)

114a gece B : géçë S

115. Mücevvedür o Mescid'ün hem altı \*  
Énerler nerdübândan elli altı

Çü mi'râca gelincägez Muḥammed  
Şalavât vér ki aña sensin ümmet

Burâğ'ı anda ḳomiş şöyle dërler \*  
Ḥaber vérdi bizë bir iki pîrler

118. Ol Aḳşâ Mescidi'nün şağ yanında  
Namâz ḳılur İmâm-ı Mâlik anda \*

Çü şol yanındadır 'İsâ bêşiği \*  
Anuñ da ḳibleyë ḳarşu eşigi

[S 142b]

Yerüñ altındadır aña énerler  
Ziyâret eyleyüb gërü dönerler

121. Çü gün çoğuşı ḳapu ḳarşusunda  
Direkler üzre vardur ḳubbe anda

Odur ol Ḳubbe-i Silsile gey bil \*  
Naşib olub varıcaḳ gir namâz ḳıl

[K 83a] [B -]

Gërü ol yañadur Tevbe Ḳapusu \*  
Anuñ daḳı 'acâyibdür yapusu

115a Mescid'ün S : Mescid'ün B  
115b Énerler B : Éner S || nerdübândan B : nerdübân aña S  
116a Çü B : Çün S (Vezni bozar) || mi'râca B : mi'râca S || gelincägez B : gelicegez S  
116b Şalavât S : Şalavât B || ki aña sensin S : olasın aña B : olasız aña H  
117a Burâğ'ı B : Burâğ'ı S  
117b bizë B : bize S || pîrler S : pîrler B  
118b İmâm-ı Mâlik B : İmâm Mâlikî S  
119a yanındadır B : yanında var S || bêşiği S : beşiği B  
120a Yerüñ B : Yerün S  
120b gërü S : gëri B  
121a çoğuşı B : çoğusu S  
121b vardur ḳubbe B : ḳubbe vardur S  
122a ol S : hem B || Ḳubbe-i Silsile S, B : ḳubbe-i silsile H || gey bil S : şoğıl B  
122b varıcaḳ gir namâz S : ḳalıcak gey nazar B

124. Anuñ qarşusınadır Tūr Tağı  
 Harem'den bir mİL ancağ var ırağı  
 Mūsā Peygāmbere ol Tūr'a gēdermiş  
 Mūnācāt Hāğğ-ıla anda ēdermiş  
 'Īsā Peygāmbere andan göge gētmış  
 Mūbārek ayağı anda yēr ētmış \*
127. Ziyāret kııl du'ā ēt oğı Qur'an  
 Tolaşursañ Rābī'a kabrin ēy cān \*  
 O kabriñ bir yanı dīvāra yaqın  
 Kısar dērler gişiyi anda saqın  
 Ki tevbe kııl qayıрма gec revān tēz  
 Hem eyle eyleyüb gecdüğ anı biz
130. O Tūr Tağı'yla Şahrē'nün arēsi  
 Harem'den taşra Cehennem Derēsi \*  
 O dērēden yoqaru bağçalar var  
 Anı ucmağa beñzedürler ēy yār  
 Anuñ aşağasında bir yapu var  
 O yapudan içērü bir qapu var

124a Anuñ **S** : Anıñ **K**. Bu mısra, 71 numaralı beytin ikinci mısraı ile aynıdır.  
 125a Mūsā **S** : Mūsā **K**  
 125b Mūnācāt Hāğğ-ıla anda **S** : Hāğğ-ıla anda mūnācāt **K**  
 126a 'Īsā **S** : 'Īsā **K** || Peygāmbere **K** : Peygāmbere **S**  
 127b Tolaşursañ **K** : Tolanursın **S**  
 128a kabriñ **S** : qabriñ **K**  
 129a gec **S** : gēc **K** || tēz **S** : tüz **K**  
 130a Tağı'yla Şahrē'nün **S** : Tağı'yıla Şahrē **K**  
 131a bağçalar **S** : bağçalar **K**  
 131b beñzedürler **S** : beñzer dērler **K**  
 132a Anuñ **S** : Anıñ **K**

133. Énersin elli ayak nerdübândan  
Çü bir apu görünür girgil andan

[K 83b] [B -] Ziyâret eyle Meryem anda yatur \*  
Ziyâret eylemek gönül pasın yur

[S 143a] O Şahrê'nün çü foryazdan yanına  
Bir a ubbe görüb d d m ki bu ne

136. D diler kim S leym n'un maamı \*  
 zi g d b alıbdur Şimdi n mı

Edeb  d b Şahrê'ye varımamıŐ  
Şahre taşı  zil b aa gelmiş

M s 'nuŐ var-ı mış bir ubbe daı \*  
Ki odur orada ubbe   aı

139. Bular kim  tmıŐem bir bir bey n ben  
H rem iinded r bilgil 'ay n sen

 Őenm y b gişi yazsa d k lin  
alemde ırmasun bir laza elin

O Şahrê'n n çü dört yanı H rem'd r  
Anı düzen ne h oŐ Ő hib-keremdür

142. Yedi yüz otuz arŐundur uzunı  
Vel  beş yüz altmışdur daı  ni

133a  nersin K :  nersin S

135a Şahrê'n n S : Şahrê'niş K

135b Bir a K : Bu S (Vezni bozar) || görüb d d m ki K : d d m ki görüb S (Vezni bozar) || ne K : n  S

136a kim S : ki K

137a Şahrê'ye : Şahrê'ye K

137b Şahre : Şahre K. Bu beyit, S nüshasında yoktur.

138a M s 'nuŐ S : M s 'niş K

140a gişi yazsa K : yazar-ısa S

141a Şahrê'n n S : Şahrê'niş K

141b ne S : - K

142b daı S : - K

Sekiz kapusu var yavlağ yücüler \*  
Éşid imdi déyëyin kim nécéler

O kapular boyı otuz karşıdur  
O kapular dükélisi bir eşdür

145. Demürdendür bakırdandır pirincden  
Söyeleri turaçağ yeri tucdan

[B 12a][K 84a] Tılayı medrese mescid inen çok  
Ne vaşf édem ki héç bir eksügi yok

İçindë dört menâre var yücüler \*  
Mü'ezzin bañ vérür értë gécceler

148. Yüz on yédi ayağ çıkar birine  
Çıkarsañ üstine heb şar görine

Ḥarem içi ki düpdüz kıuyulardur  
Çü yağmurdan tolar eyü şulardur

Ḳamu Ḳuds ehli bu şudan içerler  
Anı eyle düzetmişler yég erler

[S 143b] 151. Ḥarem içre kıaba gölgëlü\_ ağaclar \*  
Yemişin yér faķırler daḡı aclar

143b kim S : ben K

145b Söyeleri : Şoyaları S. Bu beyit, K nüshasında yoktur.

146a medrese mescid K, O : mescid medrësë B (Vezni bozar) : mescid medrese H : mescid ü medrese S (Vezni bozar)

146b Ne S, K : Néçë B || édem ki héç S : édem ki hic K : édeyim B

147a İçindë B : İçinde S, K || menâre S, K : menârë B

147b Mü'ezzin S : Mü'ezzin B : Mü'ezzinler K (Vezni bozar) || értë S, B : érte K

148b üstine B, K : üstüne S || şar S, B : şehri K (Vezni bozar)

149a Ḥarem içi ki K : Ḥarem içi ki S : Ḥarem'ün içi B || düpdüz B : dübdüz S, K || kıuyulardur S, K : kıuyulardur B

150b eyle B : eyle S, K || düzetmişler S, K : düzetmiş B || yég B, K : yeg S : bir H || erler S, K : erenler B (Kafiyeyi bozar)

151a içre B : icre K : içinde S (Vezni bozar) || gölgëlü S : gölgëli K : gölgë B

151b faķırler B, K : faķır ü S || aclar B, K : açlar S. Bu beyit, B nüshasında 153 numaralı beyitten sonra kaydedilmiştir.

Turunc u ħurmâ vü zeytün ifnen çoķ  
Érişmez bu ucından ol uca oķ

Dil-ilë vaşf olunmaz Ƙuds éy şâh  
Naşîb éde görësin sen de Allâh

154. Ki dédügümden artuķdur bu evşâf  
Çü evşâfı bağışlar bunca eltâf

Gören gişi dér artuķdur sen ańla  
Naşîb ola görësin inşâ'allâh

Gédüb Ƙuds'den **Ĥalîlullâh**'a érdük  
Bi-ĥamdillâh mübârek yëri gördük

[K -]

**Faşl Fî Medhi 'Adesi'l-Ĥalîl 'Aleyhi's-Selâm**

[8 + 8, 16'lı Hece Ölçüsü]

[B 12b]

- 157.1. Gëlüń Ĥalîl'e varalum / Türbesine yüz sürëlüm  
Cânumuz ĥurbân vérëlüm / Şeylillâh yâ Ĥalîlullâh \*
2. İbrâhîm'dür evvel adı / Ĥaķ Çalab ĥalîlüm dédi  
Şeĥâveti anda ĥodı / Şeylillâh yâ Ĥalîlullâh
3. Ƙonuķsız etmek yémedi / Mâlına benüm démedi  
Dünyâ ĥuşşasın yémedi / Şeylillâh yâ Ĥalîlullâh

152a u S, B : - K || ĥurmâ S, K : ĥurmâ B || vü S, B : ve K

152b Érişmez S, B : Aşamaz K || ucından B : ucdan S, K (Vezni bozar)

153a Dil-ilë S : Dil-ile B, K || olunmaz Ƙuds éy şâh K : édemezler bu Ƙuds'i B : édemezem o Ƙuds'i S

153b éde K : ola S, B || görësin B, K : görësiz S || sen B, K : siz S || de B, K : o S || Allâh K : Ƙuds'i S, B

154a Ki dédügümden S, B : Dédügümden çoķ K

154b Çü B : Şol S : Ki K || evşâfı B, K : evşâf kim S

155 Bu beyit, B ve K nüshalarında yoktur.

**Faşl Fî Medhi 'Adesi'l-Ĥalîl 'Aleyhi's-Selâm** B : Fî **Zikri Beyâni Medhi Ĥalîlullâh 'Aleyhi's-Salavât Vë's-Selâm** S

157a Gëlüń B (H "Gëlüń" kelimesinin fazla olduĥunu söyler) : Gëlüńüz S (Vezni bozar) || Ĥalîl'e S : Ĥalîlullâh'a B, H (Vezni bozar)

157b vérëlüm B : vérelüm S

158 Bu beyit/dörtlük, B nüshasında yoktur.

159 Bu beyit/dörtlük, B nüshasında yoktur.

- 160.4. H'onıdır mercimek aş / Şifâ bulur yéyên gişi \*  
Bayram-durur yaz u kışı / Şeylillâh yâ Hâlılullâh
5. Allâh evin[i] ol yabdı / Müsülmânlar aña tıabdı \*  
Tıavâf édüb[en] sa'y étđi / Şeylillâh yâ Hâlılullâh
6. Çün kâfirler oda atdı / VaHy-ıla Cebrâ'ıl yétđi  
Hâsbıyallâh déyib gétđi / Şeylillâh yâ Hâlılullâh \*
- 163.7. Çün éndi oda düşmedi / Od[lar] kâmu andan kaçdı  
Gülzâr olub şular şaçdı / Şeylillâh yâ Hâlılullâh
8. Éy [bir] Allâh'uhn hâlılı / Éy [ol] düşmenler delılı  
Esirge [bu] ben zelılı / Şeylillâh yâ Hâlılullâh
9. O peygâamberler dedesi / H'onında çıkdı 'adesi \*  
Allâh'dan-durur 'atâsı / Şeylillâh yâ Hâlılullâh

[S 144a]

**Fı Zıkrı Beyâni Vaşfı Hâlılullâh****[Mefâ'ılün Mefâ'ılün Fe'ülün]**

[K 84b]

166. Hâlılullâh maķâmı gey 'aceb şehr  
Ki geçmişdür üzerinden neçe dehr
- O dağı taş-ıla kirec işidür  
O Kuds şehrınün ol dağı eşidür

160a H'onıdır S : 'Adesi B || yéyên B : yéyen S

161 Bu beyit/dörtlük, B nüshasında yoktur.

162 Bu beyit/dörtlük, B nüshasında yoktur.

163 Bu beyit/dörtlük, B nüshasında yoktur.

164a delılı : dilılı S. Bu beyit, B nüshasında yoktur.

165 Bu beyit/dörtlük, S nüshasında yoktur. B nüshasında 157.1 numaralı beyitten sonra kayıtlıdır.

Fı Zıkrı Beyâni Vaşfı Hâlılullâh S : Fı Beyâni Vaşfı Medineti'l-Hâlılı 'A[leyhi's-Selâ]m K : - B

166a gey S, K : bir B || şehr B, K : şar S

166b Ki geçmişdür üzerinden neçe dehr K : Geçüpdür üzinden bunca dehir B (İstinsahta hata vardır) :

Geçüpdür üzerinden bunca dehr H : Mübârek yér müşerref yér kuşan var S

167a O S, K, H : Ol B (Vezni bozar) || taş-ıla S, B : daş-ıla K || kirec B : kırec S, K

167b O S, K : Bu B || ol S, B : o K || eşidür S, B, K : eşidür H



Bir evdë görmedüm ağac ne yapraq  
Ne anuñ yapusına ola topraq

169. Harem ol şehriñ ortası-durur hem \*  
Anı gören gişide qalmaya ğám

Harem'e iki yérden qapu çıqar  
O qapular öninde çeşme aqar

Şoqaqdan tâ Harem içre girincë  
Çü şaydum nerdübâni ben görincë

172. Ki ellişer ayaqdur nerdübânlar  
Sevinür şād olur gördükde cânlar

[B 13a] Süleymân işidür dérler o bünyād  
Ki éder her gişi görsë anı yād

Üçer qatdur qapular hem girincë  
Düzetmişler buları h'oş yérincë

175. Eñ üstinde iki qapu demürden  
Üzërine cihān geçmiş 'ömürden

- 168a evdë **B** : evde **S, K** || ne **B, K** : ya **S** || yapraq **B** : yabraq **S, K**  
 168b Ne anuñ yapusına ola **B** : Ya anuñ yapusına gire **S** : Ya n'ister gire yapusına **K** || topraq **S, B** :  
 topraq **K**  
 169a şehriñ **S, B** : şehriñ **K** || ortası-durur **B, K** : ortasıdur **S** (Vezni bozar)  
 170a Harem'e **S** : Harem'e **B** : Harem'e **K**  
 170b öninde **B, K** : önünde **S** || çeşme **S, K** : çeşme **B**  
 171a Şoqaqdan **S** : Soqaqdan **B, K** || içre **S, K** : icre **B** || girincë **B** : girince **S, K**  
 171b nerdübâni ben görincë **B** : nerdübân qaçdur çıqınca **S** (Kafiyeyi bozar) : nerdübân qaçdur çıqınca  
**K** (Kafiyeyi bozar)  
 172a nerdübânlar **S, B** : nerdübâni **K**  
 172b Sevinür **S, K** : Sevinüb **B** || şād **S, B** : şāz **K** || gördükde **S** : görince **B** : kim görse **K** || cânlar **S, B** :  
 cânı **K**  
 173b görsë **B** : görse **S, K**  
 174a Üçer qatdur **S, K** : Üçer-durur **B** || qapular hem girincë **B** : bu qapular girince **K** : o qapular  
 girinçe **S**  
 174b Düzetmişler **S, K** : Ki düzmüşler **B** || yérincë **B** : yérince **S, K**  
 175a Eñ **S, K** : İki **B** || üstinde iki **K** : üstünde iki **S** : üstindeki **B**  
 175b cihān **S, K** : néçe **B** : nice **H** || geçmiş **S, B** : gécmiş **K**

Ḥarem içre bu mescid ikidür bil  
İkisinüñ arasından geçer el

[K -] Çü bir kapu daḥı var girgil andan  
Selâm vérgil Ḥalilullâh'a andan

178. Ki bir kapu daḥı var aña girgil  
Ziyâret ét Ḥalilullâh'ı görgil

Ki yatmışdur o Tañrı'nuñ resüli  
Düzetmişler üzêrinde uşüli

[S 144b] Yatur mescid içinde türbe üsti  
Ḥalilullâh Nebi'dür Tañrı döstü

181. Ki örtüsü ağır aḥlas dikilmiş  
Şanasın üstine altun ekilmiş

Ḳızıl yaşıl kamu aḥlas divârı  
Dikilmişdür çü şırmâyıla varı

Başı ucında iki şem'idân var  
Ḳapusu daḥı demürdendür éy yâr

184. Ziyâret eyleyüben anı h'oş gör  
Ki münis ola saña öliceğ gür

176a içre **S, B** : icre **K**

176b İkisinüñ **S, B** : İkisiniñ **K** || arasından **B, K** : arasında **S** || geçer **S, B** : geçer **K**

178 Bu beyit, **B** nüshasında yoktur.

179b üzêrinde **B** : üzerine hem **S** (Vezni bozar)

180a içinde **B** : icinde **S**

181a Ki **S** : Çü **B** || dikilmiş **S** : çoğunmuş **B** (Kafiyeyi bozar)

181b Şanasın üstine altun ekilmiş **B** : Yéñidür dédüğüm şanma tutulmuş **S** (Kafiyeyi bozar)

182a aḥlas **S** : aḥlâs **B**

183a ucında **B** : üstünde **S** || şem'idân **B** : şem'adân **S** : şem'dân **H** (Vezni bozar)

183b demürdendür **S** : demür-durur **B**

184 Bu beyit, **B** nüshasında yoktur.

Hâtûnı Sâre dağı anda yatur  
Ziyâret eyle cânûn nûra batur

[B 13b]

Aña dağı ağır atlas tutulmuş  
Şanasın üstine altun ekilmiş

187. Çü şırmâ işidür düpdüz bu aţlâs  
Divârlara tutulmuş gey hâşû'l-hâş \*

Bu iki türbe\_arasıdur beş arşun  
İkisinün dağı örtüsü kuruşun

Yağın yatur buña İshâk Peyember  
Yağındur hem bunuñ kabrine menber \*

190. Hâtûnı Râbi'â karşınadur \*  
Din içinde bular yavlağ ğınâdur

Birbiri karşıasına yatmış anlar  
Hağ'a teslim olub ol görklü cânlar

- 185 Bu beyit, **S** nüshasında şu şekildedir:  
Anuñ karşıasına bir türbe dağı  
Hâtûnı Şâre yatur anda dağı
- 186a tutulmuş **S** : dutulmuş **B**
- 186b üstine **B** : üstüne **S**
- 187a düpdüz **B** : dübdüz **S**
- 187b Divârlara **B** : Divârlarına **S** || tutulmuş **S** : dutulmuş **B** || gey **B** : - **S** || hâşû'l-hâş **B** : hâşşû'l-hâş **S** (Vezni bozar)
- 188 Bu beyit, **B** nüshasında şu şekildedir:  
Bunuñ ikisi dağı üsti kuruşun  
İkisinün arası birkaç arşun
- 189a Peyember : Peyamber **H** : Peyğamber **B** (Vezni bozar). Bu beyit, **S** nüshasında şu şekildedir:  
Atasına yakın yatur hem İshâk  
O nebiler serveri yüzleri ağ
- Beytin ikinci mısraının vezni mesnevinin vezninden farklıdır. Varyant olarak kabul edilemez.
- 190a Hâtûnı **B** : Hâtûnı **S** || Râbi'â **B** : Rukiye hem **S** (Vezni bozar)
- 190b bular **B** : bunlar **S** (Vezni bozar) || yavlağ **S** : [yav]lağ **H** : lağ **B** (İstinsahta hata olmalıdır)
- 191a Birbiri **B** : Biri biri **S** (Vezni bozar)
- 191b Hağ'a teslim olub ol görklü cânlar : Hağğ'a teslim olub ol görklü cânlar **S** (Vezni bozar) : Gücün yetsē erinmē sen dağı var **B**. **B** nüshasındaki varyant 194 numaralı beytin ikinci mısraıyla benzerlik gösterir.

Yënë anda yatur Ya‘qûb Nebî hem  
Ziyâret kııl ki sende qalmaya gám

193. Hâtûnı Liqâ adlu qarşusunda \*  
Yatur ol dağı anda ayru sinde

Birbiri qarşusunda türbesi var  
Gücün yétsé üşenmä sen dağı var

[S 145a]

Ziyâret kııl ki cânun şad édésin  
Zihî hayf ola ‘ömrün yâd édésin

196. Yüsuf Peygâmbere atasına yaqın  
Yatur düzmişler aña dağı bir sin

[B 4a]

O dağı türbe içre ayru yatur  
Qamunun türbesinden berq urur nür

O Yüsuf’dur ki qardaşları anı  
Quyuya şaldılar qurtuldu cânı

199. Quyudan çıqdu vü zindâna girdi  
Zeliqânuñ hem ol mekrine érdu

[K 90a]

Şoñucı Mışr’a sulqân olmış-ıdı  
Atası Ya‘qûb anı bulmuş-ıdı

192a Yënë **B** : - **S** || Nebi **B** : Peygâmbere **S** (Vezni bozar)  
193a Hâtûnı **B** : Hâtûnı **S** || Liqâ adlu **S** : Liqâ hem **B** (Vezni bozar) : Liqâ[‘dur] hem **H**  
193b ayru **S** : qayı **B**  
194a Birbiri **B** : Biri biri **S** (Vezni bozar) || qarşusunda **B** : qarşusına **S**  
194b Gücün **B** : Gücün **S** || yétsé **B** : yétse **S** || üşenmä **B** : erinmä **S**  
195b hayf ola ‘ömrün yâd édésin **S** : cânân ki anları görésin **B**  
196a Peygâmbere **S** : Peygâmbere **B**  
196b dağı bir **B** : ayruca **S**  
197a türbe **S** : türbē **B**  
197b türbesinden **S** : türbesinde **B**  
199a çıqdu **S** : çıqdu **B**  
199b hem ol **B** : meger **S**  
200a olmış-ıdı **B**, **K** : olmuş-ıdı **S**  
200b bulmuş-ıdı **B** : bulmuş-ıdı **S**, **K**

Buluşmuşlar kucuşmuşlar yaturlar  
Bularuñ yatduğı yer külli nûrlar

202. Bu mescidde yanan her géce kandil  
İki yüz elli toğuzdur anı bil

Gümişden elli kandil gördüm anda  
Gücüm yétsé életsem aña ben de

Yéné altundan elli kandil aşlu  
Uvağdur dédügüm aña é uşlu

205. Ki her birini bir gişi életmiş  
Kimi altun életmiş kimi gümiş

Bu mescidün içi mermer döşenmiş  
Dağı kurşun-ıla üsti kuşanmış

İçinde var iki yüksek menâre  
Yapulmuşdur néçe biñ biñ dinâre

208. Yatur içinde bunca enbiyâlar  
Harem'den taşra yatur evliyâlar

**[B 4b]** 'Alî Bekke yatur şehriñ ucında \*  
Ziyâret kıl varıcağ anı sen de

- 201a Buluşmuşlar **B, K** : Buluşmuşlar **S** || kucuşmuşlar **B, K** : kucuşmuşlar **S**  
201b Bularuñ **B, K** : Bunlaruñ **S** (Vezni bozar) || külli **B, K** : - **S**  
202a géce **B, K** : géce **S** || kandil **S, B** : kandil **K**  
202b elli **S, B** : hem **K** || anı **S, B** : sen anı **K**  
203a Gümişden **B, K** : Gümüşden **S** || kandil **S** : kandil **K** : kandili **B** || gördüm **S, K** : gör **B**  
203b yétsé **B** : yétsé **S, K**  
204a Yéné **B** : Géné **S** : Géne **K** || kandil **S, B** : kandil **K** || aşlu **B, K** : aşlu **S** (Vezni bozar)  
204b Uvağdur **S, B** : Irağdur **K**  
205b életmiş kimi gümiş **B** : kimi gümüş életmiş **K** (Kafiyeyi bozar) : kimi gümiş életmiş **S** (Kafiyeyi bozar)  
206a mescidün **S** : mescidün **K** || içi **K** : ici **S**. Bu beyit, **B** nüshasında yoktur.  
207b Yapulmuşdur **B** : Yapılmışdur **S, K**  
209a Bekke **S, B** : Bekki **K** || şehriñ **S, B** : şehriñ **K** || ucında **S, B** : ucunda **K**  
209b kıl **S, B** : ét **K** || varıcağ **B, K** : varıcağ **S** || anı **B, K** : aña **S**

**[S 145b]** Çü biz daħı ziyâret eyledük hem  
Kelâmullâh oğıduğ debredüb fem

211. Bu nazmı oş burada ĥatm édêlüm  
Ki bundan şoñra ‘azm-i Mekke\_édêlüm

**[K 90b]** Pes andan ‘azm édüben yola düşdük  
Otuz bês günde **Mekke**’ye érişdük

Ki hem çok şükür olsun ol İlah’a  
Érürdi bizi ol ‘âlî penâha

214. Hele bir gün érişdük Ka’be’ye biz  
Naşib éde Çalab’um varasız siz

**[K -]** **Fî Zikri Medħi Mekke Şerrefehullâhu Te‘âlâ**

**[8 + 8, 16’lı Hece Ölçüsü]**

1. Şükür ol Ĥağğ’a ki gördi / Gözümüz cemâl-i Ka’be  
Cânumuzda uçar-ıdı / Dün ü gün ĥayâl-i Ka’be
2. Beriyye muğaylânınuñ / Dikeni zaħımların[un]  
Tâze gül gibi koğkuludur vişâl-i Ka’be

217.3. Yöriyelüm iħrâm géyüb / Baş açuğ yalın[cağ] olub  
Dilimizde lebbeyk déyüb / [E]yâ ze’l-celâl-i Ka’be

210a ziyâret : zirâyet **S** (İstinsahta hata olmalıdır). Bu beyit, **B** ve **K** nüshalarında yoktur.

211a oş burada **S** : bu arada **B** : burada biz **K** || édêlüm **S**, **B** : édêlim **K**

211b édêlüm **S**, **B** : édêlim **K**

212a ‘azm **S**, **K** : - **B** || édüben **S**, **B**, **K** : ırubanı **H**

212b Mekke’ye **S**, **B** : Mekke’ye **K**

213 Bu beyit, **B** ve **K** nüshalarında yoktur.

214a Ka’be’ye **S**, **B** : Ka’be’ye **K**

214b éde **S**, **K** : ola **B** || Çalab’um **S**, **K** : Çalab’dan **B**. Bu beyit, **B** ve **K** nüshalarında 230 numaralı beyitten önce kaydedilmiştir.

**Fî Zikri Medħi Mekke Şerrefehullâhu Te‘âlâ** **S** : - **B**, **K**

215 Bu beyit/dörtlük, **B** nüshasında yoktur.

216 Bu beyit/dörtlük, **B** nüshasında yoktur. İkinci mısraın ölçüsü problemlidir ve kafiyesi yoktur.

217 Bu beyit/dörtlük, **B** nüshasında yoktur.

4. Tañrı evini var [u] gör / Muştafâ kabrine yüz vur \*  
Néce çıkar [ol] görklü nür / Fî hubbi şâhib-i Ka'be

### Fî Zikri Vaşfi Mekke Şerrefehullâhu Te'âlâ

#### [Mefâ'ilün Mefâ'ilün Fe'ülün]

1. Göricek Ka'be'nün yüzünü éy cān  
Dédüm el-ḥamdülillāh Ḥayy u Sübhān
  - 220.2. Ki beni bunda érgürdi Çalab'um  
Bu dertlü gönlüme eyelēdi dermān
  3. Sevindi gönlümüz şād oldı cānum  
Zihī maqşūda érgürdi o Sulṭān
  4. Dédi Ḥaḳ ḳullarına gel evümē \*  
Güci yéten gerekdür ola fermān
- [S 146a] 223.5. Ṭamu odından āzād olmağ-içün  
Beriyye ıssısına n'ola var yan
6. Baş açuḳ yalın ayāḳ yol çekersin  
Çü raḥmet eyler-ise n'ola Ğufrān

218 Bu beyit/dörtlük, **B** nüshasında yoktur.

**Fî Zikri Vaşfi Mekke Şerrefehullâhu Te'âlâ B** : **Fî Zikri Beyāni Vaşfi Mekketehū S**. Bu başlık altındaki 219 ve 229 numaraları arasındaki beyitler **B** nüshasında 238 numaralı beyitten sonra kayıtdır. 219-226 numaralı beyitler 5a, 227 ve 228 numaralı beyitler 5b sayfasında yer alır. **S** nüshasındaki sıralama esas alınmıştır.

220a érgürdi **S** : érgirdi **B**

220b Bu dertlü gönlüme eyelēdi dermān **S** : Bilür ḥ'oz n'eydügin andan ṭalābum **B** (Kafiyeyi bozar)

221a Sevindi gönlümüz şād oldı cānum **S** : Ki beni maqşūduma érgürdi ḥānum **B** ("Ki" 220 numaralı beyitten sehven istinsah edilmiş olmalıdır)

221b Zihī maqşūda érgürdi o Sulṭān **S** : Sēvindi gönlüm şād oldı cānum **B** (Vezni bozuktur. Mısra sonu kafiyeyi bozar)

222b Güci yéten **B** : Gişi yétsē **S** || ola **B** : o **S** (Vezni bozar)

223a odından **B** : odundan **S**

223b Beriyye **S**, **B** : Berriye **H** (Vezni bozar)

224a Baş açuḳ yalın ayāḳ yol **S** : Bu yolda çünki zaḥmetler **B**

224b eyler-ise **S** : éder-isē **B**

7. Bu dünyā kesb édēcek yér-durur bil  
Hüner ehlinden-iseñ oşda meydān
- 226.8. Özüni yığ Һarām işden hemişe  
Ki yarın Һılmayasın āh u efġān
9. Gözüñden yaş aқıtġıl düz namāzın  
Ki\_olur her Һaṭresi dürr-ile mercān
10. Néçē cem<sup>6</sup> édēsın dünyā metā<sup>6</sup>ın  
Ne şanursın Һalur mı şöyle devrān
- 229.11. Özüñē gel dēr **Aḥmed** sen öġüdi  
Öġüt saña gerekdür olma Һayrān

[K 90b]

**Fī Zikri Beyāni Vaşfi Mekketi’ş-Şerīfe**

Bu Mekke şehriniñ dört yanı şarbdur  
Eger maşrıq yanıdur yāḥ<sup>o</sup> ġarbdur

Ki depēden éner şehriniñ ucına  
Görincek Ka<sup>6</sup>be’yi beñzün uçına

232. Yēdi gün biz Mışırılıyla Һurduġ  
Néçē kerre o Ka<sup>6</sup>be’ye yüz urduġ

226a Һarām işden **B** : Һarāmdan iş **S**226b efġān **S** : fiġān **B**227a aқıtġıl **B** : aқıt kıl **S** || düz **B** : dün **S**227b Ki\_olur her **S** : Ki olur **B**228a Néçē : Néçē **S, B** : Niçe **H**228b Ne şanursın Һalur mı şöyle **S** : Şanursın şöyle Һalur işbu **B**229b gerekdür : gerek-durur **S** (Vezni bozar). Bu beyit, **B** nüshasında yoktur.**Fī Zikri Beyāni Vaşfi Mekketi’ş-Şerīfe S** : **Fī Beyāni Vaşfi’l-Ka’beti’ş-Şerrefehullāh K** : - **B**230a Mekke **S, K** : Mekke **B** || şehriniñ **S, B** : şehriniñ **K**230b yāḥ<sup>o</sup> **B, K** : yāḥ<sup>o</sup> **S** (Vezni bozar)231a depēden **K** : depēden **S** : derēden **B** || éner **B, K** : - **S** || şehriniñ **S, B** : şehriniñ **K** || ucına **B, K** : içine **S**231b Görincek **B** : Göricek **S, K**232a Mışırılıyla **B, K** : Mışırılıyla **S**232b kerre o Ka<sup>6</sup>be’ye **S** : kerre o Ka<sup>6</sup>be’ye **K** : kez Ka<sup>6</sup>be’ye biz[ler] **H** : gez Ka<sup>6</sup>be’ye biz **B** (Vezni bozar)



Sekizinci gün öylen Şâmlu geldi  
Ki döstlar birbirini anda buldı

Bu şehrüñ orta yeri Ka'be'dür çaķ  
Anı hürmetlü kıldı ol Kerim Hâķ

235. Baş açuķ yalın ayaķ érdüg anda  
Ķamu ihrâm-ıla biz girdüg anda

[B 5a] Ķaçan girdüm Hârem'e gördi gözüm  
Hezârân şükr kıldı Hâķķ'a özüm

[S 146b] Segirdüben tavâf étdüm é ķardaş  
Aķar-ıdı gözümnden dem-be-dem yaş

[K -] 238. Hâcerü'l-Esved'e sürdüm çü yüzüm \*  
Niyâz étdüm Hâķ'a yalvardum özüm

Géce gündüz isteyüb girdi\_elüme  
Naşib eyle İlähi ķullaruña

Şalavât vér Resûlullâh'a her dem  
Gönülnden diñle[gil] bu sözi bir dem

- 233a Sekizinci **B, K** : Sêkizinci **S** || öylen **B** : öylên **K** : öyleyin **S** (Vezni bozar)
- 233b Ki döstlar birbirini **S** : Ki döstlar biri birin **K** : İki döst birbirini **B** || buldı **S, B** : gördi **K** (Kafiyeyi bozar)
- 234a şehrüñ **S, B** : şehriñ **K**
- 234b Hâķ **S, K** : Hâķ **B**
- 235a érdüg **S, B** : érdük biz **K** (Vezni bozar)
- 235b Ķamu **B, K** : Cümlemüz **S** (Vezni bozar) || biz girdüg **S** : girdük biz **K** (Kafiyeyi bozar) : biz érdüg **B** (Kafiyeyi bozar)
- 236a Hârem'e **S** : Hârem'e **B** : Hârem'i **K**
- 236b şükr **B, K** : şükür **S** (Vezni bozar)
- 237a étdüm **S, B** : étdüg **K** || ķardaş **B, K** : ķarıntaş **S** (Vezni bozar)
- 237b Aķar-ıdı gözümnden **S, B** : Gözümden aķar-ıdı **K**
- 238a Hâcerü'l-Esved'e **S** : Hâcer-i Esved'e **B**
- 238b Niyâz étdüm Hâķ'a yalvardum : Niyâz étdüm Hâķķ'a yalvardum **S** (Vezni bozar) : Çü niyâz Hâķķ'a kıldum bildüm **B**
- 239b Naşib eyle İlähi : İlähi naşib eyle **S** (Vezni bozar). Bu beyit, **B** nüshasında yoktur.
- 240b Gönülnden diñle[gil] bu sözi : Bu sözi gönülnden diñle **S** (Vezni bozar). Bu beyit, **B** nüshasında yoktur.

- [B 5b]** 241. Êşid imdi saña vaşfın déyëyin  
Şıfatlarını bir bir şerh édëyin
- Ḥarem'ün uzunı üç yüz adımdur  
İçi dübdüz uvaçuq aqça kımdur
- Énin adımladum ben yüz yégirmi  
Ki dört bucaqlıdur degül degirmi
244. Bu dört divârları üç kıat kemerdür  
Ḥarem'ün taşra yanı tolu şardur
- Kemerlëri direg üzre tırubdur  
Şağışda bu direkler beş yüz ondur
- Ḥarem'ün dört bucağı dört menâre  
Qanâdiller dizilmişdür kenâre
247. Mü'ezzinler çıkar oqur ezânı  
Sevinür eşidenün gönli cânı
- Ḥarem kıapuların şaydum temâmet  
Qamu kırık dört kıapudur zî 'alâmet
- [B 6a] [K 82a]** Yücëligi inen yükkëkdür éy yâr  
Qıyâs étseñ anı kırık arşun var

241a Êşid **B** : Eşid **S** || saña vaşfın déyëyin **B** : Ḥarem'ün vaşfını sen **S**  
 241b Şıfatlarını bir bir şerh édëyin **B** : Şıfatların beyân eyleyeyin ben **S**  
 242b İçi **B** : İci **S** || uvaçuq **S** : ıvacuq **B** || aqça **S** : aqça **B**  
 243b bucaqlıdur **B** : bucaqlıdur **S**  
 244a divârları üç **B** : yanı üçer **S** (Vezni bozar)  
 244b Ḥarem'ün **S** : Ḥarêm'ün **B**  
 245a tırubdur **S** : durubdur **B**  
 246a Ḥarem'ün **S** : Ḥarêm'ün **B** || bucağı **S** : bucaqda **B**  
 246b dizilmişdür **B** : düzülmüşdür **S**  
 247b Sevinür eşidenün **B** : Êşidenün şad olur **S**  
 248b zî **B** : zî **S** || 'alâmet **B** : beşâret **S**  
 249a yâr **K** : cân **S**, **B**  
 249b var **K** : é cân **B** : cân **S**

250. Hârem'ün orta yeri Ka'be'dür çaķ  
İbâdetdür anuñ var yüzine baķ

Kireç taşdur anuñ daķı yapısı  
Güneş toğışınadur hem ķapısı

[S 147a]

Bilek gibi ķapusunda gümüşden  
İki hâlķa var anda tuhfe işden

253. Bu iki hâlķa arası kilid bil  
Çıķarsañ eşigine var yüzün sil

Êşigi yücesi boydan yücüdür  
Çeker birbirini ķul ger h'ocadur

Ķara aţlâs-ıla Ka'be bürinür  
Hemân etekleridür kim görinür

256. Ķapuya Hâcerü'l-Esved yaķıncaķ  
Ki cânlar sevinür aña baķıncaķ

Hem Altun Oluğ'un altı ziyâret \*  
Ki İsmâ'il Nebî'ye var işâret

250b anuñ var **B** : oturgıl **S** || yüzine **B** : yüzine **S**. Bu beyit, **B** nüshasında 248 numaralı beyitten sonra 5b sayfasının son satırına kaydedilmiştir. **K** nüshasında yoktur.

251a Kireç **S** : Kirec **B**, **K** || anuñ **S**, **B** : anıñ **K** || daķı **S**, **B** : cümle **K**

251b Güneş **B**, **K** : Gün **S** (Vezni bozar) || toğışınadur **B** : toğuşınadur **S**, **K**

252a gibi **B** : bigi **K** || ķapısında gümüşden **K** : ki hâlķa var gümüşden **B**

252b hâlķa **B** : hâlķa **K**

Bu beyit, **S** nüshasında şöyledir:

Ķapuda iki hâlķa var gümüşden

Bilek gibi gümüşdür hem ol işden

253a hâlķa **B** : hâlķa **S**, **K** || arası **B** : \_'arasıdur **K** : \_arasıdur **S** || kilid **S**, **B** : kilid **K**

253b var yüzün **B** : yüzün **S**, **K**

254a Êşigi **B**, **K** : Eşigi **S**

254b birbirini **S**, **B** : biri birin **K** || h'ocadur **B**, **K** : h'ocadur **S**

255a Ka'be **S**, **K** : Ka'bë **B**

255b etekleridür **B**, **K** : etekleridür **S**

256a Ķapuya **S**, **K** : Ķapusına **B** (Vezni bozar)

256b Ki cânlar sevinür aña **B** : Ki cânlar sevinür aña **S** : Yürekler taşagëlür hem **K**

257b Ki İsmâ'il Nebî'ye **B** : Ki İsmâ'il Nebî'ye **K** : İsmâ'il Peyğamber'e **S** (Vezni bozar)

Çapuya menberi karşıdur anuñ  
Görincek garğ olur nūrlara cānuñ

259. Tıolayı yanı ferşdür Ka‘be’nün bil  
Yapılmışdur aña otuz iki mīl

Her iki mīl arası iki ıandil  
Gécēden şubı olınca ol yanar bil

[B 6b][K 82b]

Tıavāf yeri bu mīlün ic yüzidür  
Bu ĥüb sözi eşit **Aĥmed** sözidür

262. O Ka‘be çapusunıñ karşıusunda  
O İbrāhım Maķāmı ıubbe anda \*

Mübārek ayağı taşda yer étmiş  
Ziyāretdür ol anda gendü gétmiş

Aña yakın-durur ol āb-ı Zemzem \*  
İçen gışide hergiz ıalmaya ġam

265. Anuñ üsti bir ulu ıubbedür bil  
Iramazlar şuyın şehri eger él

Mü‘ezzinler o ıubbe\_üzre tırurlar  
Gécē gündüz Çalab’a yalvarurlar

- 258a Çapuya **S, K** : Çuyuya **B**  
258b Görincek **B** : Göricek **S, K**  
259a Tıolayı **B, K** : Tıolayı **S** || Ka‘be’nün **S, B** : Ka‘be’niñ **K**  
259b mīl **S, B** : mīl **K**  
260a ıandil **S, B** : ıandil **K**  
260b Gécēden **S, K** : Gécēler **B** || olınca **B** : olunca **S, K**  
261a yeri bu mīlün ic **S, K** : yeri ol mīlün ic **B** (Vezni bozar) : yiri\_ol mīlün içi **H**  
261b sözi eşit **S, K** : söz ki didüm **B** : söz ki didüm **H**  
262a O **B, K** : Ol **S** (Vezni bozar) || Ka‘be **S, K** : Ka‘bē **B**  
262b O **B** : Ol **S, K** || ıubbe **B, K** : ıuppe **S**  
264a yakın-durur **K, H** : yakındur **S, B** (Vezni bozar)  
265a Anuñ **S, B** : Anıñ **K** || ıubbedür **B, K** : ıuppedür **S**  
265b Iramazlar şuyın **K** : Iramaz şuyını **B** : Iramazlar şuyını **S** (Vezni bozar) || eger **B** : v’eger **K** : - **S**  
266a ıubbe **B, K** : ıuppe **S** || tırurlar **S** : dururlar **B** : otururlar **K** (Vezni bozar)  
266b Gécē **B, K** : Gécē **S** || Çalab’a **B** : Çalap’a **S** : Allāh’a **K** (Vezni bozar)

- [S 147b]                      Çapunuñ sağ yanında Cebre'îl'ün  
Çü var mihrâbı anda şöyle bilün \*
268. Bu Ka'be'nün tolayı dört yanında  
Ki mihrâblar düzetmişlerdür anda
- Hanîfi Altun Oluğ'a kılmış  
Çapuya karşı Şâfi'i kılmış
- İmâm Mâlik dağı Rükni-i Yemen'de  
Namâz kılmış ol dağı anda
271. İmâm-ı Hanbelî Rükni-i Hacer'de  
Namâz kılmış çü mihrâb durur anda

- [B 7a] [K -]                      Ki her dîvâra karşı ol imâmlar \*  
Geçürürler bu resmê şubh u şâmlar
- Hele bildün Harem içre ne vardur  
Dağı bilün ki tolayısı şardur
274. Harem'den daşrada var bir 'acâyib  
Sözüme hâzır olğıl olma ğâyib

267a    sağ **S, K** : şol **B** || Cebre'îl'ün **K** : Cebra'îl'ün **B** (Vezni bozar) : Cebra'îl'ün **S** (Vezni bozar)  
267b    var mihrâbı **S** : mihrâbı var **B, K**  
268a    Ka'be'nün **K** : Ka'be'nün **S, B**  
269a    Hanîfi **S, B** : Hanîfi **K** || kılmış **S, B** : kılmış **K**  
269b    Çapuya karşı Şâfi'i kılmış **B** : Şâfi'i çapuya karşı kılmış **K** : Çapu karşısına Şâfi'i kılmış **S**  
(Vezni bozar)  
270b    kılmış ol dağı **S, B** : kılmış karşı **K**  
271a    Rükni-i Hacer'de **S** : gün doğuşunda **B** : gün doğuşuna **K**  
271b    Namâz kılmış çü mihrâb durur anda **B** : Kılmış beş vakt namâz ev karşısına **K** : Namâz kılmış  
karşı anda **S** (Vezni bozar)  
272a    her **S** : ol **B**  
272b    resmê **B** : resme **S** || şubh u şâmlar **H** : şubhî şâmlar **B (H, B'de "şubh-ı şâmlar" olduğunu söyler)**  
: şubh şâmlar **S**  
273a    içre **S** : icre **B**  
273b    bilün ki : bilün **B** : bildün ki **S** || şardur **S** : şehirdür **B**  
274a    daşrada **B** : taşra dağı **S** (Vezni bozar) || var bir **S** : var **B** (Vezni bozar) : var[dur] **H**  
274b    Sözüme hâzır olğıl **S** : Hâzır ol dedüğüm vakt **B**

O Ka'be'nün yanında bir ulu tağ  
O tağda nē ağac vardur ne h'od bāğ

Ḳubeyṣ Tağı-durur ol tağ qarındaṣ \*  
O tağda topraḳ azdur küllisi taş

277. O tağun üsti bir ulu meğāre  
Bu sizlerden aña her kim ki vare

Namāz kııl anda Peyğāمبر maḳāmı  
Resül anda geçürmiş şubḫı şāmı

Ebü Bekr-ile anda olur-ı mıṣ  
Meğāre\_içre nēçē gün ḳalur-ı mıṣ

280. 'Ömer imāna gelicek çıkarlar \*  
O küffāra cevāb vērürler anlar

Şara girmēge ḳomazlar buları  
Huşūṣā yoḳ azuḳları şuları

[S 148a] Acıḳduḳlarını Allāh bilür çün  
Orada Cebra'ıl'den gönderür h'yon

[B 7b] [K-] 283. O şofranun yeri bellüdür anda  
Varıcağaz görēsın anı sen de

- 275a Ka'be'nün S : Ka'be'nün B  
275b nē B : ne S || vardur ne B : var ne S (Vezni bozar) || h'od S : h'o B  
276a Ḳubeyṣ S, B : Ḳubaysar H || Tağı-durur S : tağı [durur] O : Tağıdur B, H (Vezni bozar) || qarın-  
daş B : é ḳardaş S  
276b topraḳ B : tobraḳ S || küllisi B : küllüsi S  
277a O B : Bu S  
278a Peyğāمبر S : Peyğāمبر B  
278b geçürmiş S : gecürmiş B || şubḫı şāmı S, B : şubḫ u şāmı H (H, B'de "şubḫ-ı şāmı" olduğunu söyler)  
279a olur-ı mıṣ S : olur imiş H : olurmuş B (Vezni bozar)  
279b Meğāre S : Mağāra B || nēçē B : nēçe S : nice H || ḳalur-ı mıṣ S : ḳalur imiş H : ḳalurmuş B  
280a gelicek B : geliçegez S (Vezni bozar)  
280b vērürler B : vērürdi S  
281b azuḳları B : azıḳları S  
282a Acıḳduḳlarını B : Açıḳduḳlarını S  
282b Cebra'ıl'den B : Cebra'ıl'e S

O ni' metden yéyüben heb çoyarlar  
Géné bunları kâfirler çuyarlar

Gelür kâfir buları\_ incitmeg ister  
Ki dérler mu'cizātuñ bize göster

286. İşâret eyler aya ay yarılır  
O kâfirler anı görüb çarılır

Bulmazlar bulara anda çäre  
Dönüb géru géderler yüzi çare

Çubeyş Tağı dibinde bir lañif yér  
Meger anda çoğubdur ol 'Alî-Şîr

289. Aña yakın bir ev vardur inen h' oş  
Resül'ün çoğduğı yér dédiler oş

Aña yakın çoğubdur Fâñıma hem  
Varıb görmek buları zihî h' oş dem

Yéné eşit Resül'ün hâlin éy cân  
O kâfirler dilerler dökeler çan

292. Çoyub géder buları cümle küffâr  
'Acâyibdür bu sözler diñle éy yâr

Zamân-ıla énerler şehre bunlar  
Otururlar bir arada o cânlar

- 
- 284b Génë **B** : Génë **S**  
285a Gelür **S** : Gelib **B**  
285b Ki dérler **B** : Démişler **S**  
287a Bulmazlar **B** : Édemezler **S**  
287b géru **S** : génë **B**  
288a Çubeyş **S**, **B** : Çubaysar **H** (Vezni bozar)  
289b çoğduğı **S** : doğduğı **B**  
290 Bu beyit, **B** ve **K** nüshalarında yoktur.  
291b kâfirler **B** : kâfir **S** (Vezni bozar) || dökeler **B** : dökeler **S**  
292b sözler diñle **B** : sözi añla **S**  
293b Otururlar bir arada **B** : Bir arada otururlar **S**

Ki Allāh'dan nəcë olursa fermān  
Muṭī<sup>c</sup> olub dutarlar anı yeksān

[B 2a] [K -] 295. Resūlullāh dururken ḥalvatında  
Ḥaber vérür aña Cebrā'īl anda

Ki göc bundan ériş şehr-i Medīne  
Hem ol yégdür dürişmeg anda dīne

[S 148b] Resūl daḥı Ebū Bekr'ün evine  
Varub déségerekdür kim sevine

298. Ebū Bekr'ün evine durdı vardı  
Çağırub ev dīvārına el urdı

Şu qarşuḡı dīvārdan bir kara taş  
Resūl'e söylemişdür qaldurub baş \*

Ebū Bekr evde dēḡül dēyü söyler  
Resūlullāh Bū Bekr'i anda şoylar

301. Buluşuban tanışurlar o gécë  
Medīnē'ye éderler 'azm é ḡ'oca

Ḥarem içinde kıluban namāzı  
Éderler Ḥaqq'a anda çok niyāzı

295b Cebrā'īl **B** : Cebrā'īl **S**

296b Hem **S** : Ki **B** || dürişmeg **B** : dürtişmek **S** || anda **B** : liki **S**

297b déségerekdür **S** : déségerekdür **B**

298b Çağırub **B** : Çağırdı **S**. Bu beyit, **B** nüshasında 299 numaralı beyitten sonra kaydedilmiştir.

299a bir kara taş **B** : éy qarıntaş **S**

300a dēḡül **S** : degül **B**

300b Bū Bekr'i **B** : Ebū Bekr'i **S** (Vezni bozar) || anda **B** : evde **S**

301a Buluşuban **B** : Buluşuban **S** || tanışurlar **S** : danışurlar **B** || o **B** : ol **S** (Vezni bozar)

301b Medīnē'ye éderler 'azm **S** : Medīnē'ye 'azm éderler **B** (Vezni bozar) : Medīnē'ye\_'azm éderler **H** (Vezni bozar)

302a kıluban **B** : kılurlar **S**

302b Ḥaqq'a anda **S** : anda Ḥaqq'a **B**



Medîne yolını dutub géderler  
 Hâk'a ol demde yüz biñ şükr éderler

304. Çü Ka'be'den bular hicret édübdür  
 Medîne'de varuban yurd édübdür

Bular katlanur-ıdı çok cefâya  
 Ki érişmeg için anda vefâya

Çü şabr-ıla bulunur derde çäre  
 Oñilur merhem-ile néçe yäre

[B 2b] [K -] 307. Qazâya şabr édëgör éy müsülmân  
 Ki 'arş gölgësi ola saña sayvân \*

Çü bildün Mekke'nün şıfatların sen  
 Dönüb géru sözüme géleyin ben

Çü Mekke'den göçüben yola düşdük  
 Biz on günde **Medîne**'yë érişdük

### **Fi Zikri Evşâfi Medine Şerrefhullâhu Te'âlâ**

#### **[Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün]**

310.1. Éy Medîne şehri éy kıtlu maqâm  
 Géçe gündüz saña cânlardan selâm

- 303a Medine **S** : Medinê **B** || yolını **S** : yolunu **B**  
 303b Hâk'a **B** : Hâk'ka **S** (Vezni bozar) || yüz biñ şükr **S** : çok şükür **B**  
 304a Ka'be'den **B** : Ka'be'de **S** || édübdür : édidür **S** : éderler **B**  
 304b Medîne'de **B** : Medinê'de **S** || yurd édübdür **S** : [...ler] **B** (Sayfa yırtık olduğundan okunamamaktadır) : - **H**  
 305 Bu beyit, **B** nüshasında yoktur.  
 306b Oñilur **S** : Oñulur **B** || merhem-ile néçe yäre **S** : mer... **B** (Sayfa yırtık olduğundan okunamamaktadır) : - **H**  
 307a sayvân **B** : şayvân **S**  
 308 Bu beyit, **B** nüshasında yoktur.  
 309a Mekke'den **S** : Mekkê'den **B** || göçüben **B** : göcüben **S** : geçüben **H**  
 309b Medine'yë **B** : Medinê'ye **S**  
**Fi Zikri Evşâfi Medine Şerrefhullâhu Te'âlâ S** : - **B**  
 310 Bu beyit, **B** nüshasında yoktur.

[S 149a]

2. H̄asretidür amu gzler nrunuñ  
Kim nruñdan dnyā olmuřdur temām

[Mefā‘ilūn Mefā‘ilūn Fe‘ulūn]

Medīne řehrinūñ řehri h̄abībi  
Ki h̄aste olanuñ oldur řabībi

313. Resūlullāh zīre kim anda yatur  
Dađı hem cānuñı var nūra batur

**Fi Zikri Vaşfi Mescidi'l-Medīneti Ve Mā Fihā  
Min Ziyārāti**

Medīne şehri de bir ulu şardur  
Ne kim ister olursañ anda vardur

Bu řehrūñ evre yanı yazıldur  
Yapusu nee yıllık yapılardur

316. O řehrūñ orta yeri bil H̄arem'dür \*  
İinde yatan ol řāhib-keremdür

H̄arem'ūñ vařfını dađı eřitgil  
Gücūñ yētēr-isē eglenme gētgil

apusu drt-durur girgil birindeñ  
Selām vėrgil Resūlullāh'a andan

311 Bu beyit, **B** nūshasında yoktur.

312 Bu beyit, **B** nūshasında yoktur.

313 Bu beyit, **B** nūshasında yoktur.

**Fi Zikri Vaşfi Mescidi'l-Medīneti Ve Mā Fihā Min Ziyārāti** B : - S

314a de bir **B** : dağı **S**

314b Ne kim ister olursañ anda vardur **B** : İinde yatan ol řāhib-keremdür **S** (Kafiyeyi bozar)

315b nee **S, B** : nice **H**

316b İinde yatan ol řāhib-keremdür **B** : Ne kim ister olursañ anda vardur **S** (Kafiyeyi bozar) (**S**'de 314 ve 316 numaralı beyitlerin istinsahında hata olduğu anlaşılmaktadır)

317a H̄arem'ūñ vaşfını dağı eşitgil **B** : H̄arem vaşfını eřit evvel ēy yār **S**

317b Gęcūñ yētēr-isē eglenme gētgil **B** : řabīb istēr-iseñ ol yaña var **S** (Vezni bozuktur)

318a apusu drt-durur girgil birindeñ **B** : H̄arem apusu drttür gir birinden **S**

319. İki rek'at namâz kıl ét ziyâret  
Resül'ün nûrunı gör zi beşâret \*

[K 85a] Çü biz dahı Resülullâh'ı gördük  
Çara yüzümüzi türbeye sürdük

Sevinüben dédüg el-ğamdülillâh  
Ki bize rûzi kıldı bunı Allâh

### Şi'r 'İnde'r-Ru'yeti'n-Nûri Mübârek

[B 3a] 322.1. Gişinün şâd olur gönli vü cânı  
Ne gözdür göriceg ağlamaz anı

2. Çü hağdur nûrını görgil Resül'ün  
Kim inkâr eyleyênün yoğ imânı

3. Ebü Bekr ü 'Ömer bile yaturlar \*  
Tolubdur bunlaruñla iki yanı

325.4. Şefâ'at édiserdür ümmetinë  
Tutısar ümmeti cümle cinânı

[S 149b] 5. Gümişden yaşşı bir mîlğ toğumışlar  
Oracuğdur Ebü Bekr'ün nişanı

319a İki rek'at namâz kıl ét ziyâret B : Ravza'ya var namâz kıl ét ziyâret S (Vezni bozuktur)

319b zi B : zi S || beşâret S, B : bişâret H

320a gördük S, B : girdük K

321a dédüg K : dédüm B

321b rûzi B : rûzi K. Bu beyit, S nüshasında yoktur.

Şi'r 'İnde'r-Ru'yeti'n-Nûri Mübârek S : - B, K

322a Gişinün S, B : Gişiniñ K || şâd S, B : şâz K || gönli S, B : gönlü K

323a hağdur S, B, K : Hağ'dur H || nûrını B : nûrunı S, K

323b Kim inkâr eyleyênün S : Ki inkâr eyleyêniniñ K : Kim inkâr eyler-isë B || imânı S, B : imânı K

324a ü S, K : -ile B || yaturlar S, K : yatur B

324b bunlaruñla S, K : anlaruñla B

325a Şefâ'at édiserdür S, K : Şefâ'atci olısar B || ümmetinë S, K : ümmetine B

325b Tutısar B : Dutısar S, K || cümle S, K : bunca B || cinânı S, B : cihânı K, H

326a Gümişden B, K : Gümüşden S || mîlğ S, B : mîlğ K || toğumışlar S, K : doğunmuş B (Vezni bozar)

326b Oracuğdur B : Oraçuğdur S : Oraçuğda K

6. Kimesnëyë vefâ kıılmaz bu dünyâ  
 Kıyâs êtgil bulardan var sen anı

328.7. Dükeli enbiyâ vü hâş şahâbe  
 Zemînë girdi terk êtdi zamâni

8. Gişiyë yâr-ı şâdıķ olsa h'ošdur  
 Görünmez kıanda olur imdi kıanı

9. Şalavât vér Resûlullâh'a **Ahmed**  
 Uzatma imdi kıaşr êt sen dîvânı

331. Hârem'ün vaşfını dağı êşitgil  
 Gücün yêtse senün eglenme gêtgil

[K 85b]

İki yüz adım ölçdüm uzununu  
 Dağı üç yüz adımladım ênini

Hârem'ün ic yüzi dört kıat kemerdür  
 Kı taş yanı tölâyı külli şardur

[B 3b]

334. Direg üzrë tırur külli kemerler  
 Kı harc olmış necë biñ aña zerler

- 327a Kimesnëyë **B** : Kimesnëye **S, K** || kıılmaz **S, K** : êtmez **B**  
 327b var sen anı **S** : sen var anı **K, H** : sen varımı **B** (Kafiyeyi bozar)  
 328a vü hâş **B, K** : vü evliyâ vü hâş **S** (Vezni bozar)  
 328b Zemînë **S, B** : Zemîne **K**  
 329 Bu beyit, **B** ve **K** nüshalarında yoktur.  
 330a Şalavât **S, K** : Şalavât **B**  
 330b imdi kıaşr êt **S** : kıaşr eyle **B** : kıaşr êt imdi **K** || dîvânı **S, B** : dîvânı **K**  
 331a Hârem'ün **B** : Hârem'ün **S** : Hârem'in **K** || êşitgil **S, K** : déyêlüm **B**  
 331b Gücün yêtse senün eglenme gêtgil **K** : Gücün yêtse senün eglenme gêtgil **S** : Tûtiler gibi şekerler yeyêlüm **B** : Tûtiler gibi şekerler yiyelüm **H**  
 332b Dağı üç yüz adımladım ênini **B, K** : Dağı adımladım yüz kırķ ênini **S** (**S** nüshasındaki varyant 110 numaralı beytin ikinci mısraıyla karıştırılmıştır. Verilen ölçü, Mescid-i Aksâ'ya aittir)  
 333a Hârem'ün **S, B** : Hârem'in **K**  
 333b taş **B, K** : tış **S**  
 334a üzrë **B** : üzre **S, K** || tırur **B, K** : durur **S** || külli **B** : heb bu **S, K**  
 334b olmış necë biñ aña zerler : olmış necë biñ aña zerler **S** : olubdur aña necë zerler **B** : olubdur aña nice zerler **H** : olmışdur aña bunca biñ zer **K** (Redifi bozar)

Direklëriñ şağışi üç yüz ücdür  
Ki degmë gişi şaymaz anı gücdür

Menäre dört-durur çün dört bucağda \*  
Mü'ezzinler ezân vérürler anda

337. Resül'ün şağ yanında menberi var \*  
Zihî üstäd gişi düzmiş 'aceb kâr

Resülullâh oqurmuş huḫbe anda  
Anuñ ḫatlu dili beñzerdi ḫanda

Se'âdetdür eşitse huḫbe anda  
Éşidenler gédibdür ḫanı ḫanda

340. Hele dünyâda sen şimdi yörürsin  
Ölüb gédenleri her dem görürsin

Bilürseñ saña yéter va'z-ıla pend  
'İbâdet ḫıl hüner ét éy hüner-mend

[S 150a]

Ki bu devrân geçer aldar seni bil  
Ki bir sâ'atçe gelmez téz geçer yıl

335a Direklëriñ **S, B** : Direklëriñ **K**

335b degmë **B** : degme **S, K**

336a Menäre dört-durur çün **S** : Menäre dört-durur çü **B** : Menârelëri vardur **K** || bucağda **B, K** : bucağda **S**

336b vérürler **B** : oqurlar **S, K**

337b üstäd **S** : üstâz **K** : üstâz **B**

338b Anuñ **S** : Anuñ **K** || ḫatlu **S** : datlu **K**. Bu mısra, **B** nüshasında yoktur.

339a Bu mısra, **B** nüshasında yoktur.

339b **B** nüshasında 338a ile 339b mısraları beyit oluşturmuştur.

340a dünyâda sen **S** : sen dünyede **B, K** || şimdi **S, K** : imdi **B**

341a Bilürseñ **S** : Bilürsin **B** : Bular **K** || pend **H** : bend **S, B** : hem bend **K**

341b 'İbâdet ḫıl **S, K** : 'İbâdetdür **B** || hüner-mend **K, H** : hüner-bend **S, B**

342a Ki bu devrân geçer aldar seni : Ki bu devrân geçer aldar seni **K** : Ki bu dünyâ geçer aldar seni **S** : Ki devrân geçer elden sen seni **B**

342b sâ'atçe **S** : sâ'atce **B, K** || gelmez téz geçer : gelmez tüz geçer **B** : gelmez geçer téz **S** (Vezni bozar) : téz geçer **K** || yıl **B** : ay u yıl **K** : - **S**

- [K 86a] 343. ula dut dınlegil sen işbu sözi  
Çevürmëgil bu sözden ışa yüzi  
Ğarib sözdür kimesnë düzmemişdür  
Bunu bilen ki yoldan azmamışdur  
a'uñ tevfiiyile düzmişem ben  
Resül'e vér şalavât dınlegil sen  
346. Resül türbesinüñ urřundur üsti \*  
Anuñ içindedür ol Tañrı döstü

- [B 14a] Bu türbe beş bucaqludur bil imdi \*  
Görë-turur gibiyem anı şimdi  
Ki andan yayılır 'alemlere nür  
Bu nürdandur gönüllerdëki mesrür  
349. Bu türbëde otuz beş andil aşlu  
Gümüřdendür dükëlisi éy uşlu  
On üç andil daı var amu altun  
şalavât vér Resül'e olma meftün

343a dut dınlegil sen işbu **B** : tuğgil berü diñle bu **K** : dut gelüb ü diñle bu **S**  
343b Çevürmëgil **S, K** : Çevirmëgil **B** || sözden **S, K** : sözde **B, H** || ışa **S, B** : imdi **K**  
344a kimesnë **S** : kimesne **K**  
344b Bunu bilen ki yoldan azmamışdur **K** : Meger olacağını sezmemişdür **S**. Bu beyit, **B** nüshasında yoktur.  
345a a'uñ **B** : a'ın **K** : a'uñ **S** (Vezni bozar)  
345b şalavât **S** : şalavât **B** : şalavât **K**  
346a türbesinüñ **K** : türbesinüñ **S, B**  
346b Bu beyit, **B** nüshasında 3b sayfasında, 337 numaralı beyitten sonra kaydedilmiştir.  
347a türbe **S, K** : türbë **B** || beş **S, K** : dört **B** || bucaqludur bil imdi **B, K** : bucaqlu dëgil degirmi **S** (Vezni bozar)  
347b Görë-turur gibiyem anı şimdi **K** : Bil imdi görë-turur gibiyem anı şimdi **S** (**S** nüshasının istinsasında ilk iki kelimenin sehven tekrar yazıldığı anlaşılmaktadır) : Görë-durur gibiyem anı şimdi **B**  
348a 'alemlere **S, K, H** : 'alemrë **B** (İstinsahta hata olmalıdır. Vezni bozar)  
348b mesrür **S, K** : sürür **B**  
349a andil **S, B** : andil **K**  
350a andil **S, B** : andil **K** || daı var **B, K** : var daı **S** (Vezni bozar)  
350b şalavât **S** : şalavât **B** : şalavât **K**

Bu türbənün dağı örtüsü açlâs  
Nécê gerekse dëgül gey hâşü'l-hâş

352. Bu mescidün içinde bir delük var  
İçi géndür velikin kapısı tar

O kapudan içëri giricek sen  
Ziyâretler var anda eydeyim ben

[K 86b] Resül mihrâbı andadur görësin \*  
Namâz kılub aña yüzün sürësin

355. Dağı dört yârinün anda maqâmı  
Geçürmişler orada şubı u şâmı

‘Âyişe çekdügi değirmen anda  
Varıcağaz görësin anı sen de

[S 150b] Varuban bunları kılduğ ziyâret  
Varursañ saña da étdüğ işâret

[B 14b] 358. Hârem'dë gördüğümü oş dëdüm ben  
Hârem'den taşradağın da eşit sen

- 
- 351a türbënün **S, B** : türbëniñ **K**  
351b Nécê **B, K** : Néce **S** || gerekse **K** : gerekse **B** : gerekse **S** || dëgül **B, K** : degül **S**  
352a mescidün **B** : mescidün **S** : mescidün **K** || bir delük **S, K** : türbeler **B**  
352b İçi **B, K** : İci **S**  
353a içëri **K** : içëri **S, B**  
354b aña yüzün sürësin **B** : orada yüz sürësin **S** : orada yüz urasın **K**  
355b Geçürmişler **S, B** : Géçürmişler **K** || subı u şâmı **S, K, H** : subı şâmı **B (H, B'de “şubı-ı şâm” olduğunu söyler)**  
356a ‘Âyişe çekdügi değirmen anda **K** : ‘Âyişe çekdügi değirmen anda **B** : ‘Âyişe\_Ana çekermiş bir değirmen **S**  
356b anı sen de **B, K** : anı da sen **S**  
357a kılduğ **B, K** : kıldük **S**  
357b Varursañ **S, B** : Varursañ da **K** || saña da étdüğ **S, B** : édüñ anda **K**  
358a Hârem'dë **B** : Hârem'de **S, K**  
358b taşradağın da **S** : taşradağın **B** : taşra dağı gör **K**

Ki ‘Ayn-ı Zerqa dérlér ic şuyından  
Ki dermân ola cümle derdlerüñden

Baḳī‘ içre yapılmış ḳubbe kim var \*  
Varıcağaz üşenmë aña da var

361. Bilün ‘Abbās o ḳubbenün içinde  
Ḥasan-ıla yaturmış bile anda \*

İmām Mālik de bir türbëde daḫı  
Yatur anda görësin anı daḫı

Çü bir türbe daḫı İbrāhīm’e var  
Resül’ün oğlı-durur bilgil éy yār

364. Daḫı anda yatur ol İbni ‘Affān  
Ki oldur ḥāş şahābe adı ‘Oşmān

[K 88a] Emīrū’l-Mü’minin hem Ḥamza anda \*  
Éşid imdi anuñ türbësi ḳanda

Uḫud Tağı dibindëdür gör anı \*  
Şehīd olub dökülmüş anda ḳanı

359a şuyından **K, H** : şuyundan **S** : şuyında **B**

359b derdlerüñden **S** : dertlerüñden **B, K**

360a içre **S, B** : icre **K** || ḳubbe kim var **B** : bir ḳubbe var **S** (Vezni bozar) : bir ḳubbe hem var **K** (Vezni bozar)

360b üşenmë **B, K** : erinmë **S**

361a Bilün **S, B** : İbni **K** (Vezni bozar) || ḳubbenün **S, K** : ḳubbëñün **B**

361b Ḥasan-ıla yaturmış **S** : Yaturmış Ḥaşan-ıla **K** : Yaturmış Ḥüseyin-ile **B** (Vezni bozar)

362a de **S, B** : - **K**

362b görësin **S, K** : görürsin **B**

363a türbe **S, K** : türbë **B** : || İbrāhīm’e **S, B** : İbrāhīm’e **K**

363b -durur **B** : dur **S** (Vezni bozar), **K** || bilgil **S, B** : bil bunı **K**

364a yatur ol **S, B** : yatubdur **K**

364b şahābe **S, K** : şahābë **B**

366a dibindëdür **B** : dibindedür **S, K**



367. Şara götürmemişler anda yatur  
Resûl'den gëlür aña dâyimâ nûr

Şu bir yér adıdır Kıubbetü'l-İslâm \*  
Anı dağı édëyim saña i'lâm

[B 15a]

Görëcek yér-durur ol dağı éy yâr  
Velî haylı ırağdur ol yéré şar

370. Resûl çün Ka'be'den çıķub ki gétmiş  
Gelüben bu dëdügüm yére yétmiş

Medîne şehrine\_andan girdi dërler  
Tolubdur ħurmâ ağacı o yérler

[S 151a]

Bir ulu mescid eylemişler anda \*  
Ki dört mihrâb düzetmişler içinde

373. Biz anda çünki üç gün tırduğ éy cân  
Görüben nûrı kılduğ şükr-i Yezdân

Namâz kılurlar anda sen dağı kııl  
Du'â édüb elüñ gëtür yüzün sil

- 367a götürmemişler S, K : götürmemişler B  
367b gëlür aña S, B : aña gëlür K || dâyimâ B, K : dâ'imâ S  
368a Şu bir yér adıdır S, K : O yér adı-durur B  
368b édëyim S, B, K : idelüm H  
369b yéré B : yére S, K  
370a Resûl B, K : Resûlullah S || çün K : - S, B, H || çıķub K : çıķmış B : - S || ki K : çü S : - B, H (S ve B nüshalarında beytin vezni bozuktur)  
370b Gelüben S, K : Gëlüben B  
371a girdi S, B : vardı K  
371b ħurmâ B : ħurma S, K  
372a eylemişler B, K : eylemişler S  
372b Ki dört mihrâb düzetmişler içinde K : Ki dört mihrâb düzetmişlerdür anda S : Varıcağ gir namâz kııl anı sen de B  
373a çünki B, K : cünki S || tırduğ B, K : durduğ S || éy S, K : é B : i H  
373b Görüben B, K : Göricek S || şükr-i Yezdân B, K : şükre Yezdân S. Bu beyit, B nüshasında 15b sayfasının ilk satırına, K nüshasında ise 88b sayfasına 380 numaralı beyitten sonra kaydedilmiştir.  
374a kıılurlar anda S, K : kıılır anda B (Vezni bozar) : kıılınur andan H  
374b édüb S, B : kılub K || elüñ S, B : eliñ K

Bu yérler kim dédüm şehré varınca  
Temāmet hürmālik uca érincē

376. Hele ger Ka'be olsun ger Medīne  
Se'ādetdür dürişmeg anda dīne

[K 88b]

Çü bir tã'at ki yüz biñe yazılır  
Yazılan h'oz gérü kıanda bozılır

Medīne içre yétmiş biñe geçér  
Ki Hãk rahmetlerini anda şaçar

379. Zīrā anda yatur dōstı Muḥammed  
Temām ét sözüñi bunda sen **Aḥmed**

Mışırlu durdı bir gün göcdi gétđi  
Gérü geldüğü yola **Bedr**'e yétđi \*

[B 15b]

Mübārek türbeyi hem yéne gördük  
Varub géne yüzümüz aña sürdük

382. Kãmu hãcet dilëyüb şükr édëvüz  
Hem ağlaşub kıçın dönüb gédëvüz

Vidā'laşub çıkuban yola girdük  
Bi-ḥamdillāh ki geldük **Şām**'a érdük

375a şehré **B, K** : şehre **S**

375b hürmālik **B** : hürmālikdur **K** : hürmālikdur **S** || uca **B** : çaç **S, K** || érincē **B** : érince **S** : varınca **K**  
ger Ka'be olsun ger **B, K** : Ka'be olsun ger **S** (Vezni bozar)

376b dürişmeg **S, B** : dürtüşmeg **K**

377b h'oz **B, K** : h'od **S** || gérü **S, K** : géri **B** || kıanda **B, K** : kıaçan **S** || bozılır **B, K** : pozılır **S**

378a içre **B** : icre **K** : şehrine **S** (Vezni bozar) || geçér **S, B** : gécér **K**

378b Hãk rahmetlerini **K** : rahmetlerini Hãk **S** : Allāh rahmetini **B** || şaçar **B** : şaçar **S, K**

379a Zīrā **B** : Zīrā **K** : Zīre **S**

379b sözüñi bunda sen **B** : sözüñi sen daḥı **K** : sözi sen daḥı **S** (Vezni bozar)

380a durdı bir gün **S, B** : bir gün öñdin **K**

381b géne **S** : yénē **B** : gérü **K**

382a édëvüz **S** : édëriüz **K** : éderler **B**

382b kıçın **B, K** : kıaçan **H** : gérü **S** || gédëvüz **S** : gédërtüz **K** : gécderler **B**

383a Vidā'laşub **S** : Vedā'laşub **K** : Çün ağlaşub **B** || çıkuban **S, B** : çıkıiban **K**

**[K -] Fî Zikri Vaşfi's-Şâmi'l-Mübârek**

Çıkub Şâm ehli bizi karşıladı  
Görüben bizi h' oş şâzîlik étdi

385. Şâm' uñ yéridür ol arz-ı mübârek  
Nî'am vérmîş aña Tañrı Tebârek

**[S 151b]** Hele bir gün Dımışk'a öylen érdük  
Çalap'a şükr kılduk çünki gördük

Hağ' uñ toksan toktuz rağmeti anda  
Ki yapılmîş gözel mescidler anda

388. Yédi ırmağ ağar şehriñ içine  
Hağâdur beñzedürsem Rüm u Çin'e

Toyar gişi anuñ ni'metlerine  
Ki ğark olur Hağ' uñ rağmetlerine

Érüb kondağ o gün bir hân içine  
Evümüz kaydı düşdi cân içine

391. Gédişde añmaz-ı mış evin âdem  
Dönişde üşer-imîş başına ğam

**Fî Zikri Vaşfi's-Şâmi'l-Mübârek B : Fî Zikri Beyâni Vaşfi's-Şâmi'l-Mağrûsa S**

384b Görüben bizi h' oş şâzîlik étdi **B** : Çünki gördük cânumuz oldu şâdi **S** (Vezni farklıdır)

385 Bu beyit, **B** nüshasında yoktur.

386b şükr : şükür **S** (Vezni bozar). Bu beyit, **B** nüshasında yoktur.

387a Hağ' uñ **B** : Hağğ' uñ **S** (Vezni bozar)

387b gözel **S** : görüñ **B**

388a içine **S** : ucına **B**

388b Hağâdur **B** : Hağâ **S** (Vezni bozar) || u **S** : [u] **H** : - **B**

389b Hağ' uñ : Hağğ' uñ **S** (Vezni bozar). Bu mısra, **B** nüshasında yoktur.

390a Érüb **B** : Érib **S** || o **S** : bir **B** (Vezni bozar) (**H** "o gün olursa vezne uyar" notunu düşmüştür)

390b cân : çân **S**. Bu mısra, **B** nüshasında yoktur. **B** nüshasında 389a ve 390a mısraları beyit oluşturur.

391a Gédişde añmaz-ı mış **S**, **B** : Gidişde\_añmaz imiş **H** || evin **S**, **B** : evini **H**

391b Dönişde **B** : Dönüşde **S** || üşer **B** : düşer **S** || başına **B** : cânına **S**

Düşër-imiş oğul kıızı firākı  
Bedel olmaz köyinë Şâm 'İrāk'ı

[B 16a]

Evinë varmayınca eglenimez  
Hem ehlin görmeyincë dinlenimez

394. Alınduk armağan-ıla birer at  
Ki ol günde seçilür Rûm-ıla Tat \*

Yëdi gün turduk êrtesi gönüldük  
Zamân-ıla ki bir gün eve geldük

Çoyub gétdüklerümüz şağça bulduk  
Çalap'a şükr édüben hem ağladuk

397. Êşiden döstlar-ıla yügrüşüben  
Çuca kuca görışdük sevnışüben

Kimi haçrum şorar kimi bu yoldan  
Kimi haçcuñ kabül étsün Yaradan

Yärenler şordılar baña ne gördün  
Hikâyet eyle bize sen ki varduñ

400. Bu medhi çün haçınca dinlemişdüm \*  
Aluban hem bilemcë gizlemişdüm

- 392a oğul **S, H** : oğlı **B** (Vezni bozar)  
392b olmaz **B** : almaz **S** || köyinë **B** : gözine **S**  
393a Evinë **B** : Evine **S** || varmayınca **B** : ermeyinçe **S**  
393b görmeyincë **B** : görmeyinçe **S**  
394b Ki ol günde seçilür Rûm-ıla Tat **B** : Seçilür Urumlu'dan Türk-ile Tat **S** (Vezni farklıdır)  
395a turduk **B** : durduk **S**  
395b geldük **S** : érdük **B** (Kafiyeyi bozar)  
396b şükr : şükür **S** (Vezni bozar). Bu beyit, **B** nüshasında yoktur. Mısraın vezni farklıdır.  
397a döstlar-ıla **B** : döstlarımız **S** || yügrüşüben **S** : yügrüşüben **B**  
397b Kuca kuca **B** : Kuça kuça **S** || görışdük **B** : görüşürler **S** || sevnışüben **B** : eviben **S**  
398a haçrum **S** : hâçır **B**  
399a Yärenler **B** : Yärenler **S** || şordılar **S** : şordı **B** (Vezni bozar)  
399b sen ki **B** : şol ki **S** || varduñ **S** : gördün **B** (Kafiyeyi bozar)  
400a haçınca **B** : haçkınça **S** (Vezni bozar) || dinlemişdüm **B** : düzmüş-idüm **S**  
400b bilemcë **B** : bilemce **S** || gizlemişdüm **B** : gezmiş-idüm **S**

[S 152a]

Şunuvérdüm oқurlardı éşitdüm  
Muḥabbet şevķi düşdi bir āh étdüm

O dostlar kim dérilmiş bunı diñler  
Kimi ‘aşık oluban niyyet eyler

403. Hele şağlıǵ-ıla geldüg evē biz  
Gücünüz yétse farzdur tiz gédün siz

[B 16b]

Mübārek yoldur ol varuñ é yārān  
Geçer tézcek bilürsiz ḥ‘od bu devrān

Varıban gēlinür bir günce gelmez  
Velī ḥāli nétedür kimse bilmez

406. Bu yolda sermāyē şağlıq-durur baş  
Daḥı mūnis olıcaq eyü yoldaş

Ḳumāş almağ-içün varmağıl anda  
Ticāret ḥ‘oz olur olursa ḳanda

Velī Tañrı rızāsını gözetgil  
Ki gönülün Ḥaḳḳ’a bağla daḥı gétgil

409. Ḳabül ola ola kim Ḥaḳ ḳatında  
Yüzün ağ ola anuñ ḥazratında

401a Şunuvérdüm **B** : Şunuvérdüg **S** || oқurlardı **B** : bilen oқur **S**

401b şevķi **S, B** : şavķı **H**

402a dérilmiş **B** : derilmiş **S**

402b Kimi **B** : Çoğı **S**

403a evē **B** : eve **S**

403b Gücünüz **B** : Gücünüz **S** || yétse **S** : yétsē **B** || farzdur **B** : farz-durur **S** || tiz **B** : - **S**

404a yoldur ol **S** : yol-durur **B**

404b tézcek **S** : tizcek **B** || bilürsiz ḥ‘od : belürsiz ḥ‘od **S** : eglenmez **B** (Vezni bozar)

405b kimse : héc kimse **S** (Vezni bozar). Bu beyit, **B** nüshasında yoktur.

406a sermāyē **B** : sermāyē **S** || şağlıq-durur baş **S** : şağlıq é ḳardaş **B**

406b mūnis **S, H** : mūnis **B** || olıcaq **B** : olıcaq **S**. Bu beyit, **B** nüshasında 16a sayfasının son satırına 403 numaralı beyitten sonra kaydedilmiştir.

407b ḥ‘oz olur **B** : édilür **S**

409a ola kim **S** : ki **B** (Vezni bozar), **H** (**H**'de veznin eksik olduğu söylenmiştir)

Ki bu dünyā geçer almaz gişiyē  
Ne ērkēgē alur ne h'oz dişiyē

Çü elden ıacadur gözünü ac  
Bu dünyā sevgüsünü yabana sac

412. Gerekdür gişiyē çün eyü dirlik  
H̄arāmdan ac 'amel ıl budur ērlık

Gel **Ahmed** sen sözi imdi uzatma  
Bu teşnī' ouyıla h̄alı atma

Bu dēdüklērüni sen tutaör hem  
Ki yarın çekmeyēsin uşsa vü ām

415. Dilümüzden alemnden oldısa sehv  
Anı ma'zūr tutasız ēdesiz 'afv

[S 152b]

Oınduka gerek kim yād ēdēsın  
Du'ā ēdüb cānumuz şād ēdēsın

Ki bu miskīn faīr ü hem haīr ul  
Günāhı h̄adden aa gey iñen bol

418. Velī H̄a'dan umar uds h̄ürmetine  
Baıqlaya günāhın fazletine

410a Ki bu **S** : Bu **B** || geçer **S** : geçer h'oz **B** || gişiyē **S** : gişiyē **B**  
410b Ne **S** : Nē **B** || ērkēgē **B** : ērkēge **S** || h'oz **B** : h'od **S** || dişiyē **S** : dişiyē **B**  
411a ıacadur **B** : ıacadur **S** || gözünü ac **B** : terk ēdēgör **S**  
411b Bu dünyā sevgüsünü yabana sac **B** : Ki şoñ menzil bilürsin olısar gür **S**  
412b 'amel ıl budur **S** : bu-durur **B** (Vezni bozar): bu-durur [saña] **H**  
413 Bu beyit, **B** nüshasında yoktur.  
414a tutaör **S** : dutaör **B**  
415 Bu beyit, **B** nüshasında yoktur.  
416a Oınduka **S** : Oınduka **B**  
417a miskīn **S** : miskīn **B** || ü **S** : - **B**, **H**

[B 17a]

Bizümle cümle imân ehline hem  
Éde raḥmet gönülde qalmaya ğám

Bizüm ger yazuĝumuza baqarsañ  
Ne ḥayf ola bizi oda yaqarsañ

421. Velî çün [yaqma]\_oda raḥmet déñizi  
Söyündürüb odı qurtara bizi

İlâhî saña sıĝındum elüm al  
Seni ğerek gerekmez mülk-ile māl

Resül'ün ḥürmetiyçün éy Kerîm Hıağ  
Şifâ eyle bu gönüm derdine bağ

424. Suçumuz çok İlâhî sen bilürsin  
Kerîmsin [çün] yéne raḥmet kılırsın

Şucın bilenlerün biri benem oş  
Qapuında zâr u giryānam elüm boş

Bize raḥmetüni göster İlâhî  
Ki sensin pâdişâhlar pâdişâhı

427. Ki raḥmet isteyüĝeldüm ḥağîrem  
Ğaniyyü'l-aĝniyāsın ben fağîrem

419a Bizümle **B** : Baña **S** (Vezni bozar)

419b Éde raḥmet gönülde qalmaya **S** : Bu dilde raḥmet eyle qalmasın **O** : Raḥmet eyle bu dilde qalmasın **B** (Vezni bozar) : Raḥmet eyle bu dilde qalmasın **H**

420 Bu beyit, **B** nüshasında yoktur.

421 Bu beyit, **B** nüshasında yoktur.

422b ğerek **B** : gerek **S** || mülk-ile **S** : milk-ile **B**

423a ḥürmetiyçün **S, B** : ḥürmetiçün **H**

423b gönüm derdine **S** : derdüm gönline **B**

424 Bu beyit, **B** nüshasında yoktur.

425a Şucın **S** : Şuçun **B** || benem **S, B** : benüm **H**

426 Bu beyit, **B** nüshasında yoktur.

İlâhî bize tevfiķ vēr ķapuńdan  
Ki maķrũm olmayavuz raķmetũnden

Bizi elķāfuń-ıla eylegil řād  
Hemĩŝe ğuşşamuzdan ķılġil āzād

430. Deyũlum bu sũze derd-ile āmĩn  
*Eġĩŝ-nā yā ğryāŝe'l-mũsteġĩŝĩn*

[S 153a]

O ġiŝi dũnyādan imānla ġede  
Bunı\_eydũb yazana bes du'ā ěde

432. Temām oldı bu tercĩ' eylegil āh  
Ki ġunāhlaruńı 'afv ěde Allāh

428a vēr **B** : eyle **S** (Vezni bozar)

429b Hemĩŝe ğuşşamuzdan **B** : Ğuşşalardan hemĩŝe **S** (Vezni bozar)

431a imānla : imān-ıla **S** (Vezni bozar). Bu beyit, **B** nũshasında yoktur.

432 Bu beyit, **B** nũshasında yoktur.



[S -]

1.

**Medh-i Kıuds****[8 + 8, 16'lı Hece Ölçüsü]**

1. Her dem şükür ol Allâh'a / Kııldı bize 'inâyeti  
Kereminden naşîb étدی / Bu mübârek ziyâreti
2. Luţf anuñdur kerem anuñ / Fazl anuñdur ihsân anuñ  
On sekiz biñ 'âlem anuñ / İçi töludur raĥmeti
- [B 17b] 3. Ol bir yücë Sübhân-durur / 'Aţâsı çok Sulţân-durur  
Kıullarına Raĥmân-durur / Vêrmışdür dürlü ni'emeti
4. Ĥabîbinë emir kıılır / Mekke'den Aķşâ'ya gelür  
Enbiyâlar şaff şaff olur / Éder anda imâmeti \*
5. Her kim Kıuds'de namâz kıılır / Her birisi bêş yüz olur  
Bir kıavilde on biñ olur / Elli biñ-durur ġâyeti
6. Mü'ezzinler şalâ éder / Mü'minler Aķşâ'ya géder  
Pâzişâhum yardım éder / Şaķlarlar şavm u şalâtı
7. Evvel Mâlikiler kıılır / Dönüben Aķşâ'ya gelür  
Çün Şaĥrê'de temâm olur / Durur éder ziyâreti

- 
1. **Medh-i Kıuds** B : Ğayr İ. Şiir, İ neşrinde 2. sıradadır.
  - 1a Her B : Hem İ
  - 2a kerem İ : cüd B (Vezni bozar) || fazl anuñdur İ : - B
  - 2b töludur İ : tölü B (Vezni bozar)
  - 3b Raĥmân-durur B : erĥam-durur İ || vêrmışdür : virmışdür İ : vêrmış B (Vezni bozar)
  - 4a emir İ : emr B, H (Vezni bozar)
  - 4b éder : ider İ, O : andar B, H
  - 5a Her kim B : Kimler İ || olur B : alur İ
  - 5b kıavilde B : kıavülde İ || olur B : alur İ || -durur İ : -dur[ur] H : -dür B (Vezni bozar)
  - 6b yardım B : yardım İ
  - 7a Evvel B : Evvel ki İ (Vezni bozar) || Mâlikiler B : malikile İ
  - 7b olur B : kıılır İ

- [B 18a]
8. Yüzlerin sürür kıademe / Tevbe kıılurlar nedeme  
Ol Nebiyyü'l-mükerreme / Getürürler şalavâtı
  9. Şaḥrē altına girürler / 'İmāme yérin görürler \*  
Yüzlerin yére sürür[ler] / Ḥaḫ'a kıılurlar secdeti
  10. Gürüh gürüh ḥüccāc gelür / Mināreyē yüzün sürür  
Göricegez ḥayrān olur / Ol şerif Kıbbe Şaḥret'i
  11. Ḥicāz kıluban döneler / Maḫşüdlarına éreler  
Çün Kıds'den ḥaber şoralar / Āḥ édüb kıla ḥasreti
  12. Cennet [ü] cehennem ḫamu / Kıds'de bellü yeri kıamu  
Bunu bilür ḥāş u 'āmu / Şābit olmuşdur āyeti
  13. Terāzū Şırāt kırıla / Ḥalāyık anda dérule \*  
Ḥazrat'a ḥisāb vérule / Zāhir ola maḫfiyyeti
- [B 18b]
14. Ḥaḫ Çalab'um luḫ işleye / Ḥabibine bağışlaya  
Ol ki sevmezdi suclaya / Tā biline celāleti
  15. Miskīn **Fakīh** nē söylesün / Fazlın necē şerḫ eylesün  
Ol enbiyālar kıblesin / Pāzişāḥ éder midḫati \*

---

8a sürür **B** : sürer **İ** || kıılurlar **B** : kıılur ben **İ**  
 8b Nebiyyü'l-mükerreme **B** : Nebi-yi mükerreme **İ**  
 9a 'imāme **B** : imāme **İ, H**  
 9b sürür[ler] **H** : sürür **B** (Vezni bozar) : vururlar **İ**  
 10a Gürüh gürüh **B** : Gürüh gürüh **İ, H** || mināreyē **B** : mezārlara **İ** [Bkz. K. 3:20]  
 10b Göricegez **B** : Göricegez **İ**  
 11a kıluban **İ** : kıılurlar **B**  
 12a Kıds'de **B** : bunda **İ**  
 12b Bunu bilür **B** : Bilür bunu **İ** || āyeti **B** : āyati **İ**  
 13a Terāzū Şırāt **B** : Terezü Şırāt **İ**  
 13b maḫfiyyeti **B** : maḫfiyeti **İ**  
 14b suclaya **B** : suçluya **İ** || tā **B** : ta **İ**  
 15a söylesün **B** : eylesün **İ**  
 15b Pāzişāḥ **B** : Bāzişāḥ **İ** || éder **B** : itmiş **İ**

## 2.

## Medh-i Kuds

[7 + 7, 14'lü Hece Ölçüsü]

1. Var bu cihân içinde / Hâzrat-ı sayvân-ı Kuds  
Allâh'ın nazargâhı / Mühr-i Süleymân-ı Kuds \*
2. Kuds'dür miskîn her hâcı / Muştafâ'nun mi'râcı  
Ümmet-i Muhammed'e / Eyledi erzânî Kuds
3. Kuds'dür yérün bünyâzı / Hâk olur anda kâzî \*  
Yarınğı gün açılır / Defter ü dîvân-ı Kuds
4. Gökde melâyiklerün / Yérde hâlâyıklarun  
Kılduğı ziyâretün / Serveri sultânî Kuds
5. Mescid-i Akşâ gibi / Cihânda yok bir dahı  
Kur'an'da yâd eyledi / Kim anı Hânnân-ı Kuds
6. Kubbeye Şahre tolu nûr / Yanında hem tağ-ı Tûr  
Dört yanı behişt ü hûr / Cennet-i Rıdvân-ı Kuds
7. Kubbeye Şahre degirmi / Bir dahı yok menendi  
Yétmiş gez nazâr eyler / Kim aña Raḥmân-ı Kuds \*
- [B 19a] 8. Allâh'ın nazârandan / Derleyüb şular aḡar  
Dört yanı çişme bınâr / Kim âb-ı revân-ı Kuds

2. Medh-i Kuds B : Ğayr İ. Şiir, İ neşrinde 5. sıradadır.

2a miskîn her İ : miskînler B

3a yérün B : yir ü gök İ (Vezni bozar) || kâzî B : kâđî İ

3b açılır B : açılısar İ (Vezni bozar) || defter ü B : defter-i İ

4a Yérde : Yirde İ. Bu beyit/dörtlük, B nüshasında yoktur.

5 Bu beyit/dörtlük, B nüshasında yoktur.

6a Kubbeye Şahre : Kubbeye-i Şahre İ (Vezni bozar) || nûr : nûr İ. Bu beyit/dörtlük, B nüshasında yoktur.

7a Kubbeye Şahre : Kubbeye-i Şahre İ (Vezni bozar). Bu beyit/dörtlük, B nüshasında yoktur.

8a nazârandan İ : nazargâhı B

8b çişme bınâr İ : çayır çemen B || kim âb-ı revân-ı İ : mişâl-i cennet-i B

9. Yétmiş iki milletün / Kıblesidür ka‘besi  
Ğâyib erenlerinün / Menzil ü turağı Kıuds
10. Kıanda kim âdem ölür / Cânları Kıuds’e gelür  
Cümle cânlar dérnegi / Ol maķâm-ı cânı Kıuds \*
11. Dünyānuñ âhirinde / Hıaķ Kıuds’ini gizleyē  
Hıalāyıķlar söyleşüb / Eydeler kim kıanı Kıuds
12. İsteyüb bulmayalar / Āh édüb ağlayalar  
Hıalāyıķuñ gözinden / Çün ola penhāni Kıuds
13. Miskīnlig-ilē gēlün / Hıaķ’uñ Kıuds’ini görün  
Nē maķâm-durur bilün / Hıazrat-ı sayvān-ı Kıuds

### 3.

#### Medh-i Kıuds

[7 + 7, 14’lü Hece Ölçüsü]

1. Varmaya nākes gişi / Cömerddedür iş başı \*  
Kıubbe-i Şaķre taşı / Kıuds-i mübārekdedür
2. Gir kıapudan kıarındaş / Secde kıılığil éndür baş \*  
Zihī cennet yaşıł taş / Kıuds-i mübārekdedür

9a Yétmiş : Yitmiş İ. Bu beyit/dörtlük, B nüshasında yoktur.  
10a cânları : cânları İ  
10b cânlar : cânlar İ || dérnegi : dirnegi İ. Bu beyit/dörtlük, B nüshasında yoktur.  
11b eydeler B : iyedeler İ (Vezni bozar)  
12a édüb B : idüp ağlaşalar İ (Vezni bozar)  
12b Hıalāyıķuñ B : Hıalāyıķuñ İ || çün İ : kim B  
13a gēlün B : gelgil İ || Kıuds’ini B : kıudretin İ || görün B : görgil İ  
13b maķâm-durur B : maķâmdur İ (Vezni bozar) || bilün B : Kıuds’i görgil İ || hıazrat-ı sayvān-ı B : şevķ-ıla hırmāni İ

3. **Medh-i Kıuds** İ : - B. Şiir, İ neşrinde 1. sıradadır.  
1a Varmaya B, H, O : Vermeye İ || nākes B : nekes İ || cömerddedür iş başı : iş başı cömerddedür B : iş başı cömertdedür İ : çü mürdedür iş başı H  
1b Kıubbe-i Şaķre İ : O Kıubbe Şaķre B || taşı B : daşı İ  
2a éndür : indür İ. Bu beyit/dörtlük, B nüshasında yoktur.

## [B 19b]

3. uds'e gelen ademî / Câna degir bir demi  
Peygâmb'er'ün ademi / uds-i mübârekdedür
4. Bir o atımı eni / Ferş döşenmiş dört yanı  
amu gerçekler cânı / uds-i mübârekdedür
5. Dâvûd ki düzdi zireh / İçleri gireh gireh  
Düzetdüğü bencereh / uds-i mübârekdedür
6. İlan ki aşd eyledi / Urmağa Peygâmb'er'i \*  
Ol çetücek bir dürtti / uds-i mübârekdedür
7. Nâr ağacı demürden / Nê oddan nê kömürden  
Düzmeyeler amurdan / uds-i mübârekdedür
8. uds'ün öni ayadur / apusu ibleyêdür  
Ol aya kim söyledi / uds-i mübârekdedür
9. amza Nebî 'ammusı / Berkitdi gürze pası  
alanınıñ aynası / uds-i mübârekdedür \*
10. On iki mermer direk / Başları altun bézek \*  
Bir[i] birinden yégrek / uds-i mübârekdedür
11. adem bir aşa başdı / aş opdı bile alkdı  
alk yâ mübârek dédi / uds-i mübârekdedür

3a gelen **B** : varan **İ** || degir **B** : deger **İ**

4a Bir o atımı eni / Ferş döşenmiş dört yanı **İ** : Akşâyıla Şaħrê'nün / O atımı bir yanı **B**

4b amu gerçekler cânı **B** : Evliyâlar maâmı **İ**

5 Bu beyit/dörtlük, **B** nüshasında yoktur.

6a urmağa Peygâmb'er'i : Peygâmb'er'i urmağa **İ** (Kafiyeyi bozar). Bu beyit/dörtlük, **B** nüshasında yoktur.

7a oddan **İ** : otan **B**

8a öni **B** : ardı ki **İ** (Vezni bozar)

9 Bu beyit/dörtlük, **B** nüshasında yoktur.

10a on iki **B** : on iki biñ **İ** (Vezni bozar)

10b Biri birinden yégrek : Biri birinden yégrek **H** : Birbirinden yégrek **B** (Vezni bozar) : Anda eylese emek **İ**

11 Bu beyit/dörtlük, **İ** nüshasında yoktur.

- [B 20a] 12. Şahre taşı pâresi / Süleymân'ın Kubbesi  
Cânlaruñ Meğâresi / Kuds-i mübârekdedür
13. Cennet Kâpusı'n var gör / Anda olur cennet-i hür  
İçi taşı tolu nür / Kuds-i mübârekdedür
14. Mūsâ ki çıkdı Tūr'a / Bağdı ki Kuds'i göre  
'Aşâsınuñ nişâni / Kuds-i mübârekdedür \*
15. 'İsâ beşigiyile / Mūsâ 'aşâsı bile  
Ol Kubbeye-i Silsile / Kuds-i mübârekdedür
16. Beytü'l-Laḥim kenise / Ki anda doğdı 'İsâ \*  
İraç degül ol kışa / Kuds-i mübârekdedür
17. Vardum 'İsâ beşigine / Yüzüm sürdüm eşigine  
Girdüm yatdum beşigine / Kuds-i mübârekdedür
- [B 20b] 18. Var bir Şırât nişâni / Raḥmet Kâpusı ya'nî  
Hızır Nebî Maḳâmı / Kuds-i mübârekdedür \*
19. Yazuḳ müzd terâzûsı / İnce Şırât köprüsi  
Sekiz uçmaḳ kâpusı / Kuds-i mübârekdedür
20. Kubbeye büyük degirmi / Kubbeye'nün mişli var mı  
Şaḡa şola minâre / Kuds-i mübârekdedür

12 Bu beyit/dörtlük, İ nüshasında yoktur.

13 Bu beyit/dörtlük, İ nüshasında yoktur.

14a ki çıkdı Tūr'a İ : çün Tūr'a çıkar B || bağdı ki Kuds'i göre İ : baḳar Kuds'ini görür B

14b 'Aşâsınuñ nişâni B : 'Aşâsı nişânesi İ

15a beşigiyile : bişigiyile İ. Bu beyit/dörtlük, B nüshasında yoktur.

16a Beytü'l-Laḥim B : Beyt-i Laḥim İ || kenise B : kilise İ || ki anda B : anda bir İ || doğdı B : toḡdı İ

16b ol kışa İ : el-kışa B

17 Şiirin aksine 16'lı hece ölçüsüyle yazılmıştır. Bu beyit/dörtlük, İ nüshasında yoktur.

18 Bu beyit/dörtlük, İ nüshasında yoktur.

19a terâzûsı : terâzûsi İ || ince B, İ, O : anca H || Şırât B : Şırât İ || köprüsi İ : köprüsi B

20 Bu beyit/dörtlük, B nüshasında yoktur.

21. ubbe'nün heç mişli yok / Açlar olur anda ok  
and-ıla cüllesi çok / uds-i mübârekdedür
22. 'Îsâ ademi ûr'da / Meryem abri derede  
Râbi'a abri anda / uds-i mübârekdedür
23. anatlanub uçalum / Külli hevesden geçelüm  
'Ayn-ı Selvân'dan içelüm / uds-i mübârekdedür \*
24. İmdi **Fakîh** sen bunı / Medh édesin dün günü  
Yarın[ğı] maşşer günü / uds-i mübârekdedür
25. Aşâ'yla Şahre dahı / arşılarna ûr ağı  
Enbiyâlar yatağı / uds-i mübârekdedür
26. Söz uzanur uzatma / uds'i oyuban gétme  
Muhyiddîn'i unutm / uds-i mübârekdedür

## 4.

[B 21a]

**Medh-i uds-i Mübârek****[8 + 8, 16'lı Hece Ölçüsü]**

1. Allâh bizi görë-durur / Rızumuzu vére-durur  
Në müşerref yérë-durur / É cānum uds-i mübârek
2. Hācılar-ıla oşandum / toprak oluban dōşendüm  
Şanma ki yolda üşendüm / É cānum uds-i mübârek

21a heç : hiç İ. Bu beyit/dörtlük, B nüshasında yoktur.

22 Bu beyit/dörtlük, İ nüshasında yoktur.

23 Beyit, 15'li hece ölçüsüyle yazılmıştır. Bu beyit/dörtlük, İ nüshasında yoktur.

24a İmdi B : İy İ (Vezni bozar) || édesin B : idemezsin İ (Vezni bozar)

24b Yarın[ğı] : Yarın (ki) H : Yarın B (Vezni bozar) : Āh dirîğ İ

25a ûr : ûr İ. Bu beyit/dörtlük, B nüshasında yoktur.

26 Bu beyit/dörtlük, İ nüshasında yoktur.

4. **Medh-i uds-i Mübârek** B : **Gayr** İ. Şiir, İ neşrinde 3. sıradadır.

1a vére-durur : vire-durur İ : véri-durur B

1b É B : iy İ

2a oşandum : uşandum İ : oşanduk B || opraq B : obra İ || dōşendüm İ : dōşendük B

2b ki yolda B : yoluñda İ || üşendüm İ : üşendük B || É B : iy İ

3. Urum'ı vü Şâm'ı geçdüm / 'Arab éllërinë düşdüm  
Şükür kim saña kavışdum / É cānum Ẓuds-i mübârek
  4. Evvel kim Harem'e girdüm / Bağdum şol Ẓubbe'yi gördüm  
Şükür maşşüduma érdüm / É cānum Ẓuds-i mübârek
  5. Appaçça Ẓubbe-i Mi'râc / Bu sözden söyledün birkaç \*  
Hâcet dileyüb elün aç / É cānum Ẓuds-i mübârek
  6. Yanında Ẓubbe Silsile / Du'â kııl günâhuñ dile  
Gözümüz yaşın kim sile / É cānum Ẓuds-i mübârek
  7. Ẓuds-i mübârekdür adı / Gönüllere vérür yâdı  
Şekerden datludur dadı / É cānum Ẓuds-i mübârek
  8. Ẓuds'e gelen hayrân olur / Zikirleri sayvân olur  
Ẓuds'de günde bayram olur / É cānum Ẓuds-i mübârek
- [B 21b]**
9. Hayâlümden geçër-idün / Gönlüme nür şaçar-ıduñ  
Sendireyrëg uçar-ıdum / É cānum Ẓuds-i mübârek
  10. Şağ yanı Uçmağ Deresi / Bağlar bahçalar arësi  
Göz gerek anı görësi / É cānum Ẓuds-i mübârek

3a Urum'ı vü İ : Rüm-ıla B (Vezni bozar) || 'Arab éllërinë B : 'Arabistânliga İ  
 3b kim B : ki İ || kavışdum B : kavuşdum İ || É B : iy İ  
 4a kim B : ki İ || Harem'e B : Harem'e kereme İ (Vezni bozar) || bağdum şol Ẓubbe'yi B : Ẓubbe-i Şahre'yi İ  
 4b É B : iy İ  
 5b É : iy İ. Bu beyit/dörtlük, B nüshasında yoktur.  
 6a Ẓubbe Silsile : Ẓubbe-i Silsile İ (Vezni bozar)  
 6b É : iy İ. Bu beyit/dörtlük, B nüshasında yoktur.  
 7a vérür : virür İ  
 7b É : iy İ. Bu beyit/dörtlük, B nüshasında yoktur.  
 8 Bu beyit/dörtlük, İ nüshasında yoktur.  
 9a -idün B : idi İ || nür B : nâr İ || -ıduñ B : idi İ  
 9b Sendireyrëg B : Hem gözümde İ || -ıdum B : ıdı İ || É B : iy İ  
 10b Göz İ : Gözler B || anı İ : kim B : ki H || É B : iy İ



11. Şol yanı Tâmu Deresi / Gönlüm yoq aña varası  
İllâ Hârem'de durası / É cānum Quds-i mübârek
12. Edebsüzlüg étmeyelüm / Ğaflet-ile yatmayalum  
Qoma bizi gétmeyelüm / É cānum Quds-i mübârek
13. Oş yola düşdüm géderem / Derdüme yandum géderem  
Şanma uşandum géderem / É cānum Quds-i mübârek
14. Bizüm-ile varanlara / Selâm olsun yâranlara  
Var eyle dé sen anlara / É cānum Quds-i mübârek
15. Quds şehrinüñ bir h'uş h'üyü / Evden eve var bir quyu  
'Arşdan éner anuñ şuyı / É cānum Quds-i mübârek
16. Raḥmet yağmur gibi yağar / Naşib olana ol deger  
Münâcâtlar gögë ağar / É cānum Quds-i mübârek
17. Dér-idüm nēcë varayın / Yâ seni qanda görëyin  
Hâberüñ kime şorayım / É cānum Quds-i mübârek
18. Bu medḥi éden bî-çäre / Olur-ısa yüzi qara  
Derdine oluna devâ / É cānum Quds-i mübârek

- 
- 11a aña varası **B** : varup göresi **İ**  
 11b durası **B** : tırası **İ** || É **B** : iy **İ**  
 12a étmeyelüm : itmeyelüm **İ**  
 12b gétmeyelüm : gitmeyelüm **İ** || É : iy **İ**. Bu beyit/dörtlük, **B** nüshasında yoktur.  
 13a géderem : giderem **İ** || géderem : giderem **İ**  
 13b géderem : giderem **İ** || É : iy **İ**. Bu beyit/dörtlük, **B** nüshasında yoktur.  
 14b dé : di **İ** || É : iy **İ**. Bu beyit/dörtlük, **B** nüshasında yoktur.  
 15b É cānum Quds-i mübârek : İ cānum Quds-i mübârek **H** : Quds-i mübârekdedür **B**. Bu beyit/dörtlük, **İ** nüshasında yoktur.  
 16a yağmur gibi **İ** : yağmuru **B** (Vezni bozar) || ol **İ** : - **B**  
 16b É **B** : iy **İ**  
 17a varayın **İ** : varayım **B**  
 17b É : iy **İ**. Bu misra, **B** nüshasında yoktur.  
 18a éden : iden **İ**  
 18b É : iy **İ**. Bu beyit/dörtlük, **B** nüshasında yoktur.



## SONNOTLAR

► **Kimin Şeytân édüb mağbûn édësin, B. 16.** Ahmed Fakîh, bu mısraında Hz. Âdem'in yaratılışı sırasında Şeytan'ın Allah'a isyan etmesine ve huzurdan kovulmasına telmih yapar. İlgili kıssa, Kur'ân-ı Kerîm'in Bakara (2:34), A'râf (7:11-18), Hicr (15:28-38), İsrâ (17:63) ve Sâd (38:71-85) surelerindeki çeşitli ayetlerde zikredilir.

► **Faşîh dil vërdi sôylersin hikâyet, B. 20.** Bu mısra, insanlara ve insanları doğru yola sevk etmekle mükellef peygamberlere konuşma ve bildirme özelliği verildiğine dair Kur'ân-ı Kerîm'deki dille ilgili çeşitli ayetleri hatırlatır. Bu ayetlerden biri Allah'ın Hz. Âdem'e isimleri öğretmesiyle ilgilidir:

Allah, Âdem'e bütün varlıkların isimlerini öğretti. Sonra onları meleklerle göstererek, “Eğer doğru söyleyenler iseniz, haydi bana bunların isimlerini bildirin” dedi.<sup>1</sup>

Rahmân Suresi'nin ilk ayetlerinde de Allah'ın insana konuşma ve düşündüğünü ifade etme yeteneği bahsettiği belirtilir. Bu ayet, insanın bu özelliğiyle diğer yaratılanlardan üstün olduğunu da vurgular: “Rahmân, Kur'an'ı öğretti. İnsanı yarattı. Ona beyanı (düşünüp ifade etmeyi) öğretti.”<sup>2</sup> Muhammed Esed'in bu ayetteki “beyân” terimini değerlendirirken yer verdiği açıklama, Ahmed Fakîh'in vermek istediği mesajı da şerh eder:

Beyân terimi -“bir şeyin [zihinsel olarak] açıklanma ve tanımlanma araçları”nı gösterir (Râğıb)- hem düşünme hem de konuşma için geçerlidir; çünkü, bir şeyi veya bir düşüncüyü anlaşılır kılma ve başka şeylerden veya düşüncelerden kavramsal olarak farklı kılma melekesi ile bu vukufiyeti konuşma ya da yazma diline ifade etme gücünü kapsar (Tâcu'l-'Arûs): bu nedenle yukarıdaki bağlamda insanın sahip kılındığı “bütün isimlerin bilgisi”ni (yani kavramsal düşünme yetisini) çağrıştıran “açık ve anlaşılır/berrak şekilde düşünme ve konuşma” olarak çevrilmiştir.<sup>3</sup>

1 Bakara 2:31; *Kur'an-ı Kerim Meâli*, haz. Halil Altuntaş ve Muzaffer Şahin, 12. Baskı, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011), 8.

2 Rahmân 55:1-4; *Kur'an-ı Kerim Meâli*, 594.

3 Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı (Meal-Tefsir)*, çev. Cahit Koytak ve Ahmet Ertürk, 8. Baskı, (İstanbul: İşaret Yayınları, 2013), 1273.

► **çaláb, B. 44.** Ahmed Fakih, “arzu, meram, maksat, istek, dilek” manasındaki “çaleb” kelimesini metin içinde “çaláb” şeklinde “Çalab” kelimesiyle kafiyelemiştir. Bunun yanında, hem British Library hem de Koyunoğlu nüshalarında kelime “elif” harfiyle imla edilmiştir. Bu durumun vezin imlasını gösterdiği düşünülecek olsa bile Meninski’nin tanıklığı kelimenin “tı” sesi nedeniyle iki vokal sesinin de “a” ile “e” arası bir sesle (æ = á, kapalı a) “çaláb” şeklinde telaffuz edildiğini düşündürür.<sup>1</sup>

► **Münker ü Nekir B. 46.** Dünya ile ahiret arasında, ruhların kıyameti beklediği yerde insanları sorguya çekeceği belirtilen, Kur’ân-ı Kerim’de zikredilmeyen; ancak hadislerde varlığından bahsedilen iki melek.<sup>2</sup>

► **eñü yañu, B. 48.** “yañu” sözcüğüyle ikileme ve birleşik fiil oluşturan “eñü” kelimesinin en eski örneğine *Divânu Lugâti’i-Türk*’de “eñ-” şeklinde “er eñdi” (adam hayret etti) örneğinde rastlanır ve kelime, “hayret et-” manasına gelir.<sup>3</sup> Kelimenin yalın biçimi *Kutadgu Bilig*’de de yer alır. Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde “eñü yañu: mütehayyir, şaşırılmış”, “eñü yañu ol-: mütehayyir olmak, şaşmak” manasında karşımıza çıkar. İlgili örneklere *Tarama Sözlüğü*’nde de yer verilmiştir. “eñü yañu ol-” birleşik fiili *Süheyl ü Nev-bahâr*’da dört beyitte bu anlamıyla geçer:

Üninden sarây içi taldı yañu

Kim işitdise **oldı eñü yañu**

[Mes’ud b. Ahmed, *Süheyl ü Nev-bahâr*, B. 1639]

**Eñü yañu olup** örü tırdı şâh

Yüridi kız añladı vü didi âh

[Mes’ud b. Ahmed, *Süheyl ü Nev-bahâr*, B. 2174]

İşitdi vü şâh **oldı eñü yañu**

Didi bislenüpdı kızum ayañu

[Mes’ud b. Ahmed, *Süheyl ü Nev-bahâr*, B. 2689]

Dağı gürz oğ u yay u qarğı süñü

Görenler anı **oldı eñü yañu**

[Mes’ud b. Ahmed, *Süheyl ü Nev-bahâr*, B. 4463]

1 Mertol Tulum, *17. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı*, 1. Baskı, (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011), 1691. Kapalı a sesi hakkında bilgi için bkz. Tulum, *17. Yüzyıl Türkçesi*, 66-67.

2 Süleyman Toprak, “Münker ve Nekir”, *DİA*, (İstanbul, 2006), 32:14.

3 Kâşgarlı Mahmud, *Divânu Lugâti’i-Türk*, 90.

Andreas Tietze ise “eñü yañu” kalıbını “eñ-” ve “yañ- (?)” “fillerinin zarf fiil (gerundium) hâllerinden müteşekkil kafiye tabir” olduğunu söyleyerek Ahmed Fakîh’in kafiyesiyle benzerlik gösteren şu örneğe yer verir:<sup>1</sup>

**Oluridum** ben şöyle eñü yañu

Gözüme dünyâ olurdı kârâñu

Bu nedenle British Library nüshasındaki ve bu nüshaya bağlı kalan Hasiye Mazıoğlu neşrindeki “iñe” ve Koyunoğlu nüshasındaki “iñü” varyantlarındansa “eñ-” fiil köküne bağlı kalarak Süleymaniye nüshasındaki “eñü” varyantı tercih edilmelidir.<sup>2</sup>

► **Ümiz oldur ki, B. 50.** Bu kalıp söz, çeşitli şairlerin dilinde çeşitli şekillerde ve nedenlerle kullanılmıştır. Farsçayla yakın ilişkide olan kimi şairler başta olmak üzere çeşitli isimlerin beyitlerinde karşımıza çıkar. Cem Dilçin’in incelemesine göre bu ve benzeri ifade biçimini kullanan şairlerin başında Fuzûlî gelir. Özellikle kasidelerinin dua bölümlerinde “var ümîdüm”, “ümîd var ki”, “ümîdüm var kim”, “umduğum oldur ki” ve “budur ümmîd” gibi kalıp sözlere yer verir. Farsça *Divân*’ında ise bunların Farsçadaki karşılıkları olan “ümîd hest”, “hest ümîd”, “hest ümîdem”, “ümîd dârem”, “dârem ümîd”, “ümîd-vârem” biçimlerini kullanır. Bu kalıp ifadeye Fuzûlî kadar çok olmamakla birlikte çağdaşı şairlerden Bâkî, Hayâlî Beg, Taşlıcalı Yahyâ Beg ve Nev’î, önceki devrin şairlerinden Ahmed Paşa ve Necâtî Beg de bir iki örnekle yer vermiştir.<sup>3</sup> Türkçede ve Farsçada birbirinin çevirisi durumunda kullanılan bu ifade biçiminin muhtemelen Farsça etkisiyle Ahmed Fakîh’in dilinde de yer ettiği görülmektedir.

► **Tañrı evleri, B. 52.** Ahmed Fakîh’in bu ifadeyle kastettiği, eserin başlığında da zikredilen ve konusunu teşkil eden mecitlerdir. Nitekim Kur’ân-ı Kerîm’de, Cin Suresi 18. ayette mecitlerin Allah’ın olduğu belirtilir. Mehmed b. Bâlî de on dördüncü yüzyılda Harezmi Türkçesinden

1 Andreas Tietze, *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati*, ed. Semih Tezcan, 1. Baskı, (Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, 2016), 2:621.

2 “eñü” ve “yañu” kelimelerinin anlamlarıyla, oluşturdukları birleşik fiil hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. İbrahim Taş, *Süheyl ü Nev-bahâr’da Eskicil Öğeler*, 1. Baskı, (Konya: Palet Yayınları, 2009), 83-85.

3 Ayrıntılı bilgi için bkz. Cem Dilçin, “Fuzulî’nin Kasidelerinin Du’â Bölümleri Üzerine”, *Fuzulî’nin Şiiri Üzerine İncelemeler*, 1. Baskı, (İstanbul: Kabcacı Yayınevi, 2010), 343-345.

Eski Anadolu Türkçesine aktardığı *Güzide* adlı ilmihal kitabında bu ayete ve düşünceye yer verir: “Mescidler Tañrının evidür. Qur’an’da buyurur: *Vē enne’l-mesācide li’llāhi.*”<sup>1</sup>

► **Ṭūr Tağı, B. 71; 124; 125; 130; K. 2:6; 3:14; 3:22; 3:25.** Kudüs’te bulunan ve Ṭūr-ı Zeytâ (Zeytindağı) olarak adlandırılan, üç semavî dinin inananları tarafından kutsal kabul edilen dağ. Evliyâ Çelebi’nin de belirttiği gibi Ṭūr adı bütün dağlara isim olmuş, Kudüs’teki Ṭūr-ı Zeytâ’ya da kısaca Ṭūr denilmiştir.<sup>2</sup> Bu dağ, *Tevrat*’ta II. Samuel, Bap 15:30 ve Zekarya, Bap 14:4 ile *İncil*’de Matta, Bap 21:1, 24:3, 26:30; Markos, Bap 11:1, 13:3, 14:26; Luka, Bap, 19:29, 19:37, 21:37, 22:39; Yuhanna, Bap 8:1 ve Resullerin İşleri, Bap 1:12’de çeşitli vesilelerle zikredilir. Bu ayetlerde Hz. Davud’un ağlayarak bu dağa çıktığı, Rabbin ayaklarının Yeruşalim’in doğusundaki bu dağın üzerine basacağı ve dağın doğu ve batı yönünde ortadan ikiye ayrılarak büyük bir vadi oluşturacağı, yarısının kuzeye yarısının güneye çekileceği, Hz. İsa’nın sık sık kimi zaman tek kimi zaman havarileriyle bu dağa geldiği ve şehirden dışarı çıkıp burada sabahladığı belirtilir. Bu dağdan Kur’an-ı Kerim’de ise Tîn Suresi’nde bahsedilir: “Tîn’e ve Zeytûn’a andolsun.”<sup>3</sup> Hıfzî, *Mir’ât-ı Kudüs* adlı eserinde bu sureye değinerek ayette zikredilen “ve’z-zeytûn” ifadesiyle Kudüs’teki Ṭūr-ı Zeytâ’nın kastedildiğini söyler.<sup>4</sup> Ahmed Fakîh, diğer beyitlerinde bu dağın Kubbetü’s-Sahre’nin karşısında olduğunu, aralarında Cehennem Vadisi’nin yer aldığını, burada Hz. İsa’nın ayak izinin bulunduğunu ve Ṭūr-ı Zeytâ’dan gökyüzüne yükseltildiğini aktarır. Bir başka beyitte Hz. Musa’nın Allah’a burada yalvardığını, Kudüs övgüsünde hece ölçüsüyle yazılan şiirde ise Kudüs’ü görmek için bu dağa çıktığını belirtse de [B. 125, K. 3:14] Hıfzî, bu dağdan farklı olarak Ṭūr-ı Sînâ’da yalvardığını aktarır.<sup>5</sup>

1 Şeyma Havva Özdemir, “Kitâb-ı Güzide Üzerine İnceleme (Dil İncelemesi-Metin-Dizin/Sözlük)”, (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019), 64.

2 Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, 1. Baskı, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011), 2/9:423.

3 Tîn 95:1; *Kur’an-ı Kerim Meâlî*, 691.

4 Bilge Karga, “Hıfzî’nin Hayatı, Eserleri, Edebi Kişiliği ve Mir’ât-ı Kudüs (İnceleme-Metin)”, (Yüksek Lisans Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011), 65-66.

5 Karga, “Hıfzî’nin Hayatı, Eserleri, Edebi Kişiliği”, 66.

Tûr-ı Sînâ adıyla zikredilen dağ ise Sînâ yarımadasının güneyinde bulunur ve Yahudi, Hristiyan ve İslâm inancında *Tevrat*'ın Hz. Musa'ya verildiği yer olarak kabul edilir. Sînâ isminin Babil'in ay tanrısı Sin'in adından geldiği kabul edilen görüşlerden biridir. Yahudi kaynaklarında dağın yerinden ziyade manevî yönüne odaklanılmıştır. *Tevrat*'ta ilk olarak Tanrı'nın, Hz. Musa'ya yanan çalılarının arasından tecelli edişinin anlatıldığı bölümde geçer. Kur'ân-ı Kerîm'in çeşitli ayetlerinde de zikredilmekle birlikte *Tevrat*'a nazaran daha kısaca değinilmiştir.<sup>1</sup>

► **kañcere, B. 72.** Kelimenin manası tam anlamıyla çözülememiştir. Âşık Paşa'nın *Garib-nâme*'sinde iki beyitte geçer. Biri, *Kitâbu Evsâfta* da yer alan bu beyittir. Kemal Yavuz tarafından çevirisi şöyle yapılmıştır: “Her duvarında her biri bin türlü işleme ile işli; dışarıya açılan beş pencere bulunmaktadır.”<sup>2</sup> Kelimeyi ihtiva eden *Garib-nâme*'deki diğer bir beyit ise şu şekildedir:

Açılıpdur iki çifte pencere

Câm urılmış ağ çara hōş kañçara [‘Âşık Paşa, *Garib-nâme*, B. 5208]

Beytin çevirisi Kemal Yavuz tarafından şu şekilde verilmiştir: “Orada camla kaplı iki pencere açılmış; etrafa ak kara renkler saçılmıştı.”<sup>3</sup> Yavuz'un bu çevirilerden hareketle kelimeye “1. Nereye, neresi, ne tarafa? 2. Nereye ait?” anlamlarına gelen “kañcaru / kañcara / kañçaru” kelimesinden “etraf” manası verdiği anlaşılır. Aynı kelime Mevlânâ Celâled-dîn-i Rûmî'nin *Dîvân-ı Kebîr*'indeki iki beyitte geçer. *Dîvân-ı Kebîr*'in kimi nüshalarında ise “kañcere” kelimesinin “ğancere” ile değiştirildiği görülür. Bu kelimeye Şu'ûrî Hasân Efendi'nin *Ferheng-i Şu'ûrî* adlı eserinde *Ferheng-i Cihângîrî*'den naklen<sup>4</sup> şu karşılıklar verilmiştir: “ğancâr: Sükûn-ı nûn ve feth-i cîm ile. Kızillık ki zenân, yüzlerine sürerler. Figer ve gülgüne dahi derler.” “ğancer: Sükûn-ı nûn ve feth-i cîm ile. Be-ma'nî-i ðancâr-ı merķûm ki ðancâre ve ðancere dahi derler.” “ğancâre: Sükûn-ı

1 Mustafa Sinanoğlu, “Sînâ”, *DİA*, (İstanbul, 2009), 37:221-222.

2 Âşık Paşa, *Garib-nâme*, II/1:25.

3 Âşık Paşa, *Garib-nâme*, I/2:1047.

4 Mîr Jamâl od-dîn Hûsayn İnĵû Şîrâzî, *Farhang Jahângîrî*, Edited by Raĥîm ‘Affî, The Second Edition, (Iran: University of Mashhad, 1351), 2:1861.

nûn ve fetḥ-i cîm ü rā<sup>3</sup>-i mühmele ile. Zenân, yüzlerine sürdükleri kızılca ki ğancâr, ğancer ve ğancere dahi derler.”<sup>1</sup> Mütercim Âsım Efendi, Steingass ve Redhouse ise benzeri manada sırasıyla şu karşılıkları verir: “*ġencâr, ġencâre*: Kızılcaadır ki zenân onunla yüzlerin kızartırlar. Naz, şive, cilve ve işve manasına gelir”. “*ġencâr*: Zengâr vezninde. Kızılcaadır ki karılar yüzlerine sürerler. Gâze, gancâr ve ğûlgüne dahi denir.” “*Gencâre*: Gencâr manasınadır”;<sup>2</sup> “*ġhanjâr, ġhanjâra*: A red paint for the face; amorous playfulness, blandishment”;<sup>3</sup> “*ġanjâr, ġanjâre*: 1. Rouge for the face. 2. Coquettish looks or gestures”.<sup>4</sup> Şeyh İmâm el-Bardahî'nin *Câmi'ül-Fürs* adlı sözlüğünde şu karşılık verilmiştir: “*ġancâr*: Enlik didükleri ot kökünü taze-y-iken kürd 'avratları yüzlerine dürterler ve fûker didükleri kıızıl ki bakâm ağacından olur”; “*ġancâre*: Mişl-i ġancar; kaçad merre şerḥuhü fi bâb”.<sup>5</sup> Kelimenin Türkçe manası beyitlerde tatmin edici bir çeviriye mahal vermediği gibi Farsça manası da anlama uymaz. Bu nedenle kelimenin anlamı şimdilik tam olarak çözülememektedir.

► **Şahre [taş], B. 79; 88; 91; 93; 137; K. 1:9; 3:1; 3:12.** Kubbe-tü's-Sahre'nin ortasında yer alan, Hacerü'l-Muallak olarak da adlandırılan büyük kutsal kaya. Bu taşın kutsal kabul edilmesi Mircea Eliade'nin hemen her kitabında üzerinde durduğu merkez simgeçiliğiyle bağlantılıdır. Eliade'ye göre dünyanın merkezinde, yerle göğün birleştiği noktada kutsal dağ bulunur. Her tapınak, saray, kraliyet merkezi yahut kutsal şehir bu kutsal dağla özdeşdir. Bu nedenle, bunların bulunduğu alanlar birer merkez hüviyeti taşır. Bu merkez aynı zamanda *axis mundi* -dünyanın eksenini- olarak kabul edildiğinden kutsal kent veya tapınak, gökyüzü, yeryüzü ve yeraltının kesişim noktasında yer alır. Gökle ve tanrısal güçle iletişim de bu merkez aracılığıyla sağlanır. Doğu toplumlarında merkez olarak kabul edilen pek

- 1 Şu'ûri Hasan Efendi, *Lisânu'l-Acem - Ferheng-i Şu'ûri*, haz. Ozan Yılmaz, 1. Baskı, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019), 3:2636; 2660.
- 2 Mütercim Âsım Efendi, *Burhân-ı Katı*, haz. Mürsel Öztürk ve Derya Örs, 2. Baskı, (İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2009), 273.
- 3 F[rancis] Steingass, *A Comprehensive Persian-English Dictionary*, 5. Impression, (London: Routledge & Kegan Paul Limited, 1963), 896.
- 4 Sir James W[illiam] Redhouse, *A Turkish and English Lexicon*, 5. Edition, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 2015), 1352.
- 5 Şeyh İmâm el-Bardahî, *Câmi'ül-Fürs*, Introduction and Textual Edition: Hatice Şahin, Sources of Oriental Languages and Literatures 75, (Cambridge, Massachusetts: Harvard University, 2006), I:41.



çok kutsal alan bulunur. Bu merkez Yahudiler için Kudüs, Müslümanlar için Kâbe, Hristiyanlar içinse Golgotha'dır. Farklı doğu topluluklarında Hind, Ural-Altay, İran, Cermen ve Uzakdoğu gibi daha pek çok halkta bunlara benzer farklı kutsal mekânlara rastlanılır. İtalyan tapınakları da gökyüzünün, yeryüzünün ve yeraltının kesiştiği yerdir.<sup>1</sup> Bu merkezlerin ilgili inançlara göre dünyanın merkezi olduğu düşünülür. Gökyüzü, yeryüzü ve yeraltından oluşan bu üç kozmik bölge bir eksenle birbirine bağlanmıştır. Bu simgeciliğin en eski örneklerine doğu toplumlarında rastlanılır. Nippur, Larsa ve Sippar'daki tapınakların adı gök ile yer arasındaki bağ anlamına gelen *Dur-an-ki*'ydi. Babil'in birbirinden farklı isimleri arasında "göğün ve yerin temel evi" ve "gök ile yer arasındaki bağ" gibi isimler de bulunmakta, bu merkezlerden yeraltıyla iletişime geçildiğine inanılmaktaydı. Yahudiler için dünyanın merkezi Kudüs Tapınağı ve bu tapınağın içinde bulunan Arapça "sahre" olarak adlandırılıp "yerin göbek deliği" olarak nitelendirilen taşı. Yahudilere göre yeryüzü buradan başlayarak açılmış ve yayılmış, dünya buradan başlayarak yaratılmış, Hz. Âdem burada şekillendirilmişti.<sup>2</sup> Müslümanlara göre Hz. Muhammed miraç sırasında buradan gökyüzüne yükselmişti.

► **Çü dört yerde kapu düzmiş demürden, B. 84.** Ahmed Fakîh, 76. beyitten başlayarak devamında Kubbetü's-Sahre'nin en iç tarafında on altı direk bulunduğunu, etrafının on beş karış yüksekliğinde demir trabzanla çevrili olduğunu, bunun Hz. Davud'un mucizesiyle yapıldığını belirtir. Bu mısradaki bahsedilen dört kapı, Sahre'ye girişi sağlar:

...Bu tavan on altı terk üzre taksîm olunup her biri birer üstâd-ı kâmilin arz-ı ma'rifetidir ki sihr-i helâldir. Ve bu üçüncü sütûnların mâbeynleri cümle dâ'iren-mâdâr demir kafes ile inşâ olunmuş kim gûyâ mu'cize-i âhenkâr Hazret-i Dâvûd kâridir. Ve bu demir

1 Mircea Eliade, *Dinler Tarihine Giriş*, çev. Lale Arslan, 2. Baskı, (İstanbul: Kabcacı Yayınları, 2009), 362-364.

2 Mircea Eliade, *Ebedi Dönüş Miti*, çev. Ayşe Meral, 1. Baskı, (İstanbul: Dergâh Yayınları, Mart 2017), 25; Mircea Eliade, *Kutsal ve Kutsal-Dışı*, çev. Ali Berktaş, 1. Baskı, (İstanbul: Alfa Yayınları, 2017), 42; Mircea Eliade, *İmgeler ve Simgeler*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, (İstanbul: Doğu Batı Yayınları, Ekim 2017), 51-52; Mircea Eliade, *Okültizm, Büyücülük ve Kültürel Modalar*, çev. Cem Soydemir, (İstanbul: Doğu Batı Yayınları, Aralık 2016), 43; Kolbaş, "Esirî'nin Hüsâm-nâme Adlı Manzum Hac Seyahat-nâmesi", 804-806.

kafeslerin Sahre-i şerîfe girecek dörd yerden bâbları vardır. Anlar dahi demir şebekedir. Şarka ve garba, şimâle ve cenûba mekşûf bâb-ı musanna‘lardır.<sup>1</sup>

► **demürden nâr ağacı, B. 86.** Benzer konuda yazılmış çeşitli eserlerde zikredilen ve Hz. Davud tarafından yapıldığı belirtilen demirden iki nar ağacı. Evliyâ Çelebi bu ağaçların Sahretullah parmaklığının üzerinde bulunduğunu söyleyerek yapılışını Allah’ın mucizesine ve Hz. Davud’un sanatına bağlar.<sup>2</sup> Hıfzî ise *Mir’ât-ı Kudüs* adlı eserinde bu rivayeti şöyle aktarır:

Pes Dāvūd Nebī ‘aleyhi’s-selām ol dem Hâk sübhânehū ve ta‘âlâ hâzretlerinden diledi. Demür elinde bal mûmı gibi oluvirdi ve hâlâ şimdi Şahratu’llâhuñ üzerinde olan iki dâne nâr ağacı bir rivâyetde mübârek eliyle düzmiş dirler.<sup>3</sup>

Fakîh, Kudüs övgüsünde yazdığı şiirlerden birinde de bu ağaçlara değinir. Onların ateş ve kömür yardımıyla yapılmadığını, hamur kıvamında bir karışımla da yapılamayacağını belirtir [K. 3:7].

► **Resül’ün kâdemi [kâdem], B. 89; K. 1:8; 3:3; 3:11.** Kubbetü’s-Sahre’nin ortasındaki Sahre taşının kuzeybatısında bulunan mermer sütun parçası üzerindeki ayak izi. Rivayete göre Hz. Muhammed mirac gecesi ayağını bu taşın üzerine basmış ve ayak izi taşın üzerine çıkmıştır. Aynı inanışa benzer konularda yazılmış eserlerde de rastlanılır. Bir sonraki beyitte de aynı olaya telmih yapılmıştır. Fakîh, yine Kudüs övgüsünde yazılmış şiirde de insanların yüzlerini bu ayak izine sürdüklerini, pişmanlıkla tövbe ettiklerini ve Hz. Muhammed’e salavat getirdiklerini belirtir [K. 1:8]. “Yüzün sür ki ola derdüñe merhem” mısraı ise köklü bir inancın izlerini taşır. Yüzyıllar boyunca Hz. Muhammed’e ait kutsal emanetlerin özellikle tesirli bir iyileştirme gücü olduğuna, Peygamber’in temas ettiği düşünülen yadigarları öpmenin ve bunlara yüz sürmenin bereket getireceğine, hastalıkları iyileştireceğine ve kötülöklere karşı koruma gücünü etkinleştireceğine inanılır.

1 Evliyâ Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 2/9:236.

2 Evliyâ Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 2/9:237.

3 Karga, “Hıfzî’nin Hayatı, Eserleri, Edebi Kişiliği”, 91.

Peygamber'in ayak izine de mucizevî güçler atfedilmiş, bunların bereket getirdiğine, hastalıkları iyileştirdiğine, buldukları veya muhafaza edildikleri yere büyük bir itibar ve sahiplerine dinî bir otorite kazandırdığına inanılmıştır.<sup>1</sup>

► **Resûl mi'râca hem andan gédibdür, B. 90.** Ahmed Fakîh, bu mısrayla Hz. Muhammed'in Kubbetü's-Sahre'nin içinde bulunan Sahre taşının üzerinden miraca yükseldiğine telmih yapar. Aynı telmihe Kudüs övgüsünde yazılmış bir şiirde de yer verilir [K. 2:2]. Genel inanişâ göre Hz. Muhammed bir gece Mescid-i Haram'dan Mescid-i Aksâ'ya getirilmiş, burada namaz kılmış, Burak adlı bineğe binerek Cebrail eşliğinde göğe yükselmiş ve Allah'ın huzuruna ulaşmıştır. Miraç anlatısına dair pek çok ayrıntının kökeninde milattan önceki yıllara kadar giden göğe yükselme motifleri bulunur.<sup>2</sup> Aynı beytin ikinci mısraındaki Hz. Muhammed'in ayak izi hakkında "Resûl'ün şâdemi [şâdem], B. 89 vd." maddesine bakınız.

► **Şahre'nün altı, B. 91.** Kubbetü's-Sahre'nin ortasındaki Sahre taşının altında bulunan, yontularak düzeltilip genişletilmiş, yaklaşık 1,50 metre yüksekliğinde, 4,50 x 4,50 metre boyutlarındaki mağara. Kubbetü's-Sahre'nin güneydoğu payesinin yanındaki bir metre çapında bir oyuktan on bir basamaklı merdivenle inilir. Bütün ruhların haftada iki defa burada toplandığına inanılır. Burada bulunan düz mermer blok üzerine işlenmiş mihrap ilk olma özelliğiyle İslâm sanat tarihi açısından bir hayli önemlidir.<sup>3</sup> Evliyâ Çelebi, içerisine iki yüz kişinin sığabileceği genişlikte olduğunu belirtir. Ahmed Fakîh'in bu beytin ikinci mısraında söylediği gibi Peygamber'in baş izi olduğuna inanılan iz de yine burada bulunur. Kudüs övgüsünde yazılmış şiirin bir mısraında da yine bu oyuktan ve oyuktaki baş izinden bahsedilir [K. 1:9]. Evliyâ Çelebi, *Seyahat-nâme'sinin* "Makâmât-ı gâr-ı Sahratullâh" başlıklı bölümünde Hz. Muhammed'in ibadet ederken destarının Sahre'ye

1 Christiane Gruber, "Kadem-i Şerif: Hz. Muhammed'in Ayak İzi", *Osmanlı İslam Sanatında Tapınma ve Tılsım*, çev. Erdem Gökyaran, 1. Baskı, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2020), 87; Gruber, "Gül-i Muhammed: Geç Dönem Osmanlı-İslam Sanatında Çiçek Metaforları", *Osmanlı İslam Sanatında Tapınma ve Tılsım*, 119.

2 Gökyüzüne yükselme motiflerinin mitolojik kökeni hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Gönül Alpay-Tekin, "Gökyüzüne Çıkan Tarihî-Efsanevî ve Dinî Şahsiyetler", *Şimurg'un Kanadı - Mitoloji ve Edebiyat Makaleleri*, 1. Baskı, (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2020), 491-520.

3 Nebi Bozkurt, "Kubbetü's-sahre", *DİA*, (Ankara, 2002), 26:305.

değdiğini, dokunduğu yerde bir çukur peyda olduğunu belirtir. Ziyaret edenlerin ellerini bu çukura değdirmesini ve aktardığı duayı edip yüzlerine sürmesini tavsiye eder.<sup>1</sup>

► **Resül’e ‘izzet édüb kalkmış ol taş, B. 92.** Rivayetlere göre Hz. Muhammed mirac gecesi Allah’ın huzuruna yükselmek amacıyla Harem’e geldiğinde Kubbetü’s-Sahre’nin içerisindeki Sahre taşı Peygamber’e hürmeten yerinden kalkmış, Peygamber elini taşın üzerine koyduğunda taş tekrar yerine oturmuştur. Taşın bir tarafının havaya kalkık olması ve altındaki boşluk bu rivayete bağlanır.<sup>2</sup> Ahmed Fakîh, bu mısraında bu hadiseye telmih yapar. Evliyâ Çelebi, yaşadığı söylenen bu olayı şu şekilde aktarır:

...evc-i semâya sehel urûc etdükte akîblerinden bir sâ’ikâ istimâ‘ edüp sa’âdetle gerü nazar-ı şerifleri olup gördüler kim Sahratullâh yerinden kopup “Yâ Muhammed! Huzûr-ı Hakk’a beni dahi ilet” deyü lisâna gelüp feryâd etdi. Derhâl Hazret-i Risâlet hitâb edüp, “Yâ sahratellâh! Kıf mu’allekun bi-emrillâh” deyü hitâb edince, Sahara yerden ne mikdâr hevâya ağdı ise bi-iznillâh hâlâ ol mertebede mu’allakdır kim bir yere muttasıl değildir. Hâlâ beyne’s-semâ’i ve’l-ard mu’allâk durduğıyün Mu’allak Taş derler...<sup>3</sup>

Fakîh, Evliyâ Çelebi’nin de anlattığı aynı hadiseye Kudüs övgüsünde yazdığı şiirlerden birinde de iki kez telmih yapar. Peygamber’in ayağını taşa bastığında taşın havaya kalktığını, Hz. Muhammed’in taşa seslendiğini, taşın ise Hz. Muhammed’le konuştuğunu belirtir [K. 3:8; 3:11].

► **Bile gétmek dilêdi Nebî’yile / Bucağı Şahre’nün kalkmışdı bile, B. 93.** Ahmed Fakîh’in bu beyti tekrara dayalı üslup bakımından Âşık Paşa’nın *Garîb-nâme* adlı eserinde, Hz. Muhammed’in miracı özelinde Kudüs’ün anlatıldığı bölümde geçen şu beyitle birbirine çok benzer. Bu benzerlik şairler arası etkilenmeye dayanıyor olmalıdır:

1 Evliyâ Çelebi, *Evlüyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 2/9:237.

2 Nâsır-ı Hüseyin, *Sefernâme*, çev. A. Naci Tokmak, 1. Baskı, (İstanbul: Demavend Yayınları, 2020), 60; Kolbaş, “Esîr’in Hüsâm-nâme Adlı Manzum Hac Seyahat-nâmesi”, 811.

3 Evliyâ Çelebi, *Evlüyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 2/9:236-237.

Şahranuñ bir köşesi çalkdı bile

Bile gitmek diledi ol menzile

[Âşık Paşa, *Garib-nâme*, B. 5772]

► **O taş kapuda dañı dört kapu var, B. 94.** Bu mısra, British Library nüshasında “O taş kapuda dañı üç kapu var” şeklinde kayıtlıdır. Koyunoğlu nüshasında ise bu mısraın yerinde vezni bozan “Kubbe’niñ divârında dört kapu var” mısraı yer alır. Bir sonraki beyitte de [B. 95] kapıların dört adet olduğu belirtilmiştir. Nitekim Kubbetü’s-Sahre’nin üç değil dört ana kapısı vardır. Bu nedenle British Library nüshasındaki “üç” kelimesi Koyunoğlu nüshası ve sonraki beyit dikkate alınarak “dört” kelimesiyle değiştirilmiştir.

Kubbetü’s-Sahre’nin sekizgen ana yönlerine gelen duvarlarına üstlerinde birer pencere bulunan 2,80 metre genişliğinde ve 4,30 metre yüksekliğinde dört kapı açılmıştır. Bunlar kuzey yönünden itibaren Bâbü’l-Cenne, Bâbü’s-Silsile (Bâbü İsrâfil, Bâbü’n-Nebî Dâvûd), Bâbü’l-Kible ve Bâbü’l-Garb olarak adlandırılır. Kible kapısından girildiğinde sağda, kible duvarı üzerine yerleştirilmiş bir mihrap ve kapının karşısında, orta dairenin kenarında mermer direkler üzerine oturtulmuş müezzin mahfeli yer alır.<sup>1</sup>

► **ğám, B. 99.** “taláb” kelimesi gibi bu kelimenin de “ğayın” sesinden dolayı “a” ile “e” arası bir sesle (æ = á, *kapalı a*) “ğám” şeklinde telaffuz edildiği anlaşılmaktadır. Bu kelime, eser içerisinde kafiye kelimesi olarak geçtiği diğer yerlerde de her zaman için bu hususiyet gözetilerek kullanılmıştır. Şairin kelimeyi “hem” [B. 99; 169; 192; 414; 419], “Zemzem” [B. 264] ve “âdem” [B. 391] kelimeleriyle kafiyelemesi bu görüŖe katkı sağlar.

► **Terâzü, B. 103.** British Library nüshasındaki varyantta kapı yönünde terazi olduğu belirtilirken Süleymaniye nüshasında terazinin Kible Kapısı tarafına kurulacağı söylenir. Süleymaniye nüshasındaki varyant, kıyamet gününde kurulacağı söylenen teraziye telmih gibidir. Ayrıntılı bilgi için “Yarın Kuds’de olısar arz-ı maşşer, B. 106” ve “Terâzü Şırâţ kuruıla, K. 1:13” maddelerine bakınız. Bununla birlikte Evliyâ Çelebi, *Seyahat-nâme*’sinin “Ziyâret-i Harem-i Sahratullâh” başlıklı bölümünde çeşitli kapı isimlerini sayarken

<sup>1</sup> Bozkurt, “Kubbetü’s-sahre”, 306-307.

Kubbetü'l-Ervâh'a yakın Bâbü'l-Mîzân adlı bir kapıdan bahseder. Bu yerde mizan ve terazi şekillerinin tasvir edildiğini belirtir.<sup>1</sup> Bunun yanında Kubbetü's-Sahre'nin avlusuna açılan yoldaki Mîzân adıyla bilinen Güney Kemerî'ne bitişik bir minber bulunmakta ve üzerinde Kubbetü'l-Mîzân adlı bir kubbe yer almaktadır. Hıfzî, *Mir'ât-ı Kudüs* adlı eserinde Kubbetü's-Sahre ve çevresini görenlere çeşitli tavsiyeler verirken Kubbe-i Silsile'ye gitmelerini, oradan "Terâzûya" gelmelerini, burada iki rekat namaz kılıp belirttiği duayı okumalarını, ardından da Mescid-i Aksâ'ya varmalarını söyler.<sup>2</sup> Çizdiği bu ziyaret güzergâhı yakınlık itibarıyla Evliyâ Çelebi'nin bahsettiği yer için değil, Güney Kemerî ve Kubbetü'l-Mîzân için uygundur. Nitekim Güney Kemerî ve Kubbetü'l-Mîzân, Kubbe-i Silsile ve Mescid-i Aksâ arasında konumlanır. Bu nedenle Terâzû olarak zikredilen yer, aynı zamanda Güney Kemerî, Kubbetü'l-Mîzân yahut buranın bir başka adı olabilir. Bununla birlikte Kubbetü's-Sahre'yi ve Mescid-i Aksâ'yı da içine alan sahanın tasvir edildiği bazı minyatürlerde "terâzû" ve "mîzân" şeklindeki yazılı bir ibareyle terazi çizimlerinin yapıldığı ve bu çizimlerin genellikle Kubbetü's-Sahre ile Mescid-i Aksâ arasında konumlandığı görülür.

► **Kızıl mermerden altıdır dirêgi, B. 104.** Ahmed Fakîh'in bu mısra-da nereden bahsettiği tam olarak anlayamıyoruz. Bir önceki beyitle bağlantılı olarak Kubbetü'l-Mîzân yahut Burhaneddin Minberi adıyla adlandırılan ve yanında iki adet mihrap olan yapının kubbesini taşıyan altı adet direk bulunmaktadır. Şairin kastettiği kızıl mermerden altı direk bahsettiği terazinin Kubbetü'l-Mîzân olması durumunda Kubbetü'l-Mîzân'ın bu direklerle ilgili olabilir.

► **Şîrât, B. 105; K. 1:13; 3:18; 3:19.** İslâmî inanışta hesap gününde cehennem üzerine kurulacağına, iman edenlerin üstünden kolayca geçeceğine ve kâfirlerin ise üzerinden cehenneme düşeceğine inanılan kıldan ince kılıçtan keskin köprü. Kökeni İslâmiyet'ten önceki inanışlara kadar gider ve Mecusîliğe değin uzanır. Bu inanışta Çınvat Köprüsü olarak adlandırılır. Her ölenin mutlaka bu köprüden geçeceğine, insanların günah

1 Evliyâ Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 2/9:238.

2 Karga, "Hıfzî'nin Hayatı, Eserleri, Edebi Kişiliği", 136-137.

ve sevaplarının Raşnu tarafından tartılacağına, iyilerin bizzat Zerdüş'tün yardımıyla köprüyü geçeceğine ve kötülerin ise Yalan Evi'de düşeceğine inanılır.<sup>1</sup> Yahudi ve İslâm literatüründe mahşer yerinin Kudüs'te kurulacağına dair aktarılan inanış Sırat Köprüsü'nün de Kudüs'te kurulacağı inanışını beraberinde getirmiştir. Ahmed Fakîh, Sırat Köprüsü'nün burada yedi yerde nişanı olduğunu söyler. Evliyâ Çelebi de *Seyahat-nâme*'sinde “Der vaf-ı sûtûn-ı Sırât Köprüsü” başlığı altında bu konuda çeşitli bilgiler aktarır. Kale duvarından dışarıya uzanan bu sütunun yuvarlak, parlak, çok sert ve damarlı, kızıl yeşil renkte mermerden olduğunu belirtir:

Andan şimâle hisâr dîvârı üzre makâm-ı Sırât köprüsü misâli kal'a bedeninden taşra uzanmış bir müdevver ü mücellâ sommâkî sûtûn-ı musaykaldır kim üstüne murg-ı hümâ pervâz edüp konamaz ve bir murg-ı hevâyî konup duramaz. Aşağısı ise bin arşın amîk derk-i esfelden ve gavyâ-yı hümezeden ve çâh-ı cahîmden nişân verir bir sakar deresidir. Ve hakikatü'l-hâl Cehennem deresi ismiyle müsemmâdır. ...Süleymân Hân asrından evvel bu Sırat köprüsü mîli sûtûn yine bu mahalde bir kaya üzre tûlânî dururmuş. Bir mücrim âdemi bu sûtûn üzre yürüdüp sûtûnun nihâyetine dek varırsa âzâd ederlermiş. Eger düşerse “ehl-i cehennem” deyü na'şına bakmayup bu dere içre çürür gidermiş...<sup>2</sup>

Fakîh, Kudüs övgüsünde yazdığı bir şiirinde de mahşer gününü hatırlatarak Sırat'ın Kudüs'te kurulacağına telmih yapar [K. 1:13].

► **Yarın Kudüs'de olısar arz-ı mahşer, B. 106.** Ahmed Fakîh, bu mısraında mahşer gününün Kudüs'te olacağını ifade ederek eski bir inanışa telmih yapar. Bu inanışa ilk olarak *Tevrat*'ta rastlanır.<sup>3</sup> Hz. Muhammed'in azatlısı Meymûne'nin aktardığı bir hadis de bu inanışa dairdir: “‘Ey Allah'ın Resûlü! Bize Beytü'l-Makdis hakkında fetva ver!’ demiştim. Şöyle buyurdular: ‘Orası mahşer ve menşer yeridir. Oraya gidin ve içinde namaz kılın...’”<sup>4</sup> Nâsır-ı Hüsrev de *Sefer-nâme* adlı eserinde bu inanışa değinir:

1 Şinasi Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü*, 1. Baskı, (Ankara: Vadi Yayınları, 1998), 87-88.

2 Evliyâ Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 2/9:240-241.

3 *Kitâb-ı Mukaddes*, “Yoel”, Bap 3:12.

4 İbn Mâce, *es-Sünen*, (1407).

Mescitten öteye geçildiğinde çok büyük bir düzlüğe çıkılıyor. Bu düzlüğe Sâhire diyorlar. Kıyamet günü Arasat meydanının orası olacağı ve insanların orada haşır edileceğini rivayet ediyorlar. Bu yüzden dünyanın birçok yerinden insanlar, emr-i Hak subhânehu ve teâlâ vâki olduğunda, yani kıyâmet koptuğunda, orada hazır olmak düşüncesiyle gelip oraya yerleşerek, orada ölmek istiyor.<sup>1</sup>

Kudüs övgüsünde yazılan şiirde de terazi ve Sırat'ın burada kurulacağı, insanların burada dirileceği/toplanacağı, Allah'a hesap verileceği, günah ve sevapların açıkça ortaya çıkacağı belirtilir [K. 1:13]. Yine bir sonraki övgüde de mahşer günü günah ve sevapların yazıldığına inanılan defterin burada açılacağı ve mahşer meclisinin Kudüs'te kurulacağı, Allah'ın, hükümleri burada vereceği söylenir [K. 2:3]. Diğer Kudüs övgüsündeki bir beyitte de aynı inanışa telmih yapılır [K. 3:24].

► **İlâhî bizi şakla ol 'arağdan, B. 107.** Ahmed Fakîh, bundan bir önceki beytin [B. 106] ikinci mısraında insanların mahşer gününün ateşinden terler dökceğini, bu mısraıda ise bu terden korunmak istediğini belirtir. Bu ifadesi, Mikdad tarafından aktarılan hadise telmih olmalıdır. Buna göre Hz. Peygamber, insanların mahşer gününde terler dökceğini şöyle ifade etmiştir:

Kıyamet günü güneş kulların üzerine bir mil veya iki mil mesafeye kadar yaklaştırılacaktır. Güneş onları adeta eritecek ve herkes yaptığı amelleri oranınca sıkıntıdan ter içinde kalacaktır. Kimi topuğuna kadar kimi diz kapaklarına kadar kimi de beline kadar kimi de ağzına kadar ter içinde kalacaktır.<sup>2</sup>

► **Mücevvedür o Mescid'ün hem altı, B. 115.** Mescid-i Aksâ haremî içerisinde pek çok mağaranın olduğu Evliyâ Çelebi tarafından da aktarılır. Hatta bunlardan birinin Mescid-i Aksâ'nın altına kadar uzandığı belirtilir. Bu mağaranın Hz. Süleyman tarafından cinleri hapsetmek amacıyla kullanıldığı rivayet edilir.<sup>3</sup> Bunun yanında Mescid-i Aksâ'nın altında girişi taş duvarla örülmüş, halk arasında Hz. Süleyman'ın at ahırları olduğuna

1 Nâsır-ı Hüseyin, *Sefernâme*, 45.

2 Müslim, Cennet: 15; Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî*, (2421).

3 Evliyâ Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 2/9:240.



inanılan bir bölüm vardır. İlgili bölüm, on dokuzuncu yüzyılda buraya giren Batılı bazı müellifler tarafından yapılan Harem-i Şerîf çizimlerinde yer alır. “Bu çizimlere göre söz konusu bölüm, yan duvarlardan gelen ve ortada kalın tek bir sütun üzerindeki palmet süslemeli başlıkta birleşen kemerlere oturtulmuş dört basık kubbeli salonla onun sol köşesinden merdivenle çıkılan ve kuzeye doğru dizilmiş bir sıra kalın sütunla birbirinden ayrılan tonozlu iki koridordan oluşmaktadır.”<sup>1</sup> Bu türden merdivenle inilen yapılardan biri de Mescid-i Aksâ'nın güneybatı köşesinde yer alan, Burak Mescidi olarak anılan ve Hz. Muhammed'in miraç gecesi Burak'ı bağladığına inanılan mescittir. Ahmed Fakîh, sonraki iki beyitte [B. 116-117] bu olaya telmih yapar ve Burak Mescidi'nden zımnem bahseder.

► **Burâk, B. 117.** Hz. Muhammed'in miraç gecesi Mescid-i Haram'dan Mescid-i Aksâ'ya gelmesinin ardından birlikte göğe yükseldiği belirtilen ve at şeklinde tasavvur edilen, son derece süratli olduğu aktarılan binek. Ahmed Fakîh'in Hz. Muhammed'in Mescid-i Aksâ'ya gelmesinin ardından bugün Burak Mescidi olarak anılan ve elli altı basamakla inildiğini belirttiği yere Burak'ı koyduğunu söylemesi inanişâ ve aktarılanlara göre Peygamber'in Burak'ı buradaki bir kayaya bağlamasına ve iki rekat namaz kılmasına telmihtir. Diğer bir rivayete göre ise Burak, Peygamber'in binmesi amacıyla önceden Kubbe-i Cebrail, sonradan Kubbe-i Mirac olarak isimlendirilen yere getirilmiştir.<sup>2</sup> Aynı rivayet, Kudüs'ü ziyaret eden diğer şahıslar tarafından da zikredilmiştir. Esîrî, *Hüsâm-nâme* adlı eserinde bu inanişâ şöyle aktarır:

Çuds'e evüm dédi Hâk yahşî nazarla bir bak

Hâzrete éren Burâk Çuds-i mübârekdedür [Esîrî, *Hüsâm-nâme*, B. 371.5]

Şâhre'nün altında Hîzr'ün çurağı

Çebre'îl anda getürdi Burâğ'ı [Esîrî, *Hüsâm-nâme*, B. 533]

► **İmâm-ı Mâlik, B. 118; 362.** Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî. Mâlikî mezhebinin imamı. Kendisinin belirttiği üzere 93 (712) yılında dünyaya gelen; ancak 90-98 (709-717) yılları arasında bir tarihte doğduğu da zikredilen Mâlik b. Enes, soy bakımından

1 Nebi Bozkurt, “Mescid-i Aksâ”, *DİA*, (Ankara, 2004), 29:271.

2 Nâsır-ı Hüsrev, *Sefernâme*, 59.

Arapların iki kolundan biri olan Kahtânîlere mensuptu. Devrin önemli ilim merkezlerinden biri olan Medine’de yetişti ve Kur’ân-ı Kerîm’i hıfzetti. Önemli hocalardan dersler aldı ve yirmi yaşlarında ders ve fetva vermeye başladı. Mescid-i Nebevî’deki dersleri kısa sürede üne kavuştu. İslâm dünyasının çeşitli bölgelerinden gelen pek çok öğrenci ondan hadis dinlemek ve fıkıh öğrenmek amacıyla başta Mescid-i Nebevî’ye, yaşlılığı döneminde ise evine akın etti. Talebelerinin sayısı binleri buldu. Görüşlerinin ve mezhebinin Mısır, Kuzey Afrika, Endülüs, Irak, Şam ve Medine gibi bölgelerde yayılması öğrencilerinden bazılarının öncülüğünde gerçekleşti. Kuvvetli bir hafızaya ve derin bir anlayışa sahip oluşu, sabrı, disiplini ve ihlası sayesinde hadis ve fıkıh alanında büyük yer etti. Bütün hadis otoriteleri tarafından bu ilmin zirvelerinden biri kabul edildi. Emevîler ve Abbâsîler döneminde yaşayan İmam Mâlik, mümkün merteye siyasetten uzak bir hayat yaşadı. Geçirdiği kısa süreli rahatsızlığın ardından 14 Rebiü’l-evvel 179 (7 Haziran 795) tarihinde Medine’de vefat etti.<sup>1</sup>

Ahmed Fakîh’in Aksâ Mescidi’nin sağ yanında İmam Mâlik’in namaz kıldığını söylediği yer, Mâlikî mezhebi müntesiplerinin namazgâhı olarak bilinen ve Evliyâ Çelebi’nin Harem’in Bâb-ı Meğâribe dibinde yer aldığını söylediği “Câmi’-i Mâlikî”dir. Bu yer, *Seyahat-nâme*’de şu şekilde tarif edilir:

...kâ[r]gîr toloz binâ bir mescid-i ra’nâdır. Kible kapusundan mihrâba varınca tûlu iki yüz ayakdır. Ve arzı yetmiş ayakdur. Lâkin minâresi yokdur. ...Ve kurşun ile pûşîde bir mescid-i ma’mûrdur.<sup>2</sup>

► **İsâ beşigi, B. 119; K. 3:15; 3:17.** Pek çok merdivenle inilen, mermer sütunlar üzerinde yer altına yapılmış Mescid-i Aksâ’nın yakınındaki İsa Mescidi’nin içinde bulunan, Hz. İsa’nın çocukluğunda içinde yattığına ve içinden insanlara konuştuğuna inanılan beşik. Nâsır-ı Hüsrev’in *Sefer-nâme* adlı eserinde aktardığına göre taştan yapılan beşik, insanların üzerinde namaz kılabilirler kadar büyüktür. Yerinden oynamayacak şekilde yere sabitlenmiş ve mescidin mihrabına yerleştirilmiştir.<sup>3</sup> Evliyâ Çelebi, tekneye

1 Ahmet Özel, “Mâlik b. Enes”, *DİA*, (Ankara, 2003), 27:506-509.

2 Evliyâ Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 2/9:240.

3 Nâsır-ı Hüsrev, *Sefernâme*, 50-51.

benzeyen, gayet parlak ve cilalı bir taştan yapıldığını ifade eder. “Makâm-ı Meryem Ana” olarak da andığı ve yirmi kademe taş merdivenle inildiğini belirttiği mağara içerisinde bulunduğunu aktarır.<sup>1</sup> Fakîh, Kudüs övgüsünde yazdığı şiirlerin birinde bu beşiğe değinerek Kudüs'te olduğunu söyler [K. 3:15]. Benzer konulardaki eserlerden Hz. İsa'nın beşiğinin birden fazla olduğuna ve birbirinden farklı yerlerde bulunduğuna inanıldığı anlaşılır. Nitekim Fakîh, aynı Kudüs övgüsündeki şiirinde beşiğin bu sefer Hz. İsa'nın doğduğu Beytü'l-Lahm'de olduğunu belirtir. Beşiğin bulunduğu yere gittiğini, eşiğine yüz sürdüğünü ve içine girerek yattığını aktarır [K. 3:17]. Evliyâ Çelebi, *Seyahat-nâme*'sinde “Hazret-i İsa Beşiği” başlığı altında bu sefer Beytü'l-Lahm'deki beşik hakkında şu bilgileri verir:

Bir seng-i ahmerdir ve tekne gibi oyulmuşdur. Gâyet mücellâ seng-i musaffâdır. Hattâ Hazret-i Cibrîl-i Emîn bu beşik içre Hazret-i İsa'î üğürdüğü vakit dest-i şerîflerinin yerleri beşik taşda zâhirdir. Bu mahalde dahi on iki kandîller var kim herbiri birer kralın yâdigârıdır kim birer Mısır hazînesi değer.<sup>2</sup>

► **Ğubbe-i Silsile, B. 122; K. 3:15; 4:6.** Kubbetü's-Sahre'nin birkaç adım doğusunda bulunan ve Abdülmelik b. Mervân tarafından yaptırılan, dönemler içerisinde eklenen mihrapla namazgâha dönüştürülen; ancak Hz. Davud'a ait olduğuna inanılan kubbeli yapı. Nâsır-ı Hüsrev, *Sefer-nâme* adlı eserinde bu yeri şöyle anlatır:

Bu yapıdan sonra Kubbe-i Silsile denilen başka bir kubbe daha var. O kubbede Dâvûd aleyhisselâm'ın zinciri asılı. İlim, irfan sahiplerinin inancına göre, bu zincire sadece hak sahipleri dokunabilir. Zulmedenlerle çalıp çırganlar ona el süremez.<sup>3</sup>

İnanışa göre Kubbe-i Silsile'nin içerisinde bulunan zincir, gökyüzünde boşlukta asılmaktaydı. Haklı olan kişiler elini uzattığı takdirde bu zincire dokunabilirdi; ancak haksız kişilerin buna dokunması mümkün değildi. Bir Müslüman ve bir Yahudi, Hz. Davud'un huzuruna gelmiş; Hz. Davud,

1 Evliyâ Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 2/9:240.

2 Evliyâ Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 2/9:251.

3 Nâsır-ı Hüsrev, *Sefernâme*, 59.

haklı olanın anlaşılması için zincire uzanmalarını söylemiş, Yahudi'nin yaptığı hile nedeniyle zincir gökyüzüne çekilerek ortadan kaybolmuştu.<sup>1</sup>

► **Tevbe Kapısı, B. 123.** Abdülmelik b. Mervân döneminde yaptırılan ve Mescid-i Aksâ olarak adlandırılan sahanın doğu surunda bulunan kapı. Kapının içe bakan tarafı Mescid-i Aksâ, dış tarafı ise Cehennem Vadisi'dir. İki kemerden oluşan kapının dışarıdan girildiğinde sağ tarafta kalanı Tövbe, sol tarafta kalanı ise Rahmet Kapısı olarak adlandırılır. Kudüs övgüsünde yazılmış şiirlerin birinde Rahmet Kapısı'ndan da bahsedilir [K. 3:18]. Kıyamet gününde Sırat Köprüsü'nün burada kurulacağına inanılır. Fakîh, bundan dolayı Kudüs övgüsünde yazdığı mısraın başında burada Sırat Köprüsü'nden bir işaret olduğunu söyler ki ardından bu işaretin Rahmet Kapısı olduğunu "ya'nî" kelimesiyle açıklar. Nâbî de *Tuhfetü'l-Harameyn*'inde Rahmet ve Tövbe kapıları hakkında bilgiler verirken Yahudi mezarlığının buraya yakın olduğunu, Sırat Köprüsü'nün mahşer gününde burada kurulacağını, bunun işareti olarak da Rahmet Kapısı ile Mehd-i Îsâ arasında, doğu hisarının üstünde Cehennem Vadisi'nin üzerine doğru üç zirâ (dirsekten orta parmak ucuna kadar olan uzunluk ölçüsü) miktarı mermer bir sütunun uzatıldığını aktarır:

Bâbü'r-rahme ve Bâbü't-tevbe nâm iki bâb-ı devlet-me'âb sîne-güşâ-yı ma'la'-ı âftâb olmuştur. Ol iki der-i hikmet-eser pişgâhında, i'âzenâ'llâhü te'âlâ, vâdî-i hevl-nâk-i ba'îdü'l-ğavr-ı meğâk-i cahîmdür ki ber-müktezâ-yı ta'yîn-i ezeli hâlâ ma'kbere-i 'azab-nümûde-i kefere-i Yehûd ol vâdî-i kâfir-sûz derûnında şüret-nümâ-yı cedrî-i rûy-ı zemîn olup rûz-ı ciger-sûz-ı rüstâhîzde güzergâh-ı reh-revân-ı na'îm u cahîm olan cisr-i şırât vaz' olunacak ma'halli ta'yîn ü işaret için Bâbü'r-rahme ile Mehd-i 'Îsâ beyninde bâlâ-yı hîşâr-ı şarkîde üç zirâ' miqdârı bir sûtûn-ı ruhâm yine ol vâdî-i dehşet-endâz üzre hâric-i hîşâre i'tâle olunmuştur.<sup>2</sup>

► **Mübârek ayağı anda yer étmiş, B. 126.** Hz. İsa'nın ayak izi, Nâbî'nin *Tuhfetü'l-Harameyn* adlı eserindeki ifadesine göre; "ma'müre-i Beytü'l-ma'kdîs'ün cânib-i şarkîsinde ser-ber-âverde-i mu'ka'ar-ı gerdûn

1 Karga, "Hıfzî'nin Hayatı, Eserleri, Edebi Kişiliği", 121-122.

2 Coşkun, *Manzum ve Mensur Osmanlı Hac Seyahatnameleri*, 223.

olan küh-ı behişt-şüküh Tûr-ı Zitâ'da",<sup>1</sup> yani Zeytindağı'nda, Hz. İsa'nın gökyüzüne yükseldiği mevkide, Hurûc yahut Yükseliş Mescidi de denilen yapının içerisindeki bir mermer üzerinde yer alır ve hâlâ inananlarca ziyaret edilmektedir. Kudüs övgüsünde yazılan şiirlerin birinde de bu ayak izinden bahsedilmiştir [K. 3:22].

► **Râbi'a İabri, B. 127; K. 3:22.** Kudüs'te, Tûr-ı Zeytâ adlı dağda bulunan kabir. Benzer konuda yazılmış çoğu eserde Râbia adlı kişinin kim olduğu konusunda karışıklıklar görülür. Çoğu müellif bu Râbia'nın meşhur mutasavvıf Râbia-ı Adeviye olduğunu belirtmişse de İbn Battûta, *Seyahat-nâme'sinde* yanılmamak gerektiğini ve bu kişinin Râbia-ı Bedeviyye olduğunu söyler. Râbia-ı Bedeviyye, Abdurrahmân Câmî'nin *Nefahâtü'l-Üns* adlı eserinde Râbiatü'ş-Şâmiyye olarak geçen Suriyeli bir mutasavvıftır. 135 (752-753) yılında vefat ettiği ve Tûr-ı Zeytâ adlı dağa defnedildiği aktarılır. İbn Hallikan, Ortaçağ'da türbesinin sık sık ziyaret edildiğini söyler.<sup>2</sup> Ahmed Fakîh ise bu Râbia'nın kim olduğunu açıkça belirtmez. Kudüs övgüsünde yazılan şiirlerin birinde ise yalnızca adı zikredilmiş ve kabrinin Kudüs'te olduğu söylenmiştir [K. 3:22].

► **Cehennem Deresi, B. 130.** Ahmed Fakîh'in sonraki beyitlerde aktardığı üzere yukarısında cennete benzeyen bahçelerin bulunduğu vadi. Nâsır-ı Hüsrev, fazlasıyla derin olduğunu ve hendeğe benzediğini belirterek içerisinde eski devir insanların yaptığı binalara benzeyen binaların bulunduğunu söyler. Cehennem Vadisi adının ise Hz. Ömer tarafından verildiğini, halifeliği döneminde ordusuyla birlikte buraya geldiğinde vadiye bakarak "Burası Cehennem Vadisi" dediğini aktarır. Halk arasındaki yaygın söylentiye göre vadinin başına giden herkesin o vadiden yükselen cehennemliklerin feryatlarını duyduğunu ifade eder.<sup>3</sup> Evliyâ Çelebi ise *Seyahat-nâme'sinde* Sırat Köprüsü'nden bahsederken Cehennem Vadisi hakkında çeşitli bilgiler verir:

1 Coşkun, *Manzum ve Mensur Osmanlı Hac Seyahatnameleri*, 232.

2 İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, 66; Abdurrahman Câmî, *Evlîya Menkıbeleri [Nefahâtü'l-Üns]*, çev. Lâmiî Çelebi, haz. Süleyman Uludağ ve Mustafa Kara, 1. Baskı, (İstanbul: Pinhan Yayınları, 2011), 810; Margaret Smith, *Râbia-Bir Kadın Sâfi*, çev. Özlem Eraydın, 5. Baskı, (İstanbul: İnsan Yayınları, 2016), 169.

3 Nâsır-ı Hüsrev, *Sefernâme*, 46.

Aşağısı ise bin arşın amîk derk-i esfelden ve gayyâ-yı hümezedden ve çâh-ı cahîmden nişân verir bir sakar deresidir. Ve hakikatü'l-hâl Cehennem deresi ismiyle müsemmâdır. ...Süleymân Hân asrından evvel bu Sırat köprüsü mîli sûtûn yine bu mahalde bir kaya üzre tûlânî dururmuş. Bir mücrim âdemi bu sûtûn üzre yürüdüp sûtûnunun nihâyetine dek varırsa âzâd ederlermiş. Eger düşerse “ehl-i cehennem” deyü na’şına bakmayup bu dere içre çürür gidermiş...<sup>1</sup>

Kudüs övgüsünde yazılan şiirlerin birinde de cennet ve cehennemın Kudüs’te olduğu belirtilir [K. 1:12]. Bunun yanında Fakîh, Kudüs övgüsünde yazdığı bir başka şiirinde de Cennet Vadisi’ni “Uçmağ Deresi” şeklinde zikrederek bağlar ve bahçeler arasında, Kudüs’ün sağ tarafında olduğunu, burayı görmek gerektiğini söyler [K. 4:10]. Yine aynı şiirinde Cehennem Vadisi’ni “Tamu Deresi” ismiyle anar. Buranın Kudüs’ün sol tarafında olduğunu, oraya gitmek istemediğini ve Harem’de durmayı dilediğini belirtir [K. 4:11].

► **Meryem anda yatur, B. 134.** Hz. İsa’nın annesi Hz. Meryem’in mezarı. Ahmed Fakîh, kabrin Cehennem Vadisi’nin aşağısında, elli basamaklı bir merdivenle inilen bina içerisinde olduğunu belirtir. Kudüs övgüsünde yazılan bir şiirde de vadi içerisinde olduğu aktarılmıştır [K. 3:22]. Evliyâ Çelebi ise kabir hakkında “Ziyâret-i Cesîmâniyye ya’nî kabr-i Meryem Ana” başlıklı bölümde şu bilgileri verir:

Haremine on üç kademe taş nerdübân ile enilir. Andan bu haremin şimâlinde kabr-i şerîfi bâbına otuz ayak taş nerdübân ile enilir. Kibleye nâzır bir bâb-ı kebîrdir ammâ santa ağacındandır. Âsitânesi bir kubbe-i âlîdir. Lâkin harem-i muhterem olmak ile bâbı mesdûddur, içine girüp yatmak memnû’dur. Ve bu kubbenin sûtûhu kireç ile pûşîdedir.<sup>2</sup>

► **Süleymân’uñ maķâmı, B. 136.** Ahmed Fakîh’in belirttiği üzere Kubbetü’s-Sahre’nin poyraz yönünde yer alan beyaz kubbeli yapı. Hıfzî, *Mir’ât-ı Kudüs* adlı eserinde Süleyman Kubbesi adlı bu yapıdan şu şekilde bahseder:

1 Evliyâ Çelebi, *Evlüyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 2/9:240-241.

2 Evliyâ Çelebi, *Evlüyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 2/9:241.

Zirâ kaçan Süleymân peygâmbere 'aleyhi's-selâm Şahratu'llâh yapup tamâm itdükden sonra içi nûr tölmişdi. Ol vaktde bir dâne taşcağız gelüp Allâhu'n emriyle sevinerek oraya gelince gördi ki Şahre tamâm olmuş. Ol dem maḥzûn olup âh ider. İñler. Süleymân peygâmbere daḥı: Hiç maḥzûn olma didi. Ben saña maḥşûsen bir ziyâret yapayum diyü üzerine ber-pey 'âkıbet eyledi ve bir rivâyetde Şahre Taşından kâfirler kesüp alup gitmek istediler. Yine Allâhu'n emriyle ellerinden alurlar. Üzerine ol ḳubbeyi binâ itdiler. Şimdi aña Süleymân Peygâmbere Ḳubbesi dirler.<sup>1</sup>

Hıfzî'nin aktardığı rivayetin haricinde bu kubbenin Emevî halifesi Süleyman b. Abdülmelik tarafından yaptırıldığı, Eyyûbîler döneminde ve Osmanlılar devrinde restore edildiği bilinmektedir. Binanın Memlûk döneminde yapıldığına dair ileri sürülen görüşler de vardır.<sup>2</sup> Kubbesi yirmi dört mermer sütun üzerinde sekizgen bir yapıya sahiptir. Güney tarafında bir mihrabı ile kuzey tarafında kapısı bulunur. Yapıda, Hıfzî'nin de aktardığı gibi Kubbetü's-Sahre'nin içerisinde yer alan Sahre taşının bir parçası olduğuna inanılır. Nitekim Ahmed Fakîh, bir sonraki beyitte bu inanişaya telmih yapar [B. 137]. Bunun yanında Kudüs övgüsünde yazılmış bir şiirde de bu yapıdan "Süleymân'ın Ḳubbesi" şeklinde bahsedilir ve Sahre taşına ait inanişaya değinilir [K. 3:12].

► **Müsâ'nun var-ı mış bir ḳubbe daḥı, B. 138.** Mescid-i Aksâ'nın batı yönünde, Eyyûbî hükümdarı el-Melikü's-Sâlih Necmüddîn Eyyûb tarafından 647 (1249) yılında önemli âlimlerin ibadet etmeleri amacıyla inşa ettirilen, girişi kuzey yönüne bakan kare planlı ve tek kubbeli yapı.<sup>3</sup>

► **Sekiz ḳapusu var yavlaḳ yücêler, B. 143.** Harem alanı tarihî dönemler içerisinde pek çok tahribata uğramış, bu tahribat sahanın ve sahadada yer alan yapıların çeşitli onarımlar geçirmesine neden olmuştur. Bu vesileyle Harem alanına ait kapılar çeşitli dönemlerde ismen de değişikliğe uğramış, kimileri kapatılıp yenileri açılmış, kaynaklar birbirinden farklı sayıda ve isimde kapılardan bahsetmiştir. Bazı kaynakların verdiği kapı

1 Karga, "Hıfzî'nin Hayatı, Eserleri, Edebi Kişiliği", 133-134.

2 Fettah Aykaç, "Beytü'l-Makdis'in Önemli İslami Yapıları", *Huzuru Bekleyen Şehir Kudüs*, (İstanbul: İlim Yayıma Vakfı Yayınları, 2020), 307

3 Aykaç, "Beytü'l-Makdis'in Önemli İslami Yapıları", 306.

isimleri şu şekilde sıralanabilir: İbn Fakîh sekiz kapıdan bahseder. Bunlar: Bâbü'd-Dâvûd, Bâbü'l-Hittâ, Bâbü'n-Nebî, Bâbü't-Tevbe, Bâbü'l-Vâdî, Bâbü'r-Rahmân, Bâbü'l-Esbât, Bâb-ı Dâr-ı Ümmü Hâlid. İbn Abdürabbih toplam on bir kapı ismi zikreder: Bâbü'd-Dâvûd, Bâbü's-Süley-mân, Bâbü'l-Hittâ, Bâbü'l-Muhammed, Bâbü't-Tevbe, Bâbü'r-Rahmân, Bâbü'l-Esbât, Bâbü'l-Velîd, Bâbü'l-Hâşimî, Bâbü'l-Hızır, Bâbü's-Sekîne. Mukaddesî on bir kapı ismi sayar: Bâbü'l-Hittâ, Bâbü'n-Nebî, Eb-vâb-ı Mihrâb-ı Meryem, Bâbü'r-Rahmet, Bâb-ı Birket-i Benî İsrâil, Eb-vâbü'l-Esbât, Ebvâbü'l-Hâşimîyyûn, Bâbü'l-Velîd, Bâbü'l-İbrâhîm, Bâb-ı Ümmü Hâlid, Bâbü'd-Dâvûd. Nâsır-ı Hüsrev sekiz kapıdan bahseder: Bâbü'l-Hittâ, Bâbü'n-Nebî, Bâbü'l-Ayn, Bâbü'r-Rahmet (Bâbü't-Tevbe), Bâbü'l-Esvâb, Bâbü'l-Esbât, Bâbü's-Sakar, Bâbü's-Sâlim. Muciruddîn ise on adet kapıdan bahsetmiştir: Bâbü'n-Nebî, Eski Aksâ Kapısı, Bâbü'r-Rahmet ve Bâbü't-Tevbe, Bâbü'l-Esbât, Bâbü'l-Hittâ, Bâbü'd-Devâdâriyye, Bâbü'l-Gavânime, Bâbü'n-Nezîr, Bâbü'l-Hâlid ya da Bâbü'l-Kattânîn, Bâbü's-Silsile ve Bâbü's-Sekîne.<sup>1</sup>

► **İçindë dört menâre var yücëler, B. 147.** Ahmed Fakîh'in ismini vermeden zikrettiği bu minarelerden ilki Bâb-ı Meğâribe Minaresi'dir. Fahriyye Minaresi olarak da anılır. Mescid-i Aksâ'nın güneybatı köşesinde yer alır. 676-678 (1277-1280) yıllarında Sultan Nâsırüddîn Bereke Han döneminde Kadı Şerefüddîn Abdurrahmân b. es-Sâhib el-Vezir el-Fahrüddîn el-Halîlî'nin bina eminliğinde inşa ettirilmiştir. Mescid-i Aksâ'nın en küçük minaresidir. İkincisi, Bâb-ı Silsile Minaresi'dir. Mescid-i Aksâ'nın batısındaki revakların üzerinde Bâb-ı Silsile'nin yanındadır. 730 (1329-1330) yılında Emîr Seyfeddîn Tinkîz b. Abdullâh en-Nâsirî tarafından inşa ettirilmekle birlikte muhtemelen Emevîler zamanından kalma daha eski bir minarenin temelleri üzerine yapılmıştır. Üçüncüsü, Bâb-ı Gavânime Minaresi'dir. Mescid-i Aksâ'nın kuzeybatı köşesinde Bâb-ı Gavânime'nin yanında bulunup sahanın en yüksek minaresi olma özelliğine sahiptir. 696-698 (1296-1299) yıllarında Memlük hükümdarı Sultan Hüsâmeddîn Lâçin döneminde Kadı Şerefüddîn Abdurrahmân

1 Harem-i Şerîf'in kapıları hakkında ayrıntılı bilgi ve kaynaklardaki bilgilerin birbiriyle mukayesesi için bkz. Muammer Gül, "XI.-XIII. Yüzyıllarda Kudüs", (Doktora Tezi, Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1997), 104-113.



b. es-Sâhib tarafından inşa ettirilmiş, Memlük sultanı Muhammed b. Kalâvûn döneminde yenilenmiştir. Emevî halifesi Abdülmelik b. Mervân zamanında var olan erken tarihli minarenin üzerine inşa ettirilmiş olmasıdır. Ahmed Fakîh'in bir sonraki beyitte [B. 148] yüz on yedi basamaklı olduğunu belirttiği, üzerine çıkıldığında tüm şehrin görülebileceğini söylediği minare bu minare olabilir. Dördüncü minare Bâb-ı Esbât Minaresi'dir. 673 (1274-1275) yılında inşa edilmiş, Memlük sultanı el-Melikü'l-Eşref Zeynüddîn Şaban döneminde Emîr Seyfeddîn Kutluboga tarafından 769 (1367-1368) yılında yenilenmiştir.<sup>1</sup>

► **ķaba gölgēlü\_aĝaclar, B. 151.** “Yüksek, gölgeli aĝaçlar”. British Library nüshasındaki “gölgē” varyantı vezin için daha uygunsuz da mana bakımından tam olarak uygun değildir. “ķaba” kelimesi “gölge” kelimesinin değil, bu kelimeyle birlikte “aĝaclar” kelimesinin sıfatı konumundadır. Bu nedenle, British Library nüshasındaki varyanttan ziyade Süleymaniye ve küçük bir deĝişlikle Koyunoĝlu nüshalarındaki varyantın ses düşmesiyle deĝerlendirmeye alınması mümkündür. Semih Tezcan, *Dede Korkut Oĝuznameleri Üzerine Notlar* başlıklı çalışmasında “gölgeli ķaba aĝaç” maddesine yer vermiş ve *Tarama Sözlüğü*’nde yer alan “ķaba” maddesindeki verilerin çoğunun doğrudan “ķaba aĝaç” için ya da “aĝaç” için “yüksek” anlamında olduğunu belirtmiştir. *Derleme Sözlüğü*’ndeki “*kabaaĝaç* (*kabaaç, kabaç*)” “kalın gövdeli meşe aĝacı”; “*kabaaç*” “palamut” maddelerine yer vermesi de dikkate deĝerlidir.<sup>2</sup>

► **Şeylillāh, B. 157.1-165.9.** “Allah rızası için bir şey (ver), Hak rızası için bir şey” manasında Arapça “şey'en lillāh” sözünün kısaltılmış hâli. Derişlerin nefis terbiyesi için geçici bir süreyle bir şeyler toplamaya gittikleri, omuzlarına astıkları yahut ellerinde tuttıkları keşkül adı verilen hindistan cevizi kabuĝundan veya abanozdan yapılmış kabı uzatarak “şey'en lillāh” diyerek dolaştıkları, buna “selmana çıkmak” da denildiği, neticede topladıklarını dergaha getirdikleri, bu getirilenlerin fakirlere dağıtıldığı; yine bu

1 Aykaç, “Beytü'l-Makdis'in Önemli İslami Yapıları”, 311-313; Muammer Gül, “XI.-XIII. Yüzyıllarda Kudüs”, 146-149.

2 Semih Tezcan, *Dede Korkut Oĝuznameleri Üzerine Notlar*, 2. Baskı, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2018), 108.

tabirin hizmet sonrası dua ve niyaz sırasında da kullanıldığı, geçimlerini dilencilikle sağlayan dervişlerin veya derviş olmayanların da bu deyimini kullandığı bilinmektedir.<sup>1</sup>

► **H' onudur mercimek aşısı / Şifâ bulur yéyên gişi, B. 160.4.** Hz. İbrahim'in bereketinin ve cömertliğinin hâtırasını yaşatmak amacıyla yılın herhangi bir vaktinde dünyanın farklı yerlerinden Halil adlı bölgeye gelen ziyaretçilere Haremü'l-Halil'de yüzyıllar boyunca çeşitli ikramlarda bulunulmuştur. Tanrı misafiri olarak görülen bu ziyaretçiler, Haremü'l-Halil'de ağırlanmış, sofrada hazır bulunanlara “men” adlı bir ekmek ve zeytin ile çorbadan oluşan, “es-simâtü'l-Halîlî”, “simât-ı şerîf” veya “el-'adesi'l-Halîlî” adlarıyla bilinen bir yemek ikram edilmiştir. Hâlis İbrâhîm-i Pozarefçevi, *Mecme'ü'l-Emsâl* adlı eserinin “aş-ı Hâlılullâh” ve “aş-ı Hâlıl” maddelerinde *Şeref-nâme-i Menyeri* ve *Lugat-ı Mahmûdiyye*'ye atıfla bunun mercimek yemeği olduğunu ve Haremü'l-Halil'de, içine çekilmiş bulgur ile çekilmiş mercimek karıştırılarak pişirildiğini belirtir.<sup>2</sup> Halil İbrahim Sofrası, Abbâsîler döneminde kurumsallaşmış ve vakıflar aracılığıyla hizmet vermiş, bu hizmet sonraki dönemlerde de devam etmiştir.<sup>3</sup> Ahmed Fakîh'in bahsettiği yiyenlerin şifa bulduğu mercimek aşısı, yedikleri yemeğin ve gördükleri hizmetin ifadesidir.

► **Allâh evin[i] ol yabdı, B. 161.5.** Ahmed Fakîh, bu mısra ile Kâbe'nin Hz. İbrahim tarafından inşa edildiğine telmih yapar. Hz. İbrahim, Allah'tan aldığı emir üzerine oğlu İsmail'le birlikte Kâbe'yi yapmak üzere Mekke'ye gitmiştir. *Tevrat*'ta da zikredilen ve muhtelif anlatılarda çeşitli şekillerde tasvir edilen Sekine adlı rüzgâr yahut bulutun durduğu yerde onun ölçülerine göre Kâbe'nin temelini atmış ve binayı yükseltmiştir. Duvarlar yükseldiğinde üst tarafa erişemediği için oğlu İsmail, üzerine çıkması için bir taş getirmiş, bu

1 Abdülbâki Gölpinarlı, *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, (İstanbul: İnkılâp ve Aka Kitabevleri, 1977), 316; Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 2. Baskı, (İstanbul: Marifet Yayınları, 1995), 495-496; Ethem Cebecioglu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 6. Baskı, (Ankara: Otto Yayınları, 2014), 462.

2 Murat Güneş, “Hâlis İbrâhîm Pozarefçevi [öl. 1752], *Mecme'ü'l-Emsâl* (İnceleme, Tenkitli Metin, Dizinler, Açıklamalar)”, (Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2020), 156.

3 Şerife Eroğlu-Memiş, “XVIII. Yüzyılda El-Halil Kentinde Bir Sofra: Simâtü'l-Halil”, *Tarih Araştırmaları Dergisi (TAD)*, 40, s. 69 (2021): 191.

taşın üzerine çıkan Hz. İbrahim, Kâbe'yi yapmaya devam edip tamamlamış, tüm inananları çıktığı bu taş üzerinden hacca davet etmiştir.

► **Çün kâfirler oda atdı, B. 162.6.** Ahmed Fakîh, bu mısraın da bulunduğu beyitte/dörtlükte Hz. İbrahim'in Nemrud tarafından ateşe atılması üzerine yaşanan olaylara telmih yapar. *Tevrat*'ta bu olaya yer verilmezken apokrif Yahudi metinlerinde geçmektedir. Allah'ın birliğini savunan ve bu nedenle Nemrud'la mücadeleye giren Hz. İbrahim, Nemrud'un önderliğinde kâfirler tarafından ateşe atılır. Çeşitli İslâmî anlatılarda muhtelif olay ve motiflerle süslenen kıssa, pek çok eserde yer alır. Taberî, bölge halkı tarafından odun toplandığını, bunların bir yere yığılarak ateşe verildiğini, yakılan ateşin fazlasıyla harareti olduğunu, Hz. İbrahim'in ateşe atıldığı sırada Allah'a yalvardığını, Allah'ın ise ateşi serin bir yere dönüştürdüğünü aktarır.<sup>1</sup> Ahmed Fakîh'in bir sonraki beyitte/dörtlükte belirttiği gibi pek çok eser "serin bir yer" ifadesinden çok, ateşin gül bahçesine dönüştüğünü belirtir. Kur'ân-ı Kerîm'de Enbiyâ Suresi'nin 69. ayetinde yalnızca ateşin serin bir yer olduğu ve Ankebût Suresi'nin 24. ayetinde ise İbrahim'in Allah tarafından ateşten kurtarıldığı belirtilmiştir. *Târih-i Taberî-i Kebîr Tercümesi'* ne göre ise Allah, İbrahim ateşe atıldığı sırada Cebrail'e emretmiş, emri alan Cebrail, İbrahim'i havadayken yakalamış ve ona ne hâceti varsa dilemesini belirtmiş, İbrahim ise hâcetinin yalnızca Allah'tan olduğunu söylemiştir. Bunun üzerine Allah, ona "halîlim" demiş ve İbrahim, Halîlullâh lakabıyla anılmıştır.<sup>2</sup> Ahmed Fakîh, "Bana Allah yeter!" manasındaki "Ḥasbiyallâh" ifadesiyle Hz. İbrahim'in Cebrail'e yönelttiği cevabı hatırlatır. 158.2 numaralı beyitte/dörtlükte Allah'ın Hz. İbrahim'e "halîlim" dediğini belirtirken 163.7 numaralı beyitte/dörtlükte ise Cebrail tarafından havada yakalanması üzerine ateşe düşmediğine, ateşin onu yakmadığına ve gül bahçesine dönüştüğüne telmih yapar.

► **H'onında çıkdı 'adesi, B. 165.9.** Hz. İbrahim, Sâre ve Hâcer ile birlikte Mısır'dan çıkarak Filistin bölgesine gelip yerleşir. Bir vakit sonra

1 İbn Cerîr et-Taberî, *Târihu'l-Taberî (Taberî Tarihi)*, çev. Cemalettin Saylık, 1. Baskı, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018), 1:252, 253.

2 İmâm Ebû Ca'fer Muhammed bin Cerîr [et-Taberî], *Târih-i Taberî-i Kebîr Tercümesi*, (İstanbul: Uhuvvet Matbaası, 1327 [1909/1910]), 1:130.

azıkları kalmayınca yiyecek almak amacıyla şehre gider. Bir süre yol almasının ardından uykusu gelir. Uyuyup uyandığında akşam olduğunu görünce eli boş dönmeye utandığından elindeki çuvalı kumla doldurarak eve varır. Akşam vakti Sâre ve Hâcer'in çuvalda kum olduğunu fark etmeyeceklerini düşünerek sabah olduğunda erkenden kalkıp tekrar şehre gitmeye karar verir. Hz. İbrahim uyuduğunda Sâre ve Hâcer çuvala bakar ve içinde un olduğunu görür. Bu undan yaptıkları ekmeği Hz. İbrahim'e sunduklarında Hz. İbrahim şaşırarak unu nereden bulduklarını sorar ve çuvaldan çıktığını öğrenince bunun Allah'tan bir ihsan olduğunu anlayarak şükreder. Unu elediklerinde içerisinden buğday çıkar. Çıkan buğdayı ektiklerinde pek çok mala sahip olurlar. Taberî, "Halil İbrahim Bereketi" tabirinin bu olaydan sonra ortaya çıktığını belirtir.<sup>1</sup> Abdülvâsi Çelebi'nin *Halîl-nâme* adlı eserinde de yaşananlar buna benzer şekilde anlatılmakla birlikte çuvaldan un yerine buğday ve mercimek ('ades) çıktığı, bu buğdaya "sultânî buğday", mercimeğe ise "Halîlî mercimek" dendiği aktarılır.<sup>2</sup> Ahmed Fakîh, bu mısra bu olaya telmih yapmaktadır.

► **Harem, B. 169; 170; 171; 176; 208.** Bugün, Halîl olarak adlandırılan, *Tevrat*'ta Hebron, Arapça kaynaklarda ise Habrûn, Hafrûn veya Habrâ şeklinde isimlendirilen bölgede yer alan, Hz. İbrahim'in, İshak'ın, Yakub'un ve eşleri Sâre, Rebeka ve Lea ile Hz. Yusuf'un gömülü olduğuna inanılan yer. Bu nedenle Müslümanlar için Mekke, Medine ve Kudüs'ten sonra en çok itibar edilen bölgelerin başında gelir. Hz. İbrahim, eşi Sâre vefat edince Hebron'da ağaçlıklı bir arazi satın alır ve onu bu arazide bulunan mağaraya defneder. Ölümüyle birlikte Hz. İbrahim, ardından oğulları İshak ve eşi Rebeka, sonrasında Yakub ve eşi Lea ile oğlu Hz. Yusuf da çift gömüldükleri için Makpela (Machpelah, [çift]) adını verdikleri bu mağaraya defnedilir. Yahudi kralı Herod zamanında (milattan önce 40-44) Makpela ve çevresi duvarlarla çevrilmiş ve meşhed hâline getirilmiş, tarihî dönemler içerisinde bugünkü Haremü'l-Halîl (el-Haremü'l-İbrâhîmî) Meşhed-i İbrahim veya

1 İmâm Ebû Câ'fer Muhammed bin Cerîr [et-Taberî], *Târih-i Taberî-i Kebîr Tercümesi*, 136-137.

2 Abdülvâsi Çelebi, *Halîlnâme*, haz. Ayhan Gültaş, (Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996), 205-211. Konuyu ana hatlarıyla ele alan bir çalışma için bkz. Semra Tunç, "Divan Şiirinde Hz. İbrâhîm ve 'Ades (Mercimek) Kıssasına Dâir", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 17, (2005): 123-131.

Mescid-i İbrahim adı verilen son şeklini almıştır. Emevîler döneminde bu mağaradaki mezarlara İslâmî biçim verilmiş, Abbâsîler döneminde camiye çevrilmiş, Fâtımîler devrinde ise ziyaretgâhın doğu duvarına açılan kapıyla ziyaretçilerin mağaranın içerisine girmeleri sağlanmıştır. Haçlıların şehri ele geçirmesinin ardından caminin yerine kilise inşa edilmiş, Halîl'i Haçlılardan geri alan Selaheddîn Eyyûbî kiliseyi tekrar camiye çevirmiş, Memlûk Sultanı Kalâvûn, ziyaretgâhın iç kısmını yeniden tezyin ettirmiş ve mezarların üzerine kubbeler yaptırarak bunları birer türbe hâline getirmiştir. Sur duvarlarının içinde yer alan asıl mekân iki ana bölümden oluşur: İlk bölüm, girişlerin açıldığı ve Hz. İbrahim, Yakub ve eşleri Sâre ile Lea'nın türbelerinin bulunduğu ziyaretgâh kısmıdır. İkinci bölüm ise buradan üç kapı ile geçilen ve Hz. İshak ile eşi Rebeka'nın gömülü olduğu Selaheddîn Eyyûbî'nin camiye çevirdiği kilisedir. Hz. Yusuf Mescidi ve Türbesi ise binanın kuzeybatı köşesinde sur duvarına bitişik olarak inşa edilmiştir.<sup>1</sup> Ahmed Fakîh'in 176 numaralı beyitte Harem içerisinde insanların arasından geçtiği iki mescit bulunduğunu söylemesi birbirine bitişik inşa edilen bu türbelere işaret ediyor olmalıdır.

► **hâşü'l-hâş, B. 187; 351.** Mehmet Zeki Pakalın, kelimenin Osmanlılar dönemindeki kullanımı hakkında şu bilgileri verir:

Hil'at yapılan en kıymetli kumaşlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu türlü hil'atların kürklüleri de bulunduğu için kürklü olanlarına "hass-ül-has ba postin samur" denilirdi. Eskiden bir vezir sadrazam olunca şeyhülislâma beyaz çuhaya kaplı postin samur, yeniçeri ağası, kaptan paşa ve nişancıya hass-ül-has ba postin samur, reis-ül-küttap, çavuşbaşı, tezkire-i evvel, tezkire-i sani ve mühürdara hass-ül-has hil'at giydirilirdi. Hass-ül-has, hastan has, en has demektir.<sup>2</sup>

Buradan hareketle Ahmed Fakîh'in yaşadığı dönemde de kelimenin benzeri manada kullanıldığı anlaşılmaktadır.

1 Mustafa L. Bilge, "Halil", *DİA*, (İstanbul, 1997), 15:305; Abdüsselam Uluçam, "Halil [Haremü'l-Halil]", *DİA*, (İstanbul, 1997), 15:307-308.

2 Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 4. Baskı, (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993), 1:764.

► **menber, B. 189.** Ahmed Fakîh'in bahsettiği bu minber, bugün de görülebilen, Hz. İshak ve eşi Râbia'nın türbelerinin bulunduğu bölümde yer alan, "Fâtımî dönemine ait ceviz ve abanoz ağaçlarından yapılmış kûfi kitâbeli, geometrik tezyinatlı"<sup>1</sup> minber olmalıdır.

► **Râbi'a, B. 190.** *Tevrat*'ta adı Rebeka olarak geçen Hz. İshak'ın eşi. Rebeka, Hz. İbrahim'in kardeşi Nahor'un oğlu Betuel'in kızıdır. Hz. İshak'la evlendikten yirmi yıl sonra İshak'ın duası üzerine hamile kalır ve Esav ile Yakub isimli ikiz çocuklarını doğurur. *Tevrat*'a göre öldüğünde Makpela mağarasına, Ahmed Fakîh'in zikrettiği yere, Haremü'l-Halîl'e defnedilir.<sup>2</sup> Diğer İslâmî eserlerde adı Rukiye olarak da anılır. Nitekim Süleymaniye nüshasında Rukiye varyantına yer verilmiştir.

► **Likâ, B. 193.** *Tevrat*'ta ismi Lea olarak geçen Hz. Yakub'un dayısının kızı. Yahudi kaynaklarındaki anlatıya göre Hz. Yakub'un Lea ile evlenebilmesi için dayısına yedi yıl hizmet etmesi şart koşulur. Şartı yerine getiren Hz. Yakub, Lea ile evlenir. Lea, Yakub'a Ruben, Şimon (Simeon), Levi, Yahuda (Yuda), İssakar, Zebulun adlı oğullarını ve Dina adlı kızını doğurur. Öldüğünde Hebron'a, Makpela mağarasına gömülür.<sup>3</sup>

► **'Ali Bekke, B. 209.** Kimliği hakkında kesin malumata ulaşılamamıştır. Ahmed Fakîh'in verdiği bilgi doğrultusunda kabri Halîlürrahmân'da ve şehrin sınırına yakın yerdedir. Evliyâ Çelebi ilgili bölgede medfun pek çok isim zikretse de Ali Bekke'nin ismini anmaz. Esîrî, *Hüsâm-nâme* adlı manzum hac seyahat-nâmesinde Şeyh Alî Bekkâr ismine yer vererek mezarının Halîlürrahmân'da olduğu söyler.<sup>4</sup> Bunların yanında, Abdurrahmân Câmî'nin *Nefabâtü'l-Üns* ve Alî Şîr Nevâyî'nin *Nesâyimü'l-Mahabbe min Şemâyimi'l-Fütüvve* adlı eserinde 'Alî b. Bekkâr adlı bir mutasavvıftan bahsedilir. Câmî, eski şeyhlerden olduğunu söyleyerek künyesinin Ebû Hüseyin, Nevâyî ise Ebu'l-Hasan olduğunu aktarır. İbrahim Edhem'in sohbetinde bulunmuş, Şam'da Masisa bölgesinde sınır askeri olmuş ve buraya

1 Uluçam, "Halîl [Haremü'l-Halîl]", 308.

2 Ömer Faruk Harman, "İshak", *DİA*, (İstanbul, 2000), 22:520.

3 Ömer Faruk Harman, "Yakub", *DİA*, (İstanbul, 2013), 43:274-275.

4 "Yatur anda çü Şeyh 'Alî Bekkâr." Bkz. Kolbaş, "Esîrî'nin Hüsâm-nâme Adlı Manzum Hac Seyahat-nâmesi", 474.

yerleşerek ibadetine bağlı bir yaşam sürmüştür.<sup>1</sup> Ancak zikredilen bu ismin Ahmed Fakîh'in andığı Ali Bekke olup olmadığı kesin değildir. Hasibe Mazıoğlu'nun "Medine mezarlığında yatan bir kişi" olduğunu söylemesi yanlıştır.<sup>2</sup>

► **Muştafâ kabrine yüz vur, B. 218.4.** Mekke bahsi içerisinde zikredilen bu mısradaki hata olmalıdır. Nitekim Hz. Muhammed Mekke'de değil, Medine'de medfundur.

► **Dédi Hâk kullarına gel evümë, B. 222.4.** Ahmed Fakîh, bu mısrayla Kur'an-ı Kerim'deki hacla ilgili kimi ayetlere telmih yapar. Bu ayetlerden bazıları Âl-i İmrân, Bakara ve Hac surelerinde yer alır: "Haccı da, umreyi de Allah için tamamlayın",<sup>3</sup> "...Yolculuğuna gücü yetenlerin haca cetmesi, Allah'ın insanlar üzerindeki bir hakkıdır..."<sup>4</sup>

► **Hacerü'l-Esved, B. 238; 256.** Kâbe'nin güneydoğu köşesinde yer alan ve tavafın başlama noktasını belirtmek amacıyla Hz. İbrahim'in Kâbe'yi inşası sırasında yerleştirdiğine inanılan taş. Cennetten çıktığı ve Nuh tufanı sırasında Mekke'deki Ebû Kubeys Dağı'na emanet edildiği söylenir. İslâmiyet'ten önce de kutsal kabul edilen taşın, insanların ellerini ve yüzlerini sürmesi nedeniyle sonradan karardığı belirtilir. Kureyşlilerin Kâbe'yi yeniden inşası sırasında nereye yerleştirileceği kararlaştırılmamış, içlerinden en yaşlıları Ebû Ümeyye b. Muğîre'nin teklifi üzerine Hz. Muhammed hakem tayin edilmiş; taş, bir örtünün içine konulup toplu hâlde kaldırılarak yerine yerleştirilmiştir. Abdullâh b. Zübeyr zamanında (683-692) üç parçaya ayrılan taş, gümüş bir mahfaza içerisine konularak muhafaza edilmiştir. Hanefî mezhebine ve İmam Mâlik'e göre tavafa Hacerü'l-Esved'den başlanması sünnet; Şâfiî, Malikî ve Hanbelî mezhepleriyle Hanefî fakîhi Muhammed b. Hasan'a göreyse şarttır. Tavaf sırasında Hacerü'l-Esved'i öpme ve ona el sürmenin istilam için sünnet olduğu konusunda görüş birliği sağlanmıştır.<sup>5</sup>

1 Abdurrahman Câmî, *Evlîya Menkıbeleri*, 246; Ali-şîr Nevâyî, *Nesâyimül-Mahabbe Min Şemâyimül-Fütüve (I Metin)*, haz. Kemal Eraslan, 2. Baskı, (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1996), 1:73.

2 Mazıoğlu, *Ahmed Fakîh - Kitâbu Evsâfi Mesâcidi's-Şerîfe*, 47.

3 Bakara 2:196; *Kur'an-ı Kerim Meâli*, 38.

4 Âl-i İmrân 3:97; *Kur'an-ı Kerim Meâli*, 71.

5 Salim Ögüt, "Hacerülesved", *DİA*, (İstanbul, 1996), 14:433-435.

► **Altın Oluğ, B. 257.** Kâbe'nin damında biriken yağmur sularının akmasını sağlayan, Mîzâb-ı Rahmet yahut Mîzâb-ı Kâbe olarak da adlandırılan oluk. Kâbe'nin Rûkn-i Şâmî ve Rûkn-i Garbî köşeleri arasında, kuzeybatı duvarının üstünde ve duvarın tam ortasında yer alır. Buradan geçen yağmur suyu oluğun hemen altındaki Hicr denilen yere akar. Bu yerin aynı zamanda Hz. İsmail'in ve annesi Hâcer'in türbeleri olduğuna inanılır. Oluk, ilk defa Emevî halifesi Velîd b. Abdülmelik'in (705-715) emriyle altınla kaplanmış ve bu tarihten sonra Altın Oluk şeklinde isimlendirilmiştir. Mezhep imamlarının ayrı ayrı namaz kıldırıldığı dönemde Hanefî mezhebini müntesipleri Altın Oluk'un bulunduğu duvara karşı namaz kıldırılmıştır.<sup>1</sup> Ahmed Fakîh'in bu beytin ikinci mısraında bahsettiği Hz. İsmail'e dair işaret, onun Altın Oluk'un altında bulunduğu kabul edilen kabriyle alakalı olmalıdır. 199. beyitte Hanefîlerin Altın Oluk'a doğru namaz kıldığını belirtmesi de yukarıda zikredilen tarihî bilgiyle alakalıdır.

► **İbrâhîm Makâmı, B. 262.** Kâbe'nin hemen yanında, Hz. İbrahim'in Kâbe'yi inşası sırasında oğlu Hz. İsmail tarafından getirilen, Hz. İbrahim'in üzerine çıkararak Kâbe'nin taşlarını yerleştirdiğine ve üzerinde ayak izinin bulunduğu inanan üstü kubbeyle kapatılmış taş. Hz. İbrahim'in bu taşın üzerine çıkararak insanları hacca davet ettiği, oğlu İsmail'i görmek amacıyla Kudüs'ten Mekke'ye geldiği sırada İsmail'in eşi tarafından yıkanan ayaklarını bu taşın üzerine koyduğu rivayet edilir. Çok hafif sarı ve kırmızı karışımı beyaza yakın renktedir. İki rekatlık tavaf namazının bu makamın arkasında kılınması ve Mescid-i Haram'da cemaatle namaz kılınırken imamın bu makamda bulunması makbul kabul edilmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'de, Bakara ve Âl-i İmrân surelerinde bahsi geçmekte ve bu makamda namaz kılınmasına dikkat çekilmektedir: “Siz de Makam-ı İbrahim'den kendinize bir namaz yeri edinin”; “Onda apaçık deliller, Makam-ı İbrahim vardır.”<sup>2</sup> Ahmed Fakîh'in bir sonraki beyitte [B. 263] Hz. İbrahim'in ayak izlerinin bu taş üzerinde bulunduğunu söylemesi ilgili rivayetlere telmihtir.

1 Ahmed Özel, “Altın Oluk”, *DİA*, (İstanbul, 1989), 2:537-538; Kolbaş, “Esîrî'nin Hüsâm-nâme Adlı Manzum Hac Seyahat-nâmesi”, 843.

2 Nebi Bozkurt, “Makâm-ı İbrâhîm”, *DİA*, (Ankara, 2003), 27:412-413; Bakara 2:125; Âl-i İmrân 3:97; *Kur'an-ı Kerim Meâlî*, 24; 71; Kolbaş, “Esîrî'nin Hüsâm-nâme Adlı Manzum Hac Seyahat-nâmesi”, 843-844.



► **âb-ı Zemzem, B. 264.** Hacerü'l-Esved'in tam karşısında yer alan, kuyu içerisinde bulunan ve kutsal olduğuna inanılan su. Bir rivayete göre Cebrail'in kanadını, diğer bir rivayete göreyse Hz. İsmail'in ayağını yere vurmasıyla kaynadığına inanılır. Suyun varlığı çeşitli kabilelerin bu bölgeye gelip yerleşmesine vesile olmuş, bu sayede Mekke'nin iskânına başlanmıştır.<sup>1</sup> *Tevrat'ta*, Hâcer ile oğlunun hikâyesinin anlatıldığı bölümde zikredilen su kaynağı da Zemzem olmalıdır. Bir hadiste Hâcer'in, kaynayan suyun önünü kapatmaması durumunda Zemzem'in şırıltılarla akan bir ırmak olacağı belirtilir. Zemzem, çıkışı itibarıyla toprak üzerinde akan tek gözeli bir kaynakken Hz. İbrahim tarafından kuyu hâline getirildi. Cürhümlülerin Allah'ın evine gösterdikleri saygısızlık nedeniyle bir süre sonra çekildi. Ardından Huzâa ve onları destekleyen Kinâneoğullarıyla yaptıkları mücadeleyi kaybedince Zemzem kuyusunu da kapatıp yerini belirsiz hâle getirdiler. Kuyu, daha sonra Hz. Muhammed'in dedesi Abdülmuttalib tarafından hayatta olan tek oğlu Hâris ile birlikte yeniden ortaya çıkarıldı. Zemzem suyu tarih boyunca Kâbe'yi ziyaret eden pek çok kişinin su ihtiyacını karşıladı. Abbâsî halifesi Mehdî-Billâh, Zemzem kuyusunun üzerine bir kubbe yaptırdı. 220 (835) yılında Mutasım-Billâh bu kubbeyi kaldırarak dönemin en güzel süslemelerini içeren bir tavanın yer aldığı büyük bir kubbe inşa ettirdi. Tavanın saçaklarına Zemzem kuyusunu aydınlatan kandiller yerleştirdi. Kuyuya dair tamirat ve tadilat Osmanlı dönemine kadar devam etti.<sup>2</sup> Ahmed Fakîh'in 265. ve 266. beyitlerde belirttiği gibi müezzinlerin üzerine çıkararak ezan okuduğu kubbe bu dönemlerden kalmış olmalıdır.

► **Cebre'il'ün mihrâbı, B. 267.** Kâbe kapısının sağ yanında, Cebrail'in beş vakit namaz farz kılındığında Hz. Muhammed'e namaz kıldırıldığı, Mi'cen denilen, Cebrail Makamı veya Musallâ Cibril olarak da adlandırılan yer. Evliyâ Çelebi, bu yerden bahsederken Hz. İbrahim ile bağlantılı bir rivayeti de aktarır:

Ve Hazret-i Şefî'ül-müznibînin i'tibâr etdikleri bir dahi Beyt-i Şerîf  
bâbinin sağ cânibinde Rûkn-i Irâkî'ye karîb temel dibinde bir çukur-  
cuk vardır. Ana Ma'cene derler. Vê makâm-ı Cibrîl dahi derler. Anda

1 Kolbaş, "Esîrî'nin Hüsâm-nâme Adlı Manzum Hac Seyahat-nâmesi", 843.

2 Mustafa Sabri Küçükbaşçı, "Zemzem", *DİA*, (İstanbul, 2013), 44:242-244.

Hazret-i İbrâhîm mübârek kadem-i şerîfleri ile Beyt-i şerîfi binâ ederken hâk-i amber-pâki tîn edüp tahmîr ederken bu mahalde mahlût etdüğüçün Ma'cene derler. Anda iki rek'at namâz kılmak sünnetdir. Çâr köşe bir çukurcukdur...<sup>1</sup>

British Library nüshasında bu makamın Kâbe kapısının “şol” yanında olduğu söyleniyorsa da yukarıdaki bilgiler göz önüne alındığında Süleymaniye ve Koyunoğlu nüshalarındaki “şağ” varyantının muteber olduğu anlaşılır.

► **Ki her dîvâra karşı ol imâmlar, B. 272.** Ahmed Fakîh, bu beyitten önceki üç beyitte çeşitli mezhep imamlarının Kâbe'de bulunan makamları hakkında bilgiler verir ve imamların namaz kıldırdıkları yerleri zikreder. Tarihî dönemlerde Kâbe'nin dört tarafında dört mezhep imamına mahsus olarak dört makam bulunmaktadır. Her mezhebin imamı, beş vakit namazı kendilerine mensup cemaate bu yerde kıldırır. Buna göre Makâm-ı Hanefî, Kâbe'nin kuzey tarafında, Rûkn-i Şâmî ile Rûkn-i Garbî arasında, Altın Oluk'un karşısındadır. Makâm-ı Şâfiî, Kâbe'nin doğusunda, Hacerü'l-Esved ile Rûkn-i Şâmî arasında, Makâm-ı İbrahim'in arkasında yer alır. Makâm-ı Hanbelî, Kâbe'nin güney tarafında, Hacerü'l-Esved'in karşısında, Zemzem kuyusuna yakın yerde ve bir miktar doğuya meyilli yöndedir. Makâm-ı Mâlikî ise Kâbe'nin batı tarafında, Rûkn-i Garbî ile Rûkn-i Yemen arasında bulunur.<sup>2</sup>

► **Kubeys Tağı, B. 276; 288.** Kâbe'nin yaklaşık yüz metre doğusunda yer alan küçük dağ. Nuh tufanından Hz. İbrahim'in Kâbe'yi inşasına kadar Hacerü'l-Esved'i sakladığı inancından dolayı “el-Emîn” şeklinde adlandırılır. Cahiliye döneminde de kutsal sayılan Kubeys Dağı, sonrasında pek çok zahit ve âbidin inzivaya çekildiği bir mekân olmuştur. İbn Abbas ve İbn Mesud'dan gelen rivayete göre Hz. Muhammed'in ayı ikiye böldüğü şakku'l-kamer mucizesi bu dağda gerçekleşmiştir. Ahmed Fakîh, Kubeys Dağı'nda ağaç ve yeşillik olmadığını, toprağın az, dağın tamamen taşla kaplı

1 Evliyâ Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 2/9:383-384.

2 Eyüb Sabri Paşa, *Mir'âtü'l-Haremeyn [Haremeyn Tarihi]*, haz. Ömer Fâruk Can ve F. Zehra Can, 1. Baskı, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2018), 1:206; Salim Ögüt, “Makâmât-ı Erbaa”, *DİA*, (Ankara, 2003), 27:416; Kolbaş, “Esirî'nin Hüsâm-nâme Adlı Manzum Hac Seyahat-nâmesi”, 857.

olduğunu söyler. Bir sonraki beyitte ise tepesinde bir mağara bulunduğunu aktarır. 278 numaralı beyitle başlayıp 287 numaralı beyitle biten Hz. Muhammed ve Hz. Ebû Bekir'e dair kıssaya ve 286 numaralı beyitte Hz. Muhammed'in şakku'l-kamer mucizesine yaptığı telmihe bu dağla bağlantılı olduğu için yer verir. Dağın taşlık olduğu, *Hüsâm-nâme* adlı eserinde Esîrî tarafından da belirtilir. Bunun yanında Esîrî, Ahmed Fakîh'in de bahsettiği dağın tepesindeki mağaranın dar olduğunu söyler:<sup>1</sup>

Çullesinde bir mağâra var durur

İçi büyük şanmañ anı çar durur

[Esîrî, *Hüsâm-nâme*, B. 3248]

Esîrî, Hz. Peygamber'in zamanını dostuyla (Hz. Ebû Bekir ile) gece gündüz bu mağarada geçirdiğini, kâfirlerin mucize göstermesini istediklerini ve şakku'l-kamer mucizesinin bu dağda gerçekleştiğini Ahmed Fakîh'e nazaran daha ayrıntıyla aktarır.<sup>2</sup>

► **'Ömer imâna gelicek çıkarlar, B. 280.** Ahmed Fakîh, bu beytinde, Hz. Ömer'in Müslüman olduktan sonra, İslâmiyet'i kabul ettiklerini Mekkeli müşriklerden çekinerek açıklayamayanların artık Müslümanlıklarını gizlemediğine ve bunların arasında çıkan anlaşmazlıklara telmih yapar. Hz. Ömer'in İslâmiyet'i kabul etmesine dair temelde iki rivayet vardır: Bir rivayete göre Hz. Ömer, Peygamber'i öldürmek amacıyla yola çıkar, bu sırada kız kardeşi Fâtıma'nın ve amcasının oğlu ve eniştesi Saîd b. Zeyd'in Müslüman olduğunu öğrenir, onları öldürmek kastıyla evlerine gider, içeriden gelen sesleri işitir, ne okuduklarını sorar, kardeşi, üzerinde Tâ-Hâ Suresi'nin ilk ayetleri ile Tekvir Suresi'nin tamamının yazılı olduğu sayfayı Ömer'e uzatır, ayetleri okuyan Hz. Ömer ise Müslüman olmaya karar verir. Evden hızlıca çıkarak Hz. Muhammed'in Erkam'ın evinde olduğunu öğrenir ve oraya vardığında Müslüman olduğunu Peygamber'e açıklar. Hz. Ömer, Müslüman olduktan sonra İslâmiyet'i kabul ettiğini Kureyşlilere duyurmak ister. Haberi hızla yayacak kişinin Cemil b. Ma'mer el-Cumahî olduğunu öğrenir. Bu kişi de ilgili durumu

1 Abdullah A. Boks, "Ebûkubey's", *DİA*, (İstanbul, 1994), 10:280-281; Kolbaş, "Esîrî'nin Hüsâm-nâme Adlı Manzum Hac Seyahat-nâmesi", 845; ilgili beyitler için bkz. Kolbaş, "Esîrî'nin Hüsâm-nâme Adlı Manzum Hac Seyahat-nâmesi", 591.

2 Kolbaş, "Esîrî'nin Hüsâm-nâme Adlı Manzum Hac Seyahat-nâmesi", 591-595, B. 3242-3304.

Kureyşlilerin ileri gelenlerinin toplandığı mekânlarda ve Harem’de hızla ilan eder. Hz. Ömer’in Harem’e gelmesi üzerine buradaki Kureyşliler Ömer’e saldırır ve şiddetli bir kavgaya tutuşurlar. Hz. Ömer’in Müslüman oluşu, İslâm’ın tebliği konusunda yeni bir dönem başlatır. Daha öncesinde İslâm’a girdiklerini Kureyşlilerden saklayan Müslümanlar, Hz. Ömer’in Müslüman oluşundan sonra gizli ibadet etmekten vazgeçer ve gizli tebliğ dönemi bu olayla sona ererek İslâm dini âşikâr olur.<sup>1</sup>

► **Şu karşığu dīvârdan bir kara taş / Resül’e söylemişdür kaldurub baş, B. 299.** Ahmed Fakih, bu bölümde Hz. Muhammed’in, Hz. Ebû Bekir ile Medine’ye hicret etmeden önce hicreti haber vermek amacıyla Hz. Ebû Bekir’in evine gittiğini ve evin karşısındaki duvarda bulunan bir taşın Hz. Peygamber’e Hz. Ebû Bekir’in evde olmadığını söylediğini anlatır. Bu anlatı, benzer konularda yazılmış eserlerde, örneğin Esîr’in *Hüsâm-nâme*’sinde de yer alır. Bu eserdeki anlatıya göre Hz. Muhammed’e Hz. Ebû Bekir’in evde olmadığını söyleyen Şeytan’dır. Taş ise Allah’ın kudretiyle dile gelmiş ve Hz. Ebû Bekir’in evde olduğunu belirtmiştir.<sup>2</sup> Bölgeye giden pek çok kişinin bu taşı ziyaret ettiği, İbn Battûta’nın *Seyahat-nâme*’sinde şöyle ifade edilir:

...Hemen yan tarafında Hz. Ebûbekir’in evi bulunuyor; onun karşısındaki duvarın içine mübarek bir taş gömülü. Bir tarafı dışarı çıkık; halk ona selâm veriyor. Bu taşın Peygamber Efendimize selâm verdiği anlatılır.<sup>3</sup>

► **‘arş gölgesi, B. 307.** İslâmî inanışta kulun dinin kurallarına uymakla ve yaptığı iyi amellerle elde edebileceği ve Allah’ın hiçbir gölgenin olmadığı kıyamet gününde kendisine bağışlayacağı rahatlık, ferahlık ve güvenlik timsali mükafat. İnanışın yaygınlaşmasında Hz. Muhammed’in bu konuya dair hadisleri etkili olmuştur. Mehemmed b. Bâlî’nin *Güzîde* adlı ilmihal kitabında, ifade şu şekillerde geçer: “Rivâyet kıldılar kim kıyâmet gününde dükeli hâlâyık gün issinde hisâb vërdükleri vaqtın oruç dutanlar ‘arş

1 Ahmed Ağırakça, “Hz. Ömer’in Müslüman Olması Meselesi ve Rivayetlerin Değerlendirilmesi”, *Artuklu Akademi*, 4, s. 1 (2017): 1-20.

2 Kolbaş, “Esîr’in Hüsâm-nâme Adlı Manzum Hac Seyahat-nâmesi”, 595-596, B. 3304-3328.

3 İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, 144.

gölgesinde râhat olup hûnlar yeyeler”, “Rivâyet kıldılar kim Mûsâ ‘aleyhi’s-selâm bir gün Tañrıya münâcât kılırdı. Bir er gördi kim ‘arş gölgesinde oturur. Mûsâ eyitdi: İlahî, bu kimdür? Eyitdi: Ol bir erdür kim dünyâda kimseye hâsed eylemedi. Ğaybet söylemedi.”<sup>1</sup>

► **Harem, B. 316; 317; 331; 333; 358.** Medine’de, Peygamber’in Medine’ye hicretinden sonra inşasına başlanan, bizzat Hz. Peygamber tarafından yaptırılan iki mescitten biri olan ve içerisinde Hz. Muhammed’in kabrinin de bulunduğu Mescid-i Nebevî. Bu mescit, Hz. Muhammed’in Medine’deki faaliyetlerinin merkezinde yer almış, İmam Mâlik gibi kimi âlimler Hz. Muhammed’in burada gömülü olması nedeniyle buranın Mescid-i Haram’dan daha faziletli olduğunu belirtmiştir. Mekke’deki Mescid-i Haram gibi burası için de Harem-i Şerîf tabiri kullanılmıştır.<sup>2</sup>

► **Resûl’ün nûru, B. 319.** Ahmed Fakîh’in bu beyitteki Hz. Muhammed’in nurunu gördükleri yönündeki ifadesini iki türlü anlamak mümkündür. Tasavvufî düşünce içerisinde “Rûh-ı a’zam” ve “nûr-ı Ahmedi” olarak da adlandırılan “nûr-ı Muhammedi” tabirinin anlamı “zâtın ayn-ı vâhidinden yine kendi zâtına zuhûru yâni Vâhid-i Ehad’ın tecellisidir. Bütün nurların aslının ilk tecellisi olması hasebiyle nûr-ı Ahmedi’ye nûr-ül-envâr da denir.”<sup>3</sup> Peygamber’in Kur’ân-ı Kerîm’de anılan adları ve lakaplarından biri de Ahzâb Suresi’nde geçen, “ışık saçan meşale” manasına gelen “es-sirâcü’l-münîr”dir. Hem bu nedenle hem de insanları cehaletten, kötülükten ve günahın karanlığından çıkardığı için ruhu nur şeklinde tasavvur edilmiştir. Mecazî manadaki bu nur ifadesi, sonrasında gerçek bir nur olarak düşünülmüş ve bu nurun Hz. Âdem’den başlayarak önceki peygamberlerden aktarıla aktarıla en son Hz. Muhammed’e geçtiğine inanılmıştır.<sup>4</sup> Ahmed Fakîh’in buradaki ifadesi tasavvufî inanışa yapılan bir telmihtir. Bununla birlikte, Peygamber’in kabrinin bulunduğu hücrenin üzerine, Memlük sultanı el-Melikü’l-Mansûr Seyfeddîn Kalâvûn

1 Özdemir, “Kitâb-ı Güzide Üzerine İnceleme”, 111, 125; Şinasi Tekin, “Timur Öncesinde Anadolu ile Orta Asya Türk Dünyası Arasındaki Kültür İlişkileri ve *Güzide Kitabi*’nin ‘Tercüme’ Hikâyesi”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 45, (1997 [Ankara [2000]]): 170.

2 Nebi Bozkurt ve Mustafa Sabri Küçükbaşçı, “Mescid-i Nebevî”, *DİA*, (Ankara, 2004), 29:281-283.

3 Ömür Ceylan, *Tasavvufî Şiir Şerhleri*, 2. Baskı, (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2000), 259.

4 Ateş, *Süleyman Çelebi, Vesiletü’n-Necât - Mevlid*, 157.

(1279-1290) tarafından “Kubbetü’n-Nûr” adıyla anılan bir kubbe yaptırılmıştır.<sup>1</sup> Ahmed Fakîh’in nur olarak zikrettiği, bu kubbe de olabilir. Bu durumda kelimeyi tevriyeli olarak kullandığını düşünmek mümkündür. Ahmed Fakîh, aynı nur kavramına ileride 323.2., 348., 367. ve 373. beyitlerde de mecazî manada yer verir.

► **Ebû Bekr ü ‘Ömer bile yaturlar, B. 324.3.** Ahmed Fakîh, bu beytinde, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer’in Hz. Muhammed’le aynı yerde medfun olduğunu belirtir. Burası, Mescid-i Nebevî içerisinde, Hücre-i Saâdet adı da verilen Hz. Âişe’nin odasıdır.

► **Menâre dört-durur çün dört bucağda, B. 336.** Ömer b. Abdülazîz, Mescid-i Nebevî’yi genişletirken dört köşesine yaklaşık 26 metre yüksekliğinde dört minare yaptırmış; Süleyman b. Abdülmelik 97 (716) yılında güneybatı köşesindeki minareyi, şerefesinin mesken mahremiyetine zarar verdiği gerekçesiyle yıktırmıştır. İbn Cübeyr ve Evliyâ Çelebi’nin tanıklığında Mescid-i Nebevî’nin bundan sonra yüzyıllar boyunca üç minareli olarak kaldığı anlaşılır.<sup>2</sup> Evliyâ Çelebi, *Seyahat-nâme*’sinde minareler hakkında şu bilgileri verir:

Ve bu harem-i şerîfin cânib-i erba’asında üç minâre-i mün-tehâlardır kim her biri eflâke ser çekmiş üçer tabaka musanna‘ ve mevzûn minâre-i kanaralardır. Bir minâre Hazret-i Ömer köşesinde gâyet binâ-yı mühendis bir ser-âmed minâre-i mîldir. Ve biri Bâb-ı Rahmet hâricinde Sultân Kaytbay medresesi kapusu üzre bu dahi ibret-nümâ bir makâm-ı Bilâl minâre-i icrâ-yı makâm-ı uzzâldır. Ve biri dahi harem-i şerîfin şimâlî tarafı rûknünde tarz-ı kadîm bir minâre-i azîmdir. Ammâ anlar kadar musanna‘ değildir.<sup>3</sup>

Ahmed Fakîh’in burada verdiği bilgi, mescitte dört minarenin bulunduğu yönündedir.

1 Mustafa Sabri Küçükbaşçı, *Abbasiler’den Osmanlılar’a Mekke-Medine Tarihi*, 1. Baskı, (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2007), 214.

2 Bozkurt ve Küçükbaşçı, “Mescid-i Nebevî”, 286.

3 Evliyâ Çelebi, *Evlüyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 2/9:312.

► **menber, B. 337.** Hz. Muhammed'in Mescid-i Nebevî'de cemaate hitap ederken cemaatin Peygamber'in sesini duymaması ve yüzünü görmemesi üzerine 7 (628) veya 8 (629) yılında ılgın ağacından yapılan, arkasında üç sütunu bulunan üç basamaklı minber. Hz. Osman zamanında bu minberin üzerine bir kubbe yapılmış ve kumaşla örtülmüş, basamaklarıysa abanozla kaplanmıştır. Muâviye b. Ebû Süfyân devrinde minbere altı basamak daha ilave edilmiştir. Bu ilk minber 645 (1256) yılında yanınca yerine Yemen hükümdarı el-Melikü'l-Muzaffer Şemseddîn tarafından 656 (1258) yılında gönderilen minber konulmuş, ardından bu minber Memlük sultanı I. Baybars tarafından 666 (1268) senesinde yenilenmiştir. Memlük sultanı Berkuk da 797 (1395) yılında bir minber göndermiştir.<sup>1</sup> Ahmed Fakih'in gördüğü minber seyahat ettiği dönem itibarıyla bu dönemden önce gönderilen minberlerden biri olmalıdır. Bu tarihten sonra da çeşitli sultanlar tarafından farklı minberler gönderilmiş, gönderilen minberler yanınca sonrasında tuğla ve alçıdan yeni bir minber yapılmıştır.

► **Resül türbesinün kurşundur üsti, B. 346.** Mescid-i Nebevî içerisinde Hücre-i Saâdet de denilen Hz. Âişe'nin odası aynı zamanda Peygamber'in defnedildiği yerdir. Hücre-i Saâdet olarak adlandırılan bölüm, Hz. Muhammed'in Hz. Âişe'nin odasına defnedilmesinin ardından bu adla anılmaya başladı. Mescid-i Nebevî'yle ilgili onarım faaliyetlerinde buraya öncelik verilmiş ve burası, Hz. Muhammed'in minberinin bulunduğu yerle birleştirilerek mescidin en önemli bölümü hâline getirilmiştir. Odanın üstü sonrasında "Kubbetü'l-Hücre" ve "Kubbetü'n-Nûr" adı verilen küçük bir kubbeye örtüldü. Emevîlerin ardından Abbâsîler devrinde ve sonrasında da Hücre-i Saâdet'in imarına devam edildi. Memlük sultanı Kalâvûn zamanında, daha önce üzeri "kisve-i saâdet" adlı bir örtüyle kapatılan Kubbetü'n-Nûr, 678 (1279) yılında kurşun levhalarla kaplandı. Tarihte geçirdiği birkaç yangının ardından muhtelif dönemlerde çeşitli onarımlar gördü.<sup>2</sup> Ahmed Fakih'in türbenin üstünün kurşunla kaplı olduğu yönündeki ifadesi bu bilgiye dayanıyor olmalıdır.

1 Bozkurt ve Küçükkaşçı, "Mescid-i Nebevî", 285.

2 Ahmet Önkal, "Hücre-i Saâdet", *DİA*, (İstanbul, 1998), 18:456-457.

► **Bu türbe beş bucaklıdır bil imdi, B. 347.** Hz. Muhammed'in türbesinin köşelerine dair verilen bilgi, British Library ile Süleymaniye ve Koyunoğlu nüshalarında birbirinden farklıdır. British Library nüshası türbenin dört köşeli olduğunu belirtirken Süleymaniye ve Koyunoğlu nüshaları beş köşeli olduğunu aktarır. Hücre-i Saâdet, Ömer b. Abdülazîz'in halifeliği sırasında daha mamur hâle getirilmiş, bu sırada kuzey kısmı Hz. Fâtıma'nın evini de içine alacak şekilde genişletilmiş ve Kâbe'ye benzemesi için üçgen planda yapılmıştır. Bu nedenle Hücre-i Saâdet beşgen hâle gelmiş; ancak etrafını çevreleyen şebeke dikdörtgen planda kalmıştır.<sup>1</sup>

► **Resül mihrâbı, B. 354.** Mescid-i Nebevî'nin inşası sırasında bir mihrap yapılmamış, yalnızca Hz. Muhammed'in namaz kıldırıldığı yer belirlenmişti. Ömer b. Abdülazîz, Mescid-i Nebevî'yi imar ettiği dönemde ön duvara oyulmuş niş tarzı bir mihrap ilave etmiş ve burası Peygamber'in mihrabı olarak tanınmıştır. Velîd b. Abdülmelik ve Mehdî-Billâh dönemlerinde yapılan düzenlemelerle mihraba giden revakın süslemelerine özel bir ehemmiyet verilmiş ve sağında imamın girmesi için bir kapısı bulunan mihrabın üstü altın tezyinatlı bir kubbeyle örtülmüş, bu mihrap dönemler içerisinde çeşitli düzenlemelere tâbi tutulmuştur.<sup>2</sup>

► **Bakî, B. 360.** Medine'de, Mescid-i Nebevî'nin yakınında bulunan, Hz. Muhammed'in ashabından vefat edenlerin gömülmesine karar verdiği mezarlık. Türkler arasında Cennetü'l-Bakî adıyla meşhurdur. Peygamber'in amcası Abbas, yine Hz. Peygamber'in oğlu İbrahim, üçüncü halife Osman b. Affân, Hz. Hasan ve Mâlikî mezhebi imamı İmam Mâlik b. Enes b. Âmir-i Himyerî burada medfun olanlardan bazılarıdır. Ahmed Fakîh, bu beytin devamında, 361 ve 364 numaralı beyitler arasında bu isimleri zikreder ve mezarlarının burada olduğunu belirtir. 361 numaralı beyitte Hz. Abbas'ın mezarının üzerinde bir kubbe bulunduğunu aktarır. Bu kubbe ve bununla birlikte ziyaret için her gün açılan iki kapılı türbe Abbâsî halifesi Müsterşid-Billâh'ın emriyle 529 (1135) yılında yaptırılmıştır.<sup>3</sup>

1 Önkal, "Hücre-i Saâdet", 457.

2 Bozkurt ve Küçükkaşçı, "Mescid-i Nebevî", 285.

3 Mustafa Fayda, "Cennetü'l-Bakî", *DİA*, (İstanbul, 1993), 7:387. Evliyâ Çelebi, *Seyahat-nâme'sinde haklarında bilgiler de vererek bu mezarlıkta gömülü olan isimleri zikreder. Bkz. Evliyâ Çelebi, Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 2/9:328 vd.



► **Hasan-ıla yaturmış bile anda, B. 361.** Hz. Hasan, Hz. Muhammed'in kızı Fâtıma'nın ve Hz. Ali'nin büyük oğulları olarak 3. yılın Şaban ayında (Ocak-Şubat 625) veya Ramazan ayının 15. gününde (1 Mart) Medine'de doğdu. Hz. Ali'nin halifelğe geçmesinin ardından onunla birlikte Cemel Vak'ası ve Sıffin Savaşı'na katıldı. Babasının vefatının ardından Küfeliler halife olarak kendisine biat etti; ancak bu durum Muâviye b. Ebû Süfyân'la çeşitli mücadelelere girmesini beraberinde getirdi. Kardeşi Hz. Hüseyin'in karşı çıkmasına rağmen Muâviye ile anlaşma sağlayarak Müslümanlar arasında kan dökülmesini önlemiş oldu. Ardından, ailesiyle birlikte Medine'ye gitti ve hayatının geri kalanını burada geçirdi. 28 Safer 49 (7 Nisan 669) tarihinde vefat etti ve vasiyeti üzerine Cennetü'l-Bakî'e, annesinin yanına defnedildi.<sup>1</sup>

Hz. Abbas'ın British Library nüshasında Hz. Hüseyin'le, Süleymaniye ve Koyunoğlu nüshalarında ise Hz. Hasan'la birlikte gömülü olduğu kayıtlıdır. Hz. Hüseyin'in başının defnedildiği yer konusunda çeşitli rivayetler vardır. Bazıları Kerbelâda şehit edilmesinin ardından Dımeşk'a götürüldüğünü, Yezid tarafından Medine'ye gönderilmesinin akabinde annesinin yanına, Cennetü'l-Bakî'e defnedildiğini rivayet eder. Bununla birlikte Necef'te babasının yanına, Kûfe dışında veya Dımeşk'ta bilinmeyen bir yere, Kerbelâda cesedinin konulduğu kabre, Rakka'ya veya Kahire'ye gömüldüğü yönünde söylentiler de bulunmaktadır.<sup>2</sup> Ancak Evliyâ Çelebi'nin, Hz. Hasan'ın Hz. Abbas'la aynı kubbe içinde gömülü olduğunu aktarması Süleymaniye ve Koyunoğlu nüshalarındaki varyantın doğru olduğunu gösterir:

Bu kubbe içre Hazret-i Abbâs ve İmâm Hasan ve İmâm Muhammed-i Bâkır ve İmâm Ca'fer-i Sâdık bu dördü Bakî' içre sekiz köşe bir kubbe-i âlî içinde âsûdelerdir ve sandûkları yeşil münakkaş atlas-ı zer-ender-zer ile pûşîde bir müzeyyen kubbedir. Ve ism-i şerîfleri sandûkları üzre mestûr atlaslarda mastûrdur. Ve gâyet münevver kubbe-i nûrdur. Dört ayak taş nerdübân ile nüzûl olunur bir kubbe-i âlidir.<sup>3</sup>

1 Ethem Ruhi Fiğlalı, "Hasan", *DİA*, (İstanbul, 1997), 16:282-283.

2 Ethem Ruhi Fiğlalı, "Hüseyin", *DİA*, (İstanbul, 1998), 18:520.

3 Evliyâ Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 2/9:330.

► **Hamza, B. 365; K. 3:9.** Hz. Hamza, 569 veya 570 yılında Mekke’de doğdu. Hz. Muhammed’in sütkardeşi, çocukluk arkadaşı ve amcasıdır. 612 veya 616 yılında İslâmiyet’i kabul etmesiyle birlikte Müslümanların güçleri arttı. Uhud Gazvesi sırasında Medine’de kalıp savunmaya geçmektense şehrin dışında düşmanlarla savaşıma görüşündeki grubu destekledi. Okçuların yerlerini terk etmesine rağmen kahramanca savaşıma devam etti. Bu sırada Vahşi b. Harb, attığı mızrakla Hz. Hamza’yı şehit edip ciğerini çıkararak Hind’e götürdü. Cenaze namazı Peygamber tarafından kıldırıldı; kabri, Hz. Ebû Bekir, Ömer, Ali ve Zübeyr tarafından kazıldı ve naaşı Hz. Muhammed’in de iştirakiyle defnedildi. Uhud Gazvesi’ndeki kahramanlığı nedeniyle şehitlerin pîri sayıldı ve “Seyyidü’ş-Şühedâ” ve “Esedullah” lakaplarıyla anıldı. Hz. Hamza’nın kabrinin Abbâsî halifesi Nâsır-Lidînillâh’ın (1180-1225) anesi tarafından yaptırıldığı rivayet edilir. Türbenin yanında sonraki dönemlerde mescit ve kütüphane yapılmıştır.<sup>1</sup> Ahmed Fakîh, burada ve sonrasında gelen beyitlerde [B. 366-367] Hz. Hamza’nın şehit edildiğini, Uhud Dağı’nın dibinde gömülü olduğunu söyler. Nâsır-ı Hüsrev, *Sefer-nâme*’sinde Hz. Hamza’nın medfun olduğu bölgenin Kubûrü’ş-Şühedâ (Şehitlerin kabirleri) adıyla anıldığını belirtir.<sup>2</sup> Evliyâ Çelebi, *Seyahat-nâme*’sinde “Ziyâret-i Kubbe-i Hazret-i Hamza” başlığı altında şu satırlara yer verir:

Medîne’den bu mahalle bir sâ’at yerdir. Bir câmi’-i kebîr-misâl  
bir kubbe-i âlîdir. Kibleye nâzır bir kapısı var. Altı kademe taş ner-  
düban ile çıkılır. Anda bu âsitânenin haremine duhûl olunur. Bir  
beyâz seng-i mücellâ ile mefrûş bir harem-i menkûşdur. Bu hare-  
min kiblesi tarafı kubbesi altında tâ mihrâb önünde kubbe-i âlînin  
ortasında çâr-kûşe bir parmaklık içinde bir yeşil sof ile mestûr bir  
çâr-kûşe sandûka içinde âsûdedirler...<sup>3</sup>

► **Uhud Tağı, B. 366.** Medine’nin dört kilometre kuzeyinde olup şehre en yakın dağdır. “Şimâlden cenûba doğru uzanan silsilenin bir kısmı olmakla birlikte ovanın kenarına doğru yayılarak başlı başına bir kütle teşkil eder.” Evliyâ Çelebi’nin ifadesiyle “evc-i semâya ser çekmiş kara kızıl kayalı

1 Hüseyin Algül, “Hamza”, *DİA*, (İstanbul, 1997), 15:500-502.

2 Nâsır-ı Hüsrev, *Sefernâme*, 99.

3 Evliyâ Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 2/9:336.

çıplak evc-i semâya ser çekmiş mehîb dağlardır ve azîm gârlar vardır.”<sup>1</sup> Ağaç ve bitkiden yoksun olduğu gibi etrafı taş ve çakılla kaplıdır. Biraz güne-yinde, yağmur sularından meydana gelen ırmak ile sulanan ekin tarlaları ve bahçeler yer alır. Uhud Gazvesi nedeniyle ayrı bir önemi haizdir. Hz. Hamza'nın burada şehit edilmesi ise bölgenin Müslümanlar tarafından sıkça ziyaret edilmesine vesile olur.<sup>2</sup>

► **Κubbetü'l-İslâm, B. 368.** Medine'de yer alan bir köy. Evliyâ Çelebi, ziyaret ettiği dönemde iki yüz hanelik İrem bağına benzeyen ferahfeza bir köy olduğunu, buranın bütün Medine halkı tarafından gezinti yeri ve mesire alanı olarak kullanıldığını aktararak gönle ferahlık verdiğini belirtir.<sup>3</sup> Hasibe Mazıoğlu, ilgili çalışmasının sözlük bölümünde “Peygamber'in amcası Hamza'nın türbesinin bulunduğu yere verilen ad” şeklinde açıklamada bulunuyorsa da yanlıştır.<sup>4</sup>

► **Bir ulu mescid eylemişler anda, B. 372.** Ahmed Fakîh'in adını söylemediği bu mescit, Medine'de, Kubbetü'l-İslâm adlı köyde bulunan Kubâ Mescidi'dir. Nitekim Evliyâ Çelebi, *Seyahat-nâme'sinde* ilgili bölgedeki bu mescitten bahsederken Ahmed Fakîh'in 370. ve 371. beyitlerde verdiği bilgilerle bağlantılı malumatı aktarır. Hz. Muhammed, Mekke'den Medine'ye hicret ettiğinde ilk olarak bu caminin yapıldığı mahalle gelmiş ve burada Kubâ Mescidi'ni inşa ettirmiştir. Evliyâ Çelebi, *Seyahat-nâme'sinde* mescit hakkında şu ayrıntılara yer verir:

Anda câmi'-i Kubâ Hazret-i Resûl'ündür. Gazâ mâliyle binâ olunmuşdur, beyâz incü-misâl bir câmi'-i münevveredir. Hakkâ ki nûr-ı mahzdir. Cânib-i garba mekşûf bir bâbı var, yedi kademe taş nerdübân ile urûc olunup hareme dâhil olunur, ancak bir kapudur.

Ve harem içre Hazret-i Risâlet'in mübârek dest-i şerîfleri ile dikdikleri hurmâ nahilleri ve bir nabıka dırahtı var, gâyet büyüktür. Ve bu dıraht-ı nabıka dibinde bir âb-ı hayât kuyu vardır. Âb-ı Zemzem'den nişân verir, gâyet lezîzdir...

1 Evliyâ Çelebi, *Evlüyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 2/9:337.

2 F. R. Buhl, “Uhud”, *İA*, (Eskişehir, 1997), 13:13.

3 Evliyâ Çelebi, *Evlüyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 2/9:334.

4 Mazıoğlu, *Ahmed Fakih - Kitâbu Evsâfi Mesâcidi's-Şerîfe*, 62.

Mukaddemâ Hazret-i Risâlet-penâh Mekke'den Medîne'ye hicret etdükte ibtidâ bu câmi' mahalline gelüp üç gün bunda sâkin olup bir mescid-i muhtasar binâ etdiler. Ba'dehû Tebük ve Uhud ve Huneyn gazâsının mâl-ı ganâyiminden câmi'-i kebîr inşâ etmişlerdir. Şarkdan garba tûlü yüz yigirmi ayakdır, kâmil ve arzı mihrâba dek altmış ayakdır. Ve harem dahi tûlen ve arzan yüzer ayakdır.

Ve bu câmi' içre cümle kırk sûtûn pâyende üzre toloz kubbe binâ-yı kavîdir. Asla ağaç binâ yokdur.<sup>1</sup>

Yine Evliyâ Çelebi, Ahmed Fakîh'in ikinci mısradaki bahsettiği mihraplar hakkında ise şu bilgileri aktarır:

Mihrâbı tarz-ı kadîm bir musanna' binâdır. Üstünde bu âyet-i şerîf tahrîr olunmuşdur: “(Ey Muhammed!) Biz senin yüzünün göge doğru çevrilmekte olduğunu (yücelerden haber beklediğini) görüyoruz. İşte şimdi, seni memnun olacağın bir kibleye döndürüyoruz. Artık yüzünü Mescid-i Haram tarafına çevir.” âyeti mastûrdur. Ve sünnet-i Resûl üzre bir alçak minberi üzre: “Muhakkak ki Allâh, adaleti, iyiliği, emreder.” Ve bu mihrâb üzre yine “Kim evinde temizlenip Kuba mescidine gelip orada namaz kılsa, bu onun ömrünün tâcı olur.” Ve yine bu mihrâb üzre âye[t]: “İlk günde takvâ üzerine kurulan mescit (Kuba Mescidi içinde namaz kılman elbette daha doğrudur.)” âyeti merkûm olunmuşdur. Ve bu hatlar tahrîr olunan iki mihrâblar alçak mihrâblardır, ancak birer âdem kaddidir. Ve bu câmi'in sol tarafı köşesinde bir küçük mihrâb vardır. Anda Hazret-i Resûl dâ'imâ ibâdet edüp tilâvet-i Kur'ân ederlermiş. Ana Mihrâb-ı Mekşûf derler. Bu mihrâbda bir küçük pençere-misâl bir delik vardır. Mekke cânibine nâzırdır...<sup>2</sup>

► **Bedr, B. 380.** Kızıldeniz sahiline yakın, Mısır'dan gelen hac kafilesinin güzergâhı üzerinde bulunan menzillerden biridir. Hac menzilleri hakkında yazılan kaynaklar bu bölgenin son derece güzel, her şeye ulaşılabilen, hurması fazla, Ayn-ı Zerka nehrinin geçtiği bir konak olduğunu, büyük bir pazarının bulunduğunu belirtir. Burada, Hz. Muhammed'in

1 Evliyâ Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 2/9:334.

2 Evliyâ Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 2/9:334.

Huneyn Gazvesi'nin gerçekleştiği yer olması hasebiyle çeşitli türbeler mevcuttur.<sup>1</sup> Esîrî, *Hüsâm-nâme* adlı eserinde burayı cennete teşbih ederken halkının son derece iyi huylu olduğunu, hacı adaylarına ihtimamla yaklaştıklarını, hemen hiçbir kimsenin buranın halkından hainlik görmediğini ve hırsızlık gibi bir olayın yaşanmadığını söyler. Üç gün üç gece konakladıkları bu menzilde eşyalarını emanete verdiklerini ve yola çıktıklarını aktarır. Bu nedenle, Bedr-i Huneyn menziline Mekke'ye gidişte ve dönüş yolunda Mekke'den Medine'ye geçişte bir ara menzil özelliği gösterdiği anlaşılır.<sup>2</sup> Ahmed Fakîh'in, Medine'de konaklamalarının ardından Mısır kafilesinin Bedr menziline geri döndüğünü söylemesi, bu menzilin Kızıldeniz sahili boyunca Mısır'a giden güzergâh üzerinde bulunmasından dolayıdır. Evliyâ Çelebi de bu menzilin ara bir güzergâh olduğu üzerinde durarak Mısır hac kervanlarının bu menzildeki görüntüsünün aydınlatıcı bir tasvirini çizer:

Ve Mısır'ın hac yolu dahi bu şehirde Şâm yoluna muttasıl olur. Ve Mısır huccacı bu Bedr-i Huneyn'e gelüp iki gün gece meks edüp kanâdil-i bî-hisâb ile ve meş'al-i fânûs-ı lâ-yu'adler ile ordu-yı huccacı çerâğân edüp şeb-i muzlimleri rûz-ı rûşen olur. Ve niçe bin tüfeng ve top ve fişenkler atıluپ hazretin Bedr-i Huneyn gazâsı şadumânın ederler, temâşâğâhdır.<sup>3</sup>

► **seçil-, B. 394.** Kelimenin sözlüklerde geçen “ayrılmak, farkedilmek” gibi yaygın anlamları dışında burada “birbirinden ayrılmak, uzaklaşmak” manasına geldiği anlaşılmaktadır. Bu durumda, memleketlerine gitmek üzere Müslüman Anadolu halkı ile (Rûm) yabancıların (Tat) birbirinden ayrıldığı anlaşılır. Semih Tezcan, kelimenin kimi metinlerde “ayrılmak” veya “seçilmek” anlamlarından hangisinin kastedildiğinin tam olarak belirlemenin mümkün olmadığını söyleyerek *Hurşid-nâme*'deki şu beyti örnek verir:<sup>4</sup>

1 İzzet Sak, Cemal Çetin, “XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı Hac Menzilleri”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19, (2005): 254.

2 Kolbaş, “Esîrî'nin Hüsâm-nâme Adlı Manzum Hac Seyahat-nâmesi”, 176.

3 Evliyâ Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 2/9:341.

4 Semih Tezcan, *Dede Korkut Oğuznameleri Üzerine Notlar*, 308-309; 334-335.

Hemân ol dem kamu begler açıldı

Otuz biñ er segirdümcü seçildi

[Şeyhoğlu Muşafâ, *Hurşid-nâme*, B. 4642]

*Dede Korkut Oğuz-nâmeleri*'ndeki şu verilerde de kelime bu manada kullanılmıştır: “Tekür eydür: “Yüz âdem seçilün, çarâka çatladuñ, oğlanı kırkuduñ”; “Yüz kâfir seçilüb oğlanuñ üzerine gelmiş”; “Altı yüz kâfir seçilüb koyuna gëtdi”<sup>1</sup> Evliyâ Çelebi'nin *Seyahat-nâme*'sinde de aynı manada geçer: “Yine on bayrak asker seçilüp Varvar dîvân efendisi üzre gidüp nehr-i Sakarya kenârında yetişirler.”<sup>2</sup>

► **diñle-**, **B. 400.** Kelime, British Library nüshasında دِكْلَه مَشْدُم şeklinde imla edilmiştir. Ancak “diñle-” kelimesinin; (I) “1. Kulak vermek, 2. (Söz, öğüt) tutmak, aldırma”, (II) “kendi vücudunda olan hareketlere dikkat etmek” ve (III) “rahat ettirmek, dinletmek”<sup>3</sup> manaları mısradaki anlama uymaz. Bununla birlikte *Derleme Sözlüğü* “denlemek (II)” maddesinden “dehlemek (I) -1” maddesine atıfla kelimeye şu anlamı verir: “1. Gözetlemek, gözlemek, dikkatle bakmak, takip etmek”.<sup>4</sup> Cem Dilçin de *Sühbeyl ü Nev-bahâr*'da geçen “diñle-” kelimesine *Derleme Sözlüğü*'ndeki “denlemek” maddesinden hareketle “gözetlemek, gözlemek” anlamını verir:<sup>5</sup>

Varıcağ haber nitedür **diñlegil**

Nedür Nev-bahâr'ın için añağıl

[Mes'ud b. Aḫmed, *Sühbeyl ü Nev-bahâr*, B. 4340]

İbrahim Taş, “deñle-” fiilinin “deñe-” kökünden, bunun ise Eski Türkçe “değer biçmek, değer vermek” anlamındaki “teñe-” kelimesinden geldiğini ve köklerinin “teñ” sözcüğü olduğunu belirtir.<sup>6</sup> *Tarama Sözlüğü* ise “deñe-” maddesinde “diñe-” varyantını da göstererek kelimeye “dikkatle bakmak, gözetmek, intizar etmek” anlamlarını verir. Şahitleri arasında on beşinci yüzyılda yazılmış *Maârif-nâme*'den verdiği örnek önemlidir: “Tenazzur:

- 1 Semih Tezcan ve Hendrik Boeschoten, *Dede Korkut Oğuznameleri*, 5. Baskı, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2018), 162; 244.
- 2 Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehemed Zilli, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, haz. Zekeriyâ Kurşun, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, 1. Baskı, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011), 1/2:241.
- 3 Tietze, *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati*, 425.
- 4 *Türkiyede Halk Ağzlarından Derleme Sözlüğü*, 3. Baskı, (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2009), 2:1425, 1404.
- 5 Mes'ud bin Aḫmed, *Sühbeyl ü Nev-bahâr (İnceleme-Metin-Sözlük)*, haz. Cem Dilçin, 1. Baskı, (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1991), 599.
- 6 Taş, *Sühbeyl ü Nev-bahâr'da Eskiçil Öğeler*, 75; 74.

[Ar.] Nesneyi diñeyüp bakmak.”<sup>1</sup> Bununla birlikte “dâl” harfinin altındaki “esre” müstensih tarafından kelime anlamı gözetilmeden yahut anlaşılma- dan konulmuş olabilir. Tüm bu nedenlerle yazma nüshada “diñlemiřdüm” şeklinde harekelenen kelimeye beyit içerisindeki anlamını da gözeterek “deñle-” kelimesinden hareketle “dikkatle bakmak, gözetmek, koruyup kollamak” anlamını uygun görüyorum: “Bu övgü [kitabını] hakkınca ko- ruyup kollamış ve alıp beraberimde gizlemiştim.”

► **Enbiyâlar şaff şaff olur / Éder anda imâmeti, K. 1:4.** Fakîh, bu beytin ilk mısraında eser içerisinde daha önce yer verdiği telmihi tekrar hatırlatır. Allah’ın Peygamber’e emrettiğini ve Peygamber’in de miraç için Mekke’den Aksâ’ya geldiğini belirtir. “Resül mi’râca hem andan gédibdür, B. 90” maddesine bakınız. Bu mısraında ise yine aynı hadisedeki bir başka olaya telmih yapar. Hz. Muhammed, miraç için Mekke’den Mescid-i Ak- sâ’ya geldiğinde burada daha önceki peygamberlerin tamamına imamlık yaparak onlarla birlikte namaz kılmıştır.

► **‘İmâme yeri, K. 1:9.** Fakîh, “sarık” manasına gelen “imâme” keli- mesiyle yaygın bir inanışa telmih yapar. Sahre taşının altındaki oyukta Hz. Muhammed’in başının değdiği ve sarığının izinin çıktığına inanılan bir yer vardır. Şair, bu mısraında insanların sarık izini görmek için bu oyuğa girdiğini, bir diğer mısra da ise yüzlerini buraya sürerek Allah’a secde ettik- lerini belirtir. Hasibe Mazioğlu, kelimeyi eksik transkribe etmiş ve sözlüğe almamıştır. İskender Pala ve Kâzım Köktekin ise mısraı ilgili makalelerinde sırasıyla “Sahre’nin altına girerler (ve) imamın yerini görürler...”, “[Kubbe- tû’s-]Sahra altına girerler ve imamlık yapılan yeri görürler...” şeklinde nesre yanlış çevirmişlerdir.<sup>2</sup> Ayrıntılı bilgi için “Şahre’nün altı, B. 91.” maddesine bakınız.

► **Terâzû Şirât kıırıla, K. 1:13.** Mahşer günü tüm yaratılmışların Ku- düs’te haşrolacağı düşüncesiyle beraber günahların ve sevapların tartılacağı terazinin de burada kurulacağına dair bir inanış vardır. Fakîh, bu inanışa

1 *Tarama Sözlüğü*, 3. Baskı, (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2009), 2:1078-1080.

2 Pala, “Ahmed Fakih ve Şiirleri Üzerine Bir İnceleme”, 136; Köktekin, “Ahmed Fakih’in Kudüs’le İlgili Şiirleri”, 71.

telmih yapar. Sırat Köprüsü'ne yaptığı telmih de yine aynı inanışa dairdir. Kudüs övgüsünde yazılmış bir başka şiirde de günahların ve sevapların tartılacağı teraziyle Sırat Köprüsü'nün Kudüs'te olduğu söylenir [K. 3:19]. Ayrıntılı bilgi için “Yarın Kudüs’de olırsar arz-ı mahşer, B. 106.” maddesine bakınız.

► **Pāzişāh éder midhāti, K. 1:15.** Fakîh, “Pāzişāh” kelimesiyle Allah’ı kasteder ve bu ifadeyle Allah’ın Kur’ân-ı Kerîm’de Kudüs’ten övgüyle bahsetmesine telmih yaparak bu ayetleri zımnen hatırlatır:

Hani, “Şu memlekete girin. Orada dilediğiniz gibi, bol bol yiyin. Kapısından eğilerek tevazu ile girin ve “hıtta!” (Ya Rabbi, bizi affet) deyin ki, biz de sizin hatalarınızı bağışlayalım. İyi ve yararlı işleri en güzel şekilde yapanlara ise daha da fazlasını vereceğiz” demiştik.<sup>1</sup>

O zaman onlara denilmişti ki: “Şu memlekete yerleşin. Orada dilediğiniz gibi yiyin ve ‘Hıtta (Ya Rabbi, bizi affet)’ deyin. Kentin kapısından eğilerek tevazu ile girin ki biz de sizin hatalarınızı bağışlayalım. İyi ve yararlı işleri en güzel şekilde yapanlara daha da fazla vereceğiz.”<sup>2</sup>

Kendisine âyetlerimizden bir kısmını gösterelim diye kulunu (Muhammed’i) bir gece Mescid-i Haram’dan çevresini bereketlendirdiğimiz Mescid-i Aksa’ya götüren Allah’ın şanı yücedir...<sup>3</sup>

Bunun yanında Fakîh, Kudüs övgüsünde yazdığı başka bir şiirde de Allah’ın Kudüs’ü Kur’ân-ı Kerîm’de andığını belirterek yine aynı ayetleri hatırlatır [K. 2:5].

► **Mühr-i Süleymân-ı Kuds, K. 2:1.** Fakîh’in bu mısırda Kudüs’ü Hz. Süleyman’ın mührü olarak nitelendirmesi; Kudüs’ün, Hz. Süleyman tarafından inşa edildiğine inanılması nedeniyledir.

► **Kuds’dür yerün bünyāzı, K. 2:3.** Fakîh, bu mısırında çok eski bir inanışa telmih yapar. Bu telmih ve inanışın kökeninde milattan önceki

1 Bakara 2:58; *Kur’an-ı Kerim Meâli*, 12.

2 A’râf 7:161; *Kur’an-ı Kerim Meâli*, 185.

3 İsrâ 17:1; *Kur’an-ı Kerim Meâli*, 301.



yıllara kadar uzanan bir görüş hâkimdir. Daha önce de değinildiği üzere Mircea Eliade'nin “merkez simgeciligi” olarak adlandırdığı bu inanışa göre kutsal yapıların ve şehirlerin, inananları tarafından dünyanın merkezi olduğu kabul edilir. Bu inanışın bir uzantısı olarak görülen dünyanın Kudüs'ten başlayarak yaratıldığı görüşü Yahudi inancında hâlâ geçerlidir. Yahudilere göre yeryüzü Kudüs'ten başlayarak açılmış ve yayılmış, dünya buradan başlayarak yaratılmıştır. Ayrıntılı bilgi için “Şahre [taş], B. 79 vd.” maddesine bakınız. Kudüs'ün üç semavî din için de kutsallık arz etmesi bu inanışların birbirine geçmesine ve yüzyıllar boyunca aktarılmasına vesile olmuştur.

► **Yétmiş gez nazar eyler, K. 2:7.** Fakîh'in bu mısra da Allah'ın günde yetmiş kere Kudüs'e nazar ettiği yönünde verdiği bilgi, benzeri türde yazılmış eserlerde de aynen zikredilir. Bu inanışın kökeninde peygamberler tarihine dair yazılmış eserler yahut çeşitli hadis kaynakları yer alıyor olmalıdır. Bunun yanında *Tevrat*'ta da bu konuda bir ayet bulunur. Hz. Süleyman, Kudüs Tapınağı'nın inşasını bitirdiğinde Tanrı ona şu şekilde seslenir: “Şimdi bu yerde yapılan duayı gözlerim görücü ve kulaklarım işitici olacaktır. Ve ebediyen ismim orada bulunsun diye şimdi bu evi seçtim ve takdis ettim; ve gözlerim ve yüreğim bütün günler orada olacaktır.”<sup>1</sup> Esîrî, *Hüsâm-nâme* adlı eserinde Hz. Musa'nın Tûr-ı Sînâ'da Allah'a yalvardığını, zâtının neyi sevdiğini sorduğunu, Allah'ın da “Kudüs” cevabını verdiğini belirtir. Kudüs'ü bu sevgiye layık bulmayan Hz. Musa, Allah tarafından ömür boyu buraya girememe cezasına çarptırılır. Bu sırada Allah, Kudüs'e günde yetmiş kez nazar eylediğini belirtir:

Tûr-ı Sînâ'da münâcât eyledi  
Yüz uruban 'arz-ı hâcât eyledi

Dédi yâ Rab sevgilü neñ var baña  
Dé ki ben dañı muñı' olam aña

Dédi yâ Mûsâ ki Kuds'üm var durur  
Ol mübârek yér baña manzar durur

1 *Kitâb-ı Mukaddes*, “II. Tarihler”, Bap 7:15-16.

Günde yétmış kerre eylerem nazar  
Sen dahı eyle nazar kıılma güzer

[Esrî, *Hüsâm-nâme*, B. 647-650]

Esrî'nin aktardığı Hz. Musa'nın Tûr Dağı'na çıktığı ve buradan Kudüs'e baktığı yönündeki hikâye Fakîh'in Kudüs övgüsünde yazdığı bir şiirdeki beyitte/dörtlükte pek de ayrıntıya varmayan ifadelerle belirtilir [K. 3:14].

► **Cümle cânlar dérneği, K. 2:10.** Fakîh, bu beyinde/beyit düzeniyle tertip edilmiş dörtlüğünde yeryüzünün herhangi bir bölgesinde dahi olsa ölen insanların ruhlarının Kudüs'e geldiğini söyler ve bütün ruhların burada toplandığını belirtir. Kudüs üzerine kaleme alınan benzeri türdeki eserlerde de bu inanişaya yer verilir. Ruhların Kudüste toplandığı, buraya dair genel bir inanişın esere yansımasıdır. Bütün ruhların haftada iki kez toplandığına inanılan bu yer, Kubbetü's-Sahre'nin içinde, Sahre taşının altındadır. Şair, Kudüs övgüsünde yazdığı başka bir şiirde de aynı mekândan bahseder ve burayı "Şahre'nün Meğâresi" ismiyle anar [K. 3:12]. Ayrıntılı bilgi için "Şahre'nün altı, B. 91." maddesine bakınız.

► **cömerd, K. 3:1.** Fakîh'in bu mısradaki bahsettiği cömertlik, sözlük anlamından öte bir takım dinî kavramları ve özellikleri ifade eder. Mehemmed b. Bâlî'nin *Güzide* adlı ilmihal kitabında cömertlik konusuna bir bölüm ayrılmış ve cömertliğin dört türünden şu şekilde bahsedilmiştir:

Bilün kim cevmerdlik dört dürlüdü: Birsî mâl cevmerdligidür. Êkinci ten cevmerdligidür. Üçünci cân cevmerdligidür. Dördünci gönül cevmerdligidür. Evvel cevmerdlik zâhidlerüdü. Cemî' mâl-ların Tañrı yolına hârc ederler. Âhîreti şatun alurlar. Ten cevmerdligi 'âbidlerüdü kim Tañrı tã'atına arğururlar [yorulurlar]. Anuñla hidâyet bulur. Cân cevmerdligi şehidlerüdü kim cânların Tañrı yolına vërürler, anuñ hoşnûzlığın şatun alurlar. Ve gönül cevmerdligi 'ariflerüdü, gönüllerin vërürler, Tañru hoşnûdlığın şatun alurlar.<sup>1</sup>

► **Gir kapudan karındaş, K. 3:2.** Fakîh'in bahsettiği bu kapı Kubbetü's-Sahre'nin dört kapısından kuzey yönüne bakan ve Bâbü'l-Cenne

<sup>1</sup> Özdemir, "Kitâb-ı Güzide Üzerine İnceleme", 81.

(Cennet Kapısı) olarak da adlandırılan Bâb-ı Rahmet adlı kapıdır. Nitekim şair, sonraki bir beyitte buranın ismini “Cennet Kapısı” olarak anar ve hurilerin burada toplandığını, içinin ve dışının nurla dolu olduğunu söyler [K. 3:13]. Bâb-ı Rahmet’in yakınında oldukça gösterişli döşeme taşları bulunmakta ve buranın cennet kapılarından birinin üstü olduğuna inanılmaktadır. Bütün müellifler bu döşemenin kökeninin cennette olduğu konusunda fikir birliğindedir ve burayı Balâtatü'l-Cenne (Cennet Döşemesi) olarak zikreder.<sup>1</sup> Esîrî, *Hüsâm-nâme* adlı eserinde bu kapıyı “Bâb-ı Rahmet” ve “Cennet Kapısı” isimleriyle iki farklı şekilde anar. Bu kapının yeşil renkte olduğunu belirterek Fakîh’in “yaşıl taş” ifadesini daha iyi anlayabilmemizi sağlar:

**Cennetün kapısı yaşıl** yüz sürüpdür aña Halîl

Rahmet étsün saña Celîl gelün Cennet Kapısı'na [Esîrî, *Hüsâm-nâme*, B. 1301]

► **İlan ki kaçd eyledi, K. 3:6.** Rivayete göre Hz. Muhammed namaz kılariken bir yılan yanına gelip onu sokmak ister, bunu gören kedi yılanı bertaraf ederek Peygamber’i sokmasını engeller. Peygamber de namazını bitirmesinin ardından kedinin sırtını okşar. Kedilerin bundan dolayı sırt üstü yere düşmediğine inanılır. Fakîh, bunun Kudüs’te olduğunu belirtir.

► **Kağkanınıñ aynası, K. 3:9.** Nâsır-ı Hüsrev’in *Sefer-nâme*’sinde ve bölgeyi ziyaret edip benzer konularda eserler kalem alan diğer yazarların eserlerinde Hz. Muhammed’in mirac gecesi Mescid-i Aksâ’ya gelmek amacıyla kullandığı geçidin yanındaki duvarda büyük bir kalkan izi olduğu belirtilir. Rivayete göre Peygamber’in amcası Hz. Hamza buradaki taşın önüne oturmuş ve kalkanının izi bu taşta çıkmıştır. Taş, Sahre’nin batı köşesinin hemen karşısında yer alır.<sup>2</sup> Evliyâ Çelebi, *Seyahat-nâme*’sinde bazılarının buna İskender’in aynası dediğini belirtir:

Ba’zıları âyîne-i İskender derler. Zîrâ bir turfa ma’cûn-ı ekber mutalsam bir mir’âtdır kim gûyâ mir’ât-ı kâinâtdır. Merreten

1 J. Walker, “Kubbet-üs-Sahra”, *İA*, (Eskişehir, 1997), 6:946-947; Kolbaş, “Esîrî’nin Hüsâm-nâme Adlı Manzum Hac Seyahat-nâmesi”, 830.

2 Nâsır-ı Hüsrev, *Sefernâme*, 55; Evliyâ Çelebi, *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 2/9:237; Walker, “Kubbet-üs-Sahra”, 947; Kolbaş, “Esîrî’nin Hüsâm-nâme Adlı Manzum Hac Seyahat-nâmesi”, 796.

vâhîde bin âdem nazar etse firâdâ firâdâ nümâyândır. Bir acîbe-i ibret-nümûndur. Âyîne-i İskender olduğuna şehâdet eden bu hakîr-i zû-fünûndur.<sup>1</sup>

Nâbî ise *Tuhfetü'l-Harameyn* adlı eserinde Sahré'nin üzerinde yer alan demirden nar ağaçlarından bahsederken Hz. Hamza'nın "siper"inin de burada olduğunu belirtir.<sup>2</sup> Fakîh, bu beytinde Hz. Hamza'ya telmih yaparak ilgili taşın ve taştaki kalkan izinin Kudüs'te olduğunu söyler.

► **On iki mermer direk, K. 3:10.** Kubbetü's-Sahre'nin kubbesini ayakta tutan orta kısmındaki on iki direk. Evliyâ Çelebi, bu direklerin kıvılcık ve yeşil gibi çeşitli renklerde, sert ve damarlı mermerlerden olduğunu söyler:

Ve ikinci kattan içeri bir kat sütûnlar dahi vardır. Cümle dâiren-mâdâr on iki sommâkî sütûn-ı gûnâ-gûndur. Her biri Rûm harâcî değer la'l-pâre amûdlardır. Ve mezkûr kubbe-i nûr-ı Hudâ bu sütûnlar üzre olmak ile müdevver tertîb mebnî olmuştur.<sup>3</sup>

Mesnevi metni içerisinde bu on iki direğin üçerli gruplar hâlinde ortalarında bulunduğu dört ana sütun da hesaba katılarak direklerin on altı adet olduğu belirtilmiştir [B. 81].

► **'Aşâ, K. 3:14-15.** Fakîh, bu mısraında Hz. Musâ'nın asâsının Kudüs'te olduğunu belirtir. Evliyâ Çelebi, *Seyahat-nâme'sinde* "Makâm-ı asâyı Hazret-i Mûsâ" başlığı altında asâyı ilgili şu bilgileri aktarır:

Bu mahalde bir tekye-i ma'mûrede bir kubbe-i âlî içinde mahfûz bir dollâb-ı tavîl içre kırmızı keçeden kîse içinde bir gûne asâdır. Kaddi altı zirâ'dır. Ve cismi bâzû kalınlığı vardır. Ve levni kebûtî-levn butrak butrak bir asâdır. Ammâ gâyet sengîndir ve bir ucu çattadır. Ve bu dünya ağaçlarına benzemez. ...Bu Kudüs'teki asâyı dahi ziyâret edüp cennet asâsıdır. Ve Hazret-i Mûsâ'nın yed-i beyzâları yapılmıştır, deyü mu'tekîd olan ehl-i züvvâr eline alup yüzlerin sürerler.<sup>4</sup>

1 Evliyâ Çelebi, *Evlüyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 2/9:237.

2 Coşkun, *Manzum ve Mensur Osmanlı Hac Seyahatnameleri*, 228.

3 Evliyâ Çelebi, *Evlüyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 2/9:236.

4 Evliyâ Çelebi, *Evlüyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 2/9:242.

Hız. Musa'nın Kudüs'ü görmek amacıyla Tûr Dağı'na çıktığı yönündeki ilk mısra hakkında ayrıntılı bilgi için "Yétmiş gez nazar eyler, K. 2:7" maddesine bakınız.

► **Beytü'l-Lahim, K. 3:16.** Kudüs'ün 8-10 kilometre kadar güneyinde, Yuda bölgesinde konumlanan şehir. Milattan önce on dördüncü yüzyıla tarihlenen Tel Amarna tabletlerinde, Kenanîlerin bereket tanrısı Lahama'nın adıyla "Tanrı Lahama'nın Evi" manasında "Bit ilü Lahama" şeklinde geçer. Hız. Davud'un burada doğduğu, Süleyman Peygamber'in oğlu Rehobam'ın Kudüs'ü korumak amacıyla burayı tahkim ettirdiği, sonrasında bölgeye putperest bir topluluğun yerleşerek şehrin kenarındaki koruda tanrı Adonis adına bir tapınak kurdukları bilinmektedir. Hristiyan geleneği, *İnci*lerdeki "Davudoğlu" ifadesinden hareketle Hız. İsa'nın burada doğduğunu kabul eder. Özellikle Matta ve Luka *İnci*leri bu görüşü doğrudan yansıtır. Markos ve Yuhanna *İnci*lerinde ise buna dair açık bir ifade yoktur. Müslüman coğrafyacılar da İsa'nın burada doğduğu görüşüne katılır. Beytü'l-Lahm, ikinci yüzyılda Roma imparatoru Hadrian tarafından tahrip edilmiş, Konstantin'in imparatorluğunun başlangıcında annesi Helene, İsa'nın doğduğu mağaranın üzerine "İsa'nın Doğum Günü Kilisesi" veya "Meryem Kilisesi" şeklinde adlandırılan kilisenin yapımına başlamış, inşa faaliyeti oğlu tarafından 333 yılında tamamlanmıştır. Sâmirîler tarafından 529 yılında tahrip edilen kilise, Justinien tarafından bugünkü şekliyle yeniden yaptırılmıştır. Beytü'l-Lahm adı zikredilmese dahi Kur'ân-ı Kerîm'de anlatılan ve Hız. Meryem'in başından geçen olayların burada yaşandığına inanan Müslümanlar bu nedenle şehre kutsiyet atfetmiştir. Beytü'l-Lahm, Müslümanların Kudüs ve çevresini ele geçirmesinden sonra herhangi bir tahribata uğramamış, Haçlı Seferleri sırasında şehir savaşız olarak Haçlıların eline geçmiştir. 1187 yılında Selahaddîn Eyyübî Filistin'i fethettiğinde Beytü'l-Lahm de Müslümanların hakimiyetine girmiştir. Memlük hakimiyetinin ardından 1516 yılından 1917 yılına kadar kesintisiz olarak Osmanlı Türklerinin hâkimiyetinde kalmıştır. Bu süre boyunca Beytü'l-Lahm Kilisesi varlığını korumuştur.<sup>1</sup> Hıfzî, *Mir'ât-ı Kudüs* adlı eserinde Beytü'l-Lahm'den şu şekilde bahseder:

1 Abdurrahman Küçük, "Beytülahm", *DİA*, (İstanbul, 1992), 6:86-88.

Fî beyân-ı Laḥm Tevâriḥ-i Ḥanbelîde ve erbâb-ı müteḳaddimîn ḳavlince ḥikâyet olunur ki Beyt-i Laḥm bir ḳaryedür. Ḳudsle Ḥalîlû'r-rahmân ortasına bir ulu kenîsâdur. Ḥâzret-i 'Îsâ 'aleyhi's-selâm anda toḡmuşdur. Tahḳîḳ mevlid-i 'Îsâdur. Bir ḥüb yirdür. Eṭrâfi 'imâreddür. Bâḡ u bâḡçedür. Ḳudsden dört fersaḥ yirdür. Laṭîf binâsı vardır...<sup>1</sup>

► **Ḥızır Nebî Maḳâmı, K. 3:18.** Hızır, Hz. Musa döneminde yaşadığına inanılan, kendisine ilahî ilim ve hikmetin öğretildiği belirtilen, hakkındaki anlatılarda efsanelere ve mitolojik ögelere büründürülen kişi. Fakîh'in "Ḥızır Nebî Maḳâmı" olarak andığı bu yer Kubbetü's-Sahre'nin ortasındaki büyük kayanın altında yer alır. Bu makam, on bir basamakla inilen mağaranın kuzey köşesinde bulunup Makâmü'l-Hızır olarak da anılır.<sup>2</sup> Esîrî, *Hüsâm-nâme* adlı eserinde bu yerin nerede olduğunu açıkça belirtir:

#### Şahre'nün altında Ḥızır'ın ṭurağı

Cebre'il anda getürdi Burag'ı

[Esîrî, *Hüsâm-nâme*, B. 533]

► **'Ayn-ı Selvân, K. 3:23.** Kudüs'te doğan, bir rivayete göre Hz. İsa'nın içinde yıkandığına ve Zemzem suyuyla aynı kaynaktan çıktığına inanılan kaynak suyu. Kudüs'te bu isimle anılan ve kentin meyve sebze bahçesi konomunda bir köy bulunur. Fakîh'in bu mevki gördüğü anlaşılır. Evliyâ Çelebi, *Seyahat-nâme*'sinde bu kaynakla ilgili şu bilgileri aktarır:

...bir gârdan çıkar âb-ı Zemzem lezzetinde bir mâ-i hayâtıdır. Serî'u'l-hazm ve tabî'atde mülâyim ve mukavvî ve def-i cû'a fâ'ide, nûş eden tâ'am tenâvül etmiş gibi def-i cû' eder. ...Gerçi lezzetde sehel şorcadır. Ammâ nûş edenin demâḡını müşk [ü] amber-i hâm râyihâsı mu'attar eder. Ve cemî' dünyadan milel-i muhtelif gelüp bu âb-ı rahmetde yedi gün yâhûd kırk gün gasl edüp cümle emrâz-ı muhtelifeden halâs olup bir dahi hükemâ dükkânına varmaz.<sup>3</sup>

► **Ḳubbe-i Mî'râc, K. 4:5.** Nâsır-ı Hüsrev'in *Sefer-nâme*'sine göre Kudüs'te, Harem içerisinde dört mermer direk üzerine yapılmış kubbeli bir

1 Karga, "Hıfzî'nin Hayatı, Eserleri, Edebi Kişiliği", 155.

2 Walker, "Kubbet-üs-Sahra", 947.

3 Evliyâ Çelebi, *Evlüyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 2/9:244.

yapıdır. Kible tarafı kapalı olup buraya güzel bir mihrap yapılmıştır. Kubbe-i Cebraîl de denilen bu yapının zemini tesviye edilmiş taşla döşeli olup halı serilmemiştir. Burak'ın mirac gecesi Hz. Muhammed'in binmesi için buraya getirildiği de rivayet edilir.<sup>1</sup> Hz. Muhammed'in miraca yükselişinin anısına Emevîler döneminde inşa ettirilmiş, 597 (1200) yılında Kudüs valisi Emîr Osmân b. Alî ez-Zencebilî tarafından yenilenmiştir.<sup>2</sup>

---

1 Nâsır-ı Hüsrev, *Sefernâme*, 59.

2 Aykaç, "Beytü'l-Makdis'in Önemli İslami Yapıları", 308.





## SÖZLÜK ve METİN DİZİNİ

### A

**âb:** (< F.) Su.

â. 264, K. 2:8.

**‘Abbās:** (< Ar.) Hz. Muhammed’in amcası.  
‘A. 361.

**‘acâyib:** ([‘acā’ib] < Ar. ‘-c-b) Garip, tuhaf, alışılanın dışında, değişik.  
‘a. 60, 70, 274.  
‘a. +dür 123, 292.

**‘aceb:** (< Ar. ‘-c-b) Garip, acayip, tuhaf, şaşırtıcı.  
‘a. 96, 103, 111, 166, 337.

**acıq-:** (< T.) Açlık duymak, yemek yeme ihtiyacı hissetmek.  
a. -duklarını 282.

**aç:** ({ac} < T.) 1. Yemek yeme isteği ve ihtiyacı duyan, tok karşıtı. 2. Yoksul, muhtaç kimse, fakir.  
a. 5.  
a. +lar 151, K. 3:21.

**aç-:** ({ac-} < T.) [Bir şeyi] Kapalı durumdan çıkarmak.  
a. 18, 411, K. 4:5.

**açıl-:** (< T.) Kapalı durumdan çıkarılmak, açık hâle getirilmek.  
a. -ur K. 2:3.

**açuk:** (< T.) Çıplak, örtüsüz [organ], uryan.  
a. 217.3, 224.6, 235.

**ad:** (< T.) Varlıkları birbirinden ayırmaya, tek tek veya cins cins karşılamaya yarayan kelime, isim.  
a. +i 158.2, 364, K. 4:7.  
a. +ıdur 368.

**âdem:** (< Ar. ‘-d-m < İbr.) İnsan, beşer.  
â. 391, K. 2:10.

**âdemî:** (< Ar. ‘-d-m-y < İbr.) Bkz. **âdem.**  
â. K. 3:3.

**‘ades:** (< Ar. ‘-d-s) Mercimek.  
‘a. B12a [Başlık].  
‘a. +i 165.9.

**adım:** (< T.) 1. Bir ayağın kaldırılıp az ileride yere basılmasından ibaret olan yürüme hareketi, hatve, kadem. 2. Bir adım uzunluğundaki (yaklaşık 75 santimlik) mesafe.  
a. 15, 110, 332.  
a. +dur 242.  
a. +durur 101.

**adımla-:** (< T.) Bir mesafeyi adımla ölçmek.  
a. -dım 332.  
a. -dum 100, 110, 243.

**adlu:** (< T.) Adı olan, ad sahibi, adlandırılmış.  
a. 193.

**‘Affān:** (< Ar.) Hz. Osman’ın babası.  
‘A. 364.

\* Madde başı kelimelerin ve deyimlerin imlası metin içerisindeki imla farklılıkları gözlemlenmeden standart transkripsiyon imlasına göredir. İlgili dizin referansları aracılığıyla metin içerisine bakıldığında kelimelerin el yazması nüshalarda ne şekilde imla edildikleri görülebilecektir. Bununla birlikte son sesteki konsonantların farklı imlalarına madde başının ardından süslü parantez {} içinde yer verilmiştir. Kimi kelimelerin orijinal imlası ise köşeli parantez [] içerisinde belirtilmiştir. Sözlükteki kelime karşılıkları metin içerisinde geçen anlamları gözetilerek tafsilatlı olması hasebiyle *Kubbealtı Lügati* başta olmak üzere genellikle bibliyografyada künyeleri verilen ilgili sözlüklerden kimi zaman doğrudan kimi zaman uyarlanarak alınmıştır. Metin içerisindeki deyimler de tespit edilebildiği ölçüde sözlüğe dâhil edilmiştir. Dizinde beyit numarası usulü esas alınmıştır. Kudüs övgüsünde yazılan şiirler “K. şiir numarası:beyit/dörtlük numarası” usulüyle belirtilmiştir.

- ‘afv:** (< Ar. ‘f-v) Suç, kusur ve hatayı cezalandırmama, bağışlama; mazur görme.  
‘a. 415, 432.
- ağ-:** (< T.) [Yukarıya doğru] Çıkmak, [göğe doğru] yükselmek.  
a. -ar K. 4:16.
- ağaç:** ({ağac} < T.) 1. Kökü toprak altında kalan, gövdesi yukarıya doğru yükselen ve gittikçe incelererek dallara ayrılan, kereste veya odun olmaya elverişli uzun ömürlü bitki. 2. Ağaçtan yapılmış, ahşap, tahta.  
a. 86, 168, 275.  
a. +dan 61.  
a. +ı 86, 371, K. 3:7.  
a. +lar 151.  
a. +laruñ 88.
- ağır:** (< T.) Kıymetli, değerli, gösterişli.  
a. 181, 186.
- ağla-:** (< T.) Acı, keder, pişmanlık ve bazen sevinçten gözyaşı dökmek.  
a. -duķ 396.  
a. -maz 322.1.  
a. -yalar K. 2:12.
- ağlaş-:** (< T.) Birlikte, karşılıklı ağlamak.  
a. -ub 382.
- ağniyā:** (< Ar. ğ-n-) Zenginler.  
a. +sın 427.
- āh:** (< T. < F.) 1. Kullanıldığı yere ve sesin tonuna göre maddî veya manevî bir acıyı, yanıp yakılma, özlem gibi duyguları ifade eder. 2. Feryat, inilti.  
ā. 226.8, 401, 432, K. 1:11, 2:12.
- āh ét-:** (< T. + T.) Acı ile içini çekmek.  
ā. -düm 401.  
ā. -üb K. 1:11, 2:12 (āh édüb).
- āh eyle-:** (< F. + T.) Bkz. **āh ét-**.  
ā. -gil 432 (eylegil āh).
- ahı:** (< Ar. ‘h-y) Bir kimsenin en sevdiği, en yakını, dost.  
a. 109, 138.
- āhîr:** (< Ar. ‘h-r) 1. Son. 2. Sonunda, âkîbet, nihâyet.  
ā. 21.  
ā. +inde K. 2:11.
- āhîret:** (< Ar. ‘h-r-t) Ölümden sonra gidilecek olan âlem, öbür dünya.  
ā. +e 75.
- Ahmed:** (< Ar.) On dördüncü yüzyılın ortaları ile on beşinci yüzyılın ilk yarısında yaşadığı tahmin edilen *Kitābu Evsāfi’l-Mesācidi’ş-Şerîfe* adlı eserin müellifi olan şair.  
A. 229.11, 261, 330.9, 379, 413.
- āh u efgān kıl-:** (< T. + F. + F. + T.) Yüksek sesle haykırarak ağlamak.  
ā. -mayasın 226.8 (kılmayasın āh u efgān).
- ak:** (< T.) Süt renginde olan rengin adı, beyaz.  
a. 112, 135, 409 (ağ ola).  
a. +ça 242.  
a. +ı 80 (ağı).
- ak-:** (< T.) [Sıvılar veya ufak taneli maddeler için] Bulunduğu yerden daha alçak bir yere doğru gitmek, yukarıdan aşağıya doğru düşmek.  
a. -ar 170, 388, K. 2:8.  
a. -ar-ıdı 237.
- ‘akd:** (< Ar. ‘k-d) Kurma, düzenleme, tanzim ve teşkil etme.  
‘a. 75.
- akıt-:** (< T.) Dökmek.

- a. -ğıl 227.9.
- 'akl:** (< Ar. 'k-l) Düşünme, anlama, kavrama ve davranışlarını ayarlama melekesi, us.  
'a. 20.
- Akşâ:** (< Ar.) Bkz. **Mescid-i Akşâ.**  
A. 62.  
A. +ya K. 1:4, 1:6, 1:7.  
A. +yla K. 3:25.
- Akşâ Mescidi:** (< Ar. + Ar.) Bkz. **Mescid-i Akşâ.**  
A. +nüñ 118.
- al-:** (< T.) 1. Beraberinde götürmek veya getirmek. 2. Uzaklaştırmak, çekip çıkarmak, kurtarmak. 3. Tutmak. 4. Etkisi altında kalmak. 5. [Para karşılığında] Temin etmek, satın almak. 6. Sağlamak, elde etmek, temin etmek.  
a. 40, 422.  
a. -mağ-içün 407.  
a. -uban 400.  
a. -ur 78.
- ala:** (< T.) Karışık renkli, alaca, benekli.  
a. 80.
- 'alâmet:** (< Ar. 'l-m-t) Benzerlerine nispetle çok büyük ve iri olan, kocaman, cesim.  
'a. 248.
- alda-:** (< T.) Aldatmak, kandırmak.  
a. -r 342.
- 'âlem:** (< Ar. 'l-m) Yerde ve gökte yaratılmış olan şeylerin bütünü, kainat, evren.  
'â. K. 1:2.  
'â. +e 18.  
'â. +lere 348.
- 'aleyhi's-selâm:** (< Ar. + Ar.) Selam üzerine olsun.  
'a. B12a [Başlık].
- alın-:** (< T.) Alma işi yapılmak.  
a. -duğ 394.
- 'âlî:** (< Ar. 'l-v) Yüce, ulu.  
'â. 213.
- 'Alî:** (< Ar.) İlk Müslümanlardan, Hz. Muhammed'in damadı ve Hulefâ-yı Râşidîn'in dördüncüsü.  
'A. 8, 288.
- 'Alî Bekke:** (< Ar.) Türbesi Halîlürrahmân şehrinin sınırında bir mevkide bulunan şahıs.  
'A. 209.
- Allâh:** (< Ar.) Her şeyin yaratıcısı olan tek ve mutlak varlık, Tanrı, Huda.  
A. 7, 57, 153, 161.5, 282, 321, 432, K. 4:1.  
A. +a 25, K. 1:1.  
A. +dan 294.  
A. +dan-durur 165.9.  
A. +uñ 21, 164.8, K. 2:1, 2:8.
- Allâh evi:** (< Ar. + T.) Kâbe. Bkz. **Hâk evi, Tañrı evi.**  
A. +ne 57.  
A. +n[i] 161.5.
- alt:** (< T.) Bir şeyin aşağısında bulunan boşluk veya yer.  
a. +ı 88, 115<sup>a</sup>, 257.  
a. +ına K. 1:9.  
a. +ında 91.  
a. +ındadur 120.
- altı:** (< T.) Beşten sonra, yediden önce gelen sayı.  
a. +dur 104.
- altun:** (< T.) 1. Sarı kızıl renkte, parlak ve ağır, kolayca işlenebilen, dış etkilere dayanıklı, paslanmayan, ziynet eşyası yapımında ve süslemelerde kullanılan element, zer. 2. Bu madenden

- yapılmış olan.  
a. 63, 181, 186, 205, 257, 269, 350, K. 3:10.  
a. +dan 204.
- Altun Oluk:** (< T. + T.) Kâbe damına konulan ve yağmur sularının akmasını sağlayan Arapça Mizâbü'r-Rahme, Farsça Mizâb-ı Rahmet denilen oluk.  
a. +a 269 (Altun Oluğ'a).  
a. +uñ 257 (Altun Oluğ'uñ).
- 'amel:** (< Ar. 'm-l) Dinî emirleri yerine getirmek için yapılan iş, fiil, hareket.  
'a. 412.
- âmîn:** (< Ar. 'm-y-n < İbr.) Dualardan ve hayır temennilerinden sonra "Allah kabul etsin, öyle olsun" anlamında kullanılan söz.  
â. 430.
- 'ammu:** (< Ar. 'm-m) Amca.  
'a. +sı K. 3:9.
- 'āmu:** ([ 'amm] < Ar. 'm-v-m) Avam tabakası, halk tabakası.  
'ā. K. 1:12.
- añ-:** (< T.) Hatırlamak, akla getirmek, yâd etmek.  
a. -maya 68.  
a. -maz-ımış 391.
- aña:** (< T.) Ol (o) zamirinin yönelme hâli, ona.  
a. 62, 77, 92, 112, 116, 120, 137, 161.5, 178, 186, 196, 203, 256, 259, 264, 277, 289, 290, 295, 334, 354, 360, 367, 381, 385, K. 2:7, 4:11.
- ancağ:** (< T.) Topu topu, en fazla.  
a. 124.
- anda:** (< T.) 1. Ol (o) zamirinin bulunma hâli, onda. 2. Orada. 3. Oraya.  
a. 48, 67, 88, 117, 118, 121, 125, 126, 128, 134, 158.2, 185, 192, 193, 203, 233, 235, 235, 252, 262, 263, 267, 268, 270, 271, 278, 278, 279, 283, 287, 288, 295, 296, 300, 302, 305, 313, 314, 336, 338, 339, 353, 355, 356, 361, 362, 364, 365, 366, 367, 372, 373, 374, 376, 378, 379, 387, 387, 407, K. 1:4, 1:13, 2:3, 3:13, 3:16, 3:21, 3:22.  
a. +dur 91, 354.
- andan:** (< T.) 1. Ol (o) zamirinin çıkma hâli, ondan. 2. Oradan.  
a. 90, 126, 133, 163.7, 177, 177, 212, 318, 348, 371.
- anı:** (< T.) Ol (o) zamirinin yükleme hâli, onu.  
a. 7, 10, 60, 64, 75, 82, 97, 105, 113, 129, 131, 141, 150, 169, 173, 184, 198, 200, 202, 209, 234, 249, 283, 286, 294, 322.1, 327.6, 335, 347, 356, 362, 366, 368, 415, K. 2:5, 4:10.
- añla-:** (< T.) 1. Bir şeyin ne olduğunu akıl yoluyla kavramak, akıl erdirmek. 2. Öğrenmek, bilmek.  
a. 155, 204.
- anlar:** (< T.) Ol (o) zamirinin çoğul hâli, onlar.  
a. 191, 280.  
a. +a K. 4:14.  
a. +ı 74.
- añsuz:** (< T.) Beklenmedik bir zamanda, birdenbire, ansızın, âniden.  
a. 22.
- anuñ:** (< T.) Onun.  
a. 17, 33, 71, 83, 99, 102, 113, 119, 123, 124, 132, 168, 250,

- 251, 258, 265, 338, 346, 365,  
389, 409, K. 1:2, 1:2, 1:2,  
4:15.  
a. +dur K. 1:2, 1:2.  
a. +içün 35.
- appak:** (< T.) Bembeyaz.  
a. +ça K. 4:5.
- ara (I):** (< T.) 1. İki şeyi birbirinden ayıran uzaklık, mesafe. 2. İç.  
Bkz. **are**.  
a. +sı 253, 260.  
a. +sıdur 188.  
a. +sından 176.
- ara:** (< T.) Mekân, mahal; yer.  
a. +da 293.
- 'Arab:** (< Ar. 'r-b) Arabistan.  
'A. K. 4:3.
- 'arak:** (< Ar. 'r-k) Ter.  
'a. +dan 107.
- are:** (< T.) Bkz. **ara (I)**.  
a. +si 130, K. 4:10.
- armağan:** (< T.) Bir kimseye karşılıksız olarak verilen şey, hediye, bergüzar.  
a. +ıla 394.
- 'arş:** (< Ar. 'r-ş) İslâm inancına göre göğün en yüksek katı, âlem tasavvurunda en yüksek nokta; Allah'ın kudret ve saltanatının tecelli ettiği, tahtının bulunduğu en yüksek gök katı.  
'a. 307.  
'a. +dan K. 4:15.
- arşun:** (< F.) Metrenin resmen kabulünden önce kullanılan eski uzunluk ölçüsü, orta parmak ucu ile omuz başı arasındaki mesafe.  
a. 102, 188, 249.  
a. +dur 142.
- artuk:** (< T.) Fazla, ziyade.  
a. 102.  
a. +dur 154, 155.
- arz:** (< Ar. 'r-z) Yer.  
a. 106, 385.
- 'aşâ:** (< Ar. 'ş-') Uzun sopa, değnek, baston.  
'a. +sı K. 3:15.  
'a. +sınıñ K. 3:14.
- aşıl:** (< T.) Yüksek bir yere iliştilirip sarkıtılmak, sallandırılmak.  
a. -mışdur 113.
- aşlu:** (< T.) Bir yere takılmış veya asılarak sarkıtılmış olan, asılı.  
a. 204, 349.
- aş:** (< T.) Yenilmek üzere pişirilmiş yiyecek, yemek, taam.  
a. +ı 160.4.
- aş-:** (< T.) Belli bir sınırın ve haddin üstüne çıkmak, ölçüyü geçmek, fazla olmak.  
a. -a 417.  
a. -ubdur 6.
- aşağa:** (< T.) Bulunan yere göre seviye bakımından daha alçakta olan veya daha alçak kabul edilen taraf.  
a. +sında 132.
- 'aşık:** (< Ar. 'ş-k) Bir şeye aşırı sevgi ve istek duyan kimse, tutkun, meftun.  
'â. 402.
- at:** (< T.) Binme, yük çekme ve taşıma hizmetlerinde kullanılan, Orta Asya menşeli, tek tırnaklı, memeli hayvan.  
a. 394.
- at-:** (< T.) Bir şeyi bir hedefe veya bir tarafa doğru fırlatmak.  
a. -dı 162.6.  
a. -ma 413.
- ata:** (< T.) Baba.

- a. +sı 200.  
a. +sına 196.
- ‘atâ:** (< Ar. ‘-t-) Cömertçe vermek, ihsan, bağış.  
‘a. +sı 165.9, K. 1:3.
- aṭlas:** ({aṭlās} < Ar. ‘-t-l-s) İpekten dokunmuş, yüzü parlak, daima düz renkli, üstünde motif bulunmayan, sertçe, tüysüz, makbul bir kumaş çeşidi.  
a. 181, 182, 186, 187, 351.  
a. +ıla 255.
- atum:** (< T.) Menzil, mesafe veya okun gidebileceği mesafe.  
a. +1 K. 3:4.
- aṭur-:** (< T.) [Adım kelimesiyle birlikte] Atmak işini yaptırmak, ilerlemeyi sağlamak.  
a. -ğil 15.
- ay:** (< T.) Güneşten aldığı ışığı yeryüzüne yansıtan ve dünyamızın tek uydusu olan gök cismi, kamer, mah.  
a. 286.  
a. +a 286.
- ay:** (< T.) 1. Yılın ayrıldığı on iki bölümden her biri. 2. [Başlangıç kabul edilen herhangi bir tarihten itibaren] Yaklaşık olarak otuz günlük zaman parçası.  
a. 67.  
a. +ın 29.
- ayak:** (< T.) 1. Vücutun, bacadan ayak bileğiyle ayrılan ve yere basıp durmayı, yürümeyi sağlayan kısmı, kadem. 2. Basamak.  
a. 133, 148, 224.6, 235.  
a. +dur 172.  
a. +1 90, 126, 263 (ayağı).
- ‘ayân:** (< Ar. ‘-y-n) Açıkça, gözle görülür şekilde.  
‘a. 139.
- āyet:** (< Ar. ‘-y-t) İnsanı mânen uyandıran ibret verici işaret, alâmet, nişan.  
â. +i K. 1:12.
- ‘Āyişe:** (< Ar.) Hz. Ebû Bekir’in kızı ve Hz. Muhammed’in hanımı.  
‘Ā. 356.
- ayna:** (< T.) Kalkanların değirmi dış yüzeyi.  
a. +sı K. 3:9.
- ‘ayn:** (< Ar. ‘-y-n) Kaynak, pınar.  
‘a. 359, K. 3:23.
- ‘Ayn-ı Selvân:** (< Ar. + Ar.) Kudüs’te, Selvân adlı köyde çıkan ve kutsal olduğuna inanılan ırmak.  
‘A. +dan K. 3:23.
- ‘Ayn-ı Zerka:** (< Ar. + Ar) Arap coğrafyasında akan, Medine’den de geçen nehir.  
‘a. 359.
- ayru:** (< T.) Kendi başına, tek, yalnız, müstakil.  
a. 193, 197.
- az:** (< T.) Miktarı belli bir ölçünün altında bulunan, çok olmayan.  
a. +dur 276.
- az-:** (< T.) Baştan çıkmak, doğru yoldan sapmak, sapıklığa, dalalete düşmek.  
a. -mamışdur 344.
- āzād:** (< F.) Hür; serbest bırakmak, serbestlik.  
â. 40, 223.5, 429.
- azık:** (< T.) Yenecek şey, besin, gıda. Bkz. **azuḳ.**  
a. 24.  
a. +dan 23.
- ‘azm:** (< Ar. ‘-z-m) Yola çıkma, kesin

karar vererek bir yere yönelme.  
a. 211, 212, 301.

**azuk:** (< T.) Bkz. **azık**.  
a. +ları 281.

## B

**bağ:** (< F.) Bahçe, yeşillik, ağaçlık ve çiçeklikli yer, bostan.  
b. 275.  
b. +lar K. 4:10.

**bağışla-:** (< T. < F.) 1. Vermek ihsan etmek, bahşetmek. 2. Ceza vermemek, affetmek. 3. Mazur görmek.  
b. -r 7, 154.  
b. -ya 418, K. 1:14.

**bağla-:** (< T.) 1. Bir şey veya kimse ile diğer bir şey veya kimseyi manevî bir bağla birleştirmek, birbirine yaklaştırmak. 2. [Bél kelimesiyle birlikte] Hazırlık yapmak.  
b. 408.  
b. -dum 55.

**bağça:** ([bâğçe] < F.) Çiçek, sebze veya meyve ağacı yetiştirilen toprak parçası.  
b. +lar 131, K. 4:10.

**bak-:** (< T.) 1. Gözleri bir şey üzerine çevirmek. 2. Seyretmek. 3. Görüp incelemek, tetkik etmek. 4. Göz önünde bulundurmak, nazar-ı itibara almak. 5. İlgilenmek.  
b. 18, 250, 423.  
b. -arsań 420.  
b. -asın 112.  
b. -dı K. 3:14.  
b. -dum K. 4:4.  
b. -ıncaķ 78, 256.  
b. -sa 62, 99.

**bakır:** (< ?) Dövme, haddeleme ve döküm yoluyla kolayca işlenip

levha, tel ve çeşitli şekiller verilebilen, kalay, çinko vb. madenlerle karıştırılıp tunç, pirinç hâline getirilerek kap kakak yapımında da kullanılan, tabiatta serbest ve birleşikler hâlinde bulunan kırmızıya çalar renkte element; bu madenden yapılmış.  
b. +dandur 145.

**Bakır:** (< Ar.) Medine'de Müslümanların kurduğu ilk mezarlık.  
B. 360.

**bañ:** (< F.) Ezan.  
b. 147.

**baña:** (< T.) Ben zamirinin yönelme hâli.  
b. 39, 399.

**bañ vér-:** (< F. + T.) Ezan okumak.  
b. -ür 147.

**Bārī:** (< Ar. b-r-) "Her şeyi takdir ettiği şekle uygun olarak yaratıp varlığa çıkaran, yaratan" anlamında esmâ-i hüsnadandır.  
b. S138b [Başlık].

**baş-:** (< T.) Ayağı, üzerine vücudun veya bacağın ağırlığını verecek şekilde zemine yahut herhangi bir yere koymak.  
b. -dı K. 3:11.

**baş:** (< T.) 1. İnsan vücudunun göz, kulak, ağız, burun gibi duyu organlarının ve beynin bulunduğu en üs kısmı, kafa, ser. 2. Herhangi bir şeyin veya yerin esas, ön, üst, ileri kabul edilen tarafı. 3. Bir şeyin toparlak ve çıkıntılı olan uç kısmı. 4. Akıl, zihin. 5. Önde gelen (husus), esas, temel.  
b. 92, 217.3, 224.6, 235, 299, 406, K. 3:2.

- b. +ı 91, 183, K. 3:1.  
b. +ına 391.  
b. +ları K. 3:10.
- baş çek-:** (< T. + T.) Karşı gelmek, isyan etmek, itaatsizlik etmek.  
b. 92 (çekmegil baş).
- başına ğám üş-:** (< T. + Ar. + T.) Sıkıntı ve üzüntüye müptela olmak, derde uğramak.  
b. 391 (üşer-imiş başına ğám).
- batur-:** (< T.) Bir şeye aşırı derecede maruz bırakmak, ... içinde bırakmak.  
b. 185, 313.
- bayram:** (< T.) Milletçe sevinç içinde kutlanan dinî bir anlam taşıyan kutsal gün.  
b. K. 4:8.  
b. +durur 160.4.
- ba'zı:** (< Ar. + F.) Bir takım, bir kısım.  
b. 68.
- bedel:** (< Ar. b-d-l) Bir şeyin yerini tutan başka bir şey.  
b. 392.
- Bedr:** (< Ar.) Kızıldeniz sahiline yakın, hac güzergâhı üzerinde bulunan menzilin adı.  
B. +e 380.
- behişt:** (< F.) Cennet, uçmak.  
b. K. 2:6.
- bél:** (< T.) İnsan vücudunun orta kısmında göğüsle karın arasında hafifçe darlanmış olan ve kuşak bağlanan yer, bel.  
b. 55.
- bél bağla-:** (< T. + T.) Azmetmek, hazırlanmak.  
b. 55 (bağladum bél).
- bellü:** (< T.) Anlaşılacak ve görülecek şekilde açık olan, meydanda, aşîkar, zahir.  
b. K. 1:12.  
b. +dür 283.
- ben:** (< T.) Tekil birinci şahsı gösterir.  
b. 57, 57, 69, 139, 164.8, 171, 203, 243, 308, 345, 353, 358, 427.  
b. +em 425.  
b. +i 9, 40, 44, 220.2.  
b. +üm 6, 159.3.
- bencereh:** (< F.) Bkz. **pençere**.  
p. K. 3:5.
- beñiz:** (< T.) Yüz, yüzün rengi.  
b. +üñ 231 (beñzüñ).
- beñze-:** (< T.) Ortak tarafları sebebiyle birbirini hatırlatmak, andırmak.  
b. -rdi 338.
- beñzet-:** (< T.) [Bir şeyin başka bir şeyle] Arasında uygun ve benzer taraflar bulmak.  
b. -ürler 131 (beñzedürler).  
b. -ürsem 388 (beñzedürsem).
- beñzi uçın-:** (< T. + T.) Şaşkınlıktan yüzün rengi atmak, şaşkırmak, hayret etmek.  
b. 231 (beñzüñ uçına).
- beriyye:** (< Ar. b-r) Çöl, sahra.  
b. 216.2, 223.5.
- berk:** (< T.) Sağlam, kuvvetli.  
b. 35.
- berk:** (< Ar. b-r-ğ) Şimşek.  
b. 197.
- berkit-:** (< T.) Sağlamlaştırmak, tahkim etmek.  
b. -di K. 3:9.
- berk ur-:** (< Ar. + T. [= F. *berk zedeni*]) Şimşek çakar gibi parıldamak.  
b. -ur 197.
- bes:** (< F.) Şu hâlde, öyleyse, şimdi.  
b. 431.



- bêş:** (< T.) Dörtten sonra, altıdan önce gelen sayı.  
b. 26, 72, 188, 347.
- beşâret:** (< Ar. b-ş-<sup>2</sup>-r-t) Güzellik.  
b. 319.
- bêşik:** (< T.) Bebeklerin içinde yatırılıp uyutulduğu, ayaklı bir çeşit küçük karyola.  
b. +i 119, (bêşigi)  
b. +ine K. 3:17, 3:17 (bêşigine).  
b. +iyile K. 3:15 (bêşigiyle).
- bêş yüz:** (< T. + T.) Dört yüz doksan dokuzdan sonra, beş yüz birden önce gelen sayı.  
b. 96, K. 1:5.
- bêş yüz altmış:** (< T. + T. + T.) Beş yüz elli dokuzdan sonra, beş yüz altmış birden önce gelen sayı.  
b. +dur 142.
- bêş yüz on:** (< T. + T. + T.) Beş yüz dokuzdan sonra, beş yüz on birden önce gelen sayı.  
b. +dur 245.
- béter:** (< T. < F.) Çok fena, daha kötü, çok kötü, beter.  
b. 6.
- beyân:** (< Ar. b-y-<sup>2</sup>-n) Açıklama, anlatma, söyleme.  
b. K80b [Başlık], 139, S144a [Başlık], S146a [Başlık].
- beyt:** (< Ar. b-y-t) Ev, mesken, hâne.  
b. B1b [Başlık], K. 3:16.  
b. +üm 43<sup>a</sup>.
- beyt:** (< Ar. b-y-t) Divan edebiyatında nazım birimi olarak kabul edilen iki mısradan ibaret nazım parçası.  
b. +üm 43<sup>b</sup>.
- Beytü'l-Laħim:** (< Ar. b-y-t + Ar. l-ħ-m) Kudüs'ün kuzeyinde Hz. İsa'nın doğum yeri kabul edilen ve Hristiyanlarca ziyaret merkezi olarak tanınan şehir.  
B. K. 3:16.
- bézek:** (< T.) Süs, zinet; bir eseri süslemeye yarayan motiflerin her biri.  
b. K. 3:10.
- bézen-:** (< T.) Süslenmek, donanmak.  
b. -miş 73.
- biñar:** (< T.) Yerden kaynarak çıkan su, kaynarca.  
b. K. 2:8.
- bi-aynihî:** (< F. + Ar.) Aynıyla, tıpkı.  
b. 87.
- bî-çâre:** (< F.) Çaresiz, âciz, zavallı.  
b. K. 4:18.
- bi-ħamdillâh:** (< Ar.) Allah'a şükürler olsun.  
b. 59, 156, 383.
- bil-:** (< T.) 1. Bir şey hakkında bilgisi, malumatı olmak, o şeyi öğrenmiş bulunmak. 2. Anlamak, idrak etmek. 3. Kabul etmek, addetmek, saymak.  
b. 22, 29, 91, 97, 113, 122, 176, 202, 225.7, 253, 259, 260, 265, 316, 342, 347.  
b. -düm 12.  
b. -dün 273, 308.  
b. -en 344.  
b. -enlerün 425.  
b. -gil 139, 363.  
b. -mez 405.  
b. -ün 62, 267, 273, 361, K. 2:13.  
b. -ür 282, K. 1:12.  
b. -ürseñ 341.  
b. -ürsin 44, 107, 424.  
b. ürsiz 404.
- bile:** (< T.) 1. İle, birlikte, beraber. 2. Hatta, hem de, üstelik.  
b. 68, 93, 93, 324.3, 361, K.

3:11, 3:15.

**bilek:** (< T.) Elle kolun birleştiği yer.  
b. 252.

**bilemce:** (< T.) Yanımda, beraberimde.  
b. 400.

**bilin-:** (< T.) Hakkında bilgi sahibi olunmak, öğrenilmiş bulunmak, malum olmak.  
b. -e K. 1:14.

**biñ:** (< T.) Dokuz yüz doksan dokuzdan sonra, bin birden önce gelen sayı; [ikilemeyle] binlerce.  
b. 72, 77, 207, 334.

**bir:** (< T.) 1. Sayıların ilkinin adı. 2. Bir defa, bir kere. 3. Eşi bulunmayan, tek olan 4. Belirsiz sıfat olarak herhangi bir şeyi, yeri veya kimseyi gösterir. 5. Sıfat veya zarf olarak başına geldiği kelimenin anlamına göre söyleyişe kuvvet katar. 6. Değeri ve nitelikleri bakımından farksız, eş, aynı, müsavi. 7. Ortak, müşterek.  
b. 15, 25, 34, 37, 51, 61, 61, 70, 74, 76, 85, 96, 103, 113, 124, 128, 132, 132, 133, 135, 138, 140, 144, 146, [164.8], 168, 177, 178, 196, 205, 214, 240, 265, 274, 275, 277, 288, 289, 293, 299, 314, 326.5, 342, 352, 362, 363, 368, 372, 377, 380, 386, 390, 395, 401, 405, K. 1:3, 1:5, 2:5, 2:7, 3:3, 3:4, 3:6, 3:11, 3:18, 4:15, 4:15.

**bir bir:** (< T. + T) Birer birer, teker teker.  
b. 32, 139, 241.

**birbiri:** (< T.) İki veya daha fazla şey yahut kimsenin yerini tutar, biri öteki, yekdiğeri.  
b. 191, 194.

b. +ni 233, 254.

**birer:** (< T.) Bir sayısının, her birine bir tane anlamına gelen üleştirme şekli.  
b. 394.

**biri:** (< T.) Bilinen fakat adı söylenmeyen bir kimse veya şey. Bkz. **birsi**.  
b. 74, 425, K. 3:10.  
b. +nden 318, K. 3:10.  
b. +ne 148.  
b. +ni 205.  
b. +si K. 1:5.

**bir iki:** (< T. + T.) Birkaç.  
b. 117.

**birkaç:** (< T.) Ne kadar olduğu kesin olarak bilinmeyen az sayıdaki şeyleri belirtmek için kullanılır, az sayıda.  
b. K. 4:5.

**birle:** (< T.) İle, birlikte, beraber.  
b. 40.

**birsi:** (< T.) Bkz. **biri**.  
b. 98.

**Bismillâhi'r-Rahmâni'r-Rahîm:** (< Ar.) Bağışlayan ve esirgeyen Allah'ın adıyla.  
b. B1b, S138b [Besmele].

**biz:** (< T.) 1. Çoğul birinci şahıs gösterir. 2. İçinde bulunulan, mensup olunan cemiyet.  
b. 54, 129, 210, 214, 232, 235, 309, 320, 373, 403.  
b. +e 15, 46, 117, 285, 321, 399, 426, 428, K. 1:1.  
b. +i 107, 213, 384, 384, 420, 421. 429, K. 4:1, 4:12.  
b. +üm 420.  
b. +üm-ile 56, K. 4:14.  
b. +ümlle 419.

**bol:** (< ?) Miktar bakımından çok,

- mebzul.  
b. 417.
- boş:** (< T.) İçinde yahut üzerinde bir şey bulunmayan, hâlî.  
b. 41, 425.
- boy:** (< T.) 1. İnsanın tabanı ile tepesi arasındaki yükseklik, kamet, endam. 2. Bir şeyin iki ucu arasındaki uzunlamasına mesafe, uzunluk.  
b. +dan 254.  
b. +ı 144.
- boz-:** (< T.) Geçersiz duruma getirmek, hükmünü ortadan kaldırmak.  
b. -ar 29.
- bozil-:** (< T.) Geçersiz duruma gelmek, hükmü ortadan kalkmak.  
b. -ur 377.
- böyük:** (< T.) Ölçüleri bakımından aynı cinsteki benzerlerinden daha yüksek, daha geniş veya iri olan, azim, cesim, büyük.  
b. K. 3:20.
- bu:** (< T.) En yakında olan kimse veya şeyi işaret yoluyla belirtir.  
b. 3, 4, 13, 21, 33, 84, 95, 101, 135, 150, 152, 154, [164.8], 176, 187, 188, 202, 206, 211, 220.2, 225.7, 230, 234, 240, 244, 245, 253, 261, 261, 268, 272, 277, 292, 315, 327.6, 342, 343, 347, 348, 349, 351, 352, 370, 375, 398, 400, 404, 406, 410, 411, 413, 414, 417, 423, 430, 432, K. 1:1, 2:1, 4:5, 4:18.  
b. +dur 412.  
b. +lar 139, 190, 304, 305.  
b. +lara 287.  
b. +lardan 114, 327.6.  
b. +ları 174, 281, 285, 290, 292.  
b. +laruñ 201.
- b. +ña 189.  
b. +nı 321, 344, 402, 431, K. 1:12, 3:24.  
b. +nlar 293.  
b. +nları 284, 357.  
b. +nlaruñla 324.3.  
b. +nuñ 66, 79, 108, 189.
- Bü Bekr:** (< Ar.) Bkz. **Ebü Bekr.**  
B. +i 300.
- bucağ:** (< T.) Köşe, kenar.  
b. +da 336.  
b. +ı 71, 93, 246 (bucağı).  
b. +lıdur 243.  
b. +ludur 347.
- budağ:** (< T.) Dal, ince dal, filiz.  
b. +larında 87.
- bul-:** (< T.) 1. [Arayarak veya rastgele] Bir şey, bir kimse veya bir durumla karşılaşmak. 2. [Kaybedilen bir şeyi] Tekrar elde etmek. 3. -e ermek, elde etmek, kazanmak. 4. Ulaşmak, varmak.  
b. -dı 233.  
b. -duğ 396.  
b. -ımazlar 287.  
b. -mayalar K. 2:12.  
b. -mış-ıdı 200.  
b. -ur 160.4.
- bulın-:** (< T.) Elde edilmek, kazanılmak.  
b. -a 28.  
b. -ur 306.
- buluş-:** (< T.) Belli bir yerde bir araya gelmek, birbirini bulmak. Bkz. **buluş-.**  
b. -uban 301.
- buluş-:** (< T.) Bkz. **buluş-.**  
b. -mışlar 201.
- bunda:** (< T.) 1. Buraya. 2. Burada.  
b. 220.2, 379.
- bundan:** (< T.) Buradan.

b. 211, 296.

**bunca:** (< T.) Bu kadar, çok.  
b. 19, 43, 154, 208.

**bura:** (< T.) Bu yer.  
b. +da 211.

**Burâk:** (< Ar. b-r-<sup>2</sup>-k) Hz.  
Muhammed'in, üzerine binerek  
miraca çıkması için emrine  
verilen semavî binek.  
B. +ı 117 (Burâg'ı).

**buyruk:** (< T.) Buyurulan, emredilen  
şey, emir, hüküm.  
b. 21.

**buyur-:** (< T.) Bir şeyin yapılmasını  
kesin olarak bildirmek,  
emretmek.  
b. -dı 21.

**bünyâd:** (< F.) Yapı, bina. Bkz.  
**bünyâz.**  
b. 173.

**bünyâz:** (< F.) Esas, temel. Bkz.  
**bünyâd.**  
b. +ı K. 2:3.

**bürin-:** (< T.) Sarılmak, örtünmek.  
b. -ür 255.

## C

**câm:** (< F.) Silisli kumun soda ve potas  
katılarak ateşte eritilmesiyle  
elde edilen şeffaf, sert ve çabuk  
kırılan madde ve bu maddenin  
pencere, kapı, dolap gibi yerlere  
takılan tabaka hâlindeki şekli.  
c. 76.  
c. +laruñ 74.

**câme:** (< F.) Bkz. **câm.**  
c. +ler 73.

**cân:** (< F.) 1. İnsan ve hayvanların  
yaşamalarını sağlayan ve ölümlerle  
bedenden ayrılan madde

dışı varlık, ruh. 2. İnsanın  
duygularını taşıyan iç âlemi,  
gönül, iç, yürek. 3. Sevgili,  
dost, kardeş.  
c. 20, 127, 219.1, 291, 373,  
390.  
c. +a K. 3:3.  
c. +ı 198, 247, 322.1, K. 2:10,  
3:4.  
c. +ını 52.  
c. +lar 172, 191, 256, 293, K.  
2:10.  
c. +lardan 310.1.  
c. +ları K. 2:10.  
c. +laruñ K. 3:12.  
c. +um 10, 64, 64, 221.3, K.  
4:1, 4:2, 4:3, 4:4, 4:5, 4:6, 4:7,  
4:8, 4:9, 4:10, 4:11, 4:12, 4:13,  
4:14, 4:15, 4:16, 4:17, 4:18.  
c. +umuz 157.1, 416.  
c. +umuzda 215.1.  
c. +uñ 37, 74, 185, 195, 258.  
c. +uñı 36, 313.

**Cebra'îl:** (< Ar. c-b-r-<sup>2</sup>-y-l < İbr.)  
Dört büyük melekten biri,  
Allah'ın vahyini peygamberlere  
ulaştırmakla görevli olan melek.  
Bkz. **Cebre'îl.**  
C. 162.6, 295.  
C. +den 282.

**Cebre'îl:** (< Ar.) Bkz. **Cebra'îl.**  
C. +uñ 267.

**cefâ:** (< Ar. c-f-<sup>2</sup>) Eziyet, sıkıntı, cevr.  
c. +ya 305.

**cehennem:** (< Ar. c-h-n-m < İbr.)  
Günahkarların öldükten sonra  
ahirette azap görecekları,  
cezalarını çekecekları yer.  
c. 130, K. 1:12.

**Cehennem Deresi:** (< Ar. + F.)  
Kudüs'te bulunan vadi.  
C. 130.

**celâl:** (< Ar. c-l-<sup>2</sup>-l) Yücelik, büyüklük,

- ululuk, azamet.  
c. 217.3.
- celâlet:** (< Ar. c-l<sup>2</sup>-l-t) Yücelik, büyüklük, ululuk, azamet.  
c. +i K. 1:14.
- cem':** (< Ar. c-m-') Toplama, bir araya getirilme.  
c. 228.10.
- cemâl:** (< Ar. c-m<sup>2</sup>-l) Güzellik.  
c. 215.1.
- cemî':** (< Ar. c-m-') Bütün, hep, cümle.  
c. +ine 19.
- cennet:** (< Ar. c-n-t) İmanlı ve iyi kimselerin ölümden sonra Allah tarafından mükafat olarak konulacakları ve içinde ebediyen yaşayacakları, her türlü tasavvurun üstünde güzellik ve nimetlerle dolu yer.  
c. K. 1:12, 2:6, 3:2, 3:13.  
c. +üni 49.
- Cennet Kapısı:** (< Ar. + T.) Kubbetü's-Sahre'nin kuzey yönüne bakan kapısı.  
C. +n K. 3:13.
- cevâb:** (< Ar. c-v<sup>2</sup>-b) 1. Bir soruya, bir söz veya yazıya, bir durum ve ihtiyaca söz, yazı veya başka bir ifade yoluyla verilen yanıt. 2. Karşılık.  
c. 280.  
c. +ı 32, 34.
- cevâb vér-:** (< Ar. + T.) Karşılık vermek.  
c. -ürler 280.
- cihân:** (< F.) 1. Dünya, yeryüzü. 2. Çok uzun zaman parçası.  
c. 175, K. 2:1.  
c. +da 95, K. 2:5.
- cinân:** (< Ar. c-n-t) Cennetler.  
c. +ı 325.4.
- cömerd:** (< F.) Kendine ait şeyleri kolaylıkla verebilen, ikram edebilen, vermekten kaçınmayan, eli açık (kimse).  
c. +dedür K. 3:1  
(cömerdedür).
- cülle:** (< Ar. c-l<sup>2</sup>) Hurma yapraklarından dokunmuş zenbil, sepet veya çuval.  
c. +si K. 3:21.
- cümle:** (< Ar. c-m-l<sup>2</sup>) Bütün, hep, tüm.  
c. 63, 292, 325.4, 359, 419, K. 2:10.
- Ç**
- çağır-:** (< T.) Bir kimseye seslenmek, bağışlamak.  
ç. -ib 298.
- çak-:** (< T.) İyice anlamak.  
ç. 79, 234, 250.
- Çalab:** (caelebs < Lat.) Tanrı, Allah.  
Bkz. **Çalap.**  
Ç. 158.2.  
Ç. +a 66, 266.  
Ç. +um 44, 54, 214, 220.2, K. 1:14.
- Çalap:** (< caelebs < Lat.) Bkz. **Çalab.**  
Ç. +a 386, 396.
- çâre:** (< F.) 1. İstenen noktaya varmak, bir engeli aşmak için tutulması gereken yol, çıkar yol. 2. İlaç, deva, tedbir.  
ç. 39, 287, 306, K. 4:18 (bi-çâre).
- çâre bul-:** (< F. + T.) Derdine derman olmak, bir sıkıntıyı gidermek.  
ç. 287 (bulmazlar...çâre), 306 (bulunur...çâre).
- çek-:** (< T.) 1. [Bir kimseyi hareket

ettirerek bulunduğu yerden]  
Başka bir yere doğru götürmek,  
hareket ettirip sürüklemek. 2.  
Bir hâlin kuvvetle baskı ve etkisi  
altında olmak, o hâl içinde  
bulunmak, o hâle uğramak,  
duşar olmak. 3. [Değirmeni]  
Öğütme için kullanmak.  
ç. -düğü 356.  
ç. -er 254.  
ç. -ersin 38, 224.6.  
ç. -megil 92.  
ç. -meyesin 414.

**çeşme:** (< F.) Bir kaynaktan gelip  
bir haznedede toplanan veya  
borulardan getirilen suların,  
kullanılmak amacıyla  
üzerindeki musluklar vasıtasıyla  
akıtılması için yapılmış küçük  
tesis. Bkz. **çişme**.  
ç. 170.

**çetük:** (< T.) Kedi.  
ç. +cek K. 3:6 (çetücek).

**çevre:** (< T.) Yakın olan yerler, etraf,  
civar.  
ç. 82, 315.

**çevür-:** (< T.) [Bir şeyi] Bir yöne doğru  
döndürmek.  
ç. -megil 343.

**çık-:** (< T.) 1. [Belli bir süre kaldığı  
yerden] Vakti gelince ayrılmak.  
2. [Yüksek bir yere varmak  
için] Yukarı doğru gitmek,  
yüksekteki bir yere erişmek,  
tırmanmak. 3. Dışarıya  
doğru çıkıntı teşkil etmek. 4.  
[Bulunduğu yerden] Dışarıya  
varmak, içeriden dışarıya  
doğru gitmek. 5. [Bir yerde]  
Görünmek. 6. Yok olmak, elde  
kalmamak, zail olmak. 7. Peyda  
olmak, meydana gelmek.  
ç. -acağdur 411.  
ç. -ar 148, 170, 218.4, 247.

ç. -arlar 280.  
ç. -arsań 148, 253.  
ç. -dı 165.9, 199, K. 3:14.  
ç. -ub 67, 370, 384.  
ç. -uban 383.

**Çin:** (< F. < Çin.) Doğu Asya'daki  
memleket.  
Ç. +e 388.

**çişme:** (< F.) Bkz. **çeşme**.  
ç. K. 2:8.

**çok:** (< T.) Miktarı, derecesi ve niteliği  
belli bir ölçünün üstünde  
bulunan, az olmayan, fazla,  
ziyade.  
ç. 25, 55, 70, 146, 152, 213,  
302, 305, 424, K. 1:3, 3:21.  
ç. +dur 32, 42, 138.

**çü:** (< F.) 1. Çünkü, mademki. 2. Ne  
vakit ki. 3. Böylece.  
ç. 27, 39, 65, 67, 69, 84, 96,  
103, 108, 111, 116, 119, 121,  
133, 135, 141, 149, 154, 171,  
177, 182, 187, 210, 224.6,  
238, 267, 271, 304, 306, 308,  
309, 320, 323.2, 363, 377,  
411.

**çün:** (< F.) 1. Çünkü. 2. Böylece.  
ç. 162.6, 163.7, 282, 336, 370,  
400, 412, 421, [424], K. 1:7,  
1:11, 2:12.

**çünki:** (< F.) 1. Zira. 2. Mademki.  
ç. 373, 386.

## D

**da:** (< T.) Her çeşit ve her gramer  
şeklindeki kelimeden sonra  
gelen ve ilgi kurduğu kelimeyi  
anlam bakımından güçlendiren,  
dikkati üzerine çekerek  
belirtilen veya onu önceki veya  
sonraki unsurlara bağlayan,  
“dahi, bile, esasen, fakat, artık,  
aynen, üstelik, ise, o kadar,

pek, hatta” ve benzeri manalara gelen, bugün için kelimededen ayrı yazılan takı.  
d. 119, 357, 358, 360.

**dahı:** (< T.) 1. Dahı, de. 2. Bundan başka, aynı zamanda.  
d. 25, 94, 109, 110, 123, 138, 142, 151, 167, 167, 177, 178, 183, 185, 186, 188, 193, 194, 196, 197, 206, 210, 251, 270, 270, 273, 297, 313, 317, 320, 331, 332, 350, 351, 355, 362, 362, 363, 364, 368, 369, 374, 406, 408, K. 2:5, 2:7, 3:25.

**daşra:** (< T.) Bkz. **taşra**.  
d. +da 274.

**dat:** (< T.) [Mecazen] Bazı cisimlerin tatma organında bıraktığı duyum.  
d. +ı K. 4:7 (dadı).

**datlu:** (< T.) [Mecazen] Şeker tadında olan, içinde şeker bulunan, tadı hoş olan, ağıza hoş gelen.  
d. +dur K. 4:7.

**Dāvūd:** (< Ar. < İbr.) İsrailoğullarına gönderilen ve *Zebûr*'un verildiği peygamber.  
D. 82, K. 3:5.

**dāyim:** ([dā'im] < Ar. d-v-<sup>2</sup>-m) Her zaman, sürekli olarak, devamlı olarak.  
d. 17, 42.

**dāyima:** ([dā'imā] < Ar.) Bkz. **dāyim**.  
d. 367.

**de:** (< T.) Bkz. **da**.  
d. 153, 203, 209, 283, 314, 356, 362.

**dé:** (< T.) 1. Duygu ve düşüncelerini sözle anlatmak, söylemek. 2. Anlatmak, ifade etmek. 3. Rivayet etmek, nakletmek. 4.

...diye adlandırmak, ...diye vasıflandırmak. 5. Saymak, kabul etmek.  
d. K. 4:14.  
d. -di 158.2, 222.4, K. 3:11.  
d. -diler 136, 289.  
d. -dügüm 73, 84, 204, 370.  
d. -dügümden 154.  
d. -dük 321 (dédüg).  
d. -düklerüni 414.  
d. -düm 65, 135, 219.1, 358, 375.  
d. -medi 159.3.  
d. -r 155.  
d. -r-idüm K. 4:17.  
d. -r-iseñ 24.  
d. -rler 82, 117, 128, 173, 285, 359, 371.  
d. -rsin 69.  
d. -segerekdür 297.  
d. -yelüm 430.  
d. -yem 51.  
d. -yeyim 109.  
d. -yeyin 32, 143, 241.  
d. -yib 162.6.  
d. -yüb 217.3.  
d. -yübdür 33.

**dede:** (< T.) Cet, ata.  
d. +si 165.9.

**defter:** (< F. < Yun.) Yapıştırılarak veya dikilerek kitap biçimine sokulmuş kağıt destesi; günahların ve sevapların yazıldığına inanılan ilahî kağıt destesi.  
d. K. 2:3.  
d. +ini 13.

**deg-:** (< T.) Eş kıymette olmak, karşılık teşkil edecek değerle bulunmak, denk olmak.  
d. -ir K. 3:3.

**deg-:** (< T.) Erişmek, isabet etmek.  
d. -er K. 4:16.

**degme:** (< T.) Her, her bir, herhangi bir.  
d. 72, 76, 335.  
d. +si 72.

**degül:** (< T.) Bulunduğu cümledeki bir hususu ret, diğerini veya diğerlerini kabul ve ispat eden bir bağlaç gibi kullanılır.  
d. 243, 300, 351, K. 3:16.

**degirmen:** (< T.) İri ve taneli şeyleri öğütmeye yarayan, elle veya su, rüzgar gibi bir güçle çalıştırılan âlet.  
d. 356.

**degirmi:** (< T.) Yuvarlak.  
d. 243, K. 2:7, 3:20.

**dehr:** (< Ar. d-h-r) Zaman, uzun zaman.  
d. 166.

**delil:** (< Ar. d-l<sup>2</sup>-l-t) Yol gösteren, kılavuz, rehber.  
d. +i 164.8.

**delük:** (< T.) Derin çukur, oyuk.  
d. 352.

**dem:** (< F.) 1. Nefes, soluk. 2. Zaman, an.  
d. 240, 240, 290, 340, K. 1:1.  
d. +de 303.  
d. +i K. 3:3.

**dem-be-dem:** (< F.) Sürekli, daima.  
d. 237.

**demür:** (< T.) 1. Dövüp şekillendirilmesi, çekilip uzatılması, inceltmesi kolay ve döküme elverişli olduğu için kullanış yeri çok geniş olan element, demir. 2. Demirden yapılmış.  
d. 82.  
d. +den 84, 86, 175, K. 3:7.  
d. +dendür 145, 183.

**dén:** (< T.) Haydi, haydin, haydin bakalım!  
d. 56.

**dénil-:** (< T.) (...Sözü) Söylenmek, söylenilmek.  
d. -di 55.

**deñiz:** (< T.) Yeryüzünün büyük bir kısmını kaplayan tuzlu su kütleleri, bahir, derya. Bkz. **deñiz**.  
d. +lerden 6.

**déniz:** (< T.) Bkz. **deñiz**.  
d. +i 421.

**depe:** (< T.) Etrafındaki araziden daha yüksek olan, genellikle yüksekliği birkaç yüz metreyi geçmeyen yeryüzü biçimi, küçük dağ.  
d. +den 231.

**depret-:** (< T.) Kıvıldatmak, oynatmak, harekete getirmek.  
d. -üb 210 (depredüb).

**der:** (< T.) Deriden sıızan, kendine has kokulu, yapışkan, renksiz, tuzlu sıvı.  
d. 106.

**dér-:** (< T.) Toplamak, bir araya getirmek.  
d. 229.11.

**dere:** (< F.) Vadi.  
d. +de K. 3:22.  
d. +den 131.  
d. +si 130, K. 4:10, 4:11.

**derd:** (< F.) İnsana ızdırap veren her türlü hâl, sıkıntı, zorluk, üzüntü.  
d. +e 306.  
d. +ile 430.  
d. +ine 423, K. 4:18.  
d. +leründen 359.  
d. +üme K. 4:13.  
d. +üñe 28, 33, 89.



- derde yan-:** (< F. + T.) Kendi durumuna üzölmek.  
d. -dum K. 4:13 (derdüme yandum).
- derde dermân bul-:** (< F. + F. + T.) Sıkıntıyı çözmek, atlatmak, çaresizliği yenmek. Bkz. **derde devâ ol-**, **derde dermân ol-**.  
d. 28 (derdüñe dermân bulına).
- derde dermân ol-:** (< F. + F. + T.) Bkz. **derde dermân bul-**.  
d. 359 (dermân ola... derdlerüñden).
- derde devâ ol-:** (< F. + Ar. + T.) Bkz. **derde dermân bul-**.  
d. K. 4:18 (derdine oluna devâ).
- der dök-:** (< T. + T.) Sıkıntı içerisinde bulunmak, sıkıntı çekmek.  
d. 106 (dökiserdür néçeler der).
- déril-:** (< T.) 1. Toplanmak. 2. Yeniden canlılık kazanmak, canlanmak.  
d. -e K. 1:13.  
d. -miş 402.
- derle-:** (< T.) Ter çıkmak, terlemek.  
d. -r 78.  
d. -yüb K. 2:8.
- dermân:** (< F.) İlaç, şifa, devâ, çare.  
d. 28, 220.2, 359.
- dérnek:** (< T.) Toplanma yeri.  
d. +i K. 2:10 (dérnegi).
- dertlü:** (< F. + T.) Derdi olan, kederli, üzüntülü.  
d. 220.2.
- devâ:** (< Ar. d-v-) Çare.  
d. K. 4:18.
- devrân:** (< Ar. d-v-r) Zaman, çağ.  
d. 228.10, 342, 404.
- déyü:** (< T.) Diyerek, deyip.  
d. 300.
- Dımışk:** (< Ar.) Bugünkü Suriye'nin başşehrinin ismi, Şam.  
D. +a 386.
- dik-:** (< T.) [Göz kelimesiyle birlikte] Bakışları sabit şekilde bir yere veya şeye yönelmek.  
d. -se 62.
- diken:** (< T.) Bazı bitkilerde bulunan ucu sivri, sert, batıcı çıkıntı.  
d. +i 216.2.
- dikil-:** (< T.) 1. İğne iplikle kumaş vb. şeyler üzerine tutturmak veya kumaş vb. şeylerin parçalarını birbirine dikmek yoluyla kullanılacak bir şey meydana getirilmek. 2. Bir tezgahda atkı ve çözüğü ipliklerini birbiri arasından geçirip sıkıştırmak suretiyle kumaş, halı, bez ve benzerini dokumak yoluyla meydana getirmek, dokumak.  
d. -miş 181.  
d. -mişdür 182.
- dil:** (< T.) 1. Ağız boşluğunda yer alan, tat duymaya, besinleri ağız içinde evirip çevirmeye, yutmaya ve sesleri çıkarmaya yarayan etli, uzun ve hareketli organ. 2. Düşünce, duygu ve isteklerin, bir toplumda ses ve anlam yönünden ortak olan öğeler ve kurallardan faydalanılarak başkalarına aktarılmasını sağlayan, çok yönlü, çok gelişmiş sistem, lisan. 3. Bir yazara ait ifade tarzı, kelime dağarcığı ve söz diziminin meydana getirdiği, o kişiye has anlatım üslubu.  
d. 20.  
d. +i 338.  
d. +ile 153.  
d. +imizde 217.3.  
d. +ümüzden 415.

- dile-:** (< T.) 1. Bir şeyin gerçekleşmesini veya olmasını istemek, ummak, temennî etmek, niyaz etmek. 2. Bağışlanmayı istemek.  
d. K. 4:6.  
d. -di 93.  
d. -rem 3.  
d. -rler 291.  
d. -yüb 382, K. 4:5.
- dîn:** (< Ar. d-y-n) İnsanların yaratıcı olarak kabul ettikleri üstün güce olan imanları, ona yapacakları ibadetlerin bütünü ve bu imana göre davranışlarının nasıl olması gerektiğini düzenleyen inanış yolu.  
d. 190.  
d. +e 296, 376.
- dīnār:** (< Ar. d-y-n-<sup>2</sup>-r < Lat.) Altın liranın dörtte biri değerinde olan eski bir para.  
d. +e 207.
- dīñle-:** (< T.) İşitmek için kulak vermek, isteyerek duymak.  
d. 109, 292.  
d. -gil 343, 345.  
d. [-gil] 240.  
d. -r 402.
- dīñle-:** ([deñle-] < T.) Gözetlemek, gözlemek, dikkatle bakmak, takip etmek, koruyup kollamak.  
d. -mişdüm 400.
- dīñlen-:** (< T.) Yorgunluk gidermek, gücünü yeniden toplamak için çalışmaya ara verip durmak, hareketsiz kalıp istirahat etmek.  
d. -imez 393.
- dip:** (< T.) Bir şeyin bulunduğu yere bitişen en alt kısmı veya bunun hemen yanı başı.  
d. +inde 288 (dibinde).  
d. +indedür 366 (dibindedür).
- direk:** (< T.) Destek veya taşıma vazifesi görmek üzere bulunduğu yere dikine yerleştirilen uzun ve kalın sütun.  
d. 245 (direg), 334 (direg), K. 3:10.  
d. +dür 80.  
d. +i 104 (diregi).  
d. +ler 79, 81, 121, 245.  
d. +lerüñ 335.
- dirlik:** (< T.) Yaşayış, hayat, sağlık, geçim.  
d. 56, 412.
- dirlik sür-:** (< T. + T.) Yaşamak, rahat ve huzurlu bir ömür geçirmek.  
d. -enler 56.
- dīşi:** (< T.) Kadın.  
d. +ye 410.
- dīvān:** (< F.) 1. Büyük meclis, yüksek meclis; ahiret günü kurulacak meclis. 2. Şairlerin aruz vezniyle herhangi bir konu üzerinde yazdıkları eser.  
d. K. 2:3.  
d. +ı 330.9.
- dīvār:** (< F.) Bir binanın bedenini meydana getirmek, bir yeri çevrelemek, bölmek, bir ağırlığa dayanak sağlamak, toprak veya suyu tutmak gibi amaçlarla taş, tuğla, kerpiç, ahşap vb. malzemeden gereken kalınlıkta örülen ve diklemesine yükselen yapı, duvar.  
d. +a 128, 272.  
d. +dan 299.  
d. +ı 182.  
d. +ına 298.  
d. +ında 72.  
d. +lara 187.  
d. +ları 244.

- dizil-:** (< T.) Belli bir düzene göre sıraya koymak.  
d. -mişdür 246.
- doğ-:** (< T.) Bkz. **toğ-**.  
d. -dı K. 3:16.
- döst:** (< F.) Yakın, enis, sevgili, yâr.  
d. +ı 180, 346, 379.  
d. +lar 233, 402 (dostlar).  
d. +lar-ıla 397.
- dök-:** (< T.) [Kan, ter vb.] Akıtmak.  
d. -eler 291.  
d. -iserdür 106.
- dökül-:** (< T.) [Kan] Akmak.  
d. -miş 366.
- dön-:** (< T.) 1. [Bir yere] Geri gitmek veya geri gelmek, avdet etmek.  
2. Bir tarafa doğru yönelmek; yönünü değiştirmek. 3. [Bir konuyu] Yeniden ele almak.  
d. -eler K. 1:11.  
d. -erler 120.  
d. -üben K. 1:7.  
d. -üb 287, 308, 382.
- döniş:** (< T.) Geri gelme işi, avdet.  
Bkz. **dönüş**.  
d. 391.
- dönüş:** (< T.) Bkz. **döniş**.  
d. +üm 5.
- dönder-:** (< T.) Döndürmek, geri çevirmek.  
d. 46.
- dört:** (< T.) Üçten sonra, beşten önce gelen sayı.  
d. 84, 94, 95, 141, 147, 230, 243, 244, 246, 246, 268, 333, 336, 355, 372, K. 2:6, 2:8, 3:4.  
d. +durur 318, 336.
- dört yan:** (< T. + T.) Her taraf.  
d. +ı 141, 230, K. 2:6, 2:8, 3:4.  
d. +ında 268.
- dört yüz on iki:** (< T. + T. + T. + T.)
- Dört yüz on birden sonra, dört yüz on üçten önce gelen sayı.  
d. +dür 114.
- döşen-:** (< T.) 1. [Bir yer bir şeyle] Kaplanmak. 2. Serilmek, yayılmak.  
d. -düm K. 4:2.  
d. -miş 206, K. 3:4.
- döy-:** (< T.) Sabretmek, tahammül etmek, dayanmak.  
d. -ecek 104.
- du'â:** (< Ar. d-<sup>ç</sup>-<sup>2</sup>) Güçsüzlük ve ihtiyacını ortaya koyarak Allah'a yalvarma, bir şeyin olmasını veya olmamasını isteme, yakarış, niyaz.  
d. 127, 374, 416, 431, K. 4:6.
- dur-:** (< T.) 1. Bir yerde olmak, bir yerde bulunmak. 2. Ayağa kalkmak. Bkz. **tur-**.  
d. -ası K. 4:11.  
d. -dı 298, 380.  
d. -ur 98, 271, K. 1:7.  
d. -urken 295.
- dut-:** (< T.) 1. Etmek, eylemek. 2. Farz etmek. 3. Kabul etmek. 4. Takip etmek, izlemek. 5. Zaptetmek kaplamak, istila etmek. 6. [Kulağ, güş kelimesiyle] Yöneltmek, çevirmek. 7. Benimsediğini belli etmek, amel etmek. 8. [Oruç kelimesiyle] İbadeti yerine getirmek. Bkz. **üt-**.  
d. 17, 21, 343.  
d. -arlar 294.  
d. -mışam 1.  
d. -ub 303.
- dübdüz:** (< T.) Baştan başa, tamamıyla. Bkz. **düpdüz**.  
d. 242.
- dükeli:** (< T.) Hep, cümle, bütün.  
d. 80, 328.7.

d. +n 140.  
d. +si 144, 349.

**dün:** (< T.) Gece.  
d. 215.1, K. 3:24.

**dünyâ:** (< Ar. d-n-v) 1. İçinde yaşamakta olduğumuz yeryüzü, yer küresi, arz, cihan. 2. Hayat. d. 159.3, 225.7, 228.10, 311.2, 327.6, 410, 411.  
d. +da 340.  
d. +dan 431.  
d. +nuñ K. 2:11.

**düpdüz:** (< T.) Bkz. **dübdüz**.  
d. 149, 187.

**dürüş-** (< T.) Çalışıp çabalamak, ikdam etmek, uğraşıp gayret etmek, sebat etmek.  
d. -mek 296 (dürüşmeg), 376 (dürüşmeg).

**dürlü:** (< T.) Çeşitli, muhtelif.  
d. 72, 73, 74, K. 1:3.

**dürr:** (< Ar. d-r) İnci.  
d. +ile 227.9.

**dürt-** (< T.) Sertçe dokunmak, sarsmak.  
d. -di K. 3:6.

**düş-** (< T.) 1. [Kendi ağırlığının etkisiyle] Yukarıdan aşağıya doğru inmek. 2. [Yol kelimesiyle] Girmek, ilerlemeye koyulmak. 3. Uğramak, duçar olmak. 4. Bir yerde bulunmak, yolu bir yere varmak.  
d. -di 390, 401.  
d. -dük 212, 309.  
d. -düm K. 4:3, 4:13.  
d. -er-imiş 392.  
d. -medi 163.7.

**düşmen:** (< F.) Allah'ın varlığına ve birliğine inanmayan yahut inkâr eden kimse, kâfir.  
d. +ler 164.8.

**düz-** (< T.) 1. Yapmak, meydana getirmek, tertip, tanzim etmek. 2. [Namaz kelimesiyle birlikte] Kılmak. 3. Telif etmek, nazmetmek.  
d. 227.9.  
d. -di K. 3:5.  
d. -en 141.  
d. -memişdür 344.  
d. -meyeler K. 3:7.  
d. -miş 84, 337.  
d. -mişem 43, 345.  
d. -mişler 196.

**düzet-** (< T.) 1. Yoluna koymak, tanzim etmek. 2. Yapmak, inşa etmek.  
d. -dügi K. 3:5.  
d. -miş 85, 96.  
d. -mişler 150, 174, 179, 372.  
d. -mişlerdür 268.

## E

**é:** (< T.) Hitap edilen kimsenin dikkatini çekmek veya anlamı güçlendirmek için kullanılır, ey! Bkz. **éy**.  
é. 17, 64, 86, 109, 138, 204, 237, 301, 404, K. 4:1, 4:2, 4:3, 4:4, 4:5, 4:6, 4:7, 4:8, 4:9, 4:10, 4:11, 4:12, 4:13, 4:14, 4:15, 4:16, 4:17, 4:18.

**eblağ:** (< Ar. <sup>2</sup>-b-l-<sup>2</sup>-ğ) Siyahlı beyazlı, alaca.  
e. 79, 80.

**Ebū Bekr:** (< Ar.) İlk Müslümanlardan, Hulefâ-yı Râşidîn'in birincisi. Bkz. **Bū Bekr**.  
E. 8, 300, 324.3.  
E. +ile 279.  
E. +üñ 297, 298, 326.5.

**ecel:** (< Ar. <sup>2</sup>-c-l) Her canlı için takdir edilmiş olan ölüm zamanı, ömrün son demi.  
e. 22.

- ecr:** (< Ar. <sup>2</sup>-c-r) Manevî karşılık, sevap.  
e. +ini 75.
- edeb:** (< Ar. <sup>2</sup>-d-b) Utanç, hayâ ve hicap duygusu.  
e. 137.
- edeb ét-:** (< Ar. + T.) Utanmak, sıkılmak.  
e. -üb 137 (edeb édüb).
- edepsüzlük:** (< Ar. <sup>2</sup>-d-b + T.) Edepsiz olma, edebe yakışmayacak tarzda davranma, hayâsızlık.  
e. K. 4:12 (edepsüzlüg).
- efgân:** (< F.) Izdırapla bağırma, haykırma, feryat.  
e. 226.8.
- eger:** (< F.) Gerek ... gerek anlamına gelir.  
e. 5, 230, 265.
- egerçi:** (< F.) Her ne kadar, ...ise de, gerçi.  
e. 38.
- eğîs-nâ:** (< Ar.) Bize yardım et!  
a. 430.
- eglen-:** (< T.) Vakit geçirmek, oyalanmak, durmak, eğlenmek, beklemek, kalmak.  
e. -imez 393.  
e. -me 317, 331.
- ehl:** (< Ar. <sup>2</sup>-h-l) 1. Bir yerin, bir topluluğun halkından olanlar, oraya mensup bulunanlar. 2. Karı kocadan her biri, eş.  
e. 43.  
e. +i 150, 384.  
e. +in 393.  
e. +inden-iseñ 225.7.  
e. +ine 419.
- ehl-i beyt** (< Ar. + Ar.) Ev halkı.  
e. +üm 43.
- ek-:** (< T.) [Mecazen] [Ürün elde etmek için] Toprağa tohum atmak veya gömmek.  
e. -ersin 38.
- ekil-:** (< T.) Belli bir maksatla serpilmek.  
e. -miş 181, 186.
- eksük:** (< T.) Bir kısmı bulunmayan veya bitmemiş olan, tamam olmayan, noksan, nâkıs.  
e. +i 146 (eksügi).
- él:** (< T.) 1. Halk, ahali. 2. Memleket, diyar.  
é. 176, 265.  
é. +lerine K. 4:3.
- el:** (< T.) 1. Kolun, bilek mafsalından itibaren avuç ve parmakları içine alan ve iş görmeye, tutmaya yarayan kısmı. 2. Bazı söyleyişlerde teşmil yoluyla işi yapanın veya o işin yapılmasına tesir eden kimsenin yerini tutar.  
e. 298.  
e. +den 411.  
e. +in 140.  
e. +inden 40.  
e. +üm 41, 422, 425.  
e. +üme 239.  
e. +ün 374, K. 4:5.  
e. +ündedür 16.
- el aç-:** (< T. + T.) Yardım dilemek için dua etmek.  
e. K. 4:5 (elüñ aç).
- el al-:** (< T. + T.) Yardım etmek, yardımcı olmak, elinden tutmak.  
e. 422 (elüm al).
- elden çık-:** (< T. + T.) Elden gitmek, geçip gitmek, bitmek.  
e. -acağdur 411.
- ele gir-:** (< T. + T.) Ele geçmek, elde edilmek.  
e. 239 (girdi\_elüme).

- élet-:** (< T.) Ulaştırmak, eriştirmek, göndermek, iletmek.  
é. -miş 205, 205.  
é. -sem 203.
- el-*hamdülillâh*:** (< Ar.) Allah'a hamdolsun, şükürler olsun, hamdülillah.  
e. 219.1, 321.
- eli boş:** (< T. + T.) İstenilen niteliklere ve meziyetlere sahip olamayan (kimse).  
e. 41, 425 (elüm boş).
- elinden al-:** (< T. + T.) Bir şeyden kurtarmak.  
e. 40.
- elli:** (< T.) Kırk dokuzdan sonra, elli birden önce gelen sayı.  
e. 133, 203, 204.
- elli altı:** (< T. + T.) Elli beşten sonra, elli yediden önce gelen sayı.  
e. 115.
- elli biñ:** (< T. + T.) Kırk dokuz bin dokuz yüz doksan dokuzdan sonra, elli bin birden önce gelen sayı.  
e. +durur K. 1:5.
- ellişer:** (< T.) Elli sayısının her birine elli tane anlamına gelen üleştirme şekli.  
e. 172.
- el<sup>2</sup>âf:** (< Ar. l-<sup>2</sup>-f) Lutuf lar.  
e. 154.  
e. +uñ-ıla 429.
- el ur-:** (< T. + T.) Değmek, dokunmak.  
e. -dı 298.
- emîr:** (< Ar. <sup>2</sup>-m-r) Bir kavmin başı, başkan, reis.  
e. 365.
- emir:** ([emr] < Ar. <sup>2</sup>-m-r) Bir şeyin yapılması veya yapılmaması hususunda bildirilen kesin hüküm, hükmüne uyulması istenen zorlayıcı söz, buyruk.  
e. K. 1:4.
- én:** (< T.) Bir şeyin iki boyutundan daha küçük olanı, genişlik, arz.  
Bkz. en.  
é. +i 142.  
é. +in 243.  
é. +ini 110, 332.
- en:** (< T.) Bkz. én.  
e. +i K. 3:4.
- eñ:** (< T.) Başına geldiği sıfatın o sıfatın ifade ettiği anlamın en üstün derecesinde olduğunu belirtir.  
e. 81, 175.
- én-:** (< T.) 1. [Bulunduğu yerden] Aşağıya doğru gelmek. 2. Bulunduğu yerden daha büyük, daha merkezî bir yere gitmek, varmak.  
é. -di 163.7.  
é. -er 231, K. 4:15.  
é. -erler 115, 120, 293.  
é. -ersin 133.
- enbiyâ:** (< Ar. n-b-y) Nebiler, peygamberler.  
e. 328.7.  
e. +lar 208, K. 1:4, 1:15, 3:25.  
e. +nuñ 14.
- éndür-:** (< T.) Aşağıya doğru sarkıtmak, yukarıdan aşağıya doğru eğmek.  
é. K. 3:2.
- eñü:** (< T.) Şaşmak, şaşırarak, bocalamak, hayret etmek.  
e. 48.
- eñü yañu ol-:** (< T. + T. + T.) Şaşmak, şaşırarak, bocalamak, hayret etmek.  
e. 48 (olmayavuz ... eñü yañu).

- envâ'**: (< Ar. n-v-) Neviler, çeşitler, türler.  
e. 76.
- epsem**: (< Uyg.) Sessiz, susmuş.  
e. 65.
- er**: (< T.) Yiğit, bahadır.  
e. +ler 150.
- ér-**: (< T.) 1. Ulaşmak, yetişmek, vâsıl olmak. 2. Uğramak, duçar olmak. 3. İstenen veya özlenen bir duruma, belli bir merhaleye ulaşmak, kavuşmak, nâil olmak.  
é. -di 199.  
é. -dük 59, 156, 235 (érdüg), 383, 386.  
é. -dükçe 29.  
é. -düm K. 4:4.  
é. -e 45.  
é. -eler K. 1:11.  
é. -esin 30.  
é. -ince 65, 375.  
é. -üb 390.
- érgür-**: (< T.) Ulaştırarak, eriştirmek.  
é. 9, 44.  
é. -di 220.2, 221.3.
- ériş-**: (< T.) 1. Belli bir yere varmak, ulaşmak. 2. Belli bir merhaleye ulaşmak, istenen ve özlenen olgunluğa gelmek.  
é. 296.  
é. -dük 212, 214, 309.  
é. -mek 305 (érişmeg).  
é. -mez 152.
- érkek**: (< T.) Canlı varlıkların üreme bakımından ayrıldığı iki cinsten dişisini dölleyecek şekilde yaratılmış olanı, dişisinin karşıt cinsi, er ve bu cinsten olan.  
é. +e 410 (érkege).
- érte**: (< T.) Ertesi, gelecek, sabah.  
é. 114, 147.
- értesi**: (< T.) Ertesi gün, sonraki gün.  
é. 395.
- érür-**: (< T.) Ulaştırmak, eriştirmek.  
é. -di 213.
- erzânî**: (< F.) Layık, değer, uygun.  
e. K. 2:2.
- eren**: (< T.) Ermiş, velî, evliyâ.  
e. +lerinüñ K. 2:9.
- érlik**: (< T.) Mertlik, yiğitlik.  
é. 412.
- esen**: (< ?) Sağ salim, afiyette, sıhhatte, selâmette.  
e. 54.
- esen kal-**: (< ? + T.) Ruhsal ve bedensel olarak sağlıklı, sıhhatli olmak, rahat içinde olmak, hoşça kalmak.  
e. -uñ 54.
- esirge-**: (< T.) Korumak, himaye ve muhafaza etmek; acıamak, merhamet etmek.  
e. 164.8.
- esved**: (< Ar. s-v-d) Çok siyah, çok kara.  
e. 256.  
e. +e 238.
- éş**: (< T.) Birbirinin aynı olan şeylerden her biri, nazir, benzer, denk, emsal, eş.  
é. +dür 144.  
é. +idür 167<sup>b</sup>.
- éşid-**: (< T.) 1. Kulak yoluyla duymak. 2. Dinlemek. 3. Haber almak, öğrenmek. Bkz. **éşit-**.  
é. 51, 69, 143, 241, 365.  
é. -en 397.  
é. -enler 52, 339.  
é. -enüñ 247.  
é. -icek 51, 69.
- éşik**: (< T.) Döşemede kapı boşluğunun alt tarafına gelen

kısım ve buraya soğuktan, dış etkilerden korumak için kapı eni uzunluğunda yerleştirilen taş veya tahtadan, yüksekliği çok az çıkıntı.  
 é. +i 119, 254 (éşigi).  
 é. +ine 253, K. 3:17 (éşigine).

**éşit-:** (< T.) Bkz. **éşid-**.

é. 261, 291, 358.  
 é. -düm 401.  
 é. -gil 317, 331.  
 é. -se 339.

**ét-:** (< T.) 1. Türkçede yabancı kökenli sözcüklerin sonuna gelerek çeşitli fonksiyonlar üstlenen ve birleşik fiiller ile deyimler oluşturan fiil. 2. Yapmak.  
 é. 17, 30, 39, 58, 127, 178, 319, 330.9, 341, 379.  
 é. -di 161.5, 328.7, 384, K. 1:1.  
 é. -dük 357 (étdüg).  
 é. -düm 237, 238, 401.  
 é. -e 54, 153, 214, 419, 431, 432 (éde).  
 é. -ecek 225.7 (édecek).  
 é. -egör 26, 307 (édegör).  
 é. -elüm 211, 211 (édelüm).  
 é. -em 146 (édem).  
 é. -en K. 4:18 (éden).  
 é. -er 173, K. 1:4, 1:6, 1:6, 1:7, 1:15 (éder).  
 é. -erem 5, (éderem).  
 é. -erler 301, 302, 303 (éderler).  
 é. -ermiş 125 (édermiş).  
 é. -ersin 35, 35, (édersin).  
 é. -esin 16, 16, 195, 195, 228.10, 416, 416, K. 3:24 (édesin).  
 é. -esiz 415 (édesiz).  
 é. -evüz 382 (édevüz).  
 é. -eyim 52, 52, 69, 368 (édeyim).  
 é. -eyin 241 (édeyin).  
 é. -gil 327.6.

é. -ibdür 90 (édibdür).  
 é. -iserdür 325.4 (édiserdür).  
 é. -ivér 11 (édivér).  
 é. -me 30, 41, 48.  
 é. -mege 85.  
 é. -mek 34.  
 é. -mekligün 32.  
 é. -meñün 34.  
 é. -meyelüm K. 4:12.  
 é. -miş 82, 85, 126, 263.  
 é. -mişem 139.  
 é. -señ 249.  
 é. -sün 398.  
 é. -üb 16, 92, 137, 161.5, 374, 416, K. 1:11, 2:12 (édüb).  
 é. -übdür 304, 304 (édübdür).  
 é. -üben 55, 59, [161.5], 212, 396 (édüben).

**etek:** (< T.) Örtü vb. şeylerin aşağıya sarkan veya yere en yakın olan kısmı.  
 e. +leridür 255.

**etmek:** (< T.) Unun su ile yoğurulmasından elde edilen hamurun fırın, saç veya tandırda pişirilmesiyle yapılan insanın başlıca gıdası olan yiyecek.  
 e. 159.3.

**ev:** (< T.) 1. Bir ailenin oturması için yapılmış yapı, içinde yaşanılan, ikamet edilen yer, konut, mesken, hâne. 2. Aynı yerde yaşayan aile fertleri, aile. 3. Allah'ın evi, Kâbe. 4. Kutsal addedilen mescitler.  
 e. 289, 298.  
 e. +de 168, 300.  
 e. +den K. 4:15.  
 e. +e 395, 403, K. 4:15.  
 e. +i 61.  
 e. +in 391.  
 e. +ine 37, 57, 297, 298, 393.  
 e. +ini 218.4.



- e. +in[i] 161.5.  
 e. +lerini 52.  
 e. +üme 222.4.  
 e. +ümüz 390.  
 e. +üñe 2, 58.

**evliyâ:** (< Ar. v-l-y) Allah'ın sevgilisi olan, hâli, davranışları, çok üstün vasıfları ve gösterdiği kerametler sebebiyle bu husus halk tarafından da kabul edilmiş bulunan seçkin ve has kul (kullar), ermiş, ermişler, velîler.  
 e. +lar 208.  
 e. +nuñ 14.

**evşâf:** (< Ar. v-ş-f) Nitelikler, vasıflar.  
 e. B1b [Başlık], S148b [Başlık]  
 e. +ı 154.  
 e. +ına 108.

**evvel:** (< Ar. ʔ-v-l) 1. İlk, birinci. 2. İlk olarak, ilk önce.  
 e. 158.2, K. 1:7, 4:4.

**éy:** (< T.) Bkz. **é.**  
 é. 23, 56, 94, 127, 131, 153, 164.8, 164.8, 183, 219.1, 249, 291, 292, 307, 310.1, 310.1, 341, 349, 363, 369, 373, 423.

**[e]yâ:** (< F.) Ey, hey! Bkz. **yâ.**  
 [e]. 217.3.

**eyit-:** (< T.) Söylemek, demek.  
 e. -eler K. 2:11 (eydeler).  
 e. -eyim 24, 353 (eydeyim).  
 e. -üb 431 (eydüb).

**eyle:** (< T.) O şekilde, öyle.  
 e. 129, 150, K. 4:14.

**eyle-:** (< T.) 1. Etmek, yapmak anlamında kullanılan yardımcı fiil. 2. Yapmak, inşa etmek.  
 e. 31, 40, 40, 47, 49, 49, 134, 185, 239, 399, 423.  
 e. -di 220.2, K. 2:2, 2:5, 3:6.  
 e. -dük 210.

- e. -gil 429, 432.  
 e. -me 31.  
 e. -megil 27.  
 e. -mek 134.  
 e. -miş 75, 75.  
 e. -mişler 372.  
 e. -ñ 56.  
 e. -r 286, 402, K. 2:7.  
 e. -r-ise 224.6.  
 e. -sün K. 1:15.  
 e. -yenüñ 323.2.  
 e. -yüb 120, 129.  
 e. -yüben 184.  
 e. -yübil 22.

**eyü:** (< T.) 1. Beğenilecek, makbule geçecek nitelikleri olan, kendisinde bulunması gereken vasıfları taşıyan, iyi. 2. Hayırlı, uğurlu, müspet. 3. Güzel, hoş.  
 e. 56, 149, 406, 412.

**ezân:** (< Ar. ʔ-z-ʔ-n) Müslümanlara namaz vakitlerini bildirmek ve namaza çağırarak için müezzin tarafından genellikle minarenden yüksek sesle yapılan davet.  
 e. 336.  
 e. +ı 247.

**ezân vér-:** (< Ar. + T. [= F. *ezân dâden*]) Ezan okumak.  
 e. -ürler 336.

## F

**Faķih:** (< Ar. f-ķ-h) Hece ölçüsüyle yazılan Kudüs övgülerinin şairi yahut *Kitâbu Evsâfi'l-Mesâcidi'ş-Şerîfe* şairi Ahmed'in hece ölçüsüyle yazdığı şiirlerde kullandığı mahlas.  
 F. K. 1:15, 3:24.

**faķir:** (< Ar. f-ķ-r) Yoksul (kimse), muhtaç, fakara.  
 f. 417.  
 f. +em 427.  
 f. +ler 151.

**farz:** (< Ar. f-r-z) İslâm dininde Allah'ın emri olduğu kesin bir delille sabit olan, yapılması sevabı, özürsüz olarak terki büyük günahı, inkarı ise küfrü gerektiren itikadî, amelî, ahlakî yükümlülük.  
f. +ıla 31.  
f. +dur 403.

**faşih:** (< Ar. f-ş-<sup>2</sup>-h-t) Güzel, ahenkli, açık ve anlaşılır şekilde düzgün ve yanlışsız, fesâhatle söylenen (söz).  
f. 20.

**faşl:** (< Ar. f-ş-l) Bir kitabın ana bölümlerinden her biri, mephas.  
f. B9a [Başlık], B12a [Başlık].

**Fâtıma:** (< Ar.) Hz. Muhammed'in soyunu devam ettiren kızı.  
F. 290.

**fazl:** (< Ar. f-z-l) Âlîcenaplık, cömertlik, lutuf, kerem.  
f. K. 1:2.  
f. +ın K. 1:15.

**fazlet:** ([fazilet] < Ar. f-z-y-l-t) Dürüstlük, iffet, namus, merhamet, alçak gönüllülük, yiğitlik, sadakat, adalet, kerem ve ihsan gibi ahlakî meziyetlerin hepsine verilen isim, erdem.  
f. +ine 418.

**fem:** (< Ar. f-m) Ağız.  
f. 210.

**fermân:** (< F.) Emir, buyruk.  
f. 222.4, 294.

**fermân ol-:** (< F. + T.) Boyun eğmek, itaat etmek, emre göre hareket etmek.  
f. -a 222.4.

**ferş:** (< Ar. f-r-ş) Zemin, döşeme.  
f. K. 3:4.

f. +dür 259.

**fi:** (< Ar. f-y) Arapça kelimelerin başına gelen ve bunlara “-de, içinde” anlamı katarak zarf yapan ek, kendisinden sonra gelen kelimeye genellikle bulunma (lokatif) anlamı yükleyen harf-i cerr.  
f. B9a [Başlık], K80b [Başlık], B10a [Başlık], B12a [Başlık], S144a [Başlık], S145b [Başlık], 218.4, B4b [Başlık], S146a [Başlık], S148b [Başlık], B2b [Başlık], B15b [Başlık].

**fihâ:** (< Ar. f-y-h-<sup>2</sup>) Onda, orada.  
f. B10a [Başlık], B2b [Başlık].

**fikr:** (< Ar. f-k-r) Düşünce, zihinde tasarlanan şey; niyet.  
f. +ümüz 65.

**firâk:** (< Ar. f-r-k) Ayrılma, ayrılış, ayrı düşme, hicran; hüzn, teessür, mahzunluk.  
f. +ı 392.

**foryaz:** (< Yun.) Kuzey yönü.  
f. +dan 135.

## G

**gaflet:** (< Ar. ğ-f-l-t) Hak'tan habersizlik, kalbin Allah'tan gafil olması, onun zikrinden mahrum kalması.  
ğ. +ile K. 4:12.

**gâm:** (< Ar. ğ-m-m) Kaygı, tasa, keder, iç darlığı.  
ğ. 18, 99, 169, 192, 264, 391, 414, 419.

**gâm çek-:** (< Ar. + T.) Tasalanmak, kaygılanmak, üzülmek.  
ğ. 414 (çekmeyessin...gâm).

**gâm yé-:** (< Ar. + T.) Dertlenmek, kederlenmek, tasalanmak.  
ğ. 18 (yéme gâm).

**Ġanî:** (< Ar. ġ-n-) “Hiçbir şeye ve hiçbir kimseye muhtaç olmayan, kullarının bütün ihtiyaçlarını karşılayan mutlak zengin” anlamında esmâ-i hüsnâdandır.  
Ġ. 427.

**ġarâiyib:** ([ġarâ'ib] < Ar. ġ-r-b-t) Şaşılacak tuhaf şeyler, garibeler.  
ġ. 70.

**ġarb:** (< Ar. ġ-r-b) Dört ana yönden güneşin battığı yön, batı.  
ġ. +dur 230.

**ġarîb:** (< Ar. ġ-r-b-t) Şaşırtıcı, değişik, acayip.  
ġ. 344.

**ġarķ:** (< Ar. ġ-r-ķ) Bir şeye aşırı derecede dolmuş olmak, bir şeye batmış, boğulmuş hâlde bulunmak.  
ġ. 258, 389.

**ġarķ ol-:** (< Ar. + T.) Gömülmek, batmak; boğulmak.  
ġ. -ur 258, 389.

**ġaybet:** (< Ar. ġ-y-b-t) Bir kimsenin arkasından aleyhinde bulunma, duyacağı zaman üzüleceği bir sözü arkasından söyleme, çekiştirme.  
ġ. 30.

**ġâyet:** (< Ar. ġ-<sup>2</sup>-y-t) Son, nihayet, encam.  
ġ. +i K. 1:5.

**ġâyib:** ([ġâ'ib] < Ar. ġ-y-b) 1. Göz önünde olmayan, hazır bulunmayan (şey). 2. Gözle görülmeyen manevî âlem, gayp âlemi.  
ġ. 274, K. 2:9.

**ġayrı:** (< Ar. ġ-y-r + T.) Başka.  
ġ. 114.

**ġazâ:** (< Ar. ġ-z-v) İslâm dini uğruna yapılan savaş, cihat.  
ġ. 34.

**ġéce:** ({ġéce} < T.) Güneş battıktan sonra başlayan ve gün ağarınca kadar süren karanlık zaman.  
g. 62, 66, 97, 114, 202, 239, 266, 301, 310.1.  
g. +den 260.  
g. +ler 147.

**ġeç-:** ({ġeç-} < T.) 1. [Bir yeri] İçinden yol almak suretiyle aşip geride bırakmak, boydan boya katetmek. 2. Belli bir zaman içinde var olmak, görünüp kaybolmak, kendini göstermek, gelip geçmek. 3. Girmek, gelmek. 4. Son bulmak, hükmü ve etkisi kalmamak, ortadan kalkmak, 5. [Bir miktarı, bir sınır veya haddi] Aşip ilerisine gitmek. 6. Sayılmak, kabul edilmek. 7. Vazgeçmek.  
g. 129.  
g. -dük 129 (gecdüg).  
g. -düm K. 4:3.  
g. -elüm K. 3:23.  
g. -er 176, 342, 342, 378, 404, 410.  
g. -er-idüñ K. 4:9.  
g. -miş 175.

**ġéç-:** ({ġéç-} < T.) Bkz. ġeç-.  
g. -mişdür 166.

**ġeçür-:** (< T.) 1. Yaşamak, yaşayıp tüketmek. 2. [Belli bir süreyi] Aşip ilerisine gitmek.  
g. -miş 278.  
g. -mişler 355.  
g. -se 88.  
g. -ürler 272.

**ġédiş:** (< T.) Gitmek işi, gitme, azîmet.  
g. -de 391.

**gel-:** (< T.) 1. [Bir şey veya kimse] Konuşana göre uzak bir yerden daha yakın bir yere doğru yol almak, bir mesafe katedip uzak bir yerden daha yakın bir yere varmak. 2. Bulunduğu yerden veya şeyden ayrılıp geri dönmek, avdet etmek. 3. Hadi. 4. Katılmak, girmek, iştirak veya intisap etmek. 5. Hissedilmek, kavranmak, ... gibi anlaşılmaq. 6. Ulaşmak, vâsıl olmak.  
g. 53, 222.4, 229.11, 413.  
g. -di 233.  
g. -düğü 380.  
g. -dük 59, 383, 395, 403 (geldüg).  
g. -en K. 3:3, 4:8.  
g. -eyin 308.  
g. -icek 280.  
g. -incegez 116.  
g. -mez 342, 405.  
g. -miş 137.  
[g. -sün] 4.  
g. -üben 370.  
g. -ün 157.1, K. 2:13.  
g. -ür 285, 367, K. 1:4, 1:7, 1:10, 2:10.

**gelin-:** (< T.) Gelmek işi yapılmak.  
g. -ür 405.

**gén:** (< T.) Geniş.  
g. 47.  
g. +dür 352.

**gendü:** (< T.) Kişinin öz varlığı, zâtı.  
g. 263.

**géne:** (< T.) Yine, tekrar.  
g. 284, 381.

**ger:** (< F.) 1. Eğer edatının nazımında kullanılan şekli. 2. Tekrar edilerek kullanıldığında “ister ... ister, gerek ... gerek” anlamına gelir.  
g. 254, 376, 376, 420.

**gérçek:** (< T.) Velî, evliyâ, ârif, ermiş.  
g. +ler K. 3:4.

**gerçi:** (< F.) [Şart anlamı taşıyan cümlelerde] Her ne kadar, vakıa.  
g. 42.

**gerek:** (< T.) 1. Herhangi bir şeyin yapılabilmesi veya olabilmesi için şart olan (şey), lâzım. 2. Varlığına ihtiyaç duyulan, yapılması, edinilmesi icap eden (şey)  
g. 21 (gereg), 416, 422, K. 4:10 (gereg).  
g. +dür 222.4, 229.11, 412.  
g. +mez 422.  
g. +se 351.

**géri:** (< T.) Arkaya doğru. Bkz. **gérü.**  
g. 46.

**géri dönder-:** (< T. + T.) Geldiği yere geri gitmesini sağlamak.  
g. 46.

**gérü:** (< T.) 1. [Bir yerin veya şeyin ön kabul edilen kısmına göre] Arkada bulunan taraf, arka taraf. 2. Tekrar, yine, bir daha. Bkz. **géri.**  
g. 4, 57, 64, 120, 123, 287, 308, 377, 380.

**gérü dön-:** (< T. + T.) Geldiği yere gitmek.  
g. 120 (gérü dönerler).

**gét-:** (< T.) 1. [Devamlı veya geçici bir süre kalmak üzere] Bulunduğu yerden ayrılmak. 2. [Belli bir maksat için] Bir yerde bulunmak. 3. [Bir kimse] Konuşana göre yakın bir yerden daha uzak bir yere doğru hareket etmek, bir mesafe katedip yakın bir yerden daha uzak bir yere varmak. 4. Ölmek.

- g. 17.  
g. -di 67, 162.6, 380.  
g. -düklerümüz 396.  
g. -e 431 (géde).  
g. -elüm 53 (gédelüm).  
g. -enleri 340 (gédenleri).  
g. -er 292, K. 1:6 (géder).  
g. -erem K. 4:13, 4:13, 4:13 (géderem).  
g. -erler 287, 303 (géderler).  
g. -ermiş 125 (gédermiş).  
g. -evüz 382 (gédevüz).  
g. -eyim 69 (gédeyim).  
g. -gil 317, 331, 408.  
g. -ibdür 90, 339 (gédibdür).  
g. -me K. 3:26.  
g. -megi 64.  
g. -meg-idi 65.  
g. -mek 93.  
g. -meyelüm K. 4:12.  
g. -miş 126, 263, 370.  
g. -señ 21.  
g. -üb 136, 156 (gédüb).  
g. -ün 403 (gédün).
- getür-:** (< T.) 1. [Daha uzak bir yerden] Bulunulan yere gelmesini sağlamak, gelmesine sebep olmak, iletmek, nakletmek. 2. [Yardımcı fiil olarak] ...etmesini sağlamak, ...durumuna gelmesine sebep olmak. 3. [Şalavât, şehâdet kelimeleriyle birlikte] Vermek, ilgili kelimeleri söylemek.  
g. -gil 25.  
g. -ibilem 3.  
g. -memişler 367.  
g. -ürler K. 1:8.
- gey:** (< T.) 1. İyice, hakkıyla. 2. Uygun, münasip, layık. 3. Çok, gayet, pek çok.  
g. 22, 73, 103, 122, 166, 187, 351, 417.
- géy-:** (< T.) Bir giyeceği bedenine geçirmek.
- g. -üb 217.3.
- gez:** (< T.) Defa, kere, kez.  
g. K. 2:7.
- ğnâ:** (< Ar. ğ-n-) Zenginlik.  
ğ. +dur 190.  
ğ. +ya 30.
- ğyās:** (< Ar. ğ-y-ş) Yardımcı.  
ğ. 430.
- gibi:** (< T.) 1. Benzerlik bildirir, benzer, benzeyen. 2. İsim-fiillerden sonra geldiğinde cümleye değişik anlamlar katar, zarf niteliğinde kelime öbekleri yapar: aynen, aynı şekilde, nasıl idiye öyle; farazi bir karşılaştırmayı gösterir, sanki, ...imiş gibi.  
g. 66, 216.2, 252, K. 2:5, 4:16.  
g. +yem 347.
- gir-:** (< T.) 1. [Dışarıdan içeriye] Geçmek, (içeriye) varmak, dâhil olmak, duhul etmek. 2. [Yol kelimesiyle birlikte] Seyahate başlamak, bir yerden bir yere gitmek için yola çıkmak. 3. Erişmek, ulaşmak. 4. [Bir şey bir şeyin içine] Sığmak.  
g. 91, 122, K. 3:2.  
g. -di 199, 239, 328.7, 371.  
g. -dük 59, 235 (girdüg), 383.  
g. -düm 236, K. 3:17, 4:4.  
g. -gil 133, 177, 178, 318.  
g. -icek 353.  
g. -ince 49, 171, 174.  
g. -mege 281.  
g. -ürler K. 1:9.
- gireh:** ([giriş] < F.) Dügüm.  
g. K. 3:5, 3:5.
- giryân:** (< F.) Ağlayan, ağlayıcı.  
g. +am 425.
- ğşi:** (< T. ?) İnsan, kimse, şahıs, kişi.  
g. 78, 88, 99, 140, 155, 160.4.

- 173, 205, 335, 337, 389, 431,  
K. 3:1.  
g. +de 169, 264.  
g. +nün 322.1.  
g. +ye 329.8, 410, 412.  
g. +yi 128.
- gizle-:** (< T.) Başkalarının  
göremeyeceği bir yere koymak,  
saklamak.  
g. -ye K. 2:11.  
g. -mişdüm 400.
- göç-:** ({göç-} < T.) Bulunduğu yerden  
ayrılıp yerleşmek üzere başka  
yere gitmek, göç etmek, hicret  
etmek.  
g. 296.  
g. -di 380.  
g. -üben 309.
- gök:** (< T.) Yeryüzünün üstünü  
kaplayan kubbe biçimindeki  
mavi boşluk, sema, asuman;  
bütün gök cisimlerini içine alan  
sonsuz boşluk, feza.  
g. +de K. 2:4.  
g. +e 126, K. 4:16 (göge).
- gölge:** (< T.) Işığın geçmesine engel  
olan bir cismin ışıklı yer  
üzerinde meydana getirdiği  
karartı, şâye.  
g. +si 307.
- gölgeli:** (< T.) Gölgesi olan.  
g. 151.
- gönder-:** (< T.) 1. [Belli bir yere, belli  
bir işi yapmak üzere] Gitmesini  
sağlamak, bir görevle yollamak.  
2. Bir araçla ulaştırmak,  
yollamak.  
g. 46.  
g. -ür 282.
- gönül:** (< T.) İman, sevgi ve nefretin,  
iyi ve kötü bütün duyguların  
kaynağı olduğu kabul edilen  
kalbin manevî yönü, yürek.  
g. 134.  
g. +de 419.  
g. +den 240.  
g. +i 247, 322.1 (gönli).  
g. +lerdeki 348.  
g. +lere K. 4:7.  
g. +üm 13, 40, 423, K. 4:11  
(gönlüm).  
g. +üme 220.2, K. 4:9  
(gönlüme).  
g. +ümün 11 (gönlümün).  
g. +ümüz 221.3 (gönlümüz).  
g. +ün 408 (gönlün).
- gönül-:** (< T.) Yönelmek, teveccüh  
etmek, istikamet almak, yüzünü  
döndürmek.  
g. -dük 54, 395.  
g. -düm 5.
- gönül bağla-:** (< T. + T.) İçten sevmek,  
ilgi duymak, bir kimseye  
veya şeye severek bağlanmak,  
kendini adamak.  
g. 408 (gönlün...bağla).
- gör-:** (< T.) 1. [Gözle ve ışık  
yardımıyla] Bir nesne veya  
kimsenin varlığını algılamak,  
hissetmek. 2. Şahit olmak,  
müşahade etmek. 3. Karşılıklı  
gelip konuşmak, görüşmek.  
4. Gezmek, gezip dolaşmak.  
5. Ziyaret etmek. 6. ...olarak  
kabul etmek, şöyle veya böyle  
değerlendirmek.  
g. 86, 184, 218.4, 319, 366, K.  
3:13.  
g. -di 215.1, 236.  
g. -dügüm 109.  
g. -dügümü 358.  
g. -dük 156, 320, 381, 386.  
g. -dükde 172.  
g. -düm 65, 105, 203, K. 4:4.  
g. -dün 399.  
g. -e K. 3:14.  
g. -ecek 369.  
g. -e-durur K. 4:1.

g. -em 57.  
 g. -en 68, 155, 169.  
 g. -enûn 104.  
 g. -esi K. 4:10.  
 g. -esin 153, 155, 283, 354,  
 356, 362.  
 g. -e-*turur* 347.  
 g. -eyim 9.  
 g. -eyin K. 4:17.  
 g. -gil 178, 323.2.  
 g. -icegez 81, K. 1:10.  
 g. -icek 74 (göricceg), 219.1,  
 322.1 (göricceg).  
 g. -ince 64, 171.  
 g. -incek 231, 258.  
 g. -medüm 168.  
 g. -mek 290.  
 g. -meyince 393.  
 g. -se 173.  
 g. -üb 135, 286.  
 g. -üben 373, 384.  
 g. -üñ K. 2:13.  
 g. -ürler K. 1:9.  
 g. -ürsin 340.

**görin-:** (< T.) 1. Görülür hâlde olmak, görülebilecek durum veya nitelikte olmak. 2. Kendini göstermek, ortaya çıkmak, gözükmek, zuhur etmek. Bkz.

**görün-**

g. -e 148.  
 g. -ür 133, 255.

**görüş-:** (< T.) Karşı karşıya gelip konuşmak, birbirini görmek.  
 g. -dük 397.

**görklü:** (< T.) Güzel, mübarek, mukaddes.  
 g. 2, 191, 218.4.

**görklü ev:** (< T. + T.) Kâbe.  
 g. 2 (görklü evüñe).

**görün-:** (< T.) Bkz. **görin-**.  
 g. -mez 329.8.

**göster-:** (< T.) Göz önüne sermek, başkalarının gözleri önüne koymak, açıkça ortaya koymak.  
 g. 10, 285, 426.

**götür-:** (< T.) 1. Beraberinde bulundurmak, onunla beraber gitmek. 2. Yukarı kaldırmak.  
 g. 374.  
 g. -igör 23.

**göz:** (< T.) 1. İnsanda ve hayvanda görme organı. 2. Bakış.  
 g. 62, K. 4:10.  
 g. +dür 322.1.  
 g. +inden K. 2:12.  
 g. +ler 311.2.  
 g. +üm 64, 236.  
 g. +ümden 237.  
 g. +ümüz 215.1, K. 4:6.  
 g. +üñ 18.  
 g. +üñden 227.9.  
 g. +üñi 411.

**göz dik-:** (< T. + T.) Bir şeye sürekli ve dikkatlice bakmak.  
 g. -se 62.

**gözel:** (< T.) Göze hoş gelen, görülmesi insana zevk veren, güzel.  
 g. 387.

**gözet-:** (< T.) Göz önünde tutmak, önem vermek, nazar-ı itibara almak, riayet etmek.  
 g. -gil 408.

**gözünü aç-:** (< T. + T.) Dikkatli olmak, dikkat etmek, dikkat kesilmek, farkında olmaya çabalamak.  
 g. 18 (gözünü ac), 411 (gözünü ac).

**Ğufrân:** (< Ar. ġ-f-r<sup>2</sup>-n) Bağışlayıcı olan, affeden Allah.  
 Ğ. 224.6.

**gür:** (< F.) Mezar, kabir.  
 g. 184.

**ğurbet:** (< Ar. ğ-r-b-t) Yabancı memleket, yad el.  
ğ. 59.

**ğuşşa:** (< Ar. ğ-ş-ş) Gam, keder, hüznün, tasa.  
ğ. 414.  
ğ. +muzdan 429.  
ğ. +sın 159.3.

**ğuşşa çek-:** (< Ar. + T.) Tasalanmak, kaygılanmak, üzülmek.  
ğ. 414 (çekmeyessin ğuşşa).

**ğuşşa yéme-:** (< Ar. + T.) Üzülmemek, tasalanmamak, kederlenmemek.  
ğ. 159.3 (ğuşşasın yémedi).

**ğüş:** (< F.) Kulak.  
g. 24.

**ğüş tüt-:** (< F. + T.) Bkz. **kulak dut-**.  
g. 24 (tütarsaın ... ğüş).

**güci yét-:** (< T. + T.) Eldeki imkânlarla altından kalkabilmek, üstesinden gelebilmek.  
g. 31 (gücün yéterse), 194, (gücün yétse), 203 (gücüm yétse), 222.4 (güci yéten), 317 (gücün yéter-ise), 331 (gücün yétse), 403 (gücünüz yétse).

**güç:** (< T.) Vücuttaki iş yapabilme, faal olabilme kuvveti, derman, takat, mecal, enerji.  
g. +i 222.4 (güci).  
g. +üm 203 (gücüm).  
g. +ün 31, 194, 317, 331 (gücün).  
g. +ünüz 403 (gücünüz).

**güç:** (< T.) Yapılması, başa çıkılması zor olan, emek isteyen, zor, müşkül, çetin.  
g. +dür 335 (gücdür).

**gül:** (< F.) Gül ağacının güzel kokulu, pek çok çeşidi bulunan makbul çiçeği.  
g. 216.2.

**gülzâr:** (< F.) Güllük, gül bahçesi.  
g. 163.7.

**gümüş:** (< T.) Tabiatta altın, bakır, bazen platinle birlikte bulunan, altından sonra en kolay dövülüp haddelenebilen, ısı ve elektriği en iyi ileten, ziynet ve kıymetli süs eşyası imaline yarayan, kendine has beyaz renkte olan metal element, gümüş ve bu elementten yapılmış (şey).  
g. 205.  
g. +den 203, 252, 326.5.  
g. +dendür 349.

**gün:** (< T.) 1. Güneş. 2. Dünyanın kendi yörüngesi etrafında bir defa dönmesinden ibaret 24 saatlik zaman parçası. 3. Güneşin doğuşu ile batışı arasındaki zaman parçası, gündüz. 4. Zaman, vakit.  
g. 121, 214, 215.1, 232, 233, 279, 373, 380, 386, 390, 395, 395, K. 2:3.  
g. +ce 405.  
g. +de 212, 309, 394, K. 4:8.  
g. +i K. 3:24, 3:24.

**günâh:** (< F. < Ar.) Allah'ın emirlerine aykırı davranış.  
g. +ı 7, 417.  
g. +ın 418.  
g. +laruñı 432.  
g. +um 13.  
g. +uñ K. 4:6.

**günâh işle-:** (< F. < Ar. + T.) Günah sayılan davranışta bulunmak.  
g. 7 (günâhı işler olur).

**günâhlu:** (< F. < Ar. + T.) Günah işlemiş (kimse).  
g. 47.

**gündüz:** (< T.) Güneşin doğuşu ile batışı arasındaki aydınlık zaman, gün.  
g. 62, 66, 239, 266, 310.1.



**güneh:** (< F.) Bkz. **günâh.**

g. +lerüm 6.

g. +lerümi 12.

**günehkâr:** (< F.) Günah işleyen, günah işlemiş (kimse).

g. +am 12.

**güneş:** (< T.) Dünya ve diğer gezegenlerin etrafında döndüğü, bunlara ısı, ışık ve hayatın devamı için gerekli enerjiyi veren gök cisminin adı, dünyaya en yakın yıldız, şems. g. 251.

**gün toğuşı:** (< T. + T.) Dört ana yönden güneşin doğduğu taraf, doğu, şark. g. 121.

**güneş toğuşı:** (< T. + T.) Bkz. **gün toğuşı.**

g. +nadur 251.

**gürüh:** (< F.) Topluluk, cemaat, bölük. g. K. 1:10, 1:10.

**gürz:** (< F.) Ateşli silahların icadından önce savaş âleti olarak kullanılan, demir, tunç, bakır veya pirinçten ağır topuz, şeşper. g. +e K. 3:9.

**güzide:** (< F.) Seçkin, seçilmiş, mümtaz. g. 14.

## H

**haber:** (< Ar. h-b-r) Olmuş veya olmakta bulunan bir şeye dair orada olmayanlara erişen bilgi, ondan ona nakledilen söz. h. 117, 295, K. 1:11. h. +üñ K. 4:17.

**haber vér-:** (< Ar. + T.) Bir şeyi bildirmek, bir şey hakkında bilgi vermek.

h. -di 117.

h. -ür 295.

**habîb:** (< Ar. h-b-b) Sevilen kimse, sevgili, dost; Hz. Muhammed. h. +i 11, 312. h. +ine K. 1:4, 1:14. h. +üñdür 8.

**hacc:** (< Ar. h-c-c) İslâm dininde şer'an zengin sayılan her Müslümanın ömründe bir defa Kurban Bayramı günlerinde belli usullere göre Kâbe'yi ziyaret etmesi şeklindeki farz ibadet. h. 32, 34. h. +a 31, 53. h. +uñ 398.

**hâcc:** (< Ar. h-c-c) Hacı. h. +ı K. 2:2 (hâcı).

**hacer:** (< Ar. h-c-r) 1. Taş. 2. Hacerü'l-Esved. H. 238, 256. H. +de 271.

**Hacerü'l-Esved:** (< Ar. h-c-r + Ar. s-v-d) Siyah taş; Kâbe'nin doğu köşesinde bulunan, tavaf sırasında hacıların her dönüşte selamladıkları siyah parlak taş. H. 256. H. +e 238.

**hâcet:** (< Ar. h-c-t) Allah'tan yerine getirilmesi, gerçekleştirilmesi istenen dilek. h. 382, K. 4:5.

**hâcet dile-:** (< Ar. + T.) İstekte bulunmak. h. -yüb 382, K. 4:5.

**hâcı:** (< Ar. h-c) Hac farızasını yerine getiren, hacca giden kimse. h. 86. h. +lar-ıla K. 4:2.

**had:** (< Ar. h-d) Sınır. h. +den 6, 417.

**hadden aş-:** (< Ar. + T.) Ölçüyü kaçırmak, aşırı gitmek, çok fazla olmak.  
h. 6 (hadden aşubdur), 417 (hadden aşı).

**Hakk:** (Hakk < Ar. h-k) 1. Doğru, gerçek. 2. Allah, Cenabıhak, Tanrı, Huda.  
H. 18, 28, 35, 37, 158.2, 222.4, 234, 378, 409, 423, K. 1:14, 2:3, 2:11.  
H. +a 191, 215.1 (Hakk'a), 236 (Hakk'a), 238, 302 (Hakk'a), 303, 408 (Hakk'a), K. 1:9.  
H. +dan 418.  
h. +dur 323.2.  
H. +ıla 125 (Hakk-ıla).  
H. +uñ 53, 345, 387, 389, K. 2:13.

**Hakk evi:** (< Ar. + T.) Kâbe. Bkz. **Allâh evi**, **Taîrı evi**.  
H. 37.

**hakınca:** (< Ar. + T.) Gereğince, iyice, hakkıyla.  
h. 400.

**hakîr:** (< Ar. h-k-r-t) Değersiz, itibarsız.  
h. 417.  
h. +em 427.

**hâl:** (< Ar. h-l) Bir şeyin içinde bulunduğu şartların ve niteliklerin bütünü, durum.  
h. +i 405.  
h. +in 291.

**halâyık:** ([hala'ik] < Ar. h-l-k) Yaratılmışlar, insanlar, kullar.  
h. K. 1:13.  
h. +lar K. 2:11.  
h. +laruñ K. 2:4.  
h. +uñ K. 2:12 (halâyıguñ).

**Halil:** (< Ar. h-l-t) Sadık ve gerçek dost. Bkz. **Halilullâh**.

H. B1b [Başlık], B12a [Başlık].  
H. +e 157.1.  
h. +i 164.8  
h. +üm 158.2

**Halilullâh:** (< Ar. h-l-t + Ar. 'l-l-h) 1. Allah'ın dostu anlamında Hz. İbrahim için kullanılır. 2. Filistin'de, Hz. İbrahim'in ve diğer bazı peygamberler ile eşlerinin kabirlerinin bulunduğu tarihi şehir. Bkz. **Halil**.  
H. 157.1, 158.2, 159.3, 160.4, 161.5, 162.6, 163.7, 164.8, 165.9, S144a [Başlık], 166, 180.  
H. +a 156, 177.  
H. +ı 178.

**halk:** (< Ar. h-l-k) Bir milleti meydana getiren insan topluluğu.  
h. 19.  
h. +ı 413.

**halka:** (< Ar. h-l-k-) Bir yere tutunmak veya bir şeyi bir yere tutturmak için kullanılan maden çember.  
h. 252, 253.

**halvat:** (< Ar. h-l-v-t) İçinde hiç kimsenin bulunmadığı تنها ve kapalı yer.  
h. +ında 295.

**hamur:** (< Ar. h-m-y-r) Sıvı ile katı arası yumuşak madde ve bu kıvamdaki herhangi bir karışım.  
h. +dan K. 3:7.

**Hamza:** (< Ar.) Hz. Muhammed'in amcası.  
H. 365, K. 3:9.

**hân:** (< F.) Şehirlerde, kasabalarda veya yolların geçit yerlerinde yolcuların konaklaması, kendilerinin ve hayvanlarının geceleme için yapılmış bina.  
h. 390.

- Ḥanbelî:** (< Ar.) İmam Ahmed b. Hanbel'in mezhebine mensup kimse.  
Ḥ. 271.
- Ḥanîfî:** (< Ar.) İmam-ı Âzam Ebû Hanîfe'nin mezhebine mensup kimse.  
Ḥ. 269.
- Ḥannân:** (< Ar. ḥ-n-<sup>2</sup>-n) "Çok merhametli, çok acıyan" anlamında Allah'ın sıfatlarından.  
Ḥ. K. 2:5.
- ḥarâm:** (< Ar. ḥ-r-<sup>2</sup>-m) Dinin kesin bir delille yasakladığı, işlenmesi azabı, inkar edilmesi küfrü gerektiren (şey, hareket veya davranış).  
ḥ. 29, 226.8.  
ḥ. +dan 412.
- ḥarâm yé-:** (< Ar. + T.) Kullandığı para, yiyip içtiği şeyler kendisinin hakkı olmamak, hakkı olmayan para ile geçinmek.  
ḥ. -mek 29.
- ḥarc:** (< Ar. ḥ-r-c) Bir iş için harcanan para, masraf.  
ḥ. 77, 111, 334.
- Ḥarem:** (< Ar. ḥ-r-m-<sup>2</sup>-n) 1. Herkesin girmesine izin verilmeyen, saygı gösterilmesi gereken yer. 2. Kudüs'te, Kubbetü's-Sahre'nin de içinde yer aldığı alan. 3. Halîlürrahmân'da, Hz. İbrahim'in ve diğer bazı peygamberler ile eşlerinin de mezarlarının bulunduğu alan. 4. Mekke'de, Kâbe'nin de içinde bulunduğu alan. 5. Medine'de, Hz. Muhammed'in kabrinin de içinde bulunduğu alan.  
Ḥ. B1b [Başlık], B1b [Başlık], 139, 149, 151, 169, 171, 176, 248, 273, 302.  
Ḥ. +de 358, K. 4:11.  
Ḥ. +den 124, 130, 208, 274, 358.  
Ḥ. +dür 141, 316.  
Ḥ. +e 170, 236, K. 4:4.  
Ḥ. +ün 242, 244, 246, 250, 317, 331, 333.
- ḥaş:** (< Ar. ḥ-ş-v-ş) Seçkin, temayüz etmiş (kimse veya şey).  
ḥ. 187, 187, 328.7, 351, 351, 364, K. 1:12.
- Ḥasan:** (< Ar.) Hz. Muhammed'in torunu, Hz. Fâtıma ile Hz. Ali'nin büyük oğlu.  
Ḥ. +ıla 361.
- ḥasbiyallâh:** (< Ar. + Ar.) "Bana Allah yeter" anlamına gelen söz.  
ḥ. 162.6.
- ḥasret:** (< Ar. ḥ-s-r-t) Ayrı kalınan veya elden kaçırılan bir şeye karşı duyulan istek, tekrar görme ve kavuşma arzusu, özleyiş, özlem.  
ḥ. +i K. 1:11.  
ḥ. +idür 311.2.
- ḥâşü'l-ḥaş:** (< Ar. + Ar.) 1. En seçkin, en has, en âlâ, haslar hası. 2. En kıymetli kumaşlar hakkında kullanılan tabir.  
ḥ. 187, 351.
- ḥaste:** (< F.) [Mecazen] Dertli, sıkıntılı, dermana muhtaç.  
ḥ. 11, 312.
- ḥâşe:** (< Ar. ḥ-<sup>2</sup>-ş-<sup>2</sup>) "Asla, katiyyen, hiçbir şekilde" anlamına gelen ve bir kimsenin kabul etmediği bir durum karşısında söylediği reddetme sözü.  
ḥ. 50.
- ḥaşmet:** (< Ar. ḥ-ş-m-t) İnsanda büyüklük duygusu uyandıran

etkili görünüş, debdebe, heybet.  
h. +iyçün 14.

**hātā:** (< Ar. h-ṭ-ʿ) Aslına uygun olmayan, doğru olmayan şey, yanlış, yanlışlık.  
h. +dur 388.

**hāṭır:** (< Ar. h-ʿ-ṭ-r) Gönül, duygu, his.  
h. +um 398 (hāṭrum).

**hāṭır sor-:** (< Ar. + T.) Nezaket gereği “Nasılsınız, iyi misiniz?” gibi sözlerle bir kimsenin hâlini ve sağlık durumunu sormak.  
h. -ar 398 (hāṭrum sorar).

**hātm:** (< Ar. h-t-m) Bitirme, sona erdirmeye, tamamlama.  
h. 211.

**hātūn:** (< F. < Soğd.) Eş, karı, zevce.  
h. +ı 185, 190, 193.

**hayāl:** (< Ar. h-y-ʿ-l) 1. Bir nesnenin zihinde canlanan, biçimlenen sureti. 2. Düşünce.  
h. 215.1.  
h. +ümden K. 4:9.

**hayālinden geçür-:** (< Ar. + T.) Olmasını istemek, düşünmek.  
h. K. 4:9 (hayālümünden geçür-idün).

**hayf:** (< Ar. h-y-f) Eyvah, yazık, heyhat.  
h. 195, 420.

**haylî:** (< F.) Oldukça fazla, çokça, epey.  
h. 369.

**hayr:** (< Ar. h-y-r) Her durumda ve şartta herkesin katında iyi ve makbul olan hâl ve iş.  
h. 54.

**hayrân:** (< Ar. h-y-r-t) Bir kimse veya bir şey karşısında hayranlık

duyan, onu çok beğenen, çok takdir eden; şaşkın, şaşırıp kalmış kimse.  
h. 229.11, K. 1:10, 4:8.

**hayvân:** (< Ar. h-y-v-ʿ-2-n) Hareket edip yer değiştirebilme ve hissetme yeteneği olan canlı yaratık.  
h. +ıla 19.

**Hayy:** (< Ar. h-y-ʿ-t) “Bütün varlıkların hayat kaynağı, ebedî ve hakikî hayat sahibi” anlamında esmâ-i hüsnâdandır.  
H. 219.1.

**hâzır:** (< Ar. h-z-v-r) Bir işi yapmak için gerekli her türlü şeyini tamamlamış olan.  
h. 274.

**hâzrat:** (< Ar. h-z-v-r) 1. [Bilhassa Allah için] Kat, huzur, nezd. 2. Bir büyük zâttan bahsedilirken isim yerine kullanılır. 3. Allah.  
h. K. 2:1, 2:13.  
H. +a K. 1:13.  
h. +ında 409.  
h. +uñdan 3.  
h. +uña 12.

**héc:** ({héc} hîç < F.) Olumsuz cümlelerde ve soru cümlelerinde anlamı kuvvetlendirir, katiyen, asla.  
h. 95, 146, K. 3:21.

**helâl:** (< Ar. h-l-ʿ-l) Dinin yasaklamadığı (şey).  
h. 30.

**hele:** (< T.) 1. Bir kimse veya şey diğer kimse veya şeylerin içinde ayrıca belirtilmek istendiği zaman bunu ifade eden kelimenin başına veya sonuna getirilir, özellikle, bilhassa, her şeyden önce. 2. Nihayet, sonunda.  
h. 214, 273, 340, 376, 386, 403.

- hem:** (< F.) Kullanıldığı cümleye “üstelik, bir de, şu da var ki, zaten” manaları katarak anlamı kuvvetlendirir.  
h. 30, 33, 41, 43, 57, 65, 70, 89, 90, 99, 101, 115, 129, 169, 174, 189, 192, 199, 210, 213, 251, 257, 290, 296, 313, 365, 381, 382, 393, 396, 400, 414, 417, 419, K. 2:6.
- hemân:** (< F.) Ancak, sadece, yalnız.  
h. 255.
- hemîşe:** (< F.) Daima, her zaman.  
h. 226.8, 429.
- hep:** ({heb} < ?) Hiçbiri veya hiçbir kimse dışarıda kalmamak üzere, bütün.  
h. 148, 284.
- her:** (< F.) Tekil kelimelerin önüne getirilir ve o kelime için verilen hükmün aynı cinsten olan şeylerin hepsi için teker teker geçerli olduğunu gösterir, -nin hepsi, bütün, cümle.  
h. 29, 74, 97, 173, 202, 205, 227.9, 240, 260, 272, 277, 340, K. 1:1, 1:5, 1:5, 2:2.
- hergiz:** (< F.) Asla, katiyen, hiçbir vakit, hiçbir şekilde.  
h. 264.
- heves:** (< Ar. h-v-s) Gelip geçici arzu, devamlı olmayan istek.  
h. +den K. 3:23.
- heybet:** (< Ar. h-y-b-t) Bir şey karşısında hissedilen korku ile karışık saygı duygusu.  
h. 78.
- heybet al-:** (< Ar. + T.) Bir şey karşısında hayret etmek, şaşkırmak, etkilenmek.  
h. -ur 78.
- hezârân:** (< F.) Binlerce, binlerce kere.  
h. 236.

- Hızır:** (< Ar. h-z-r) Ölümsüzlük suyunu içtiği için ebedî hayata erdiğine, bereketi temsil ettiğine ve kul sıkıştığında imdadına yetiştiğine inanılan, bir görüşe göre peygamber, bir görüşe göre velî olan zat.  
H. K. 3:18.
- Hicâz:** (< Ar.) Arabistan yarımadasında Kızıldeniz'in doğu sahili boyunca uzanan ve Haremeyn ile mikât yerlerini içine alan coğrafi bölge.  
H. K. 1:11.
- hicret:** (< Ar. h-c-r-t) Bir yerden başka bir yere göç etme; miladî 622 yılında Hz. Muhammed'in Mekke'den Medine'ye göçü.  
h. 304.
- hidâyet:** (< Ar. h-d<sup>2</sup>-y-t) Doğru yolu gösterme, hakka sevk etme.  
h. 40.
- hikâyet:** (< Ar. h-k<sup>2</sup>-y<sup>2</sup>) 1. Bir olayı sırasıyla anlatma işi. 2. Sırasıyla ve etraflıca anlatılan olay.  
h. 20, 51, 399.
- himmət:** (< Ar. h-m-t) Yardım, ihsan.  
h. 56.
- hisâb:** (< Ar. h-s<sup>2</sup>-b) Alacaklı veya verecekli olma durumu.  
h. K. 1:13.
- hisâb vér-:** (< Ar. + T.) [Sorumlu olduğu bir husus hakkında] Açıklama yapmak.  
h. -ile K. 1:13.
- hizmet:** (< Ar. h-d-m-t) Bir kimsenin yapmakla sorumlu tutulduğu iş, kendisine verilen görev.  
h. +üñde 42.
- h'oca:** ([h'âce] < F.) Efendi.  
h. 301.  
h. +dur 254.

**h<sup>ı</sup>od:** (< F.) Kendi, bizzat, dahi. Bkz.

**h<sup>ı</sup>oz.**

h. 275, 404.

**h<sup>ı</sup>on:** ([h<sup>ı</sup>ān] < F.) 1. Sofra, yemek sinisi, yemek tepsisi. 2. Yemek, taam.

h. 282.

h. +ıdur 160.4.

h. +ında 165.9.

**h<sup>ı</sup>oş:** (< F.) Duyguları okşayan, zevk veren, beğenilen, güzel, iyi, latif.

h. 51, 85, 141, 174, 184, 289, 290, 384, K. 4:15.

h. +dur 329.8.

**h<sup>ı</sup>oşluk:** (< F. + T.) Hoş olma durumu.

h. +lar-ıla 58.

**h<sup>ı</sup>oz:** (< F.) Bkz. **h<sup>ı</sup>od.**

h. 377, 407, 410.

**h<sup>ı</sup>üb:** (< F.) Güzel.

h. 261.

**h<sup>ı</sup>ubb:** (< Ar. h-b) Sevgi, tutku.

h. 218.4.

**h<sup>ı</sup>ür:** (< Ar. h-v-r) Cennet kızı.

h. K. 2:6, 3:13.

**h<sup>ı</sup>ürî:** (< Ar. h-v-r + F.) Bkz. **h<sup>ı</sup>ür.**

h. +lerin 53.

**h<sup>ı</sup>urmâ:** (< F.) Bir çenekligiller sınıfından, boyu on beş ile otuz metre arasında değişebilen, gövdesi sütun gibi düz, büyük ve dilimli yapraklarından sepet ve hasır, liflerinden ip, usaresinden palmiye şarabı yapılan ve hurma denen meşhur meyveyi veren sıcak iklim ağacı.

h. 152, 371.

**h<sup>ı</sup>urmâlık:** (< F. + T.) Hurma ağacı yetişen yer, hurma ağaçları çok olan yer.

h. 375.

**h<sup>ı</sup>uşûşâ:** (< Ar. h-ş-v-ş) Bilhassa,

hasseten, özellikle.

h. 281.

**h<sup>ı</sup>uṭbe:** (< Ar. h-ṭ-b-) Cuma

namazından önce ve bayram namazlarından sonra hatibin minberde yaptığı dinî konuşma.

h. 338, 339.

**h<sup>ı</sup>üy:** (< F.) Yaratılıştan gelen tabiat, mizaç.

h. +ı K. 4:15.

**H<sup>ı</sup>uzâvendâ:** (< F.) Ey Allahım!

H. 1.

**H<sup>ı</sup>uzâyâ:** (< F.) Ey Allahım!

H. 8.

**h<sup>ı</sup>üccâc:** (< Ar. h-<sup>2</sup>-c) Hacılar.

h. 4, K. 1:10.

**h<sup>ı</sup>ükm:** (< Ar. h-k-m) Emir, buyruk.

h. +ini 17.

**h<sup>ı</sup>üner:** (< F.) 1. Bir işte gösterilen

ustalık, beceriklilik, maharet.

2. Bir şeyi iyi bilmekten, iyi yapabilmekten gelen üstün hâl, marifet.

h. 225.7, 341.

**h<sup>ı</sup>üner-mend:** (< F.) Hünerli, hüner sahibi.

h. 341.

**h<sup>ı</sup>ürmet:** (< Ar. h-r-m-t) Bir şeye veya

bir kimseye değer vermekten ileri gelen ölçülü davranma hissi, çekinme ile karışık bir sevginin verdiği dikkat ve itina gösterme duygusu, saygı.

h. +ine 418.

h. +iyçün 10, 14, 423.

**h<sup>ı</sup>ürmetlü:** (< Ar. h-r-m-t + T.) Saygın.

h. 234.

**I**

**ilan:** (< T.) Omurgalı hayvanlardan, bacakları olmayan, üzeri pullarla kaplı, çatal dilli, büyük bir kısmı zehirli olan, uzun sürüngen hayvan, yılan.  
1. K. 3:6.

**ır-:** (< T.) 1. Ayırmak, cüda kılmak. 2. Ayrılmak, geçmek, uzaklaşmak.  
1. -amazlar 265.  
1. -masun 140.

**'İrâk:** (< Ar.) Suriye vilayetine, Kerek'e bağlı Irak bölgesi.  
'İ. +1 392.

**irak:** (< T.) 1. Uzak. 2. Uzaklık.  
1. K. 3:16.  
1. +1 124 (ırağı).  
1. +dur 369.

**ırmak:** (< T.) Doğrudan doğruya denize dökülen büyük akarsu.  
1. 388.

**ışmarla-:** (< T.) Birinin veya bir şeyin korumasını yahut bakılmasını birine bırakmak, emanet etmek, tevdi etmek.  
1. -dum 43.

**ışra:** (< T.) Öte.  
1. 343.

**ıssı:** (< T.) Sıcak.  
1. 2.  
1. +sına 223.5.

**İ**

**'ibâdet:** (< Ar. <sup>ç</sup>b-<sup>2</sup>-d-t) İnsanın tek tanrılı dinlerde Allah'a, diğer din ve inanışlarda ise inanıp bağlandığı kudrete kulluğunu göstermek üzere yaptığı hareketler, tapma, tapınma.  
'i. 341.  
'i. +den 15.  
'i. +dür 250.

**İblis:** (< Ar. < İbr.) Şeytan.  
İ. 39.

**İbni:** (< Ar. <sup>2</sup>b-n) Oğul.  
İ. 364.

**İbrâhîm:** (< Ar. < İbr.) Yahudilik, Hristiyanlık ve İslâm'ın ortak olarak kabul ettiği büyük peygamber.  
İ. 262.  
İ. +dür 158.2.

**İbrâhîm:** (< Ar. < İbr.) Hz. Muhammed'in oğlu.  
İ. +e 363.

**İbrâhîm Makâmı:** (< Ar. + Ar.) Kâbe'nin inşası sırasında Hz. İbrahim'in üzerine çıkıp duvar ördüğü ve üstünde insanları hacca davet ettiği kabul edilen taş veya üstü kubbeyele kapatıldığı yer.  
İ. 262.

**'ibret:** (< Ar. <sup>ç</sup>b-r-t) Bir olaydan çıkarılan göz açıcı, uyarıcı ders.  
'i. +ile 18.

**iç:** ({ic} < T.) 1. Bir şeyin kendi sınırları arasında kalan kısmı, dâhil. 2. Oyuk cisimlerin boşluğu veya boşluğa bakan cidârı.  
i. 261, 333.  
i. +i 77, 78, 149, 206, 242, 352, K. 1:2, 3:13.  
i. +ine 388, 390, 390.  
i. +leri K. 3:5.  
i. +inde 45, 61, 70, 81, 147, 180, 190, 207, 208, 302, 316, 352, 361, 372, K. 2:1.  
i. +indedür 86, 139, 346.

**iç-:** ({ic-} < T.) Bir sıvıyı ağza alıp yutmak.  
i. 359.  
i. -elüm K. 3:23.  
i. -en 264.  
i. -erler 150.

- içre:** (< T.) İçinde, arasında, -de.  
i. 26, 98, 151, 171, 176, 197, 273, 279, 360, 378.
- içerü:** (< T.) İçte kalan yer, iç kısım, iç taraf.  
i. 132, 353.
- içün:** (< T.) 1. Sebep bildirir; sebebiyle, -den ötürü, -den dolayı. 2. Amaç bildirir; maksadıyla, amacıyla, gâyesiyle.  
i. 18, 35, 223.5, 305, 407.
- ihrām:** (< Ar. ḥ-r-m) Hacceden Müslüman erkeklerin dikişsiz, beyaz bir peştamal ve omuza alınan bir havludan, kadınların ise bolca bir elbiseden ibaret olan ve kefeni andıran kıyafetleri.  
i. 217.3.  
i. +ıla 235.
- iḥṣā:** (< Ar. ḥ-ṣ-ʾ) Sayma.  
i. 108.
- iḥsān:** (< Ar. ḥ-s-n) Bağışlama, bağışta bulunma; kerem, lutuf.  
i. K. 1:2.
- iki:** (< T.) Birden sonra, üçten önce gelen sayının adı.  
i. 67, 98, 99, 170, 175, 183, 188, 207, 252, 253, 260, 260, 319, 324.3.  
i. +dür 86, 101, 176.  
i. +sinüñ 176, 188.
- ikişer:** (< T.) İki sayısının her birine iki tane anlamına gelen üleştirme şekli.  
i. 95.
- iki yüz:** (< T. + T.) Yüz doksan dokuzdan sonra, iki yüz birden önce gelen sayının adı.  
i. 101, 332.
- iki yüz elli tokuz:** (< T. + T. + T. + T.) İki yüz elli sekizden sonra, iki yüz altmıştan önce gelen sayının adı.  
i. +dur 202.
- İlāh:** (< Ar. ʾ-l-h) Allah, Tanrı.  
İ. +a 213.
- İlāhī:** (< Ar. ʾ-l-h-y) “Ey benim Allah’ım!” anlamında Allah’a hitap sözü.  
İ. 12, 47, 48, 58, 107, 239, 422, 424, 426, 428.
- iʿlām:** (< Ar. ʿ-l-m) Bildirme, anlatma.  
i. 368.
- illā:** (< Ar. ʾ-l-ʾ) Ne olursa olsun, muhakkak, mutlaka, ille.  
i. K. 4:11.
- imām:** (< Ar. ʾ-m-ʾ-m) 1. Cemaatle kılınan namazlarda en önde duran ve namaz kılınırken kendisine uyulan kimse. 2. İslām dininde görüş ve fikirleriyle bir mezhebe öncülük etmiş olan kimse.  
i. 118, 270, 271, 362.  
i. +ı 101.  
i. +lar 272.
- ʿimāme:** (< Ar. ʿ-m-ʾ-m-ʾ) Sarık.  
ʿi. K. 1:9.
- imāmet:** (< Ar. ʾ-m-ʾ-m) İmam olan kimsenin görevi, imamlık.  
i. +i K. 1:4.
- īmān:** (< Ar. ʾ-m-n) Allah’a kuvvetle inanma, dinî inanç.  
i. 419.  
i. +a 280.  
i. +ı 323.2.  
i. +la 431.  
i. +uñ 35.
- imdi:** (< T.) Şimdi.  
i. 51, 53, 56, 69, 143, 241, 329.8, 330.9, 347, 365, 413, K. 3:24.



**‘inâyet:** (< Ar. ‘-n-’-y-t) Lutuf, ihsan, iyilik.  
i. +i K. 1:1.

**ince:** (< T.) Kendi cinsinden olanlara göre kalınlığı az olan.  
i. K. 3:19.

**incit-:** (< T.) 1. Zarar vermek. 2. Gücendirmek.  
i. -mek 285 (incitmeg).  
i. -ürsin 36 (incidürsin).

**‘ind:** (< Ar. ‘-n-d) Yan, kat, nezd, huzur.  
i. S149a [Başlık].

**iñen:** (< T.) Çok, gayet, pek, ziyade.  
i. 94, 98, 146, 152, 249, 289, 417.

**inkâr:** (< Ar. n-k-r) Kabul ve tasdik etmeme, tanımama.  
i. 323.2.

**insân:** (< Ar. ’-n-s) İki ayaklı, iki elli, aklı ve konuşma yeteneği olan memeli canlı; bu türden olan canlı, birey, fert.  
i. 19.

**inşâ’ allâh:** (< Ar. ’-n + Ar. ş-’-’ + Ar. ’-l-l-h) “Eğer Allah isterse, Allah nasip ederse” anlamında dilek sözü.  
i. 155.

**‘İsâ:** (< Ar. < İbr.) *İncil*’in vahyedildiği peygamber.  
İ. 119, 126, K. 3:15, 3:16, 3:17, 3:22.

**İshâk:** (< Ar. < İbr.) Hz. İbrahim’in oğlu, Kur’ân-ı Kerim’de adı geçen peygamberlerden biri.  
İ. 189.

**İslâm:** (< Ar. s-l-’-m) Allah’ın Kur’ân ile vahyettiği ve esasları Hz. Muhammed tarafından bildirilen din, müslümanlık.

İ. 368.

**İsmâ‘îl:** (< Ar.) Hz. İbrahim’in oğlu, Kur’ân-ı Kerim’de adı geçen peygamber.  
İ. 257.

**iste-:** (< T.) 1. [Bir şeye karşı] İstek duymak, (o şeyi) arzulamak, arzu etmek. 2. [Bir şeyin yapılmasını veya kendine verilmesini] Dilemek, talep etmek. 3. Aramak, araştırmak.  
i. -r 10, 285, 314.  
i. -yüb 239, K. 2:12.  
i. -yügeldüm 427.

**iş:** (< T.) 1. Bir maksatla yapılan faaliyet, amel. 2. Nakış. 3. Üzerinde çalışılan veya bir çalışma sonucunda ortaya çıkan şey, eser, mahsul. 4. Günlük hayata dair her türlü faaliyet, meşguliyet.  
i. K. 3:1.  
i. +den 226.8, 252.  
i. +dür 83.  
i. +e 54.  
i. +i 37.  
i. +idür 63, 167<sup>a</sup>, 173, 187.

**işâret:** (< Ar. ş-v-r) 1. Bir şeyi, anlatılmak istenen bir manayı el, parmak, kaş, göz, baş ile gösterme. 2. Bir şeyin var olduğunu, meydana çıktığını gösteren belirti, alâmet, emâre. 3. Bir şey üzerine dikkati çekme, belli bir hususu belirtme, gösterme.  
i. 257, 286, 357.

**işbu:** (< T.) Bu, işte bu.  
i. 343.

**işle-:** (< T.) Yapmak, etmek.  
i. 37.  
i. -r 7.  
i. -ye K. 1:14.

**izzet:** (< Ar. ʿ-z-t) Hürmet, saygı, ikram.  
 ʿi. 92.

## K

**ķaba:** (< T.) Yüksek.  
 ķ. 151.

**Kaʿbe:** (< Ar. k-ʿ-b) 1. Bütün Müslümanların kiblesi ve ziyaret yeri olan Mekke şehrindeki mukaddes bina, Beytullah. 2. Mekke şehri. 3. Mukaddes sayılan yer. K. 215.1, 215.1, 216.2, 217.3, 218.4, 255, 262, 376. K. +den 304, 370. K. +dür 234, 250. K. +nüñ 219.1, 259, 268, 275. k. +si K. 2:9. K. +ye 214, 232. K. +yi 231.

**ķabr:** (< Ar. ķ-b-r) Mezar.  
 ķ. +i K. 3:22, 3:22.  
 ķ. +in 127.  
 ķ. +ine 189, 218.4.  
 ķ. +üñ 128.

**ķabir:** (< Ar. ķ-b-r) Bkz. **ķabr**.  
 ķ. +lerin 9.

**ķabül:** (< Ar. ķ-b-v-l) [Allah] Katında makbul sayılmak, beğenip karşılık vermek.  
 ķ. 398, 409.

**ķaç-:** ({ķac-} < T.) 1. [Bir şeyden] Kurtulmak için süratle uzaklaşmak. 2. Geri durmak, kaçınmak  
 ķ. 412.  
 ķ. -agör 23.  
 ķ. +dı 163.7.

**ķaçan:** (< T.) Ne vakit, ne zaman ki.  
 ķ. 236.

**ķadem:** (< Ar. ķ-d-m) 1. Ayak. 2.

Ayak (izi).  
 ķ. K. 3:11.  
 ķ. +e K. 1:8.  
 ķ. +i 89, K. 3:3, 3:22.

**ķāfir:** (< Ar. k-f-r) Allah'ın varlığına ve birliğine, Hz. Muhammed'in peygamberliğine ve Allah'ın gönderdiklerine inanmayan yahut bunlardan birini inkar eden kimse.  
 k. 285.  
 k. +ler 162.6, 284, 286, 291.

**ķāl:** (< Ar. ķ-ʿ-l) Söz, lâf.  
 ķ. +ıla 55.

**ķal-:** (< T.) 1. [Olduğu yerde ve olduğu hâlde] Durmak. 2. [Bir süre bir yerde] Yaşamak, oturmak, ikamet etmek. 3. Var durumda olmak, mevcut bulunmak. 4. Var olmaya devam etmek, bitmeden sürmek, sürüp gitmek.  
 ķ. -ıbdur 136.  
 ķ. -maya 99, 169, 192, 264, 419.  
 ķ. -maz 410.  
 ķ. -uñ 54.  
 ķ. -ur 410.  
 ķ. -ur-ı mı 279.  
 ķ. -ur mı 228.10.

**ķaldur-:** (< T.) Bulunduğu yerden yukarıya doğru hareket ettirmek.  
 ķ. -ub 299.

**ķalem:** (< Ar. ķ-l-m < Yun.) 1. Yazı yazmaya mahsus, genellikle çubuk biçiminde âlet. 2. Yazıdaki yetenek, üslup.  
 ķ. +den 140, 415.

**ķalk-:** (< T.) Dik bir hâl almak, dik durmak.  
 ķ. K. 3:11.

ķ. -dı K. 3:11.

ķ. -mış 92.

ķ. -mışdı 93.

**ķalkān:** (< T.) Eski savaşlarda savaşcının kılıç, kargı, mızrak ve ok darbelerine karşı kendini korumak için sol elinde tutarak kullandığı siper.  
ķ. +nuñ K. 3:9.

**ķamū:** (< T.) 1. Bütün, hep. 2. Herkes.  
ķ. 150, 163.7, 182, 235, 248, 311.2, 350, 382, K. 1:12, 3:4.  
ķ. +nuñ 197.  
ķ. +sı 76, 83.

**ķan:** (< T.) Plazma ve kan yuvarlarından meydana gelen ve damarların içinde dolaşarak vücut dokularını besleyen kırmızı renkli sıvı.  
ķ. 291.  
ķ. +ı 366.

**ķanā'at:** (< Ar. ķ-n-<sup>2</sup>-<sup>2</sup>-t) Az Şeyle yetinme, iktisatlı davranma, verilene razı olma.  
ķ. 30.

**ķanādil:** (< Ar. ķ-n-d-y-l) Kandiller.  
ķ. +ler 246.

**ķanatlan-:** (< T.) [Mecazen] Uçmaya başlamak, kanat açmak.  
ķ. -ub K. 3:23.

**ķancere:** (< ?) ?  
ķ. 72.

**ķand:** (< F.) Şeker.  
ķ. +a 338.  
ķ. +ıla K. 3:21.

**ķanda:** (< T.) Nerede?  
ķ. 329.8, 339, 365, 377, 407, K. 2:10, 4:17.

**ķandil:** (< Ar. ķ-n-d-y-l < Lat.) Sıvı hâlindeki yağa batırılmış bir fitilin yanması suretiyle ışık

veren aydınlatma âleti.

ķ. 97, 113, 202, 203, 204, 260, 349, 350.

ķ. +i 96.

**ķan dök-:** (< T. + T.) Yaralamak veya öldürmek, birinin canını almak, cana kıymak.  
ķ. 291 (dökeler ķan).

**ķanı:** (< T.) Hani, nerede?  
ķ. 329.8, 339, K. 2:11.

**ķapu:** (< T.) 1. Bir yere girilip çıkılırken içinden geçilen yer. 2. [Mecazen] Makam, huzur.  
ķ. 84, 94, 121, 132, 133, 170, 175, 177, 178.

ķ. +da 94.

ķ. +dan 353, K. 3:2.

ķ. +dur 248.

ķ. +lar 94, 95, 144, 144, 170, 174.

ķ. +ların 248.

ķ. +ña 1.

ķ. +nda 425.

ķ. +ndan 41, 428.

ķ. +nuñ 267.

ķ. +sı 123, 143, 183, 251, 318, 352, K. 3:8, 3:18, 3:19.

ķ. +sın K. 3:13.

ķ. +sında 252.

ķ. +sından 103.

ķ. +sınuñ 262.

ķ. +ya 256, 258, 269.

**ķapuya var-:** (< T. + T.) [Allah'a] İltica etmek, sığınmak.  
ķ. 1 (varam ķapuña).

**ķar:** (< T.) Havadaki su buharının donmasından meydana gelen ve yağmur gibi yağan hafif beyaz taneler; bu tanelerin renginde olan.  
ķ. +dur 112.

**ķār:** (< F.) İş, fiil, amel.  
k. 96, 111, 337.

- kara:** (< T.) 1. Kömür renginde olan rengin adı. 2. [Mecazen] Ayıp, kusur.  
k. 41, 45, 255, 299, 320, K. 4:18.
- karafî:** (< T.) Karanlık.  
k. 48.
- kara toprak ol-:** (< T. + T. + T.) Ölümün üzerinden çok zaman geçtiği için artık çürümüş olmak, toprağa karışmış olmak.  
k. -avuz 45.
- kardaş:** (< T.) 1. Aynı anne babadan doğmuş veya yalnız anneleri ya da babaları aynı olan kimselerin birbirine göre durumu. 2. Aynı anne babadan doğmuşçasına yakın tutulan kimse. Bkz. **karındaş**.  
k. 237.  
k. +ları 198.
- kare:** (< T.) Bkz. **kara**.  
k. 287.
- karındaş:** (< T.) Bkz. **kardaş**.  
k. 276, K. 3:2.  
k. +um 23.
- karış:** (< T.) Parmakları açık ve gergin durumdaki bir elin baş parmağı ile serçe parmağının uçları arasındaki mesafe; bu mesafe miktarınca yaklaşık 22-24 santim olan uzunluk ölçüsü.  
k. +dur 83, 144.
- karşı:** (< T.) Bkz. **karşu**.  
k. +larna K. 3:25.
- karşu:** (< T.) Bir şey, yer veya kimsenin yüz tarafının ilerisi. Bkz. **karşı**.  
k. 98, 112, 119, 269, 272.  
k. +dur 258.  
k. +ğı 299.  
k. +sına 191.  
k. +sınadur 71, 124, 190.  
k. +sında 121, 193, 194, 262.
- karşula-:** (< T.) [Gelen bir kimseye] Karşı çıkmak, istikbal etmek.  
k. -dı 384.
- kaşd:** (< Ar. k-ş-d) Birine karşı bilerek kötü davranma, kötü niyet.  
k. K. 3:6.
- kaşd eyle-:** (< Ar. + T.) Kötülük etmek, zarar vermeye niyet etmek, zarar vermek maksadıyla harekete geçmek.  
k. -di K. 3:6.
- kaşr:** (< Ar. k-ş-r) Sözü öz ve kısa bir şekilde söyleme.  
k. 330.9.
- kat:** (< T.) 1. Bir binanın üst üste olan ve döşemelerle birbirinden ayrılan kısımlarından her biri. 2. [Sayı sıfatları ile] Tabakalar veya sıralar hâlinde bulunan şeylerin her bir tabaka veya sırası. 3. Kıvrım, köşe.  
k. 78, 105, 244, 333.  
k. +dur 71, 174.  
k. +durur 95.
- kat:** (< T.) Huzur, yan, ön.  
k. +ında 409.
- katlan-:** (< T.) [Dayanılması güç bir duruma] Ses çıkarmadan dayanmak, tahammül etmek.  
k. -ur-ıdı 305.
- katre:** (< Ar. k-t-r<sup>3</sup>) Damla.  
k. +si 227.9.
- kavış-:** (< T.) Ulaşmak, erişmek, varmak, vâsıl olmak.  
k. -dum K. 4:3.
- kavî:** (< Ar. k-v-t) Güçlü, kuvvetli.  
k. 7.
- kavil:** ([kavl] < Ar. k-v-l) Söz, kelam.  
k. +de K. 1:5.

- kaya:** (< T.) 1. Sert ve iri taş kütleli.  
2. Kubbetü's-Sahre'nin içinde bulunan ve Arapça Sahre olarak adlandırılan taş.  
k. K. 3:8.  
k. +dur K. 3:8.
- kayd:** (< Ar. k-y-d) Kaygı, endişe, tasa.  
k. +ı 390.
- kayd düş-:** (< Ar. + T.) Kaygısında olmak, tasanı çekmek.  
k. +di 390 (kaydı düşti).
- kayır-:** (< T.) Kaygılanmak, endişelenmek, tasalanmak.  
k. -ma 129.
- kazâ:** (< Ar. k-ż-ʔ) Kaderin, Allah tarafından ezelde tayin ve tespiti edilen biçimde ve zamanda gerçekleşmesi.  
k. +ya 307.
- kâzî:** (< Ar. k-ż-ʔ) Halk arasında çıkan anlaşmazlıkları, her türlü davayı halletmek üzere tayin edilen ve hüküm veren memur.  
k. K. 2:3.
- Kelânullâh:** (< Ar. k-l<sup>2</sup>-m + Ar. ʔ-l-l-h) Kur'ân-ı Kerîm.  
K. 210.
- kemer:** (< T.) Yapıların kapı, pencere gibi kısımlarını oyuğu aşağı bakacak şekilde üstten kavisli olarak örten yapı unsuru.  
k. +dür 244, 333.  
k. +ler 78, 334.  
k. +lerdür 105.  
k. +leri 245.
- kenâr:** (< F.) Merkezden uzak olan yer, uç, köşe, yan.  
k. +e 246.
- kenîse:** (< Ar. k-n-y-s<sup>2</sup> < Yun.) Hristiyanların ibadet yeri, kilise.  
k. K. 3:16.
- kerem:** (< Ar. k-r-m) Lutuf, iyilik, merhamet, ihsan.  
k. K.1:2.  
k. +dür 141, 316.  
k. +inden K. 1:1.
- Kerîm:** (< Ar. k-r-m) "Vaadini yerine getiren, çok verici, lutuf ve ihsanı bol, kendisine sığınanı geri çevirmeyen" anlamında esmâ-i hüsnâdandır; kerem sahibi, cömert, âlicenap.  
k. 234, 423.  
k. +sin 49, 424.
- kerre:** (< Ar. k-r-ʔ) Defa, kez, sefer.  
k. 232.
- kesb:** (< Ar. k-s-b) Kazanma, çalışarak kazanma.  
k. 225.7.
- kible:** (< Ar. k-b-l<sup>2</sup>) 1. Müslümanların namazda yöneldiği cihet, Mekke şehrinin ve Kâbe'nin bulunduğu yön. 2. [Mecazen] Sığınılan, baş vurulan, mukaddes tutulan yer veya makam.  
k. 103.  
k. +den 108.  
k. +sin K. 1:15.  
k. +sidür K. 2:9.  
k. +ye 119.  
k. +yedür K. 3:8.
- Kible Kapısı:** (< Ar. + T.) Kubbetü's-Sahre'nin dört kapısından güney yönüne bakarı.  
K. 103.
- kıç:** (< ?) Arka, geri.  
k. +ın 382.
- kıl-:** (< T.) 1. Yapmak, etmek, eylemek. 2. [Namaz için] Edâ etmek, yerine getirmek. 3. Namaz ibadetini yerine getirmek. 4. Gitmek.  
k. 91, 122, 127, 129, 192, 195,

209, 278, 319, 341, 374, 412,  
K. 4:6.  
k. -a K. 1:11.  
k. -agör 26.  
k. -asın 50, 50.  
k. -dı 234, 236, 321, K. 1:1.  
k. -duğı K. 2:4.  
k. -duğ 357, 373, 386.  
k. -dum 12.  
k. -ğıl 429, K. 3:2.  
k. -mayasın 226.8.  
k. -maz 327.6.  
k. -ub 354.  
k. -uban 302, K. 1:11.  
k. -ur 118, 271, K. 1:4, 1:5,  
1:7.  
k. -ur-ımuş 270.  
k. -urlar 374.  
k. -urlar K. 1:8, 1:9.  
k. -urmuş 269, 269.  
k. -ursın 424.

**kırk:** (< T.) Otuz dokuzdan sonra, kırk  
birden önce gelen sayı.  
k. 249.  
k. +dur 76.

**kırk dört:** (< T. + T.) Kırk üçten sonra,  
kırk beşten önce gelen sayı.  
k. 248.

**kıs-:** (< T.) Sıkamak, sıkıştırmak.  
k. -ar 128.

**kısa:** (< T.) Yakın mesafede olan.  
k. K. 3:16.

**kış:** (< T.) Sonbahar ile ilkbahar  
arasındaki yılın en soğuk  
mevsimi.  
k. +ı K. 160.4.

**kıyas:** (< Ar. k-y<sup>-2</sup>-s) Bir şeyi diğer bir  
şeye göre değerlendirme, başka  
bir şeye benzeterek hakkında  
hüküm verme, karşılaştırma,  
mukayese etme.  
k. 249, 327.6.

**kız:** (< T.) Dişi cinsten olan evlat.  
k. +ı 392.

**kızıl:** (< T.) Parlak kırmızı renk ve bu  
renkte olan.  
k. 79, 104, 182.

**ki:** (< F.) 1. İki cümleyi sebep, sonuç  
vb. çeşitli fonksiyonlarda  
birbirine bağlayarak birleşik  
cümle hâline getirir. 2.  
Özneyi, bazen de bir tümleci  
kuvvetlendirerek cümlemin  
temel bölümüne bağlar.  
k. 1, 3, 9, 10, 11, 19, 22, 28,  
30, 32, 34, 35, 37, 39, 48, 50,  
52, 58, 59, 63, 68, 77, 87, 97,  
101, 114, 116, 129, 135, 138,  
146, 149, 154, 166, 172, 173,  
178, 179, 181, 184, 192, 195,  
198, 205, 211, 213, 215.1,  
220.2, 226.8, 227.9, 231, 233,  
243, 256, 257, 268, 272, 273,  
277, 285, 294, 296, 305, 307,  
312, 321, 333, 334, 335, 342,  
342, 344, 348, 359, 359, 364,  
370, 372, 377, 378, 383, 387,  
389, 394, 395, 399, 408, 410,  
414, 417, 426, 427, 428, 432,  
K. 1:14, 3:5, 3:6, 3:14, 3:14,  
3:16, 4:2.

**kifâyet:** (< Ar. k-f<sup>-2</sup>-y-t) Yeter miktarda  
olma, yetişme, elverme, kâfi  
olma.  
k. 20.

**kıl:** (< Ar. k-y-l) Söz, kelâm.  
k. 55.

**kilid:** (< F. < Yun.) Anahtar, düğme  
vb. bir parça ile işleyen kapatma  
âleti.  
k. 253.

**kim:** (< T.) Bkz. **ki**.  
k. 8, 21, 45, 50, 75, 89, 136,  
139, 143, 255, 297, 311.2,  
313, 314, 323.2, 360, 375,  
402, 409, 416, K. 2:5, 2:7, 2:8,  
2:10, 2:11, 3:8, 4:3, 4:4.

- kim:** (< T.) Hangi kimse.  
k. 277, K. 1:5, 4:6.  
k. +e K. 4:17.
- kimesne:** (< T.) Kimse.  
k. 344.  
k. +ye 327.6.
- kimi:** (< T.) Bahsedilen kimse veya şeylerden yalnız bir kısmını kastetmek için kullanılır.  
k. 205, 205, 398, 398, 398, 402.  
k. +n 16.
- kimse:** (< T.) Hiçbir şahıs, hiçbir insan.  
k. 405.
- kimsene:** (< T.) Bkz. **kimesne**.  
k. +ye 30.
- kireç:** ({kirec} < F.) Kireç taşının bu işe mahsus ocaklarda kavrulmasıyla elde edilen, kalsiyum oksitten ibaret taşimsız beyaz madde.  
k. 251, 167.  
k. +den 61.
- kitâb:** (< Ar. k-t-b) Herhangi bir konuda yazılmış eser.  
k. B1b [Başlık].
- ko-:** (< T.) 1. [Bir yere] Bırakmak. 2. İzin vermek, serbest bırakmak. 3. Bırakmak, terk etmek. 4. Bağışlamak, ihsan etmek, vermek.  
k. -dı 158.2.  
k. -ma K. 4:12.  
k. -mazlar 281.  
k. -mış 117.
- koşulu:** (< T.) Kokusu olan; güzel kokan.  
k. +dur 216.2.
- kolay:** (< T.) Zahmetsizce, sıkıntı çekmeden yapılan, güçlüğü olmayan (iş); sıkıntısız bir şekilde, kolayca.  
k. 58.  
k. +ı 100.
- kıldaş:** (< T.) Yardımcı, muavin, arkadaş, ortak.  
k. 49.
- kon-:** (< T.) Yolculuk sırasında bir yerde konaklamak, geceyi geçirmek.  
k. -duğ 390.
- konuk:** (< T.) Bir eve, bir yere geçici olarak kalmak üzere gelen kimse, misafir.  
k. +suz 159.3.
- konukluk:** (< T.) Konuk olma durumu, misafirlilik.  
k. +a 37 (konukluğa).
- kop-:** (< T.) 1. Herhangi bir yerinden ikiye ayrılma; [organlar için] vücuttaki yerinden ayrılma. 2. Harekete geçmek, kalkmak.  
k. -agelür 81.  
k. -dı K. 3:11.
- koşan-:** (< T.) Eklenmek, karışmak, katılmak, yoldaş olmak, yoldaşlık etmek.  
k. -dum K. 4:2.
- koy-:** (< T.) Bkz. **ko-**.  
k. -ub 21, 292, 396.  
k. -uban K. 3:26.
- kömür:** (< T.) Yüksek basınç veya yüksek sıcaklık altında bitkilerin yapısının değişmesi sonucu meydana gelen, karbonca çok zengin, siyah, yanıcı, kalorisi yüksek madde.  
k. +den 84, K. 3:7.
- köprü:** (< T.) Aralarında doğrudan doğruya geçişi önceleyen bir engel bulunan iki yeri birbirine bağlayan yapı.  
k. +si K. 3:19.

**köy:** (< T.) Halkı daha çok ziraatla uğraşan, kır düzenindeki konutlardan, ahır, ağıl, tarla, çayır ve benzerinden meydana gelen, cami, mektep, otlak, yaylak gibi malları ortak olan yerleşme birimi.  
k. +ine 392.

**kubbe:** (< Ar. k-b-) 1. Yarım küre şeklinde olan bina, dam. 2. Kubbetü's-Sahre.  
k. 77, 98, 121, 122, 135, 138, 138, 262, 266, 360, 368, K. 1:10, 2:6, 2:7, 3:1, 3:15, 3:20, 4:5, 4:6.  
K. +de 97.  
k. +dür 70, 265.  
k. +nüñ 71, 78, 102, 361, K. 3:20, 3:21.  
k. +si K. 3:12.  
K. +yi 100, K. 4:4.

**Kubbe-i Mi'râc:** (< Ar. k-b- + Ar. 'r-v-c) Kudüs'te, önceden Kubbe-i Cebrail olarak adlandırılan, miraç gecesi Burak'ın getirildiğine inanılan yer.  
K. K. 4:5.

**Kubbe-i Şahre:** (< Ar. k-b- + Ar. ş-h-r-) Kudüs'te, üç semavî din için de önem arz eden kutsal yapı, Kubbetü's-Sahre. Bkz. **Kubbe Şahre, Kubbe Şahret.**  
K. K. 3:1.

**Kubbe-i Silsile:** (< Ar. k-b- + Ar. s-l-s-l-) Kudüs'te, Kubbetü's-Sahre'nin yanında bulunan, genel olarak Hz. Davud tarafından yaptırıldığına inanılan bina. Bkz. **Kubbe Silsile.**  
K. 122, K. 3:15.

**Kubbe Şahre:** (< Ar. + Ar.) Bkz. **Kubbe-i Şahre, Kubbe Şahret.**

K. K. 2:6, 2:7.

**Kubbe Şahret:** (< Ar. + Ar.) Bkz. **Kubbe-i Şahre, Kubbe Şahre.**  
K. +i K. 1:10.

**Kubbe Silsile:** (< Ar. k-b- + Ar. s-l-s-l-) Bkz. **Kubbe-i Silsile.**  
K. K. 4:6.

**Kubbetü'l-İslâm:** (< Ar. k-b- + Ar. s-l-m) Medine'de bulunan bir köy.  
K. 368.

**Kubeys:** (< Ar.) Mekte'de, Kâbe'nin yaklaşık yüz metre doğusunda bulunan küçük dağ.  
K. 276, 288.

**kuc-:** (< T.) Kucaklamak, sarmak.  
k. -a 397, 397.  
k. -agêdelüm 53.

**kucuş-:** (< T.) Kucaklaşmak.  
k.- mişlar 201.

**Kuds:** (< Ar. k-d-s) 1. Üç semavî dinde de önemli bir yere sahip olan ve kutsal sayılan şehir. 2. Temiz olma durumu, arılık, arınmışlık.  
K. K80b [Başlık], B10a [Başlık], 60, 68, 150, 153, 167, 418, B17a K. 1 [Başlık], B18b K. 2 [Başlık], 2:1, 2:1, 2:2, 2:3, 2:4, 2:5, 2:6, 2:7, 2:8, 2:9, 2:10, 2:11, 2:12, 2:13, K. 3 [Başlık], 3:1, 3:2, 3:3, 3:4, 3:5, 3:6, 3:7, 3:8, 3:9, 3:10, 3:11, 3:12, 3:13, 3:14, 3:15, 3:16, 3:17, 3:18, 3:19, 3:20, 3:21, 3:22, 3:23, 3:24, 3:25, 3:26, B21a K. 4 [Başlık], 4:1, 4:2, 4:3, 4:4, 4:5, 4:6, 4:7, 4:7, 4:8, 4:9, 4:10, 4:11, 4:12, 4:13, 4:14, 4:15, 4:15, 4:16, 4:17, 4:18.  
K. +de 106, K. 1:5, 1:12, 4:8.  
K. +den 156, K. 1:11.



K. +dür K. 2:2, 2:3.  
 K. +e 59, K. 2:10, 3:3, 4:8.  
 K. +ıla 53.  
 K. +i 65, K. 3:14, 3:26.  
 K. +ini K. 2:11, 2:13.  
 K. +üñ K. 3:8.

**kül:** (< T.) 1. Allah tarafından yaratılmış olan insan, abd. 2. Köle.  
 k. 254, 417.  
 k. +lar 7.  
 k. +larına 222.4, K. 1:3.  
 k. +laruñ 47.  
 k. +laruña 58, 239.  
 k. +uñ 16.  
 k. +uña 50.

**kulağ:** (< T.) Başın iki yanında bulunan işitme organı.  
 k. 343.

**kulağ dut-:** (< T. + T.) Dikkatle dinlemek.  
 k. 343.

**kum:** (< T.) Silisli kütlelerin, bazı kaya ve maden parçalarının tabii tesirlerle parçalanıp ufalanması sonucu ortaya çıkan küçük ve sert tanecikler ve bunlardan oluşan kütle.  
 k. +dur 242.  
 k. +larda 2.

**kumâş:** (< Ar. k-m-ş) İpek, yün, pamuk ve benzeri malzemeden tezgahlarda dokunmuş her türlü dokuma.  
 k. 407.

**Kur'an:** (< Ar. k-r-'-t) Allah tarafından Hz. Muhammed'e vahyedilen kutsal kitap, İslâm dininin temel kitabı, Kur'an-ı Kerîm.  
 K. 127.  
 K. +da K. 2:5.

**qurbân:** (< Ar. k-r-b) Bir amaç uğruna feda edilen kimse.  
 k. 157.1.

**qurbân vér-:** (< Ar. + T.) Bir uğurda feda etmek.  
 k. -elüm 157.1.

**qurıl-:** (< T.) Hazırlanmak. Bkz. **qurul-**.  
 k. -a K. 1:13.

**qurşun:** (< ?) Ağır, yumuşak, kolayca dövülebilen, maviye çalan gri renkli metal element.  
 k. 102, 188.  
 k. +dur 346.  
 k. +ıla 206.

**qurtar-:** (< T.) Kurtulmasını sağlamak, mahvolmaktan, helâk olmaktan uzaklaştırmak.  
 k. -a 421.

**qurtul-:** (< T.) [Sıkıntılı bir durumdan] Sıyrılmak, uzaklaşmak, çıkmak, halâs olmak.  
 k. -dı 198.

**qurul-:** (< T.) Bkz. **qurıl-**.  
 k. -ıbdur 103.

**quşür:** (< Ar. k-ş-v-r) Eksiklik, noksan.  
 k. +um 42.

**quşan-:** (< T.) Kaplanmak.  
 k. -miş 206.

**qutlu:** (< T.) Uğurlu, mübarek.  
 k. 310.

**quvvet:** (< Ar. k-v-t) Sağlıklı olmanın verdiği zindelik, sağlamlık.  
 k. 4.

**quyu:** (< T.) Bkz. **quyu**.  
 k. K. 4:15.

**quyu:** (< T.) Su tabakasına varılıncaya kadar daire şeklinde kazılıp

çevresine duvar örülen ve içindeki su kova veya tulumba ile alınan derin çukur. Bkz.

**kuyu.**

ç. +dan 199.

ç. +lardur 149.

ç. +ya 198.

**küffâr:** (< Ar. k-f-r) Kâfirler.

k. 292.

k. +a 280.

**küllî:** (< Ar. k-l-y) Bütün, hep.

k. 14 (be-küllî), 201, 333, 334, K. 3:23.

k. +si 276.

**kürsî:** (< Ar. k-r-s-y) Camilerde vaizlerin birkaç basamaklı bir merdivenle üstüne çıkıp vaaz ettikleri, oturulan yerinin önünde kitap koymaya mahsus raf bulunan yüksekçe yer.

k. 98.

## L

**laḫza:** (< Ar. l-ḫ-z-<sup>2</sup>) Zamanın göz açıp kapayıncaya kadar geçen en kısa parçası, an.

l. 140.

**laṭîf:** (< Ar. l-ṭ-f) Zevk ve ruh okşayıcı ince bir güzelliğe sahip olan, hoş.

l. 288.

**lebbeyk:** (< Ar. l-b-y-k) Hac sırasında Cenabıhakk'a hitaben söylenen, "Senin emrini yerine getirmeye hazırım, maksadım daima sensin, muhabbetim, ihlasım, kulluğum sanadır" anlamındaki bir cümlenin ilk kelimesi.

l. 217.3.

**levn:** (< Ar. l-v-n) Renk.

l. +e 74.

**lezzet:** (< Ar. l-z-t) Herhangi bir

şeyden alınan zevk, haz, safâ.

l. 15.

**Likâ:** (< Ar. < İbr.) Hz. Yakub'un eşi.

L. 193.

**liki:** (< F.) Lakin.

l. 4.

**luṭf:** (< Ar. l-ṭ-f) Bağışlama, ihsan, kerem, cömertlik.

l. K. 1:2, 1:14.

## M

**mâ:** (< Ar. m-<sup>2</sup>) Arapça kelimelerin başına gelen ön ek.

m. B10a [Başlık], B2b [Başlık].

**mağbûn:** (< Ar. ğ-b-n) Bir şeyin iç yüzünü, gerçeğini bilmediği için aldanmış, kanmış olan.

m. 16.

**maḥfiyyet:** (< Ar. ḥ-y-f) Gizlilik, saklılık.

m. +i K. 1:13.

**maḥrûm:** (< Ar. ḥ-r-m-<sup>2</sup>-n) İyi ve güzel bir şeyden hissesi, payı olmayan, yoksun olan, istediğini elde edemeyen (kimse), nasipsiz.

m. 41, 428.

**maḥşer:** (< Ar. ḥ-ş-r) Ahiret hayatında bütün insanların, dünyada yaptıklarının hesabını Allah huzurunda vermek üzere tekrar dirilip toplanacakları yer.

m. 106, K. 3:24.

**maḳâm:** (< Ar. ḳ-y-<sup>2</sup>-m) 1. İçinde bir yatan bulunsun bulunmasın, peygamber, velî vb. büyük bir zât adına yaptırılmış olan türbe, mezar, ziyaretgâh. 2. Durulacak yer, mekân, mahal.

m. 310.1, K. 2:10.

m. +durur K. 2:13.

m. +ı 136, 166, 262, 278, 355,  
K. 3:18.

**mağsūd:** (< Ar. k-ş-d) İstenilen şey,  
amaç, gaye, maksat.  
m. +a 221.3.  
m. +larına K. 1:11.  
m. +uma 44, K. 4:4.

**mâl:** (< Ar. m-<sup>2</sup>-l) Bir kimse veya  
kurumun mülkiyetinde  
bulunan, taşınır, taşınmaz her  
çeşit değerli ve gerekli şey,  
mülk, varlık, servet.  
m. 422.  
m. +ına 159.3.  
m. +uñ 35.  
m. +uñdan 28.

**Mâlik:** (< Ar.) 1. Mâlikî mezhebinin  
imamı, büyük müctehid ve  
muḥaddis İmam Mâlik b.  
Enes. 2. İmam Mâlik b. Enes'in  
mezhebine mensup olan kimse.  
M. 118, 270, 362.

**Mâlikî:** (< Ar.) İmam Mâlik b. Enes'in  
mezhebine mensup olan kimse.  
M. +ler K. 1:7.

**maşrık:** (< Ar. ş-r-k) Güneşin doğduğu  
yer veya yön, gün doğusu,  
doğu.  
m. 230.

**ma'zür:** (< Ar. 'z-r) Mâzereti olan,  
özrü bulunan, özürlü.  
m. 415.

**ma'zür tut-:** (< Ar. + T.) Hoş görmek,  
kusuruna bakmamak, affetmek,  
mâzeretini kabul etmek.  
m. -asız 415.

**medh:** (< Ar. m-d-ḥ) Bir kimseyi veya  
bir şeyin iyiliklerini, üstün  
özelliklerini söyleyerek değerini  
yüceltme, övme, övgü, sena.  
m. B12a [Başlık], S145b  
[Başlık], B17a K. 1 [Başlık],

B18b K. 2 [Başlık], K. 3  
[Başlık], K. 3:24, B21a K. 4  
[Başlık].  
m. +i 400, K. 4:18.

**Medîne:** (< Ar. m-d-y-n-) 1. Hz.  
Muhammed'in mescidiyle  
kabrinin bulunduğu hicret  
yurdu. 2. Şehir, belde.  
M. B1b [Başlık], B1b [Başlık],  
296, 303, S148b [Başlık],  
310.1, 312, B2b [Başlık], 314,  
371, 376, 378.  
M. +de 304.  
M. +ye 301, 309.

**medrese:** (< Ar. d-r-s) Ders okutulan,  
İslâm dininin koyduğu esaslara  
uygun olarak eğitim öğretim  
yapılan yer, mektep.  
m. 146.

**meftün:** (< Ar. f-t-n-) 1.  
Büyülenmişçesine tutkun,  
vurgun olan (kimse), âşık. 2.  
Çok beğendiği bir şey önünde  
şaşırp kalan, şaşkına dönen  
(kimse), şaşkın, hayran.  
m. 16, 350.

**meftün ol-:** (< Ar. + T.) Gönül  
vermek, tutulmak, vurulmak,  
hayran olmak.  
m. 350 (olma meftün).

**megâre:** (< Ar. m-ğ-'-r-) Yer altında,  
dağ yamaçlarında, kayalar  
arasında çeşitli sebeplerle tabii  
olarak meydana gelmiş olan,  
insan ve hayvanlara barınak  
olabilecek genişlikte oyuk veya  
kovuk, in.  
m. 277, 279.  
m. +si K. 3:12.

**meger:** (< F) "Oysa ki, halbuki"  
anlamıyla önceden farkına  
varılmayıp sonradan anlaşılan  
bir durumu bildirir, meğerse.  
m. 288.

**Mekke:** (< Ar. m-k-) Arabistan'da Hz.

Muhammed'in doğduğu ve içinde Müslümanların kıblesi olan Kâbe'nin bulunduğu şehrin adı.

M. B1b [Başlık], 211, S145b [Başlık], B4b [Başlık], S146a [Başlık], 230.

M. +den 309, K. 1:4.

M. +nüñ 308.

M. +ye 212.

**mekr:** (< Ar. m-k-r) Hile, düzen,

aldatma.

m. +ine 199.

**melâyik:** ([melâ'ik] < Ar. m-l-k)

Melekler, melâike.

m. +lerüñ K. 2:4.

**melek:** (< Ar. < İbr.) Gözle görülüp

elle tutulmayan, yiyip içmeyen, cinsiyet farkı bulunmayan, sadece Allah'a itaat etmek ve daima hayra vasıta olmak üzere yaratılmış olan sayısız nuranî varlıklardan her biri.

m. +lerini 46.

**menâre:** (< Ar. n-v-r) Müezzinlerin

ezan okuması ve okunan ezanın çevreden rahatça duyulabilmesi için camilerle birlikte yapılan bir, iki veya üç şerefeli, zarif yapılı, yüksek kulelerden her biri. Bkz. **minâre**.

m. 147, 207, 246, 336.

**menber:** (< Ar. n-b-r) Cami içinde

genellikle mihrabın sağ tarafında bulunan, cuma namazının farzından önce hatibin üzerine çıkıp hutbe okuduğu merdivenli kürsü.

m. 189.

m. +i 111, 258, 337.

**menend:** (< F.) Benzer, eş, misil,

mânend.

m. +i K. 2:7.

**menzil:** (< Ar. n-z-v-l) 1. Yolcuların

konakladıkları yer, konak yeri.

2. Mesken, ikametgâh.

m. K. 2:9.

**mercân:** (< Ar. m-r-c-<sup>3</sup>-n < İbr.) İlk

denizlerde yaşayan, ağaç gibi kök salarak büyüyüp gelişen, kırmızı renkli, kalker iskeletli hayvanın iskeletinden elde edilen ve süs eşyalarının yapımında kullanılan kırmızı madde.

m. 227.9.

**mercimek:** (< F.) Baklagillerden, ufak

boyulu, beyaz çiçekli ve pek çok türü olan tarım bitkisinin çorbası ve yemeği yapılan, besin değeri yüksek, yassı ve yuvarlak taneli tohumu.

m. 160.4.

**merhem:** (< Ar. m-r-h-m) Manevî bir

acıнын, bir üzüntünün şiddetini azaltacak, ümit ve teselli kaynağı olacak şey, çare.

m. 33, 89.

m. +ile 306.

**mermer:** (< Yun.) Renkli, damarlı ve

beyaz çeşitleri olan, perdah ve cilaya elverişli, billurlaşmış bir çeşit kireç taşı. 2. [Sıfat olarak] Bu taştan yapılmış.

m. 77, 77, 79, 112, 206, K. 3:10.

m. +den 104.

**Meryem:** (< Ar. < İbr.) Hz. İsa'nın

annesi.

M. 134, K. 3:22.

**mesâcid:** (< Ar. s-c-v-d) Mescitler.

m. B1b [Başlık].

**mescid:** (< Ar. s-c-v-d) 1.

Müslümanların vakit

namazlarını kılmaları ve ibadetlerini yerine getirmeleri için yapılan, içinde Cuma ve bayram namazları kılınmayan minaresiz, minbersiz küçük cami [Son zamanlarda bazıları, minare ve minber ilave edilerek Cuma ve bayram namazları kılınır hâle getirilmiştir]. 2. Cami.

m. B10a [Başlık], 108, 146, 176, 180, B2b [Başlık], 372, K. 2:5.

m. +de 202.

m. +inüñ 118.

m. +ler 387.

m. +ün 101, 115, 206, 352.

**Mescid-i Akşâ:** (< Ar. s-c-v-d + Ar. k-ş-v) 1. Müslümanların ilk kiblesi, en kutsal sayılan üç mescitten biri. 2. Süleyman Mabedi'ni de içine alan saha. Bkz. **Akşâ, Akşâ Mescidi**. M. 108, K. 2:5.

**mesrūr:** (< Ar. s-r-v-r) Sevinçli, memnun (kimse), mutlu. m. 348.

**metâ':** (< Ar. m-t-'-') Maddî manevî sermaye, varlık, servet. m. +ın 228.10.

**meydân:** (< Ar. m-y-d-'-n) İmkan, fırsat, uygun yer ve zaman. m. 225.7.

**Mışırflu:** (< Ar. + T.) Mısır ülkesinin halkından olan kimse; Mısır hac kervanı ve bu kervana mensup kişiler. M. 380. M. +yıla 232.

**Mısr:** (< Ar. m-ş-r) Büyük bir kesimi Afrika'da, küçük bir kesimi (Sinâ yarımadası) Asya'da yer alan ülke.

M. +a 200.

**midḥat:** (< Ar. m-d-ḥ) Övme, methetme. m. +i K. 1:15.

**mīḥ:** (< F.) Çivi, büyükçe çivi. m. 326.5.

**miḥrâb:** (< Ar. m-ḥ-r-'-b) Cami, mescit gibi ibadet yerlerinde kible duvarında bulunan, cemaatle namaz kılınırken imamın önünde durduğu, zeminden biraz yüksek girintili yer. m. 271, 372. m. +a 98. m. +ı 267, 354. m. +lar 268. m. +uñ 111.

**mīl:** (< F.) Direk, sütun. m. 259, 260. m. +ün 261.

**mīl:** (< Ar. m-y-l) Uzunluğu ülkeden ülkeye değişen bir uzaklık ölçüsü birimi. m. 124.

**millet:** (< Ar. m-l-t) İnsan topluluğu. m. +ün K. 2:9.

**min:** (< Ar. m-n) Arapça harf-i cerr. m. B2b [Başlık].

**mināre:** (< Ar. n-v-r) Bkz. **menāre**. m. K. 3:20. m. +ye K. 1:10.

**mī'râc:** (< Ar. 'r-v-c) İslâm inancına göre Hz. Muhammed'in, Tanrı'nın daveti üzerine yedi kat semayı aşıp Allah'ın huzuruna yükselerek onunla görüşmesi mucizesi. m. K. 4:5. m. +a 90, 116. m. +ı K. 2:2.

- miskîn:** (< Ar. s-k-v-n) Âciz, zavallı (kimse).  
m. 417, K. 1:15, 2:2.
- miskînlik:** (< Ar. + T.) Kulun, gerçek zengininin Allah olduğunu ve kendisinin ona karşı mutlak bir ihtiyaç içinde bulunduğunu bilmesi durumu, fakr.  
m. +ile K. 2:13 (miskînlig-ilë).
- miş:** (< Ar. m-ş-l) Eş, benzer, mânend.  
m. +i K. 3:20, 3:21.
- mu‘cizât:** (< Ar. ‘-c-z) Peygamberlerin Allah’ın izniyle peygamberliklerini ispat için yaptıkları, akılla açıklanması mümkün olmayan olağanüstü işler, halkı hayrette bırakan ve ancak ilahî müdahaleyle açıklanan harikulâde hâl ve davranışlar, mucizeler.  
m. +ıla 85.  
m. +uñ 285.
- muğaylân:** (< F.) Deve dikenini.  
m. +ınuñ 216.2.
- muhabbet:** ([maḥabbet] < Ar. ḥ-b) Aşk, sevdâ.  
m. 401.
- Muḥammed:** (< Ar. ḥ-m-d) Övülmeye değer olan, en güzel huylara sahip olan kimse, peygamberlerin sonuncusu ve en büyüğü olan İslâm peygamberinin adı.  
M. 8, 10, 116, 379.  
M. +e K. 2:2.
- Muhyiddin:** (< Ar.) Kudüs bahsi içerisinde zikredilen; ancak kimliği tam olarak belirlenemeyen zât.  
M. +i K. 3:26.
- muḳaddes:** (< Ar. ḳ-d-s) Her türlü ayıp ve noksandan arındırılmış, yüce ve kutsal bilinmiş, kutsal.  
m. B1b [Başlık].
- mûnis:** (< Ar. ʔ-n-s) Kolayca dostluk kurabilen, sokulgan, sıcakkanlı, cana yakın.  
m. 184, 406.
- Mûsâ:** (< Ar.) Kendisine *Tevrât*’ın vahyedildiği peygamber.  
M. 125, K. 3:14, 3:15.
- Mûsâ:** (< Ar.) Kudüs’te, Mescid-i Aksâ içerisinde yer alan kubbeli yapıya ismini veren zât.  
M. +nuñ 138.
- muşannif:** (< Ar. ş-n-f) Var olan nesnelere yepyeni bir şey ortaya koyan kimse.  
m. +ler 96.
- muşaf:** (< Ar. s-ḥ-y-f-ʔ) Kur’ân-ı Kerîm’in Fâtiha Suresi’nden Nâs Suresi’ne kadar tertipli şekilde sıralanarak sayfalara aktarılmış hâli.  
m. 99.
- Muştâfâ:** (< Ar. ʔ-ş-ṭ-f-ʔ) Maddî ve manevî yönden arıtılıp saf ve seçkin duruma getirilmiş veya cinsi içinden en temiz, en iyisi ve en halisi olarak seçilmiş manasında Hz. Muhammed’in hem sıfatı hem ismi olarak kullanılmıştır.  
M. 218.4.  
M. +nuñ K. 2:2.
- muṭî‘:** (< Ar. ṭ-v-‘) Uyan, itaat eden, boyun eğen, tâbi olan (kimse).  
m. 294.
- muṭtar:** (< Ar. ʔ-ṣ-ṭ-r-ʔ-r) Bir işi, bir davranışı yapmak zorunda kalmış, zorlandığı için aksini yapamaz, başka türlü davranamaz duruma gelmiş, çaresiz (kimse), mecbur.  
m. 39.

**mübârek:** (< Ar. m-b-<sup>2</sup>-r-k-t) 1.

Hayırlı, uğurlu, kutlu, mukaddes. 2. Hürmete layık, muhterem.

m. 60, 126, 156, 263, S149a [Başlık], 381, B15b [Başlık], 385, 404, K. 1:1, 3:11, B21a K. 4 [Başlık], 4:1, 4:2, 4:3, 4:4, 4:5, 4:6, 4:7, 4:8, 4:9, 4:10, 4:11, 4:12, 4:13, 4:14, 4:15, 4:16, 4:17, 4:18.

m. +dedür K. 3:1, 3:2, 3:3, 3:4, 3:5, 3:6, 3:7, 3:8, 3:9, 3:10, 3:11, 3:12, 3:13, 3:14, 3:15, 3:16, 3:17, 3:18, 3:19, 3:20, 3:21, 3:22, 3:23, 3:24, 3:25, 3:26.

m. +dür K. 4:7.

**mücevfef:** (< Ar. c-v-f) İçi boş, oyuk (şey).

m. +dür 115.

**mü'ezzin:** (< Ar. <sup>2</sup>-z-<sup>2</sup>-n) Namaz vakitlerini haber vermek için ezan okumakla görevli kimse.

m. 112, 147.

m. +ler 247, 266, 336, K. 1:6.

**mühr:** (< F.) Üzerine bir kimsenin ismi kazanmış olan ve basıldığı yerde iz bırakan imza yerine geçen madenden damga.

m. K. 2:1.

**mükerrem:** (< Ar. k-r-m) Saygıdeğer, hürmete layık, yüce, aziz, muhterem.

m. +e K. 1:8.

**mülk:** (< Ar. m-l-k) Taşınmaz mal.

m. +ile 422.

**mü'min:** (< Ar. <sup>2</sup>-m-n) Allah'ın varlığına, birliğine, Hz. Muhammed'in onun kulu ve peygamberi olduğuna ve İslâmiyet'in diğer iman esaslarına inanan, iman sahibi

kimse, müslüman.

m. 17.

m. +ler K. 1:6.

m. +sin 27.

**mü'minin:** (< Ar. <sup>2</sup>-m-n) Müminler, müslümanlar.

m. 365.

**münâcât:** (< Ar. n-c-v) Allah'a yalvarıp yakarma, dua ve niyazda bulunma.

m. S138b [Başlık], B9a

[Başlık], 43, 125.

m. +lar K. 4:16.

**münakkâş:** (< Ar. n-k-ş) Nakışlı, süslü.

m. +dur 63, 109.

**Münker:** (< Ar. m-n-k-r) İnsanları ölümden sonra sorguya çeken iki melekten biri.

M. 46.

**müretteb:** (< Ar. r-t-v-b) Düzenlenmiş, tertipli, muntazam.

m. 63.

**müsteğîsin:** (< Ar. <sup>2</sup>-s-t-ğ-<sup>2</sup>-ş-<sup>2</sup>) Yardım dileyenler.

m. 430.

**müsülmân:** (< Ar. s-l-<sup>2</sup>-m) İslâm dininden olan kimse, müslim, Muhammedî.

m. 307.

m. +lar 161.5.

**müşebbek:** (< Ar. ş-b-k-h) Ağ ve kafes gibi örülmüş veya oyulmuş (nakış, pano vb.)

m. +dür 83.

**müşerref:** (< Ar. ş-r-f) Şeref kazanmış, şereflenmiş, şerefli.

m. K. 4:1.

**müşerreffe:** (< Ar. ş-r-f) Şeref kazanmış, şereflenmiş, şerefli.

m. B1b [Başlık], B1b [Başlık].

**müzd:** (< F.) Mükafat, ecir, sevap.  
m. K. 3:19.

**müzehheb:** (< Ar. z-h-b) Altın suyuna batırılmış; yaldızlanmış.  
m. 63.

**müzeyyen:** (< Ar. z-y-n) Süslenmiş, bezenmiş, süslü, zinetli.  
m. +dür 63, 109.

## N

**nağd:** (< Ar. n-ğ-d) Elde bulunan geçer akçe.  
n. 75.

**nâkes:** (< F.) İnsaniyetsiz, bayağı, alçak, edepsiz (kimse); cimri.  
n. K. 3:1.

**nağş:** (< Ar. n-ğ-ş) Cam vb. yerlere süslemek amacıyla yapılan şekil veya resim.  
n. 72.

**nâm:** (< F.) Ün, şan, şöhret.  
n. +ı 136.

**namâz:** (< F.) İslâm dinince belli kurallara göre günde beş vakit yapılması Müslümanlar üzerine farz kılınmış olan ve İslâm'ın beş şartından birini teşkil eden ibadet.  
n. 26, 91, 118, 122, 270, 271, 278, 319, 354, 374, K. 1:5.  
n. +ı 26, 302.  
n. +ın 227.9.

**nâmî kal-:** (< F. + T.) İsmi bilinir olup ün kazanmak, adı anılır olmak.  
n. 136 (kalıbdur ... nâmı).

**nâr:** (< F.) Nargillerden, düzgün ve parlak yapraklı, canlı kırmızı iri çiçekli, hafif dikenli ağaççık.  
n. 86, K. 3:7.  
n. +dur 87.

**naşîb:** (< Ar. n-ş-b) Allah'ın bir

kimseye tayin ve kısmet ettiği şey, talih, baht.  
n. 54, 122, 153, 155, 214, 239, K. 1:1, 4:16.

**nazar:** (< Ar. n-z-r) Bakma, bakış.  
n. K. 2:7.  
n. +ından K. 2:8.

**nazargâh:** (< Ar. + < F.) Keremle ve teveccühle bakılan yer.  
n. +ı K. 2:1.

**naẓm:** (< Ar. n-z-m) Vezinli, kafiyeli, söz dizisi.  
n. +ı 211.

**ne:** (< T.) 1. Hangi şey. 2. Nasıl. 3. Bazı kelimelerle kullanıldığında bunlara aşırılık kavramı ve kelimenin anlamına göre şaşma, yakınma, memnuniyet, beğenme, takdir ve benzeri ifade eder. 4. Bağlaç olarak ve tekrar edilerek cümlede yer alan aynı değerdeki öğelerin başına getirildiğinde bunları red ve inkar etmek için kullanılır.  
n. 21, 84, 84, 111, 135, 141, 146, 168, 168, 228.10, 273, 275, 275, 314, 322.1, 399, 410, 410, 420, K. 1:15, 2:13, 3:7, 3:7, 4:1.  
n. +dür 24.

**nebî:** (< Ar. n-b-) 1. Tanrı buyruğunu kullara bildiren kimse, peygamber. 2. Hz. Muhammed.  
n. 192, K. 1:8, 3:9, 3:18.  
n. +dür 85, 180.  
n. +ye 257.  
n. +yile 93.

**néce:** (< T.) Nasıl?  
n. 218.4, 228.10, 294, 351, K. 1:15, 4:17.  
n. +ler 143.

**néçe:** (< T.) Çok, birçok, hayli.  
n. 77, 166, 207, 232, 279, 306,



- 315, 334.  
n. +ler 106.
- nedem:** (< Ar. n-d-m) Pişmanlık.  
n. +e K. 1:8.
- Nekîr:** (< Ar. n-k-y-r) İnsanları  
ölümden sonra sorguya çeken  
iki melekten biri.  
N. +i 46.
- nerdübân:** (< F.) Merdiven.  
n. +dan 115, 133.  
n. +ı 171.  
n. +lar 172.
- nére:** (< T.) Hangi yer.  
n. +den-ise 100.
- nesne:** (< T.) [Olumsuz cümlelerde]  
Bir şey, hiçbir şey.  
n. +müz 107.
- néte:** (< T.) Nasıl?  
n. +dür 405.
- n'eydügi:** ([ne idügi] < T.) Ne olduğu.  
n. +n 44.
- ni'am:** (< Ar. n-<sup>ç</sup>-m) Nimetler.  
n. 385.
- ni'met:** (< Ar. n-<sup>ç</sup>-m-t) Allah'ın  
kullarına bağıışı olan yiyecek  
içecek vb.  
n. +den 284.  
n. +i K. 1:3.  
n. +lerine 389.
- nişân:** (< F.) 1. İz, belirti, alâmet, 2.  
Ayrıcı işaret, alâmet-i fârika.  
n. +ı 105, 326.5, K. 3:14, 3:18.
- niyâz:** (< F.) Bir dileğin yerine  
getirilmesi için yalvarma,  
yakarma.  
n. 238.  
n. +ı 26, 302.
- niyyet:** (< Ar. n-y-t) 1. Bir şeyi  
yapmayı önceden kurma,  
zihinde tasarlama, yapmayı
- aklına koyma, yapmaya karar  
verme. 2. Namaz, oruç, abdest  
gibi ibâdetlere başlarken bu  
ibâdeti yapmaya karar verdiğini  
sözle söyleme veya içinden  
geçirme.  
n. 1, 31, 55, 402.
- niyyet dut-:** (< Ar. + T.) Aklından bir  
şey geçirip ilgili işin olması için  
onu yapmaya karar vermek.  
n. -mışam 1.
- n'ola:** (< T.) Ne çıkar? Şaşılır mı?  
n. 223.5, 224.6.
- nūr:** (< Ar. n-v-r) Kalp gözüyle his  
ve idrak edilen gönül açıcı  
aydınlık, maddî olmayan  
hususlarda basiret gözüyle  
görülen ve gerçeği görmeyi  
sağlayan manevî ışık.  
n. 197, 218.4, S149a [Başlık],  
348, 367, K. 2:6, 3:13, 4:9.  
n. +a 185, 313.  
n. +dandır 348.  
n. +ı 10, 373.  
n. +ını 323.2.  
n. +lar 201.  
n. +lara 258.  
n. +uñdan 311.2.  
n. +unı 319.  
n. +unuñ 311.2.

## O

- o:** (< T.) 1. Tekil üçüncü şahsı gösterir.  
2. İşaret zamiri olarak yerini  
tuttuğu en uzaktaki kimse veya  
şeyi gösterir.  
o. 19, 20, 46, 62, 68, 71, 77,  
87, 90, 94, 94, 97, 98, 100,  
102, 109, 115, 128, 130, 131,  
132, 135, 141, 144, 144,  
165.9, 167, 167, 170, 173,  
179, 197, 198, 221.3, 232,  
262, 262, 266, 275, 275, 276,  
277, 280, 283, 284, 286, 291,

- 293, 301, 316, 353, 361, 371,  
390, 402, 431.  
o. +dur 122.
- od:** (< T.) Ateş.  
o. 163.7.  
o. +a 162.6, 163.7, 420, 421.  
o. +dan 84, K. 3:7.  
o. +ı 421.  
o. +ından 106, 223.5.  
o. [+lar] 163.7.
- oğul:** (< T.) Cinsiyeti erkek olan evlat.  
o. 392.  
o. +ı durur 363 (oğlı-durur).
- oğ:** (< T.) Bkz. **oğ.**  
o. K. 3:4.
- oğ:** (< T.) Yay denilen âletle fırlatılan ve ucunda sivri bir demir bulunan ince kısa değnek, tir, sehim, nâvek. Bkz. **oğ.**  
o. 152.  
o. +uyula 413.
- oğu-:** (< T.) 1. Bir metni seslendirmek, yüksek sesle kıraat etmek. 2. Sesli olarak nağme ile söylemek. 3. Bir yazıda anlatılmak istenen manayı anlamak, öğrenmek. Bkz. **oğu-**.  
o. 127.  
o. -duğ 210.
- oğın-:** (< T.) [Bir metin]  
Seslendirilmek, yüksek sesle kıraat edilmek.  
o. -duğça 416.
- oğu-:** (< T.) Bkz. **oğu-**.  
o. -r 247.  
o. -rlardı 401.  
o. -rmış 338.
- ol:** (< T.) Üçüncü teklik şahıs zamiri ve işaret sıfatı, “o” nun eski şekli.  
o. 11, 25, 26, 78, 86, 88, 91, 92, 95, 107, 118, 122, 123, 125, 152, 161.5, [164.8], 167, 169, 191, 193, 199, 213, 213, 215.1, [218.4], 234, 260, 263, 264, 270, 272, 276, 288, 296, 303, 316, 346, 364, 369, 369, 385, 394, 404, K. 1:1, 1:3, 1:8, 1:10, 1:14, 1:15, 2:10, 3:6, 3:8, 3:15, 3:16, 4:16.  
o. +dur 11, 50, 312, 364.
- ol-:** (< T.) 1. Meydana gelmek, vuku bulmak. 2. Gerçekleşmek, tahakkuk etmek. 3. Bulunmak, var olmak. 4. [İsimlerden sonra geldiğinde] ...hâline gelmek. 5. İsim-fiillerden sonra anlamı kuvvetlendirmek, değişik bir ifade sağlamak için bir üslup özelliği olarak kullanılır. 6. Yerine geçmek, sayılmak. 7. Cümlede aynı değerdeki iki kelime arasında bağlama vazifesi görür.  
o. -a 3, 89, 155, 168, 184, 195, 222.4, 307, 359, 409, 409, 409, 420, K. 1:13, 2:12.  
o. -ana K. 4:16.  
o. -anuñ 312.  
o. -avuz 45.  
o. -dı 221.3, 432.  
o. -dışa 415.  
o. -ğıl 274.  
o. -ıcağ 406.  
o. -ınca 260.  
o. -ısar 106.  
o. -ma 229.11, 274, 350.  
o. -mağ- için 223.5.  
o. -maya 108.  
o. -mayavuz 48, 428.  
o. -maz 392.  
o. -mış 77, 334.  
o. -mışam 39.  
o. -mışdur K. 1:12.  
o. -mış-ıdı 200.  
o. -sa 329.8.  
o. -sun 1, 4, 213, 376, K. 4:14.  
o. -ub 6, 122, 163.7, 191,

- 217.3, 294, 366.  
o. -uban 402, K. 4:2.  
o. -ubdur 111.  
o. -ur 7, 7, 74, 172, 227.9, 258, 322.1, 329.8, 389, 407, K. 1:4, 1:5, 1:5, 1:7, 1:10, 2:3, 3:13, 3:21, 4:8, 4:8, 4:8.  
o. -ur-ımiş 279.  
o. -ur-ısa K. 4:18.  
o. -ursa 294, 407.  
o. -ursañ 314.
- oluğ:** (< T.) Bir şeyin akmasına yarayan üst tarafı açık boru.  
o. +a 269 (Oluğ'a).  
o. +uñ 257 (Oluğ'uñ).
- olun-:** (< T.) Etmek yardımcı fiiliyle yapılan birleşik fiilleri edilgen duruma getiren yardımcı fiil.  
o. -a K. 4:18.  
o. -maz 153.
- on:** (< T.) Dokuzdan sonra, on birden önce gelen sayı.  
o. 309.
- on altı:** (< T. + T.) On beşten sonra, on yediden önce gelen sayı.  
o. +dur 81.
- on beş:** (< T. + T.) On dörtten sonra, on altıdan önce gelen sayı.  
o. 83.
- on biñ:** (< T. + T.) Dokuz bin dokuz yüz doksan dokuzdan sonra, on bin birden önce gelen sayı.  
o. K. 1:5.
- oñıl-:** (< T.) Şifa bulmak, iyileşmek.  
o. -ur 306.
- on iki:** (< T. + T.) On birden sonra, on üçten önce gelen sayı.  
o. K. 3:10.
- on sekiz biñ:** (< T. + T. + T.) On yedi bin dokuz yüz doksan dokuzdan sonra, on sekiz bin birden önce gelen sayı.  
o. K. 1:2.
- on üç:** ({on üç} < T. + T.) On ikiden sonra, on dörtten önce gelen sayı.  
o. 350.
- ora:** (< T.) O yer.  
o. +cuğdur 326.5.
- orada:** (< T.) Sözü edilen yerde.  
o. 55, 138, 282, 355.
- orta:** (< T.) Başlangıçla sondan veya etraftaki yerlerden aynı uzaklıkta kabul edilen yer.  
o. 234, 250, 316.  
o. +dağı 80.  
o. +sıdur 79.  
o. +sı-durur 169.
- oruç:** ({oruc} < F.) İslâm dininin beş şartından biri olan, imsaktan güneş batıncaya kadar yeme, içme ve cinsel ilişkiden uzak durma şeklindeki ibadet.  
o. 29  
o. +uñı 29.
- oruç boz-:** (< F. + T.) Orucu bozan hâllerden biri başına gelmek.  
o. -ar 29 (orucuñı bozar).
- oruç tut-:** ({oruc tut-} < F. + T.) Oruç ibadetini yerine getirmek.  
o. -uñ 29 (oruc ayın tutuñ).
- 'Osmân:** (< Ar.) İlk Müslümanlardan, Hulefâ-yı Râşidîn'in üçüncüsü.  
'o. 8, 364.
- oş:** (< T.) İşte, şimdi.  
o. 24, 32, 41, 43, 211, 289, 358, 425, K. 4:13.  
o. +da 225.7.
- otur-:** (< T.) 1. Kalmak, ikamet etmek.  
2. Durmak, beklemek.  
o. 65.  
o. -dum 67.  
o. -urlar 293.

**otuz:** (< T.) Yirmi dokuzdan sonra, otuz birden önce gelen sayı.  
o. 144.

**otuz beş:** (< T. + T.) Otuz dörtten sonra, otuz altıdan önce gelen sayı.  
o. 212, 349.

**otuz iki:** (< T. + T.) Otuz birden sonra, otuz üçten önce gelen sayı.  
o. 259.

## Ö

**öğüt:** (< T.) Bir kimseye doğru yolu göstermek, yapması ve yapmaması gereken şeyler üzerine dikkatini çekmek için söylenen söz, verilen fikir, nasihat.  
ö. 229.11.  
ö +i 229.11 (öğüdi).

**öl-:** (< T.) Hayatı sona ermek, yaşamaz olmak, can vermek, vefat etmek.  
ö. -evüz 45.  
ö. -icek 184.  
ö. -medin 22.  
ö. -üb 340.  
ö. -ür K. 2:10.  
ö. -ür-isem 5.

**ölç-:** ({ölc-} < ?) Bir niceliğin miktarını kendine mahsus bir ölçü ile belirlemek, tayin etmek.  
ö. -ecek 100.  
ö. -düm 110, 332.

**ön:** (< T.) Bir kimse veya yerin yüzünün baktığı tarafta olan yakın yer.  
ö. +i K. 3:8.  
ö. +inde 170.  
ö. +indedür 89.

**‘Ömer:** (< Ar.) Hulefâ-yı Râşidîn’in ikincisi.

‘ö. 8, 280, 324.3.

**‘ömr:** (< Ar. ‘m-r) Yaşama veya var olma süresi, bir şeyin yaşadığı müddet, hayat.

‘ö. +üñ 195.

**‘ömür:** ([‘ömr] < Ar. ‘m-r) Bkz. **‘ömr.**  
‘ö. +den 175.

**örtü:** (< T.) 1. Örtmeye yarayan şey. 2. Binalarda içeriye su geçmemesi için çatı ve damların üstüne kurşun vb. maddelerle yapılan kaplama.  
ö. +si 181, 188, 351.

**öylen:** (< T.) Güneşin gökyüzünde en yüksek noktada bulunduğu, günün sabah ile ikindi arasındaki vakti, gün ortası, öğle.  
ö. 233, 386.

**öz:** (< T.) Bir kimsenin kendi manevî varlığı, zâtı, kendisi.  
ö. +i 136.  
ö. +üm 236, 238.  
ö. +üñe 229.11.  
ö. +üñi 226.8.

**özine gel-:** (< T. + T.) Etraflı düşünebilecek duruma gelmek, akli başına gelmek.  
ö. 229.11 (özüne gel).

## P

**pâdişâh:** (< F.) [Hüküm sahibi, hükmeden anlamında] Allah. Bkz. **pâzişâh.**  
p. +ı 426.  
p. +lar 426.

**pâre:** (< F.) Parça.  
p. +si K. 3:12.

**pas:** (< ?) 1. Madenlerin ve özellikle

demirin yüzeyinde oksitlenme sonucunda meydana gelen madde. 2. [Mecazen] Dert, keder, iç sıkıntısı.

p. +ı K. 3:9.

p. +ın 134.

p. +ını 13.

**pâzişâh:** (< F.) Bkz. **pâdişâh.**

P. K. 1:15.

P. +um K. 1:6.

**penâh:** (< F.) Sığınacak yer, melce.

p. +a 213.

p. +ı 47.

**pencere:** (< F.) Bina duvarlarında hava ve ışığın içeriye girmesi ve içeridekilerin dışarıyı görmesi için bırakılan açıklık. Bkz.

**pençere, bencereh.**

p. 72.

**pençere:** (< F.) Bkz. **pencere, bencereh.**

p. +de 76.

p. +ler 73, 76.

**pend:** (< F.) Öğüt, nasihat.

p. 341.

**penhânî:** (< F.) Gizli.

p. K. 2:12.

**pes:** (< F.) Sonra, ondan sonra, ardınca, müteakiben, nihayet.

p. 212.

**peyember:** (< F.) Bkz. **peygâmbir.**

p. 189.

**peygâmbir:** (< F.) 1. Allah tarafından emirlerini kullarına bildirmekle görevlendirilmiş kimse, Tanrı elçisi, nebi, resul. 2. Hz.

Muhammed. Bkz. **peyember.**

p. 82, 125, 126, 196, 278.

p. +e 25.

p. +i K. 3:6.

p. +ler 165.9.

p. +üñ K. 3:3.

**pîr:** (< F.) Bir konuda baş durumda olan, önder denmeye lâyık, tecrübeli ve üstat kimse.

p. +ler 117.

**pirinc:** (< F.) Bakır ve çinkodan elde edilen sarı renkte alaşım; bu alaşımdan yapılmış.

p. +den 145.

## R

**Râbi'a:** (< Ar.) *Tevrâ'ta* ismi Rebeka olarak zikredilen, İslâmî metinlerde Rukiye olarak da anılan Hz. İshak'ın eşi.

R. 190.

**Râbi'a:** (< Ar.) Râbia-ı Bedeviyye yahut Râbiatü's-Şâmiyye olarak bilinen kadın mutasavvıf.

R. 127, K. 3:22.

**Rahîm:** (< Ar. r-ḥ-m-t) "Âhirette mümin kullarına acıyan, merhamet eden" anlamında esmâ-i hüsnâdandır.

R. B1b, S138b [Besmele].

**Rahmân:** (< Ar. r-ḥ-m) "Kâfir-mümin ayırmadan yarattığı bütün varlıklara merhamet eden, nimet veren" anlamında esmâ-i hüsnâdandır.

R. B1b, S138b [Besmele], B9a [Başlık], K. 2:7.

R. +durur K. 1:3.

**rahmet:** (< Ar. r-ḥ-m-t) Allah'ın, yaratıklarına olan merhameti, acıma ve esirgemesi.

r. 38, 46, 50, 224.6, 419, 421, 424, 427, K. 3:18, 4:16.

r. +i 387, K. 1:2.

r. +ile 36.

r. +lerine 389.

r. +lerini 378.

r. +ünde 42.

r. +ünden 428.

r. +üñi 49, 426.

- Rahmet Kapısı:** (< Ar. + T.) Kudüs'te, Mescid-i Aksâ olarak adlandırılan sahanın doğu surunda bulunan kapı. R. K. 3:18.
- rek'at:** (< Ar. r-k-v-') Namazda kıyam, rükû ve iki defa secdeden meydana gelen bölüm. r. 319.
- reng:** (< F.) Cisimler tarafından aksettirilen ışığın gözde yaptığı etki sonucu meydana gelen duyum. r. +ile 73.
- resm:** (< Ar. r-s-m) Tarz, şekli, biçim, üslup. r. +e 95, 272.
- Resûl:** (< Ar. r-s-<sup>2</sup>-l-t) Peygamber, nebi (Özellikle Hz. Muhammed için kullanılır). R. 90, 278, 297, 346, 354, 370. R. +den 367. R. +e 51, 92, 299, 345, 350. r. +i 179. R. +ün 27, 89, 91, 289, 291, 319, 323.2, 337, 363, 423.
- Resûlullâh:** (< Ar. + Ar.) "Allah'ın elçisi" Hz. Muhammed. R. 33, 295, 300, 313, 338. R. +a 240, 318, 330.9. R. +ı 320.
- revân:** (< F.) 1. Akan. 2. Süratle, derhal. r. 129, K. 2:8.
- Rıdvân:** (< Ar. r-d-v-<sup>2</sup>-n) Cennetin kapıcısı olan melek [Teşmil yoluyla cennet manasında da kullanılmıştır]. R. K. 2:6.
- rızâ:** (< Ar. r-<sup>2</sup>-<sup>2</sup>) Allah'ın kulun hâli ve yaptıkları karşısında duyduğu hoşnutluk. r. +sını 408.
- rızık:** (< Ar. r-z-k) Allah tarafından herkese takdir edilen nimet. r. +ın 19. r. +ın 18. r. +içün 18. r. +umuzu K. 4:1.
- Rûm:** (< Ar. r-v-m < Yun.) 1. Türkçe konuşan Müslüman Anadolu toplulukların yaşadığı alan. 2. Türkçe konuşan Müslüman Anadolu halk. Bkz. **Urum**. R. 388. R. +ıla 394.
- ru'yet:** (< Ar. r-v-y-t) Görme, bakış, görüş. r. S149a [Başlık].
- rûzî:** (< F.) Nasip, kısmet. r. 321.
- rûkn:** (< Ar. r-k-n) Köşe, kenar. r. 270, 271.
- S**
- sâ'at:** (< Ar. s-<sup>2</sup>-<sup>2</sup>-t) Gece ile gündüzden meydana gelen bir günün yirmi dörtte birine eşit olan altmış dakikalık zaman birimi. s. +çe 342.
- şâbit:** (< Ar. ş-b-<sup>2</sup>-t) Kesin bir delil veya tecrübe ile zan ve şüpheden kurtarılıp gerçekliği, doğruluğu ortaya konmuş, ispatlanmış olan. ş. K. 1:12.
- şabr:** (< Ar. ş-b-r) Katlanılması zor olan haksızlık, sıkıntı, acı, hastalık, yoksulluk, felaket vb. durumlar karşısında umutsuzluğa kapılmayıp şikayet etmeden, sızlanmadan dayanma, tahammül gösterme. ş. 307. ş. +ıla 306.

**saç-:** ({sac-/şaç-} < T.) [Bir şeyi] Ortalığa dağıtmak, etrafa serpmek, dökmek.  
s. 411.  
ş. -ar 378.  
ş. -ar-ıduñ K. 4:9.  
ş. -dı 163.7.

**şâdık:** (< Ar. ş-d-k) Dostluğunda samimi ve vefalı olan, dostluk bağlarının gerektirdiği vefayı gösteren, sadakatli (kimse).  
ş. 329.8.

**şaff:** (< Ar. ş-f-f) Yan yana düzgün bir şekilde sıralanan kimselerin meydana getirdiği dizi, sıra.  
ş. K. 1:4, 1:4.

**şâğ:** (< T.) Sağlam, sağlıklı, sıhhatli.  
ş. 4.  
ş. +ça 396.

**şâğ:** (< T.) Vücutta kalbin bulunduğu tarafın karşısında olan, sol karşıtı.  
ş. 118, 267, 337, K. 4:10.  
ş. +a K. 3:20.

**şâğış:** (< T.) Sayı, adet, miktar, hesap.  
ş. +da 245.  
ş. +ı 335.

**şâğlık:** (< T.) Vücudun fizik ve psikolojik bakımlardan bütün fonksiyonlarının yerinde bulunması durumu, hasta hâlde olmama, sıhhat, esenlik.  
ş. 3.  
ş. +durur 406.  
ş. +ıla 57, 403 (şâğığ-ıla).

**şahâbe:** (< Ar. ş-<sup>2</sup>-h-b) Hz. Muhammed'in sohbetinde bulunmuş olan Müslümanlar, sahabiler.  
ş. 328.7, 364.

**şâhib:** (< Ar. ş-<sup>2</sup>-h-b) 1. Bahsedilen şey kendisinde bulunan, o vasfı hâiz

olan kimse. 2. Mâlik.  
ş. 141, 218.4, 316.

**Şahre:** (< Ar. ş-h-r) 1. Hacimli taş kütesi. 2. Kudüs'te, Kubbetü's-Sahre'nin içinde yer alan ve üç semavî dinin inananlarınca kutsal kabul edilen, Hz. Muhammed'in miraç gecesinde üzerine basarak gökyüzüne yükseldiği ve bundan dolayı üzerinde ayak izlerinin bulunduğu inanılan, Sahretullah da denilen büyük kaya. 3. Kubbetü's-Sahre. Bkz.

**Şahret.**

Ş. 62, 70, 79, 88, 137, K. 1:9, 2:6, 2:7, 3:1, 3:12, 3:25.  
Ş. +de K. 1:7.  
Ş. +nün 91, 93, 130, 135, 141.  
Ş. +ye 137.

**Şahret:** (< Ar. ş-h-r) Bkz. **Şahre**.  
Ş +i K. 1:10.

**şâkın:** (< T.) Bir davranışın yapılmaması, bir şeyin düşünülmemesi gereken durumlarda söylenen uyarı sözü.  
ş. 31.

**şâkın-:** (< T.) Olabilecek şeyleri düşünerek kendini korumak için tedbirli olmak, tedbir almak.  
s. 22, 128.

**şâkla-:** (< T.) Korumak, himaye etmek, muhafaza etmek, sakınmak, esirgemek.  
ş. 107.  
ş. -rlar K. 1:6.

**şal-:** (< T.) Koymak, bırakmak, atmak.  
ş. -dılar 198.

**şalâ:** (< Ar. ş-l-<sup>2</sup>) Çağırma, davet etmek, davet; ezan.  
ş. K. 1:6.

- şalât:** (< Ar. ş-l<sup>2</sup>-t) Namaz.  
ş. +1 K. 1:6.
- şalavât:** (< Ar. ş-l<sup>2</sup>-t) “Allahım,  
(Efendimiz) Hz. Muhammed’e  
ve (Efendimiz) Hz.  
Muhammed’in soyundan  
gelenlere salât eyle, onların şeref  
ve kadrini yücelt” anlamına  
gelen “Allâhümme salli alâ  
(seyyidinâ) Muhammedin ve  
alâ âli (seyyidinâ) Muhammed”  
cümlesi veya aynı anlama  
gelebilen duâlardan her biri.  
ş. 25, 51, 116, 240, 330.9, 345,  
350.  
ş. +1 K. 1:8.
- şalavât getir-:** (< Ar. + T.) Hz.  
Muhammed’e ve onun  
soyundan gelenlere saygı için  
salavat duası okumak.  
ş. K. 1:8 (getürürler şalavâtı).
- şalavât vér-:** (< Ar. + T.) Bkz. **şalavât  
getir-**.  
ş. 25, 51 (vér...şalavât), 116,  
240, 330.9, 345 (vér şalavât),  
350.
- şan-:** (< T.) Şöyle veya böyle olabilecek  
bir şeyin zihinde kurduğu  
gibi olduğuna inanmak, öyle  
olabileceğini düşünmek,  
zannetmek. 2. ...olduğunu  
düşünmek, addetmek,  
farzetmek.  
ş. -asın 87, 181, 186.  
ş. -ma K. 4:2, 4:13.  
ş. -ursın 228.10.
- şaña:** (< T.) Sen zamirinin yönelme  
hâli.  
s. 20, 32, 43, 69, 184, 229.11,  
241, 307, 310.1, 341, 357,  
368, 422, K. 4:3.
- şan’at:** (< Ar. ş-n<sup>2</sup>-) Duygu, tasavvur  
ve fikirleri etkili bir biçimde  
ve göze gönle hitap edecek  
şekilde ifade etme hususundaki  
yaratıcılık.  
ş. 111.
- şanki:** (< F.) Anlatılan şeyin gerçekte  
var olmadığını, fakat öyle  
sanıldığını gösterir, sözüm ona,  
sözde, güya.  
ş. 112.
- şarb:** (< T.) Çok dik, çıkılması,  
geçilmesi zor olan yer.  
ş. +dur 230.
- Sâre:** (< Ar. < İbr.) Hz. İbrahim’in eşi.  
S. 185.
- şavm:** (< Ar. ş-v-m) Oruç.  
ş. K. 1:6.
- sa’y:** (< Ar. s<sup>2</sup>-y) Hacda Safâ ile Merve  
tepelere arasında süratle gidip  
gelme.  
s. 161.5.
- şay-:** (< T.) Aynı cinsten olan şeylerin,  
bir sayısından başlayarak  
her biri için bir sayı eklemek  
suretiyle kaç tane olduğunu  
belirlemek, sayısını bulmak,  
tadat etmek.  
ş. -dum 97, 171, 248,  
ş. -maz 335.
- sâyil:** ([sâ’îl] < Ar. s-v<sup>2</sup>-l) Dilenen  
kimse, dilenci.  
s. +em 41.
- sayvân:** ([sâyebân] < F.) Bir yerin  
güneşten korunması için  
üzerine herhangi bir maddeden  
yapılan dam saçağı gibi düz  
veya meyilli gölgelik; [mecazen]  
Allah’ın salih kullarına  
gösterdiği rahatlık, ferahlık ve  
güvenlik.  
s. 307, K. 2:1, 2:13, 4:8.
- se’âdet:** (< Ar. s<sup>2</sup>-d-t) Mutlu olma,  
mutlu ve mesut yaşama,



- mutluluk, bahtiyarlık.  
s. +dür 24, 339, 376.
- secde:** (< Ar. s-c-d-<sup>2</sup>) Allah'ın büyüklüğünü, yüceliği önünde hiçliğini göstermek ve onu ululamak maksadıyla vücudu alın, burun, el ayakları, dizler ve ayak parmakları yere değecek duruma getirme, bu durumda yere kapanma. Bkz. **secdet**.  
s. K. 3:2.
- secdet:** (< Ar. s-c-d-<sup>2</sup>-t) Bkz. **secde**.  
s. +i K. 1:9.
- secde kııl-:** (< Ar. + T.) Secde durumuna gelmek, secde vaziyeti almak, secdeye kapanmak.  
s. -ğil K. 3:2.
- secdet kııl-:** (< Ar. + T.) Bkz. **secde kııl-**.  
s. K. 1:9 (kıırlar secdeti).
- seçil-:** (< T.) Birbirinden ayrılmak, uzaklaşmak.  
s. -ür 394.
- sefer:** (< Ar. s-f-r) Yolculuk, seyahat.  
s. 55.
- segirt-:** (< T.) Çabuk çabuk koşar gibi yürümek.  
s. -üben 237 (segirdüben).
- sehâvet:** (< Ar. s-ḥ-<sup>2</sup>-v-t) Cömertlik, el açıklığı.  
s. +i 158.2.
- sehv:** (< Ar. s-h-v) Kasten yapılmayan, yanılmaktan doğan yanlış, hata.  
s. 415.
- sekiz:** (< T.) Yediden sonra, dokuzdan önce gelen sayı.  
s. 71, 143, K. 3:19.
- sekizinci:** (< T.) Sekiz sayısının sıra sıfatı; sırada yeri yedinciden sonra, dokuzuncudan önce olan.  
s. 233.
- selâm:** (< Ar. s-l-<sup>2</sup>-m) Bir kimseye veya bir topluluğa yakınlık, sevgi ve nezaket göstermek, sağlık ve esenlik dilemek için "selâmün aleyküm" gibi sözlü işaret veya harekette bulunma.  
s. B12a [Başlık], 177, 310.1, 318, K. 4:14.
- selâmet:** (< Ar. s-l-<sup>2</sup>-m-t) Ruh ve beden yönünden sağlıklı olma, esenlik; tehlikeden uzak olma, güvenlik.  
s. 4, 67.
- selâm ol-:** (< Ar. + T.) "Esenlik dileklerim ulaşsın" anlamında kullanılan bir iyi dilek sözü.  
s. -sun K. 4:14.
- selâm vér-:** (< Ar. + T.) Selamlamak.  
s. -gil 177, 318.
- sen:** (< T.) Tekil ikinci şahsı gösterir.  
s. 13, 50, 58, 92, 139, 153, 155, 194, 209, 229.11, 283, 308, 327.6, 330.9, 340, 343, 345, 353, 356, 358, 374, 379, 399, 413, 414, 424, K. 3:24, 4:14.  
s. +de 192.  
s. +den 4, 44.  
s. +i 342, 422, K. 4:17.  
s. +sin 47, 116, 426.  
s. +üñ 2, 331.
- sendire-:** (< T.) Sendelemek, sarsılmak.  
s. -yrek K. 4:9 (sendireyreg).
- sermâye:** (< F.) Servet, varlık; bahsedilen şeye ait elde bulunan değer.  
s. 406.
- server:** (< F.) En ileri gelen.  
s. +i K. 2:4.

- sev-:** (< T.) [Bir şey veya kimseye] Sevgi duymak, gönlünde (ona karşı) bir muhabbet beslemek. s. -di 64. s. -mezdi K. 1:14.
- sevâb:** (< Ar. s-v<sup>3</sup>-b) İyi ve güzel davranışlar karşılığında Allah tarafından verilen mükafat. s. +ı 32, 34.
- sevgü:** (< T.) İnsanı karşılık beklemeden yakın ilgi, dostluk, şefkat, bağlılık göstermeye yönelten ve fedakarlıkları göze aldırarak kadar güçlü olabilen duygu, sevme duygusu, muhabbet. s. +süni 411.
- sevin-:** (< T.) Sevinç duymak, memnun ve hoşnut olmak. Bkz. **sevüñ-**. s. -di 221.3. s. -e 37, 297. s. -üben 321. s. -ür 172, 247, 256.
- sevüñ-:** (< T.) Bkz. **sevin-**. s. -e 2.
- sevniş-:** (< T.) Beraberce sevinmek. s. -üben 397.
- seyr:** (< Ar. s-y-r) Bir şeyi gözle takip etme, izleme, temaşa. s. 103.
- şıfat:** (< Ar. v-ş-f) Bir kimse veya şeyin sahip olduğu nitelik, ona ait olan özellik, hâl ve vasıf. s. +ların 308. s. +larını 241.
- sıgın-:** (< T.) [Birinin veya bir makamın] Himayesine, kolu kanadı altına girmek. s. -dum 422.
- Şırât:** (< Ar. s-r<sup>2</sup>-t) İslâm inancına göre ahirette cehennemin üzerinde kurulacak olan, müminlerin üstünden kolayca geçip cennete ulaşacağı, kâfirlerin ise cehenneme düşeceği köprü. S. K. 1:13, 3:18, 3:19. S. +uñ 105.
- şirmâ:** (< Yun.) Haddeden geçirilmiş, altın yaldızlı veya yaldızsız ince gümüş tel. s. 187. s. +yla 182.
- sil-:** (< T.) 1. [Islak bir şeyi] Kuru duruma getirmek. 2. Sürmek, sıvazlamak. s. 253, 374. s. -e K. 4:6.
- silsile:** (< Ar. s-l-s-l<sup>3</sup>) Zincir. s. 122, K. 3:15, 4:6.
- sin:** (< T.) Mezar, kabir. s. 45, 196. s. +de 193. s. +ümüz 48. s. +ümüzi 47.
- siz:** (< T.) Çoğul ikinci şahsı gösterir. s. 54, 214, 403. s. +i 57. s. +lerden 277.
- şofra:** (< Ar. ş-f-r<sup>2</sup>) Üzerinde yiyecekler, içecekler konularak çevresinde oturulup yemek yenilecek şekilde düzenlenmiş sini, yaygı. s. +nuñ 283.
- şokak:** (< Ar. z-ķ<sup>2</sup>-ķ) Yerleşim yerlerinde ev ve dükkanlar arasında uzanan, caddeye nispetle daha dar ve kısa yol. s. +dan 171.
- şol:** (< T.) Kalbin bulunduğu tarafta olan. s. 119, K. 4:11. s. +a K. 3:20.

**şoñra:** (< T.) İçinde bulunulan veya bahsedilen ânın daha ilerisindeki bir zamanda, bilahare.  
ş. 211.

**şoñucı:** (< T.) Nihayet, netice, en son, sonunda.  
ş. 200.

**şor-:** (< T.) 1. Soru yönelterek bilgi istemek, sual etmek. 2. Aramak.  
ş. -alar K. 1:11.  
ş. -ar 398.  
ş. -ayım K. 4:17.  
ş. -dılar 399.

**şoyla-:** (< T.) Aramak.  
ş. -r 300.

**söye:** (< ?) Kapı kanatlarının menteşelerle tutturulduğu sabit dış çerçevenin dört yanından her biri, kasa.  
s. +leri 145.

**söyle-:** (< T.) 1. [Anlatmak istediği şeyi] Sözle bildirmek. 2. Konuşmak.  
s. -di K. 3:8.  
s. -dün K. 4:5.  
s. -megil 27.  
s. -mişdür 299.  
s. -r 300.  
s. -rsin 20.  
s. -sün K. 1:15.

**söyleş-:** (< T.) Karşılıklı konuşmak.  
s. -üb K. 2:11.

**söyündür-:** (< T.) [Ateşi] Artık yanmaz duruma getirmek, söndürmek.  
s. -üb 421.

**söz:** (< T.) 1. Ağızdan çıkan, bir veya daha çok heceden meydana gelen kelime veya kelime dizisi. 2. Bir fikri, bir isteği yazılı veya sözlü olarak anlatmaya, açıklamaya yarayan kelimeler

yahut cümleler dizisi, kelimeler, kavil.

s. K. 3:26.  
s. +den 343, K. 4:5.  
s. +dür 344.  
s. +e 430.  
s. +i 33, 240, 261, 343, 413.  
s. +i-durur 33.  
s. +idür 261.  
s. +ler 292.  
s. +üme 24, 274, 308.  
s. +üñi 379.

**şu:** (< T.) 1. Yağmur şeklinde yağın, hidrojen ve oksijenden meydana gelmiş, rengi, kokusu ve tadı olmayan şeffaf sıvı madde, âb, mâ. 2. Yağmur, göl, akarsu ve benzerinden sağlanıp tabii olarak içilen, yemeğe konan ve temizlik işlerinde kullanılan sıvı, tatlı su. 3. Bu sıvıdan oluşan akarsu, pınar birikintisi vb.  
ş. +dan 150.  
ş. +lar 163.7, K. 2:8.  
ş. +lardur 149.  
ş. +ları 281.  
ş. +yı K. 4:15.  
ş. +yın 265.  
ş. +yından 359.

**şubh:** (< Ar. ş-b-ḥ) Sabah vakti, sabah.  
ş. 260, 272, 355.  
ş. +ı 278.

**şuç:** ({şuc/suç} < T.) Günah.  
ş. +ın 425.  
s. +umuz 424.

**şuçla-:** ({suçla-} < T.) Bir kimsenin suç işlediğini, suçlu olduğunu ileri sürmek, ona suç yüklemek.  
s. -ya K. 1:14.

**sulṭān:** (< Ar. s-l-ṭ-ʾ-n) 1. Hükümdar. 2. Allah.  
s. 200, 221.3.  
s. +durur K. 1:3.  
s. +ı K. 2:4.

**şun**: (< Ar. ş-n-) İş, amel; yapmak.  
ş. +ından 60.

**şun-**: (< T.) Bir şeyi bir topluluğa nezaket kurallarına uyarak vermek, arz etmek, takdim etmek.  
ş. -uvirdüm 401.

**Sübhân**: (< Ar.) “Her türlü kusurdan, noksandan, beşerî nitelik ve zaafardan uzak olan” anlamında Allah’ın isimlerindedir.  
S. 19, 219.1.  
S. +durur K. 1:3.  
S. -nehû B9a [Başlık].

**Süleymân**: (< Ar. < İbr.) Yahudilere göre kral/rahip, Müslümanlara göre aynı zamanda peygamber olan, Hz. Davud’un oğlu.  
S. 173, K. 2:1.

**Süleymân**: (< Ar. < İbr.) Emevî halifesi Süleyman b. Abdülmelik.  
S. +uñ 136, K. 3:12.

**sünnet**: (< Ar. s-n-t) Hz. Muhammed’in Müslümanlarca uyulması gereken sözleriyle örnek iş ve davranışlarının tamamı.  
s. 31.  
s. +in 27.

**sür-**: (< T.) 1. Değdirmek, dokundurmak. 2. İçinde bulunup yaşamak, geçirmek.  
s. 89.  
s. -dük 320, 381.  
s. -düm 238, K. 3:17.  
s. -elüm 157.1.  
s. -em 2.  
s. -enler 56.  
s. -esin 354.  
s. -eyim 9.  
s. -ür K. 1:8, 1:10.  
s. -ür[ler] K. 1:9.

## Ş

**şād**: (< F.) Sevinçli, memnun, mesrur.  
ş. 40, 52, 74, 172, 195, 221.3, 322.1, 416, 429.

**Şâfi’î**: (< Ar.) İmam Muhammed bin İdris eş-Şâfiî’nin mezhebine mensup olan kimse.  
Ş. 269.

**şāh**: (< F.) Padişah, hükümdar.  
ş. 153.

**Şām**: (< Ar. ş-<sup>3</sup>-m) Bugünkü Suriye’nin başşehirinin ismi.  
Ş. B15b [Başlık], 384, 392.  
Ş. +a 383.  
Ş. +ı K. 4:3.  
Ş. +uñ 385.

**şām**: (< F.) Akşam.  
ş. +ı 278, 355.  
ş. +lar 272.

**Şāmlu**: (< Ar. + T.) Şam memleketinin halkından olan kimse; Şam hac kervanı ve bu kervana mensup kişiler.  
Ş. 233.

**şar**: (< T. < F.) Şehir.  
ş. 148, 369.  
ş. +a 281, 367.  
ş. +dur 244, 273, 314, 333.  
ş. +durur 61.

**şāzīlık**: (< F.) Sevinçlilik, mutluluk.  
ş. 384.

**şefā’at**: (< Ar. ş-f-<sup>2</sup>-<sup>2</sup>-t) Peygamberlerin ve Allah’ın izin vereceği kimselerin, kulların suçlarının bağışlanması için Cenabıhak katında aracılık etmeleri.  
ş. 325.4.

**şefā’atci**: (< Ar. + T.) Kulların suçlarının bağışlanması için Allah katında aracılık edecek kimse.  
ş. 11.

**şehâdet:** (< Ar. ş-h<sup>2</sup>-d-t) Bir şeyin gerçekliğini, doğruluğunu tasdik etme.  
ş. 25.

**şehâdet getir-:** (< Ar. + T.) Müslüman olmanın birinci şartı olan, “Eşhedü en lâ ilâhe illallâh ve eşhedü enne Muhammeden abdühü ve resûlühü” (Allah'tan başka ilâh yoktur ve Muhammed onun kulu ve peygamberidir) cümlesini okumak suretiyle bu inancı yükses sesle söylemek, kelime-i şehâdet getirmek.  
ş. 25 (getürgil ... şehâdet).

**şehîd:** (< Ar. ş-h<sup>2</sup>-d-t) Allah yolunda ve din uğrunda savaşırken ölen kimse.  
ş. 366.

**şehr:** (< F.) 1. İnsanların toplu olarak yaşadığı yerleşim yerlerinden, idarî ve mülkî bakımdan köy ve kasabadan sonra en büyük olanı; halkının büyük bir kısmı ticaret, sanayi ve idare işleriyle uğraşan, kalabalık yerleşim merkezi. 2. Böyle bir yerleşim merkezinde yaşayan halk, şehir halkı. 3. İlim sahibi kimse, âlim.  
ş. 166, 265, 296.  
ş. +e 293, 375.  
ş. +i 310.1, 314.  
ş. +in 68.  
ş. +ine 371.  
ş. +inüñ 167, 230, 312, K. 4:15.  
ş. +üñ 169, 209, 231, 234, 315, 316, 388.

**şehrî:** (< F.) Şehir halkından olan, kimse, şehirli.  
ş. 312.

**şeker:** (< F.) Şeker kamışı, şeker

pancarı ve benzeri bitkilerin öz suyundan veya nişastasından çıkarılan, çoğunlukla beyaz billurlar hâlinde, suda kolayca eriyen, ağızda tatlı bir lezzet bırakan maddelere verilen ortak isim.  
ş. +den K. 4:7.

**şem'idân:** (< Ar. ş-m<sup>c</sup> + F.) Üzerine mum dikilen aydınlatma âleti.  
ş. 183.

**şerh:** (< Ar. ş-r-h) Açık açık anlatma, izah.  
ş. 241, K. 1:15.

**şerîf:** (< Ar. ş-r-f) Şerefli, kutsal, mübarek.  
ş. K80b [Başlık], B10a [Başlık], 66, K. 1:10.

**şerîfe:** (< Ar. ş-r-f) Şerefli, kutsal, mübarek.  
ş. B1b [Başlık], B1b [Başlık], S146a [Başlık].

**şerrefehullâh:** (< Ar.) “Allah onu/orayı şereflendirsin, şerefini artırsın” manasında dua cümlesi.  
ş. S145b [Başlık], B4b [Başlık], S148b [Başlık].

**şevk:** (< Ar. ş-v-k) Allah aşkı ile insan gönlünde meydana gelen coşkunluk.  
ş. +i 401.

**şeylillâh:** ([şey'en lillâh] < Ar. ş-y<sup>2</sup> + Ar. <sup>2</sup>-l-l-h) “Allah için bir şey” anlamında istek sözü.  
ş. 157.1, 158.2, 159.3, 160.4, 161.5, 162.6, 163.7, 164.8, 165.9.

**Şeytân:** (< Ar. < İbr.) Allah'ın emirlerine karşı geldiği için huzurdan kovulan ve rahmetten uzak kalan âsî varlık, iblis.  
ş. 16.

**şifâ:** (< Ar. ş-f-) Derman, ilaç, deva.  
ş. 160.4, 423.

**şifâ bul-:** (< Ar. + T.) Eski sağlığına  
tekrar kavuşmak, iyi olmak.  
ş. -ur 160.4.

**şimdi:** (< T.) İçinde bulunulan  
zamanda, şu anda.  
ş. 136, 340, 347.

**şîr:** (< F.) Aslan; [mecazen] cesur, yiğit,  
kahraman kimse.  
ş. 288.

**şîr:** (< Ar. ş-‘-r) Duygu ve heyecanları,  
güzellikleri, seslerin  
uyumundan ve âhenginden  
faydalanarak etkili bir şekilde  
anlatma sanatı ve bu sanat  
yoluyla verilen edebî eser;  
manzume.  
ş. S149a [Başlık].

**şol:** (< T.) Şu, o.  
ş. 112, K. 4:4.

**şöyle:** (< T.) 1. Şunun gibi. 2. Şu  
şekilde.  
ş. 117, 228.10, 267.

**şu:** (< T.) 1. Çok uzakta olmayan  
şeyi işaret yoluyla belirtir. 2.  
Herhangi bir mesafe ifadesi  
taşımadan işaret için kullanılır.  
ş. 45, 299, 368.

**şükr:** (< Ar. ş-k-r) Verdiği nimetler için  
Allah’a karşı duyulan minneti  
dile getirme. Bkz. **şükür**.  
ş. 5, 236, 303, 373, 382, 386,  
396.  
ş. +i 17.

**şükür:** (< Ar. ş-k-r) Bkz. **şükr**.  
ş. 1, 213, 215.1, K. 1:1, 4:3,  
4:4.

## T

**tâ:** (< F.) 1. Bir şeyin bulunduğu,  
başladığı veya sona erdiği yeri

anlatırken söze mübalağa katar.  
2. Öyle ki.  
t. 171, K. 1:14.

**tâ‘at:** (< Ar. t-‘-‘-t) İbadet, takva.  
t. 377.

**tabîb:** (< Ar. t-b-y-b) Hekim, doktor.  
t. +i 11, 312.

**tağ:** (< T.) Çevresindeki araziye göre  
büyük bir çıkıntı teşkil edecek  
şekilde yükselen toprak veya  
kaya kütlesi.  
t. 275, 276, K. 2:6.  
t. +da 275, 276.  
t. +ı 71, 124, 288, 366, K.  
3:25.  
t. +ı-durur 276.  
t. +ıyla 130.  
t. +uñ 277.

**taht:** (< F.) Müezzinlerin üzerinde  
oturduğu koltuk.  
t. +ı 112.

**tâkat:** (< Ar. t-‘-k-t) Bir şeyi  
yapabilmek için gereken güç,  
kuvvet, derman.  
t. 3.

**tâkat getür-:** (< Ar. + T. [= F. *tâkat  
âverden*]) Dayanmaya gücü  
yetebilmek, dayanabilmek.  
t. -ibilem 3.

**tâlâb:** (< Ar. t-l-b) İstek, dilek, talep.  
t. +um 44.

**tâlib:** (< Ar. t-l-b) İsteyen, talep eden,  
istekli olan kimse.  
t. +idür 10.

**tamu:** (< Soğd.) Cehennem.  
t. 223.5, K. 1:12, 4:11.

**Ṭamu Deresi:** (< Soğd. + F.) Kudüs’te  
bulunan vadi.  
Ṭ. K. 4:11.

**tanış-:** (< T.) Bir konu hakkında  
birbirine fikir sormak, baş

vurup görüşünü almak, istişare etmek, danışmak.  
 ʧ. -urlar 301.

**Taîrî:** (< T.) Allah.  
 T. 52, 180, 218.4, 346, 385, 408.  
 T. +nuñ 179.  
 T. +ya 17.

**Taîrî evi:** (< T. + T.) 1. Kâbe. 2. Mescit. Bkz. **Allâh evi**, **Hâk evi**.  
 T. 52 (Taîrî evlerini).  
 T. +ni 218.4.

**taþ-** ({taþ-} < T.) Tazim etmek, perestîþ etmek.  
 ʧ. -dı 161.5.

**taþu:** (< T.) Huzur, nezd, makam.  
 ʧ. +ña 1, 5.  
 ʧ. +ñda 41.  
 ʧ. +ñdan 15.

**tar:** (< T.) Genişliği, içine girecek þeye göre yetersiz olan, içine sığılmayan veya sığılması zor olan, geniş ve bol olmayan.  
 ʧ. 352.

**tarâbuzun:** ([derbezîn < dârâbzîn] < F.) Bir yeri çevreleyen parmaklık.  
 ʧ. +dur 82.

**tarıl-:** (< T.) Daralmak, canı sıkılmak.  
 ʧ. -ur 286.

**taþ (I):** (< T.) Herhangi bir yerin sınırları ötesinde kalan yer, iç karşıtı, dış.  
 ʧ. 94, 333.  
 ʧ. +ı 77, K. 3:13.

**taþ (II):** (< T.) 1. Yeryüzünün sertleşmiş ve katılaşmış tabakalarında bulunan, içindeki maden, tuz ve oksitlere göre değişik renkte ve değişik biçimdeki çok sert cisim,

bunlardan kopmuş veya koparılmış parça. 2. Kudüs'te, Kubbetü's-Sahre içerisinde yer alan kutsal kaya, Sahre, Hacerü'l-Muallak. Bkz. **daþ**.  
 ʧ. 90, 92, 276, 299, K. 3:2, 3:11.  
 ʧ. +a K. 3:11.  
 ʧ. +da 263.  
 ʧ. +dan 61.  
 ʧ. +dur 251.  
 ʧ. +ı 79, 88, 137, K. 3:1, 3:12.  
 ʧ. +ıla 167.

**taþ-** (< T.) [Kendisi için belli olan sınırın] Ötesine geçmek, bulunduğu yere sığmamak.  
 ʧ. -ubdur 6.

**taþra:** (< T.) Dışarı. Bkz. **daþra**.  
 ʧ. 130, 208, 244.  
 t. +dağın 358.

**Tat:** (< T.) Yabancı, ecnebi, Acem.  
 T. 394.

**tatlu:** (< T.) İnsanın üzerinde iyi etki bırakan, hoşça giden, rahatlatan, yumuşak; hoşça gidecek şekilde, tatlılıkla.  
 ʧ. 338.

**tatlu dil:** (< T. + T.) İncitmeyen, gönül alıcı yumuşak söz, güzel ve hoşça gidecek konuşma.  
 ʧ. +ı 338.

**taþtur-:** (< T.) Tattırmak.  
 ʧ. -ğıl 15.

**tavâf:** (< Ar. ʧ-v<sup>2</sup>-f) Hac sırasında Kâbe'nin etrafını yedi kez dolaşma suretiyle yapılan ibadet.  
 ʧ. 161.5, 237, 261.

**tâze:** (< F.) [Çiçek vb. için] Toplanması üzerinden zaman geçmemiş.  
 t. 216.2.

- Te'âlâ:** (< Ar. 'l-v) “Şanı yüce olsun” anlamında olup Allah, Hak, Tanrı gibi kelimelerden sonra kullanılır.  
T. S138b [Başlık], S145b [Başlık], B4b [Başlık], S148b [Başlık].
- Tebârek:** (< Ar. t-b-<sup>2</sup>-r-k) Yüce, mukaddes, ulu; Allah.  
T. 60, 385.
- teferrüc:** (< Ar. f-r-c) Eğlenmek için yapılan gezinti.  
t. 85.
- temâm:** (< Ar. t-m-<sup>2</sup>-m) 1. Bütünlüğü bozacak bir eksiği olmayan (şey), bütün. 2. Tam olarak, eksiksiz. 3. Bitmiş, tamamlanmış.  
t. 76, 311.2, 379, 432, K. 1:7. t. +1 101.
- temâmet:** (< Ar. t-m-<sup>2</sup>-m-t) Tamamıyla.  
t. 67, 102, 248, 375.
- temâm ét-:** (< Ar. + T.) Tamamlamak.  
t. 379.
- ten:** (< F.) Vücut, beden.  
t. +üni 36.
- terâzû:** (< F.) 1. Bir kolun iki ucuna asılı iki kefedenden meydana gelen tartı âleti. 2. Mahşer günü günahların ve sevapların tartılacağına inanılan tartı âleti. 3. Kubbetü'l-Mîzân (?).  
t. 103, K. 1:13. t. +sı K. 3:19.
- tercî:** (< Ar. r-c-v-') Geri çevirme, geriye döndürme.  
t. 432.
- terk:** (< Ar. t-r-k) Bırakma.  
t. 27, 31, 35, 328.7.
- teslîm:** (< Ar. s-l-m) Allah'ın hükmüne itirazsız razı olma, boyun eğme.  
t. 191.
- teşnî:** (< Ar. ş-n-<sup>2</sup>-t) Ayıplama, kötü görme, ayıp ve çirkin bulma.  
t. 413.
- tevbe:** (< Ar. t-v-b-<sup>2</sup>) İşlediği bir hatadan, suç veya günahtan pişmanlık duyup bir daha yapmamaya karar verme.  
t. 12, 123, 129, K. 1:8.
- tevfîk:** (< Ar. v-f-k) Allah'ın yardımı, Allah'ın, kulunun fiilini rızasına ve muhabbetine uygun kılması, kulunu irade ve rızasına uygun işler yapmaya muvaffak kılması.  
t. 428. t. +iyile 345.
- téz:** (tîz < F.) Çabuk, hemen.  
t. 129, 342, 403.
- tézcak:** (tîz < cek < F. + T.) Çabucak, hemen, acele ile.  
t. 404.
- ticâret:** (< Ar. t-c-<sup>2</sup>-r-t) Kazanç elde etmek için yapılan mal ve ürün satımı, alış veriş.  
t. 407.
- toğ-:** (< T.) [İnsan yavrusu] Gününü tamamlayıp ana karnından dışarı çıkmak, dünyaya gelmek, tevellüt etmek. Bkz. **doğ-**.  
t. -ubdur 288, 290. t. -duğı 289.
- toğış:** (< T.) [Gök cisimleri] Ufuk çizgisi üzerinde görünme, tulû. Bkz. **toğuş**.  
t. +ınadur 251.
- toğrı:** (< T.) Hak ölçülerine uygun olan şey, gerçek, hakikat.  
t. 17.



**toğrı yol:** (< T. + T.) İnsanı hak ve hakikate ulaştıran yol, hidayet yolu.

†. +a 17.

**toğuş:** (< T.) Bkz. **toğış.**

†. +ı 121.

**tohum:** ([tohm] < F.) Bir şeyin doğurucusu durumunda olan veya ortaya çıkmasına sebep olan şey.

t. +ların 38.

**tok:** (< T.) Yemek yeme isteği ve ihtiyacı duymayan, yemek yemiş olan (kimse), aç karşıtı.

†. 5, K. 3:21.

**toksan tokuz:** (< T. + T.) Doksan sekizden sonra, yüzden önce gelen sayı.

†. 387.

**toku-:** (< T.) Çakmak, kakmak.

†. +mışlar 326.5.

**tol-:** (< T.) 1. [Boş bir şey veya yer] İçine giren bir şeyle dolu hâle gelmek, boş olmaktan çıkmak. 2. Bir yere girip orada toplanmak, bir şey bir yeri kaplamak.

†. -ar 149.

†. -mışdur 311.2.

†. -ubdur 324.3, 371.

**tolaş-:** (< T.) Gezinmek, gidip gelmek.

†. urşan 127.

**tolayı:** (< T.) 1. Muhit, çevre, etraf. 2. Çepçevre.

†. 100, 146, 259, 268, 333.

†. +sı 273.

**tolu:** (< T.) 1. İçinde, alabileceği kadar veya ona yakın derecede kimse veya şey bulunan, dolmuş olan, boş yeri bulunmayan. 2. Bir yerde bahsedilen şeyin çok bulunduğunu, çok olduğunu anlatır.

†. 244, K. 2:6, 3:13.

†. +dur K. 1:2.

**toprak:** (< T.) Yer kabuğunun üzerini kaplayan, çürümüş organik maddelerden ve kütle kırıntılarında oluşan kısımdan ayrılmış parça.

†. 45, 168, 276, K. 4:2.

**toy-:** (< T.) Açlık duygusu gidinceye kadar yemek, tok hâle gelmek.

†. -ar 389.

†. -arlar 284.

**toyur-:** (< T.) İhtiyacını yeterince karşılamak, tatmin etmek.

†. -ursın 36.

**tuç:** ({tuc} < T.) Bakır, kalay ve çinkonun birlikte eritilmesiyle elde edilen alaşım, bronz; bu maddeden yapılmış olan.

t. +dan 145.

**tuhfe:** (< Ar. t-ḥ-f-) Hoşa giden (güzel şey).

t. 83, 252.

**Tür:** (< Ar. t-v-r) Kudüs'te bulunan, Mescid-i Aksâ'nın karşısında yer alan Tür-ı Zeytâ (Zeytindağı).

†. 71, 124, 130, K. 2:6, 3:25.

†. +a 125, K. 3:14.

†. +da K. 3:22.

**tur-:** (< T.) 1. Yaşamak, yerleşmek; kalmak. 2. Bir yerde olmak, bir yerde bulunmak. 3. Zaman geçirmek, beraber olmak. Bkz. **dur-**

**dur-**

†. -açak 145.

†. -ayın 66.

†. -dı 68.

†. -duğ 232, 373, 395.

†. -ubdur 245.

†. -ur 334.

†. -urlar 266.

**turağ:** (< T. ) Durulan, karar kılınan yer.  
 t. +ı K. 2:9 (turağı).

**turunc:** (< F.) Turunçgiller familyasından, kışın yaprağını dökmeyen, güzel kokulu beyaz çiçekler açan Akdeniz bölgesi ağacında yetişen portakala benzer, sarı turuncu renkli, reçeli ve şerbeti yapılan sinirleri yatıştırıcı meyve.  
 t. 152.

**tut-:** (< T. ) Bkz. **dut-**.  
 t. -agör 414.  
 t. -arsañ 24.  
 t. -asız 415.  
 t. -ısar 325.4.  
 t. -uñ 29.

**tutul-:** (< T.) Kaplanmak, örtülmek.  
 t. -miş 186, 187.

**tuy-:** (< T.) Öğrenmek, haber almak, işitmiş olmak.  
 t. -arlar 284.

**türbe:** (< Ar. t-r-b<sup>3</sup>) Genellikle içinde büyük bir kimsenin gömülü olduğu, ziyaretgâh hâline getirilen mezar, ziyaret edilen mezar.  
 t. 180, 188, 197, 347, 363.  
 t. +de 349, 362.  
 t. +lerine 9.  
 t. +nüñ 351.  
 t. +sî 194, 365.  
 t. +sinden 197.  
 t. +sine 157.1.  
 t. +sinüñ 346.  
 t. +ye 320.  
 t. +yi 381.

## U

**u:** (< F.) “Ve” bağlacının nazımda konsonantla biten Arapça, Farsça ve Türkçe kelimelerden

sonraki okunuşu. Bkz. **ü.**  
 u. 19, 72, 152, 160.4, [218.4],  
 219.1, 226.8, 272, 355, 388,  
 425, K. 1:6, 1:12.

**uç:** (< T.) 1. Uzun bir nesnenin veya yerin baş veya son noktası. 2. Hudut, sınır. 3. Kenar.  
 u. +a 114, 152, 375 (uca).  
 u. +dan 114 (ucdan).  
 u. +ına 231 (ucına).  
 u. +ında 183, 209 (ucında).  
 u. +ından 152 (ucından).

**uç-:** (< T.) 1. Büyük bir hızla, son süratle gitmek. 2. Çok sevinmek, yerinde duramayacak kadar sevinç içinde olmak.  
 u. -alum K. 3:23.  
 u. -ar-ıdı 215.1.  
 u. -ar-ıdum K. 4:9.

**uçın-:** (< T.) [Beniz] Sararmak, rengi uçmak.  
 u. -a 231.

**uçmak:** ({uçmak} < T.) Cennet.  
 u. K. 3:19, 4:10.  
 u. +a 131 (ucmağa).

**Uçmak Deresi:** (< T. + F.) Kudüs'te bulunan oldukça yeşil vadi.  
 U. K. 4:10.

**Uhud:** (< Ar. <sup>3</sup>-h-d) Medine'de bulunan dağ.  
 U. 366.

**ulu:** (< T.) Çok üstün niteliklere sahip, çok büyük, yüce.  
 u. 61, 70, 265, 275, 277, 314,  
 372.  
 u. +dur 73.

**um-:** (< T.) İçinde, istediği ve beklediği şeyin gerçekleşeceğine dair bir duygu taşıyarak o şeyin olmasını beklemek, ümitle

- beklemek, ümit etmek.  
u. -ar 418.
- unut-:** (< T.) 1. [Bilddiği, öğrendiği bir şey] Aklında kalmamak, iradesi dışında hatırandan çıkmak. 2. Aklından çıkarmak.  
u. -dum 64.  
u. -ma K. 3:26.
- ur-:** (< T.) 1. Yaralamak, darbe indirmek. 2. Parlamak. 3. Vazetmek, koymak. 4. [Yılan] Sokmak, ısırarak.  
u. -dı 39, 298.  
u. -duķ 232.  
u. -maġa K. 3:6.  
u. -ur 197.
- Urum:** (< T.) Bkz. **Rüm.**  
U. +ı K. 4:3.
- uşan-:** (< T.) [Bir şeyden] Sıkılıp artık ondan hoşlanmaz, onu istemez duruma ġelmek, bıkmak, bezmek.  
u. -dum K. 4:13.
- uşlu:** (< T.) Akıllı.  
u. 204, 349.
- üstâd:** (< F.) Herhangi bir ilimde veya sanat alanında bilgi ve söz sahibi olan, üstün bir yeri, tam vukufu bulunan kimse.  
u. 75, 337.
- uşul:** (< Ar. ʔ-ř-l) Düzen.  
u. +i 179.
- uvaçuk:** (< T.) Çok küçük, çok ufak, ufacak, minicik.  
u. 242.
- uvaķ:** (< T.) Ufak, küçük.  
u. +dur 204.
- uzak:** (< T.) Arada çok mesafe bulunan, uzun sürede gidilebilen, ırak.  
u. +dur 23.
- uzan-:** (< T.) Uzun sürmek, uzamak.  
u. -ur K. 3:26.
- uzat-:** (< T.) Konuşmayı gereksiz şekilde uzun uzun devam ettirmek.  
u. -ma 330.9, 413, K. 3:26.
- uzun:** (< T.) Uzunluk.  
u. +ı 142, 242.  
u. +unı 110, 332.
- Ü**
- ü:** (< F.) Bkz. **u.**  
ü. 8, 46, 215.1, 265, 324.3, 417, [K. 1:12], 2:3, 2:6, 2:9.
- üç:** ({üc} < T.) İkidenden sonra, dörtten önce gelen sayı.  
ü. 78, 244, 373.
- üçer:** (< T.) Üç sayısının her birine üç tane anlamına gelen üleştirme şekli.  
ü. 105, 174.
- üç yüz:** ({üc yüz} < T. + T.) İki yüz doksan dokuzdan sonra, üç yüz birden önce gelen sayı.  
ü. 242, 332.
- üç yüz elli:** ({üc yüz elli} < T. + T. + T.) Üç yüz kırk dokuzdan sonra, üç yüz elli birden önce gelen sayı.  
ü. +dür 97.
- üç yüz üç:** ({üc yüz üç} < T. + T. + T.) Üç yüz ikiden sonra, üç yüz dörtten önce gelen sayı.  
ü. +dür 335.
- ümîz:** (< F.) Arzu edilen, olması istenen bir şeyin ġerçeleşebileceđi ihtimalinin verdiği rahatlatıcı, ferahlatıcı

duygu, olması istenen bir şeye duyulan beklenti, umut.

ü. 50.

ü. +üm 42.

**ümmet:** (< Ar. ʾ-m-t) Bir peygambere iman edenlerin, onun getirdiklerine inanıp tabi olanların meydana getirdiği topluluk.

ü. 116, K. 2:2.

ü. +i 325.4.

ü. +ine 325.4.

ü. +iseñ 92.

**üst:** (< T.) 1. Bir şeyin yukarıya, göğe doğru bakan yüzü, yüzeyi. 2. Bir şeyin yukarısında bulunan boşluk veya yer. 3. Bir şeyin aşağı sayılan yerine göre yukarı tarafı.

ü. +i 102, 180, 206, 265, 277, 346.

ü. +inde 99, 113, 175.

ü. +ine 148, 181, 186.

**üş-:** (< T.) Hep birden bir yerde toplanmak, üşüşmek.

ü. -er-imiş 391.

**üşen-:** (< T.) Bir işi yapmak hususunda isteksizlik duymak, gevşek davranmak, o işi yapmak kendisine zor gelmek.

ü. -düm K. 4:2.

ü. -me 194, 360.

ü. -meyüb 140.

**üzeri:** (< T.) 1. Bir şeyin yukarıya, göğe doğru bakan yüzü, yüzeyi, üst tarafı. 2. Zamanı bildirir.

ü. +nde 179.

ü. +nden 166.

ü. +ne 175.

**üzil-:** (< T.) Kopmak.

ü. -üb 137.

**üzre:** (< T.) Üstünde, üzerinde.

ü. 90, 121, 245, 266, 334.

## V

**va'de:** (< Ar. v-ʿ-d-) Ölüm vakti, ecel. v. 45.

**va'de ér-:** (< Ar. + T.) Ömrü sona ermek, eceli gelmek. v. 45 (ére va'de).

**vahy:** (< Ar. v-ḥ-y) Bir emir veya hükmün Allah tarafından bildirilmesi ve bu yolla gelen ilahî haber. v. +ıla 162.6.

**vakt:** (< Ar. v-k-t) 1. Zaman. 2. Belirlenmiş zaman, belirli zaman. v. 26. v. +ıla 26. v. +ın 45.

**var:** (< T.) 1. Kâinata veya düşüncede bulunan, mevcut olan (şey). 2. Sahip olunan şeylerin bütünü, tamamı. v. 71, 94, 96, 99, 105, 111, 124, 131, 132, 132, 143, 147, 177, 178, 183, 194<sup>a</sup>, 207, 249, 252, 257, 267, 274, 337, 350, 352, 353, 360<sup>a</sup>, 363, K. 2:1, 3:18, 4:15. v. +dur 87, 98, 112, 121, 273, 275, 289, 314. v. +durur 70. v. +ı 182. v. +ımış 138. v. +mı K. 3:20.

**var-:** (< T.) 1. [Belli bir yere] Ulaşmak, vâsil olmak. 2. Gitmek. 3. Haydi, durma (Olumlu fiillerle birlikte gelince teşvik anlamı katar). v. 86, 194<sup>b</sup>, 218.4, 223.5, 250, 253, 313, 327.6, 360, K. 3:13, 4:14. v. -alum 157.1. v. -am 1, 57, 58.

- v. -anlara K. 4:14.  
v. -ası K. 4:11.  
v. -asız 54, 214.  
v. -ayın K. 4:17.  
v. -e 277.  
v. -dı 298.  
v. -dum K. 3:17.  
v. -duñ 399.  
v. -ib 290.  
v. -ıban 405.  
v. -ıcağaz 283, 356, 360.  
v. -ıcağ 122, 209.  
v. -ınca 375.  
v. -ımamış 137.  
v. -mağıl 407.  
v. -maya K. 3:1.  
v. -mayınca 393.  
v. -ub 88, 297, 381.  
v. -uban 304, 357.  
v. -uñ 404.  
v. -ursañ 357.  
v. -ursın 37.
- vaşf:** (< Ar. v-ş-f) 1. Bir şeyin taşıdığı hâl, sıfat, nitelik. 2. Niteliklerini sayarak tarif etme; övme.  
v. K80b [Başlık], B10a [Başlık], 146, 153, S144a [Başlık], B4b [Başlık], S146a [Başlık], B2b [Başlık], B15b [Başlık].  
v. +ın 69, 241.  
v. +ını 317, 331.
- vaţan:** (< Ar. v-t-n) Bir kimsenin doğup büyüdüğü ve yaşadığı yer, yurt.  
v. 59.
- va'z:** (< Ar. v-ʿ-z) İbadet yerlerinde yetkili ve görevli kimse tarafından yapılan dinî konuşma; öğüt, nasihat.  
v. +ıla 341.
- ve:** (< Ar. v) İki kelime, cümle ve öbeği birbirine bağlar.  
v. B1b [Başlık], B1b [Başlık], B1b [Başlık], B1b [Başlık].
- vefâ:** (< Ar. v-f-) Dostluk ve muhabbetle sebat etme, sevgide süreklilik, bağlılık, sadakat.  
v. 327.6.  
v. +ya 305.
- vefâ kıl-:** (< Ar. + T.) Sevgi ve dostluk göstermek.  
v. -maz 327.6.
- veli:** (< F.) Ama, fakat, lâkin, şöyle ki.  
v. 38, 42, 142, 369, 405, 408, 418, 421.
- velikin:** (< Ar. + F.) Ama, fakat, lâkin.  
v. 352.
- vé-r-:** (< T.) 1. [Bir şeyi bir kimseye] İletmek, eriştirmek. 2. [Bir şeyi karşılık beklemeden birine] Bırakmak, bağışlamak. 3. Bildirmek. 4. [Bañ ve ezân kelimeleriyle] Musikiyle icra etmek, okumak.  
v. 25, 28, 51, 116, 240, 330.9, 345, 350, 428.  
v. -di 20, 117.  
v. -elüm 157.1.  
v. -en 20.  
v. -gil 177, 318.  
v. -e-durur K. 4:1.  
v. -miş 385.  
v. -mişdür K. 1:3.  
v. -ür 18, 19, 147, 295, K. 4:7.  
v. -ürler 280, 336.
- vé-ril-:** (< T.) Vermek işi yapılmak.  
v. -e K. 1:13.
- vidâ'laş-:** (< Ar. v-d-ʿ + T.) Birbirinden ayrılırken "Allahısमारladık, Allah'a emanet ol" vb. sözlerle hayır temennisinde bulunmak.  
v. -ub 383.

**vişâl:** (< Ar. v-ş-ʿ-l) Sevdiğine kavuşma, vuslat.  
v. 216.2.

**vur-:** (< T.) Sürmek, değdirmek.  
v. 218.4.

**vü:** (< F) “Ve” bağlacının vokalle biten Arapça, Farsça ve Türkçe kelimelerden sonraki okunuşu.  
v. 62, 152, 199, 322.1, 328.7, 414, K. 4:3.

## Y

**yâ:** (< F) Soru cümlelerinin başında anlamı güçlendirir.  
y. K. 4:17.

**yâ:** (< Ar. y-ʿ) Ey!  
y. 8, 47, 157.1, 158.2, 159.3, 160.4, 161.5, 162.6, 163.7, 164.8, 165.9. 217.3, 430, K. 3:11.

**yaban:** (< T.) [Mecazen] Akıldan, düşünceden uzakta olan yer.  
y. +a 411.

**yabana saç-:** ({yabana sac-} < T. + T.) Vazgeçmek, değer vermemek.  
y. 411.

**yâd:** (< F) Anma, hatırlama.  
y. 52, 173, 195, 416, K. 2:5.  
y. +ı K. 4:7.

**yağ-:** (< T.) [Yağmur] Gökten yere düşmek.  
y. -ar K. 4:16.

**yağmur:** (< T.) Atmosferdeki su buharının yoğunlaşması sonucu yeryüzüne damlalar hâlinde düşen su.  
y. K. 4:16.  
y. +dan 149.

**yâḥʿo:** (< F) Veya.  
y. 230.

**yak-:** (< T.) Cezalandırmak amacıyla

ateş etkisine maruz bırakıp yanmasına sebep olmak.  
y. -arsań 420.  
[y. -ma] 421.

**yakın:** (< T.) Arada az mesafe bulunan.  
y. 128, 189, 196, 289, 290.  
y. +dur 189.  
y. +durur 264.

**yakıncak:** (< T.) Pek yakın, çok yakın.  
y. 256.

**Ya'küb:** (< Ar. < İbr.) Hz. İbrahim'in torunu, İsrailoğullarının atası ve Hz. Yusuf'un babası olan peygamber.  
Y. 192, 200.

**yalan:** (< T.) Aldatmak maksadıyla bilerek söylenen gerçeğe aykırı, asılsız söz.  
y. +ı 27.

**yalın:** (< T.) Çıplak, üryan.  
y. 217.3, 224.6, 235.

**yalın ayak:** (< T. + T.) Ayağına bir şey giymemiş olan, ayağı çıplak.  
y. 224.6, 235.

**yalın[cağ]:** (< T.) Çıplak, üryan.  
[y. 217.3].

**yalvar-:** (< T.?) Birinden bir şey isterken yumuşak ve acındırıcı bir tavır takınmak, saygılı bir ısrarla istediğini söylemek.  
y. -ayın 66.  
y. -dum 238.  
y. -urlar 266.

**yan:** (< T.) 1. Bir yerin ön veya arka kabul edilen kısmına göre sağ yahut solda olan tarafı, bir eksene göre sağ veya solda kalan taraf. 2. Taraf, yön, cihet.  
y. +ı 82, 128, 141, 230, 244, 259, 315, 324.3, 333, K. 2:6, 2:8, 3:4, 4:10, 4:11.  
y. +ıdur 230.

- y. +ına 135.  
y. +ında 111, 118, 267, 268, 275, 337, K. 2:6, 4:6.  
y. +ındadır 119.
- yan-:** (< T.) 1. Isı ve ışık yayarak yok olmak, kül hâline gelmek; tutuşmak, alev almak 2. [Isı veya ışık veren şeyler] Isı ve ışık verir duruma gelmek. 3. Çok ızdırap çekmek, büyük acı içinde olmak, çok üzülme.  
y. 223.5.  
y. -an 97, 114, 202.  
y. -ar 260.  
y. -dum K. 4:13.
- yaña:** (< T.) Tarafa, tarafta, tarafına.  
y. 15, 103, 108.  
y. +dur 123.
- ya'nî:** (< Ar. 'n-y) Anlatılmak, açıklanmak istenen bir hükümden önce "Şu anlatılmak isteniyor ki, demek ki" anlamında kullanılır.  
y. K. 3:18.
- yañu:** (< T.) Şaşmak, şaşırma, bocalama, hayret etmek.  
y. 48.
- yap-:** ({yab-} < T.) Yapı olarak kurma, bina ve inşa etmek.  
y. -dı 161.5.
- yapıl-:** (< T.) Ortaya konma, meydana getirilme; yapı olarak kurulma, inşa edilme. Bkz. **yapıl-.**  
y. -miş 360, 387.  
y. -mişdur 259.
- yapraq:** (< T.) Bitkilerin solunum, özümleme, terleme vb. olaylara yarayan, genellikle klorofilli, şekli bulunduğu bitkiye göre değişen yeşil uzantısı.  
y. 168.
- yapu:** (< T.) 1. İskan veya çeşitli maksatlarla kurulan her türlü mimarlık eseri, bina. 2. Bir şeyin düzenleniş şekli, biçimi.  
y. 132.  
y. +dan 132.  
y. +lar 95.  
y. +lardur 315.  
y. +sı 123, 251, 315.  
y. +sına 168.
- yapul-:** (< T.) Bkz. **yapıl-.**  
y. -mişdur 207.
- yâr:** (< F.) Dost.  
y. 94, 131, 183, 249, 292, 329.8, 363, 369.  
y. +inüñ 355.
- Yaradan:** (< T.) Her şeyi yaratan, Allah, Tanrı.  
y. 398.
- yarak:** (< T.) Hazırlık, levazım.  
y. +dan 107.  
y. +uñ 22 (yarağün).
- yârân:** (< F.) Arkadaş, dost. Bkz. **yanan, yâren.**  
y. 404.
- yanan:** (< F.) Bkz. **yârân, yâren.**  
y. +lara K. 4:14.
- yarat-:** (< T.) [Allah] Yoktan var etmek, halketme.  
y. -miş 60.
- yardım:** (< ?) Elindeki imkânları ve gücünü ihtiyacı olan biri için kullanma.  
y. K. 1:6.
- yâre:** (< ?) Bir dış etkiyle, bir hastalık veya arıza sebebiyle vücutta meydana gelen kesik, yarı; [mecazen] üzüntü, acı, dert.  
y. 39, 306
- yâren:** (< F.) Bkz. **yârân, yanan.**  
y. +ler 56, 399.

- yarıl-:** (< T.) Ortadan ayrılmak.  
y. -ur 286.
- yarın:** (< T.) Gelecek, istikbal; âhiret günü.  
y. 28, 106, 226.8, 414, K. 3:24.  
y. +ğı K. 2:3, [3:24].
- yaşşı:** (< T.) Basık ve yayvan.  
y. 326.5.
- yaş:** (< T.) Ömür.  
y. +ı 88.
- yaş:** (< T.) Gözyaşı.  
y. 227.9, 237.  
y. +ın K. 4:6.
- yaş geçür-:** (< T. + T.) Ömür sürmek, yaşamak, hayatı devam edip gitmek.  
y. 88 (geçürse yaşı).
- yaşıl:** (< T.) Sarı ile mavi arasında yer alan renk, yaprak rengi.  
y. 79, 182, K. 3:2.
- yat-:** (< T.) 1. Boylu boyunca uzanmak. 2. Mezarda gömülü olmak. 3. Günü geçirmek, zaman geçirmek.  
y. -an 316.  
y. -duğı 201.  
y. -dum K. 3:17.  
y. -mayalum K. 4:12.  
y. -miş 191.  
y. -mişdur 179.  
y. -ur 134, 180, 185, 189, 192, 193, 196, 197, 208, 208, 209, 313, 362, 364, 367, 379.  
y. -urlar 201, 324.3.  
y. -urmış 361.
- yatak:** (< T.) Konaklanan, bulunulan yer, mesken.  
y. +ı K. 3:25 (yatağı).
- yavlağ:** (< T.) Pek, çok, gayet.  
y. 143, 190.
- yayıl-:** (< T.) Etrafa dağılmak.  
y. -ur 348.
- yaz:** (< T.) [Eski Anadolu Türkçesi metinlerine özel olarak] Kış ile yaz arasında süren mevsim, ilkbahar, ilkyaz.  
y. 160.4.
- yaz-:** (< T.) [Bir söz veya düşünceyi] Belli işaret ve harflerle bir yere geçirmek; yazı ile bildirmek, yazı ile anlatmak.  
y. -ana 431.  
y. -sa 140.
- yazı:** (< T.) Ova, düzlük.  
y. +lardur 315.
- yazıl-:** (< T.) Yazıya geçirilmek; bir yere kaydı yapılmak, kaydedilmek.  
y. -an 377.  
y. -ur 377.
- yazuk:** (< T.) Günah, suç.  
y. K. 3:19.  
y. +dan 23.  
y. -umuza 420 (yazuğumuza).
- yé-:** (< T.) 1. Ağızda çiğneyerek yutmak. 2. Yenecek bir şeyle karnını doyurmak.  
y. 30.  
y. -me 18.  
y. -medi 159.3, 159.3.  
y. -mek 29 (yémeğ).  
y. -r 151.  
y. -yen 160.4.  
y. -yüben 284.
- yédi:** (< T.) Altıdan sonra, sekizden önce gelen sayı.  
y. 105, 232, 388, 395.
- yédi yüz otuz:** (< T. + T. + T.) Yedi yüz yirmi dokuzdan sonra, yedi yüz otuz birden önce gelen sayı.  
y. 142.
- yég:** (< T.) Daha iyi, üstün, evlâ.  
y. 150.  
y. +dür 34, 296.



**yégirmi bés:** (< T. + T.) Yirmi dörtten sonra, yirmi altıdan önce gelen sayı, yirmi beş.  
y. 34, 80.

**yégrek:** (< T.) Daha iyi, üstün, efdal, elyak.  
y. K. 3:10.

**yeksân:** (< F.) Her zaman, daima.  
y. 294.

**Yemen:** (< Ar.) Arap yarımadasının güneybatısındaki ülkenin adı [metinde güney yönünü belirtmek amacıyla Rük-n-i Yemen şeklinde geçmektedir.]  
Y. +de 270.

**yémiş:** (< T.) Meyve.  
y. +in 151.  
y. +leri 87.

**yéne:** (< T.) 1. Bir daha, tekrar, gene.  
2. Bununla birlikte.  
y. 192, 204, 291, 381, 424.

**yér:** (< T.) 1. Bir nesne veya kimsenin kapladığı yahut kaplayabileceği boşluk, bulunduğu mahal. 2. Ayakla basılan, ayakların altında bulunan yüzey, zemin. 3. Güneş sisteminde yer alan, insanların üzerinde yaşadıkları gezegen, dünya. 4. Ülke, memleket. 5. Mevki, mahal, mekân. 6. Bölüm, kısım.  
y. 85, 103, 126, 201, 263, 288, 289, 368.  
y. +de 66, 84, 105, K. 2:4.  
y. +dedür 62.  
y. +den 170.  
y. +durur 225.7, 369.  
y. +e 369, 370, K. 1:9.  
y. +e-durur K. 4:1.  
y. +i 91, 145, 156, 234, 250, 261, 283, 316, K. 1:12.  
y. +idür 385.  
y. +imiş 60.

y. +in K. 1:9.  
y. +ler 371, 375.  
y. +ün 120, K. 2:3.

**yérince:** (< T.) Yerinde, uygun.  
y. 174.

**yér ét-:** (< T. + T.) İz bırakmak, izi olmak.  
y. -ibdür 90 (yér ébidür).  
y. -miş 126, 263.

**yét-:** (< T.) Yetiyecek miktarda veya derecede olmak, elvermek, kâfi gelmek.  
y. -en 222.4.  
y. -er 341.  
y. -er-ise 317.  
y. -erse 31.  
y. -se 194, 203, 331, 403.

**yét-:** (< T.) Ulaşmak, erişmek, vâsıl olmak.  
y. -miş 370.  
y. -di 162.6, 380.

**yétiş-:** (< T.) Ulaşmak, vâsıl olmak.  
y. -ür 22.

**yétmiş:** (< T.) Altmış dokuzdan sonra, yetmiş birden önce gelen sayı.  
y. K. 2:7.

**yétmiş biñ:** (< T. + T.) Altmış dokuz bin dokuz yüz doksan dokuzdan sonra, yetmiş bin birden önce gelen sayı.  
y. +e 378.

**yétmiş iki:** (< T. + T.) Yetmiş birden sonra, yetmiş üçten önce gelen sayı.  
y. K. 2:9.

**Yezdân:** (< F.) Allah.  
Y. 373.

**yığ-:** (< T.) Men etmek, engel olmak.  
y. 226.8.

**yıl:** (< T.) Hicrî takvime göre muharrem ayıyla başlayıp

- zilhicce ayıyla sona eren on iki aylık süre.  
y. 29, 342.
- yıllık:** (< T.) Üzerinden ... yıl geçmiş.  
y. 315.
- yok:** (< T.) Bulunmayan, mevcut olmayan (şey).  
y. 5, 95, 146, 281, 323.2, K. 2:5, 2:7, 3:21, 4:11.  
y. +dur 61, 80, 104, 107.
- yokarı:** (< T.) Bulunulan yere göre seviye bakımından daha yüksekte olan veya daha yüksek kabul edilen taraf yahut bu tarafta bulunan şey.  
y. 131.
- yol:** (< T.) 1. Bir yerden bir yere gitmek amacıyla içinden veya üzerinden geçilen yer, tarik, rah. 2. [Teşmilin] Yolculuk. 3. Amaç, maksat, uğur. 4. Bir şeye ulaşmak için takip edilen seyir.  
y. 23, 224.6.  
y. +a 3, 17, 59, 212, 309, 380, 383, K. 4:13.  
y. +da 38, 406, K. 4:2.  
y. +dan 344, 398.  
y. +dur 404.  
y. +ına 28, 35.  
y. +ını 303.
- yol çek-:** (< T. + T.) Yol katetmek, yol almak.  
y. -ersin 224.6.
- yola düş-:** (< T. + T.) Yola koyulmak, seyahat etmek amacıyla yola girmek.  
y. -dük 212, 309.  
y. -düm K. 4:13.
- yola gir-:** (< T. + T.) Bir yere gitmek üzere yola çıkmak.  
y. -dük 59, 383.
- yoldan az-:** (< T. + T.) Yolunu
- şaşırmak, doğru yoldan sapmak, yanlış yola gitmek.  
y. -mamışdur 344.
- yoldaş:** (< T.) Yol arkadaşı.  
y. 49, 406.  
y. +lar 67.  
y. +umuz 68.
- yoy-:** (< T.) Silmek, imha etmek.  
y. -ivérgil 13.
- yöri-:** (< T.) Bkz. **yörü-**.  
y. -yelüm 217.3.
- yörü-:** (< T.) 1. Adım atarak ilerlemek; yayan olarak gitmek. 2. Geçinip gitmek. Bkz. **yöri-**.  
y. -yem 2.  
y. -rsin 340.
- yu-:** (< T.) Yıkamak, temizlemek.  
y. -r 134.  
y. -yivérgil 13.
- yurd:** (< T.) 1. Bir kimsenin doğduğu, yaşadığı yer, memleket. 2. Dünya; insanın yaşam sürdüğü maddî âlem.  
y. 304.  
y. +ı 21, 68.
- yurd ét-:** (< T. + T.) Bir yeri kendisine, ailesine yurt olarak kabul etmek, vatan tutmak.  
y. -übdür 304 (yurd édübdür).
- Yüsuf:** (< Ar. < İbr.) Hz. Yakub'un oğlu ve İsrailoğullarına gönderilen bir peygamber.  
Y. 196.  
Y. +dur 198.
- yüce:** (< T.) 1. Büyük, ulu, mertebesi üstün olan. 2. Yüksek  
y. 57, K. 1:3.  
y. +dür 254.  
y. +ler 143, 147.  
y. +si 254.
- yücelik:** (< T.) Yükseklik.

- y. +i 249 (yüceligi).
- yügriş-:** (< T.) Koşuşmak.  
y. -üben 397.
- yüksek:** (< T.) Tabanı ile en üst noktası arasındaki mesafe kendi cinsinden olan şeylere göre fazla olan.  
y. 207.  
y. +dür 94, 249.
- yükseklük:** (< T.) Bir cisim veya nesnenin tabanı ile tepesi arasındaki mesafe.  
y. +i 83, 102 (yüksekligi).
- yürek:** (< T.) İnsanın bütün duygularının kaynağı ve manevî varlığının merkezi, gönül.  
y. +i 104 (yüregi).  
y. +ler 81.  
y. +üme 39 (yüregüme).
- yüregi döy-:** (< T. + T.) Katlanmak, tahammül etmek.  
y. 104 (döyecek...yüregi).
- yürek kop-:** (< T. + T.) Birdenbire heyecanlanmak, yüreği hop hop etmek.  
y. 81 (kopagelür yürekler).
- yüz:** (< T.) 1. Başın, üzerinde alın, kaş, göz, burun, yanaklar, ağız ve çene bulunan ön kısmı, surat, çehre. 2. Cihet, yön, taraf. 3. Satıh, yüzey.  
y. 157.1, 218.4, 232.  
y. +i 287, 333, 343, K. 4:18.  
y. +idür 261.  
y. +in K. 1:10.  
y. +ine 99, 250.  
y. +lerin K. 1:8, 1:9.  
y. +üm 2, 9, 41, 238, K. 3:17.  
y. +ümüz 381.  
y. +ümüzü 320.  
y. +ün 89, 253, 354, 374, 409.  
y. +üni 219.1.
- yüz:** (< T.) Doksan dokuzdan sonra, yüz birden önce gelen sayı.  
y. 102.
- yüz altmış:** (< T. + T.) Yüz elli dokuzdan sonra, yüz altmış birden önce gelen sayı.  
y. 110.  
y. +dur 113.
- yüz bîn:** (< T. + T.) Doksan dokuz bin dokuz yüz doksan dokuzdan sonra, yüz bin birden önce gelen sayı.  
y. 303.  
y. +e 377.
- yüz çevür-:** (< T. + T.) İlgi ve alakayı kesmek, ilgilenmemek.  
y. 343 (çevürmegil...yüzi).
- yüzi ağ ol-:** (< T. + T. + T.) Utanılacak bir davranışı ve suçu olmamak, dürüst ve temiz olmak, günahsız olmak.  
y. 409 (yüzün ağ ola).
- yüzi kıra:** (< T. + T.) Utanılacak bir durumu olan.  
y. 41 (yüzüm kıra), 287 (yüzi kıre), 320 (kıra yüzümüzü), K. 4:18.
- yüz kırk:** (< T. + T.) Yüz otuz dokuzdan sonra, yüz kırk birden önce gelen sayı.  
y. 110.
- yüz on yedi:** (< T. + T. + T.) Yüz on altından sonra, yüz on sekizden önce gelen sayı, yüz on yedi.  
y. 148.
- yüz sil-:** (< T. + T.) Bkz. **yüz sür-**.  
y. 253, 374 (yüzün sil).
- yüz sür-:** (< T. + T.) 1. Bir dilekte bulunmak için bir kişiye yalvarmaya gitmek. 2. Aşırı sevgi ve saygı göstermek için yere eğilmek; yüz değdirmek.

y. 89 (yüzün sür).  
 y. -dük 320 (yüzümüzi ... sürdük), 381 (yüzümüz ... sürdük).  
 y. -düm 238 (sürdüm ... yüzüm), K. 3:17 (yüzüm sürdüm).  
 y. -elüm 157.1.  
 y. -em 2 (yüzüm sürem).  
 y. -esin 354 (yüzün süresin).  
 y. -eyim 9 (yüzüm ... süreyim).  
 y. -ür K. 1:8 (yüzlerin sürür), K. 1:10 (yüzün sürür).  
 y. -ürler K. 1:9 (yüzlerin ... sürürler).

**yüz ur-:** (< T. + T.) Bkz. **yüz sür-**.  
 y. -duğ 232.

**yüz vur-:** (< T. + T.) Bkz. **yüz sür-**.  
 y. 218.4.

**yüz yégirmi:** (< T. + T.) Yüz on dokuzdan sonra, yüz yirmi birden önce gelen sayı, yüz yirmi.  
 y. 243.

## Z

**zaḥım:** ([zaḥm] < Ar. z-ḥ-m) Yara.  
 z. ların[uañ] 216.2.

**zāhir:** (< Ar. z-h-v-r) Meydanda olan, görünen, açık ve belli olan (şey).  
 z. K. 1:13.

**zaḥmet:** (< Ar. z-ḥ-m-t) 1. Sıkıntı, eziyet. 2. Güçlük, zorluk.  
 z. 50.  
 z. +ile 36.  
 z. +ler 38.

**zaḥmet çek-:** (< Ar. + T.) Güçlkle karşılaşmak, sıkıntıya uğramak.  
 z. -ersin 38 (zaḥmetler çekersin).

**za'if:** (< Ar. z-<sup>ç</sup>-f) 1. Güçsüz kuvvetsiz.

2. Zaaflarına karşı koyamayan, iradesi gerektiği kadar güçlü olmayan.  
 z. 7.  
 z. +em 4.

**zamān:** (< Ar. z-m-<sup>3</sup>-n) 1. Olmuş veya olacak hadiselerin birbiri ardına cereyan edişinin düşüncemizde meydana getirdiği başı ve sonu belli olmayan soyut kavram, vakit; süre, müddet. 2. İçinde bulunulan devir, yaşanmakta olan vakit.  
 z. +ı 328.7.  
 z. +ıla 293, 395.

**zār:** (< F.) Zayıf, hakir, zelil.  
 z. 425.

**zekāt:** (< Ar. z-k-<sup>2</sup>-t) İslâm dininin beş şartından biri olarak, sahip olunan ve belli bir miktarı aşan mal ve paranın yoksullara dağıtılması gereken kırkta biri ve bunun yoksullara dağıtılması işi.  
 z. +ı 28.

**ze'l:** (< Ar. z-v) "Sahip, -li" anlamıyla Arapça kelimelerin başına gelerek birleşik şekiller yapar.  
 z. 217.3.

**Zeliḥâ:** (< Ar.) Yusuf kıssasında bahsedilen, kutsal kitaplarda adı zikredilmeyen ve hakkında ayrıntı verilmeyen; ancak rivayetler ve edebî eserlerde tafsilatlı olarak anlatılan kadın. *Tevrat*'a göre Potifar'ın, Kur'an-ı Kerim'e göre Mısır Azizi'nin eşi.  
 Z. +nuñ 199.

**zelil:** (< Ar. z-l-t) Aşağılanan, hor görülen (kimse), hakir.  
 z. +i 164.8.

**zemîn:** (< F.) Toprak sathı; yer altı.  
 z. +e 328.7.

- Zemzem:** (< Ar. z-m-z-m) Kâbe yakınındaki meşhur kuyudan çıkan kutsal su. Z. 264.
- zencîr:** (< F.) Birbirine geçmiş madenî halkalardan meydana gelen bağ. z. +de 96, 113.
- zer:** (< F.) Altın. z. 77. z. +ler 334.
- zeytûn:** (< Ar. z-y-t-v-n) Zeytingillerden, Akdeniz ülkelerinde yetişen, uzun ömürlü, yaprakları küçük ve gümüş renginde bir ağaç. z. 152.
- zî:** (< F.) Zehî “ne güzel” sözünün kısaltılmış şekli. z. 96, 111, 248, 319.
- zihî:** (< F.) Ne güzel, ne hoş, ne iyi. z. 75, 195, 221.3, 290, 337, K. 3:2.
- zikir:** ([zikr] < Ar. z-k-r) Allah'ın isimlerini (esmâ-i hüsnâyı) söylemek suretiyle yapılan ibadet. Bkz. **zikr**. z. +leri K. 4:8.
- zikr:** (< Ar. z-k-r) Sözüünü etme, anma. Bkz. **zikir**. z. B10a [Başlık], S144a [Başlık], S145b [Başlık], B4b [Başlık], S146a [Başlık], S148b [Başlık], B2b [Başlık], B15b [Başlık].
- zindân:** (< F.) İçine tutukluların, hükümlülerin konulduğu kapalı yer. z. +a 199.
- zîrâ:** (< F.) Çünkü, şundan dolayı. z. 379.
- zîre:** (< F.) Bkz. **zîrâ**. z. 313.
- zireh:** ([zirih - zirh] < F.) Savaşlarda silah darbelerinden korunmak için giyilen, demir veya tel levhalardan yapılmış giyecek. z. K. 3:5.
- ziyârât:** (< Ar. z-y<sup>2</sup>-r-t) Ziyaretler. z. B2b [Başlık].
- ziyâret:** (< Ar. z-y<sup>2</sup>-r-t) 1. Bir kimseyi veya bir yeri görmeye gitme. 2. Gidilmesi, dua edilmesi sevap sayılmış ve âdet hâline gelmiş kutsal yer, ziyaretgâh. z. 120, 127, 134, 134, 178, 184, 185, 192, 195, 209, 210, 257, 319, 357, K. 1:7. z. +dür 263. z. +i K. 1:1. z. +ler 353. z. +üñ K. 2:4.
- ziyâret ét-:** (< Ar. + T.) Bir yeri görmeye gitmek. z. 178, 319 (ét ziyâret). z. -er K. 1:7 (éder ziyâreti).
- ziyâret eyle-:** (< Ar. + T.) Bkz. **ziyâret ét-**. z. 134, 185. z. -mek 134. z. -dük 210. z. -yüb 120. z. -yüben 184.
- ziyâret kıl-:** (< Ar. + T.) Bkz. **ziyâret ét-**. z. 127, 192, 195, 209. z. -duğı K. 2:4 (kılduğı ziyâretün) z. -duğ 357 (kılduğ ziyâret).



## KAYNAKÇA

### Yazma Eserler

Ahmed Faḫîh. *Kitābu Evṣāfi'l-Mesācidi's-Şerîfe Beytül-Mukaddes ve'l-Halîl ve Haremi'l-Mekketi's-Şerîfe ve Haremi'l-Medîneti'l-Müşerreffe ve'l-Medîneti'l-Müşerreffe*. British Library, Oriental Manuscripts Or. 9847; Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Kadızade Mehmed Koleksiyonu Nr. 407/3; Konya Koyunoğlu Şehir Müzesi ve Kütüphanesi Nr. 13875/1.

Hâcı Kemâl. *Kitābu Câmî'ü'n-Nezâ'ir*. Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Nr. 5782.

*Mecmû'atü'l-Eş'âr*. Bursa İl Halk Kütüphanesi, Eski Eserler Bölümü, Nr. 882.

### Araştırma - İnceleme Kitapları

Abdurrahman Câmî. *Evlîya Menkıbeleri [Nefahâtü'l-Üns]*. çev. Lâmiî Çelebi, haz. Süleyman Uludağ ve Mustafa Kara. 1. Baskı. İstanbul: Pinhan Yayınları, 2011.

Abdülkerim bin Şeyh Mûsâ. *Makâlât-ı Seyyid Hârûn (Tenkitli Basım)*. haz. Cemâl Kurnaz. 1. Baskı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991.

Abdülvâsî Çelebi. *Hâlilname*. haz. Ayhan Gültaş. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996.

Ahmed Eflâkî. *Ariflerin Menkıbeleri*. çev. Tahsin Yazıcı. 1. Basım. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2006.

Alî-Şîr Nevâyî. *Nesâyimül-Maḫabbe Min Şemâyimi'l-Fütüvve (I Metin)*. haz. Kemal Eraslan. 2. Baskı. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1996.

Ateş, Ahmed. *Süleyman Çelebi, Vesîletü'n-Necât - Mevlid*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1954.

Ayas, Mehmet Rami. *Türkiye'de İlk Tarikat Zümreleşmeleri, Din Sosyolojisi Açısından Bir Araştırma*. 3. Baskı. İstanbul: Doğu Batı Yayınları, 2020.

- Banarlı, Nihad Sâmi. *Resimli Türk Edebiyatı Târîhi*. 1. cilt. 12. Baskı. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2016.
- Ceylan, Ömür. *Tasavvufî Şiir Şerhleri*. 2. Baskı. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2000.
- Coşkun, Menderes. *Manzum ve Mensur Osmanlı Hac Seyahatnameleri ve Nâbi'nin Tuhfetü'l-Harameyn'i*. 1. Baskı. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002.
- Doerfer, Gerhard. *Zum Vokalismus nichtester Silben in altosmanischen Originaltexten*. Stuttgart: Steiner-Verlag Wiesbaden-GmbH, 1985.
- Ebü Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî. *İbn Battûta Seyahatnâmesi*. çev. A. Sait Aykut. 8. Baskı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2018.
- Ebü'l-Ḥayr Rûmî. *Şaltuḡ-nâme (Part 4: Folios 251a-350b)*. haz. Fahir İz. Sources of Oriental Languages and Literatures 4, Cambridge, Massachusetts: Harvard University, 1975.
- Ebü'l-Ḥayr Rûmî. *Şaltuḡ-nâme (Part 5: Folios 351a-450b)*. haz. Fahir İz. Sources of Oriental Languages and Literatures 4, Cambridge, Massachusetts: Harvard University, 1976.
- Eliade, Mircea. *Dinler Tarihine Giriş*. çev. Lale Arslan. 2. Baskı. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2009.
- Eliade, Mircea. *Ebedi Dönüş Miti*. çev. Ayşe Meral. 1. Baskı. İstanbul: Dergâh Yayınları, Mart 2017.
- Eliade, Mircea. *İmgeler ve Simgeler*. çev. Mehmet Ali Kılıçbay. İstanbul: Doğu Batı Yayınları, Ekim 2017.
- Eliade, Mircea. *Kutsal ve Kutsal-Dışı*. çev. Ali Berktaş. 1. Baskı. İstanbul: Alfa Yayınları, 2017.
- Eliade, Mircea. *Okültizm, Büyücülük ve Kültürel Modalar*. çev. Cem Soydemir. İstanbul: Doğu Batı Yayınları, Aralık 2016.
- Esed, Muhammed. *Kur'an Mesajı (Meal-Tefsir)*. çev. Cahit Koytak ve Ahmet Ertürk. 8. Baskı. İstanbul: İşaret Yayınları, 2013.



- Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehemed Zillî. *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*. haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı. c. 2:9. 1. Baskı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011.
- Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehemed Zillî. *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*. haz. Zekeriya Kurşun, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı. c. 1:2. 1. Baskı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011.
- Eyüb Sabri Paşa. *Mir'âtü'l-Haremeyn [Haremeyn Tarihî]*. haz. Ömer Fâruk Can, F. Zehra Can. c. 1. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2018.
- Gökyay, Orhan Şaik. *Destursuz Bağa Girenler*. 1. Baskı. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1982.
- Gölpınarlı, Abdülbâki. *Manakıb-ı Hacı Bektâş-ı Velî "Vilâyet-nâme"*. 2. Baskı. İstanbul: İnkılâp Yayınları, 2014.
- Gölpınarlı, Abdülbâki. *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*. Gözden Geçirilmiş 2. Baskı. İstanbul: İnkılâp ve Aka Kitabevleri, 1983.
- Gölpınarlı, Abdülbâki. *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*. İstanbul: İnkılâp ve Aka Kitabevleri, 1977.
- Gölpınarlı, Abdülbâki. *Yunus Emre Divanı*. c. 2. 1. Baskı. İstanbul: Ahmet Halit Kitabevi, 1948.
- Gölpınarlı, Abdülbâki. *Yunus Emre ve Tasavvuf*. 1. Baskı. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1961.
- Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus). *Abû'l-Farac Tarihi*. Süryancadan İngilizceye çev. Ernest A. Wallis Budge. Türkçeye çev. Ömer Rıza Doğrul. c. II. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1950.
- İbn Cerîr et-Taberî. *Târihu't-Taberî (Taberî Tarihi)*. çev. Cemalettin Saylık. 1. Baskı. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018.
- İbn Havkal. *10. Asırda İslâm Coğrafyası*. çev. Ramazan Şeşen. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2019.
- İmâm Ebû Ca'fer Muhammed bin Cerîr [et-Taberî]. *Târih-i Taberî-i Kebîr Tercümesi*. c. 1. İstanbul: Uhuvvet Matbaası, 1327 [1909/1910].

- Kafadar, Cemal. *Kendine Ait Bir Roma - Diyar-ı Rum'da Kültürel Coğrafya ve Kimlik Üzerine*. 1. Basım. İstanbul: Metis Yayınları, 2017.
- Kartallıoğlu, Yavuz. *Stambul'dan İstanbul'a: Osmanlı Türkçesi Telaffuz Kayıtları (1533-1921 Arası Latin Harfli Metinlerin Verilerine Göre)*. 1. Baskı. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2022.
- Kılıçarslan, Orhan. *Eğridirli Hacı Kemâl - Câmî'ü'n-Nezâ'ir Eksik Şiirler Bâyezîd Nüshası No: 5782 (İnceleme-Metin-Tıpkıbasım)*. 1. Baskı. Ankara: Grafiker Yayınları, 2022.
- Konyalı, İbrahim Hakkı. *Âbideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi*. 1. Baskı. Konya: Yeni Kitap Basımevi, 1964.
- Kur'an-ı Kerim Meâli*. haz. Halil Altuntaş ve Muzaffer Şahin. 12. Baskı. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011.
- Kut, Günay. *Heşt Bihişt, The Tezkire By Sehi Beg*. Sources of Oriental Languages and Literatures 5, Harvard University: Harvard University Printing Office, 1978.
- Kuybu-Duramaz, Ebru. *Yünus Emre Divanı (Bursa Nüshası)*. 1. Baskı. Bursa: Türk Ocakları Derneği Bursa Şubesi, Eylül 2021.
- Küçükaşçı, Mustafa Sabri. *Abbasiler'den Osmanlılar'a Mekke-Medine Tarihi*. 1. Baskı. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2007.
- Mansuroğlu, Mecdut. *Abmed Fakih - Çarhname*. 1. Baskı. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1956.
- Mazioğlu, Hasibe. *Abmed Fakih - Kitâbu Evsâfi Mesâcidi's-Şerîfe*. 1. Baskı. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1974.
- Me'sûd bin Aḥmed. *Sübeyl ü Nev-bahâr (İnceleme - Metin - Sözlük)*. haz. Cem Dilçin. 1. Baskı. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1991.
- Mevlânâ Mehmed Neşrî. *Cihânnümâ [Osmanlı Tarihi 1288-1485]*. haz. Necdet Öztürk. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2008.

- Özbaran, Salih. *Bir Osmanlı Kimliği 14.-17. Yüzyullarda Rûm/Rûmî Aidiyeti ve İmgeleri*. 1. Basım. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2004.
- Rıza Nur. *Türk Şiirbiligi*. haz. Güler Doğan-Averbek ve Arzu Atik. 1. Baskı. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2021.
- Smith, Margaret. *Râbia-Bir Kadın Sûfi*. çev. Özlem Eraydın. 5. Baskı. İstanbul: İnsan Yayınları, 2016.
- Şeyhoğlu Mustafa. *Hurşid-nâme (Hurşid ü Feraḥşād) (İnceleme-Metin-Sözlük-Konu Dizini)*. haz. Hüseyin Ayan. 1. Baskı. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 1979.
- Taeschner, Franz. *Osmanlı Kaynaklarına Göre Anadolu Yol Ağı*. çev. Nilüfer Epçeli. 1. Basım. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2010.
- Taş, İbrahim. *Süheyl ü Nev-bahâr'da Eskicil Öğeler*. 1. Baskı. Konya: Palet Yayınları, 2009.
- Tatçı, Mustafa. *Yûnus Emre - Divân-ı İlâhiyât, Risâletü'n-Nushiyye, Âşık Yûnus*. c. 2. 1. Baskı. İstanbul: H Yayınları, 2022.
- Tavukçu, Orhan Kemâl. *Yûnus Emre ve Divân'ı*. 1. Baskı. İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları, Kasım 2022.
- Tezcan, Semih ve Hendrik Boeschoten. *Dede Korkut Oğuznameleri*. 5. Baskı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2018.
- Tezcan, Semih ve İsmail Hakkı Aksoyak. *Muḥammed - Ferruḥ u Hüme (Ferruḥnâme)*. Sources of Oriental Languages and Literatures 148, Cambridge, Massachusetts: Harvard University, 2021.
- Tezcan, Semih. *Dede Korkut Oğuznameleri Üzerine Notlar*. 2. Baskı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2018.
- Timurtaş, Faruk K[adri]. *Süleyman Çelebi, Mevlid (Vesilet-ün-Necât)*. 3. Baskı. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1990.
- Tschudi, Rudolf. *Das Vilâjet-nâme des Hâdschim Sultan*. Berlin: Mayer & Müller, 1914.

Tulum, Mertol. *Tarihî Metin Çalışmalarında Usul - Nâme-i Kudsî (Menâ-kıbu'l-Kudsîyye)'nin Yayınlanmış Metninden Derlenen Verilerle • Birinci Kitap*. 2. Baskı. Konya: Çizgi Kitabevi, 2017.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Mekke-i Mükerreme Emirleri*. 2. Baskı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013.

Yıldırım, Rıza. *Hacı Bektaş Veli'den Balım Sultan'a Bektaşiliğin Doğuşu*. 1. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları, 2019.

### **Makaleler**

Ağırakça, Ahmed. “Hz. Ömer’in Müslüman Olması Meselesi ve Rivayetlerin Değerlendirilmesi”. *Artuklu Akademi*. 4, s. 1 (2017): 1-20.

Akar, Metin. “Şeyyad Hamza Hakkında Yeni Bilgiler - I, II”. *Marmara Üniversitesi Fen - Edebiyat Fakültesi Türklük Araştırmaları Dergisi*. s. 2 (1986 [1987]): 1-14.

Alpay-Tekin, Gönül. “Gökyüzüne Çıkan Tarihî-Efsanevî ve Dinî Şahsiyetler”. *Simurg'un Kanadı - Mitoloji ve Edebiyat Makaleleri*. 491-520. 1. Baskı. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2020.

Aykaç, Fettah. “Beytü'l-Makdis'in Önemli İslami Yapıları”. *Huzuru Bekleyen Şehir Kudüs*. 272-333. İstanbul: İlim Yayma Vakfı Yayınları, 2020.

Bağcı, Büşra. “Selçuklu ve Beylikler Dönemi Konya Zâviye Vakıfları”. *Yeni İpek Yolu: Konya Ticaret Odası Dergisi*. 1, (2021): 339-361.

Bayram, Mikâil. “Anadolu'da Te'lif Edilen İlk Türkçe Eserler Meselesi”. *Erdem*. 12, s. 36 (2000): 899-905.

Boz, Erdoğan. “Ahmed Fakih'e Atfedilen İki Eser Üzerinde 'Aitlik Tespiti-ne Yönelik' Biçimbilgisel Bir Karşılaştırma”. *Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*. 8, s. 18 (2019): 167-179.

Brendemoen, Bernt. “Osmanlı ve Çağatay Şiirinde İmâle ve Aslî Uzun Ünlüler”. *Uluslararası Türk Dili Kongresi 1992 (26 Eylül 1992 - 1 Ekim 1992)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, (1996): 435-456.

- Dilçin, Cem. "Fuzulî'nin Kasidelerinin Du'â Bölümleri Üzerine". *Fuzulî'nin Şiiri Üzerine İncelemeler*. 342-349. 1. Baskı, İstanbul: Kabcı Yayınevi, 2010.
- Eroğlu-Memiş, Şerife. "XVIII. Yüzyılda El-Halil Kentinde Bir Sofra: Simâtü'l-Halil". *Tarih Araştırmaları Dergisi (TAD)*. 40, s. 69 (2021): 188-233.
- Genceî, Turhan. "Çarhnâme'nin Müellifi ve Tarihi Hakkında Notlar". çev. Emine Gürsoy Naskali. *Türk Kültürü*. s. 286 (Şubat 1987): 74-77.
- Gökbilgin, Tayyip. "15 ve 16. Asırlarda Eyâlet-i Rûm". *Vakıflar Dergisi*. 6, (1965): 51-61.
- Gökyay, Orhan Şaik. "Okurken VIII: Güçlük Nerede". *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*. 32, s. 289 (Ekim 1975): 549-550.
- Gökyay, Orhan Şaik. "Okurken VIII: Güçlük Nerede". *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*. 32, s. 291 (Aralık 1975): 707-710.
- Gölpınarlı, Abdülbaki. "XIII - XIV üncü Asırda Anadolu'da İçtimâi Hayat ve Türk Kültürü". *Konya Halkevi Kültür Dergisi*. Yıl: 5, s. 36 (Mart-Nisan 1941): 39-48.
- Gruber, Christiane. "Gül-i Muhammed: Geç Dönem Osmanlı-İslam Sanatında Çiçek Metaforları". *Osmanlı İslam Sanatında Tapınma ve Tılsım*. çev. Erdem Gökyaran. 101-136. 1. Baskı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2020.
- Gruber, Christiane. "Kadem-i Şerif: Hz. Muhammed'in Ayak İzi". *Osmanlı İslam Sanatında Tapınma ve Tılsım*. çev. Erdem Gökyaran. 87-99. 1. Baskı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2020.
- Günşen, Ahmet. "Eski Türkiye Türkçesinin Kurucularından Ahmet Fakih ve Kitâbu Evsâfi Mesâcidi's-Şerîfe'nin Dili Üzerine". *Uluslararası Eski Anadolu Türkçesi Araştırmaları Çalıştayı Bildirileri (1-2 Aralık 2010)*. haz. Mustafa Özkan, Enfel Doğan. 225-266. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 2013.

- Gürer, Abdulkadir. “Lem’î’nin Kafiye Risâlesi: ‘Risâletü’l-Îkâfiyeti’l-Vâfiye” . *Türk Dilleri Araştırmaları, Festschrift in Honor of Andrés J. E. Bodrogligeti Armağanı*. ed. Kurtuluş Öztopçu. 17, (2007): 133-176.
- Işık, Hidayet. “Hoca Ahmed Fakih’in Tarihî-Dînî Kişiliği ve Konya’da Hoca Fakih Türbesi” . *İpek Yolu: Konya Ticaret Odası Dergisi, Konya Kitabı V*. ed. Prof. Dr. Yusuf Küçükdağ. (Özel Sayı Aralık 2002): 177-186.
- İz, Fahir ve Günay Kut. “Dîvân Nazım ve Nesri, Ahmet Fakih, Çarh-nâme” . *Başlangıcından Günümüze Kadar Büyük Türk Klâsikleri*. c. 1. 264-268. İstanbul: Ötüken Neşriyat-Söğüt Yayıncılık, 1985.
- Kılıç, Filiz. “16. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Yazılmış Bir Mesneviye Göre Kudüs” . *Dinî, Tarihî ve Edebî Açısından Kudüs*. ed. İbrahim Çelik, Mehmet Dursun Erdem, Özcan Güngör, Necip Fazıl Kurt. 437-455. 1. Baskı. İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları, 2018.
- Korkmaz, Zeynep. “Eski Osmanlı Kaynaklarının Yayınında Transkripsiyonla İlgili Değerlendirmeler” . *Türkoloji Dergisi*. 8, s. 1 (1979): 67-77.
- Köksal, Fatih. “Metin Neşrinde Vezinle İlgili Problemler, Bazı Tespit ve Teklifler” . *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*. 3, (2009): 63-86.
- Köktekin, Kâzım. “Ahmed Fakih’in Kudüs’le İlgili Şiirleri” . *Prof. Dr. Avni Gözütok -Armağan Kitap-*. ed. Süleyman Efendioğlu, Hüsnâ Kotan. 67-78. 1. Baskı, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 2020.
- Köprülüzâde M[ehmed] Fuad. “Anatolische Dichter in der Seldschukenzeit. II. Ahmed Faqih” . *Körösi Csoma-Archivum*. II/1-2, (1926): 20-38.
- Köprülüzâde Mehmed Fuad. “Selçukîler Devrinde Anadolu Şairleri 2: Ahmed Fakih” . *Türk Yurdu*. 4, Nr. 22 (Teşrin-i Evvel 1926): 289-295.
- Kurşun, Zekeriya. “Hac ve İktidar: Haremeyn’de Erken Dönem Osmanlı İmar Faaliyetleri” . *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*. 9, (2017): 281-311.
- Kurtoğlu, Orhan. “Divan Şiirinde Mahlas Değiştiren ve Birden Fazla Mahlas Kullanan Şairler” . *Bilig*. 38, (2006): 71-91.

- Kut, Günay. “13. Yüzyılda Anadolu’da Şiir Türünün Gelişmesi”. *Acâibü'l-mahlûkât: Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları II*. haz. Fatma Büyükkarcı Yılmaz. 434-442. 1. Baskı, İstanbul: Simurg Yayınları, 2010.
- Mazıoğlu, Hasibe. “Ahmet Yesevi’nin Anadolu’ya Attığı Ateşli Eğsi”. *Eski Türk Edebiyatı Makaleleri*. 2. Baskı. 71-75. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2014.
- Mazıoğlu, Hasibe. “Anadolu’da Türk Edebiyatının Başlamasında ve Gelişmesinde Mevlânâ’nın Yeri ve Etkisi”. *Eski Türk Edebiyatı Makaleleri*. 2. Baskı. 131-139. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2014.
- Mazıoğlu, Hasibe. “Anadolu’da XIII. Yüzyıl Ürünlerinden Yeni Bir Eser”. *X. Türk Dil Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler 1963*. 75-79. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1964.
- Mazıoğlu, Hasibe. “Geçmişin Türkçesinden Örnekler”. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*. 13, s. 145 (Ekim 1963): 25-31.
- Mazıoğlu, Hasibe. “Güçlüğün Nerede Olduğu”. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*. 32, s. 290 (Kasım 1975): 665-666.
- Mazıoğlu, Hasibe. “Köklü ve Zengin Dilimiz Türkçe”. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*. 86, s. 622 (Ekim 2003): 359-390.
- Mazıoğlu, Hasibe. “Selçuklular Devrinde Anadolu’da Türk Edebiyatının Başlaması ve Türkçe Yazan Şairler”. *Eski Türk Edebiyatı Makaleleri*. 2. Baskı. 111-130. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2014.
- Meriç, Rıfki Melûl. “Anadolu Türk Tarihi Vesikaları: Akşehir Türbe ve Mezarları”. *Türkiyat Mecmuası*. 5 (1936): 141-212.
- Ocak, Tulga. “Labial *Hi*’nin Çeviriyazıda Yazımı Sorunu”. *Çağdaş Türk Edebiyatına Eleştirel Bir Bakış Nevin Önberk Armağanı*. haz. Mehmet Ölmez. 167-172. Ankara: Simurg Yayınları, 1997.
- Oktay, Adnan. “Kudüs Tasvirleri: Kitâbu Evsâfi Mesâcidi's-Şerîfe ve Tuhfetü'l-Harameyn Örnekleri”. *Mukaddime*. 9, s. 1 (2018): 111-132.

- Ölker, Gökhan. “Tarihi Belli Olmayan Eski Anadolu Türkçesi Metinlerinin Tarihlendirilmesinde Yeni Bir Kıstas: “et-/it-” ve “kıl-” Fiillerinin Kullanım Sıklığı”. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*. s. 4/2 (2015): 546-563.
- Pala, İskender. “Ahmed Fakih ve Şiirleri Üzerine Bir İnceleme”. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*. 10, (2004): 123-148.
- Purde, Kadir. “Gelibolulu Mustafa Âlî’de Aitlik ve Kimlik Kavramları: Türk, Türkmen ve Rûmî”. *Türkiyat Mecmuası*. 32, s. 1 (2022): 275-314.
- Sak, İzzet ve Cemal Çetin. “XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı Hac Menzilleri”. *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 19, (2005): 199-261.
- Sarıçiçek, Ramazan. “Menâkıb-ı Kemâl Ümmî ve Bolu”. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*. 17, (2016): 283-348.
- Sertkaya, Osman Fikri. “Ahmed Fakih - Anadolu’da Türkçe Eserler Veren Mutasavvıf Şâir”. *İlmî Araştırmalar*. 2, (1996): 131-140.
- Tarlan, Ali Nihad. “Bir İmla Hususiyeti”. *Türkiyat Mecmuası*. 3, (1935): 229-232.
- Tekin, Şinasi. “İl Kelimesi ve İştikaklarının Hikâyesi”. *İştikakçının Köşesi*. 1. Baskı, 103-119. İstanbul: Simurg Yayınları, 2001.
- Tekin, Şinasi. “Timur Öncesinde Anadolu ile Orta Asya Türk Dünyası Arasındaki Kültür İlişkileri ve *Güzide Kitabı*’nın ‘Tercüme’ Hikâyesi”. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*. 45, (1997, [Ankara 2000]): 151-194.
- Tezcan, Semih. “Anadolu Türk Yazınının Başlangıç Döneminde Bir Yazar ve *Çarh-nâme*’nin Tarihlendirilmesi Üzerine”. *Türk Dilleri Araştırmaları*. 4, (1994): 75-88.
- Tunç, Semra. “Divan Şiirinde Hz. İbrâhîm ve ‘Ades (Mercimek) Kıssasına Dâir”. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. 17, (2005): 123-131.



Yüksel, Hasan. “Celali İsyânlarında Kaybolan Bir Belge: Zeynü'l-Arap (Veya Ahmed Fakih) Zaviyesi Vakfiyesi”. *Tarih İncelemeleri Dergisi*. 13, s. 1 (1998): 49-56.

### **Yüksek Lisans ve Doktora Tezleri**

Aydın, Yılmaz. “Kitâbu Evsâfi Mesâcidi'ş-Şerîfe'de Fiillerin Biçim Bilgisi İncelemesi”. Yüksek Lisans Tezi. Mersin: Çağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020.

Bozkurt, Nazan. “Eski Anadolu Türkçesinde Fiil Çekim Ekleri (Risâletü'n-Nushiyye ve Kitâbu Evsâf-ı Mesâcidi'ş-Şerîfe'de)”. Yüksek Lisans Tezi. Malatya: İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.

Gel, Mehmet. “Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Döneminde Fakihler ve Tur-sun Fakih”. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004.

Gül, Muammer. “XI.-XIII. Yüzyıllarda Kudüs”. Doktora Tezi. Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1997.

Güneş, Murat. “Hâliş İbrâhîm Pozarefçevî [öl. 1752], Mecme'ü'l-Emşâl (İnceleme, Tenkitli Metin, Dizinler, Açıklamalar)”. Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2020.

Karga, Bilge. “Hıfzı'nın Hayatı, Eserleri, Edebi Kişiliği ve Mir'at-ı Kudüs (İnceleme-Metin)”. Yüksek Lisans Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.

Kaya-Yıldırım, Derya. “Fezâyilü'l-Mekke ve'l-Medine ve'l-Kudüs”. Yüksek Lisans Tezi. Manisa: Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.

Kendirli, İlknur. “Kitâbu Evsâfi Mesâcidi'ş-Şerîfe'de Ses-Şekil Bilgisi ve Kelime Grupları”. Yüksek Lisans Tezi. Niğde: Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.

Kolbaş, Ozan. “Esîrî'nin Hüsâm-nâme Adlı Manzum Hac Seyahat-nâmesi (İnceleme - Metin Tenkidi - Nesre Çeviri - Açıklamalar - Sözlük - Özel Adlar Dizini)”. Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2021.

Mercan, İsmail Hakkı. “Menâkıb-nâme-i Şeyh Evhadüddîn Kirmânî”. Yüksek Lisans Tezi. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1990.

Özdemir, Şeyma Havva. “Kitâb-ı Güzîde Üzerine İnceleme (Dil İncelemesi-Metin-Dizin/Sözlük)”. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.

Özgökmen, Ali. “Konya Belediyesi İzzet Koyunoğlu Şehir Müzesi Kütüphanesinde Bulunan Yazma Türkçe Eserler Kataloğu”. Yüksek Lisans Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1987.

Sünger, Ercan. “Fakîh: Hayatı, Eserleri, Divanı”. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004.

Yılmaz, Ekrem. “Ahmed Fakih'in Kitâbu Evsâfı Mesâcidî'ş-Şerife İsimli Eseri Üzerine Söz Dizimi İncelemesi”. Yüksek Lisans Tezi. Malatya: İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018.

### **Sözlükler**

Ahterî Mustafa Muslihuiddin el-Karahisarî. *Ahterî-yi Kebir*. haz. Ahmet Kırkkılıç ve Yusuf Sancak. 2. Baskı. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2017.

Ayverdi, İlhan. *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. c. 3. 2. Baskı. İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 2006.

Dilçin, Cem. *Adlar Sözlüğü*. 1. Baskı. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014.

Gündüz, Şinasi. *Din ve İnanç Sözlüğü*. 1. Baskı. Ankara: Vadi Yayınları, 1998.

- Kâşgarlı Mahmud. *Dîvânu Lugâti't-Türk (Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin)*. haz. Ahmet B. Ercilasun ve Ziyat Akkoyunlu. 3. Baskı. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2018.
- Mîr Jamâl od-Dîn Hûsayn İnjü Şîrâzî. *Farhang Jahângîrî*. Edited by Raḥîm 'Afîfî. c. 2. The Second Edition. Iran: University of Mashhad, 1351.
- Mu'în, Muḥammed. *Ferheng-i Fârsî*. Girdâverende-i 'Azîzullâh 'Alîzâde. c. 1. Çâp-i çehârom. Tehrân: İntişârât-ı Âdinâ, 1381.
- Mütercim Âsım Efendi. *Burbân-ı Katı*. haz. Mürsel Öztürk ve Derya Örs. 2. Baskı. İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2009.
- Mütercim Âsım Efendi. *El-Okyânûsu'l-Basît Fî Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi*. haz. Mustafa Koç ve Eyyüp Tanrıverdi. c. 6. 1. Baskı. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013-2014.
- Özyaşamış-Şakar, Sezer. *Eski Türkiye Türkçesinin Deyimler Sözlüğü*. 1. Baskı. İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları, 2021.
- Pakalın, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. c. 1. 4. Baskı. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993.
- Redhouse, Sir James W[illiam]. *A Turkish and English Lexicon*. 5. Edition. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2015.
- Steingass, F[rancis]. *A Comprehensive Persian-English Dictionary*. 5. Impression. London: Routledge & Kegan Paul Limited, 1963.
- Şemseddin Sâmi. *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1989.
- Şeyḥ İmâm el-Bardaḥî. *Câmi'ü'l-Fürs [Introduction and Textual Edition; Index and Facsimile]*. by Hatice Şahin. c. 2. Sources of Oriental Languages and Literatures 75-76, Cambridge, Massachusetts: Harvard University, 2006.
- Şu'ûrî Hasan Efendi. *Lisânü'l-Acem - Ferheng-i Şu'ûrî*. haz. Ozan Yılmaz. c. 4. 1. Baskı. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019.

- Tanyeri, M[ehmet] Ali. *Örnekleriyle Divan Şiirinde Deyimler*. 1. Baskı. Ankara: Akçağ Yayınları, 1999.
- Tarama Sözlüğü*. c. 8. 3. Baskı. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2009.
- Tietze, Andreas. *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati*. c. 10. 1. Baskı. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, 2016-2018.
- Tulum, Mertol. *17. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı*. 1. Baskı. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011.
- Türkçe Sözlük*. 10. Baskıdan Yapılan Tıpkıbasım. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2009.
- Türkiye’de Halk Ağızlarından Derleme Sözlüğü*. c. 6. 3. Baskı. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2009.
- Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. 2. Baskı. İstanbul: Marifet Yayınları, 1995.

### **Söyleşi**

- Çetintaş, Mesut. “Prof. Dr. Hasibe Mazıoğlu ile Söyleşi”. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*. 88, s. 632 (Ağustos 2004): 149-166.

### **Ansiklopedi Maddeleri**

- Algül, Hüseyin. “Hamza”. *DİA*, (İstanbul, 1997): 15:500-502.
- Atçeken, Zeki. “Hoca Fakih Mescidi ve Türbesi”. *DİA*, (İstanbul, 1998): 18:188-189.
- Bilge, Mustafa L. “Halil”. *DİA*, (İstanbul, 1997): 15:305-307.
- Bilgin, Orhan. “Yazma”. *DİA*, (İstanbul, 2013): 43:369-373.
- Boks, Abdullah A. “Ebûkubey’s”. *DİA*, (İstanbul, 1994): 10:280-281.
- Bozkurt, Nebi ve Mustafa Sabri Küçükaşçı. “Mescid-i Nebevi”. *DİA*, (Ankara, 2004): 29:281-290.
- Bozkurt, Nebi. “Kubbetü’s-sahre”. *DİA*, (Ankara, 2002): 26:304-308.
- Bozkurt, Nebi. “Makâm-ı İbrâhim”. *DİA*, (Ankara, 2003): 27:412-413.

- Bozkurt, Nebi. "Mescid-i Aksâ". *DİA*, (Ankara, 2004): 29:268-271.
- Buhl, F. R. "Uhud". *İA*, (Eskişehir, 1997): 13:13-14.
- Fayda, Mustafa. "Cennetü'l-Bakî". *DİA*, (İstanbul, 1993): 7:387.
- Fiğlalı, Ethem Ruhi. "Hasan". *DİA*, (İstanbul, 1997), 16: 282-285.
- Fiğlalı, Ethem Ruhi. "Hüseyin". *DİA*, (İstanbul, 1998): 18:518-521.
- Harman, Ömer Faruk. "İshak". *DİA*, (İstanbul, 2000): 22:519-521.
- Harman, Ömer Faruk. "Yakub". *DİA*, (İstanbul, 2013): 43:274-276.
- Küçük, Abdurrahman. "Beytülahm". *DİA*, (İstanbul, 1992): 6:86-88.
- Küçükaşçı, Mustafa Sabri. "Zemzem". *DİA*, (İstanbul, 2013): 44:242-246.
- Öğüt, Salim. "Hacerülesved". *DİA*, (İstanbul, 1996): 14:433-435.
- Öğüt, Salim. "Makâmât-ı Erbaa". *DİA*, (Ankara, 2003): 27:415-417.
- Önkal, Ahmet. "Hücre-i Saâdet". *DİA*, (İstanbul, 1998): 18:456-458.
- Özel, Ahmed. "Altın Oluk". *DİA*, (İstanbul, 1989): 2:537-538.
- Özel, Ahmet. "Mâlik b. Enes". *DİA*, (Ankara, 2003): 27:506-513.
- Sertkaya, Osman Fikri. "Ahmed Fakih". *DİA*, (İstanbul, 1989): 2:65-67.
- Sinanoglu, Mustafa. "Sînâ". *DİA*, (İstanbul, 2009): 37:221-222.
- Toprak, Süleyman. "Münker ve Nekir". *DİA*, (İstanbul, 2006): 32:14-15.
- Uluçam, Abdüsselam. "Halil [Haremü'l-Halil]". *DİA*, (İstanbul, 1997):  
15:307-309.
- Walker, J. "Kubbet-üs-Sahra". *İA*, (Eskişehir, 1997): 6:944-948.
- Yiğit, İsmail. "Memlükler". *DİA*, (Ankara, 2004): 29:90-97.



## DİZİN

### A

Abbas (Hz.) 69, 97, 232, 233  
Abbâsiler 210, 218, 221, 231  
Abdullâh b. Zübeyr 223  
Abdurrahmân Câmî 213, 222  
Abdülmelik b. Mervân 211, 212  
Abdülmuttalib 225  
Abdülvâsî Çelebi 220  
*Âbideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi* 30  
Adana 54, 56, 58  
Âdem (Hz.) 195, 201, 229  
Adonis 245  
Affân 122, 232  
Aḥmed. Bkz. Ahmed Fakîh  
Ahî Evran. Bkz. Ahî Evran Şeyh  
Nasîrüddîn Mahmûd el-Hoyî  
Ahî Evran Şeyh Nasîrüddîn Mahmûd  
el-Hoyî 17, 19  
Ahmed Eflâkî 17, 18, 20, 21, 22, 27,  
28, 30  
Ahmed Fakîh 17, 18, 19, 20, 21, 22,  
23, 24, 25, 27, 28, 29, 30, 31,  
32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 40,  
41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48,  
50, 51, 52, 53, 55, 56, 57, 58,  
59, 60, 61, 62, 64, 65, 66, 67,  
68, 69, 70, 71, 84, 92, 93, 97,  
100, 104, 107, 109, 111, 112,  
113, 114, 115, 116, 117, 118,  
119, 120, 121, 122, 195, 196,  
197, 198, 201, 203, 204, 206,  
207, 208, 209, 210, 213, 214,  
215, 216, 217, 218, 219, 220,  
221, 222, 223, 224, 225, 226,  
227, 228, 229, 230, 231, 232,  
234, 235, 236, 237

*Ahmed Fakîh Menâkıbı* 111  
Ahmed Paşa 197  
Ahmed Yesevî 23, 24  
*Ahvâl-i Fâtıma* 34  
Âişe (Hz.) 69, 230, 231  
Akabe-i Bahr 58, 59  
Aksâ. Bkz. Mescid-i Aksâ  
Aksâ Mescidi. Bkz. Mescid-i Aksâ  
Aksaray 56  
Akşehir 29  
Ali b. Bekkâr. Bkz. Ali Bekke  
Ali Bekke 66, 116, 122, 222, 223  
Ali (Hz.) 68, 234  
Alî Şîr Nevâyî 222  
Altın Oluk 67, 68, 224, 226  
Amasya 56  
Anadolu 17, 20, 23, 24, 25, 27, 35, 40,  
47, 53, 54, 55, 56, 57, 70  
Ankara 54  
Antakya 54, 56, 58  
Ârif 'Alî 35  
Asbust 17, 18, 19, 20, 28, 35  
Âşık Paşa 35, 40, 44, 108, 109, 121,  
199, 204  
Âşık Yûnus 50  
Ayn-ı Selvân 65, 122, 246  
Ayn-ı Zerka 69, 122, 236  
Azerbaycan 17

### B

Bâb-ı Birket-i Benî İsrâîl 216  
Bâb-ı Dâr-ı Ümmü Hâlid 216  
Bâb-ı Esbât Mînaresi 217  
Bâb-ı Gavânime 216  
Bâb-ı Gavânime Mînaresi 216  
Bâb-ı Meğâribe 210

- Bâb-ı Meğâribe Minaresi 216  
 Bâb-ı Rahmet. Bkz. Rahmet Kapısı  
 Bâb-ı Silsile 216  
 Bâb-ı Silsile Minaresi 216  
 Bâb-ı Ümmü Hâlid 216  
 Babil 199, 201  
 Bâbü'd-Dâvûd 216  
 Bâbü'd-Devâdâriyye 216  
 Bâbü İsrâfil 205  
 Bâbü'l-Ayn 216  
 Bâbü'l-Cenne 205, 242  
 Bâbü'l-Esbât 216  
 Bâbü'l-Esvâb 216  
 Bâbü'l-Garb 205  
 Bâbü'l-Gavâanime 216  
 Bâbü'l-Hâlid 216  
 Bâbü'l-Hâşimî 216  
 Bâbü'l-Hittâ 216  
 Bâbü'l-Hızır 216  
 Bâbü'l-İbrâhîm 216  
 Bâbü'l-Kattânîn 216  
 Bâbü'l-Kıble 205  
 Bâbü'l-Mîzân 206  
 Bâbü'l-Muhammed 216  
 Bâbü'l-Vâdî 216  
 Bâbü'l-Velid 216  
 Bâbü'n-Nebî 216  
 Bâbü'n-Nebî Dâvûd 205  
 Bâbü'n-Nezîr 216  
 Bâbü'r-Rahmân 216  
 Bâbü'r-Rahmet 216  
 Bâbü's-Sakar 216  
 Bâbü's-Sâlim 216  
 Bâbü's-Sekîne 216  
 Bâbü's-Silsile 205, 216  
 Bâbü's-Süleymân 216  
 Bâbü't-Tevbe 216  
 Bahâeddin Veled 17, 18, 19, 20, 21, 22,  
 23, 27, 28, 29, 30, 32, 35, 111  
 Bâkî 197  
 Balâtatü'l-Cenne 243  
 Ba'lebek 56, 58  
 Balıkhisarı 54  
 Baybars (I.) 231  
 Bayezid (II.) 119  
 Bedirler Mahallesi 28  
 Bedr. Bkz. Bedr-i Huneyn  
 Bedr-i Huneyn 57, 58, 70, 122, 236, 237  
 Belh 23  
 Berkuk 231  
 Betuel 222  
 Beyşehir 18  
 Beytü'l-Lahm 65, 211, 245  
 Beytü'l-Lahm Kilisesi 245  
 Beytü'l-Makdis 207  
 Bizans 54  
 Burak 63, 203, 209, 247  
 Burak Mescidi 209  
 Burhaneddin Minberi. Bkz. Kubbetü'l-  
 Mîzân  
 Bursa 54  
 Butuk (Mırdk) 56, 58
- C**  
 Câmî. Bkz. Abdurrahmân Câmî  
 Câmî'-i Mâlikî 210  
*Câmi'ül-Fürs* 200  
*Câmi'ün-Nezdâ'ir* 20, 37  
 Cebrail 68, 203, 219, 225  
 Cebrail Makamı. Bkz. Mi'cen  
 Cehennem Vadisi 64, 65, 198, 212,  
 213, 214  
 Celâlüddin Karatay Medresesi 28  
 Cemil b. Ma'mer el-Cumahî 227  
 Cengiz 23  
 Cennet Döşemesi. Bkz. Balâtatü'l-  
 Cenne  
 Cennet Kapısı. Bkz. Rahmet Kapısı



Cennetü'l-Bakî 69, 232, 233  
 Cennet Vadisi 65, 214  
 Cermen 201  
*Cihân-nümâ* (Mevlânâ Mehmed Neşri) 54  
*Cimcime Sultan* 34  
 Cürhümlüler 225

## Ç

*Çarh-nâme* 18, 19, 20, 21, 22, 28, 29,  
 31, 32, 33, 34, 35, 37, 38, 39,  
 53, 111  
 Çelebi Mehmed 53  
 Çiftehan 56  
 Çin 70  
 Çinvat Köprüsü 206

## D

*Dâsitân-ı Geyik* 34  
 Davud (Hz.) 62, 65, 123, 198, 201,  
 202, 211, 245  
*Dede Korkut Oğuz-nâmeleri* 238  
 Dehhânî 21, 22, 34  
 Dervâze-i Ahmed 22  
 Derviş Ahmed 84  
 Derviş Fakîh 34  
*Destursuz Bağa Girenler* 111  
 Dımışk 233  
 Dina 222  
*Divân* (Fuzûlî) 197  
*Divân* (Hâce Fakîh-i Karamânî) 31, 32  
*Divân-ı Kebîr* 199  
*Divân-ı Yûnus Emre* 48, 49  
*Divânu Luğâti't-Türk* 196  
 Doğan Ata 23, 24  
 Doğu Roma İmparatorluğu 54

## E

Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b.  
 Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî.  
 Bkz. İmam Mâlik

Ebû Bekir (Hz.) 44, 68, 69, 96, 117,  
 227, 228, 230, 234  
 Ebû Hüseyin 222  
 Ebu'l-Hasan 222  
 Ebu'l-Hasen Şihâbüddîn Hârûn b.  
 Bahâeddîn b. Sübhân el-Kazanî  
 el-Mercânî 72  
 Ebu'l-Hayr Rûmî 17, 23  
 Ebû Ümeyye b. Muğîre 223  
 Ebvâb-ı Mihrâb-ı Meryem 216  
 Ebvâbü'l-Esbât 216  
 Ebvâbü'l-Hâşimîyyûn 216  
 Eflâkî. Bkz. Ahmed Eflâkî  
 Eğridirli Hâcî Kemâl 20, 37  
 Elvân Çelebi 20  
 Emevî 215  
 Emevîler 210, 221, 231  
 Emir Cem Sultan 24  
 Emîr Seyfeddîn Kutluboğa 217  
 Emîr Seyfeddîn Tinkiz b. Abdullâh en-  
 Nâsîrî 216  
 Endülüs 210  
 Ereğli 56  
 Erkam 227  
 Esav 222  
 Esîrî 57, 58, 59, 116, 117, 119, 120,  
 209, 222, 227, 228, 237, 241,  
 242, 243, 246  
 Eski Aksâ Kapısı 216  
 Eskişehir 54  
 Evhadüddîn Hâmid b. Ebu'l-Fahr 17, 19  
 Evliyâ Çelebi 98, 198, 202, 203, 204,  
 205, 206, 207, 208, 210, 211,  
 213, 214, 222, 225, 230, 232,  
 233, 234, 235, 236, 237, 243,  
 244, 246  
 Eyyübîler 215

**F**

Fakih 30, 36, 37, 45, 46, 47, 48, 64, 65, 202, 204, 207, 211, 212, 214, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 246

Fakih. Bkz. Fakih

Fakih Ahmed. Bkz. Ahmed Fakih

Fakih Ahmed-i Asbustî. Bkz. Ahmed Fakih

Fakih Ahmed Türbesi 19

Fakih Ahmed Zaviyesi 30

Fâtıma (Hz.) 68, 232

Fâtıma (Hz. Ömer'in kız kardeşi) 227

Fâtımî 222

Fâtımiler 221

Fatih Sultan Mehmed 31

*Ferbeng-i Cihângîrî* 199

*Ferbeng-i Şu'ûrî* 199

*Ferruhnâme*. Bkz. *Ferruh u Hümâ*

*Ferruh u Hümâ* 119

Filistin 219, 245

Fuzûlî 197

**G**

*Garîb-nâme* 40, 41, 44, 108, 109, 121, 199

Gelibolulu Mustafa Âlî 56

Golgotha 201

Gregory Abû'l-Farac 56

Gülşehrî 20, 35

Güney Kemerî 206

*Güzîde* 198, 228, 242

**H**

Habrâ 220

Habrûn 220

Hâce Fakih-i Karamânî 30, 31, 32, 34

Hâcer (Hz.) 219, 220, 224, 225

Hacerü'l-Esved 67, 223, 225, 226

Hacı Bektaş. Bkz. Hacı Bektaş-ı Velî

Hacı Bektaş-ı Velî 17, 24

*Hacı Bektaş Menâkıbı* 27

Hacı Bektaş Tekkesi 24

Hacı İvaz Paşa 54

Hacım Sultan 17

*Hacım Sultan Velâyet-nâmesi* 24, 27

Haçlı 245

Haçlılar 221, 245

Hadrian 245

Hâfız Hüseyin Kerbelâî 17, 18, 19, 20

Hafrûn 220

Halep 59

Halil 218, 220, 221

Halil İbrahim Sofrası 218

*Halîl-nâme* 220

Halilürrahmân 35, 41, 54, 57, 58, 65, 85, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 222

Hâlis İbrâhîm-i Pozarefçevî 218

Hama 56, 58

Hamza (Hz.) 65, 69, 234, 235, 243, 244

Hanbelîler 68

Hanefîler 68

Harem 122

Haremeyn 53

Harem (Haremü'l-Halil) 65, 66, 220, 221

Harem (Kudüs Haremi) 63, 64, 65, 204, 209, 210, 214, 215, 246

Harem (Medine Haremi) 68, 69, 107, 229

Harem (Mekke Haremi) 40, 41, 66, 67, 68, 228

Haremü'l-Halil 35, 40, 41, 94, 116, 218, 220, 222

Haremü'l-İbrâhîmî 220

Hâris 225

Hasan (Hz.) 69, 97, 233  
 Hasan Paşa 54  
 Hassa 58  
 Hayâlî Beg 197  
 Hebron 220, 222  
 Helene 245  
 Herod 220  
*Heşt Bibişt* 17, 30, 31  
 Hıfzî 198, 202, 206, 214, 215, 245  
 Hızır (Hz.) 19, 65, 246  
*Hızır-nâme* 17, 21  
 Hızır Nebi Makamı 246  
 Hicaz 54  
*Hidâye* 22  
 Hind 201, 234  
 Hoca Ahmet Fakîh Zâviyesi 18  
 Hoca Fakîh Mescidi 18, 28  
 Hoca Kara Fakîh. Bkz. Hâce Fakîh-i  
     Karamânî  
 Hoca Mes'ûd b. Ahmed 35  
 Horasan 20, 23, 24, 27  
 Humus 56, 58  
*Hurşid-nâme* 237  
 Hurûc Mescidi 213  
 Huzâa (Kabilesi) 225  
 Hücre-i Saâdet 230, 231, 232  
 Hüsâmeddîn Lâçin 216  
*Hüsâm-nâme* 10, 57, 59, 116, 120,  
     209, 222, 227, 228, 237, 241,  
     243, 246  
 Hüseyin (Hz.) 97, 233  
 H'âce Ahmed Fakîh. Bkz. Ahmed  
     Fakîh  
 H'âce Fakîh Ahmed. Bkz. Ahmed  
     Fakîh

## I

Irak 70, 122, 210  
*Işkenâme*. Bkz. *Ferruh u Hüma*

## İ

İblis 61, 195  
 İbn Abbas 226  
 İbn Abdürabbih 216  
 İbn Battûta 27, 213, 228  
 İbn Cübeyr 230  
 İbn Fakîh 216  
 İbn Hallikan 213  
 İbn Mesud 226  
 İbrahim Edhem 222  
 İbrahim (Hz.) 45, 66, 68, 108, 116,  
     218, 219, 220, 221, 222, 223,  
     224, 225, 226  
 İbrahim (Hz. Muhammed'in oğlu) 69,  
     232  
 İbrahim Makamı 68, 224, 226  
 İbrahim Zeynü'l-Arap 30  
 İmam Mâlik 63, 69, 210, 223, 229, 232  
 İmam Mâlik b. Enes b. Âmir-i Himyerî.  
     Bkz. İmam Mâlik  
*İncil* 198, 245  
 İran 201  
 İrem 235  
 İsa (Hz.) 63, 65, 115, 198, 210, 211,  
     212, 213, 214, 245, 246  
 İsa Mescidi 63, 210  
 İsa'nın Doğum Günü Kilisesi 245  
 İshak (Hz.) 66, 116, 122, 220, 221,  
     222  
 İskender 243  
 İskenderun 54  
 İsmail (Hz.) 67, 218, 224, 225  
 İssakar 222  
 İstanbul 31, 54, 56, 59  
 İznik 54

## J

Justinien 245

**K**

- Kâbe 44, 45, 60, 66, 67, 68, 95, 96,  
201, 218, 219, 223, 224, 225,  
226, 232
- Kâbetullah 54
- Kadı Burhaneddin 56
- Kahire 54, 57, 233
- Kahtâniler 210
- Kalâvûn 221, 231
- Kâmil-i Tebrîzî 22
- Karaca Ahmed 24
- Karaman 30, 31, 53
- Karaman Defteri 28
- Karamanlı Ahmed Fakîh. Bkz. Hâce  
Fakîh-i Karamânî
- Karamanoğulları 31, 53
- Karamanoğulları Beyliği 31
- Kasîdetü'l-Bürde* 72
- Kenaniler 245
- Kerbelâ 233
- Kerbelâî. Bkz. Hâfız Hüseyin Kerbelâî
- Kerek 58
- Kesik Baş* 34
- Kible Kapısı 205
- Kırşehir 17, 24, 25
- Kızıldeniz 236, 237
- Kilikya 56
- Kinâneoğulları 225
- Kirdecî Ali 17
- Kirmân 17, 19
- Kirmânî. Bkz. Evhadüddîn Hâmid b.  
Ebu'l-Fahr
- Kitâb-ı Kesikbaş* 17
- Kitâbu Evsâf*. Bkz. *Kitâbu Evsâfi'l-*  
*Mesâcidi-ş-Şerîfe*
- Kitâbu Evsâfi'l-Mesâcidi-ş-Şerîfe* 17, 18,  
19, 20, 21, 22, 28, 29, 31, 32,  
33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40,  
41, 42, 43, 44, 45, 47, 53, 56,  
59, 71, 78, 85, 110, 111, 112,  
113, 114, 120, 121
- Konstantin 245
- Konstantinopolis 54
- Konya 17, 18, 19, 23, 24, 27, 28, 29,  
30, 31, 33, 53, 54, 55, 56, 58,  
59
- Konya Ereğlisi 55
- Kubâ Mescidi 98, 235
- Kubbe-i Cebrail. Bkz. Kubbe-i Mirac
- Kubbe-i Mirac 65, 209, 246, 247
- Kubbe-i Silsile 63, 65, 94, 115, 122,  
206, 211
- Kubbetü'l-Ervâh 206
- Kubbetü'l-İslâm 57, 69, 122, 235
- Kubbetü'l-Mizân 206
- Kubbetü's-Sahre 40, 41, 61, 62, 63, 64,  
65, 92, 93, 123, 198, 200, 201,  
202, 203, 204, 205, 206, 211,  
214, 215, 242, 244, 246
- Kubeys 68, 123, 223, 226
- Kubûrûş-Şühedâ 234
- Kudüs 33, 36, 37, 41, 43, 44, 45, 46,  
47, 48, 52, 54, 55, 56, 57, 58,  
61, 62, 63, 64, 65, 71, 85, 91,  
92, 109, 112, 113, 114, 115,  
117, 119, 120, 121, 198, 201,  
202, 203, 204, 207, 208, 209,  
211, 213, 214, 215, 220, 224,  
239, 240, 241, 242, 243, 244,  
245, 246
- Kudüs Tapınağı 201
- Kûfe 233
- Kur'an-ı Kerîm* 63, 66, 195, 196, 197,  
198, 199, 210, 219, 223, 224,  
229, 240, 245
- Kureyşliler 223, 227, 228

- Kutadgu Bilig* 196  
Kuzey Afrika 210
- L**
- Lahama 245  
Larsa 201  
*Latîfî Tezkiresi* 30  
Lea. Bkz. Lika (Hz.)  
Levi 222  
Lika (Hz.) 66, 116, 220, 221, 222  
*Lugat-ı Mahmûdiyye* 218  
Luka 198, 245
- M**
- Ma'ân 58  
Mahmûd-ı Kaşgarî 127  
Mahmud Paşa 54  
*Makâlât-ı Seyyid Hârûn* 23  
Makâm-ı Hanbelî 226  
Makâm-ı Hanefî 226  
Makâm-ı İbrahim. Bkz. İbrahim  
Makamı  
Makâm-ı Mâlikî 226  
Makâm-ı Meryem Ana 211  
Makâm-ı Şafî 226  
Makâmü'l-Hızır 246  
Makpela 220, 222  
Mâlik b. Enes. Bkz. İmam Mâlik  
Mâlikî 210  
Mâlikîler 65, 68  
Markos 198, 245  
Masisa 222  
Matta 198, 245  
Maymun Ovası 58  
*Mecme'ül-Emsâl* 218  
Medine 40, 41, 44, 46, 54, 57, 58, 68,  
69, 70, 85, 98, 110, 114, 115,  
116, 117, 118, 119, 120, 121,  
210, 220, 223, 228, 229, 232,  
233, 234, 235, 237  
Mehdî-Billâh 225, 232  
Mehd-i Îsâ 212  
Mehemmed b. Bâlî 197, 228, 242  
Mekke 40, 41, 44, 45, 46, 54, 55, 56,  
57, 58, 59, 66, 67, 68, 69, 85,  
95, 112, 115, 116, 117, 118,  
119, 120, 121, 218, 220, 223,  
224, 225, 229, 234, 235, 239  
Melikü'l-Eşref Zeynüddin Şaban 217  
Melikü'l-Mansûr Seyfeddin Kalâvûn 229  
Melikü'l-Muzaffer Şemseddin 231  
Melikü's-Sâlih Necmüddin Eyyûb 215  
Memlük 55, 245  
*Menâkıb-ı Hâce Fakih Ahmed Sultân* 17,  
111  
*Menâkıb-ı Kemâl Ümmî* 84  
*Menâkıb-nâme-i Şeyh Evhadüddin  
Kirmânî* 17, 19  
*Menâkıbü'l-Ârifîn* 17, 18, 19, 20, 21,  
22, 27, 28, 29, 30, 111  
Meryem (Hz.) 64, 65, 214, 245  
Meryem Kilisesi 245  
Mescid-i Aksâ 40, 41, 61, 63, 65, 93,  
115, 203, 206, 208, 209, 210,  
212, 239, 243  
Mescid-i Haram 203, 209, 224, 229  
Mescid-i İbrahim 221  
Mescid-i Nebevî 40, 41, 44, 210, 229,  
230, 231, 232  
Meşhed-i İbrahim 220  
Mevlânâ. Bkz. Mevlânâ Celâleddin-i  
Rûmî  
Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî 17, 20, 21,  
22, 23, 27, 28, 29, 33, 56, 199  
Mevlânâ Mehmed Neşrî 54, 56  
Meymüne 207

Mezopotamya 54  
 Mısır 55, 57, 58, 59, 67, 70, 98, 210,  
 219, 236, 237  
 Mi'cen 225  
 Mikdad 208  
 Mina 58  
*Mir'ât-ı Kudüs* 198, 202, 206, 214, 245  
 Mîzân 206  
 Muâviye b. Ebû Süfyân 231  
 Mucîruddîn 216  
 Muhammed b. Hasan 223  
 Muhammed b. Kalâvûn 217  
 Muhammed b. Muhsin b. Hasân b.  
 Halîl b. Ömerü'l-Yemenî el-  
 Hâşimî 46  
 Muhammed el-Yemenî 84  
 Muhammed (*Ferruh u Hüma* şairi) 119  
*Muhammed Hanefî Cengi* 34  
 Muhammed (Hz.) 43, 44, 60, 62, 63,  
 65, 68, 69, 96, 97, 114, 117,  
 118, 121, 122, 201, 202, 203,  
 204, 207, 209, 223, 225, 226,  
 227, 228, 229, 230, 231, 232,  
 234, 235, 236, 239, 243, 247  
 Muhyiddîn 17, 21  
 Mukaddesî 216  
 Murad (II.) 53  
 Musa 64  
 Musa (Hz.) 63, 65, 198, 199, 241, 242,  
 244, 245, 246  
 Musallâ Cibril. Bkz. Mi'cen  
 Mustafa. Bkz. Muhammed (Hz.)  
 Mutasım-Billâh 225  
 Münker 61, 196  
 Müstersîd-Billâh 232  
 Mütercim Âsım Efendi 200

**N**

Nâbî 212, 244  
 Nahor 222  
 Nâsır-ı Hüsrev 63, 207, 210, 211, 213,  
 216, 234, 243, 246  
 Nâsır-Lidînillâh 234  
 Nâsîruddîn Bereke Han 216  
 Necâtî Beg 197  
 Neced 233  
*Nefabâtü'l-Üns* 213, 222  
 Nekîr 61, 196  
 Nemrud 219  
*Nesâyimü'l-Mahabbe min Şemâyimi'l-  
 Fütüvve* 222  
 Nevâyî. Bkz. Alî Şîr Nevâyî  
 Nev'î 197  
 Niğde 56  
 Nippur 201  
 Nüh 47, 48  
 Nuh (Hz.) 223, 226

**O**

Orhan Gazi 54  
 Osman (Hz.) 69, 231, 232  
 Osmanlı 54, 55, 56, 77, 119, 120, 225,  
 245  
 Osmanlı İmparatorluğu 54  
 Osmanlılar 53, 215, 221

**Ö**

Ömer b. Abdülazîz 230, 232  
 Ömer (Hz.) 44, 68, 69, 213, 227, 228,  
 230, 234

**R**

Râbia. Bkz. Râbia (Hz.) ve Râbia  
 (Râbia-ı Bedeviyye, Râbiatü'-  
 Şâmiyye)

- Râbia Eşmesi 58  
 Râbia (Hz.) 66, 116, 122, 220, 221, 222  
 Râbia-ı Adeviye 213  
 Râbia (Râbia-ı Bedeviyye, Râbiatü's-Şâmiyye) 64, 65, 122, 213  
 Rahmet Kapısı 65, 243  
 Rahmet Kapısı (II) 212  
 Rakka 233  
 Raşnu 207  
*Ravzatü'l-Cinân ve Cennetü'l-Cenân* 17, 18  
 Rebeka (Hz.). Bkz. Râbia (Hz.)  
 Rehoboam 245  
 Roma 245  
 Roma İmparatorluğu 54, 56  
 Ruben 222  
 Ruhlar Mağarası 65  
 Rukiye. Bkz. Râbia (Hz.)  
 Rûm 23, 24, 25, 27, 55, 56, 70, 237  
 Rûkn-i Garbî 224, 226  
 Rûkn-i Hacer 68, 96  
 Rûkn-i Şâmî 224, 226  
 Rûkn-i Yemen 68, 226
- S**  
 Sadreddin Konevi 19  
 Sahre 62, 64, 201, 202, 203, 204, 215, 239, 242, 243, 244  
 Sahretullah 202  
 Saîd b. Zeyd 227  
*Saltuk-nâme* 17, 23, 25, 27  
 Sâmîrîler 245  
 Sâre (Hz.) 66, 116, 219, 220, 221  
 Sarı Saltuk 25  
*Sefer-nâme* 207, 210, 211, 234, 243, 246  
 Sehî Beg 17, 30, 31  
 Sekine 218  
 Selahaddin Eyyûbi 221, 245  
 Selçuklu 56  
 Selçuklular 54  
*Seyahat-nâme* (Evliyâ Çelebi) 203, 205, 207, 210, 211, 213, 230, 232, 234, 235, 238, 243, 244, 246  
*Seyahat-nâme* (İbn Battûta) 27, 213, 228  
 Seyyid Ahmed 30  
 Seyyid Hârûn 23, 27, 28  
*Seyyid Hârûn-ı Velî Menâkıbı* 17  
 Seyyid İbrahim Arab 30  
 Seyyid Mahmûd-ı Hayrânî 27  
 Seyyid Mahmûd-ı Hayrânî Mezarlığı 29  
 Seyyid Mahmûd-ı Hayrânî Türbesi 29  
 Sırat 63, 206, 207, 208, 212, 213, 240  
 Sin 199  
 Sînâ 199  
 Sippar 201  
 Sivas 56  
 Sula Fakîh 34  
 Sultan Veled 27, 33, 35  
 Sulucakaraöyük 24  
 Suriye 54, 213  
*Sühyl ü Nev-bahâr* 196, 238  
 Süleyman b. Abdülmelik 64, 215, 230  
 Süleyman Çelebi 108  
 Süleyman (Hz.) 66, 208, 240, 241, 245  
 Süleyman Kubbesi 65, 214
- Ş**  
 Şafiiler 68  
 Şam 41, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 67, 70, 99, 110, 118, 119, 120, 210, 222  
 Şekker-fürûş 25  
 Şems-i Tebrîzi 22

*Şeref-nâme-i Menyerî* 218  
 Şerefüddin Abdurrahmân b. es-Sâhib el-  
 Vazir el-Fahrüddin el-Halîlî 216  
 Şeyh Ahmed 30  
 Şeyh Alaman 18, 28, 30  
 Şeyh Alaman Mahallesi 30  
 Şeyh Alî Bekkâr. Bkz. Ali Bekke  
 Şeyh İmâm el-Bardahî 200  
 Şeyhzâde Muhyiddin Muhammed b.  
 Mustafâ el-Kocavî er-Rûmî el-  
 Hanefî 72  
 Şeytan 228  
 Şeyyad Hamza 20, 27, 34, 51  
 Şeyyad İsâ 34  
 Şimon (Simeon) 222  
 Şu'ûrî Hasan Efendi 199

## T

Taberî 219, 220  
*Târih-i Taberî-i Kebîr Tercümesi* 219  
 Taşlıcalı Yahyâ Beg 197  
 Taşmedrese 29  
 Tat 55, 56, 70, 237  
 Tebriz 17, 18, 19  
*Tevrat* 198, 199, 207, 218, 219, 220,  
 222, 225, 241  
 Tokat 56  
 Tövbe Kapısı 63  
*Tuhfetü'l-Harameyn* 212, 244  
 Tûr-ı Sînâ 198, 199, 241  
 Tûr (Tûr-ı Zeytâ) 63, 64, 65, 198, 213,  
 242, 245  
*Türk Dili* 111  
 Türkistan 24  
*Türk Yurdu* 20

## U

Uhud 234  
 Uhud (Dağı) 69, 234

Ural-Altay 201  
 Uryan Baba 23, 24  
 Uzakdoğu 201

## Ü

Üveys Karenî 22

## V

Vahşî b. Harb 234  
*Velâyet-nâme* (Hacı Bektaş-ı Velî) 24  
 Velid b. Abdümelik 224, 232  
*Vesiletü'n-Necât* 108

## Y

Yahuda (Yuda) 222  
 Yaka Bağları 18  
 Yakub (Hz.) 66, 116, 220, 221, 222  
 Yalan Evi 207  
 Yenbu' 58  
 Yeruşalim 198  
 Yezid 233  
 Yıldırım Bayezid 53, 56  
 Yuda 245  
 Yuhanna 198, 245  
 Yûnus Emre 21, 22, 35, 48, 49, 50  
*Yunus Emre ve Tasavvuf* 28, 31  
 Yusuf (Hz.) 66, 116, 220  
 Yusuf Mescidi 221  
 Yusuf Türbesi 221  
*Yûsufu Züleyhâ* 34  
 Yükseliş Mescidi. Bkz. Hurûc Mescidi

## Z

Zebulun 222  
 Zemzem 68, 225, 226, 246  
 Zerdüş 207  
 Zeynü'l-Arap Zaviyesi 30  
 Zübeyr 234







## TIPKIBASIM

Konya Koyunoğlu Şehir Múzesi  
ve Kútüphanesi

Nr. 13875/1, vr. 79<sup>a</sup>-90<sup>b\*</sup>

---

\* Varakları eksik ve karışık olan bu nüsha, metnin akışına göre yeniden sıralanmıştır.

چو بر طاعت که یوز بیکه یز پیل  
 بن یین خود کرد و قند بن پیل  
 مدینه اجمه یتیش بیکه کیچی  
 که حق رحمت نی انده ساچی  
 زکرا انده یتود دوستی محمد  
 تمام ایت سوز کی سندای احمد  
 مضر لو بر کن او کن کو جرد کندی  
 کن و کله و که بوله بدع یتدی  
 بن انده چنگله اوج کن طاق ایجا  
 کن و بن نور قلدق شکر یزدان  
 مبارک تدبیری هم پیله کرد  
 و رب کی یین و من اکه سرده  
 تو حاجت دلایب شکر ادارن  
 هم اغلا شب یقنی دونه کدارن  
 ودع لاشب چتین بوله کرد  
 بخدا الله که کلد و ک شامه ارد  
 صو ک اوچی ارد چونم ایتهایه  
 تو حاجت لرا ردی ایتهایه  
 و ک تفصیل اولسه اخری یق  
 همان تفصیله حاجت اولسن چق  
 بو نظر ختمه قلدق جوایی  
 در کل والله اعلم بالصوابی

امیر المؤمنین هم محمد اندک اشهد امدی اندک تن باس قدما  
 احد طایعی دینده در کورانی شهید اولی دو کشتی اندک قانی  
 شرا کاتر ممشل اندک یا نور رسولن اکه کالور دایما نور  
 شوین بر اد در بقاء الاسلام اپنی دانی ادریم سا که اعلام  
 که اچک بن در اول لایح ای بار و پی خلی ارقدر اولین شار  
 رسول چون کعبه ن جیق که کیش کلون بو در دو کم بیع پتیش  
 مدینه شهر نه اندن وار در بر طوبدن خر مه آغاجی او پیرا  
 بن اولو مسجد ایلو ممشل اندک که درت حراب در ممشل اچینا  
 نماز قیلر کن اندک سندی قیل دعا قیلب الکل کونن یزک سید  
 بویرلر کم دردم شهر و رجه تمامت خر ملقدن چتی و رجه  
 هله کر کعبه اولسون کر مدینه سعادتدر در شمل اندک دینه

رسول محمد ابراهيم اندر در گراسن نماز قیلب اوراده بود ابراهیم  
دختر درت یارندک اندر مقامی کچر مشید اوراده صبح شامی  
عایشه چکد و کراکن من اندر ورتجاغز کراسن ان سند  
وردوبن یلای قلدق زیارت ورت ساکن ادک اندر اشارت  
حرم کور کوی اوش درم بن حرم ن طشر داخی کور ایش سن  
که عین زنده در لاج حسین که درمان اوله جمله درت لکن  
بقیج اچر بیلش بن قده هم وان ورتجاغز اشما اکن و ان  
ابن عباس اوقبه نوک اچندک یئور مشن حاسنیلده بیله اندر  
امام مالک بن تن باده داخی یئور اندر کراسن ان داخی  
چو بن تربه دخی ابراهیم وان رسولک اغلدن بل بون ابراهیم  
دخی اندر یئور بدن ابن عفا که اولدن خاص صحابه اد عثمان

قُلُو طُغَل بُو دَر كَلَه بُو سُو زِي چُو مَاجَل بُو سَر دَن اَمِد بُو زِي  
 غَرِيب سُو زِي دَر كَسَنَه دَر مَشَدَر بُو يِي بِيان كِه يُو لَدَن اَز مَشَدَر  
 حَقَك تُو نَقِيصِي لَه دَن مَشَم بِن رَسُو لَه وِر صِلَاق دَر كَلَكَل سَن  
 رَسُو ل تَر بَه سِنَد قَرَشَن دَر سِي اَنَل اِچِنَد دَن اَوَل تَلَر دُو سِي  
 بُو تَر بَه بَش بَجَلُو دَن بِل اَمِد كَر اَطُو رَر كِي يِي م اِن تَمِد رِي  
 كِه اَنَدَن يَا بِلُو ن عَالَم لَر بُو بُو نُو ر دَن دَر كُو كَلَر دَر اَك سَر و  
 بُو تَر بَاه اَتُو ن بَش قَدَل اَصَلُو كَشَدَن دَن دَا بِي س اِي اَصَلُو  
 اَوَن اَوَج قَدَل دِي وَا ر قَام اَل تُو ن صِلَاق وِر رَسُو لَه اَوَلَه مَقُو ن  
 بُو تَر بَا نَل دِي اَد تُو س اَطَل اَس بَخَا كَار كَسَنَه دَا كَل كِي خَصَل جَان  
 بُو مَسْجِد كِه اِچِنَد بَر دَلُو ك وَا ن اِچِي كَمُكُ دَن وَا بِي كِن قَا سِي طَا ن  
 اَو قَا بُو دَن اِچَا ن وَا كِي س جَل سَن زِي اَن تَلَر وَا نَدَه اَبَدِي م بَت

اکی یوز ادم او جدم اوز نوینی دینی اوج یوز ادم لادم اینینی  
 حر امک اوج یوزی درت قتم کردن که طاش یانی طلای کل شادون  
 در که اذن طره هید بو کمل که خنج اولمشدر که نجه بکر ز  
 در کلاور کصغیشی اوج یوز اجدر که دکه کیش صینر ان بچدر  
 سار الار وار در درت بجهت مؤذیل اذان او قران اند  
 مسو ملک صاع یندر سنه پی وار زهی اوستا ز کیشی در شش عجم  
 رسول الله اقرش خطبه اند انک دتلودی بکر رد قند  
 سعادت در انشیمه خطبه اند اشید نکر کد بدن قان قند  
 هله سن دیند شمد پی یوز سن ابد کید نلری هر دم کور سن  
 بکر ساکه بیت وعظیله بند عبادت قل هنر ایت ای هنر  
 که بودوران کچر الدر سنی بیل که بن ساعتجه تین بچر بیل



چو بن دایمی رسول الله کرد و ک  
 قرا یوز و مز ی تن بایه سر د ک  
 سوینو بن دد و ک الحمد لله  
 که بینا روز قلدی بون الله  
 کشینک شاد اول کلو و جانی  
 نه کوز دن کور جا اعلی امی  
 چو حقدن نور پی کور کل سو ک  
 که انکار ایلیا نک یوق ایمانی  
 ابو بکر و عمر بیله بیتور ل  
 طولبدن بونل کله ایک یانی  
 شفاعت اید سن دن امتینا  
 دتیسر امی جعله جمانی  
 کشدن یص بیج طو قشله  
 اور اجده ابو بکر و ک نشانی  
 کسنایه و فاقلمر بو دنیا  
 قیاس اکل بلر دن سن و دانی  
 دکالی انبیا و خاص صحابه  
 زمینه کور ترک ایدی زما پی  
 صلوات و رسول الله احمد  
 انعمه قصارت ایدی دوان پی  
 حرامکن و صیفی دایم اشکل  
 بکد یسه سنه اکلمه کت کل

طوافی بی بو میلک ارج بن پید	بوحی سوذی ایشیت احمد سر پید
لو کجه قاپو سپند قن شو سید	اول این اہم مقای قبہ اند
بہار ک ایچی طشہ بن ایش	زیار تدر اول اند کند کیش
اکایا قن دور اول اب زمر	اچن کشید ہر کن قلبہ عم
انک استی بن اول قبہ در پیل	ایام زن صو بن شہر و کرایل
مؤذیل او قبہ اوزن او تدر	بکا کند زانہ یلو در رس
قبونک صاع بندہ جن میلک	چو مجر ای و ر اندہ شیلہ میلک
بو کجه نوک طلوی درت بیند	کہ مجر ابل در غمشل در اند
حینی القون اولوغہ قلمش	شاپی قاپیہ قر شو قلمش
ایام مالک دچی دکن یمند	غاز قیل لر عیش قرش اند
ایام خنبلی کن طوغسپنہ	قلمش وقت غاز او قرش سید

جَا لِي كِي اَكْن بِي كَسْكَدَر اِي بَار	قِي آس اَسْلَك اِي قِرَق اَشُون وَاَر
كَنْج طَاشْدَر اَنَل جَمَلَه بِي سِي	كُنش طُوغُو سِنَه دُرْم قِي سِي
بَلَك بِي كِي قِي سِنَه كَشْدَن	اِي خَلَقَه وَاَر اَنَل خَفَه اَشْدَن
بُو اِي كِي خَلَقَه رَ اَسِي دَر كَلِد بِل	چَقْر سَا اِشِكِينَه بُون كِي سِل
اَشِي كِي بُو جَمِي بُو بِن بِي جَادَن	چَك بِي سِي بُون قَل كَر جَا دَر
قَر اَطَل سَلَه كَعَبَه بُو بُون	هَمَان اَتَل لِي بِي دَر بَم كُو دِي بُون
قِي بِيَه جَر اَلَه سُو دَر بَقِي	بُو رَكَل طَاشْدَه كَالُو رَهْم بَقِي
هَم اَلتُون اَو لَعْد اِي بِيَان	كِه اِسْمَاعِل تَبِيَه وَاَر اِشَارَت
قِي بِيَه مَبْرِي قَر شُو دَر اَنَل	كَر بَجَك عَرَق اَل رُو زَلَا ن بَا نَك
طُول اِي بِيَان فَر شُدَر كُونِد بِل	بِي لَشْدَن اَكَا اَو تَن اِي مِل
هَر اِي بِي نِيَل اَر اَسِي اِي كَر خَمَل	بِي جَادَن صَبَح اَو نَجَه اَو لِي بِن بِل

بِسْ اَنْدَنَ عَرَامِ اَرْوَبْنِ يُوْلَهْ دَشْدَكْ  
اَقْوَرِشْ كَوْنَدَهْ مَكَايَهْ اَرْشِدَكْ

فِي بَيَانِ وَصْفِ الْكَعْبَةِ شَرَفِهَا لِلَّهِ

هَلَهْ بَرَكْنِ اَرْشِدَكْ كَعْبِيَهْ بَيْنِ  
نَصِيْبِ اِيْدَهْ جَلَالِمْ وَاَرْسِيْ سَيْنِ

بُوْمَكْ شَهْرِيْ دَرْتِ يَانِ مَرَبِدْ  
اَكْ مَشْرِقِ بِنِيْدَنْ يَاخُوْ عَرَبِدْ

كِهْ دَايَادَنْ اَنْزِ شَهْرِيْ كِهْ اُجِيْنَهْ  
كَنْجَلْ كَعْبِيْ بَكْرُوْ كِهْ اَوْجِيْنَهْ

بِيْدِيْ كَنْ بِيْ مِيْضِرْ لُوْ بِيْلَهْ طَرْدَقْ  
بُجَاكَنْ اَوْ كَعْبَايَهْ يُوْنِ اَوْرْدَقْ

سَكِيْنِيْ نَجِيْ كُوْنِ اَوْ يَلَوَنْ شَامَلُوْ كَلْدْ  
كِهْ دُوْسْتَلْ بِيْسِ بِيْسَنْ اَنْزِ كَرْدِيْ

بُوْ شَهْرِيْ اَوْرْتَهْ بِيْرِيْ كَوْبِيْدِيْ  
اِنِيْ حَرْسَلْ قَلْدِيْ اَوْلَا كِيْمِ حَقْ

بِيْشِ اِجْمَانِيْ اَبِيْ اَرْدَكْ بِنِ اَنْدَهْ  
تَمُوْ اِحْرَامَلَهْ كَرْدَكْ بِنِ اَنْدَهْ

بِيْجَنْ كُوْ دَمِ حَرَايِيْ كُوْ رَدِ كُوْ دَمِ  
هَزَارَانْ شَكْرِ قَلْدِيْ حَهْهْ اَوْزَمِ

سَكْرِ دُوْبْنِ طَوَافِ اَتَدَكْ اِيْ قَرَاشِ  
كَمَدَنْ اَقْرَبِيْ دَمِ بَرَمِ يَاشِ



خلیل الله مقای کی عجب شهر	که گمشدند از اردن چه دهر
اوداچی داشله کیرنج اشیدر	اوقدس شهر نیل اوداچی اشیدر
بر اوده کوردم ایخ نه بیرق	یه نست کیرن یا پوسینه طبرقا
حرم اول شهر که اورتا سیددیم	ای کورن کسید قلمیه غم
حرامه ایک بردن قابو چیت	اوقاپول او کند چشمه اقر
سقدن ناحرم اچرا کیرجه	چو صیدم نردبان جدرن چچه
که ای شرایقده نردبانی	سویین شاد اولن کم کسه چانی
سلیمان اشیدر دول او نیاد	که ایدر هر کشتی کورسه ای نیاد
اچر قاندر بو قاپول کیرجه	در تمش بلادی خوش برجه
اکه اوستند ای قاپودم دن	از ایدنه جهان کیش عمر دن
حرم اچرا بو سعید ایگدر نیل	ای سینه ان اسندن چر ایل

طَلَّيْ مَدَسَه سَجْدِ اَنْ جَوْقُ	نَه وَصَفِ اِيْدِم كِه هَج بَرَاكْسِي نُوَقُ
اِحْدَه دَرْت مَنَارَه وَارْت جَاكُر	مُوْدَنْلِ بَاكُ وِرْت اِرْتَه جَاكُر
يُوَز اَوْن يِيْدِي اِيُوَقِيَه پَرِيَه	جِرَسَكُ اَوَسْتَنَه هَبْت شَهْر كَرِيَه
حَرَم اِيچِي كِه دَبْدَن قَوِيلِ دَر	جِه اِيْمَر دَن طَلَّ اِيُوَصَلِ دَر
مُوَقْدَس اَهْل بُوَصُوْدَن اِچِر	اِنِي اِيلَه دَر تَمَسَلِ يَلِ اَن كُر
حَرَم اِحْرَه تَبَا كُوَلْكَايِ اِنْجَلِ	بِيْمِيَشْتِن يَرْت فِقْرِي دَر اِنْجَلِ
تَرْج حَرَمًا وِزِيُونِ اَنْ جَوْقُ	اَسْمَان بُو اَجْدَن اَوَّل اِحَه اَوْقُ
دَلِيلَه وَصَفِ اَوْتَمَز قَدَسِي شَا	نَصِيْب اِيْدَه كَر اِسْن سَدَه اَللَّه
وَدُو مَكْدَن جَوْق اِرْتَق دَر بُوَاوَا	كِه اَوْصَايِي بَغِيْشَلِ بُو جِه اَطْفَا
كِدَبْت قَدَسَدَن خَلِيْل اَللَّه اَرْدَكُ	بِحْدِ اَللَّه مَبَارَكُ بِيْس كُوْر دَكُ

فِي بَيَانِ وَصْفِ مَدِينَةِ الخليل ع م

زياره ايله حرم انده ياتون زياره ايلك كوكل پسن يور  
 اوصحانل چي فر يا ذون بينيه براق قبه كوت ديم كه بوند  
 دويلر كه سليمانو ك معاي اوزي كيدت قلدر شهيد ناي  
 ادب ايدت صحرايه ورامش صحه طاش اوزيلب اكه كليش  
 موسي نك و ان مش بن قبه داچي كه چقدر اور ده قبه اي اچي  
 بله كم اعتم برين بيان حرم اچندن دن بل كل عيان سن  
 اشمايب كشي يازسه دكلان قلمدن ارسون بر حظه ان  
 اوصحانك چودرت ياني حرم ابي دوزن خوش صاحب كرمده  
 بدي يون اوتن ارشندر اوزي وري بش يوز التمشدر ايني  
 سكرن قابوس وري لقي تجالر اشد امدې دپاين بن نجار  
 اوقا پول بوي اوتن قرشدر اوقا پول دو ك ليس بدر اشد



کړو اول یا که در توبه پویې انوک دایې عجایب د پویو سپی  
 انوک تر شو سینه در طور طایې حرمدن بر میل انجی وار ارنی  
 موس پیغامبر اول طوع کدش حقیله انده مناجات ادر مشق  
 عیس پیغامبر اندن کو که کشن میان که ایچی انده یین اتمش  
 زیان قل دعایت اوق قران طولاً شمسک ریموه قبرن ای جان  
 او قبر که یی پنی دیوان یاقن قسر در کس پی پند ساقن  
 که توبه قل قیرمه کج روان تن هم ایله ایلی ب جکره اپنی بن  
 او طور طاعنله حکم ادر اسی حرمدن طشره جهمر در اسی  
 اودار ادرن یقار و یچل وار اپنی اجاغه بکنر در اسی یار  
 انک اشاعسند بر پیو و آن او یا بودن اچار و بر قیو و آن  
 انسن اپی این تر دباندن چو بر قایو کدیش کرمل اندن

بِر قَوْلِهِ شَيْلِدِرْ كِه اَوْلَ عَا ز	كُو كَلْ اَوْ سِنْدَه قَلَنْدِي اَوْلَ نِيَا ن
اِنْبِيَا اَرْ وَا جِ اَنْدَه جَمْعِدِي	مَعْطِي اَوْلَ جَمْعِ اِنْجِدَه شَمْعِدِي
مَعْطِي وَا رَدِي بِنَه مَكَانَه	سُو ز اِنْجِدَه قَدَسَه كَلْدَه بِنَه بِنَه
كِر اَوْلَ صِحْرَانِي اَلْتَبَه قَلْ عَا ن	نَالَش اِي دَبِّ اَللَّه قَلْعَلِ نِيَا ن
قَبْلَه دِي وَا رِنَه دَرْتِ قِي وَا ر	اَوْ قَا پُو لْ اَكِنْ يَكْسَكْدَر اِي يَار
اِي كَشَر قَا تَدَنْ اَوْلَ دَرْتِ قِي وَا ر	جِهَانَه يُو قَ بُو سَه هِي جِ يُو لْ
چُو بِنِ زَبْجِرِ بَشِ يُو ز قَنْدِي وَا ر	مَعْفَلْ دُو ز تَمَشَلْ عَجَبْ كَار
اَوْ قَبَا دَه يِنَانْ هَر كِي جَه قَنْدِيل	كِه اَوْ جِ يُو ز اِي دَر صِي دَمِ اِي سِي
اَوْ قَبَا اِجْرَه وَا ر دَر خِي لْ كَرِي سِي	اَكِنْ قَر شُو دَر دَر خِر اَبَه بِنِ سِي
بِر مَعْصَفِ وَا ر اَسْتِنَه اَوْلَا ر كِه	دَر دِنَه دَر مَانْ اَوْلَا ر اَوْلَا جَانَلْ كِه
اَوْ قَبَا يِ اَهْلَا دَمِ طَوْلَا يِ	نَرَا دَا بِنَسَه اَوْ پَلَا جَلْ قَوْلَا يِ

او قدس شهرن کورن انجا به چي	که بعضی یوادرش من بیلکه طرچی
اشید بجاک دیاسن بن کدایم	اشد ابدی سکا وصفن ادایم
اچند وار درون درلو غرایم	بر اولو قبه در صحرای عجایب
انوار قشوشند در طوی طایف	سکرت قدر او قبا نول بجایف
دکسی بلک در لو در نقش قجرا	دکه دیوان نوا و بشن پنجره
وار جاغز هم کراسن ای هام	پنجرال قاموس قنق در تمام
که خراج اولمشدرا که بوخه بلک در	اوقبه ایچ مهر طاش مهر
بقچه هیبت اولد کیش درل	اچی اوقبه نول اوج قات کرل
بلک اورتا سدر صخر اطمی چي	یشل قینل در کل مهر ابلق
دکالی الله ابلق یقندر اچی	یکدی بشن در کدر اورتا اچی
قیاکا لور کتجا کن یور کل	اک اچند اونا ایتی در در کل

بجا الله اوينه هم ورام بن  
 کړې سغلیغله سینر کورم بن  
 الخ سن قلای ایت قلو وکا  
 که خوشلق ایله وارالرا او وکا  
 وطن غربت ادوین یوله کورم  
 بجا الله که کلام قدسه ایدم  
 عجایب بییش قدس بارک  
 یرتمش ان صنعند ن تبارک  
 بر اولو شاره رطیشدن کرجدن  
 اچند بن اوی یقدن اغندن  
 اویردن بیلکر صحرا واقعی  
 چکا کندن اکا کون دکسه بقسه  
 منقشدن مزیندن مرتب  
 که النون ایشدن جمله مزین  
 کرجه کور کورم سو جاغم  
 کړې کتما کړې او تقدم ای جاغم  
 ارجه فکر من دعا کړې هم  
 چو کورم قدس دیدم او تر اسم  
 بئله بیکی شریف برده طاین  
 چکا کندن چلا به یلور این  
 او تدم ان ایکی ای تمامت  
 چو یلداشلا چقب کندی سلامت

بنه رحمت ملك لورين كوتدر او منكر و نكهي كين دندر  
 سنو موزي كيك ايله يا الهي كه بجانا قلگ سنسن يناهي  
 الهي سيمز اتمه قراكو كه اندا كورميا و زايك ياكو  
 كن مسن رحمت كي يلدش ايله كو بجه جنتق كه قلدش ايله  
 امير اولدر كه سن رحمت قلاسن يولكده حاشه كم رحمت قلاسن

**في بيان وصف القدس الشريف**

اشتامدي ديم بر خوش حايه اشيدب عشقه وركر صلوة  
 كه تكري اولين بي وصف اديم اشيدنلر جنبي بي شاذ اديم  
 كل امدي عشقه قدسه كندر حقل رحمتلر او عب كندر  
 اسن قالك كوندك خيرا شه بن نصيب ايدع چلبم وار سين سپن  
 دك امدني حمة ايلك اي برنلر بن و ميله ايو درك سركلر

که حج اتمک لکوک چقدر تو ای	سکا اوش دین برین جو ای
رسول الله دین بو سزیم هم	اندک سوزی درد درد و که مرهم
یکای بیس غرا اتمک جو ای	که بیج اتمک یکدن تو ای
آنویکین ملوک ترک ادرین	ایمانک حق یولینسه برک ادرین
تو کی اجدین زحمتله	جنو کی طویرسون زحمتله
تفق لوغه ورسین حق اوینه	اول او کم ورسه چتی سینه
اگرچی یولک زحمتل چکرین	ولی زحمت تخملا رن اکرین
قیولکن محرم ائمه سالی اوش	یزم قار قیولک هم الم یوش
قصودم کرچه چقدر خدمتکده	ولی دایم امیدم زحمتکده
سکا اصمادیم هم اهل بیتم	ساجاتدر اخر اوش بوخده بیتم
بی مقصودمه ارکون چلیم	بلدین نیدکن سندن طلایم

دوت اللہک بکي بويين قايير دي      توب کسئ ک ک اخ بوي دي  
اجل کسئ پيشتر کي سقن سن      سن ک طغر و سني ايشت دي بر بن  
يول اور قدر کتوري کور ايتن      چاکور اي قر نرا شو بن قدرن  
ازق نادون دريسل ايديم اوش      سعادتدر طرسک سوزمه کوش  
کت کل اول بر الله شهادة      دچي پيغامبر و رچوق صلاح  
فله کون و قتله بش وقت غاري      اده کور اول نماز اچر بنيا ري  
رسولک سنن ترک ايلما کحل      چومون سن يلو پي سيلم کحل  
ملکن وين زکاتي حق يلمنه      که يارن و در دکه در من بو لينه  
رمضان اور چين دوتک و هر بل      حرام يملک اور وجو پي بوزر بل  
حلا ليه عيبت اتمه کسنا يه      قناعت ايت که ارا سن هم غنايه  
جک بيتر سه ايله حجه ييت      سقن ترک ايله فر ضيله سنت

فضائل القدر الرفيع  
 وفضل العمى منوره

79

محمد حى متعجبون نور كوستند	كه جام طاليميدون ان استند
شفا عجي ادبي وين اول جيبى	كه خسته كوكله اولدن طبيى
الهي حضر نوكا توبه قلدم	كناه كانم كنهلا روم بلدم
بوكلوم باسني سن يوي وركل	كناهم دقتني يوي وركل
بكلبي انبينا نك حى متعجبون	كنديك اوليانك خشميتيچون
عبادتن بنه لزه طدر غل	طبوكون ياكه بوادم اطر غل
الكله در قولك قبول ادرسن	سرمش ايلسي مغبون ادرسن
اي مؤمن شكر دايم تكربا ايت	دوت انك حكمتي طغر وويلو ايت
يمه غم رن چن دن قك ودر حق	كوزك ارج غير بيله عالمه باق
كه بو بجه خلقه جيون انسان	جميعينه ورن دن قن او سبحان
اوسا كه جان ورن عقل كه ايت	فصح در ورد سويل سن حكاييت

الاعمال  
 احمد



## **TIPKIBASIM**

Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi,  
Kadızzade Mehmed Koleksiyonu

Nr. 407/3, vr. 138<sup>b</sup>-153<sup>a</sup>

لَوْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ إِيْمَانًا لَكَيْدًا  
بِوَيْبِ أَيْدِيهِ يُؤَاتِي بَسْرًا كَمَا آتَى

تَمَامَ أَوْلَادِهِ يُؤْتِجِيعُ الْبَلْكَلَاءَ

كَيْه كُنَاهُمْ وَكِي

عَفْوًا يَدُهُ

اللَّهُ

مَوْجِدُ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ

اوقنت في كركم ياد ادا سين  
 كه بو مسكين فقير وهم حقير قول  
 في حقدن او مر قدس حرمتينه  
 بجا حمد امان اهلته هم  
 بزوم كزيان غوموزه بقرهك  
 ولي چون او كه رحمت ديري  
 الهي ساكه ميغندم الم ال  
 رسواك حرمتي چون اي كريم حق  
 سچو مر جوق الهي سن باور سين  
 صوحن بياندن كر بيري بيم اوش  
 بزور رحمتي كو ستر الهي  
 كه رحمت استيو كلكم حقيرم  
 الهي بينه توفيق ايله قبولان  
 بزري الطاف ايله ايكيل شاد  
 ديالوم بوسوره در ديه ايسين

دعا ايد بجا نومر شاد ايد ايسين  
 كنا هي حدن اشالي ان بول  
 بعشله به كنا هن فضلته  
 انه رحمت كو كلك قلمبانه  
 نحيف اوله بيري او نه يقربك  
 سويبدو رب او دي قرآن بيري  
 بنكرت كر كر ملكه مال  
 شفا ايله بولو كلك در دن باق  
 كر ميس بينه رحمت قور سين  
 فتوكه داره كيام الم بوش  
 كه سنين ياد شاهه ياد شاه  
 غي الا غنيا سن بن فقيرم  
 كه محروم او يلا و ز رحمتك  
 غصه كردن هيت قوغل ازاد  
 اغنيا با عيات المستغِيثين

اوله



موني ويردك بلكن اوقور اشتهتم  
 او شکره کم در ایش بون در حکم  
 هله صاغفله کالدک اوه بن  
 مبادک یولدر اول وارک ای یار  
 واری بن کالنور بد کوج کاسه  
 بویولده سر صیما غلقد سر بکن  
 قاش الماغجون و اسما غل انده  
 وکی تگری رضایی ی کوز تکمل  
 قبول اول اولایم حق قبتند  
 که بودنیا چر قلمر کشییا  
 حو الدن چی قی قد سر کالده  
 گو کدر کیشیه چون ایودر ک  
 کل امد سن سوزی ایدی اوزنه  
 بوردید کالاریکی سن طوته کوز تم  
 دلومزدن قلمدن اولدیسه سهر

هبت شوق دشتد براه ادم  
 جوغ عاشق اوبن نیت ابره صبح  
 چو کوزیته فرض دور کدک  
 چر تیز جک بویور سن خود بود دل  
 و لچالی تندر هیچ کسه بانه  
 کرمی مونس اولچوق ایو یولاش  
 تجارت ایدلور اولر سه قنده  
 که کولکله حقه بقاله دایر تکمل  
 یوزک اغ اول انوک حضرتنده  
 نه ادا کاک قنور خودر دشییا  
 که صوک قنور بویور سن اولسر کوز  
 حلامدن قاج عمل قول بود اداک  
 بوتشییه اوقنیه خلق امته  
 که یارین حکمای سن عمقه و غم  
 آبی معرور طو کای ایدی یاز غم

هله بر کون د مَشَقه ایلن اَرَدَه  
حَقَّ طَقْسَان طَقَز رَحْمَتِ اَنَدَه  
یَدِی اَرَمَق اَقْر شَمْرک اِچْمِنَه  
طِیَار کِی شِی اَنُوك نَعْمَتِ لَرِیَنَه  
اَرَب قَوْنَدَق اَو کُن بَر خَان اِچْمِنَه  
کَدِ شَمَه اَمْر مِی شِ اَو یَن اَدَم  
دُ شَار مِی شِ اَو عَل قَبْرِ یَغْر اِی  
اَو یَنَه اَر مِی شِ ه اَک اَلْمَهْر  
اَلْبَدَق اَر مَعْنِیَنَه بَر رَات  
یَدِی کُون دُر دَق اَر مِی شِ کُور  
قِیُوب کِتَد کَل رُومَر مَی چِه بُولَد  
اَشِیْدَن دُ و سَتَل مَ و مَر یَکَر مِی شِ  
کِی خَطَر مَ مَ و ر کِی بُو یُولَدَن  
یَر نَدَر مَ و ر دَل بَا کَه نَ کُور دُک  
بُ و نَدِی چُون حَقِی دَر مِی شِ دَم

چَل اِی پَه شُکْر قَالَد قُ چُون کُور دَه  
کِه یَا اِی مِی شِ کُور دَن مَسْجِد کُر اَنَدَه  
خَط اَب کُر دَم رُومَر و مِی چِیْدَنَه  
کِی فَرَق اَو لُور حَقَّ رَحْمَتِ لَرِیَنَه  
اَو مَر قَبْرِ یَدِی دُ شَدِی چَان اِچْمِنَه  
دُ و نَشْکَه دُ و شَر مِی شِ جَانَتَه مَم  
بَدَل اَمْر کُور مِی شِ سَنَام عِلَاقِی  
هَم اَهْلِن کُور مِی شِ دَر کَالِیْمَر  
بِی چُکُور اَر دُ مَ لُودَن تَر کَه تَاک  
زَمَانِیْنَه کِه بَر کُون اَوَه کَالَد کُور  
چَل اِی پَه شُکْر اَدُ و یَن مَم اَغْلَد قُ  
مِی چِی شِ کُور شُور لَر اَوِی بِن  
کِی حَکْم قَبُول اَتُ و ن یَر اَدَن  
حَکَا یَت اَیْلَه بِنَه شُ و کَد و اَر دُک  
اَلْوَبِن مَم بَلِجَه کَد مِی شِ دَم

بِمَا أَوْلَوْا سَيِّدًا يُؤْتِي الْأَمْثَالَ  
 بِرَأْفَةٍ جُنْدِكَ أَوْحِ كُونَ دَرْدَقِي  
 نَمَازِ قِيَامِ لِرَأْفَةٍ سَنَدِي فِي قَبْلِ  
 بُوَيْبِرِ كَرِيمٍ دَدْتُمْ شَهْرَهُ وَارْتَبِ  
 حَلَهُ كَعْبَةَ السُّوْنِ كَرَمِيكِهِ  
 جَوْرِ طَاعَتِكَ يَوْمَ يَكْبُرُ يَلُورُ  
 مَدِينَةَ شَهْرِي بِيَمْتَشِ بِيكِهِ كَأَجْرُ  
 ذِي بَرَاهِ أِنَّهُ يَا تَقْوَى دَوْتِي حُجَّتْ  
 مَهْرُودُ فَرْدِي بِرُكُونِ كِبَرِ كُنْدِي  
 مُبَارَكُ تَرْبَةٍ وَهَمِي بَيْنَهُ كَوْرُدُكَ  
 قُوَّاجَتِ دَلَابُوبِ شَاكِرِ أَوْزِ  
 هَرْدِ أَعْلَى شُوبِ جِقُوبِ يَوْمَ كَرْدِي

كِه دَرْتِ مَحَابِ دَرْمَشِدِ دَرَأَنْدِ  
 كِرِي جَاكِ نُوْرِ قَلْدَقِ شَكْرِهِ بِيْرِدَانِ  
 دُعَا يَدُوبِ الْوَكِ كُوْتُوْرِ يُوْرِكِ  
 نَمَاتِ حَرْمَاتِ الْقَدْرِ حَقِّ اِرْتَبِ  
 سَعَادَتِ دَرْدِ شَمَكِ اِنَّهُ دِيْبِي  
 يَنْ يَلِي خُوْدِ كِيْرُوْ وَجَانِ بِيْرِي يُوْرُ  
 كِه رَحْمَتِ اِرْفِي حَقِّ اِنَّهُ سَاجِرُ  
 قَامِ اَيْتِ سُوْرِ سِنْدِ اِيْحِ اَحْمَدِ  
 كِرُوْ كَالْدُوْ كِيْ يُوْ كِه بَدْرِي بِيْتِي  
 وَارْتَبِ كِيْنِي يَزُوْ سُوْرَا كِه سُوْرِكِ  
 حَمِ اَعْلَى شُوبِ كِيْرُوْدِ وَنَبِيْ كَاوَزِ  
 بِحَمْدِ اِنَّهُ كِه كَالْدُوْ كِ شَاهِ اِرْدُكِ

**حَقُوبُ فِي ذِكْرِ بَيَانِ وَصْفِ الشَّامِ الْمَحْمُودِ**

حَقُوبُ شَامِ اَهْلِي بِيْرِي قَرَشُوْرَا  
 شَاهُوْكَ بِيْرِي دَرِ اَرْضِ جُبَارِكِ

جُوْنِدِ كُوْرْدِكِ جَامِزِ اَوْلَادِي شَاكِي  
 نَعْمَ وَرَيْشِ اَكَا تَكْرِي تَبَارِكِ

وَأَمْرٌ بِنُورِي قَالِدُوكِ زِيَارَتِ  
حَرْقَهُ كُودُ كُوبِي وَشَرُّ دَرَمِ بِنِ  
كِه عَيْنِ زَرْقَهُ دَر زَرْ اِيَجِ مَوْبِنْدَن  
بَقِيَةِ اِيَجِرَه يَابِلِي شِ بَرَقِيَةِ وَارِ  
يَا لِكِ عَبَّاسِ اَوْقَبَةُ نَكِ اِيَجِنْدَه  
اِقَامَ مَالِكِ كِه بَرْتَرِيَايِ دَر اِيَجِي  
چُو بَرْتَرِيَه دَر اِيَجِي اَبْرَاهِيْمِ وَارِ  
دَر اِيَجِي اَنْدَه يَانُو زَاوَلِ اَبْنِ عَفَّانِ  
اُمَيْرِ اَلْمُؤْمِنِيْنَ هَمَّ حَمَزَه اَنْدَه  
اَحْمَدِ اِيَجِي دَر بِنْدَه دَر كُورِ اِيَجِي  
نَسْرَا كَانُو زَمْشَرَه اَنْدَه يَانُو زَا  
شُو بَرِي بَر اَدِيْدَه قُبْتَه اَلْاِسْلَامِ  
كُرَا اِيَجِي بَر دَر زَاوَلِ اِيَجِي اِيَجِي  
رَسُو لِي اللهُ كَعْبَدَتِكِ چُو كَمَشِشِ  
مَدِيْنَه شَهْرَه اَنْدَن كِر دَر زَاوَلِ

وَأَرْسَلْتُ سَاكِدَه اَزْدَكِلِ اَشْرَاكِي  
حَرْقَدَن طَشْرَه دَاغِنْدَه اَشْتِ بِنِ  
كِه دَر فَاغِ اَوَلِ اِيَجِي دَر دَر اَلْاَنْدَن  
وَيَا كَاغَزَاوَلِ مَنَا اَلْاَكَه وَارِ  
حَسْبِيْدِي تُوْرَشِشِ بِيَاكِه اَنْدَه  
يُنُوْرَ اَنْدَه كُرَا اِيَجِي اَبْنِ دَر اِيَجِي  
رَسُو لِكِ اَوْغَلَدَرِ بَلِكِلِ اِيَجِي  
كِه اَوْلَدَرِ خَاصِ صَحَابَه اَدِ عَمَّانِ  
اَشْتِيْدَر اَدِي اَنْوَلِ تَرِي اَبْنِ قُنْدَه  
شَهِيْدِ اَوْلِي دَكَمَشِشِ اَنْدَه فَاغِي  
رَسُو لَدَن كَانُو زَاوَلِ اِيَجِي اَنْوَرِ  
اِيَجِي دَر اِيَجِي اِيَجِي سَاكِه اَعْلَامِ  
وَلِي خِيَلِي اِيَجِي اَوْلِي بَرِ شَلَرِ  
كَلُوْبِنِ بُوْرِيْدِكِ كِه بِيَكِه بَرْتَمَشِشِ  
طَلْبَدَرِ خَمَّه اَغَا اِيَجِي اَوِيَلِ لَرِ

کہ بعد نیا چکر آدر سنی پیل  
 قنق دوت کلب و روح کله بو سوئی  
 غریب سوز در کسناد ز همت در  
 حقیق توفیقیده در و شتم بنی  
 رسول ترا بسنگ قشوند اوئی  
 بو تو به بترش جوق و اکل در کرمی  
 که اندک یایلو رعالم و نور  
 بو تر باک او تو ز بتر قندیل اصلو  
 اون اوج قندیل وار دخی قوالتون  
 بو تر بانک دخی او تر نوی اطالون  
 بو صبیحت ایچنده بر داک و کله  
 او قاپودن ایچر و کیر جک سن  
 رسول محراب آندک در کرا سن  
 کخی درت یار نک آندک ققایی  
 عایشه آن چکر بتر بد کرم

کہ بر ساعتی کلمز چکر تیز  
 جور ماکل بو سوز دن اصره یوزی  
 فکر اولاجغنی سبیز همتدر  
 رسوله ویر صلوات کله کل سن  
 آنوکی ایچنده در اول تکر دوتی  
 یل اودی کرا طور کرمی بیانی شمدی  
 بو نور دندک لو کلا در کی صرور  
 لمشدند در کرا ایسی ای اصلو  
 صلوات ویر رسوله اولمه مفتون  
 بجه کرا ساد گل کی خصص الخاض  
 راجی کینا کدر و لیکن قاپوسی طار  
 زیار تکر وارانده ای دیم سن  
 نماز قبولوب اوران یوز سر کین  
 چکور مشنر اوران صبح شاری  
 وایر جانغز کرا سن آندک سن



مَشْدَن يَقِي بِرَيْحِ طَوْقِ تَدْر  
مَكْنَا يَوْقَا قَمَرِ بُو دُنِيَا  
دَكِيلِ انْبِيَا وَاوَلِيَا وُهَامِ صَحَابِ  
رَكِشِي يَه يِلَادِ صَادِقِ اَوْلِه خَوْشْدَر  
صَلَوَاتِ وَيَسْئَلُ اللهَ اَحْمَد  
عَمْرَاك وَصَفِي دَاخِي اِسْتَكَل  
رَاكِي يُوَزَادَم اَوْجَدَم اَوْزُونِي  
حَرَمَك اِيچ يُوْرِي دَرْت قَات كَرْتَا  
دِرَاك اَوْزَرَه دُوْر رَهَبِ بُو كَرْتَا  
دِرَاك اَوْزَرَك صَغِيشِي اَوْج بُوْر اَوْجَدَر  
مَنَارَه دَرْت دُر زُجُونِ دَرْت چَكَدَه  
رَسُوْلَك صَاغ يَا بِنْدَه مَنَبَرِ وَا  
رَسُوْلِ اللهِ اَوْقَرِشِ حُطْبَه اَنْدَه  
سَوَادَتَر اِسْتَشْنَه حُطْبَه اَنْدَه  
هَلَك دُنِيَاك سَن بِيْهِي كُوْر زِيْن  
بَلُوْر سَنَدِ سَكَا يَتَر وِعْظَاه بِنْد

اَوْ اِحْقَدْتَر اَبُو بَكْرَك نَشَانِي  
قِيَا سَر اَتَكَل بُو لَارْدَن وَا رَسُوْلَه  
زَجِيْبَا كَرْدِي تَرَك اِتْدِي دُفَانِي  
كُوْر مَز قَنْدَه اَوْ لُوْر اَمْدِي قَلْبِي  
اَوْزَمَه اَوْ دِي قَصْر اَيْت سَن دِي وَجَه  
چُوْكَ اَيْتَشَه سَنُوْلَك اَكَلَمَه اَتَكَل  
دَفِي اَدَمَلَدَم يُوْر قَرَقَر اِنْدِي  
كَهِيْتَش يَانِي غَلَا بِي كَل شَار دَر  
كِه خِنَج اَوْلَمَش بِي اِيك اَك دَر تَدْر  
كِه دَمَك اَيْتَشِي مِيْمَر اَن كُوْجَدَر  
مُوْعُوْر تَدْر اَذَان اَوْ قَر كَر اَنْدَه  
زُهِي اَوْ سَتَا دَر كِتَشِي دَر مَشْرَبِ كَا  
اَنُوْكَ هَلَاو دِي بَكْر دِي قَنْدَه  
اَشِيْدَن لَر كِه دِيْدَه قَانِي قَنْدَه  
اَوْلَب كِيد تَلَكِي هَر دَم كُوْر زِيْن  
عِبَادَت قِيْل هَلَا اَيْت اِي هَلَا بِنْد

لِي بُوْر سَن

كَم نُوْرُكَ دُنْيَا هُوَ مُشَدِّدٌ مَّا م  
 كَهْ خَسَّةٌ أَوْلَاكَ أَوْلَادٌ مُجِدِّي  
 كَفِي هَهْ جَانِي وَارْتُوْلَهْ بَاتُوْر  
 اِجْنَدَهْ يَانِي اَوَّلُ صَاوِبٍ كَرُوْدَهْ  
 يُوْسِي نَجْمٍ يَلْقَى اَبُوْلُوْرُوْر  
 نَكْمَهْ اِسْتَرَاوُوْر سَكْ اَنْدَهْ وَارْتَهْ  
 طَيِّبِ اسْتَارِيْسَهْ اَوْلِيَاكَ وَاوَهْ  
 سَلَامٌ وَبِرَّكَلِ رَسُوْلِ اللّٰهِ اَنْدَهْ  
 دَسُوْلُكَ نُوْرِي كُوْرِي بَشَارَتِ  
 قَرَايُوْدُ نُوْرِي تَرْبَايَهْ سُوْرَدُكَ  
**شِعْرٌ عِنْدَ النُّوْرِ مَبَارَكٌ**  
 نَهْ كُوْرْدُوْر كُوْرِي جَاكْ اَعْلَاهْ مَزَانِي  
 كِيْمَ اَنْكَارِ اَيْلِيَا نُوْرِي يُوْقِ اِيْمَانِي  
 طُوْلُبْدُ بُوْنْدُ رَكْلَهْ اِكِي يَانِي  
 دُوْتِيْسَرَاوُتِي جَمَالِ جَنَانِي

هَسْرَتِيْدَتَا مَوْكُوْرُوْر كُوْرُوْر كَا  
 مَدِيْنَهْ شَهْرِيْ نُوْرِي شَهْرِيْ جِيْبِي  
 دَسُوْلِ اللّٰهِ زِيْنِ مَكِيْمِ اَنْدَهْ يَانُوْر  
 مَدِيْنَهْ شَهْرِيْ اِنْفِي اَلُوْ شَارِدُوْر  
 بُوْنْتَمَكْ چُوْرَهْ يَانِي يَارُوْر دُوْر  
 اَوْ شَهْرِيْ اَوْ رَتِيْرِي يِيْلَهْ مَدُوْر  
 هَسْرَتٌ مَوْصُفِي اَسْتَرَاوُوْر اِي يَار  
 حَلْمٌ قِيُوْرِي سِيْدَرَتِ دُوْر كُوْرِي بُوْرَدُوْر  
 رُوْضِيَهْ وَارْتَمَارِ قِيْلِ اَيْتِ زِيَارَتِ  
 چُوْرِيْدَهْ اِنْفِي رَسُوْلِ اللّٰهِ كُوْرُوْر دُوْر  
**شِعْرٌ عِنْدَ النُّوْرِ مَبَارَكٌ**  
 اَكْتِيْبِيْنَكْ شَادَاوُوْر كُوْرُوْر وَجَا  
 چُوْخَقْدَهْ نُوْرِي كُوْرِي رَسُوْلُكَ  
 اَبُوْبَكْرٍ مَحْمُوْرِيْدَهْ يَانُوْرُوْر  
 شَفَاعَتِ اَبُوْرَسُوْر دُنَا مَتِيْنَا

رَسُولِ دِي اَبُو بَكْرُكْ اَوِيئَه ۷  
اَبُو بَكْرُكْ اَوِيئَه دُو زِي وَا دِي  
شَوْ قَرْتُوغِي دِي وَا دَنْ اِي قُرْطَانِ  
اَبُو بَكْرُكْ اَوْتَه دَاكَل دِيئُو سُو يُو  
بُو شُو سُنْ طَلِيئُو زِي اَوَّلِ كِي جَا  
هَرَمُ اِيچْنَدَه قِيلُو زِي نَمَازِي  
مَدِينَه يُولِيئِي دُو تَبْ كِي دَرَسْ  
چُو كَعْبَدَه بُولُو زِي هَجْرَتِ اِدْبَدَرْ  
بُولَاز قَتْلَه نَوْرِي چُو قُجَا يَه  
چُو مَبْرِي يَه بُولِيئُو زِي دَرَه چَا  
قَضَا يَه مَبْرِي اَلْوَر اِي مَسْمَانِ  
چُو نَلَكْ مَكْتُو كْ هِي قَتْلِيئِي سُنْ  
چُو مَكْدَنْ كُو سُنْ يُولَه دُو شَدَكْ  
اِي مَدِينَه شَهْرِي اِي قَتْلُو مَقَامِ

وَا رُو بْ دِي سَاكْر كَدْرِيئِي سُو يَه  
چُو زِي اَو دِي وَا رِيئَه اَل اَوْر دِي  
رَسُولَه سُو يَه شَدَه قَالَدَنْ بَلَشْ  
رَسُولِ اَللَّهِ اَبُو بَكْرِي اَوْتَه مَبْرِي  
مَدِينَا يَه اِي دَنْ عَرَطِي خُو جَا  
اِي دَرَسْ حَقَه اَنْدَه چُو قُ نِي اَزِي  
حَقَه اَوْلَدَمَه يُو زِيكْ شَكْر اِي دَرَسْ  
مَدِينَه وَا رُو سُنْ يُو زِي اِي دُو بَدَرْ  
كِه اِي سُنْمَكْ اِيچُون اَنْدَه وُقَا يَه  
اَو كِي مَرَمَرْ هِي دِي نِيچَه پَاكْ  
كِه عَرَشْ كُو كَا سِي اَوْلَه سَكَا مَبْرِي  
دُو تَبْ كِي رُو سُو زُو مَه كَالِيئِي سُنْ  
بِرَا و نَكُو نَدَه مَدِينَا يَه اِي شَدَكْ  
**شَرَفَه اَللَّهِ تَعَالَى ۷۷**  
كِي كُو نَدَرْ سَاكَه جَا نَلَدَنْ سَلَامْ

اَوْسَانُ جَبْرَائِيلَ كَلِمَةً مَسْخُورَةً  
 وَيُجَاغِرُكَ رَأْسُكَ أَنْ سَتَّكَ  
 كُنْتُ بُونَاوَرِي كَافِرًا لِرُطِيَارِ لُرُ  
 دِ مَشَارِكُ عَجْزِ أَتْكَ بِيْرُ كُوْسْتِي  
 اَوْ كَافِرًا لُرُ اِنِّي كُوْرُبُ طَرِيوُسُ  
 دُوْنِي كِيْرُ وِكِيْدُ لُرُ يُوْرُ قَاةُ  
 مَكْرَانْدُ طُوْعَبْدُ اَوَّلُ عِلْمِي شِيْرُ  
 دَسُوْلُكَ طُوْعَدُوْعِي بِيْرُ دِيْدُ اَوَّلُ  
 وَاْرَبُ كُوْرُكَ بُوْلَارِي زِيْرُ هُوْسْتُمْ  
 اَوْ كَافِرًا لُرُ دُوْكَ اَلرُّ قَاةُ  
 عَجَابِيْدُ بُوْسُوْرِي اَكَلُ اِيْ يَاوُ  
 بِيْرَاكُ اَتُوْرُوْدُ لُرُ اَوْ جَانْدُ  
 مَطِيْعُ اَوْلَبُ دُوْ تَارُ لُرُ اِنْ يَكْسَانُ  
 خَيْرُ وِرْدُ اَكَا جَبْرَائِيلُ اَنْدُ  
 هُمْ اَوَّلُ يَكْدُ دُوْرُ شَمُكُ لِيْ كِيْدِيْةُ

اِحْقَدُ قَلَابِي اَللّهُ بُوْسُ جُوْنُ  
 اَوْ صَفْرَانُكُ يِيْرِي اَللّهُ دُرَانْدُ  
 اَوْ نَعْمَتُكُ بِيْوِيْنُ هَبْ طَرِيْرُ  
 كَلُوْرُ كَافِرًا بُوْلَارِي اِحْتِمَاكُ  
 اِمْسَارَتُ اِيْدُوْ اِيْةُ اِيْ بِيْرِيوُسُ  
 اِدَا مَزُورُ بُوْلَارُ اَنْدُ چَارُ  
 قِيْبُ طَاغِي دِيْبْدُ بِيْرُ لُطِيْفُ بِيْرُ  
 اَكَا يَاقِيْنُ بِيْرُ اَوْ اَوْرُدُ رَايْ كُ حُوْسُ  
 اَكَا يَاقِيْنُ طُغَيْدُ فَا طِمْبُ هَمُ  
 يِنَا اِنْتِ رَسُوْلُكَ حَالِي اِيْ حَاةُ  
 قُوْبُ كِيْدُ بُوْلَارِي جَمَلُ كُفَاوُ  
 زُطَانِيْدُ اِنْرُ لُرُ شَهْرُ بُوْنُ لُرُ  
 كِيْ اَللّهُ دُرُ نَجَا اَوْ لُوْرُ سَهْ فَرَاةُ  
 رَسُوْلُ اَللّهُ دُوْرُ سَكُنُ خَلُوْتِيْدُ  
 كِيْ كُوْجُ بُوْنُ دُرُ اِرْشِيْ شَهْرُ هِيْ دِيْةُ

قَبُولُكَ صَاغِ يَابِتِيكَ جَبْرُ الْبَلَاةِ  
بُوكَعْبَانُكَ طَوْلَايِي دُرَّتْ يَابِتِي  
خِنْفِي التُّونُ الْوَعَاءُ قَالُوا مَرِشْ  
رَامَامُ فَالَاكُ دَخِي رُكْنُ بَمَنْدَه  
رَامَامُ حَنْبَلِي رُكْنُ حَجْرَه  
كِه هَرْدِيَوَانَه قَرَشُوا اَوَّلُ اِمَامَانِ  
هَلَكِه بِالرُّكْنِ حَرَمِ اِيچِرَه نَه وَا زِدُر  
حَرَمْدَن طَشْرَه دَخِي وَا زِي بَرَجَائِي  
اَو كَعْبَانُكَ يَابِتِي بَرَاو لُوطَاغُ  
قَبِيَسْ طَاغِي دُرْمَاوَلِ طَاغِ اِي قَمَرَانِ  
بُوطَاغُونِ اَو سَبَقِي بِنَاو لُومَغَارَه  
مَنَّا زَقِيلِ اَنْدَه بِيغَاغِي مَقْرِي  
اَبُو بَكْرِي اَنْدَه اَو لُورِ مِيَشْ  
عَمْرُ اِيْمَانَه يِلچِي كَر چَقَار لُر  
شَرَا كَر مَاكَه قَوْمَز لُر بُولَا رِي

چُو وَا زَحْرَابِ اَنْدَه شُو يَدِ بِي اَنْدَه  
كِه مَحْرَابِي دُرْمَشَلَر دُر اَنْدَه  
قَبُولُكَ شُورِنَا سَتَا فَعِي قَالُوا مَرِشْ  
مَنَّا زَقِيلُورِ مَرِشْ اَو لَدَاخِ اَنْدَه  
مَنَّا زَقِيلُورِ مَرِشْ قَرَشُوا اَنْدَه  
كُورُورِ لُر بُولَا سَمَه صَبَحِ شَاوَلَرَه  
دَخِي بِالرُّكْنِ طَوْلَا بِي سِي شَارْدُر  
سُزُوكَه حَاضِرَاو لُغَلِ اَو مَه غَايِبِ  
اَو طَغَدَه نَه اَعَاجِ وَا زَكُوْدِ بَاغِ  
اَو طَغَدَه طَبْرُقِ اَز دُر حُكْمِي طَاَسِ  
بُوسِي نَزْدَن اَكَا هَر كِي مَنَكَه وَا دَه  
رَسُوْلِ اَنْدَه كُورِ مَرِشْ صَبَحِ شَايِ  
مَغَارَه اِيچِرَه نَجَه كُونِ قَالُوا رِي مَرِشْ  
اَو كَفَارَه جَوَابِ وَيُرْدِي اَنْدَه  
خُصُوصَا يُوُقِ اَز قَلَا رِي مُولَا رِي

يَا كَيْبِي كَيْبِي كَيْبِي كَيْبِي كَيْبِي  
 حَقْرَسَتْ مَا شَيْكِبِي يَدُوكِ سَيْلِ  
 جَكَرْتِي بِي بِي قَوْلِ كَرُخُو جَادَتْ  
 هَمَّانِ اَتَاكَ لِي يَدُوكِ كَرِيئُو  
 لَهْ جَانَنُرُ سُوِيئُو اَكَا بَقَجَقُو  
 اِسْمَاعِيلِ بِي عَجَبِي وَارِ اِسْهَارْتِ  
 كَرِيحَكْ عَمْرُقْ اَوْ لُو زَنُورْ لَاهْ جَانَكْ  
 يَدِ مَشْدُرْ اَكَا اَوْ تُو زَلِيكِي مَيْلِ  
 كَجَادَنْ صَبْحِ اَوْ كَجِي اَوْ لِي بِي مَيْلِ  
 بُو خُو بْ سُو زِي اِسْتِ اَحْمَدُ سُرِيْدِ  
 اَوْ لِي مَقَامِ قِيَهْ اِسْتِ اِهْمِ اَنْدِ  
 زِي اَسْتِ اَنْدِ اَوْ لِي اَنْدِ كَنْدِ كَمَشِ  
 اِيحْزِ كَيْبِي هَرْزِ قَمِي اِياعَهْ  
 اِرْمَزْ لِرْ سُوِي بِي شَهْرُ وَا يَلِ  
 كِي كُو نَدِزْ جَلَا يَهْ يَلُو اِرْ لِرْ

قِيُونِ اِي خَلَقْ وَارِ مَشْدُرْتِ  
 بُو اِي خَلَقْ اَرِ اِسْمِ كَالِي بِي مَيْلِ  
 اَشِيكِي يُو جِي سِي بُو يَدَنْ اِي جَادَتْ  
 قَرَا طَرَمِيهْ كَعَبِي بَرِي نُو  
 قِيُونِيهْ جِي اَلَسُو دَقِجَقُو  
 هَمَّ اَلْتُونِ اَوْ لَفُو كْ اَلْتِ زِي اِرْتِ  
 قِيُونِيهْ مَنبَرِي قَرِ شُو دَرِ لُو كْ  
 طَلُو بُو اِي اِي فَرِ شَدْرْ كَعَبِنُكْ مَيْلِ  
 هَمَّ اِي مَيْلِ اَرِ اَسِي اِي قَنْدِي لِ  
 طُو اَفْ بِي رِي بُو مِي اَلْ اِي اِي يُو زِدْ  
 اَوْ لِي كَعَبِي قِيُونِيهْ قَرِ شُو سَنْدِ  
 مَبَارَكْ اِي غِي طَشْدِ بِي اَرْمَشِ  
 اَكَا اِي اَقِي نِ دَرِ اَوْ لِي اَبْ زَمْرَهْ  
 اَنُو كْ اَسْتِ بِي اَلْوَقِيَهْ دَبْرِي لِ  
 مَنُو دَنْزِ اَوْ قِيَهْ اَوْ زَرَهْ طُو زَلُو

سکر د وین طواف آتدم ای قمر نطاش  
مجره لاسود سوردم چویوزده  
کچ کونند استیونب کردی الوه  
صاوات و بند سول الله هر دم  
اشیدامدی حرموک وصفی سن  
حرمک اوزنی اوج یوز ادرند  
ایتن ادره ادم بن یونریا کرمی  
بودرت یانی اوچرقات مکر در  
مکر لاری دده اوزن طور بد  
هرمک درت بجانی درت فنا  
مؤذنن چقار او قور ادرانی  
حرم قایولرین صیدم مامت  
بجالی کن یکسند درای جان  
حرمک اوزن تیری گویدر چق  
کلیج طاشد انوک کنی پیوی

اقدیدی کوز مدت دمبتم ییش  
نیار آتدم حقیق یالوردم اوزم  
الهی تصیب ایله قولر و کما  
بو سوزی لاکلرت در کله بر دم  
صفا لرین بیان ایلا رین بن  
راجمی دبدز او اچق اچی قوند  
که درت بوچقا اوزده اکل در کرمی  
حرمک طشره یانی طولو شاردر  
سفتند بو در کلر بئش یوز اوند  
قنادر لوز دلمتد سکنان  
اشیدانک شاد اوزر کولرانی  
موقر ق درت قیودر ذری کسناد  
قیاس استنک ای قرق ار شوه  
عباد تدز اتور غل یوزنه بق  
کون طوغور سنادر هم پیوی

بویا اسپه تینا نوک وازیان  
 چو صحت ایلدیبه نوک غفران  
 هدر اهلندک لیسک او شده میدان  
 که یارین قلمیاسین اه افغان  
 که اولوز هر قطر سی دیریک مرغان  
 نه صانور سین قلوبی شویا دولا  
 اولت ساکه کرگد زراوله حیران

طوا و دندک آزاد اوغیچون  
 باش اچق یالین ایاق یول چکدین  
 بود نیا کسب ادا جک پیر کسریل  
 او زکی بغ حرقدن ایش هیت  
 کرگدک باش اوقت قیل دون نایین  
 نجایم ایداسین دنیا متاعین  
 اوز و کاکل حرامدسن الوردی

**فی ذکر بیان وصف مکتبه الشریفة**

اگر مشرق یازد ریخوز غریبدر  
 کیرجک کعبه بکنک او چینه  
 نجاکر او کعبیه یوزاوردق  
 که دوستک بیری پی انده بولدی  
 انی حرمه نو قالدی اول کیم حق  
 جملکوز اهرامیدک پیر کردک انده  
 هزاران شکر قالدی حقه اوزم

بومه شهرتک درت بیان صدد  
 که دیادن شهرتک اچینه  
 یدی کون بیز صغریله طوردق  
 ساکوزنجی کون ایلیس شاه لوکری  
 بوشهرتک اورتی پیری کعبه چوق  
 باش اچق یالین ایاق ابدک انده  
 چان کردم حرمه کوردی کوزم



چو بزدان في زيارت ايلادك هذه	كلام الله اوقيد قد برديت فده
بونظي او تش بوران ختم ادا م	كه بوندف صكره عزم مکه ادا م
پس اندن عزم ادوين يوله دشتك	اونوز بيش كوند فكيه ارشدك
كه هه چوق شكر اولسون اوللاه	ار و سوي بين اول علي پناهه
هله بركون ارشدك كعبيا بين	نصيب ايد چلا بئوان بين بين

**في ذكر منج مکه شرف الله تعالي**

شكر اولحق كه كورد كورد فرجال كعبه	جاننن او چار يدي دون لونه خيال كعبه
بيته مغيدانند ديكن درخلمرين	تان كولا كي ققولا وصال كعبه
بوريلم احرام كيب باش اچق بالذ الب	ديتمزده ليتيك ديوب ياد الجلال كعبه
تكري او بن وال كور مصطفى قريبه بوزور	خيه چقر كر كلونور في حجة صلاح كعبه

**في ذكر بيان وصف مكنه**

كربك كعبتك يور يا اي جان	ددم الحمد لله حي سبحان
كه بني بوند انكوردني چلا بوم	بودر تلو كوكله ايلادي نمان
سوزدي كوكلو مژ شاد اولدي بكام	زهي تقصو كه از كوردني اوسلمان
ديدي حق قائلريه كل او وما	كشي بيتنا كر كدر او فرمان

زحى حيفا اوله عمر ك يادا ايديسين  
 يانور دز مشدرا كه اير وجه سين  
 فونك تر بسندن برق اوزر نور  
 قيويا صالدره قوز تولدي چاني  
 ذيلخانك مكر مكر سينه ايردي  
 اتاسي يعقوب ابي بولمشدي  
 بنلرك يتدوغي ي نورلر  
 اكي يون التي موقوزدرا ابي بيل  
 كوچم يتك التسم كه بنك ٧  
 او قدر ديدوكم اكله ايا صلوا  
 كي التون كي مكرش التمش  
 دخي قوشوناه اوستي قوشمش  
 بيممشدر چي ريك ريك دناره  
 حر مدن طشره يانور اولبالر  
 زيارت قبل وارچوق كه سنت

زيارت قيلمك جانوك شاد ايدان  
 يوسف يعقوب انا سينه باقين  
 اودا في تربه اچره اير و يانور  
 ايو سفدر كه قرداشلدر ابي  
 قيوون چقدور نردانه كوردني  
 صوك اوجي مقدر سلطان اولمشدي  
 بولشمشدر قوجشمشدر تورلر  
 بوسجدر يانن هر كچه قنديل  
 كمشدن التي قنديل كوردم انه  
 كنا التوندك التي قنديل اصلو  
 كه هر بريني بركيشي التمش  
 بوسجيدك ابي مرزدوشمش  
 اچنده وار اكي يكسك منار  
 يتور اچنك بوجه انبيالر  
 علي بكه يتور شمرك اوجنده

یتور مسجدا چنده تربه اوستی  
که اوستی آغرا طلس در کلمش  
قد بل یا نسل قوا طلس در واری  
باشی اوستنکه اکی شمعدان وار  
زیارت ایلدوبن آبی خوش کور  
آنوک قرشورینه بر تر به دافی  
اکاد فی آغرا طلس طولمش  
چو صفا لبند دبدز بو اطللس  
بوکی تر به ارا سیدر لیش ارشون  
اتاسینه یارقین یا نور همداستحاق  
خونجی رقبه هم قز شو سادش  
بر بر قد شو سکیا تمش انکس  
اندو بتور یعقوب پیغایر هم  
خونجی لقا اولو قدر شو سندنه  
بردی بری قر شو سنا تر لیبی وار

خاییل الله بنی دشت تگری دوستی  
یکدی دس دیدو کم صمه ملتومش  
در کلمش در چو صفا لبند واری  
قاپوسی دخی دامر دندش ایبار  
مکونرس اوله ساکه اولجک کور  
خون صاده یا نور انده دافی  
صنارین اوستننه التون اکلش  
دیوار لیرینه طولمش خصر الخاص  
اکی سیدنک دخی اوستی قرشون  
اویبکتر سروری یوز لریاق  
دین اچنده بنک اولوق غنادش  
حقه سیدیم اولو اول کور کوجا  
زیارت قبله سندنه قلمیا غم  
یتور اولدافی انده ایر و سندنه  
چولک یتنه ادرما سندنه فی وار

## فی ذکر بیان و صف خلیل الله

خلیل الله مقایی عجیب شان  
 مبارک پیر شرف پیر قشان وار  
 او کافی طائیفه کیدج انشیدن  
 او قدس شعر نک او لدی انشیدن  
 بدو کوردهم آنج به براق  
 به آنوک یا یوسینه کینه طبراق  
 حرم اول شرف او تا سیدم  
 آبی کورن کشیده قلبی اعظم  
 هر ما ایکی پیردن قاپو چیتن  
 او قاپولر او کند چشمه اقر  
 متفاقدن تا حرم ایچرم کونج  
 چو صیدم نرد بان قدس حقیجه  
 که الی ندر آید نرد بانن  
 سونور شاد اولر کورده جانک  
 سلیمان ایندند در لوز او بنیاد  
 که ایدن نقر کوشی کورسه آبی یاد  
 او چر قاندر او قاپولر کونجه  
 دتر تمشدر بولاری خوش برنج  
 انارینه همان چکش عمر دن  
 اک او تنده ای قاپود مر دن  
 حرم ایچره بوسنجد ایگدر بیل  
 ایکی سینه انا سنده کچر ایل  
 چو بر قاپو دخی وار لکر کل اندن  
 سلام ویر کل خلیل الله اندن  
 که بر قاپو کخی وار اک لکر کل  
 زیارت ایت خلیل الله کور کل  
 که یتمشدر او لکرینک سویا  
 دتر تمشدر او ز رینه هم اسویا

صَدْرِي أَجْنَدَه قَبَا لَوْلَا لَوْ أَجْلَزُو  
تَرْجُو مَرَاو زَيْتُونِ الْكُنْجُوقِ  
دَلِيلًا وَصَفِي يَدَا مَرْمِ أَوْ قُدْسِي  
كَمْ دِيدُ وَاكْدَنِّ أَرْتُو قَدْرِي وَوَاوَصَفِي  
كُوْرَتْنِ كِبَشِي دِرَاز تُو قَدْرِي سِ اَكْه  
كَدْتِ قَدْرِي دَنْ خَلِيلِ اَللّهِ اِرْدُو كْه

بِشْرِي بِشْرِي بِشْرِي بِشْرِي بِشْرِي  
اَوْتَمَرْتُو بُو اَجْدَنِّ اَوَّلِ اَوْ جَاوُوقِ  
نَصِيْبِي اَوَّلَا كَر اِيَزِي سِي زِي اَوْ قُدْسِي  
شَوْلِ اَوْ صَافِي كِيْمِ بَعِيْشْتَرِي بُو جِي اَلطَافِ  
نَصِيْبِي اَوَّلَا كَر اِيَزِي اِنْشَاء اَللّهِ  
رَحْمَتِ اَللّهِ مَبَادِ كْه بِشْرِي كُوْرَدِكْ

**في ذكر بيان مدح خليل الله عليه الصلوة والسلام**

كَلُوْرَتْنِ خَلِيْلِكَ وَالْوَمْتِ بِسِيْمَتِي يُوْنِ اَلْوَمْتِ  
اِبْرَاهِيْمَ دَر اَوَّلِ اَرِي حُوْجَلْبِ خَلِيْلِي كُوْمِ  
قَنْقَرْتَمَكْ يَدِي مَالِي بَنُوْمِ دِي يَدِي  
خُوْرَدَرْتَرِي جَمَاكْ اَشِي شَفَا بُو اَوِي يَتَرْتَرِي  
اَللّهِ اَوِيْنِ اَوَّلِ يَدِي سَمَا نَدْر اَكْ طَبْرِي  
چُوْنِ كَا فَر اَوْدِ اَتَدِي وَجِيْلَه جِي اَوَّلِ يَدِي  
چُوْنِ اَرْتِي اَوْدِ دُشْمَنِي اَد قُو اَنْدَكْ قُدْسِي  
اِي اَللّهُ خَلِيْلِي اِي دُشْمَنْتَرِي دَلِيْلِ ١١٧

جَاهِزْتَرِي اَبَانِ هُوِي كُوْمِ شَيْئَلَه يَا خَلِيْلُ اَللّهِ  
سَحَاوْتِي اَنْدَكْ قُو دِي شَيْئَلَه يَا خَلِيْلُ اَللّهِ  
دُنِيَا غَضَبِي يَدِي شَيْئَلَه يَا خَلِيْلُ اَللّهِ  
بِيْر اَنْدَرْتَرِي اَزِ اَوْ قُدْسِي شَيْئَلَه يَا خَلِيْلُ اَللّهِ  
طَوَافِي اِيْدُوْبِ سَعِي اَرْتِي شَيْئَلَه يَا خَلِيْلُ اَللّهِ  
حَبِيْبِي اَللّهِ دِي بِيْر كَنْتَرِي شَيْئَلَه يَا خَلِيْلُ اَللّهِ  
كُوْرْتَرِ اَلْبِ صُوْر حَبِيْبِي شَيْئَلَه يَا خَلِيْلُ اَللّهِ  
اَسْرُو كْه بِنِ دَر لِيْدِ شَيْئَلَه يَا خَلِيْلُ اَللّهِ

خليل الله مقام

بُوَقْبَه دِيْدَمَك كُوْرَب بُوْنَا  
 اَزِي كِيْنَت قَالِيْدَم شَمْدِي نَاي  
 كِه جُوْقُدَر اَوْرَكه قَبَه اِي آهِي  
 حَرَم اِيْچَنْدَه دَس بِالِكَل عِيَان سَن  
 قَلْمَدَن اَرْمُون بَر حَقَه اَلِيْن  
 اِنِي دُونَن نه خُوْش صَاوِي كَرْمَدَر  
 وَاي بِيْش يُوْر اَلْمَشْرُوْر دِيْخِي اِي  
 اَشْتِيْدَه اَمْدِي دِي اِيْن كِيْم كَالَر  
 اَوْ قَايُوْلَر دُوْكَ اَلْسِي بَر اَشْتَدَر  
 صِيَا لَارِي طُرَاچِق يِي تُوْجَدَن  
 نَه وَه فَز اِيْدَمَك هِيْج بَر اَلْسِي بُوْق  
 مُوْدَن بَاك وَيْتَر اَز تَر اَلَر  
 چَقْر سَن اَو سَنَه هِيْت شَاذ كَرِيْنَه  
 جُو يَمُوْر دَن طَلَر اِيَوْمُوْلَر دَر  
 اِنِي اِيْلَه دُوْر تَشْكُر يِيْت اَر لَر

اَوْ مَحْر اَنَك چُوْفَر يَا دَن يَانِيْنَا  
 دِيْدِيْر كِيْم سِيْمَانُوْكَ مَقَارِي  
 مَوْسِي نَك وَا رِيْش بَر قَبَه دَخِي  
 بُوْلَر كِيْم اَمْتَشَم بَر بَرِيَان بِن  
 هُوْشْمَايُوْب يِر اَبَس دُوْكَ اَلِيْن  
 اَوْ مَحْر اَنُوْكَ چُوْدَر تَبَلَاغَر  
 يِيْدِي يُوْر اَو نُوْر اَر شُوْزْدَن اَرُوْفَه  
 سَكْر قَايُوْبِي وَا رِيُوْلُق كِيْكَ اَر  
 اَوْ قَايُوْلَر بُوْبِي اَتُوْر قَر شُدَر  
 دَمْرَدَن دَر بَقْر دَر دِي بِيْجَدَن  
 كَالَه يِي مَسِيْد وَا مَسَر سَه اَلْن جُوْق  
 اِيْچَنْدَه دَر ت مَنَادَه وَا تَر كَالَر  
 يُوْر اَوْن يِيْدِي اِيَاق چِيْقَر بَرِيْنَه  
 حَرَم اِيْچِيْر كِه دُبْدَق يُوْلَر دَر  
 مَوْ قَدَس اَقْلِي بُوْ مَوْ دَن اِيْچَر

يُرْوَكُ التَّنْدَةُ دُونَ كَمَا يُبْرَلُ  
جُوكُونُ طُفُوسِي قَائِمُونَ شُورِينْدُ  
أَوْ دَرِ أَوْلِ قُبَّةٍ وَ سَلْبِي كِي بِيَل  
كِرُو أَوْلِي كَادِرُ تَوْبَةٍ قُوسِي  
أَنُوكُ قَرَشُورِينَادِرُ طُورُ طَاغِي  
مُوسِي يَيْغَابِرُ أَوْلِ طُورِ كَدَرِشِ  
عَيْسِي يَيْغَابِرُ أُنْدُنُ كُوكُ كَتْمِشِ  
زِيَارَتُ قَالِدُ عَالِيَتُ أَوْ قُ قُرَانُ  
أَوْ قُرْكَ بَرِيَانِي دِي كَوَانِ يَاقِينِ  
كَتُوبُ قَيْلِ قَيْرُ فَاجِ رُوانِ تِيرِ  
أَوْ طُورُ طَاغِيهِ مَحِي أُنُوكُ رَاسِي  
أَوْ دَارَادُنُ يَفَارُ وَ نَحِي الرِّقَارُ  
أُنُوكُ أَشَاغِبِنْدُ بِي يُو وَا  
رَاشِرِيكَ أَلْتِي أَيَاقُ نُرْدُ بَانْدُنُ  
زِيَارَتُ أَيَاكُ مَرِيَمُ أُنْدُ يَانُورُ

زِيَارَتُ أَيَاكُ أَيَاكُ كِرُو دُونَ رُ  
دِرُ كَلَرُ أَوْ زَرُ قُبَّةٍ وَ أَدْرُ أُنْدُ  
نَضِيبُ أَوْلُوبُ عَيْرِي جَاقُ كِرِي مَارِ قَيْلِ  
أَنُوكُ دَافِي عَجَابِينْدُ يَيْوسِي  
حُرُ قَدُنُ بَرِيَلِ أَلْحَقُ وَ أَلِي رَافِي  
مُكَاجَاتُ حَقَّةُ أُنْدُ أَيْ كَدَرِشِ  
مُبَارَكُ أَيَاغِي أُنْدُ يَيْرُ أَرْمِشِ  
طُولا نُورِينِ دِي سِوَعِ قَيْرِينِ أَيَا جَانِ  
قَسِرُ رُ كَتْمِشِي أُنْدُ سَاقِينِ  
هَمَّ أَيَاكُ أَيَاكُ كَدَرُ كِنِي يَيْزِ  
حُرُ قَدُنُ طَشْرُ جَقْمُ دَاسِي  
أَيَا وَ جَمَاعَةُ بَكْرُ دَرُ رَافِي يَارُ  
أَوْ أَيَا يُو دُنُ لِحَارُ وَ بَرِي قُيُورُ  
جُوبِشِ قَائِمُونَ كُورِينُورُ كِرُوكُلِ أُنْدُنُ  
زِيَارَتُ أَيَاكُ كُوكُلِ يَاسِينُ يُوْرُ

او  
محل

ورا طك بيدى پىركه وارنشاين  
 يارين قدسه اولين انصاف  
 الهى پىرى صقله اول عمقن  
 چوقبله دن يكاسمجد اقص  
 منقشدر من بيتدر اودا في  
 يوز التمش آدم اوجدم اوز  
 چوخا بىك ياننده مبري واره  
 اكا قشرو مودن تحت واردر  
 انوك اوستنده بن نخير قندل  
 بلاردن عى يانن اذته كچا  
 جوقدر اوستجلك هم التي  
 چون فعراجه كيلج كز ممد  
 مبري انده قورش شويد درو  
 اول اقصا ميبى بيتك صاع ياننده  
 چوصول ياننده وارن عيسى بنىكي

مگر لردن اچر قات كوردم آني  
 اوجندن دوكر دى نجه لردره  
 باورين نسفور بقدر پىر قدن  
 بونك اوصافنه اولمايه اصفا  
 ديايمه كورم دكوم دكله ايا في  
 دى ادر ملام يوز قرقا ايندي  
 نه صنعت خراج اولدو ذبيح كار  
 شول اقا مروز بقاين صندك قاردر  
 اصله شس يوز التمش اى بچيل  
 كه درت يوز اون ايدر اوجدن اوها  
 انز نرد بان اكا التي التي  
 صلوات و پير كه اكا سنن اوت  
 خرو پىر دى پىره بىركي پير كز  
 ملا قينور امام ملكي انده  
 انوكه قبليا قرش ايشيكي



دَسُوْلُ مَوَاجِهٍ فَمِ اَبْدَنُ كَدِ تَدُرُ  
كَبْرُ اَوَّلِ مَحْرُ اَنُوْكَ اَلنَّيْنَدُ مَا زَقِيْلُ  
دَسُوْلُ عَزِيْزَتِ اَبْدُوْبٍ قَلْمَشْرُ اَوَّلِ مَاشِي  
كِه كَتْمَكِ اسْتَايُو نَبِيْ اِلَه  
اَوَّلِ طِيْتَسِ قَبُوْكَ دَاغِي دُوْرَتِ قَبُوْ  
اَبَشْرُ قَا نَدُوْرُ اَوَّلِ دَرْتِ قَبُوْرُ  
جُوْرُ زَجِيْرُ كِه بِيْتَسِ يُوْزِ قَنْدِي قَلْمِ  
اَوْ قِيَادَه يِيَا نَ هَرِ كِيْجِه قَنْدِي اِل  
اَوْ قَبَا اَبْجُوْرَه وَا رَدُر اَبْ اَبْ كِيْ سِي  
اَبْ اَبْ مَقْصُوْفِ وَا رَا اَوْ سْتَنْدَه اَنُوْكَ مِ  
اَوْ قَبَا يِي اَدْمَلَه دَمِ طُوْ لَا يِي  
كِيْمِ اَبْ اَبْ يُوْزِ اَدْمِ دُوْرُ رَمَا يِي  
اَوْ قَبَا نَكِ مَامَتِ اَوْ سْتِي قَشُوْ  
جُوْ قَبِيْلَه قَابُوْ سِنْدَكِ اَبْ كِيْ بِيْرُ  
قَنْدِي لَمُ رَدُنِ اَلْتِي دِيْ كِيْ وَا

اَوَّلِ طَا شِ اَوْ زَرُ اَبْ اَبْ يِيْرُ اَبْ اَبْ  
دَسُوْلُكِ بَا شِ يِيْرُ اَبْ اَبْ دُرِيْدِ  
اَكَا سُنْ اَبْ تَيْدَسْ جَمْ كَمَلِ بَا شِ  
بَجَاغِي مَحْرُ نُوْكَ قَلْمَشْرُ دِيْ اِلَه  
بُوْ قَا بُوْلُزِ اَبْ اَبْ اَبْ اَبْ اَبْ اَبْ  
جِهَانَدَه يُوْ قِ بُوْ سَا مِ رَهْجِ بِيْ بُوْلُ  
مُصْتَفَا دُرُ مَشْرُ زِيْ عَجَبِ كَا  
كِه اَوْ جِ يُوْزِ اَلْتِي دَسِ مِيْنَدِمِ اَبْ اَبْ  
اَبْ اَبْ قَرَشُوْرُ دُرُ مَشْرُ اَبْ اَبْ اَبْ  
يُوْزِيْ اَبْ اَبْ اَبْ اَبْ اَبْ اَبْ اَبْ  
نِيْ رَا اَبْ اَبْ اَبْ اَبْ اَبْ اَبْ اَبْ  
اَبْ اَبْ اَبْ اَبْ اَبْ اَبْ اَبْ اَبْ  
اَبْ اَبْ اَبْ اَبْ اَبْ اَبْ اَبْ aَبْ  
اَبْ اَبْ اَبْ اَبْ اَبْ اَبْ aَبْ  
اَبْ aَبْ aَبْ aَبْ aَبْ aَبْ aَبْ  
اَبْ aَبْ aَبْ aَبْ aَبْ aَبْ aَبْ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ  
بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

جامله زده بر دُر لولونه صبري  
ذهي اوستا در کیم انی عقدا بدمش  
پنجار لور قاموسی قرق در مقام  
ای ایل اول قیتندک اوج قات کور  
یا بیل قیزل در کد هر قور ایلوق  
بکری بشرد کلد او رتداغی  
آک ایچندک اون التی در کور  
دفر کابورن در جوره یانی  
آنوک یکسکاکلی اون بشر قشدر  
چودر زینده قیودر مشر در  
نهی در قیزار تیله دور متش  
ایچندک در دردن ناز اغامی  
بمشلای بی بد قلا رتده وارد  
اول اغلا دره التی صخره طاشی  
اولنددر رسولک قدیمی همه

شاد اولور جانوک کویچک التری  
دلمه بر پنجارک انواع جاده  
اوقته ایچی صرغر طیشی صرمر  
بقیچاق هیبت التور کیشی در لر  
بونک او رتاسی در صخر اطنی حق  
دکالی آل ایلوق در اغمی  
قیچاک لور کویچاکن یور کور  
داود پیغابور ایشدر لر انی  
مشیکلد قاموسی تخه اشیدور  
بعودید و کیم نه اوددانه کوردن  
تفرخ اتمک بر خوش پیر ایش  
ایکند اول اغاج واز کور ای حاجی  
بعین اول صنایین اصل نازده  
وارب آندک چور سر کیشی باشی  
یوزده سور کیم اولاد دره که صرغ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ  
بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

## في ذكر بيان وصف قدس الشريف

عجائب بيش قندس مبارك  
 بر او لشهره طنندن كرجدك  
 او بر دادور بلوك صخر او اقضا  
 منفتندن من پندن مرتب  
 كو بجاكوزم ان سورد جانور  
 از تجا و كرموز د نما كدي هم  
 بنوك كي شريف برك طرايم  
 او توردم آند ايك اي قمامت  
 كه بعض يلد شو قز بيك طور دي  
 ايشيد اندي سكا و صفن ادايم  
 بر او لوقه در صخر اعجاب  
 سكر قاندر او قبلك بجاعي  
 دكمه ديوارند و از پيش پجره  
 كجا او لودر دي كوم پتچار لور

بيش قندس آني صنعندن تبارك  
 ايجند بر اوي نو قدر ايجدن  
 بجا كوندركا كوزد كسه يقنا  
 كه التون ايشيد جمله مذهبه  
 كيو كيمكاي او نندم اي خانه  
 چو كوزدم قندسي ديدم او تور ايشم  
 بجا كوندركا به يلكو ايشم  
 چو يلد ايشم و قز چق بكتدي نما  
 او قدس شهرين كورن المايم يوردي  
 ايشيد يك خود در سين بترا كدايم  
 ايجند و از در انوك چوق غريب  
 انوك قز شو بنادر طور طاني  
 هر بركي يك در لوقه شوقه  
 در لور نيكايه بر منبر جابلور

شو وقتن کیم ایدک و غده اولوز  
 بنه رحمت مکلار بینی کوندز  
 سنو موزی کینک ایدک یا الهی  
 الهی بیمن اتمه قراکوا  
 کویمن رحمتو کوی تولدش ایله  
 اومید اولد که سن رحمت قلاش  
 اشید امدی ایدین بر حکایت  
 که تکری اولری یاز اید ایم  
 کل امدی قد سله حجه کد نرس  
 اسان قالوک کونلک حیر استارز  
 سفر نیت ایدوبن بغالتم پیل  
 دینک امدی هت ایلک ای یارنر  
 بحا الهوک اوینه وارتم بن  
 الهی سن قولای ایت قولترو که  
 وطن غربت ایدوبن یوله کردک

سین اچند قدره طیراق اولوز  
 او منکیر و نکیری کیری دندز  
 که پچاره قولک سنن پناهی  
 که آند اولیاوزا کویا کوی  
 کرجا جنتو کوی تولدش ایله  
 قلو که حاشه کیم زحمت قاره سین  
 اشید جک رسوله ویر صلوات  
 اشید نکر جاننی شاد اید ایم  
 حقیق وار لغینه اولسه کد نرس  
 نصیب اید چله بوم واره ریز سین  
 دندای اوردک چوق قاله قیل  
 بزومیه ایودر ایلک سور نرس  
 کیر و ساغ لغیده سینی کورم بن  
 که خوشقلریله واره اوو که  
 بحمد الله که کلدوک قندسه ایدک

خَلَّيْ غَيْبَتِ اُمَّه وَاَسْنَايَه  
بِحُكْمِ يَتْرُكْ حُجَّةِ اَيْلَمِ نَيْتِه  
رَكْبِجِ اَمْتِكْ لِكُوكْ چُو قُدْرَتِ تَوَايِي  
رَسُولِ اللّٰه دِي بِي دَمِ بُو سُو زِي عَم  
يَكِرِي بِشَرِ عَنَا اَمْتِكْ تَوَايِي  
اَنُو كِي حُونِ مَالِكْ تَرَكْ ايدَرَسِن  
تَنُو كِي اِنْدِرَسِن زَحْمَه تِي لَه  
قَنَقَلُو عَاوَارَسِن حَقِ اَوِي نَه  
اَلرَّحِي بُولَدَه زَحْمَتِ لَرَجِكِرَسِن  
قَبْلَكُنْ حُرُوفِ اُمَّه سَا اَلْمَه اَوْش  
چُو مَضْطَرِ اَوْلَشْتَمِ اَيْتِ بَا اَلْچَارَه  
اَلْبَدْنِ اَلْبَنِي اَزَادِ اَيْلَه ۷۵  
قَصُورَمِ كَرِي چُو قُدْرَتِ خَدِ مَتَكْ  
سَكَا اَمْرِ لَدُومِ هَمَه اَعْمَلِ بِنْتَمِ  
بِنِي مَقْصُودَمِ اَز كُورِ چَلَا يَوْمِ

قَنَاعَتِ اَتَكِه ايدَرَسِن غَنَايَه  
صَقِن تَرَكْ اَيْلَمَه قَرَضِي دِ سُنْتِ  
سَكَا اَوْش دِي بِي دَمِ بُو سُو زِي  
اَنُوكْ سُو زِي دُرُودِ دَرُودِ كَمُومِ  
كِه بِرِجِ اَمْتِكْ لِكُوكْ يَكَا دَرِ تَوَايِي  
اَيْمَانُوكْ حَقِ بُولِي اَيْرِكْ ايدَرَسِن  
جَانِكِي طُوبُورَسِن زَحْمَتِي لَه  
بِرَا شِي اَشْلَا كِه جَانُوكْ سُو يَه  
فِي رَا حَتِ نَحْمَلَا اِي دَمِ اَلرَّحِي  
يَوْمِ قَارِ چُو اَكْرَنِ هَمَه اَلْمَه بُو ش  
كِه اَيْلَمِ اُو زِي بُولُومِ يَارَه  
هَدَايَتِ بَرَكَه كُو كَلِمَه شَادِ اَيْلَه  
وَلِي دَرِ اَلْمَه اَمِي دَمِ زَحْمَتِكْ  
مُنَاجَاتِ دَمِ مَشْتَمِ اَوْشِ بُو جِي دَمِ  
بِي دَمِ نِيدُوكُنْ سُنْدُنِ طَالِبَمِ

بکلی انبیا نون حریتچون  
 عبادتک بن لذت ططرغال  
 الولاک دورقاک صفون ادا  
 ای مؤمن شکر دایم تکریرایت  
 یما عمر دتیقون ویرد حق  
 که بونجه خلق حیوانیده انسان  
 اوسا که جان ویرن عقل کفایت  
 دوت اللعوک نکم بویرق بیری  
 اجل السوز لیتن وری صقن بل  
 سوزک طفر وینی دیدم سا اوش  
 کتور جل اول بر الله شهادت  
 قلیکوتر وقتله بیس وقت ماری  
 دسولک سبتن ترک ایلماکل  
 فالکدن ویرد کاتی حق یولینا  
 اوسج آیس حوتک ارنجه هر بل

کزیده اولیا نون خذ قیچون  
 طبوکدن یا که بر ادم اطر غیل  
 رکن شیطان ایدوب عقبون ایدان  
 دوت انوک حکمی طفری یولاکت  
 کوزک آج غیر تیده عالمه باق  
 جمیعین و مردن زقن او بحاف  
 فویح دل ویردی سوبلرین تفاق  
 قویبر کتسک کدک آخر بویردی  
 که الما دین یراغوک ایلمو بیل  
 سعادتند ططر سسک سوزمه گوش  
 دخی پیغمبره ویرچوق صلوات  
 ایداکور اول نماز اچره نیازی  
 چوموون سیز بلایه سوبلماکل  
 که یارین دمه کانه فان یلینا  
 حرام یماک او رجوی بودر بیل

# مُنَاجَاتِ بَارِي تَعَالِي ۱۷

<p>بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ</p> <p>که نیت را تشنه وارم قیو کا          یرو به راستی قوم کرده سو کا          که طاعت کو تو می پیدم بویه لا          صیفندم رحمتو که کوز یومدم          طپو کا شکر ا دارم آج الر صوق          دگر کردن بترا اولب طشبدم          قوی الله انی باغشدر اولوز          ابو بکر و عمر عثمان علی یا          که یوزم نور بالریه سسایه          که جانم طلبیدر آنی استر          که خسته کو کمالک اولدر حلیه          کنه کارم کنه کار رومی بلدم          کناهه دقتی بنی یوی ویرکل</p>	<p>خداوند اشکر اولسون چلو کا          بو دم سو دم سنوک کورکوا وکا          رد لارم حضر تکدن صغوق وکا          ضعیفم لیکه قوت سندن اولدم          کنلدم اولریسکم دونشم یوق          کنه کارم بنه حدن آشبدم          ضعیف قولتر کناهی اشکر اولوز          محمد زکیم حبیب کدر خدا یا          بنی از کوز قیل لارین کورایه          محمد حرمیتچون نور کوشتر          شفاعتمی ا دی ویر اول حبیبی          الهی حضر تو که تویه قلدم          بو کولکم یاسینی سن یوی ویرکل</p>
--	---

